

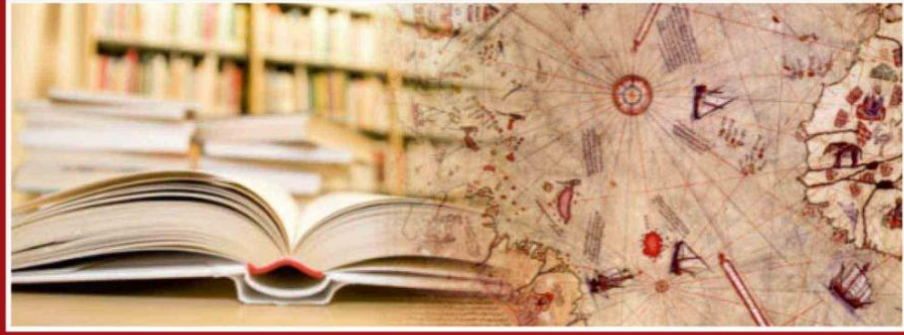
ISSN 2146-4219

ዲያሌክቶሎጎስ

ዲያሌክቶሎጎስ
Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi

Yaz / Summer 2019 Issue / Sayı 21

Yaz / Summer 2019 Issue / Sayı 21

10. Yıl

Diyalektolog - Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of National Social Sciences

Diyalektolog – Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi

Diyalektolog- Journal of National Social Sciences

ISSN: 2146 - 4219

YAZ SUMMER 2019 • SAYI ISSUE 21

Diyalektolog – Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi

Diyalektolog Journal of National Social Sciences

ISSN: 2146 - 4219

Diyalektolog – Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi, sosyal bilimlerin bütün alanlarında ulusal boyutta, hakemli bir dergidir. Dergiye gönderilen makalelerin değerlendirme sürecinde Kör hakemlik sistemi uygulanmaktadır. Kış/Aralık, Bahar/Nisan ve Yaz/Ağustos sayısı olmak üzere yılda üç kez yayımlanır. *Diyalektolog – Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi*'ne gönderilen yazılar, önce yayın kurulunca dergi yazım ilkelerine uygunluk açısından incelenir ve uygun bulunanlar, değerlendirilmek üzere o alandaki çalışmaları ile tanınmış en az iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süre ile saklanır. Yayımlanan yazıların dil, bilim ve hukuki açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları ***Diyalektolog – Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi***'ne aittir. Yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz ve çoğaltılamaz. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir. Gönderilen yazılar iade edilmez.

DERGİNİN TARANDIĞI İNDEKSLER /ABSTRACTING AND INDEXING

EBSCHO

GOOGLE SCHOLAR

SOBIAD

ARAŞTIRMAX

ACADEMIC KEYS

SIS (Scientific Indexing Services)

ESJI (Eurasian Scientific Journal Index)

ICI (International Citation Index)

OKUYUCU MEKTUPLARI / LETTERS

Lütfen yayımlanan yazılar hakkındaki görüş, yorum ve önerilerinizi Editöre gönderiniz.

Readers are highly encouraged to Express their views, comments or suggestions on published articles, to the editor.

Doç. Dr. Yasin DOĞAN

diyalektologdergi@gmail.com

Diyalektolog – Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of National Social Sciences

YAZ/ SUMMER 2019 • SAYI ISSUE 21

Editör / Editor

Dr. Muhammet Fatih ALKAYIŞ

Editör Yrd / Vice Editor

Dr. Fatma TORUN

Redaksiyon/ Radaction

Doktorant Arzu YALIN

Yayın Kurulu / Editorial Board

Dr. Yasin DOĞAN
Dr. Adnan ALTUN
Dr. Fatma TORUN
Dr. Dilara KARAKAŞ TABAK
Dr. CİHAN TABAK
Dr. Ülker ŞEN
Dr. Fadime TOSİK DİNÇ
Dr. Hakan EVİN
Dr. Gönül ERDEM NAS

İletişim / Communication

Yasin DOĞAN – Pamukkale Üniversitesi | Eğitim Fakültesi DENİZLİ
Telefon: 5426050023
E-posta/email: diyalektologdergi@gmail.com

Basım Tarihi /Published Time: Ağustos 2019/ August 2019

ISSN: 2146-4219

Hakemler ve Danışma Kurulu

Referees and Advisory Board

Prof. Dr. Ahat ÜSTÜNER – Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet AKCATIŞ – Uşak Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet BURAN - Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet GÜNŞEN - Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Ali AKAR - Muğla Üniversitesi
Prof. Dr. Alimcan İNAYET - Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşe İLKER - Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşe BALCI KARABOĞA- Mersin Üniversitesi
Prof. Dr. Bedri SARICA- Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Bernt BRENDEMOEN - Oslo University
Prof. Dr. Bilal YÜCEL- Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Bilgehan Atsız GÖKDAĞ - Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Celal DEMİR - Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ - Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Çetin PEKACAR - Nevşehir Üniversitesi
Prof. Dr. Erdoğan BOZ - Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN - Ege Üniversitesi
Prof. Dr. H. İbrahim DELİCE - Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. H. İbrahim USTA - Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Hacı Ömer KARPUZ – Kültür Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice ŞAHİN - Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice ŞİRİN USER - Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Kerime ÜSTÜNOVA - Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Leylâ KARAHAN - Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet AYDIN - Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM – Hacı Bayramı Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ÖLMEZ - Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet AÇA- Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Mukim SAĞIR - Erzincan Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH - Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ÖNER - Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa UĞURLU - Muğla Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Volkan COŞKUN - Muğla Üniversitesi
Prof. Dr. Nadir İLHAN – Ahi Evran Üniversitesi
Prof. Dr. Nurettin DEMİR - Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan DOĞAN – Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Prof. Dr. Osman MERT - Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Osman YILDIZ - Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Recep TOPARLI - Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Saadettin ÖZÇELİK - Dicle Üniversitesi
Prof. Dr. Şerif Ali BOZKAPLAN - Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Şükrü Haluk AKALIN - Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Turgut TOK - Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet AKÇATAŞ- Uşak Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşe İLKER - Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet KAVUKÇU- Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ -Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Muammer ZERENLER- Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Ramilya YARULLİNA YILDIRIM- İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Sevil SAYGI- Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Ülkü ELİUZ- Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Erkan DİNÇ –Uşak Üniversitesi
Doç. Dr. Özcan BAYRAK – Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Kamile GÜLÜM – Balıkesir Üniversitesi
Doç. Dr. Serdar YAVUZ – Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Feridun TEKİN - Giresun Üniversitesi
Doç. Dr. Figen GÜNER DİLEK - Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Galip GÜNER - Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr. Jale ÖZTÜRK - Mustafa Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Nergis BİRAY - Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Talip YILDIRIM – Uşak Üniversitesi
Doç. Dr. Banu ÇULHA ÖZBAŞ-Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Yasin DOĞAN- Pamukkale Üniversitesi

Doç. Dr. Kürşat ÇELİK- Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Ali YOLCU- Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Aydın ERTEKİN- Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Aykut EDİYOR- Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Bayram ÖZER- Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Fatih ÖZEK- Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Feridun TEKİN - Giresun Üniversitesi
Doç. Dr. Hakan AKDAĞ- Mersin Üniversitesi
Doç. Dr. Hüseyin ÖZTÜRK- Gaziantep Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim İŞİTAN- Karabük Üniversitesi
Doç. Dr. İlkin GULİYEV- Kafkas Üniversitesi
Doç. Dr. Nazmi ÖZEROL- İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Osman MERT- Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Selahattin KAYMAKÇI- Kastamonu Üniversitesi
Doç. Dr. Sueda ÖZBENT -Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Şaban KABASAKAL- Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Uğur ABAKAY- Gaziantep Üniversitesi
Doç. Dr. Zeki COŞKUNER- Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Bülent Cercis TANRITANIR- Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Mesut GÜN- Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Cihan Çakmak-Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Selahattin AVŞAROĞLU- Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Surur ÇELEPİ- Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatma TORUN- Adıyaman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Cahit BAŞDAŞ - Muğla Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ekrem AYAN - Muğla Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gülsine UZUN - Muğla Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi H. Kahraman MUTLU - Afyon Kocatepe Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Murat ÖZŞAHİN – Afyon Kocatepe Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Önder SEZER - Uşak Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Özgür AY - Uşak Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Selcen ÇİFÇİ - Uşak Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Selma GÜLSEVİN – Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin DİNÇ- Adıyaman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Bahar AŞCI-Karabük Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih MURATHAN- Adıyaman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih Mehmet UĞURLU- Fırat Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet BUĞA- Gaziantep Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gönül ERDEM NAS- Bartın Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Talat DİNAR-Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sefa Salih AYDEMİR- Adıyaman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Cemil GÜLSEREN- Kültür Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Turan SİNAN- Fırat Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Bekir KAYABAŞI- Adıyaman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Celal ASLAN- Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Çulpan ÇETİN -Kafkas Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Erhan AKIN- Siirt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Filiz Meltem ERDEM UÇAR - Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Genç Osman İLHAN -Yıldız Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hacer GÜLŞEN- İstanbul Kültür Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hasan ÖZER-Bülent Ecevit Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İker DERE- Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nurcan SÜKLÜM- Hitit Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Özlem DEMİR- Gazi Osman Paşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ercan UYANIK- Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Binnur ERDAĞI DOĞUER -Hacettepe Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mevlüt Metin TÜRKAŞ- Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Rengim SİNE- Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zeynep GENÇER BALOĞLU- Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gonca YAYAN- Gazi Üniversitesi
Dr. Derya ORHAN GÖKSÜN- Adıyaman Üniversitesi

BU SAYININ (21. SAYI) HAKEMLERİ
THE REFEREES OF THIS ISSUE
(21th ISSUE)

Prof. Dr.Süleyman İNAN- Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet KARA- İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Engin ÖNER- Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Ülkü ELİUZ-Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr.Yusuf KILIÇ- Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Recep ÖZMAN- İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Adnan ALTUN- Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Nazmi ÖZEROL- İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Hakan EVİN- Adıyaman Üniversitesi
Doç. Dr. Paki KÜÇÜKER- Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Cihan ÇAKMAK-Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Yasin DOĞAN- Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Muhammet Fatih ALKAYIŞ- İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Feryal BAYKAL- Pamukkale Üniversitesi
Doç.Dr. Bülent Cercis TANRITANIR- Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Muhammet TATAR- Atatürk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kamil DOĞANCI- Uludağ Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sinem Burcu UĞUR- Akdeniz Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Esin ÖZCAN- Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sevilay ULAŞ- Yakınadoğu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gülgün ÇİĞDEM-İstanbul Gelişim Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet EVİS-Mustafa Kemal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kurtuluş MERDAN-Gümüşhane Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gülay KARAMAN- Bartın Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Deniz ŞARLAK -Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fadime TOSİK DİNÇ- Gaziantep Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Görkem Utku ALPARSLAN- Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hacer GÜLŞEN-İstanbul Kültür Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Arif YILDIZ- Adıyaman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Şakir İŞLEYEN- Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Murat ÇİFTÇİ- Trakya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Cihan TABAK- Harran Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Bekir KAYABAŞI- Adıyaman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sinem GÜDÜM- Marmara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İsmail YAMAN-Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Cihan TABAK- Harran Üniversitesi
Öğrt. Gör. Dr. Taner TOPALOĞLU- Harran Üniversitesi
Dr. Levent AKSU- Bandırma 17 Eylül Üniversitesi
Dr. Hale TORUN- İstanbul Aydın Üniversitesi

EDİTÖRDEN...

Kıymetli Bilim İnsanları ve Sevgili Öğrenciler,

Akademik dergiler, ülkemizde ve dünyada bilgiyi her tarafa ulaştıran önemli kanallardır. Bilgi ne kadar değerli olursa olsun, muhataplarına ulaşmadığı sürece herhangi bir değer ihtiva etmez. Nasıl ki okul, bilgi, bilim insanı vb. unsurlar bilim zincirinin birer parçasıysa, ortaya konan bilgileri dünyanın dört bir yanına ulaştıran akademik dergiler de bu zincirin en az onlar kadar önemli bir parçasıdır. Diyalektolog dergisi bu konuda üzerine düşeni başarıyla yerine getirmektedir. **10. Yılında 21. sayıda** sizlerin karşısına **18** adet makale ile çıkmış bulunmaktayız. Bu yayınlar, ilgili hakem sürecinden sonra dergideki yerlerini almıştır.

“Diyalektolog” dergisi 2019 yılı Ağustos sayısının misafir editörlük görevini şahsıma tevdi eden Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi Sayın Doçent Doktor Yasin Doğan Hocamıza teşekkür ederim. Ayrıca, “Diyalektolog” aracılığıyla yayınlarını kıymetli okuyucularımıza ulaştıran yazarlarımızı ve bu yayınları okuyan, okutan bütün öğrenci ve akademisyenlerimizi en kalbi duygularıyla selamlarım.

Doç. Dr. M. Fatih ALKAYIŞ
İnönü Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Ağustos- 2019

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

	<u>Sayfa/</u> <u>Page</u>
İlhan UÇAR-Aslı ADAKLI- Seydî Ali Reis'in Hulâsatü'l-Hey'et adlı eserindeki astronomi terimleri/ Astrology terms in Seydî Ali Reis's Hulâsatü'l-Hey'et	1-22
Merve Aydoğdu ÇELİK- Perpetuating the misogynist thought through representation of the witch in John Marston's The Tragedy of Sophonisba/ John Marston'ın The Tragedy of Sophonisba oyununda cadı temsili aracılığıyla kadın düşmanı düşüncenin pekiştirilmesi	23-33
Semih AYTEKİN-Taner KUZUCU- Öğretmenlerin motivasyonlarını etkileyen okul içi ve okul dışı faktörlerin analizi/ Analyzing factors affecting teacher motivation inside and outside of the schools	35-66
Levent AKSU- Türkiye'de kayıtdışı ekonomi: "Türkkart" sisteminin uygulanması; Ekonometrik ve stratejik analizler/ Informal economy in turkey: Implementation of the "Türkkart" system; Econometric and strategic analysis	67-112
Melike YARDIMCI- Ahmet EDİ- 1950 seçimleri öncesi Şemseddin Günaltay hükümeti dönemi Türkiye'de dini eğitim alanındaki gelişmeler / Developments in religious education in Turkey during the period of the government of Şemseddin Günaltay before the 1950 elections	113-124
Furkan DİLBEN- Çocukluk üzerine düşünmek: Yeni medyada çocukluğun izleri/ Thinking on childhood: Traces of childhood in new media	125-135
Kevser TAŞDÖNER- İÖ 30-İS 14 yılları arasında Roma Mısır'ı: yönetim, ordu ve vergi/ Between 30 BC and 14 AD Roman Egypt: administration, army and tax	137-149
Oğuz GÖKSU- Futbolda marka iletişimi bağlamında Beşiktaş jimnastik kulübü ile Çarşı taraftar grubunun markalaşma rekabeti/ Branding competition of Beşiktaş gymnastic club and Çarşı fan group in the context of brand communication in soccer	151-169

Oğuz KANTÜNER- Bolu havzasının genel iklim özellikleri/ General climate characteristics of Bolu basin	171-186
Timuçin AKYÜREK-Tayfun AKKAYA- Sanat ve bilimin ortak mirası Leonardo da Vinci anatomisi / Common heritage of art and science Leonardo da Vinci anatomy	187-201
Yağmur KARA- Uluslararası sözleşmelerin politika etkinliğinin ölçülmesi: AB ülkeleri ve Türkiye için çevresel etkinlik analizi/ Measuring policy efficiencies of international conventions: environmental efficiency analysis for EU countries and Turkey	203-213
Gülgün ÇİĞDEM- Is economic growth a problem in terms of current account deficit? An empirical approach to vicious circle: Case of Turkey/ Cari açık açısından iktisadi büyüme bir sorun mudur? Kısır döngüye ampirik bir bakış: Türkiye örneği	215-227
Günsu YILMA ŞAKALAR- Guilhermina Suggia ve Beatrice Harrison'ın viyolonsel literatürüne katkılarının incelenmesi/ Investigation of the contributions of Guilhermina Suggia and Beatrice Harrison to the cello literature	229-242
Burhanettin ZENGİN- Muzaffer ÇAKMAK- Sosyal medya kullanımının tüketicilerin yiyecek içecek işletmesi tercihlerine etkisi/ The effect of the use of social media on the preferences of food and beverage business of consumers	243-256
Ömer İNCE- Klâsik edebiyat bağlamında Erzurumlu İbrahim Hakkı divânında Şehname kaynaklı unsurların kullanımı/ The incorporation of Şehname related themes in the council of Ibrahim Hakki of Erzurum in the context of classical literature	257-266
Sevda Özen ERATALAY- Yeşilyurt (Manisa) deyimlerinde sosyal tema/ Social theme in the idioms of Yeşilyurt (Manisa)	267-276
Vedat YILMAZ- Türkiye'de görülen çevresel sorunların analizi: van ili örneği/ Analysis of environmental problems Van sample in Turkey	277-288
Aytekin KESKİN- Kurgusallık ile tarihsel bilginin yeniden üretilmesi (Bülbülün kırk şarkısı ve alımlama estetiği)/ Reproduction of historical knowledge along with fictionality (<i>Forty songs of nightingale and reception aesthetic</i>)	289-304

SEYDÎ ALİ REİS'İN HULÂSATÜ'L-HEY'ET ADLI ESERİNDEKİ ASTRONOMİ TERİMLERİ

İlhan UÇAR¹ Aslı ADAKLI²

Özet

Doğu'da MÖ 4000 yıllarından itibaren Mısır, Mezopotamya, Hint ve Çin medeniyetleri bilim alanında önemli gelişmelere imza atmışlardır. Bu çalışmalar Helen uygarlığıyla yüksek bir düzeye ulaşmasına rağmen Batı'da Hristiyan düşüncesinin baskısı sonucu bu gelişmeler durma noktasına gelmiş ve Doğu'da özellikle yeni dinin -İslam'ın- bilgi birikimine sahip çıkmasıyla bilimin gelişmesine önemli katkılar sağlanmıştır. İslam dünyasında yapılmış olan çalışmalar içerisinde astronomi ilmi önemli bir yer tutmaktadır. Bu coğrafyada yetişen önemli Türk bilim adamları bulunmaktadır. Takiyüddin, Ali Kuşçu, Mirim Çelebi bunlardan birkaçıdır. Üzerinde çalıştığımız yazma Ali Kuşçu'nun al-Fathiyya adlı eserinin bir tercümesidir. Bu tercüme 1549 yılında Osmanlı denizcisi olan Seydî Ali Reis tarafından yapılmış ve Kanûnî Sultan Süleyman'a sunulmuştur. Astronomi konusunda yazılmış eserlerin büyük kısmı Arap ve Fars dillerinde yazılmıştır. Üzerinde çalıştığımız eser bu konudaki çalışmalar içerisinde Türk diliyle yazılmış olan nadir çalışmalardan ve en kapsamlı olanlarından bir tanesidir. Eserin Türk ve dünya kütüphanelerinde 27 nüshası vardır. İncelemeye aldığımız en eski tarihli nüshadır. Muhtemelen mütercim hattıdır.

Anahtar Sözcükler: Astronomi Yazmaları, Astronomi Terimleri, Astronomi Tarihi, Hulasatu'l-Hey'et

ASTROLOGY TERMS IN SEYDÎ ALİ REİS'S HULÂSATÜ'L-HEY'ET

Abstract

In 4000 BC antique societies of Orient such as Egypt, Mesopotamia, India and China played a very important role in the progress of the civilisation. Although the Hellenistic culture has reached a high level, due to the censorship of Catholic Church in Western Europe, this progress has sustained a stagnation, but at the same time in the East, with the origin of the new religion - Islam, process of scientific progress has continued. Research related to astronomy were very important in the Muslim world. Turkish scholars, such as Takiyudin, Ali Kuşçu, Mirim Çelebi lived on this geographic area. Our research is the translation of the work called "al-Fathiya" written by Ali Kuşçu. This piece has been translated by the mariner Seidi Ali Reis and was presented to the Lawgiver Suleiman, the Ottoman sultan of that period. Most books related to astronomy were originally written in Arabic or Persian. In this book we have elaborated on one of the rarest and the most comprehensive pieces written in Turkish. The book has 27 duplicates in the libraries all around Turkey as well as the world. The piece that we have elaborated on this book is the oldest dated work which was probably written by the translator himself.

Key Words: Astronomy Manuscripts, Astronomy Terms, History of Astronomy, Hulasatu'l-Hey'et

¹ Doç. Dr. Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
e-posta: iucar@sakarya.edu.tr

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
e-posta: aslisahraadakli@gmail.com

Giriş

Astronominin temelleri tarih öncesi dönemlere dayanmaktadır. Her toplum farklı amaçlarla da olsa gök cisimlerinin hareketlerini izlemiş ve anlamlandırmaya çalışmıştır. Eski çağlarda günlük işleri kolaylaştırmak ve gelecekteki bazı olayları öngörmek için insanlar yıldızlardan yararlanmış, kimi zaman gök cisimlerine kutsallık atfetmiş ve onları tanrılaştırmışlardır. “Astronomi (gökbilim,-İng. astronomy- Fr.,astronomie- eski ilm-i hey’et, ilm-i felek) astron (Yun. gök cismi) ve nomos (Yun. kanun) kelimelerinin bileşiminden gelir” (Unat, 2013:1).

“Astronominin ilk belirtileri ve bu konuya karşı ilginin doğuşu tarım faaliyetlerinin başlamasıyla ilişkilidir” (Unat, 2013: 6). Tarım faaliyetlerini kolaylaştırmak için mevsimlerin zamanlarının belirlenmesine, yani takvim bilgisine ihtiyaç duyuluyordu. Bunların yanında gök cisimleri insanlar için dinî bir mahiyet de taşımaktaydı. Kutsal yerlerin yönünü bulmak, ibadet saatlerini ve dinî günleri belirlemek için gök cisimleri gözleniyordu. Yaşamı kolaylaştırma amaçlarıyla başlamış olan gözlemler büyük bir bilgi birikimi doğurmuş sonrasında geometri ve matematikle desteklenerek bugünkü Astronomi alanını ortaya çıkarmıştır.

Astronomi’nin Türklerdeki gelişimine baktığımızda Türklerin eski çağlardan itibaren gökle, gök cisimleriyle ve yıldızlarla yakın ilişki içinde bulunduğunu görüyoruz. Eski Türklerde kamların/şamanların yıldızları yorumlayarak gelecek olaylara dair çıkarımlarda bulunduğu, uğurlu ve uğursuz saatler belirledikleri ve günlük yaşamlarını bunlara göre düzenledikleri bilinmektedir. Türkler gök cisimleri içerisinde Güneş’e ve Ay’a özel bir değer atfetmişlerdir. *Ülker, Oñay, Tilek, Temir Kazık, Yediger, Ülgü* gibi birçok gezegen ve burç ismiyle birlikte Ay ve Güneş Türklerin sözlü ve yazılı kültürüne de yansımıştır. “İslamî dönem eserlerinde de Kutadgu Bilig’den Tevârih-i Âl-i Selçûk’a Peçevî Tarihi’ne, melhemelere kadar birçok eserde benzer bilgilerin yer aldığı; Selçuklularda ve Osmanlılarda münecimlere değer verildiği ve bunların sarayda bulundurulduğu tespit edilmiştir” (Boyras, 2006: 220).

“Ortaçağ’da Hristiyan düşüncesinin etkisiyle Batı’da duraksayan bilimsel çalışmalar Doğu’da İslam dininin etkisiyle gelişti ve Rönesans’ın temellerini oluşturdu” (Unat, 2012: 11). Özellikle kurmuş oldukları gözlem evleri ve geliştirdikleri gözlem teknikleriyle İslam coğrafyasında astronomi alanında derin çalışmalar yapılmış ve önemli katkılar sağlanmıştır. “Zamanla hız kaybeden İslam atılımı, 12. yüzyılın sonlarından itibaren, adım adım Asya’da yükselen ve Müslümanlığı yeni kabul etmiş Türk kökenli kavimlere kaydı” (Uymaz, 2014:76). Osmanlı dönemine baktığımızda bu alandaki en önemli çalışmaların Fatih’in İstanbul’u fethiyle başladığını görüyoruz. Fetihle birlikte burada birçok medrese kurulmuş ve dönemin bilim adamları bu medreselerde dersler vermişlerdir. Uluğ Bey’in öğrencisi olan önemli matematikçi ve astronomlardan olan Ali Kuşçu da bunlardan bir tanesidir. “Ali Kuşçu’nun İstanbul’a gelmesi ve medreselerde dersler vermesiyle Osmanlılarda pozitif bilimlerde bir canlanma yaşanmış ve nitekim Ali Kuşçu’nun çabaları 16. yüzyılda semeresini vermeye başlamış ve Mirim Çelebi ve Takiyüddin gibi önemli astronomlar yetişmiştir” (Unat, 2013:119). “Bu dönemde yaşayan astronomların bazıları, kendilerinden önce kaleme alınmış bazı eserlerin tercümesi, şerhi ve telhisi ile ilgilenmişlerdir. Bunlar arasında en önemlileri Mîrim Çelebi, Seydi Ali Reis ve Perviz Abdullah’tır” (Uymaz, 2014: 77). Çeviriyazı alfabesine aktardığımız ve içerisindeki Astronomi terimlerini tespit ettiğimiz eser, Osmanlı denizcilerinden Seydî Ali Reis’in *Hulâsatü’l-Hey’et* adıyla Türkçeye kazandırmış olduğu tercüme bir eserdir.

Asıl adı Ali b. Hüseyin el-Katibî (İhsanoğlu, 1997:140) olan Seydî Ali Reis 16. yüzyılın başlarında İstanbul’da doğmuştur. Babası ve dedesi bahriye müsteşarıdır ve Barbaros Hayrettin

Paşa'nın yanında yetişmiştir (Öztuna, 2017: 179). Kısa zamanda Kanunî Sultan Süleyman'ın dikkatini çekmiş ve 1553'te 150 akçe yevmiye ile Süveyş kapudanlığına getirilmiştir (İhsanoğlu, 1997:140). "Seydî Ali Reis, en az denizciliği derecesinde Coğrafya, Matematik ve Astronomi bilgini olmakla da ünlüdür" (Öztuna, 2017: 181). Seydî Ali Reis'in Hülâsatü'l- Hey'et dışındaki eserleri şunlardır; Mir'atü'l-Memâlik, Mir'at-ı Kâinat, Kitâb el-Muh'it fi-İlmü'l-Eflâk ve'l-Abhur, Risâle-i Dairât el-Mu'addil, Risâle-i Usturlab, Risale-i Rub-i Müceyyeb.

Hülâsatü'l- Hey'et adlı tercümenin ana kaynağı Ali Kuşçu'nun al-Fathiyya adlı eseri olmakla birlikte Tûsî, Kadızâde Rûmî gibi birçok bilim adamının eserlerinden de yararlanılmış ve alıntılar yapılmıştır. Bu sebeple çeviri adeta bir telif eser durumuna gelmiştir. Üzerinde çalıştığımız eser 1549 yılında yazılmış olup en eski tarihlisidir. Bir mukaddime iki makale olarak düzenlenmiş eserin bölümleri şu şekildedir; *Mukaddime*: "bu 'ilme şürû'dan evvel bilinmesi lâzım olanları beyân eder", *1. Makale*: "ecrâm-ı 'ulviyyenüñ aḥvâlin beyân eder", *1. Bab*: "eflâk-ı külliyyenüñ 'adedin ve keyfiyyet-i tertîblerin beyân eder", *2. Bab*: "meşhûr olan devâir-i 'azâm ve şaġârı ve kavsları beyân eder", *3. Bab*: "toġuzuncı ve sekizinci felegün ya'nı felekü'l-eflâkuñ ve felekü'l-burucuñ hey'et ve hareketin ve felegün buruca taġsîminüñ keyfiyyetin ve aḥvâl-i şevâbitden daḡı bir şemmesin beyân eder", *4. Bab*: "râbi' eflâk kevâkib seb'a-i seyyârenüñ hey'etin beyân eder", *5. Bab*: "eflâk-ı kevâkib-i seyyârenüñ hareketin beyân eder", *6. Bab*: "seyyârâta 'arız olan aḥvâli beyân eder", *2. Makale*: "hey'et-i zemîni ve eġâlîmüñ aḡa taġsîmini ve 'ulviyyânüñ evzâ'muñ ihtilâfı sebebi ile aḡa lâzım gelen aḥvâli beyân eder", *1. Bab*: "evvel hey'et-i zemîni ve aḥvâl-i eġâlîmi beyân eder", *2. Bab*: "ḡaṡṡ-ı istivânüñ havâşşın beyân eder", *3. Bab*: "vech-i küllî üzere âfâk-ı mâ'ilenüñ havâşşın beyân eder", *4. Bab*: "âfâk-ı mâilenüñ her kısmınuñ bir bir havâşşın beyân eder", *5. Bab*: "'arzi rub'-ı devr olan mevzi'üñ havâşşın beyân eder", *6. Bab*: "metâli'-i burücü beyân eder", *7. Bab*: "derece-i memerri ve derece-i tulü'ı ve derece-i ġurûbı beyân eder", *8. Bab*: "leyli ve nehârı ve şubḡ ve şafaġı beyân eder", *9. Bab*: târiḡ ve sâl ve mâhı ve anlaruñ eczâsı ki şeb ve rûz sâ'atdür anları beyân eder", *10. Bab*: "zıll ve aḡa mûte'allıġ olanları beyân eder", *11. Bab*: "ḡaṡṡ-ı nişfü'n-nehârı ve semt-i kıbleyi beyân eder", *12. Bab*: "ib'âd ve icrâmi beyân eder".

Eserin Türk ve dünya kütüphanelerinde bulunan nüshaları şunlardır:

- 1- Ayasofya, No. 2591: Nesihle 1b- 94b yaprak, 15x24 (8.6x16.3) cm., 19 satır. 955 senesinin Zilhicce ayında Haleb'de İstinsah edilmiştir. Muhtemelen mütercim hattıylandır.
- 2- Milli Kütüphane, No. A. 532: Talikle 72 yaprak, 14.2x21 (7.5x15) cm., 21 satır. İstinsahı Zilhicce 995'te Haleb'de.
- 3- Aşir Efendi, No. 223: Talikle 42 yaprak, 19x29.5 (11x17) cm., 27 satır. 955 senesinin Zilhicce ayında Haleb'de istinsah edilmiştir.
- 4- Kandilli Rasathanesi, No. 124: talikle 124 yaprak, 16.2x10.7 (11.2x6) cm., 13 satır. H. 955 senesinde Galata'da istinsah edilmiştir.
- 5- Arkeoloji Müzesi, No. 568: Nesihle 118 yaprak, 12.5x19.2 (8x 14.4) cm., 15 satır. H. 965 senesinde Diyarbakır'da istinsah edilen nüshanın sonunda bir yaprak eksiktir.
- 6- Serez, No. 1918: Talikle 101 yaprak, 10.8x20.9 (6x15.1) cm., 25 satır. İstinsahı H. 980'de.
- 7- Halet Efendi, No. 532: Nesihle 132 yaprak, 12.8x20 (7.2x14.2) cm., 15 satır. 994 senesi Zilkadde'sinde Ken'an b. Abdurrabb tarafından istinsah edilmiştir.
- 8- Cerrah Paşa, Tıp Tarihi, No. 180: Nesihle 141 yaprak, 12.5x19.5 (7x13) cm., 13 satır. Eserin istinsahına 9 Şaban 998 Cuma günü başlandığına dair Türkçe bir kayıt yer almaktadır.
- 9- İstanbul Üniversitesi, TY. No. 1613: Talikle 82 yaprak, 13.8x23.7 (8.5x14.9) cm., 17 satır. İstinsahı H. X. asırda.

- 10- Teymuriyye, Riyaza, No. 137: 148 sayfa, 14x21 cm. İstinsahı . 1000'de Tarâzî, TY, I, 199; King, I, 589, II, 1125.
- 11- Ayasofya, No. 2615: Nesihle 59 yaprak, 12.8x19, (8.3x14.7), cm., 27 satır. H. 1081 senesinde Katibzade Mustafa b. Muhammed tarafından istinsah edilmiştir.
- 12- Dar el-Kutub, Mikat, No. 5/3: 65b-154b yaprak. İstinsah H. 1100'lerde, Tarâzî, TY, I, 199; King, I, 426, II, 1125.
- 13- Arkeoloji Müzesi, No. 567: Nesihle 67 yaprak, 15x22 (9.7x16) cm., 17 satır. İstinsahı H. XII. asırda.
- 14- Veliyüddin Efendi, No. 3317/4: Talikle 43b-121a yaprak, 11.5x25 (7x15.5) cm., 29 satır. İstinsahı H. XII. asırda.
- 15- Nuruosmaniye, No.2911: Nesihle 87 yaprak, 14.3x21.3 (8x16) cm., 23 satır. İstinsahı H. XII. asırda.
- 16- British Museum, Add. No.7891: Nesihle 97 yaprak, 15 satır. İstinsahı H. XII. asırda. Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum, s. 120.
- 17- Askeri Müze, No.79: Talikle 51 yaprak, 12x20.3 (7.2x17) cm., 19 satır. İstinsahı tahminen H. XII. asrın sonlarında.
- 18- Mevlana Müzesi, No.5060: Nesihle, 138 yaprak, 15x10 (11.3x6.2) cm., 13 satır. İstinsahı H. XII. asırda.
- 19- Nuruosmaniye, No.2933: Nesihle 93 yaprak, 12.9x20 (6.5x14.5) cm., 19 satır. İstinsahı H. XIII. asrın başlarında.
- 20- Hacı Beşir Ağa, No.437: Talikle 82 yaprak, 13.2x20.1 (6.6x15.3) cm., 17 satır. İstinsahı H. XIII. asırda.
- 21- Kandilli Rasathanesi, No.142: Nesihle 118 yaprak, 16x21.7 (8.4x14.3) cm., 15 satır. İstinsahı H. XIII. asrın başlarında.
- 22- Kandilli Rasathanesi, No.141: Talikle 57 yaprak, 16x21.4 (9x16) cm., 23 satır. İstinsahı H. XIII. asrın başlarında.
- 23- Dar el-Kutub, Mikat-Türkî, No.779. Fihrist al-Hidiviyya, TY, I, 199.
- 24- Kavala, Türki-Mecami, No. I (nr. genel 780): Nesihle 120 yaprak, 15.5x21 cm., 15 satır. Fihrist al-Hidiviyya, TY, I, 199; Tarazî, TY, I, 199.
- 25- Feyzullah Efendi, No.1336: Talikle 92 yaprak, 13.2x19.3 (7.5x15) cm., 15 satır.
- 26- Vatikan, FY, No. 19/2: Nesihle 55b-112b yaprak, 21x12 cm., 20 satır. Catalogue, s. 45-46.
- 27- Tal'at, Türkî-Felek, No. 49 (genel nr. 782): Nesihle 115 yaprak, 11x20, 21 satır Fihrist al-Hidiviyya, TY, I, 199; Tarazî, TY, I, 199.

Konu bakımında oldukça kapsamlı olan bu eserde tespit edilen Astronomi terimleri şunlardır:³

āb:<Far. Ağustos ayı.

ābān :<Far. Akrep burcu. Şemsî senenin sekizinci aydır ve Afıtab'ın akrep burcunda seyrettiği zamandır

āf-tab :<Far. 1. Güneş. 2.Güneş ışığı.

aḥmer :<Ar. Kırmızı, kızıl.astr. Merrih, Nahsü'l-asgar, Mars.

³ Terimler anlamlandırılırken kaynaklarda belirtilen sözlüklere ek olarak: Yavuz Unat'ın Eski Astronomi Metinlerinde Karşılaşılan Astronomi Terimlerine İlişkin Bir Sözlük Denemesi adlı çalışmasından, Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Marifetname'sinden, Ömer Türker'in Kadızade Rumi'den çevirmiş olduğu Şerhu'l-Mülahas fi ilmi'l-Hey'e'den ve Seydi Ali Reis'in çeviriyazı alfabesine aktardığımız Hülasatü'l-Hey'et adlı eserinden yararlanılmıştır.

- '**aķreb** :<Ar. Akrep burcu, Scorpion, Scorpio: Ekliptik üzerinde yer alan burçların sekizincisi.
aķsām-ı ḥaķiķiyye :<Ar.Far. bk. "sā'āt-i ḥaķiķiyye".
aķsām-ı vasaṭiyye : <Ar.Far. bk. "sā'āt-i vasaṭiyye".
'**ālem-i kevn ü fesād** : <Ar.Far. bk. "ālem-i süflî".
'**ālem-i nesīm** : <Ar.Far. bk. "küre-i buḥār".
'**ālem-i süflî** : <Ar.Far. Basit cisim ulvî ve süflî olmak üzere ikiye ayrılır: Süflî olan cisimler anâsır-ı erba'a denilen hava, su, toprak ve ateştir. Bunların 'ālemine 'ālem-i süflî veya 'ālem-i kevn ü fesād derler.
'**ālem-i ulvî** : <Ar.Far. Basit cisim ulvî ve süflî olmak üzere ikiye ayrılır: Basit cisim aydınlatıcı ise yıldızlar değilse göklerdir. Bunlara ecrām-ı eṣṣriyye veya 'ālem-i 'ulvî denir.
'**amūd** :<Ar. Direk, sütun.
'**anâsır-ı erba'a** :<Ar.Far. Dört unsur: ateş, hava, su, toprak.
arż :<Ar. 1.Dünya. 2.Toprak.
'**arż** :<Ar. Bir nesnenin eni, enliliği, enlem.
'**arż-ı iķlîm-i rü'yet** : <Ar.Far. Görünen iklim enlemi. Ufuk dairesi ile burçlar kuşağının ufku arasında veya aksiyle bu dairede oluşan kısa yaya denir.
'**arż-ı virāb** : <Ar.Far. bk. "inḥirāf".
'**āşir** :<Ar. Onuncu ev, (İng. upper culmination, Lat. medium caelum): Güneş'in günlük yörüngesinin ufkun üzerinde meridyende bulunduğu nokta.
'**avvā** :<Ar. Ayın konaklarından on üçüncüsü. Dördü elif harfi gibi sıralanmış, biri batıya doğru kıvrılmış beş yıldızdan oluşur.
āyār:<Far. Mayıs ayı.
āzar :<Far. Balık burcu. Rumî seneden evvel bahar ayıdır ve Afitab'ın Hut burcunda bekleme süresidir.
āzer:<Far. Yay burcu. Şemsi senenin dokuzuncu ayının ismi.
'**ażime** :<Ar. Büyük daire, küreyi iki parçaya bölen yüzeylerin kürenin merkezinden geçene denir. bk. "mınṭaķa (1)".
'**azrā** :<Ar. Başak burcu; başak takım yıldızı.
başit :<Ar. Yalın cisimler. Yalınlar farklı doğalara sahip cisimlere bölünemeyen cisimlerdir.
başıte :<Ar. bk. "ḥareket-i başite".
bedr :<Ar. Ayın on dördüncü gecesi, dolunay.
behmen :<Far. Kova burcu, Şemsî senenin on birinci ayının ismidir ve Afitab'ın Delv burcunda dönme süresidir.
bu'd :<Ar. Uzanım; (İng. elongation, Lat. elongatio): Gezegen-Yer-Güneş üçlüsünün oluşturduğu açı; Yer'den gezegene ve Güneş'e çizilen iki doğru arasındaki açı.
bu'd-ı aķreb :<Ar.Far. bk. "ḥażiż".
bu'd-ı evsaṭ : <Ar.Far. En uzun uzaklık ile en kısa uzaklığın (bu'd-ı aķreb, bu'd-ı ib'ād) toplamının yarısı olan uzaklık. Ortalama uzaklık.
bu'd-ı ib'ād : <Ar.Far. bk. "evc".
bu'd-ı mu'addil : <Ar.Far. Kamerin battığı boylam ile ufuk arasında olan ekvatorun bir yaydır.
bu'd-ı sevā : <Ar.Far. Güneşin boylamı ile ayın boylamı arasında olan ekliptikten bir yaydır.
bula' :<Ar. Ayın konaklarından yirmi üçüncüsü. Ay'ın yörüngesinde iki eşit küçük yıldızdır.
buṭeyn :<Ar. Ayın konaklarından ikincisi. Koç burcunda birbirine yakın üç küçük yıldızdır.
cebhe :<Ar. Ayın konaklarından onuncusu. Hayvanın (aslanın), zikzak şeklinde sıralanmış dört parlak yıldızdır. Bunlardan biri Aslan'ın kalbidir.

cedj :<Ar. On iki burçtan biri, Oğlak burcu.

cenüb :<Ar. Güney.

cevzā :<Ar. El-sevemani, İkizler burcu, Twins, Gemini: Ekliptik üzerinde yer alan burçların üçüncüsü.

cevzeher :<Ar. Düğüm noktası; (Lat. draconis, nodus evchens): "Bu altı gezegenin dışmerkezli kürelerinin düzlemlerinden her biri, ekliptik düzlemini karşılıklı iki noktada keser. Dışmerkezli küreler kuzey ve güney yönünde ekliptiğe eğimlidirler. Gezegenlerin küresi ve ekliptiğin kesişmesi ile oluşan bu şekil şin olarak adlandırılır. Bu x harfidir ve Yunanca'da şin'dir (chi). Ekliptikte, gezegenlerin küresinde (gezegenin) kuzeye doğru (yöneldiği) nokta çıkış düğümü olarak adlandırılır. Bu cevzeherdir. Bunun karşısındaki nokta da iniş düğümü olarak adlandırılır."

cevzehereyn :<Ar. bk. "uğdeteyn".

ceyb-i ma'kūs : <Ar.Far. bk. "sehm".

ceyb:<Ar. Yayın üzerinde bir noktadan çapa (kuṭr) çizilen dik.

ceyb-i müstevej : <Ar.Far. bk. "ceyb".

cirm :<Ar. Cisim, hacim, oylum.

cism-i başıṭ : <Ar.Far. bk. "başıṭ".

dā'ire-i āfaḳ : <Ar.Far. Ufuk dairesi. Feleğin görünen yarısından görünmeyen yarısını ayıran bir büyük dairedir.

dā'ire-i 'arṣ : <Ar.Far. Enlem dairesi. Ekliptiğin iki kutbundan ve bir parçasından veya bir gökcisminin merkezinden geçen daire.

dāire-i evvelü's-sümüt : <Ar.Far. Birinci azimut dairesi: Zenit ve nadir ile tam doğu noktasından geçen ve azimut açısının kendisine nispetle alındığı yükseklik dairesi.

dāire-i ḥindiyye : <Ar.Far. Namaz vakitlerinin tesbitinde kullanılan ve güneş gören düz bir yere çizilen dāire veya bu şekle uygun olarak yapılan ālet.

dāire-i irtifā' : <Ar.Far. Yükseklik dairesi: Zenit ve nadir noktalarından ve bir gökcisminin merkezinden geçen daire. Bu daire gökyüzünde varsayılan bir noktadan ve zenit (semt el-re's) ve nadir (nadir) noktalarından geçer ve ufku iki noktada keser. Bu iki noktaya azimut (semt) noktaları adı verilir. Bu yüzden bu daireye azimut dairesi (daire-i semtiyye) de denir.

dāire-i mārre bi'l-aḳṭābū'l-erba'a : <Ar.Far. Dört kutuptan geçen daire. İki kürenin (ekvator ve ekliptik) kutupları ile sınırlanmış daire; kutuplardan geçen büyük daire; (İng. the solstitial colure, Lat. colurus solstitiorum, transpolaris circulus atque colurus): Ekvator ve ekliptiğin kutuplarından geçen büyük daire.

dāire-i meyl : <Ar.Far. Dikaçıklık dairesi: Ekvatorun iki kutbundan ve ekliptiğin bir parçasından veya bir yıldızın merkezinden geçen büyük daire. Ekliptiğin parçası ile ekvator dairesi arasında bu daireden olan yaya birinci eğim (meyl-i evvel) adı verilir. Yıldızın merkezi ile ekvator arasındaki yay ise o yıldızın dikaçıklığıdır.

dāire-i nişfü'n-nehār : <Ar.Far. Meridyen dairesi; ekvator ve ekliptiğin kutuplarından ve zenit ve nadir noktalarından geçen büyük daire. Doğu ve batı yarısı arasındaki ortak kesit; Meridyen dairesi, evrenin iki kutbundan ve zenit ve nadir noktalarından geçip ufuk dairesini iki noktada keser. Bunlardan kuzey kutbuna yakın olanı Kuzey noktası (nokta-i şimal), güney kutbuna yakın olanı Güney noktası (nokta-i cenüb) olarak adlandırılır. Bu iki noktayı birleştiren çizgi ise meridyen hattıdır (hatt-ı nısf el-nehār).

dāire-i şağire : <Ar.Far. bk. "şağire".

dāire-i semtiyye : <Ar.Far. bk. "dāire-i irtifā'".

- dâire-i tedvîr** : <Ar.Far. Episikl; (Lat. Epicyclus): Eksantrik daire üzerinde yer alan ve gezegenin üzerinde dolandığı küçük daire.
- dâire-i vasaṭü's-semâ-yı rü'yet** : <Ar.Far. Görünür gök (ortası) dairesi: Ekliptiğin kutuplarından ve zenit ve nadir noktalarından geçen ve ekliptiği görünen ve görünmeyen olmak üzere iki kısma ayıran büyük daire. Bu dairenin kutupları doğuş ve batış noktalarıdır.
- dâli** :<? bk. “delv”.
- deberân** :<Ar. Ayın konaklarından dördüncüsü. Bunu Araplar Fenik olarak da adlandırırılar. Bu yıldızla birlikte olan küçük yıldızlar Kalâis olarak adlandırılırlar.
- delv** :<Ar. astr. On iki burçtan birinin adı olup, Güneş, eski ocak ayının sekizinci günü bu burca girer, Kova burcu.
- derece-i memerr** : <Ar.Far. Geçiş derecesi; (Lat. transitus): Yıldızdan ve ekvatorun kutbundan geçen büyük dairenin ekliptiği kestiği nokta ile Koç noktası arasında kalan ekliptikten yay. Yıldız, meridyenden, boylam derecesi ile birlikte değil, geçiş derecesi olarak adlandırılan diğer bir derece geçişi ile birlikte geçer. Geçiş derecesi, yıldızdan ve ekvatorun kutbundan geçen büyük daire ile belirlenir.
- dey** :<Ar. Oğlak burcu. Şemsî aylardan onuncusudur ve Güneş'in Cedî burcunda bekleme müddetidir.
- dıl'** :<Ar. geom. Kenar.
- ecrâm-ı eşriyye** : <Ar.Far. “ âlem-i 'ulvî”.
- eflāk-ı hevâmil** : <Ar.Far. Taşıyıcı küreler.
- eflāk-ı külliye** :<Ar.Far. Yeryüzünü çevreleyen büyük küreler.
- eḥbiya** :<Ar. Ayın konaklarından yirmi beşincisi. Ortasında dördüncü bir yıldızın bulunduğu üçgen şeklinde üç yıldızdır.
- esed** :<Ar. Aslan burcu, Lion, Leo: Ekliptik üzerinde yer alan burçların beşincisi.
- eşhâş** :<Ar. (c. şahıs) bk. “şahış”.
- evc** :<Ar. Evc, yeröte, apoje; (İng. apogee, Lat. apmeum): Bir gezegenin Yer' e en uzak olduğu nokta.
- evc-i ḥâmil** :<Ar.Far. Taşıyıcının apojesi.
- evc-i müdir** :<Ar.Far. Müdirin (Merkür) apojesi.
- evvelü's-semt** :<Ar.Far. bk. “dâire-i evvelü's-sümüt”.
- faşl-ı müsterek** :<Ar.Far. geom. arakesit.
- fazlü'd-dâir** :<Ar.Far. Dâire-i nişfü'n-nehâr (merdiyen dairesi) ile yıldızın merkezi arasındaki yaya denir.
- felek-i â'lâ** :<Ar.Far. bk. “felek-i atlas”.
- felek-i atlas** :<Ar.Far. En büyük küre, Kürelerin küresi: Bütün küreleri çevreleyen küre. bk. “felek-i â'zam”.
- felek-i â'zam** :<Ar.Far. 1.Evvelce, gök bilgisi ile uğraşan alimlere göre dokuzuncu kat gök. 2.Alem, dünya. 3.Eskilerin inanışına göre, her seyyareye mahsus bir gök tabakası.
- felek-i cevzeher** :<Ar.Far. Merkezi alemin merkeziyle aynı olan iki paralel yüzeyle kuşatılmış küre bir cisim.
- felek-i eflāk** :<Ar.Far. Göğün en son katı.
- felek-i mâ'il** :<Ar.Far. Eğimli küre; (İng. oblique sphere, Lat. obliquus, deflectens): 1. Gezegenin üzerinde hareket ettiği, ekliptiğe belli bir açı ile eğimli olan küre; gezegenin yörüngesi. 2.Ay'ın ikinci küresi.
- felek-i mümeşşil** :<Ar.Far. Ortakmerkezli küre (Lat. concantricus): Merkezi ekliptiğin merkezi (Yer) olan küre.
- felek-i müstaḳim** :<Ar.Far. bk. “mu'addilü'n-nehâr”.
- felek-i sevâbit** :<Ar.Far. bk. “felekü'l-burûc”.

- felekü'l-burüc** :<Ar. Burçlar kuşağı, ekliptik, tutulum dairesi; (Lat. ecliptica, signifero, zodiac): Güneş'in bir yıl boyunca üzerinde dolandığı daire. Çevreleyen kürelerin adedi, yıldızların bütün hareketleri ile birlikte, sekizdir. Bunlardan yedisi yedi gezegen için, en yüksek olan sekizincisi ise sabit yıldızlar içindir ve burçlar kuşağı olarak adlandırılır.
- felekü'l-eflāk** :<Ar.Far. bk. "felek-i ā'zam".
- ferverdīn** :<Far. Koç burcu. Mah-ı senedir ki Afitab'ın Hamel burcunda olduğu müddettir.
- fī-zevāl** :<Ar. Günortası, öğle: Güneş'in zenitte bulunma zamanı. Güneş'in öğlene geldiği an.
- ğafır** :<Ar. Ayın konaklarından on beşincisi. Araları açık üç küçük yıldızdır. Bunlardan ikisi, el-Zubâneynin önündedir.
- ğarb** :<Ar. Güneşin battığı taraf, gün batısı, batı.
- ğarib** :<Ar. bk. "sābi'".
- ğavārib** :<Ar. Ekliptikten bir yay ile batan ekvatorndan bir yaydır.
- ğurre** :<Ar. Arabî ayların ilk günü.
- ğurūb** :<Ar. Bir gök cisminin batıda görünmez olması, batması.
- hādde** :<Ar. Dar açılı.
- hamel** :<Ar. El-Kebş, Koç burcu, Ram, Aries: Ekliptik üzerinde yer alan burçların ilki.
- hāmīl** :<Ar. Taşıyıcı (küre).
- hamse-i müsterāka** :<Ar.Far. Celali senenin sonuna eklenen beş gün.
- hamse-i mütehayyire** :<Ar.Far. (beş şaşırılmış) Ulviyye grubundaki gezegenlerle (Merrih, Zühal, Müşteri), Süfliyyeyn grubundaki gezegenlere (Utarid ve Zühre) verilen isim. Bunlara böyle denmesinin nedeni bunlar kâh düz, kâh yavaş giderler, kâh durur, kâh geri dönerler. Yine bazen durup yavaş yavaş hareket ederler, bazen de düz ve süratli giderler.
- hareket-i başıte** :<Ar.Far. Feleğin içerisinde veya yüzeyinde varsayılan, feleğin çevresinde eşit zamanlarda eşit mesafeleri geçen ve feleğin merkez dairesinde eşit zamanlarda eşit açılar oluşturan noktanın hareketi.
- hareket-i devriyye** :<Ar.Far. Dairesel hareket.
- hareket-i idbār** :<Ar.Far. bk. "idbār".
- hareket-i iqbāl** :<Ar.Far. bk. "iqbāl".
- hareket-i müfrede** :<Ar.Far. Bir felekten çıkan hareket.
- hareket-i mürekkebe** :<Ar.Far. Birden fazla felekten çıkan hareket.
- hareket-i şāniye** :<Ar.Far. İkinci hareket; (Lat. motus stellarum): Güneş'i ve yıldızları batıdan doğuya doğru döndüren hareket. Güneş'i ve yıldızları batıdan doğuya doğru döndüren ikinci hareket, birinci hareketin yönüne terstir ve birinci hareketin kutuplarından farklı iki kutup üzerindedir. Bu iki kutba uzaklığı eşit, ve ikinci hareket kuşağı olan büyük orta daire ekliptik olarak adlandırılır.
- hareket-i takvīmiyye** :<Ar.Far. "bk. hareket-i tūliyye".
- hareket-i tūliyye** :<Ar.Far. Boylamsal hareket.
- hareket-i yevmiyye** :<Ar.Far. Günlük hareket; (İng. diurnal motion): Bir gün içinde olan ya da her gün tekrarlanan hareket.
- hareket-i vasaṭ** :<Ar.Far. Yıldızın orta yayı (kavs-ı vasaṭı) kat ettiği harekete denir.
- hāricü'l-merkez** :<Ar.Far. Dışmerkezli (küre), eksantrik (küre); (Lat. eccentricus): Merkezi ekliptiğin merkezi (Yer) olmayan (küre).
- harifī** :<Ar. Güz, Sonbahar'a ait veya dahil; (İng. autumn): Eylül, Ekim ve Kasım aylarını içine alan zaman aralığı (kuzey yarımküre için).
- hāṣṣa-i mer'iyye** :<Ar.Far. Gerçek anomali: Episikl üzerinde, gerçek apoje ve gezegenin gerçek yeri arasındaki yay.
- hāṣṣa-i vasaṭiyye** :<Ar.Far. Ortalama anomali: Episikl üzerinde, ortalama apoje ve gezegenin gerçek yeri arasındaki yay.
- haṭṭ-ı istivā** :<Ar.Far. bk. "mu'addilü'n-nehār".

- ḥaṭṭ-ı maşrık ve mağrib** :<Ar.Far. Ufuk dairesinin gün dönümünü kesmiş olduğu iki noktayı (nokta-i mağrib:batı noktası, nokta-i maşrık:doğu noktası) birleştiren doğru çizgiye denir.
- ḥaṭṭ-ı merkez-i mu'addil** :<Ar.Far. Ekuant çizgisi: Ekuant ve episiklin merkezinden geçen çizgi.
- ḥaṭṭ-ı münhanj** :<Ar.Far. Eğrisel çizgi.
- ḥaṭṭ-ı müstaqim** :<Ar.Far. Doğrusal çizgi.
- ḥaṭṭ-ı müstedir** :<Ar.Far. Dairenin çevresi.
- ḥaṭṭ-ı nısfü'n-nehār** :<Ar.Far. Meridyen hattı, meridyen çizgisi: bk. Daire nısfü'n-nehār. Meridyen dairesi düzlemi ile ufka paralel düzlem arasındaki ortak kesit.
- ḥaṭṭ-ı semt** :<Ar.Far. Azimut çizgisi: Azimut noktalarını birleştiren çizgi.
- ḥaṭṭ-ı takvimi** :<Ar.Far. Takvim çizgisi, boylam çizgisi: Dışmerkezden ve gezegenin merkezinden geçen çizgi.
- ḥaṭṭ-ı vasaṭi** :<Ar.Far. Ortalama çizgi: Dışmerkezden ve episiklin merkezinden geçen çizgi.
- ḥaziż** :<Ar. Yerberi, periye; (İng. perigee, Lat. perigeum): Bir gezegenin Yer'e en yakın olduğu nokta.
- ḥaziż-i mer'iyye** :<Ar.Far. Görünen periye: Ekliptiğin merkezinden görünen periye.
- heḳ'a** :<Ar. Ayın konaklarından beşincisi. İkizler burcunun başında birbirine yakın üç küçük yıldızdır.
- hen'a** :<Ar. Ayın konaklarından altıncısı. İki farklı yıldızdır. Bu iki yıldızdan kuzeyde olanı parlaktır. İki yıldız da İkizler'in ayakları arasındadır.
- hilāl** :<Ar. Ayça: Ay'ın yarım daireden daha küçük görünüşü.
- ḥurdād** :<Far. İkizler burcu. Şemsi aylardan üçüncüsüdür ve Güneş'in Cevza burcunda bekleme müddetidir.
- ḥusūf** :<Ar. Ay tutulması, küsūf el-kamer (İng. lunar edipse, Lat. Eclipsi lunae): Yer'in Ay'ı örtmesi; Ay ile Güneş arasına Yer'in girmesi ve bu nedenle de Ay'ın Güneş'ten aldığı ışığı kesilmesi.
- ḥüt** :<Ar. 1.Büyük balık. 2.astr. Balık burcu, semanın güney yarımküresinde Sevr burcundan ileride Hamel burcunun istikametinde bir burç.
- ihlilecîü's-şekl** :<Ar.Far. Yumurta biçiminde, elips şekilde (olan).
- ikbāl** :<Ar. Bir gezegenin diğer on iki burcun tertibine göre hareketi.
- idbār** :<Ar. Bir gezegenin diğer on iki burcun tertibine zıt olarak hareketi.
- iklîl** :<Ar. Ayın konaklarından on yedincisi. Üç parlak yıldızdır.
- iltivā** :<Ar. (İng. slant, Lat. obliquatio): (Merkür' de) episiklin sallanması.
- inḥidāb** :<Ar. Dışbükey.
- inḥirāf** :<Ar. 1. (Ay'da) episikl üzerindeki ortalama hareketin, sabit bir noktaya göre değil, Ay-Güneş uzanımına göre değişen bir noktaya göre ölçülmesi; (Lat. inflexio); 2. İnhiraf-ı tedvir ardü'l-virab: episiklin sapması: (Gezegenlerde) episiklin taşıyıcı küreye olan eğimi. Episiklin görünen apoje ile görünen perijesinden geçen çizgi ile onu dik olarak kesen episiklin çapının ekliptik düzleminde ve eğimli küre düzleminde (yani aynı düzlemde) olmaması.
- inḳılāb-ı şayfi** :<Ar.Far. Yaz dönencesi.
- inḳılāb-ı şitevî** :<Ar.Far. Kış dönencesi.
- isfend-armūz** :<Far. Balık burcu. Güneş yılının on ikinci ayının ismidir.
- i'tidāl-i ḥarifi** :<Ar.Far. Sonbahar ılımnı; (İng. autimnal equinox): Güneş'in sonbahar noktasına (Terazi burcuna) gelmesi ve bu andaki ılım.
- i'tidāl-i rebî** :<Ar.Far. İlbahar ılımı. (İng. vernal equinox): Güneş'in ilkbahar noktasına (Koç burcuna) gelmesi ve bu andaki ılım.
- ḳadr** :<Ar. astr. Kadir, yıldızları parlaklık derecelerine göre birbirinden ayırdetmek için yapılan tasnifte her dereceden biri.
- ḳā'ide** :<Ar. geom. Taban.
- ḳāime** :<Ar.1.geom. Dik. 2. bk. "zāviye-i ḳāime".

- kalb** :<Ar. Ayın konaklarından on sekizincisi. İki yıldız arasındaki parlak kırmızı yıldızdır (kalb el-'akreb).
- kalbü'l-'akreb** :<Ar. Akrep takımyıldızında yer alan ikili yıldızdır, Lat. Antares.
- kalbü'l-esed** :<Ar. Aslan takımyıldızının en parlak yıldızı, Lat. Regulus.
- kamer** :<Ar. astr. Ay.
- kātib** :<Ar. Merkür.
- kavs** :<Ar. geom. Yay.
- kavs**:<Ar. Rāmî; Yay burcu.
- kavs-ı leyl ü nehār** :<Ar.Far. Gece ve gündüz yayı.
- kavs-ı vasaṭi** :<Ar.Far. Orta yaylar. Gezegenlerde orta, tevali doğrultusunda ekliptikten bir yaydır. Bu yay alemin merkezinden çıkıp equant merkezi ile episikl merkezi arasında uzanan çizgiye örtüşen veya paralel olan bir enlem dairesinin çeyreği ile Koç'un başlangıcı arasındadır.
- kavsü'l-leyli** :<Ar. Gece yayı: Güneşin doğuş ve batış noktaları arasında Yer'in altında Güneş yörüngesi dairesinden bir yaydır.
- kavsü'n-nehārj** :<Ar. Gündüz yayı: Güneşin doğuş ile batış noktaları arasında Yer'in üzerinde Güneş yörüngesi dairesinden bir yaydır.
- kavsü'n-nūr** :<Ar. bk. "bu'd-ı sevā".
- kavsü'r-rü'yet** :<Ar. bk. "bu'd-ı mu'addil".
- keh-keşān** :<Far. Samanyolu.
- kevākib-i müteḥayyire**:<Ar.Far. bk. "ḥamse-i müteḥayyire".
- kevākib-i 'ulviyye** :<Ar.Far. bk. "ulviyye".
- keyvān** :<Far. astr. Zuhale (satürn) gezegeni.
- kuṭb-ı cenūbj** :<Ar.Far. Güney kutbu: Yer'in dönme ekseninin Yer'i ya da göğü deldiği noktalardan kutup yıldızının karşısında olanı.
- kuṭb-ı ḥareket** :<Ar.Far. bk. "kuṭb-ı küre".
- kuṭb-ı küre** :<Ar.Far. Kürenin çevresinde varsayılan iki karşılıklı nokta.
- kuṭb-ı şimālī** :<Ar.Far. Kuzey kutbu: Yer ve gök kürelerinde Kutupyıldızı yönündeki kutup.
- kuṭr** :<Ar. mat. Köşegen; çap.
- küre-i arz** :<Ar.Far. Yerküre, yeryuvarlağı; (İng. terrestrial globe): Üzerinde yaşadığımız yuvarlak gök cismi.
- küre-i buḥār** :<Ar.Far. Astronomicilerden kimisi havayı buharla karışması ve karışmaması bakımından ikiye ayırmıştır. Birincisi buharlardan arınmış latif havadır. Çünkü buharlar ötesine geçemeyeceği bir sınıra kadar yükselip durur. Bu sınır yaklaşık on yedi fersahtir. İkincisi buharla karışıkkesif havadır. Buna buhar küresi (küre-i buḥār), esinti alemi (ālem-i nesīm) ve gece ve gündüz küresi (küre-i leyl ü nehār) denir.
- küre-i ḡayr-ı tāmme** :<Ar.Far. Tam olmayan küre, elipsi daire.
- küre-i leyl ü nehār** :<Ar.Far. bk. "küre-i buḥār".
- küre-i müntaşıba** :<Ar.Far. bk. "küre-i müstaḳjme".
- küre-i müstaḳjme** :<Ar.Far. Dik küre, ekvator. bk. "ḥaṭṭ-ı istivā, mu'addilü'n-nehār".
- kürjü's-şekl** :<Ar. Küre şeklinde olan, küresel.
- küsūf** :<Ar. astr. Güneşin tutulması, Ay'ın Dünyamız ile Güneş arasına girerek gölgesiyle güneşi kısmen veya tamamen örtmesi.
- küsūf-ı küllī ve küsūf-ı cüz'ī** :<Ar.Far. Güneş tutulması sırasında Ay Güneş'in ışığını örter ve bu nedenle de bir gölge konisi meydana gelir. Bu gölgenin konisi eğer Yer'e ulaşırsa tam tutulma (küsūf-ı küllī), eğer oluşan tam gölgenin konisi değil de yarı gölgenin konisi ulaşıyorsa bu sefer kısmi tutulma (küsūf-ı cüz'ī) oluşur.
- maḡrib-i i'tidāl** :<Ar.Far. Batı noktası, batı ılımlı noktası; (İng. west point): Ufuk dairesinin ekvatoru kestiği noktalardan batı tarafında olanı.

māh-ı kamerî :<Ar.Far. Kamerî ay.

māh-ı şemsî :<Ar.Far. Güneş ayı.

maḥrūṭî :<Ar. geom. Konik.

maḳām-ı evvel :<Ar.Far. Bir yıldızın geriye dönüşünden (ric'at) önceki durağına ilk makam denir.

maḳām-ı şānî :<Ar.Far. Bir yıldızın geriye dönüşünden sonraki durağına ikinci makam denir.

maşriḳ-i i'tidāl :<Ar.Far. Nokta-i tulu, doğu noktası, doğu ılım noktası; (İng. east point): Ufuk dairesinin ekvatoru kestiği noktalardan doğu tarafında olanı.

medār :<Ar. 1.Yörünge; (İng. orbit): Bir gökeisminin üzerinde dolandığı daire; hareketi boyunca çizdiği yol. 2.Dönence: Ay ya da Güneş'in görünen deviniminde gelip geri döndükleri yer ya da daire.

medārāt-ı urūz :<Ar.Far. Enlem daireleri.

medārāt-ı noḳta-i mefrūza :<Ar.Far. bk. "şaḡire".

medārāt-ı yevmiyye :<Ar.Far. Ekvator da dahil olmak üzere ekvatora paralel olan dairelere 'günlük yörüngeler' (medārāt-ı yevmiyye) adı verilir.

mekş :<Ar. Tam Ay tutulmalarında Ay'ın gölge dairesi içinde kaldığı safha.

menāzil-i kamer :<Ar.Far. Ay'ın konakları; (İng. mansiones of the maan, Lat. lune mansiones): Güneş'in kat ettiği ekliptik kuşağının on iki burca bölünmesi gibi Ay'ın yörüngesi de konaklara bölünmüştür.Buna göre Ay, dolanımında, her biri bir güne karşılık gelen ve 13°den oluşan yirmi sekiz durak yerini, yani konağı kat etmektedir. Konakların her biri bir yıldız grubuna karşılık gelir ve karşılık geldikleri yıldız gruplarının isimleri ile anılırlar.

merkez-i ālem :<Ar.Far. Evrenin merkezi.

merkez-i şaḳil :<Ar.Far. Ağırlık merkezi.

merriḥ :<Ar. astr. Dünya'dan sonra güneşe en yakın olan seyyare.

meṭālî :<Ar. 1. Sağaçıklık, rektesansion, bahar açısı; (İng. right -ascension): bir gökcisminden geçen meridyen dairesinin ilkbahar noktasından (Koç noktası) geçen meridyen dairesine göre açısız uzaklığı. 2. Doğuş: Bir yıldızın ufuktan doğması.

meṭālî-i felek-i müstaḳîm :<Ar.Far. Dik kürede doğuş (el-metali' fi'l-felekü'l-müstaḳîm, ascension in the right sphere), ekliptiğin yaylarının, enlemi sıfır olan (yani ekvator üzerinde bulunan) bir bölgenin ufku üzerinde yükselmesidir. Dik doğuş, Koç burcunun başlangıcı ile ufuk dairesinin ekvatoru kestiği nokta arasında yer alan ekvatorun bir yaydır. Böyle bir doğuş, Koç burcunun ilk noktasından, yani ilkbahar ılımından ölçüldüğü için Koç burcunun başlangıcından olan doğuşlar" (metali' min evvel-i Hamel) olarak adlandırılır. Eğer dik doğuş Oğlak burcundan itibaren ölçülür ise, Oğlak burcunun başlangıcından olan doğuşlar (metali' min evvel-i Cedi) olarak adlandırılır.

meṭālî-i ḥaṭṭ-ı istivā :<Ar.Far. bk. "meṭālî-i felek-i müstaḳîm".

meṭālî-i küre-i muntaşiba :<Ar.Far. bk. "meṭālî-i felek-i müstaḳîm".

meyl :<Ar. Eğim; (İng. inclination, Lat. declinatio): 1.Taşıyıcı kürenin ekliptiğe olan eğimi; 2. İnhiraf, deklinasyon, dikaçıklık, yükselim: Bir gökcisminin gök küresinde ekvator düzlemine göre açısız uzaklığı. 3. Eğiklik; (İng. inclinatian): Bir düzlemde hareket eden bir gökcisminin yörünge düzleminin belirtilmiş herhangi bir düzleme göre yaptığı açı.

meyl-i evvel :<Ar.Far. Birinci cüzi eğim; (İng. the first obliquity, Lat. declinatio prima): Ekvatorun kutuplarından geçen büyük daireden, ekvatorla ekliptik arasında olan yaylar.

meyl-i küllî :<Ar.Far. En büyük eğim: Ekliptiğin ekvatora en uzak noktaları; ekliptik ve ekvator daireleri arasındaki eğim. Bu daire (kutuplardan geçen daire) ekliptiği iki noktada keser. Bu iki nokta en büyük eğim noktalarıdır ve bu noktalar kuzey ve güneyde, ekliptiğin ekvatora en uzak noktalarıdır. Kuzeydeki nokta yaz dönencesi olarak adlandırılır ve Yengeç burcunun başlangıcıdır. Güneydeki nokta ise kış dönencesi olarak adlandırılır ve Oğlak burcunun başlangıcıdır.

- meyl-i şānī** :<Ar.Far. İkinci cüzi eğim; (Lat. declinatio secunda): Ekliptiğin kutuplarından geçen büyük daireden, ekvatorla ekliptiğin arasında olan yaylar.
- mınṭaqa** :<Ar. 1.Gerek arzda gerek felekde farz olunmuş bazı dairelere ıtlak olunur. 2.Yer yuvarlağının üstündeki bölge. 3. Kuşak; (İng. zone): Yeryüzünde ya da herhangi bir gökcisminde belli koşulları sağlayan bölge. 4. Bölge, yöre; (İng. field): Gökyüzünde bölünmüş ya da seçilmiş alan.
- mınṭaqa-i felek-i ā'zam** :<Ar.Far. bk. “mu'addilü'n-nehār”.
- mınṭaqa-i felek-i sevābit** :<Ar.Far. bk. “felekü'l-burūc”.
- mınṭakatü'l-burūc** :<Ar.Far. bk. “felekü'l-burūc”.
- mıhr** : <Far. Terazi burcu. Şemsî ayların yedincisidir.
- mıhr-cān** :<Far. 1.Sonbahar. 2.Eski İranlıların iki büyük bayramından biri olup yedinci güneş ayının on altıncı gününe rastlar.
- mıḥver** :<Ar. Eksen; (İng. axis): Çevresinde bir cismin döndüğü doğru.
- mıżān** :<Ar. Terazi burcu, Balange, Libra: Ekliptik üzerinde yer alan burçların yedincisi.
- mu'addilü'n-nehār** :<Ar. Hatt-ı istiva, ekvator; (İng. equator, Lat. <equator): Ekvator dairesi. Yer merkezinde dönme eksenine dik olan düzlemin yeryuvarlağı ile arakesiti.
- muḥaddeb** :<Ar. 1.Kamburlu, tümsekli. 2.geom. Dışbükey, konveks, fr.convexe.
- muḥāk** :<Ar. Her Arabi ayının son üç gecesi. Ayın son gecesi ki kamer büsbütün görünmez olur.
- muḥāzāt** :<Ar. Aynı hizada bulunma, karşı durma, karşı olma, paralel.
- muḥīṭ-i dāire** :<Ar.Far. bk. “ḥaṭṭ-ı müstedjir”.
- muḥā'ar** :<Ar. 1.Çukur, oyuk. 2.geom. İçbükey.
- muḥāddim** :<Ar. Ayın duraklarından yirmi altıncısı. İki parlak yıldızdır. Kuzeyde olanı Menkib el-Feres olarak adlandırılır.
- muḥāntarāt** :<Ar. Ufka paralel olan yükseklik daireleri.
- muḥāntarāt-ı inḥiṭāt** :<Ar.Far. Alçaklık daireleri: Ufka paralel olan yükseklik dairelerinin ufkun altında olanları.
- muḥāntarāt-ı irtifā'** :<Ar.Far. Yükseklik daireleri: Ufka paralel olan yükseklik dairelerinin ufkun üzerinde olanları.
- murdād** :<Far. Aslan burcu. Şemsî senenin beşinci ayıdır ve yazın ortasıdır. Afıtabin kendi evi olan Esed burcunda bekleme müddetidir.
- muṭlak-ı ceyb** :<Ar.Far. bk. “ceyb-i müstevj”.
- mücesseme** :<Ar. Tecessüm etmiş, cisimlenmiş, cisimli.
- müddet-i mekş** :<Ar.Far. bk. “mekş”.
- müdjir** : <Ar. Merkür gezegeninin ± 120 derecelerde episiklinin görünen çapının büyümesini açıklamak üzere varsayılan, bu amaçla episiklin merkezini taşıyan ve merkezi evrenin merkezinden farklı olan küre. Merkür'deki apoje.
- müfredde** :<Ar. bk. “ḥareket-i müfredde”.
- mümeşşil** :<Ar. bk. “felek-i mümeşşil”.
- münferice** :<Ar. Geniş açı.
- münḥanj** :<Ar.bk. “ḥaṭṭ-ı münḥanj”.
- mürekkēb** :<Ar. Bileşik cisimler. Farklı doğalara sahip cisimlere bölünen cisimlerdir (madenler, bitkiler, canlılar gibi).
- mürekkēbe** :<Ar. bk. “ḥareket-i mürekkebe.”
- müşelleş** :<Ar. geom. Üçgen.
- müstaḳim** :<Ar. bk. “ḥaṭṭ-ı müstaḳim”.
- müşterj** :<Ar. Jüpiter: (Eskiden) altıncı gezegen. Dış gezegenlerin ikincisi.
- müteşābih** :<Ar. bk. “ḥareket-i başiṭe”.
- naḥsü'l-aşgar** : <Ar. astr. Merih (Mars) gezegeni. Küçük uğursuz olarak da adlandırılmaktadır.

- naḥsü'l-ekber** :<Ar. astr. Zühal (Satürn) gezegeni, Keyvân. Büyük uğursuz olarak da adlandırılmaktadır.
- ne'âim** :<Ar. Ayın konaklarından yirmincisi. Sekiz parlak yıldızdır. Dördü Ay'ın yörüngesindedir. Ve Vâride olarak adlandırılır. Diğer dördü de ayın yörüngesi dışındadır. Ve Sâdire olarak adlandırılır. Bu yıldızlar Yay burcundandır.
- neşre** :<Ar. Ayın konaklarından sekizincisi. Aslan'ın ağızı olarak da adlandırılır. Küçük yıldızların bulutsu parçaları gibi küçük bir lekedir. Batlamyus'a göre Yengeç burcunun vücududur.
- ney-rüz** :<Far. Nevruz, yeni gün. 2.Güneş'in koç burcuna girdiği gün olup Rumi Martın dokuzuna rastlar, ilkbahar başlangıcı ve Celali takvimine göre yılbaşdır.
- neyyir-i aḥmer** :<Ar.Far. Merih yıldızı.
- neyyir-i aşğar** :<Ar.Far. astr. Ay.
- neyyir-i â'zam** :<Ar.Far. astr. Güneş.
- neyyir-i simāk** :<Ar.Far. Simāk yıldızı.
- neyyireyn** :<Ar. İki aydınlık yıldız. Güneş ve ay.
- nişf-ı kuṭr** :<Ar.Far. Yarıçap.
- nişfü'l-leyl** :<Ar. Gece yarısı; (İng. midnight): Güneş'in alt meridyenden geçtiği an. Güneş'in batması ile doğması arasındaki zamanın ortası.
- nişfü'n-nehār** :<Ar. Meridyen, öğlen; (İng. meridian, Lat. meridianus): Bir gözlemcinin zenitinden ve göğün güney ve kuzey kutuplarından geçen düzlem; Meridyen dairesi, ekvatorun kutuplarından ve bir ülkenin zenitinden geçen dairedir. Meridyen dairesinin kutbu, gün ve gecenin eşit olduğu bölgede, ufuk dairesi üzerindedir. Bu daire (meridyen dairesi), Yer'in altında ve üzerinde bulunan ekvatora paralel dairelerden her birini ikiye böler. Zenitten geçen ve her yerde günü ikiye ayıran daireye meridyen denir.
- nişākāt** :<Ar. Dilimler: Dışmerkezli küre ile episikl küresi dört kısma taksim edilir ve her bir kısma dilim (nitakat) adı verilir. Bunlardan ikisi yukarıda, diğer ikisi de aşağıdadır.
- niyāzik** :<Ar. Parlayan (yıldızlar).
- noḡta-i cenūbī** :<Ar.Far. Güney noktası: Güney doğrultusunun ufuk üzerinde göğü deldiği nokta.
- noḡta-i inḡilāb** :<Ar.Far. Dönüm noktaları, gündönümü; (İng. solstice): Gecelerin uzamadan kısaltmaya ya da kısaltmadan uzamaya dönmesi olayı ve bu dönmenin olduğu tarih.
- noḡta-i i'tidāl** :<Ar.Far. Ekinoks noktaları, ılım, ılım noktaları; (İng. equinoctial points, equinox): Gece ve gündüzün eşit olması ve gece ve gündüzün eşit olduğu noktalar. Güneş'in ekliptikle ekvatorun kesişme noktalarından birine geldiği an.
- noḡta-i mağrib** :<Ar.Far. bk. "mağrib-i i'tidāl".
- noḡta-i maşriḡ** :<Ar.Far. bk. "maşriḡ-ı i'tidāl".
- noḡta-i muḡāzāt** :<Ar.Far. Ay'ın inhirafı: Ay'ın episikl üzerindeki hareketinin sabit bir noktaya göre değil de Ay-Güneş uzanımına göre değişen bir noktaya göre ölçülmesi. Bu değişken nokta, taşıyıcının merkezini hareket ettiren daire üzerinde, taşıyıcının merkezinin tam tersi yönündeki bir noktadır.
- noḡta-i şimālī** :<Ar.Far. Kuzey noktası: Kuzey doğrultusunun ufuk üzerinde göğü deldiği nokta.
- nukte** :<Far. O nokta ve nişandır ki parmak veya bir ağaç uçlarıyla bir yere vaz ve tarh olunur. Arabîde vech, delil, ve dakika manasındadır.
- rābī** :<Ar. Dördüncü ev, vetedü'l-ard; (Lat. angulus terrae): Güneş'in günlük yörüngesinin ufuk altında meridyen üzerinde bulunduğu nokta.
- rāmī** :<Ar. Yay burcu. bk. "ḡavs".
- re's** :<Ar. Çıkış düğümü; (Lat. nodus evchens): Bir gezegenin yörüngesinin, ekliptik düzlemini, güneyden kuzeye çıkarken deldiği nokta.
- rub'-ı meskūn** :<Ar.Far. Dünyanın kara olan dörtte bir kısmı.

- rüz-ı hâkiki** :<Ar.Far. Gerçek gün, Gerçek güneş merkezinin görünür hareketine göre belirlenen zaman.
- rüz-ı vasaî** :<Ar.Far. Ortalama gün. Güneşin gözlem yerinin öğlen çemberinden art arda iki alt geçişi arasında geçen süreye bir ortalama günü denir. Takvim hesaplamalarında ortalama gün kullanılır.
- rücû** :<Ar. Geri hareket; (İng. retrograde motion, Lat. regressione): Gezegenlerin görünür hareketlerinin, sabit yıldızlara göre batı yönünde(eksi yönde) yer değiştirmesi.
- sâ'at-i hâkikiyye** :<Ar.Far. Gerçek gün (rüz-ı hâkikiyye) süresi.
- sâ'ât-i mu'avvece** :<Ar.Far. bk. "sâ'at-i zamâniyye".
- sâ'at-i mu'tedile** :<Ar.Far. bk. "sâ'at-i mütesâviye".
- sâ'at-i mütesâviye** :<Ar.Far.Eşit saatler; (İng. equal hours, equinoctial hours, Lat. hararum aequilium): Bir gün, Güneş'in doğuşundan ertesi gün doğuşuna kadar, kürenin bir dolanımıdır. Yani günün uzunluğu 360 derecelik dolanıma eşittir. Gün, öğle vaktinden başlar, ertesi günün öğle vaktine kadar sürer ve 24 saate bölünür. Her bir saatin uzunluğu 15 dereceye eşittir. Buna eşit saatler adı verilir. Eşit saatler günün uzunluğu ve kısalığına göre sayılarında farklılaşan saatlerdir ve süreleri eşittir. Gecesiyle birlikte her bir gün 24 saate bölünür. Böylece, her bir saatin uzunluğu 15 derecelik dolanıma eşit olur. Burada dikkate alınmayacak bir miktar daha vardır. Buna eşit saatler adı verilir. Çünkü bu saatlerin uzunluğu farklı değildir. Gündüz yayı 15'e bölündüğünde, çıkan (sonuç) eşit gündüz saatlerinin miktarıdır. Aynı şekilde gece yayı da 15'e bölündüğünde çıkan (sonuç) gece saatlerinin uzunluğu olur. Gece saatlerinin miktarı, gündüz saatlerinin 24 saatten çıkarılmasıyla elde edilen miktardır.
- sâ'ât-i vasaîyye** :<Ar.Far. Ortalama gün (rüz-ı vasaîyye) süresi.
- sâ'at-i zamâniyye** :<Ar.Far. Eşit olmayan saatler; (İng. unequal hours, Lat. inaequalium differentia, tempora horaria): Eşit olmayan saatlerde gece ve gündüzden her biri, yaz ve kış 12'şer saattir. Bu saatlerin süreleri, gün ve gecenin uzunluğu ve kısalığı nedeniyle farklılaşır. Eşit olmayan saatlerin ise süreleri eşit değil, sayıları ise eşittir. Eşit olmayan saatlerde, gece ve gündüzden her biri yaz ve kış 12'şer saattir. Bu saatlerin süreleri, gün ve gecenin uzunluğu ve kısalığı nedeniyle farklılaşır. Gündüz geceden uzun ise, gündüz saatleri gece saatlerinden uzun olur. Aynı şekilde, gündüz kısa ise gündüz saatleri de kısa olur. Gündüz yayı 12 saate bölünürse çıkan (sonuç) her bir saatte, kürenin dolanım miktarıdır. Bu saatler, eşit olmayan saatler olarak adlandırılır. Aynı şekilde gece yayı da 12 saate bölündüğünde eşit olmayan gece saatleri çıkar. Gece saatlerinin uzunluğu gündüz saatlerinin 30 cüzden çıkarılması ile elde edilen miktardır.
- sâbi** :<Ar. Veted el-garib, nokta-i gurub, batış noktası, yedinci ev; (Lat. angulus occidentalis, occides, occasus): Güneş'in günlük yörüngesinin batı ufkunda kaybolduğu nokta.
- sa'd'ül-ekber** :<Ar. astr. Jüpiter (Müşteri) gezegeni.
- sa'dü'l-aşgar** :<Ar. astr. Venüs (Zühre, Nahid) gezegeni.
- şâgîre** :<Ar. Küçük daire, küreyi iki parçaya bölen yüzeylerin kürenin merkezinden geçmeyenlerine denir.
- şâhîhü'l-istidâre** :<Ar. Tam dairesel.
- sâkibü'l-mâ** :<Ar. Delv, el-Saki, Kova burcu, Water Bearer, Aquarius: Ekliptik üzerinde yer alan burçların on birincisi.
- şâkil-i mu'tlak** :<Ar.Far. Mutlak ağırlık.
- sâl-i kamerî** :<Ar.Far. bk. "sene-i kameriyye".
- sâl-i kebîse** :<Ar.Far. Şubat ayı 29 çeken yıl; bir gün fazlası olan yıl. Ekliptik, kebise senesi; (ing. leap year): Olağan yıllardan gün daha uzun olan 366 günlük yıl. Şubat ayının 29 çektiği yıl.
- sâl-i şemsî** :<Ar.Far. bk. "sene-i şemsîyye".
- şarfe** :<Ar. Ayın konaklarından on ikincisi. Aslan burcunun kuyruğunda olan yıldız. Arslan'ın β yıldızı; Denabola yıldızı.

- saṭḥ** :<Ar. 1.Bir şeyin dış tarafı, dış yüzü. 2.Üstten görünen kısım. 3.geom. Yüzey.
saṭḥ-ı kürij :<Ar.Far. Küresel yüzey.
saṭḥ-ı zāhir :<Ar.Far. Dış yüzey.
seb'a-i seyyāre :<Ar.Far. Hamse-i mütehayyire grubundaki gezegenlerle neyyirînin (Güneş ve Ay) oluşturduğu grup.
sefîne :<Ar.Göğün güney yarım küresinde bir burç adı.
sehm :<Ar. Yayın ortasından kirişin ortasına çizilen dik, sinüs eğrisi.
selḥ :<Ar. Her Arabi ayın son günü.
semekteyn :<Ar. bk. "ḥūt".
semt :<Ar. Güneyaçısı: Ufuk koordinat sisteminde, bir yıldızın güney doğrultusuna göre açılal uzaklığı.
semt-i re's :<Ar.Far. Zenit, başucu noktası; (İng. zenith): Yeryüzündeki bir gözlem noktasından geçen düşey doğrultusunun gökyüzünü deldiği iki noktadan ufukun üzerinde olanı.
semt-i kadem :<Ar.Far. Nadir, ayakucu noktası; (İng. nadir): Yeryüzündeki bir gözlem noktasından geçen düşey doğrultusunun gökyüzünü deldiği iki noktadan ufukun altında olanı.
sene-i kameriyye :<Ar.Far. Ay yılı; (İng. lunar year): Ay'ın on iki kez yeniaydan yeniaya gelmesi için geçen süre.
sene-i şemsiyye :<Ar.Far. Güneş yılı: Güneş'in görünürdeki yıllık devinimine göre tanımlanan yıl.
sereḫān :<Ar. Yengeç burcu, Crab, Cancer: Ekliptik üzerinde yer alan burçların dördüncüsü.
sevābit :<Ar. Seyyar (gezegen) olmayan ve yerinde durur gibi görünen gök cisimleri, yıldızlar
şevr :<Ar. Boğa burcu, semanın kuzey yarım küresinde bulunan bir burç.
si'at-i mağrib :<Ar.Far. Batı genişliği: Gök cisimlerinin battığı noktanın, tam batı noktasına olan açılal uzaklığı.
si'at-i maşriḳ :<Ar.Far. Doğu genişliği: Gök cisimlerinin doğduğu noktanın, tam doğu noktasına olan açılal uzaklığı.
simāk :<Ar. Başak Burcunun en parlak yıldızı; a Virgo. Yunanlılara göre "a'zel" Virgo'nun elindeki başak tanesidir. 2.Ayın konaklarından on dördüncüsü.
şubḥ-ı kâzib :<Ar.Far. Yalancı sabah: Fecirden önce, geçici olarak tan yerinin ağarması.
şubḥ-ı şādık :<Ar.Far. Tan yerinin ağarması.
su'ūd :<Ar. Ayın konaklarından yirmi dördüncüsü. Üç yıldızdır. Birisi çok parlaktır.
süfliyyeyn :<Ar. "iki süflü" : Utarid (Merkür) ile Venüs (Zühre) gezegenleri.
sünbüle :<Ar. Başak burcu, Virgin, Virgo: Ekliptik üzerinde yer alan burçların altıncısı.
şüreyyā :<Ar. 1.Ayın konaklarından üçüncüsü. Necm olarak da adlandırılır. Toplanmış altı küçük yıldızdır. 2.Ülker takımı yıldızı.
şāḳül :<Ar. geom. Çekül (ucuna koni biçimli küçük bir ağırlık bağlanmış bir ipten oluşan, yerçekimi doğrultusunu belirtmek için sarkıtılarak kullanılan, düşey doğrultunun denetimini sağlayan araç.), Fr. fil a plomb.
şahış :<Ar. İnsanın heyet-i cismaniyesini belirlemede ve ölçümde bir yer tayin etmek için yere dikilen nesne.
şarḳ :<Ar. Doğu.
şebān-rüz :<Far. Gece gündüz, 24 saatlik zaman.
şehriyer :<Far. Başak burcu, Şemsi ayların altıncısıdır ve Afitab'ın Sümbüle'de bekleme zamanıdır.
şekl-i mücessem :<Ar.Far. Cisimlenmiş şekil, bir veya daha fazla yüzeyin kuşattığı cisim.
şems :<Ar. Güneş.
şereteyn :<Ar. Ayın konaklarından birincisi. Kuzeye doğru, Koç'un başında bulunan iki farklı parlak yıldızdır. Bunlardan biri küçüktür.

- şevle** :<Ar. Ayın konaklarından on dokuzuncusu. Akreb'in iğnesidir ve biri parlak olan iki farklı yıldızdır.
- şihab** :<Ar. Kayan (yıldızlar), yıldızdan fırladığı zannedilen ve dünyanın atmosferinde bir an görünüp kaybolan gök taşı.
- şimāl** :<Ar. coğ. Kuzey.
- tabaka-i duhāniyye** :<Ar.Far. Unsurların dokuz tabakasından sekizincisi. Aşağıdan yükselen dumanların kaybolduğu ve kuyruklu ve kayan yıldızlar, bunlara benzer sütunlar vb.lerinin olduğu dumanlı tabaka.
- tabaka-i evvelī** :<Ar.Far. Unsurların dokuz tabakasından birincisi. Merkezi kuşatan sırf toprak tabakası.
- tabaka-i hevā** :<Ar.Far. Unsurların dokuz tabakasından beşincisi. Toprağa ve suya komşu hava tabakası.
- tabaka-i hevā-yı ġālib** :<Ar.Far. Unsurların dokuz tabakasından yedincisi. Saflığa yakın, baskın hava tabakası.
- tabaka-i mā** :<Ar.Far. Unsurların dokuz tabakasından dördüncüsü. Su tabakası.
- tabaka-i maḥlūṭa** :<Ar.Far. Unsurların dokuz tabakasından üçüncüsü. Madenler ile çoğu bitki ve hayvanın olduğu karılık toprak tabakası.
- tabaka-i nār** :<Ar.Far. Unsurların dokuz tabakasından dokuzuncusu. Ateş tabakası.
- tabaka-i ṭıniyye** :<Ar.Far. Unsurların dokuz tabakasından ikincisi. Çamur tabakası.
- tabaka-i zemherīriyye-i bāride** :<Ar.Far. Unsurların dokuz tabakasından altıncısı. Havanın buharla karışması ve ışınların yansımalarının yükselmemesi sebebiyle soğuk zemheri tabakası. Bu tabaka bulutlar, gök gürültüsü, şimşek ve yıldırımların kaynağıdır.
- ta' dīl-i evvel** :<Ar.Far. Birinci eşitleme (düzeltim), birinci düzeltim, anomali düzeltimi, merkez düzeltimi, ta' dil-i müferrid; (İng. the first equation, prosthaphairesis for anomaly, equation of centre): Gezegenin düzensiz hareketlerini (yakınlaşıp uzaklaşması) açıklamak için, taşıyıcı (hamil, deferent) daire üzerinde bulunan episiklin merkezini, dışmerkezli (eksantrik) dairenin merkezine bağlama ve bu bağlama nedeniyle oluşan açı. Bir gezegenin gerçek boylamı ile ortalama boylamı arasındaki fark.
- ta' dīl-i mu'addil** :<Ar.Far. Eş düzeltim: Birinci ve ikinci düzeltimin toplamı.
- ta' dīl-i müfred** :<Ar.Far. bk. "ta' dīl-i evvel".
- ta' dīl-i šāliṣ** :<Ar.Far. Üçüncü eşitleme (düzeltim): (Gezegenlerde) gerçek apoje ile ortalama apoje arasındaki yay.
- ta' dīl-i šāni** :<Ar.Far. İkinci eşitleme (düzeltim); (İng. the second equation): Gezegenin düzensiz hareketlerini (geri hareketi-ileri hareketi) açıklamak amacı ile, episikl üzerindeki gezegenin hareketine bağlı olan düzeltme.
- ta' dīlū'l-eyyām** :<Ar. Gün düzeltimi: Ortalama güneş günü ile gerçek güneş günü arasındaki fark.
- ta' dīlū'n-nehār** :<Ar. Gündüz düzeltimi: 1.Güneş'in gündüz yayının yarısının 90 dereceden (veya 6 saatten) farkı. Bu farkın derece olarak karşılığı ise nisf el-fadla olarak adlandırılır. 2.Bir yıldızın her gündüz ve gece yayının yarıları ile 90 derece (veya 6 saat) arasındaki fark yıldızın gündüz düzeltimidir.
- taḥt**:<Ar.1.Kurs. 2. Arş-ı a'lâ'nın altında bulunan, yer ve gökleri kuşatan alan.
- taḫvīm-i ḳamer**:<Ar.Far. Peygamber efendimizin Medîne'ye hicret ettiği senenin Muharrem ayının birinci gününü başlangıç olarak alan ve gökteki ayın, dünyâ etrafında on iki defâ dönmesiyle bir yılı tamamlayan takvim.
- taḫvīm-i šems**:<Ar.Far. Resûlullah efendimizin Medîne'ye hicreti esnâsında Kubâ köyüne ayak bastığı Reb'ul-evvel ayının sekizinci Pazartesi gününe rastlayan milâdî Eylül ayının yirminci gününü başlangıç ve güneş yılını esas alan takvim.

- ṭāli** :<Ar. Doğuş noktası, birinci ev: Güneş'in günlük yörüngesinde ufuktan yükseldiği nokta.
- ṭarfa** :<Ar. Ayın konaklarından dokuzuncusu. Araplar'ın Aslan'ın İki Gözü olarak adlandırdıkları iki yıldızdır.
- ṭavāli** :<Ar. Ekliptikten bir yay ile doğan ekvator dan bir yaydır.
- tertib**:<Ar.1.Dizme, sıralama, hazırlama, düzene koyma. 2.[matbaaişlerinde]Dizgi. 3.Sıra, dizi, düzen. 4.Bir düzlem üzerinde birbirine dik olarak tasavvur edilen kemiyyat-ı vaz'iyeye (koordine eksenleri) mihverlerinden ufuk hattına paralel olana aynı düzlem üzerindeki bir noktadan indirilmiş dikmenin uzunluğu.
- tevemîn** :<Ar. bk."cevzā".
- ṭîr** :<Far. Yengeç burcu, Şemsî ayların dördüncüsüdür ve Afıtab'ın Seretanda seyir müddetidir.
- ṭûl** :<Ar. Boylam; (İng. longitude, Lat. longitudo): 1. Bir gök cisiminden ve ekliptiğin kutuplarından geçen büyük dairenin, ilkbahar ılımindan (Koç noktası) ve ekliptiğin kutuplarından geçen daireden açısız uzaklığı. 2. Coğrafi boylam: Yerküre üzerindeki herhangi bir noktadan geçen meridyenin başlangıç meridyeninden açısız uzaklığı.
- ṭulū** :<Ar. Doğma, doğuş.
- ufuk** :<Ar. Ufuklar, gök kenarları, gökle yerin birleşir gibi görüldüğü yerler.
- ufk-ı ḥakîkî** :<Ar.Far. Hakiki (gerçek, astronomik) ufuk, hissi ufka paralel olan ve Yer'in merkezi boyunca geçen düzlemdir. Gök küreyi iki eşit kısma ayırır.
- ufk-ı ḥissî** :<Ar.Far. Hissi ufuk. Hissi ufuk gözlemcinin bulunduğu noktadan Yer'e çizilen teğet düzlemdir; göğü, gözlemciye görünen ve gözlemciye görünmeyen kısım olarak eşit olmayan iki kısma ayırır.
- ukar** :<Ar. Küre, top, gezegen, yerküre.
- uḳdeteyn** :<Ar. İki düğüm noktası, iniş ve çıkış düğümleri: gezegenlerin yörüngelerinin ekliptikle kesiştiği noktalar.
- ulviyye** :<Ar. Seyyâre-i 'ulviyye "üst gezegenler". Zühal (Satürn), Müşteri (Jüpiter) ve Merrih (Mars) ten oluşan gezegenler grubu.
- urđibiḥişt** :<Far. Boğa burcu, Şemsî senenin ikinci ayının ismidir. Afıtab'ın Sevr burcunda bekleme zamanıdır
- urûż** :<Ar. Enlemler.
- uşturlāb** :<Ar. Güneş ve yıldızların ufuk yüksekliklerini ölçüp buradan zaman hesabı yapmayı sağlayan bir gözlem aracı.
- uṭārid** :<Ar. astr. Arzıtilek (Merkür).
- venn** :<Far. Hata lüğatinde on bin seneye ıtlak olunur.
- vetedü'l-arz** :<Ar. bk. "rābi'".
- vetedü's-semā** :<Ar. bk. "āşir".
- veter** :<Ar. Kiriş, bir kavşın iki ucu arasında çekilen doğru çizgi.
- zābiḥ** :<Ar. Ayın konaklarından yirmi ikincisi. Biri kuzeyde yükselirken diğeri güneyde düşen iki küçük yıldızdır. Bunlardan kuzeyde olanı gizlidir. Arapların Şat olarak adlandırdıkları yıldız yakındır ve Zābiḥ olarak adlandırılır.
- zāviye-i buċġa** :<Ar.Tr. Açık, zāviye; köşe.
- zāviye-i iḥtilāf-ı manzar** :<Ar.Far. Paralaktik açı. Bir gökcisminin merkezinden çıkan ve biri yerküre merkezine diğeri yeryüzündeki gözlemcinin gözüne giden iki doğru arasındaki açı.
- zāviye-i ḳāime** :<Ar.Far. Dik açı.
- zāviye-i mütesāvi** :<Ar.Far. Eşit açılar.
- zēneb** :<Ar. İniş düğümü; (Lat. nodus devehens): Yörüngesinde dolanan bir gökcisminin, ekliptik düzleminin üstünden altına geçerken ekliptik düzlemini deldiği nokta.
- zevātü'l-eznāb** :<Ar. Kuyruklu yıldızlar.
- zıll-ı ma'kūs** :<Ar.Far. bk. "zıll-ı evvel".

zıll-ı evvel :<Ar.Far. Gölge iki çeşittir: zıll-ı evvel ve zıll-ı şānī. Birinciye ilk gölge (zıll-ı evvel) derler. Buna yansıyan gölge (zıll-ı ma'kūs) ve ters gölge (zıll-ı menkūs) de derler. Bu gölge ufuk çizgisinin hizasında dikilen çubuğun gölgesidir.

zıll-ı müstevej :<Ar.Far. bk. “zıll-ı şānī”.

zıll-ı şānī :<Ar.Far. Gölge iki çeşittir. Bunlardan ikincisine ikinci gölge (zıll-ı şānī) denir. Buna düz gölge (zıll-ı müstevej) veya yayılmış gölge (zıll-ı mebsūt) de denir. Bu ufuk yüzeyi üzerine dikey olarak dikilen çubuğun görünen gölgesidir.

zirā' :<Ar. Ayın konaklarından yedincisi. İkizlerin başında iki parlak yıldızdır.

zirve-i mer'iyye :<Ar.Far. Görünen apoje, zirve-i mer'iyye, mukavvem apoje; (Lat. apogc:eum versium): Ekliptiğin merkezinden görünen apoje.

zirve-i vasaṭiyye :<Ar.Far. Ortalama apoje; (Lat. apogc:eum medium): (Batlamyus astronomisinde); Ay'ın ikinci eşitsizliği nedeniyle episiklin üzerinde tesbit edilen apoje.

zubānā :<Ar. Ayın konaklarından on altıncısı. Terazi burcunun iki kefesi olan, birbirinden farklı iki yıldızdır.

zubre :<Ar. Ayın konaklarından on birincisi. Aslan'ın Kalbi'ne bağlı el-Hurâteyn olarak adlandırılan iki parlak yıldız.

zū-erba'ati'l-aḍlā' :<Ar. geom. Dörtgen, fr.quadrangle.

zū-ḥamsetü'l-aḍlā' :<Ar. geom. Beşgen.

zühr :<Ar. Gündüzün ortası, öğle vakti.

zühāl :<Ar. Satürn: (Eskiden) yedinci gezegen. Dış gezegenlerin üçüncüsü.

zühre :<Ar. Venüs: (Eskiden) üçüncü gezegen. İç gezegenlerin ikincisi.

Sonuç

16. yüzyıl, Osmanlı Astronomisi'nde önemli gelişmelerin yaşandığı Mirim Çelebi ve Takiyüddin gibi önemli bilim adamlarının yetiştirildiği bir dönemdir. Ayrıca bu dönemde Astronomi alanında birçok eser çeviri yoluyla Türkçeye kazandırılmıştır. Çalıştığımız eser de bu tercüme mahiyetindeki eserlerdendir. Seydî Ali Reis'in çeviriyazı alfabesine aktardığımız Hulâsatü'l-Hey'et adlı eserinde 382 adet Astronomi terimi tespit edilmiştir. Bu terimler çalıştığımız eserdeki anlamları dikkate alınarak çok sayıda sözlük ve Astronomi konusunda yazılmış ve günümüz Türkçesine çevirisi yapılmış birçok eserden yararlanılarak anlamlandırılmıştır. Tespit edilen 382 adet Astronomi teriminin %46'sı Arapça,%6'sı Farsça, %48'i Arapça ve Farsçadan oluşmaktadır. Bu dönemdeki bilimsel eserlerin çevrilmesi ve söz varlığının tespit edilmesi dönemin bilim tarihi ve dili hakkında bilgiler verecek, daha sonra bu konuda yapılacak çalışmalara kaynaklık sağlayacaktır.

KISALTMALAR

Ar. : Arapça

astr. : Astronomi

bk. : Bakınız

cm. : Santimetre

coğ. : Coğrafya

Far. : Farsça

Fr. : Fransızca

geom. : Geometri

H. : Hicri

İng. : İngilizce

Lat. : Latince

mat. : Matematik

MÖ : Milattan önce

No. : Numara

s. : Sayfa

Yun. : Yunanca

KAYNAKLAR

Kitaplar

Ahterî Mustafa Muslihuiddin el-Karahisâri (2017), **Ahterî-yi Kebîr** (Haz.A. Kırkkılıç, Y. Sancak), TDK Yayınları, Ankara.

ADIVAR, A. Adnan (1991), **Osmanlı Türklerinde İlim**, Remzi Yayınları, İstanbul.

ATALAY, Besim (2006), **Dîvânu Lûgati't-Türk Tercümesi**, C.4., TDK Yayınları, Ankara.

BOYRAZ, Şeref (2006), **Fal Kitabı Melhemeler ve Türk Halk Kültürü**, İstanbul Kitabevi.

DEVELİOĞLU, Ferit (2005), **Osmanlıca-Türkçe Lûgat**, Aydın Yayınları, Ankara.

ERCİLASUN Ahmet Bican, Akkoyunlu Ziyat (2014), **Dîvânu Lugâti't-Türk**, TDK Yayınları, Ankara.

Erzurumlu İbrahim Hakkı (2016), **Mârifetnâme**, haz. Cengiz ZENGİN-Oğuzhan CENGİZ, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul.

İHSANOĞLU Ekmeleddin, ŞEŞEN Ramazan, İZGİ Cevat, AKPINAR Cemil, FAZLIOĞLU İhsan (1997), **Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi**, IRCICA, İstanbul.

- İslam Ansiklopedisi (1993), **Cevzeher maddesi**, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 7, s.465.
- İslam Ansiklopedisi (2000), **İlm-i Felek maddesi**, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 22, s.126-129.
- İslam Ansiklopedisi (2004), **Mıntaka maddesi**, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 29, s.551-553.
- İslam Ansiklopedisi (2009), **Seydî Ali Reis maddesi**, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 37, s.21-24.
- İZGİ, Cevat (1997), **Osmanlı Medreselerinde İlim-Tabî İlimler**, II. Cilt. İstanbul.
- KANAR Mehmet (2011), **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, Say Yayınları, İstanbul.
- KÜÇÜKER, Paki, **Mücerreb-nâme**, Kültür Ajans Yayınları, Ankara 2010
- Mütercim Asım Efendi (2000), **Burhân-ı Katı** (Haz. M. Öztürk, D. Örs), TDK Yayınları, Ankara.
- ÖZTUNA, Yılmaz (2017), **Türk Tarihinden Yapraklar**, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- REDHOUSE, James W.(2016), **Müntahabât-ı Lügât-i Osmaâniyye** (Haz.R. Toparlı, B. Eyövge Yılmaz, Y. Yılmaz), TDK Yayınları, Ankara.
- RONAN, Colin A. (2005), **Bilim Tarihi** (Çev. Ekmeleddin İhsanoğlu, Feza Günergur), TÜBİTAK Yayınları, Ankara.
- SAMİ, Şemseddin (2007), **Kâmûs-ı Türkî**, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- SARI, Mevlût (1984), **El-Mevarid Arapça-Türkçe Lûgat**, İpek Yayın Dağıtım, İstanbul.
- STEINGASS, F.(2005), **Persian-English Dictionary**, Çağrı Yayınları.
- TDK (2005), **Türkçe Sözlük**, TDK Yayınları, Ankara.
- TÜRKER, Ömer (2012), **Şerhu'l-Mülahhas fî İlmi'l-Hey'e**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- UMUT, Hasan (2015), **Risâle der İlm-i Hey'e'den El-Fethiyye'ye: Bir Metnin Osmanlı Dünyasında Dönüşümü**, Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası, Klasik Yayınları, ss. 215-225, İstanbul.
- UNAT, Yavuz (2012), **Cevami İlm en-Nücûm ve Usûl el-Harekât es-Semâviyye**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- UNAT, Yavuz (2013), **İlk Çağlardan Günümüze Astronomi Tarihi**, Nobel Yayınları, Ankara.

Sürelî Yayınlar

- ATASOY, Faysal Okan (2010), **Şeyh Vefa ve Yedi Yıldızın Ahkamı Risâlesi**, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 5/1.

DİZER, Muammer (1979), **İslam Dininin Astronomi İle İlişkisi**, Diyanet Dergisi, Cilt:18, Sayı:2, s.79-107.

İHSANOĞLU, Ekmeleddin (1992), **Batı Bilimi ve Osmanlı Dünyası: Bir İnceleme Örneği Olarak Modern Astronomi'nin Osmanlı'ya Girişi**, Belleten, Cilt: 56, Sayı: 217, s. 727-774.

ÖZER Hasan-SEVER Semra (2018), **Osmanlı Döneminde Yazılmış Bir Astronomi Eseri: Muvakkit Mustafa Bin Ali'nin Teshihü'l-Mik'at'ı**, Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 13/1, s.141-155

SOFUOĞLU, Nesrin (2014), **İshak Hocası Ahmed Güzelhisârî'nin Vahdet-nâme-i Âlem-Engîz Mesnevîsi'nde Yaratılış ve Felekler**, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 39, ss. 99-145.

TOPRAK, Funda (2004), **Türklerde Kozmoloji Bilgisi ve İslam Sonrası Metinlerde Geçen Yıldız-Gezegen İsimlerinin Etimolojisi**, TİKA I. Uluslararası Türkoloji Sempozyumu, Kırım-Ukrayna

UNAT, Yavuz (2006), **Hoca İshak'tan Hoca Tahsin'e Çağdaş Astronominin Türkiye'ye Girişi**, XV. Ulusal Astronomi Kongresi, Kayseri Erciyes Üniversitesi, İstanbul.

UNAT Y., DEMİR R. (2002), **Ali Kuşçu**, Düşünen Siyaset, Sayı:16, Ankara, s. 231–255

UNAT, Yavuz (2000), **Eski Astronomi Metinlerinde Karşılaşılan Astronomi Terimlerine İlişkin Bir Sözlük Denemesi**, OTAM: Ankara Üniversitesi, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 11: 633-696.

UNAT, Yavuz (2004), **Mustafa 'İbn el-Muvakkit ve 'İlâm el-'İbâd fî A'lâm el-Bilâd Adlı Risalesi**, EJOS, VII, No: 10.

UNAT, Yavuz (2006), **Tarih Boyunca Türklerde Astronomi**, XV. Ulusal Astronomi Kongresi, İstanbul Kültür Üniversitesi, İstanbul.

UNAT, Yavuz (2004), **Türk Astronomi Tarihi Literatürü**, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 2, Sayı 4, 103-133.

UYMAZ, Tuba (2014), **16. Yüzyıl'da Osmanlılarda Astronomi Bilimi**, Dört Öge Dergisi, Sayı: 5, s.73-82.

Diğer Yayınlar

AYDIN, Ayşe (2011), **Kitâb-ı Usûlü'l-Melâhame Ebrî Hâce İbn-i Âdil(Giriş-İnceleme-Metin-Dizinler)**, Sakarya Üniversitesi (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya

BOYRAZ, Şeref (2000), **Türk Halkbiliminin Yazılı Kaynakları Olarak Melhemeler**, Hacettepe Üniversitesi (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara

KABADAYI, Osman (2007), **Eski Türkçe Gök Bilimi (Astronomi) Terimleri**, Kırıkkale Üniversitesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale

TAĞMAN, Ertan (2007), **Mustafa İbn Ali el-Muvakkıt'in Usturlab Risalesi**, Ankara Üniversitesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara

UNAT, Yavuz (1990), **Ali Kuşçu'nun Risâlat al-Fathiyya Adlı Eserinin Gök Küreleri Üzerine Olan Dördüncü ve Beşinci Makaleleri Üzerine Bir Çalışma**, Ankara Üniversitesi (Yüksek Lisans Tezi), Ankara

UYMAZ, Tuba (2009), **Seydî Ali Reis'in Hülâsa el-Hey'e (Astronomi'nin Özeti) Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme**, Ankara Üniversitesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara

**PERPETUATING THE MISOGYNIST THOUGHT THROUGH REPRESENTATION
OF THE WITCH IN JOHN MARSTON'S *THE TRAGEDY OF SOPHONISBA***

Merve Aydoğdu ÇELİK¹

Abstract

This study aims to analyse the representation of witchcraft in the Jacobean context within the framework of a Jacobean play, namely John Marston's *The Wonder of Women* or *The Tragedy of Sophonisba* (1606). Written during a patriarchal period when the misogynistic emperor James I reigns over England and when women are regarded to be biologically and intellectually inferior to men, *Sophonisba* represents the misogynist mind-set in that the witch in the play is a woman, and she possesses the negative features conventionally associated with the witches at the time. In this respect, this paper argues that Marston's work reinforces the stereotypical witch image and thereby perpetuates the misogynist thought.

Key Words: John Marston, Sophonisba, witchcraft, misogyny, Jacobean age.

**JOHN MARSTON'IN *THE TRAGEDY OF SOPHONISBA* OYUNUNDA CADİ TEMSİLİ
ARACILIĞIYLA KADIN DÜŞMANI DÜŞÜNCENİN PEKİŞTİRİLMESİ**

Özet

Bu çalışma Jakoben dönemde cadılık temsilini John Marston'ın aynı çağda kaleme aldığı *The Wonder of Women* or *The Tragedy of Sophonisba* (1606) isimli eseri çerçevesinde ele almaktadır. Kadın düşmanı olarak bilinen bir kral olan James I İngiltere'de hüküm sürdüğü ve kadınların erkeklerden hem akli hem de biyolojik yönden daha düşük bir konumda yer aldığı görüşünün hâkim olduğu ataerkil kültür çerçevesinde yazılan oyun, dönemin kadın düşmanı bakış açısını sahnelemektedir. Öyle ki, eserdeki cadı figürü bir kadındır ve o dönemde cadı kadınlara atfedilen tüm olumsuz özellikleri taşımaktadır. Bu bağlamda, bu çalışma John Marston'ın eseri aracılığıyla cadılığa atfedilen basmakalıp yargıları yinelediğini ve böylece kadın düşmanı düşünceyi pekiştirdiğini iddia eder.

Anahtar Kelimeler: John Marston, Sophonisba, cadılık, kadın düşmanlığı, Jakoben dönem.

---

¹ Dr. merve0aydogdu@gmail.com

Introduction

This paper seeks to examine the representation of witchcraft in the Jacobean context within the framework of a Jacobean play, namely John Marston's *The Wonder of Women* or *The Tragedy of Sophonisba* (1606). Written during a patriarchal period when the misogynistic emperor James I reigned over England and when women were regarded to be the weaker vessel, it is arguable that *Sophonisba* represents the misogynist mind-set on the stage because the witch is a woman in the play, and she carries the negative characteristics traditionally accorded to the witches at the time. In this sense, the study concludes that Marston's work rehearses the stereotypical understanding of witchcraft and thus perpetuates the misogynist thought which blames women for transgressing their place sanctioned by the patriarchy once they disobey the male head.

The Woman Question and Patriarchy in Context

To understand the implications of witchcraft and why it was commonly associated with women, it is necessary to grasp the patriarchal understanding of womanhood present in the Jacobean context. The sixteenth and seventeenth centuries witnessed a burst of conduct literature that aimed at regulating women's behaviour and character. Ranging from how women should be educated, what they could learn, where or when they could speak to how they should behave in domestic or public place, women were forced into certain patterns of behaviour by church fathers or officials to keep them under patriarchal control. Through sermons, theological pamphlets and conduct manuals, women were preached to follow the principles of chastity, silence and obedience because, they, once having become silent subjects, were representative of the success of the patriarchy, which was significant for the *healthy* familial relationships in that a silent and chaste woman -whether she was a daughter, a sister, or a wife- was emblematic of the family honour. There was close relationship between chastity, obedience and silence, and thus, a woman who spoke a lot was thought to be both disobedient and sexually impure. What was expected of her was to fulfil unquestioningly what her father or husband demanded from her; she was never allowed to deviate from the path instructed. Naturally enough, religious devotion, piety and virtue were inseparable from each other. A virtuous woman was thought to be the one who was engaged in worship to God and the Scripture in seclusion. Those who did not comply with the religious and patriarchal principles were blamed for transgressing the divine and earthly rule. In sum, the ideal characteristics a woman should have listed in the conduct literature were as follows:

The key aspects of her life and character that are highlighted are her wisdom, piety, humility, meekness, love, constancy, charity, good household government and godly devotion. Above all, these qualities fit the woman for her role as "wife," "mother" and "mistress" of the household. This woman never engages in idle gossiping; instead, great success is laid upon the wholesomeness of her speech, which is usually compromised of biblical citation ... Corporately, these texts indicate that the delineation of the exemplary Christian woman, [between] 1500-1700, did not alter significantly. (Trill 33)

As well as the omnipresence of patriarchal culture, accession of James I to the throne in 1603 (he ruled for 22 years till 1625) increased the oppression women used to have during the Jacobean age. James I was a misogynist who did not hide his contempt for the opposite sex. The French ambassador Beaumont, for instance, relates his manner at court as follows:

He piques himself on great contempt for women. They are obliged to kneel before him when they are presented, he exhorts them openly to virtue, and scoffs with great levity at men who pay them honour. You may easily conceive that the English ladies do not spare him but hold him in abhorrence and tear him to pieces with their tongues, each according to her humour. (qtd. in Roberts xv-xvi)

Likewise, in his works *The True Law of Free Monarchies* (1598) and *Basilikon Doron* (1599) and in some of his speeches, James I stressed that he is a reflection of God on earth (the notion of the divine rights of the kings) and that women are inferior to men. For example, in the “Speech of 1609” he emphasised that the monarchical state is “the supremest thing vpon earth” (307) and in “A Speech in the Starre-Chamber” he remarked that “Kings sit in the Throne of God, and they themselues are called Gods” (326). His statement cemented the patriarchal culture when he compared the hierarchical establishment within the household with the State: “Kings are also Fathers of families: for a King is trewly *Parens patriæ*, the politique of his people (307). In *The True Law of Free Monarchies*, he argued that “by the Law of Nature the King becomes a naturall Father to all his Lieges ... And as the Father of his fatherly duty is bound to care ... his children, euen so is the bound to care for all his subjects” (55). In the same vein, in *Basilikon Doron* he instructed his son to demand obedience from his wife: “It is your office to command, and hers to obey; as ye to command; as willing to follow, as ye to go before; your loue being wholly knit vnto her, and all her affections louingly bent to follow your will” (36). James I believed that he represented God on earth/in public and the father/husband/brother substituted him at home. That is, he sanctioned that their authority is as insurmountable as that of his. He therefore justified and naturalised the patriarchal dominance. In accordance with his patriarchal mind-set, James I also thought that women had a penchant for dealing with witchcraft. He was not only inclined to believe that witches actually existed but he was also of the opinion that they should be wiped out as they were against the divine rule (Carroll 305). That is, witchcraft was not only a disobedience to God, religion or to the patriarchal authority but also his supreme authority as the representative of God on earth. He, indeed, claimed that he was in pursuit of the witches “not because I am James Stuard and can comaunde so many thousands of men, but because God hath made me a King and judge to judge righteouse judgment” (qtd. in Spoto 55). In other words, James I, who was an absolutist in politics and a misogynist regarding the woman question, had every reason to be against witchcraft. He indeed condemned witches and their practices in *Daemonologie* (1597).² The text he wrote on the theme records his biased attitude as to women regarding the issue: “that sex is frailer than man is, so is it easier to be entrapped in these gross snares of the Devil, as was over well proved to be true, by the serpents’ deceiving of Eve at the beginning” (128). James I was of the opinion that, just as the serpent could have easily deceived Eve, women also fall prey to the machinations of devil easier than men because they are innately weak and less intelligent than men. Indeed, in a statute of witchcraft enacted by him in 1604 entitled “an act against conjuration witchcraft and dealing with evil and wicked spirits” witchcraft was a crime punishable by death penalty:³

if any person or persons ... take up any dead man, woman or child out of his, her or their grave or any other place where the dead body resteth, or the skin, bone or any other part of any dead person, to be employed or used in any manner of witchcraft, sorcery, charm or enchantment ... then that every such offender or offenders, their aiders abettors and counsellors ... shall suffer pains of death as a felon or felons, and shall loose the privilege and benefit of clergy and sanctuary. (qtd. in Rosen 57-58)

Understanding Witchcraft in England: An Overview

² Witchcraft meant a palpable danger for James I: “A pamphlet of 1591, *Newes from Scotland, Declaring the Damnable life and death of Doctor Fian*, relates how witchcraft placed King James in mortal danger on his voyage from Denmark with his new Queen in 1590” (Corbin and Sedge 1).

³ It should be noted that as early as 1563, during the early years of Elizabeth I’s reign, “Parliament passed the Act against Conjurations, Enchantments and Witchcrafts, making it a crime punishable by death to conjure evil spirits for any purpose or to use any ‘witchcraft, enchantment, charm, or sorcery’ to kill another person” (Willis 170).

It is seen that there was a particular interest in -or rather contempt for- witchcraft in the Jacobean period. On the other hand, even though Marston's *Sophonisba* takes place in the seventeenth century, the figure of the witch as a transgressor was not a new phenomenon at the time. It was ever since the Middle Ages that the witches were seen as ugly, repulsive, eerie figures traditionally thought to belong to the female sex. Reginald Scot, the writer of *The Discoverie of Witchcraft* (1584), for instance, described them as follows:

Who they be that are called witches ... are women which be commonly old, lame, blear-eyed, pale, foul, and full of wrinkles; poor, and sullen, superstitious, and papists; or such as know no religion; in whose drowsy minds the devil hath gotten a fine seat; so as, what mischief, mischance, calamity, or slaughter is brought to pass, they are easily persuaded the same is done by themselves; imprinting in their minds an earnest and constant imagination thereof. They are lean and deformed, shewing melancholy in their faces, to the horror of all that see them. They are doting, scolds, mad, devilish; and not much different from them that are thought to be possessed with spirits. (209)

The witches were also stereotypically regarded as fearsome, anomalous, monstrous figures in the drama of the early modern period. As there was a considerable interest in witchcraft in the Jacobean era, the dramatists of the age also drew their material from the issue. Playwrights such as William Shakespeare in *Macbeth* (w. 1606, p. 1623), Thomas Middleton in *The Witch* (c. 1613-1616), William Rowley, John Ford and Thomas Decker in their collaboratively-written work *The Witch of Edmonton* (1621), and John Marston in *The Tragedy of Sophonisba* (1606) likewise employed witches and witchcraft by presenting the stereotypical image of the witch as a woman who is ugly, voluptuous, profane, immoral and devilish.

Naturally enough, in the above mentioned plays, women are blamed for being engaged in witchcraft, and therefore, they are presented as immoral and vicious figures. Considering the misogynist politics of James I and the prejudice embedded in the patriarchal society against women which considered them to be morally, biologically, and intellectually inferior to menfolk, it should not be taken as a coincidence that the playwrights also reflected the mind-set of the society, and thus depicted women as witches on the stage. As Scarre argues, "an opinion of women as passionate, cantankerous and unpredictable creatures was prevalent enough to create a widespread fear of their being easily recruited into the satanic army of witches" (52). For example, one of leading Elizabethan dramatists, Shakespeare in *Macbeth* rehearses the biased outlook present in the society regarding the witch as a transgressive figure. The three witches in Shakespeare's play do not fit in the definition of ideal womanhood imposed by the patriarchal society. Contrarily, they deviate from the behavioural patterns expected of them such as silence and obedience, and, what is more, they initiate dreadful events as they instil evil ideas into Macbeth. In other words, they try to invert the gendered hierarchy within the household being involved in the affairs of the state. Instruments to the temptations of the devil, they concretise the association between women and witchcraft. As Carroll states,

In Shakespeare's culture, the typical accused witch was an independent woman who did not conform to cultural stereotypes of the ideal women ... Such women were assertive, vocal, often suspected of having mysterious powers to heal or harm; to name them as witches, then is to define them as deviant, even criminal by the standards of the dominant culture. (19)

Given the situation, it was not surprising that women were readily scapegoated for the crime or when they transcended the place assigned them by the patriarchy:

From the earliest twelfth century and to the present day, a belief in witchcraft has led to, at best, demonization and scapegoating and at worst, state -or church- sanctioned executions. Witches have always readily served to define the negative side of culturally sanctioned boundaries of good versus evil, natural versus deviant, and have been punished accordingly. (Carroll 300)

Despite the presence of the problem of witchcraft throughout the centuries, it was in the Jacobean era that the society became obsessed with it. What would be deservedly called the witch-craze period, there held thousands of witch-trials and subsequent executions of mostly innocent people among whom women constituted the “80 per cent of the defendants” (Scarre 51). As Clark states, “witch hunting was in reality woman hunting” (427). Naturally enough, such a menacing atmosphere created anxiety within the members of the society because “for Jacobean society witchcraft presented a real and frightening danger which posed a threat to everyone from highest to the lowest in the land” (Corbin and Sedge 1). It was thought that “witches were typically women, usually old, poor, uneducated, who used familiar or ‘imps’ -spirits who appeared to them in the form of small animals- to cause sickness, death, or other misfortunes to their neighbours, and [who] practised *maleficium*, harmful magic” (Willis 171). The use of the word *maleficium* stemmed from the earlier texts written on witchcraft such as the one the Dominican inquisitors Kramer and Sprenger penned in 1486 entitled *The Malleus Maleficarum* aka the witch hunter’s Bible. If Kramer and Sprenger’s work on witchcraft had been allegedly written to help officials to detect those engaged in witchcraft, the truth was that they often associated witchcraft with women owing to their supposed innate weakness which was thought to render them vulnerable to evil spirits (Carroll 304). Those who owned pets, for example, were seen to be prone to black magic because these pets, alternatively called “the familiar spirits ... half animal, half demon beings that most witches in England were thought to own” (Sharpe *Witchcraft* 62) were regarded as the means through which the witches communicate with the Devil. Furthermore, it was thought that there was a close relationship between witchcraft and sexuality. For instance, Kramer and Sprenger thought that women, who were supposed to be less rational than men, were more vulnerable to Satan’s temptations because they are “feebler both in mind and body, [and thus] it is not surprising that they should come more under the spell of witchcraft” (39). They were of the opinion, which was also an expression of common patriarchal perception, that it was because of their innate nature that women were prone to sexuality:

But the natural reason is that she is more carnal than a man, as is clear from her many carnal abominations. And it should be noted that there was a defect in the formation of the first woman, since she was formed from a bent rib, that is, a rib of the breast, which is bent as it were in a contrary direction to a man. And since through this defect she is an imperfect animal, she always deceives. For Cato says: When a woman weeps she weaves snares. And again: When a woman weeps, she labours to deceive a man. (39)

Kramer and Sprenger averred that women are deceitful creatures because of their natal defect. Such a misogynistic insight into women’s nature was also what related them to witchcraft: “therefore a wicked woman is by her nature quicker to waver in her faith, and consequently quicker to abjure the faith, which is the roof of witchcraft” (39). In other words, what Kramer and Sprenger and the figures of authority thought was that “from women’s unsatisfied sexual desires sprang their unequalled malice: the most malicious women were the most lustful; and the most lustful of women were witches, whose sexual appetite was insatiable” (Broedel 177). It is seen that there was a curious connection between witchcraft and sexuality. Since witches were thought

to be promiscuous, a sign of perversion considering the religious and social mores of the age,⁴ they were seen as a threat to the patriarchal authority and male sexuality accordingly.

A witch was identified through her visible rejection of a society's moral code and her actions against commonly held standards for women; promiscuity was perhaps the most dangerous and subversive activity for women to engage in during the witch-hunts, as the most common attribute in portrayals of witches is their exaggerated sexuality, and perhaps more dangerously, their power over male sexuality. (Spoto 58)

Those who were thought to be witches were the women who were believed to be promiscuous. Since promiscuity was perceived as a rejection of the socially acceptable behaviour, witches were seen as deviant figures who threatened the patriarchal authority. Within this framework, given that the Church, one of the most powerful patriarchal institutions, considered witchcraft "anti-Christian religion" (Scarre 49) to be in dire need of suppression in order to secure the religious and patriarchal authority, there were harsh measures taken against practising witchcraft, and those found guilty were severely punished accordingly (Scarre 49). The Church sanctioned its authority over the issue by means of the Scripture in that in Exodus 22.18 it is preached that "thou shall not suffer a witch to live." The influence of misogynistic assumptions was at stake, and the biblical account of the Fall of Man was one of the most powerful reasons that women could engage in witchcraft due to their innate features. As Brauner states, "the church equated women and their bodies with sin, carnality, and spiritual death; and in feudal society, women were extremely repressed. These traditions fused ... in the concept of the modern witch" (13-14). Therefore, judges did not hesitate to punish the supposed witches for their sinful acts. Belsey records that "witchcraft was first made a statutory offence in 1542 and ... the main period for executions was 1559-1675" (185). Given the situation, one might safely argue that witchcraft was mainly associated with the female sex so that the patriarchy could maintain its power. As Daly also remarks, witch-craze was the "Western and Christian manifestation of the androtic state of atrocity" (179). That is, considering the burst of conduct literature preaching women how to -or how not to- behave under certain circumstances and the misogynistic attitudes women had to undergo, it is not surprising that women were blamed for witchcraft and punished by death accordingly because witch hunts and witch trials were the means through which the patriarchy could reinforce its already-present authority. The witch was thought to be "predatory, dominating, usually lustful, destructive and voluble" (Belsey 165). Endowed with the power denied her by the patriarchal society, she was a transgressive woman who subverted the patriarchal understanding of ideal womanhood. Her unauthorised power and noncompliance with the patriarchal precepts made her an unwelcome figure as she threatened the system established upon patriarchal rules. In other words, the witch, as a self-sufficient or even an overpowering woman, did not fit in the ideal definition of womanhood as she became an embodiment of female power that disturbs the social order. Given that the ideal woman was supposed to be a silent person therefore not posing a threat to the pillar of patriarchy based upon the obedience of women to the men, the witch, who was unruly and had a voice of her own, meant disturbance to the social harmony established upon the hierarchical relationship between sexes.⁵ And, to prevent such a threat, it was urgent to control those who did not obey. Therefore, the necessity to suppress defiant women immediately led to a rise in witch trials because blaming uncontrollable women for demonic engagement was one of

⁴ Sexual intercourse was necessary only for reproduction; it was sinful to have sexual pleasure.

⁵ Likewise, Scarre remarks that witchcraft was an instrument for women to assert agency: "Witchcraft may have held more appeal for women than for men not because, as contemporaries thought, women were more wicked and more easily led than men, but because their social and economic position imposed greater constraints on their possibilities of action" (53).

the most efficient and unsuspect means for the patriarchal system to control and even to annihilate them. As Jackson aptly summarises,

The witch was the stereotypical opposite of the good wife. She was the woman who was trying to act entirely independently of male control, asserting her own powers, sexual and otherwise, to gain financial reward or carry out revenge on her enemies. The witch [trial] was a warning to women as to what would happen if they behaved in a way which could be counted as subversive. (72)

It is seen that the stereotypical witch image represented on the stage was in accord with the one embraced by the society.

Representation of the Witch in *Sophonisba*

In the same vein, even though Marston's *Sophonisba* is about the historical events that took place during the second Punic or Hannibalic War as the Roman historian Appian recorded them in the Book VIII of *Roman History* (Corbin and Sedge 5), the play communicates the social beliefs of the Jacobean culture. The plotline that concerns us within the scope of the paper is as follows: The central character in the play is its namesake, the Carthaginian Princess Sophonisba who has been married to Massinissa, the King of the Massylii. Although she is a married woman, she is voluptuously chased by Syphax, the King of the Maseasyli. The play, therefore, is basically about the sexual rivalry between Massinissa and Syphax. While Carthage is attacked by the Romans, Syphax decides to support them to avenge Sophonisba's choice. The Senators of Carthage, however, hand over her to Syphax because Massinissa is away to fight in battle. Reporting falsely that Massinissa is dead, Syphax lustfully forces Sophonisba to have sex with him. Even though the latter escapes sexual intercourse with a clever plan, Syphax becomes so obsessed with her that he decides to ask for Erictho's help to be able to have sex with her. Instead of helping him, though, Erictho, the witch, masquerading as Sophonisba, has sex with Syphax. By means of the cunning witch figure, Marston succeeds in addressing the Jacobean taste⁶ as he offers a misogynistic interpretation of the female witch. In other words, he affirms that women are deceitful by birth because Erictho,⁷ disguising as the woman Syphax lusts after only to satisfy her sexual urges, realizes the assumptions of the Jacobean audience. As well as women's deceitful nature, Erictho's carnality, her horrible residence and her dreadful appearance also help Marston represent the stereotypical witch on the stage.

That Erictho carries one of the most distinctive features of the witches becomes obvious when she copulates with Syphax for no reason but pleasure. As Kramer and Sprenger state, "I have found a woman more bitter than death ... that is, than the devil ... More bitter than death, again, because that is natural and destroys only the body; but the sin which arouse from woman destroys the soul by depriving it of grace ... To conclude. All witchcraft comes from carnal lust, which is in woman insatiable" (40-41). Erictho, likewise, turns out to be the embodiment of lust. There is also a clear association between her sexuality and her engagement in black magic because it is with the aim of soothing her unruly desire that she deals with witchcraft (so that she could change her appearance). Kramer and Sprenger argue in *The Malleus Maleficarum* that "witches

⁶ It should be noted that although Erictho is not a central figure to the play and her presence at times might even seem irrelevant to the plotline, she is an "essential part of Marston's argument, for the witch is the play's most potent emblem of lust and appetite in action and agent of Syphax's moral, if not physical destruction" (Corbin and Sedge 12-13).

⁷ Likewise, Neumeier argues that during the Renaissance, the "shape-shifting of the witch signals a fundamental anxiety about female changeability and deception as well as the need for its containment, as the witch incorporates the female transgressions of the Renaissance ideals of chastity, silence and obedience" (31-32).

hold the worst kind of association with devils, with especial reference to the behaviour of women, who always delight in vain things” (100). Likewise, in *Sophonisba*, considering the misogynist interpretation of female nature, it is not a coincidence that Erictho -a woman- is closely linked to carnality and witchcraft. As Corbin and Sedge relate, “in her deception of Syphax by a bed-trick she adopts the role of succubus, a devil in female form, who seduces and betrays men” (7). As Erictho is represented as a lascivious woman engaged in the devilish act to have sex with Syphax only for pleasure, she immediately sustains the close relationship between lechery and witchcraft:

Know we, Erictho, with a thirsty womb,
Have coveted full threescore suns for blood of kings.

...

We, in the pride and height of covetous lust,
Have wished with the woman’s greediness to fill
Our longing arms with Syphax’s well-strung limbs. (5.1.8-15)

It is also seen that Erictho reverses the traditional gender roles as Syphax becomes a commodity for her through whom she can satisfy her “thirsty womb” and her “covetous lust.” She benefits from Syphax so that she could give birth to children. Within the framework of the Jacobean period that seeks meekness, silence, innocence, purity, and absence of sexual appetite in women, and that allows for pregnancy only within the boundaries of marriage, Erictho presents a monstrous image due to both her lust and her deviant method of getting pregnant. Her position clearly proves that she is a threat to the patriarchal order that controls female sexuality and familial relations because she behaves in opposition to the accustomed social order. In this sense, Erictho embodies “the dark other of the early modern woman, expressing and acting on desires the other women must repress to construct their identities as mothers” (Purkiss 100) or as the patriarchy instructs them to become.

The fact that the witch as an unruly woman poses a threat to the patriarchal order based upon the surveillance of female sexuality comes to the fore when Erictho steals semen from Syphax to have her own children. Marston’s witch violates the social conventions; he thereby represents the anxiety on the stage as to uncontrolled female sexuality which immediately overlaps with female witchcraft. Indeed, the moment Syphax understands that he has become an instrument for soothing Erictho’s desire, he expresses his contempt as follows:

Can we yet breath? Is any plagued like me?
Are we? Let’s think. O now contempt, my hate
To thee, thy thunder, sulphure and scorn’d name.
He whose lifes loathed, and he who breathes to curse
His very being, let him thus with me
Fall ‘fore an altar sacred to black power. (5.1 22-27)

The passage demonstrates how Erictho emasculates Syphax by means of witchcraft. Once she employs her magical power, it turns out to be Syphax -a man- who obeys to the commands of a woman to have sexual intercourse. Erictho, who is “full of [her] dear wishes” (5.1.18-19), now “grows young” (5.1.20) while Syphax, whose masculine power is taken by her, feels disgusted and exhausted. In other words, the scene represents the destructive effects of impassionate women dealing with witchcraft over men who are in danger of being incapacitated once they are under the spell of their magical power. It, therefore, renders witchcraft a serious crime as it emasculates men.⁸ In the same vein, “the fear that women could reduce men to impotence” through witchcraft

⁸ It is hinted that Erictho and Syphax have sex in total darkness. In this sense, excessive sexuality is once more linked to witchcraft and darkness of the soul.

verifies that “many anxieties surrounding gender hierarchy were related to sexual power and sexual surrender” (Spoto 58). The anxiety that the witch as a sexually independent woman has the competence to invert the gender hierarchy turns out to be true.

To reinforce his argument and to meet the expectations of the Jacobean audience, Marston creates such a repulsive and deviant image of a female witch that Erictho, in order to alleviate her sexual appetite again, even has sex with some dead bodies:

But when she finds a corse
New graved whose entrails yet not turn
To slimy filth, with greedy havoc then
She makes fierce spoil and swells with wicked triumph
To bury her lean knuckles in his eyes.
Then doth she gnaw the pale and o' vergrown nails
From his dry hand. But if she find some life
Yet lurking close, she bites his gelid lips
And sticking her black tongue in his dry throat. (4.1.112-120)

As Corbin and Sedge remark, Erictho “represents the extreme of distorted appetite” (12) and her necrophilic engagement overlaps with the contemporary image of the witch as a dark, deviant, repugnant figure. Interestingly enough, even though her act is the representation of perverted sexuality within the framework of the Jacobean social norms, it also provides Erictho with the chance to live without patriarchal/social oppression. In other words, Erictho's sexual appetite becomes emblematic as she thereby poses a threat to -and even shatters- the patriarchal order. On one hand, it is true that she is ostracised from the society, but, on the other hand, it is her power as a witch that renders her an independent woman, the fact which explains the reason why she - or the witch figure- is not approved by the patriarchal culture. It is certain that the witch holds a marginal position. As Sharpe states, witches, “widows or women otherwise living outside the conventional hierarchies of family or household ... were ... outside normal patterns of control” (*Instruments* 172). Likewise, Erictho's dismissal of the patriarchal norms provides her with the freedom to live however she wishes:

Here in this desert the great soul of charms,
Dreadful Erictho lives, whose dismal brow
Contemns all roofs or civil coverture.
Forsaken graves and tombs, the ghosts forced out,
She enjoys to inhabit. (4.1.97-101)

The way she describes her residence also proves her isolation from civilization while it also suits the stereotypical dwelling the witches are thought to live in:

There once a charnel-house, now a vast cave,
Over whose brow a pale and untrod grove
Throws out her heavy shade, the mouth thick arms
Of darksome yew, sun-proof, for ever choke;
Within rests barren darkness; fruitless drought
Pines in eternal night; the steam of hell
Yields not so lazy air; there, that's my cell. (4.1.161-167)

The particular nouns and adjectives Erictho employs to depict her house demonstrate her marginalised position: she lives in “a vast cave” where there is no sunlight but “barren darkness.” References to the after world such as “a charnel-house” -and specifically to hell- such as “the steam of hell” not only indicate her isolation from culture but also her engagement in black magic.

Indeed, it is important to note that, let alone being dominated by a man, Erictho even has power over natural phenomena: “her deep magic makes forced heaven quake / And thunder spite of Jove” (4.1. 106-107).

As well as her deceitful and lecherous nature, her demonic acts, and her dreadful residence, Erictho’s physical appearance also realizes the ugly and repulsive witch image stereotypically imagined by the Jacobean audience. She is described as follows: “A loathsome yellow leanness spreads her face / A heavy hell like paleness loads her cheeks, / Unknown to a clear heaven / ... / With long unkempt hair” (4.1.102-104; 109). It is seen that she does not have an amicable or lovely appearance. Baumbach states that, according to the Renaissance physiognomy, there is a close relationship between physical appearance and one’s character:

According to physiognomy, which is concerned with the ‘interpretation,’ ‘rule,’ or ‘essence’ (*gnomon*) of ‘nature’ (*physis*), there is an intrinsic relation between form and content, exterior and interior, *physis* and *psyche*. The body is perceived as a legible ‘text,’ which openly communicates a person’s character and provides an insight into the disposition of man, provided that all signifiers that become visible on the bodily surface are given careful consideration. (Baumbach 582)

In other words, physical features were significant to understand one’s character, and accordingly, the uglier a person looked like, the wickeder she was thought to be while a pleasant face stood for purity and innocence during the early modern age. In this sense, it is arguable that Erictho once more meets the early modern expectation regarding physiognomy in that she has a dark soul, and therefore she is extremely ugly.

Conclusion

In sum, it is safe to state that Erictho, “a witch whose appetital is bound to the underworld, the flesh, and for Marston’s audience, the devil” (Corbin and Sedge 13), becomes an embodiment of the stereotypical witch image as adopted by the Jacobean society owing to her deceitful nature, her carnality, and her ugliness. Marston represents the misogynist mind-set on the stage in *Sophonisba* because Erictho carries the unwelcome features often associated with the witches then. She also poses a threat to the patriarchal society owing to her strength stemming from her engagement with witchcraft; and, her sexual intercourse with the now-emasculated Syphax, indeed, realizes male anxiety over female power, which clarifies the reason why the patriarchal institutions are in ardent pursuit of those dealing with black magic to subdue them. Within this framework, it would not be wrong to conclude that Marston’s *Sophonisba* reinforces the stereotypical witchcraft image embedded in the seventeenth century culture, and therefore serves the interests of the patriarchal society which is always anxious to keep women under control inside the boundaries of the place allotted to them by the patriarchy.

References

- Baumbach, S. (2010). *A new companion to english Renaissance literature and culture*. M. Hattaway (Ed.). Physiognomy (p. 582-597). Malden: Blackwell.
- Belsey, C. (1995). *The subject of tragedy: identity and difference in Renaissance drama*. London: Routledge.
- Brauner, S. (1995). *Fearless wives and frightened shrews: the construction of the witch in Early modern Germany*. Massachusetts: University of Massachusetts Press.

- Broedel, H. P. (2003). *The malleus maleficarum and the construction of witchcraft: theology and popular belief*. Manchester: Manchester University Press.
- Carroll, W. C. (Ed.) (1999). *Macbeth, William Shakespeare: texts and contexts*. Basingstoke: Macmillan.
- Clark, S. (1997). *Thinking with demons: the idea of witchcraft in early modern Europe*. New York: Oxford University Press.
- Corbin, P. and Sedge, D. (Eds.) (1986). *Three jacobean witchcraft plays: Sophonisba, The witch, The witch of Edmonton*. Manchester, UK: Manchester University Press.
- Daly, M. (1978). *Gyn/ecology: the metaethics of radical feminism*. Boston: Beacon Press.
- Jackson, L. (1995). Witches, wives and mothers: witchcraft persecution and women's confessions in seventeenth-century England. *Women's History Review*, 4/1, 63-84.
- James I. (1918) *The political works of James I.* (Ed.) C. H. McIlwain. Cambridge: Harvard University Press.
- . (2011). *Demonologie*. (Ed.) D. Tyson. Minnesota: Llewellyn Publications.
- Kramer, H. and Sprenger, J. (2016). *The malleus maleficarum*. (Ed.) A. Uyl. Woodstock, Ontario: Devoted Press.
- Marston, J. (1986). *The wonder woman or the tragedy of Sophonisba. Three jacobean witchcraft plays: Sophonisba, The Witch, The Witch of Edmonton*. Manchester: Manchester University Press.
- Neumeier, B. (2016). *Performing the Renaissance body: essays on drama, law, and representation*. J. Drakakis and S. Fiorato (Eds.). (Disciplining) monstrous Renaissance bodies: staging the witch (p. 29-60). Berlin & Boston: De Gruyter.
- Purkiss, D. (1996). *The witch in history: early modern and twentieth-century representations*. London: Routledge.
- Roberts, J. (Ed.) (1995). *The first part of the Countess of Montgomery's Urania*. Tempe: Arizona Center for Medieval and Early Renaissance Studies.
- Rosen, B. (Ed.) (1991). *Witchcraft in England, 1558-1618*. Amherst: University of Massachusetts Press.
- Scarre, G. (1987). *Witchcraft and magic in sixteenth- and seventeenth-century Europe*. Basingstoke: Macmillan.
- Scot, R. (2016). *Macbeth: critically annotated Shakespeare*. N. Mallik (Ed.). Excerpts from *The discoverie of witchcraft* (p. 209-218). New Delhi: Educreation Press.
- Shakespeare, W. (2010). *Macbeth*. London: Harper Collins Publishers.
- Sharpe, J. (1997). *Instruments of darkness: witchcraft in England 1550-1750*. London: Penguin.
- . (2001). *Witchcraft in early modern England*. London: Routledge.
- Spoto, S. I. (2010). Jacobean witchcraft and feminine power. *Pacific Coast Philology* 45, 53-70.
- Trill, S. (1996). *Women and literature in Britain, 1500-1700*. H. Wilcox (Ed.). Religion and the construction of femininity (p. 30-55). Cambridge: Cambridge University Press.
- Willis, D. (2017). *A new companion to Renaissance drama*. A. F. Kinney and T. W. Hopper (Eds.). Magic and witchcraft (p. 170-181). Oxford: Blackwell.

ÖĞRETMENLERİN MOTİVASYONLARINI ETKİLEYEN OKUL İÇİ VE OKUL DIŞI FAKTÖRLERİN ANALİZİ¹

Semih AKTEKİN² Taner KUZUCU³

Özet

Bu çalışmada Millî Eğitim Bakanlığına bağlı resmi okullarda görev yapan öğretmenlerin motivasyonlarını etkileyen okul içi ve okul dışı faktörleri analiz etmek amaçlanmıştır. Nitel araştırma yönteminin kullanıldığı bu araştırmanın çalışma grubunu Afyonkarahisar, Ankara, Erzurum, İstanbul, Ordu, Samsun, Yozgat illerindeki ilk ve ortaöğretim kurumlarında görev yapan 18 farklı branştan 75 öğretmen oluşturmaktadır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden görüşme tekniği kullanılmış olup, veri toplama aracı olarak yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen verilere göre, öğretmenlerin büyük çoğunluğu için okul içinde motivasyonlarını olumlu ve olumsuz olarak etkileyen başlıca faktör öğrenci faktörüdür. Öğretmenler, öğrencilerinin başarısı ile motive olmaktadır. Öğrenci başarısının yanı sıra öğretmenler, öğrencilerinin derse olan ilgilerini de motive edici faktör olarak görmektedir. Ayrıca öğretmenlerin okullarındaki meslektaşları ve yöneticiler ile güvene dayalı, olumlu iletişim kurmalarının kendilerini motive ettiği görülmektedir. Öğretmenlerin okul dışında ise en çok aile ve saygınlık faktörleri ile motive olduğu saptanmıştır. Saygı ihtiyacının karşılanamaması ve öğretmenlik mesleği hakkındaki olumsuz söylemler öğretmen motivasyonunu olumsuz etkileyen başlıca okul dışı faktörlerdir.

Anahtar Kelimeler: Öğretmen motivasyonu, öğretmenlik mesleği, motivasyon

ANALYZING FACTORS AFFECTING TEACHER MOTIVATION INSIDE AND OUTSIDE OF THE SCHOOLS

Abstract

The aim of this study is to analyze factors that affect teacher motivation inside and outside of the schools among teachers working at public schools of Ministry of National Education in Turkey. The study group consists of 75 teachers of 18 different branches working at primary and secondary schools in Afyonkarahisar, Ankara, Erzurum, Istanbul, Ordu, Samsun and Yozgat cities of Turkey. Qualitative research method was employed through interviews and a structured interview form was used as data collection tool. In the light of the collected data, teacher motivation is affected mostly by student factor inside the school. Teachers are motivated by their students' success. Teachers find student interest in classes as a motivating factor as well as student success. In addition, it is a motivating factor that teachers have good relations with their colleagues and administrators based on trust. Most remarkable motivation sources outside of the schools are family and respectability factors.

Key Words: Teacher motivation, teaching profession, motivation

¹ Bu makale, Doç. Dr. Semih AKTEKİN'in danışmanlığında, Taner KUZUCU tarafından hazırlanan 'Öğretmenlerin Motivasyonunu Etkileyen Okul İçi Ve Okul Dışı Faktörlerin Analizi' başlıklı Millî Eğitim uzmanlık tezinden üretilmiştir.

² Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, e-posta: semih.aktekin@gmail.com

³ Millî Eğitim Uzmanı, Millî Eğitim Bakanlığı, e-posta: taner.kuzucu@meb.gov.tr

Problem Durumu

Motivasyon terimi “hareket etmek”, “taşımak” ve “yer değiştirme” anlamında kullanılan Latince kökenli “movere” fiilinden türemiştir (Eccles ve Wigfield, 2002; Porter, Bigley ve Steers, 2003; Kara, 2008; Güney, 2012; Canpolat, 2011; Çelik, 2011) ancak yalnızca bu kelime motivasyonu açıkça tanımlamak için yetersizdir. (Porter, Bigley ve Steers, 2003). Motivasyon, hedefleri belirleyen, yoğun, sabırlı ve amaca yönelik bir şekilde organizmayı harekete geçiren psikolojik bir süreçtir (Mitchell, 1987).

Davranışın başlangıcı, hedefi ve sürekliliğini sağlayan bir enerji kaynağı olan motivasyonu içten veya dıştan gelen etkilerle bir işe başlamada ve sürdürmede isteklilik hâli olarak tanımlamak mümkündür. Görüldüğü gibi motivasyon birçok unsur tarafından etkilenen ve birçok unsuru etkileyen bir kavramdır (Kara, 2008; Başaran ve Orhun, 2013). Gökay ve Özdemir’e (2010) göre motivasyon, insan hareketlerine yön veren, insanın yaptığı işe kendini vererek ve bu işten keyif alarak yapmasını sağlayan etkenlerden biridir.

Motivasyon, bireylerin performanslarını doğrudan etkileyen önemli bileşenlerden biridir. Akbaba’ya (2016, s.343) göre ise motivasyon ve başarı arasında da anlamlı düzeyde olumlu yönde bir ilişki bulunmaktadır. Motivasyonun hem başarı ile hem de bireyin performansı ile doğrudan ilişkisi olduğu düşünüldüğünde hem bireyler için hem de bireylerin çalıştığı kurumlar için motivasyon konusu önemli bir yer teşkil etmektedir. İnsanlar örgütlere bir amacı gerçekleştirmek için getirilmişlerdir bu nedenle insanları yaptıkları işe motive etmek çok önemlidir, bireyin örgütsel amaçlar yönünde motive edilmesi sağlanmadıkça örgütsel kazanımlar istenen düzeyde olmayacaktır. (Öztürk ve Dündar, 2003, s. 58).

Motivasyon, tüm örgütlerde çalışan personellerin davranışlarını doğrudan değiştirir, üretkenliğini artırır ve hedeflerin etkili bir şekilde başarıya ulaşmasını sağlar (Inayatullah ve Jehangir, 2012; Şam, 2013). Ancak bu durum çalışanların istek ve gereksinimlerinin anlaşılması ve bunları karşılayacak bir ortamın sağlanması ile mümkün olacaktır (Kanoğlu, 2007). Örgütlerde çalışanların ne kadar mutlu oldukları, motivasyonlarının ne kadar sağlanabildiği ve kolektif refahın ne derece sağlanabildiğinin bilinmesi ve hem örgütlerin hem de bireylerin amaçlarının gerçekleştirilmesi önemli bir konudur (Serinkan, 2008; Argon ve Ertürk, 2013). Bireyin çalıştığı örgütü benimsemesi, örgütün değerlerine sahip çıkması, onu kendi kişiliğinin bir parçası olarak görmesi yalnızca onun motive olması ile mümkündür. Bu durumun sağlanması hem örgüte hem de bireyin kendisine olumlu yönde katkı sağlayacaktır (Karaboğa, 2007; Sabuncuoğlu ve Tüz, 2003).

Motivasyon, örgütsel bağlılık ve performans üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Çalışanların örgütlerine bağlılıkları, işlerini severek ve başarılı bir şekilde yapmaları büyük ölçüde örgütün performansını belirler. Bu yüzden başarılı olmak isteyen örgütler, çalışanlarının örgütlerine bağlılıklarına, motivasyonlarına ve performanslarına önem vermek durumundadırlar. Çalışanlarının örgüt içindeki isteklerinin karşılanması ve iş doyumunun sağlanması, onların mesleklerini ve yaptığı işi sevmelerine, yöneticiler ile pozitif iletişim ve etkileşim içine girmelerine, verilen her türlü görevi başarıyla gerçekleştirmek maksadıyla, özveri ve yüksek performansla çalışmalarına büyük bir destek sağlar. Çalışanların başarısı ise, onların

yönetilmelerine, yönlendirilmelerine, motive edilmelerine ve uyum içinde çalışabilmelerine bağlıdır (Gümüş ve Sezgin, 2012).

İşi insan yetiştirmek olan öğretmenler için motivasyon çok daha büyük önem taşımaktadır. Çünkü motivasyonu yüksek, üretken, istekli öğretmenler daha verimli çalışabilirler. Bu durum, öğrencilere ve çevreye olumlu yönde etki yapabilir. Yeterince güdülenmiş öğretmenler nitelikli öğrenciler ve geleceğin nitelikli iş gücünü yetiştirebilirler (Balcı, 1992).

Öğretmen etkili bir eğitim sistemi içerisinde öğrencilerin iyi öğrenme çıktılarının niteliğinin artırılmasında kritik bir rol oynamaktadır (UIS, 2013). Bu yüzden öğretmen motivasyonu öğrencilerin başarılarını doğrudan etkilemektedir (Alam ve Farid, 2011). Öğretmenler hiç tartışmasız ülkelerin geleceğini şekillendiren en önemli mesleklerin başında gelmektedir (Bishay, 1996). Akyüz (2012), eğitimin toplumsal gelişime gerçek bir katkısının olması için nitelikli öğretmenlere sahip olmanın vazgeçilmez olduğunu belirtmiş ve nitelsiz bir eğitim sisteminin dahi nitelikli öğretmenlerce yürütüldüğünde mucizeler yaratabileceğini ifade ederek öğretmenlik mesleğinin önemini vurgulamıştır. Eğitimin kalitesini ve niteliğini etkileyen en önemli faktör öğretmendir. Özellikle de kişiliğin gelişmeye ve şekillenmeye başladığı çocukluk döneminde bu ilişki daha da önemli olmaktadır. Öğretmenler öğrencilerinin toplumda iyi bir yer edinmeleri ve en genel anlamda hayata hazırlanmalarında kilit bir rol üstlenmektedir (Aypay, 2011).Günümüzde bilgi hızlı bir şekilde değişmekte ve gelişmektedir. Öğretmenlerin sürekli olarak bu değişikliklere ayak uydurabilmesi, kendilerini geliştirebilmesi ve yeniliklere açık olması gerekmektedir. Kendilerini geliştiren, değişen bilgi ve teknolojiyi takip eden, bunları sınıf ortamında uygulayabilen öğretmenler öğrencilerin güdülenmelerini sağlayarak öğrenme düzeylerini artırmakta ve öğrencilerin başarılı olmalarını sağlamaktadır. Öğretmenlerin istekli ve arzulu olmaları eğitim sürecinin etkili bir şekilde sürdürülebilmesi açısından önemlidir.

Literatür taramasında öğretmenlerin motivasyonu ile ilgili yapılan çalışmaların sınırlı olduğu ve bunların çoğunun nicel araştırma deseniyle yapılmış olduğu görülmüştür. Koçak (2002) tarafından yapılmış olan ilköğretim okullarında öğretmen motivasyonu çalışmasında nitel araştırma deseni kullanılmakla birlikte bulguların çözümü ve yorumlanması aşamasında öğretmen ve yöneticiler tarafından bildirilen karşılıklı görüşlerin sadece örtüşme durumlarına bakılmış, frekans ve yüzdelere verilmesi ile yetinilmiştir.

Öğretmenlerin motivasyon düzeylerinin yüksek olmasının öğrencilerin öğrenme sürecini olumlu yönde etkileyeceği, öğrencinin başarısını artıracığı ve böylece toplumun gelişmesine katkı sağlayacağından hareketle öğretmenlerin motivasyonunu etkileyen okul içi ve okul dışı faktörlerin derinlemesine incelenmesinin önem arz etmektedir.

Bu araştırmanın amacı Millî Eğitim Bakanlığına bağlı resmi okullarda görev yapan öğretmenlerin motivasyonlarını etkileyen okul içi ve okul dışı faktörleri analiz etmektir. Bu amaca ulaşabilmek amacıyla aşağıda belirtilen sorulara cevap aranacaktır.

1. Öğretmenlerin motivasyonlarını olumlu etkileyen okul içi faktörler nelerdir ve bunlar öğretmenlerin motivasyonlarını nasıl etkilemektedir?
2. Öğretmenlerin motivasyonlarını olumsuz etkileyen okul içi faktörler nelerdir ve bunlar öğretmenlerin motivasyonlarını nasıl etkilemektedir?

3. Öğretmenlerin motivasyonlarını olumlu etkileyen okul dışı faktörler nelerdir ve bunlar öğretmenlerin motivasyonlarını nasıl etkilemektedir?
4. Öğretmenlerin motivasyonlarını olumsuz etkileyen okul dışı faktörler nelerdir ve bunlar öğretmenlerin motivasyonlarını nasıl etkilemektedir?

Yöntem

Öğretmenlerin motivasyonlarını etkileyen okul içi ve okul dışı faktörleri analiz edebilmek amacıyla bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada veri toplama aracı olarak yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme formunun geliştirilme sürecinde ilgili alanyazını taranarak sorular oluşturulmuştur. Görüşme formu, iki Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik alan uzmanı, bir Ölçme ve Değerlendirme uzmanı ile bir Dil Bilim uzmanı görüşleri doğrultusunda yeniden düzenlenmiş, bazı sorular ise çıkarılarak forma son hali verilmiştir.

Araştırmanın çalışma grubu, amaçlı örnekleme yöntemlerinden maksimum çeşitlilik örnekleme ile oluşturulmuştur. Bu örnekleme yöntemi, her durumun kendine ait boyutlarının ayrıntılı olarak incelenebilmesi için katılımcılarının çeşitliliğinin azami düzeye çıkarılmasıdır. Görüşmede, 7 ilde (Afyonkarahisar, Ankara, Erzurum, İstanbul, Ordu, Samsun, Yozgat) gönüllülük esasına göre belirlenen 75 öğretmen ile görüşmeler yapılmıştır.

Araştırmanın amacına ulaşabilmesi için görüşmeler gizlilik esasına uygun bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerde alınan ses kayıtlarının üçüncü kişilerle paylaşılmayacağı ve analizlerde katılımcıların kimlik bilgileri yerine rumuz kullanılacağı katılımcılara kendilerini rahat hissetmeleri açısından görüşme öncesinde söylenmiştir. Görüşme esnasında ses kayıt cihazı kullanılmış ve görüşme formuna notlar tutulmuştur. Gönüllülük esasına uygun olarak seçilen öğretmenlerle yapılan görüşmeler (K1, K2, K3...) şeklinde kodlanarak öğretmenlerin kimlikleri gizlenmiştir. Veriler kayıt cihazından bilgisayar ortamına yazılı şekilde aktarılmış, aktarılan veriler okunduktan sonra kodlar oluşturulmuş ve kodlara uygun kategoriler belirlenmiştir. Elde edilen kategoriler benzerliklerine göre bir araya getirilerek temalar altında birleştirilmiş ve betimsel analiz yapılmıştır. Verilen kodlanması için QSR NVivo 10 programından faydalanılmıştır. Ayrıca öğretmenlerin kişisel bilgilerine ait verilerin analizi için ise SPSS (Statistical Package for Social Sciences) for Windows 23.0 kullanılmıştır.

Katılımcılara ait Bilgiler Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Kişisel Bilgileri

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Öğrenim Seviyesi	Branş	Çalıştığımız İl	Mesleki Kıdem	Çalıştığımız Okul Kademesi
K1	E	21-30	Lisans	Rehberlik	Ordu	0-5 yıl	Ortaokul
K2	K	21-30	Lisans	Rehberlik	Ankara	0-5 yıl	Ortaokul
K3	E	31-40	Lisans	Türkçe	Ordu	11-15 yıl	Ortaokul
K4	E	31-40	Lisans	Türkçe	Yozgat	6-10 yıl	Ortaokul

K5	E	21-30	Y. Lisans	Rehberlik	İstanbul	0-5 yıl	Lise
K6	E	21-30	Lisans	Rehberlik	Erzurum	0-5 yıl	Ortaokul
K7	E	31-40	Lisans	Görsel Sanatlar	Erzurum	6-10 yıl	Ortaokul
K8	E	31-40	Lisans	Bilişim Teknolojileri	Erzurum	11-15 yıl	Ortaokul
K9	E	31-40	Lisans	Türkçe	Ordu	6-10 yıl	Ortaokul
K10	E	31-40	Lisans	Türk Dili ve Edebiyatı	Samsun	16-25 yıl	Lise
K11	E	41-51	Lisans	Türk Dili ve Edebiyatı	Samsun	16-25 yıl	Lise
K12	E	31-40	Lisans	İngilizce	Samsun	11-15 yıl	Lise
K13	K	31-40	Lisans	İngilizce	Afyonkarahisar	11-15 yıl	Ortaokul
K14	E	41-51	Lisans		Afyonkarahisar	16-25 yıl	Ortaokul
K15	E	21-30	Lisans	Beden Eğitimi	Afyonkarahisar	0-5 yıl	Ortaokul
K16	E	21-30	Y. Lisans	Rehberlik	Afyonkarahisar	0-5 yıl	Ortaokul
K17	E	21-30	Lisans	Rehberlik	Afyonkarahisar	0-5 yıl	Lise
K18	E	31-40	Lisans	Sınıf Öğretmeni	Afyonkarahisar	11-15 yıl	İlkokul
K19	E	31-40	Lisans	Sınıf Öğretmeni	Afyonkarahisar	11-15 yıl	İlkokul
K20	E	31-40	Lisans	Sınıf Öğretmeni	Afyonkarahisar	6-10 yıl	İlkokul
K21	E	41-51	Lisans	Fizik	Samsun	16-25 yıl	Lise
K22	E	41-51	Lisans	Sınıf Öğretmeni	Samsun	16-25 yıl	İlkokul
K23	E	41-51	Y. Lisans	Sınıf Öğretmeni	Samsun	16-25 yıl	İlkokul
K24	E	31-40	Lisans	Türk Dili ve Edebiyatı	Samsun	16-25 yıl	Lise
K25	K	41-51	Lisans	Sınıf Öğretmeni	Samsun	16-25 yıl	İlkokul
K26	E	41-51	Lisans	Fen ve Teknoloji	Samsun	11-15 yıl	Ortaokul
K27	K	31-40	Lisans	Türkçe	Samsun	11-15 yıl	Ortaokul
K28	K	21-30	Lisans	Türkçe	Samsun	6-10 yıl	Ortaokul
K29	K	31-40	Lisans	Matematik	Samsun	11-15 yıl	Ortaokul
K30	E	31-40	Y. Lisans	Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi	Samsun	6-10 yıl	Ortaokul
K31	E	41-51	Lisans	Türk Dili ve Edebiyatı	Afyonkarahisar	16-25 yıl	Lise

K32	K	41-51	Lisans	Teknoloji ve Tasarım	Samsun	16-25 yıl	Ortaokul
K33	E	41-51	Lisans	Matematik	Samsun	16-25 yıl	Ortaokul
K34	E	31-40	Y. Lisans	Matematik	Afyonkarahisar	11-15 yıl	Lise
K35	E	31-40	Lisans	Matematik	Samsun	11-15 yıl	Ortaokul
K36	E	41-51	Lisans	Tarih	Afyonkarahisar	16-25 yıl	Lise
K37	E	31-40	Lisans	Tarih	Afyonkarahisar	11-15 yıl	Lise
K38	E	41-51	Lisans	Türkçe	Samsun	16-25 yıl	Ortaokul
K39	K	21-30	Lisans	İngilizce	Afyonkarahisar	0-5 yıl	Lise
K40	K	21-30	Lisans	Matematik	İstanbul	0-5 yıl	Lise
K41	K	41-51	Lisans	Tarih	Samsun	16-25 yıl	Lise
K42	E	21-30	Y. Lisans	Rehberlik	Samsun	6-10 yıl	Lise
K43	E	21-30	Doktora	Matematik	Samsun	6-10 yıl	Lise
K44	E	41-51	Lisans	Felsefe	Samsun	16-25 yıl	Lise
K45	K	31-40	Lisans	Görsel Sanatlar	Samsun	11-15 yıl	Lise
K46	K	31-40	Y. Lisans	Matematik	Samsun	6-10 yıl	Lise
K47	K	41-51	Lisans	Almanca	Samsun	16-25 yıl	Lise
K48	K	31-40	Y. Lisans	Matematik	Samsun	6-10 yıl	Lise
K49	E	31-40	Lisans	Matematik	Samsun	11-15 yıl	Lise
K50	K	21-30	Lisans	Almanca	Samsun	0-5 yıl	Lise
K51	E	41-51	Lisans	Fizik	Samsun	11-15 yıl	Lise
K52	E	31-40	Lisans	Coğrafya	Samsun	16-25 yıl	Lise
K53	K	31-40	Y. Lisans	Türk Dili ve Edebiyatı	Samsun	11-15 yıl	Lise
K54	K	41-51	Lisans	Türk Dili ve Edebiyatı	Samsun	16-25 yıl	Lise
K55	K	41-51	Lisans	Biyoloji	Samsun	16-25 yıl	Lise
K56	K	31-40	Lisans	İngilizce	Samsun	6-10 yıl	Lise
K57	E	21-30	Y. Lisans	Matematik	Afyonkarahisar	0-5 yıl	Lise
K58	E	31-40	Y. Lisans	Türkçe	Afyonkarahisar	11-15 yıl	Ortaokul
K59	K	21-30	Lisans	Rehberlik	İstanbul	0-5 yıl	Lise
K60	K	21-30	Lisans	Matematik	İstanbul	6-10 yıl	Lise

K61	E	21-30	Lisans	Türk Dili ve Edebiyatı	İstanbul	0-5 yıl	Lise
K62	K	21-30	Lisans	Türk Dili ve Edebiyatı	İstanbul	0-5 yıl	Lise
K63	E	31-40	Lisans	Türk Dili ve Edebiyatı	İstanbul	11-15 yıl	Lise
K64	K	31-40	Y. Lisans	Matematik	İstanbul	6-10 yıl	Lise
K65	E	31-40	Lisans	Türk Dili ve Edebiyatı	İstanbul	6-10 yıl	Lise
K66	K	21-30	Lisans	Matematik	Afyonkarahisar	0-5 yıl	Ortaokul
K67	K	21-30	Lisans	İngilizce	Afyonkarahisar	6-10 yıl	Ortaokul
K68	K	21-30	Lisans	Rehberlik	Afyonkarahisar	0-5 yıl	Ortaokul
K69	E	31-40	Lisans	Türkçe	Afyonkarahisar	11-15 yıl	Ortaokul
K70	E	21-30	Lisans	Rehberlik	Yozgat	0-5 yıl	Ortaokul
K71	E	21-30	Lisans	Rehberlik	İstanbul	0-5 yıl	Ortaokul
K72	K	31-40	Lisans	İngilizce	Ankara	16-25 yıl	Lise
K73	K	51 ve üzeri	Lisans	Beden Eğitimi	Ankara	26 yıl ve üstü	Ortaokul
K74	K	41-51	Lisans	Rehberlik	Ankara	16-25 yıl	Ortaokul
K75	K	41-51	Lisans	Rehberlik	Ankara	16-25 yıl	İlkokul

Bulgular ve Yorum

Araştırmanın bu bölümünde araştırmanın genel amacı doğrultusunda yanıtlanması öngörülen soruların her birine ilişkin ulaşılan bulgular ve bu bulgulara ilişkin yorumlara sırasıyla yer verilmiştir.

Öğretmenlerin Kişisel Bilgilerine Ait Bulgular

Görüşmeye katılan öğretmenlerin cinsiyet, medeni durum, branş, yaş aralığı, görev yaptıkları okul ve kurum türü, mesleki kıdem, öğrenim durumuna ait bulgular aşağıda yer almaktadır.

Tablo 2. Öğretmenlerin Cinsiyetlerine Göre Dağılımı

Cinsiyet	Frekans	Yüzde
Erkek	45	60,0
Kadın	30	40,0

Toplam	75	100,0
--------	----	-------

Tablo 3. Öğretmenlerin Yaş Aralıklarına Göre Dağılımı

Yaş	Frekans	Yüzde
21-30	23	30,7
31-40	31	41,3
41-51	20	26,7
51 ve üzeri	1	1,3
Toplam	75	100,0

Tablo 4. Öğretmenlerin Öğrenim Seviyelerine Göre Dağılımı

Öğrenim Seviyesi	Frekans	Yüzde
Lisans	62	82,7
Yüksek Lisans	12	16,0
Doktora	1	1,3
Toplam	75	100,0

Tablo 5. Öğretmenlerin Branşlarına Göre Dağılımı

Branş	Frekans	Yüzde
Belirtilmeyen	1	1,3
Almanca	2	2,7
Beden Eğitimi	2	2,7
Bilişim Teknolojileri	1	1,3
Biyoloji	1	1,3
Coğrafya	1	1,3

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi	1	1,3
Felsefe	1	1,3
Fen ve Teknoloji	1	1,3
Fizik	2	2,7
Görsel Sanatlar	2	2,7
İngilizce	6	8,0
Matematik	13	17,3
Rehberlik	13	17,3
Sınıf Öğretmeni	6	8,0
Tarih	3	4,0
Teknoloji ve Tasarım	1	1,3
Türk Dili ve Edebiyatı	10	13,3
Türkçe	8	10,7
Toplam	75	100,0

Tablo 6. Öğretmenlerin Çalıştıkları İllere Göre Dağılımı

Çalışılan İl	Frekans	Yüzde
Afyonkarahisar	19	25,3
Ankara	5	6,7
Erzurum	3	4,0
İstanbul	10	13,3
Ordu	3	4,0
Samsun	33	44,0
Yozgat	2	2,7
Toplam	75	100,0

Tablo 7. Öğretmenlerin Mesleki Kıdemlerine Göre Dağılımı

Mesleki Kıdem	Frekans	Yüzde
0-5 yıl	18	24,0
11-15 yıl	19	25,3
16-25 yıl	22	29,3
26 yıl ve üstü	1	1,3
6-10 yıl	15	20,0
Toplam	75	100,0

Tablo 8. Öğretmenlerin Çalıştıkları Okul Türüne Göre Dağılımı

Okul Türü	Frekans	Yüzde
İlkokul	7	9,3
Ortaokul	30	40,0
Anadolu Lisesi	17	22,7
İmam Hatip Lisesi	13	17,3
Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi	1	1,3
Sağlık Meslek Lisesi	7	9,3
Toplam	75	100,0

Öğretmenlerin Okul İçi Olumlu Motivasyon Faktörlerine İlişkin Görüşleri

Öğretmenlerin okullarında onları mutlu edip meslekleri ile ilgili motivasyonlarını olumlu yönde etkileyen ve mesleki doyum sağlayan faktörlerin başında öğrenci faktörü gelmektedir. Bunu sırasıyla çalışma ortamı ve yönetici faktörleri izlemektedir. Öğretmen motivasyonunu olumlu yönde etkileyen okul içi faktörler Tablo 9’da gösterilmiştir.

Tablo 9. Öğretmen Motivasyonunu Olumlu Etkileyen Okul İçi Faktörler

Sıra	Öğretmen motivasyonunu olumlu etkileyen okul içi faktörler	f	%
------	--	---	---

1	Öğrenci faktörü	53	70,67
2	Çalışma ortamı (iletişim, arkadaşlıklar, destek görme vb.)	30	40,00
3	Yönetici (idare) faktörü	16	21,33
4	Olumlu geribildirim	8	10,67
5	Takdir edilme	7	9,33
6	Veli	7	9,33
7	Fiziki koşullar	7	9,33
8	Saygınlık, değerli hissedilme, faydalı olma	7	9,33
9	Okul faktörü (Yakınlık, kalite, çevresi)	5	6,67
10	Çalışma şartları	3	4,00
11	Ekonomik nedenler (maaş, ücret vb.)	2	2,67
12	Hedeflere ulaşma	2	2,67
13	Emeğin karşılığını almak	2	2,67
14	Karara katılma	1	1,33
15	Kendini geliştirme	1	1,33
16	Eğitim politikası	1	1,33
17	Olumlu etkileyen okul içi faktör yok	3	4,00

Görüşmeye katılan öğretmenlerin büyük bir çoğunluğu (%70,67) motivasyonunu olumlu yönde etkileyen faktörün öğrenciler olduğunu söylemiştir. Öğrenci faktörü başlığı altında; öğrenci başarısı, öğrencilerin derse ilgileri, öğrencilerdeki davranış değişimleri, öğrencilerin farkındalıkları, hazırbulunuşlukları, samimiyetleri, mutlulukları, öğretmenlerini örnek almaları, saygılı olmaları gibi faktörler bulunmaktadır.

Öğretmenler öğrenci faktörlerinden en çok (%37,73) öğrenci başarısı ile motive olduklarını ifade etmişlerdir :

“En başta sınav kazanıp iyi bir lise kazanan öğrenciler.” (K14)

“Özellikle başarı konusunda kendini odaklamış öğrenci profili.” (K37)

“Veli ve öğrenci ile işbirliği içerisinde çalışmanın sonucu öğrencinin başarısının yükselmesi olumlu yönde beni motive eder.” (K59)

Öğrenci başarısından sonra öğretmenlerin en çok öğrencilerin derse ilgilerinden motive oldukları (%28,30) görülmüştür:

“Öğrencilerin bilgiye aç olduklarını bilmek ve onları doyuma ulaştırmak bizi motive ediyor.” (K50)

“Çoğu öğrencinin ilgisiz olması ve derse kayıtsız kalmasından bunalmışken, bir iki öğrenci de olsa ilgili olduğunda ve dışarıda gördüğümde saygıda kusur etmemeleri iyi ki öğretmen olmuşum dedirtiyor.” (K53)

Bunun dışında öğretmenler, öğrencilerin davranış değişimleri, farkındalıkları, hazırbulunuşlukları, samimiyetleri, mutlulukları, kendilerini örnek almaları, saygılı olmaları gibi birçok farklı durumlara göre okul içinde olumlu yönde motive olduklarını söylemişlerdir.

“Öğrencilerin bana karşı tutumu. Bu benim için çok önemli. Öğrencilerin örnek aldığı bir öğretmen olduğumu bilmek önemli” (K17)

“Öğrencilerle olan iletişimimin olumlu olması kesinlikle ana motivasyonum. Hayatımın çoğunu çekingen bir karakter olarak geçiren biriyken bazı sınıflarda ve öğrencilerle kurduğum sıcak ilişki mesleğe daha çok bağlanmamı sağlıyor.” (K40)

“Öğrencilerin öğretmenlerini örnek alması gibi faktörler motivasyon artırıcı ve manevi doyuma ulaşmayı sağlayan etmenlerden.” (K58)

Öğretmenlerin motivasyonlarını olumlu yönde etkileyen ikinci faktör, %40 ile çalışma ortamı (öğretmenler arası iletişim, destek görme, arkadaşlıklar, etkinlikler vb.) olarak ön plana çıkmıştır.

“Benim için en önemli ve değerli şey çalıştığım ekibin aynı gayrette aynı istekte çalışan bireyler topluluğu olmasıdır.” (K3)

“Çalışma arkadaşlarım ve okul yönetimiyle iletişim içinde olmak, güvene ve anlayışa dayalı arkadaşlıklarımızın olması” (K13)

“Yapmak istediğim şeylerde birilerinin yanımızda olduğunu görebilmek, ilgili insanların destek vermesi” (K19)

“Aynı zamanda öğretmenler arasındaki ilişkiler, sosyal faaliyetler okulda daha fazla verimli olmamda etkili oluyor. Okul idaresi çok etkili olmasa da öğretmenler arası ilişkiler etkili oluyor. Normal resmi ilişkilerimin yanında arkadaşlık ilişkileri ve nasıl anlatsam daha çok okul dışarısındaki ilişkiler de okuldaki doyumu daha fazla etkiliyor.” (K71)

Görüşmeye katılan öğretmenlerin motivasyonunu olumlu etkileyen okul içi faktörlerden üçüncüsünün, %21,33 ile yönetici (idare) faktörü olduğu dikkat çekmektedir. Katılımcıların yöneticiler tarafından destek görmeleri, olumlu iletişim kurulması ve güven duyulması gibi faktörlere önem verdiği görülmektedir.

“En önemli faktörün okul idaresi olduğunu düşünüyorum. Okul idaresi ile etkili bir iletişim kurmak beni olumlu etkiler. Yapılanların ve yapmak istenilenlerin arkasında olmaları ve destek vermeleri beni mutlu eder ve motivasyonumu olumlu etkiler.” (K29)

“Her şeyden önce etkili ve uyumlu bir okul yönetimi çok önemlidir. İlgisiz bir yönetim motivasyon düşüklüğüne sebep olmaktadır.” (K30)

Öğretmenlerin %10,67'si, paydaşlardan (öğretmen, veli, yöneticiler ve öğrenciler) aldıkları olumlu geribildirimlerin kendilerini olumlu motive ettiğini ifade etmişlerdir.

“Emeğinizin karşılığında olumlu dönütler aldıkça mesleğinizi doğru yaptığınızı anlıyor ve doyuma ulaşıyorsunuz. Çabalarımızın karşılığı varsa doğru yoldasınızdır.” (K23)

Görüşmeye katılan öğretmenlerin %9,33'ü takdir edilmenin kendilerini olumlu yönde motive ettiğini ifade etmiştir. Konu hakkında katılımcıların görüşlerinden bazıları şunlardır:

“Okul idarecilerinin daima gayretlerimizden dolayı takdir edici ifadeler kullanmaları ve velilerin sınıfımıza öğrenci kaydettirmek istemesi” (K22)

“Verdiğimiz emeklerin okul idaresi veya ilçe, il yöneticileri tarafından takdir edilmesidir diyebilirim.” (K31)

Öğretmenlerin % 9,33'ü ise çalıştıkları örgütün paydaşlarından biri olan veli faktörünün kendilerini olumlu yönde motive ettiğini ve mesleki doyum sağladığını ifade etmiştir.

“Veli ile iletişimim güçlü olursa ve destek olurlarsa daha kaliteli bir eğitim ortamı oluşacağına inanıyorum.” (K29)

Diğer okul içi faktörlere baktığımızda fiziki koşullar gibi temel ihtiyaçlar ile saygınlık, değerli hissedilme, faydalı olma gibi üst düzey ihtiyaçların, öğretmenlerin % 9,33'ü tarafından motive edici faktörler olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Görüşmeye katılan öğretmenlerden 5'i (%6,67) okulun kendisinin (yakın olması, kaliteli olması ve iyi çevrede yer alması), motive edici faktör olduğunu ifade ederken, 3 öğretmen ise (%4,00) çalışma şartlarının motive edici faktör olduğunu ifade etmiştir. 3 öğretmen ise (%4,00) kendilerini okul içinde hiçbir faktörün motive etmediğini ifade etmiştir.

Öğretmenlerin Okul İçi Olumsuz Motivasyon Faktörlerine İlişkin Görüşleri

Öğretmenlere okullarında onları mutsuz edip meslekleri ile ilgili motivasyonlarını olumsuz yönde etkileyen hatta mesleği bırakmayı düşündüren faktörler sorulmuş, öğretmenlerin bu konuda verdiği cevaplar 25 farklı başlığa ayrılmıştır. Öğrenci faktörü öğretmenlerin motivasyonunu okul içinde olumsuz yönde etkileyen başlıca faktör olarak ön plana çıkmıştır. Öğrenci faktöründen sonra öğretmen motivasyonunu okul içinde olumsuz etkileyen ikinci faktör veli, üçüncü faktör ise yönetici olarak karşımıza çıkmıştır. Öğretmen motivasyonunu olumsuz yönde etkileyen okul içi faktörler Tablo 10'da gösterilmiştir.

Tablo 10. Öğretmen Motivasyonunu Olumsuz Etkileyen Okul İçi Faktörler

Sıra	Öğretmen motivasyonunu olumsuz etkileyen okul içi faktörler	f	%
1	Öğrenci faktörü	34	45,33
2	Veli faktörü	21	28,00
3	Yönetici (idare) faktörü	16	21,33
4	Çalışma ortamı (öğretmenler arası ilişkiler)	9	12,00

5	Saygınlık ihtiyacı	8	10,67
6	Ekstra işler	6	8,00
7	Fiziki koşullar	6	8,00
8	Eğitim politikası	4	5,33
9	Branşa olumsuz bakış	3	4,00
10	Ekonomik nedenler (maaş, okulların ekonomik yetersizliği vb.)	3	4,00
11	Siyasi nedenler	3	4,00
12	Takdir Edilmeme	2	2,67
13	Özerklik	2	2,67
14	Olumsuz geribildirim	2	2,67
15	Adaletsizlik	1	1,33
16	Bürokrasi	1	1,33
17	Çalışma şartları	1	1,33
18	Destek görememe	1	1,33
19	Engellenme	1	1,33
20	İş yükü	1	1,33
21	Liyakatsiz kişilerin atanması	1	1,33
22	Kuralların çok sık değişmesi	1	1,33
23	Öğretmen etkinliğinin kısıtlanması	1	1,33
24	Sendikal faaliyetler	1	1,33
25	Olumsuz etkileyen okul içi faktör yok	7	9,33

Görüşmeye katılan öğretmenlerin önemli bir kısmı (%45,33) motivasyonunu olumsuz yönde etkileyen faktörün öğrenciler olduğunu söylemiştir. Öğrencilerin kendilerini olumsuz yönde motive ettiğini söyleyen öğretmenler, en çok (%35,29) öğrenci başarısızlığı üzerinde durmuşlardır.

“Kısmen bazı öğrencilerin onların başarısı için yapılan çalışmaların farkına varamamaları ve yine bazı öğrencilerden yapılan çalışmaların karşılığını alamamamız motivasyonumuzu olumsuz etkiliyor. Fakat meslek hayatımda yaşadığım hiçbir olumsuzluk öğretmenliği bırakmayı düşündürecek kadar etkilememiştir.” (K9)

Motivasyonunu olumsuz yönde etkileyen faktörün öğrenciler olduğunu söyleyen öğretmenlerin 10’u ise (%29,41) öğrencilerin derse karşı ilgisiz olması nedeniyle motivasyonlarının olumsuz etkilendiğini belirtmişlerdir.

“Öğrencilerin ilgisizliği, vurdumduymazlığı, kolay sınıf geçmeleri öğrencilerin derse ilgilerini iyice azaltmıştır.” (K52)

“Tüm imkanlarına karşın hiç çaba sarf etmeyen, geleceğini önemsemeyen bireylerin yazık ki, çoğunlukta olduğunu görmek insanı mesleki açıdan yıpratıyor.” (K54)

Motivasyonunu olumsuz yönde etkileyen faktörün öğrenciler olduğunu söyleyen öğretmenlerin 9’u ise (%26,47) öğrencilerin saygısız davranışları nedeniyle motivasyonlarının olumsuz etkilendiğini belirtmişlerdir.

“Öğrencilerin hal ve tavırları olumsuz olduğunda sabır gösteremediğim bazı durumlar, yeni neslin tembel ve saygısız tavırları” (K48)

Bunlar dışında öğretmenler, öğrencilerde görülen davranış problemleri, sorumsuzluk, hazırbulunuşlukları, potansiyellerini sergileyememe ve yaşanan kuşak çatışması gibi durumlardan dolayı motivasyonlarının olumsuz yönde etkilendiğini ifade etmişlerdir.

“Tüm çabalarım rağmen sonuç alamadığım davranış problemleri olan öğrenciler” (K2)

“Zorunlu eğitimden rahatsız olan öğrencilerin yarattığı sıkıntılar... Ben eğitim almak istemiyorum diyen çocukların mesleğe yönlendirilmek yerine zorla okula getirilmesi” (K69)

“Yani sadece akademik anlamda değil her anlamda, yani hani erdem saydığımız davranışlarda düşüklük var. Kişisel olarak davranışlarında da bozukluk var. Her türlü yani sadece akademik olarak değil, saygı, sevgi, dürüstlük bunların hepsi” (K72)

“Amacı olmayan, geleceği için endişelenmeyen, derslerine yeterli özeni göstermeyen öğrencilerin varlığı can sıkıcı” (K55)

Öğretmen motivasyonunu okul içinde olumlu ve olumsuz yönde etkileyen faktörlere bakıldığında, öğrenci faktörü hem olumlu motivasyon kaynağı olarak hem de olumsuz motivasyon kaynağı olarak öğretmenler için frekans açısından ilk sırada yer almaktadır.

Öğretmenlerin motivasyonlarını okul içinde olumsuz yönde etkileyen ikinci faktör %28,00 ile veli faktörü olarak ön plana çıkmıştır. Veli faktörü öğretmenlerin motivasyonlarını olumlu yönde etkileyen faktörler arasında frekans açısından yedinci sırada yer almasına karşın olumsuz açıdan bakıldığında ikinci sırada yer almaktadır.

“Bizi bazen anlamayan öğrenci velilerinin varlığı kısmen üzebiliyor. Onlar için harcadığımız onca zamana rağmen ufacık problemler kısmen büyüyebiliyor. Velilerimizin çocuklarına karşı duyarsızlığı ekstradan bizi üzen etmenlerin başında geliyor.” (K3)

“Bazı velilerin mesleği benden daha iyi bilip ‘Şunu şöyle yap, bunu böyle yap’ tarzı yaklaşımları” (K14)

“Ailelerin öğrenciler ile ilgili konularda bihaber olması, ilgilenmemesi, takip etmemesi. Devam-devamsızlık, hastalık, başarı-başarısızlık, davranış problemleri gibi...” (K42)

Öğretmenlerin motivasyonunu okul içinde olumsuz yönde etkileyen veli faktörü incelendiğinde, velilerin aşırı müdahaleci ya da aksine çok ilgisiz olmaları nedeniyle motivasyonlarının olumsuz etkilendiği anlaşılmaktadır.

Görüşmeye katılan öğretmenlerin motivasyonunu okul içinde olumsuz etkileyen faktörlerden üçüncüsünün, %21,33 ile yönetici (idare) faktörü olduğu görülmektedir.

“Mesleği henüz bıraktıracak kadar bunaldığımı söyleyemem, şimdi çalıştığım okulda. Ancak daha önce çalıştığım okulda okul idaresinin baskıcı yönetimi, uyguladığı mobbing beni huzursuz etmekteydi.” (K65)

“Yöneticilik vasfı olmayan kişilerin gelip size gerçekten bir şey biliyormuş gibi yaklaşımları, bu çok olumsuz etkiliyor birinci olarak. İdarecilerin, hepsi için söylemiyorum tabi ki kendi bulunduğum çevre için söylüyorum, yaptığınız işleri böyle biraz acemilik olarak değerlendirmeleri, aslında öyle olması gerekiyor fakat bunu acemilik olarak değerlendirmeleri bu noktada çok etkili” (K70)

“ Takdir edilmeme olayı var. Hani yapıyorsunuz da yapıyorsunuz ama müdürün teşekkür ederim demesini bekliyorsunuz, yok hani tamam göreviniz olabilir ama yönetici olmak şeydir, biraz motivasyonu sağlasın isterseniz, tıkanırdınız anda size şöyle itekleyici güç olmasını beklersiniz.” (K75)

Katılımcıların görüşleri dikkate alındığında yöneticilerin anlayışsız tavırları, iletişim tutumları, baskıcı bir yönetim tarzı benimsemeleri gibi faktörlerin öğretmenlerin motivasyonunu olumsuz etkilediği anlaşılmaktadır. Görüşmeye katılan öğretmenlerin %12’si çalışma ortamının okul içinde mesleki motivasyonlarını olumsuz yönde etkilediklerini ifade etmiştir. Öğretmenlerin görüşleri incelendiğinde çalışma arkadaşları arasında yaşadıkları iletişim problemleri ve işlerin paylaşımı arasında yaşadıkları sorunlar ön plana çıkmaktadır.

“Gayreti az olan öğretmenlerin kıskanç tavırları” (K22)

“İnsanlar arasında dedikodu, gıybet ve iftira gibi olumsuz olaylar. Kişilerin kurallara riayet etme konusunda isteksizliği” (K37)

Saygı ihtiyacının görüşmeye katılan öğretmenlerin %10,67’si tarafından karşılanamadığı, kendilerini değerli hissedemedikleri ve bu nedenle okul içi motivasyonlarının olumsuz yönde etkilendiği anlaşılmaktadır.

“Öğretmenlik mesleğinin saygınlığını yitirmesi motivasyonumu düşürüyor.” (K59)

Görüşmeye katılan öğretmenlerin % 8’i eğitim ve öğretim faaliyetleri dışında verilen fazladan görevler nedeniyle okul içi motivasyonlarının olumsuz etkilendiğini ifade etmiştir.

“Branşım dışında işlerle uğraştırılmak yoruyor ve derslerden geri kalmamızı sağlıyor. Duyarsız veliler de motivasyonumu düşürüyor.” (K28)

Çalışma saatlerinin yaz tatillerine eklenmesi, bunlar motivasyonu düşüren şeyler. İznimiz, gönüllülük dışında ekstra görevler verilmesi, geçen yaz da bu bölgede tek rehber öğretemdim danışmanlık yapan, canım çıkmıştı. (K74)

Öğretmenlerin %8,00’i fiziki koşulların yeterli düzeyde karşılanmadığını ve bu nedenle mesleki motivasyonlarının olumsuz yönde etkilendiğini ifade etmiştir.

“İmkânların kısıtlı olması. 10 yıl önce bir bilişim teknolojileri sınıfı kuruldu hala onlarla devam ediyoruz. Bu da büyük sıkıntı.” (K8)

“Okulumuzun fiziken yetersiz oluşu özellikle okul bahçesinin yetersiz oluşu ve ders işlemedeki sıkıntılar” (K15)

“En basitinden sunum yapacak bir odamız yok mesela, ben sekizinci sınıflara bir sunum yapacağım, her sınıfa ayrı ayrı girmek zorundayım. Bir toplantı salonudur, bir şeydir bu sıkıntılar var. Okulun fiziki imkanları buna elvermediği için bu noktada siz de tıkanıyorsunuz yani bir saatte yapmanız gereken iş dört saate yayılmak zorunda kalıyor.” (K70)

Öğretmenlerin motivasyonunu olumsuz etkileyen diğer okul içi faktörlere baktığımızda; eğitim politikalarının 4 öğretmen (%5,33), branşlarına olumsuz bakış açısının 3 öğretmen (%4), maddi nedenlerin (maaş, ücret vb.) 3 öğretmen (%4), siyasi nedenlerin 3 öğretmen (%4), takdir edilmemenin 2 öğretmen (%2,67), öğretmen özerkliğinden kaynaklı nedenlerin 2 öğretmen (%2,67), olumsuz geribildirimlerin ise 2 öğretmen (%2,67) tarafından okullarında onları mutsuz edip meslekleri ile ilgili motivasyonlarını olumsuz yönde etkileyen hatta mesleği bırakmayı düşündüren faktörler arasında görüldüğü tespit edilmiştir.

“Değişen öğrenci, veli, öğretmen ve sistemsal sorunlar var. Bakanlığın sürekli eğitimi yapboza çevirmesi” (K36)

“FATİH projesi kapsamındaki tahta, tablet ilişkisinin sağlanamamasından dolayı ortaya çıkan olumsuzluklar, tabletlerin görev dışı kullanılmaması” (K41)

“Mesleğimde motivasyon düşme nedeni önceki kademem ortaokul idi. İngilizce önemseniyordu ve sınavda çıkıyordu. Şimdiki kadememde sınavda sorumlu değiller, üniversite sınavı ve bilhassa idare tarafından önemsiz, gereksiz görülmesi” (K39)

“Rehberliğin alan dışında pek çok işlerde kullanılması, işte boş saatleri doldurmuyor, ya da yazışmalar, idari işler gereksiz yani hani bizim alanı ilgilendirmeyen. öğrenciler ilk etapta sınıf öğretmenini sahiplenir, branş öğretmenini sahiplenir, sen biraz geride kalırsın o da olumsuz olarak etkiliyor.” (K74)

“Birçok konuda okullara para gönderilmeyip, öğretmenlerin ve idarenin öğrencilerden para toplamak zorunda kalması” (K30)

“Öğretmenlerin siyasi ve ideolojik konuşmaları bunları okula taşımaları rahatsız ediyor ve sürekli geriyor.” (K24)

“Siyasi ve çıkar odaklı görevlendirmelerin okul çalışma atmosferini olumsuz etkilemesi” (K42)

“Yapılan çalışmaların görmezlikten gelinmesi” (K19)

“Tarafsız olmayan bir ortamda çalışmak da beni mutsuz ediyor.” (K28)

“Ders saatlerinin çok olması, günde 8 saat çok fazla” (K48)

“Birincisi, Millî Eğitim camiasında var olan sendikal faaliyetler, yani sen ordasın ben buradayım, bu tarz muhabbetlerin olması, insanların bu bakış açısıyla size yaklaşması, yani mesleğimden dolayı değil de sadece kelle sayısı olarak gel işte buraya üye ol ya da şuraya üye ol gibi demeleri” (K70)

Katılımcıların %9,33’ü ise motivasyonlarını okul içinde olumsuz etkileyen hiçbir faktörün bulunmadığını ifade etmiştir.

Öğretmenlerin, okullarında onları mutsuz edip meslekleri ile ilgili motivasyonlarını olumsuz yönde etkileyen hatta mesleği bırakmayı düşündüren faktörler incelendiğinde katılımcıların yaşamış olduğu sorunların öncelikle öğrenci, veli, yönetici, diğer öğretmenler gibi okulun paydaşları ve kişiler arası ilişkiler ile ilgili yaşamış oldukları sorunlar ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır.

Öğretmenlerin Okul Dışı Olumlu Motivasyon Faktörlerine İlişkin Görüşleri

Öğretmenlere günlük yaşamlarında, okul dışında meydana gelen ve mesleki motivasyonlarını olumlu yönde etkileyen faktörlerin neler olduğu sorulmuş, öğretmenlerin bu konuda verdiği cevaplar 22 farklı başlığa ayrılmıştır. Aile faktörü ve saygınlık %21,33 ile öğretmenlerin motivasyonunu okul dışında olumlu yönde etkileyen başlıca faktörler olarak ön plana çıkmıştır. Aile ve saygınlık faktörlerinden sonra öğretmen motivasyonunu okul dışında olumlu etkileyen üçüncü ve dördüncü faktörler %16 ile mezun öğrenciler ve kültürel ve sosyal etkinliklerdir. Öğrenci davranışları ve veli faktörü ise %8,00 ile öğretmen motivasyonunu okul dışında olumlu yönde etkileyen diğer faktörler olmuştur. Katılımcıların verdiği cevaplar genel başlıklar halinde toplanarak öğretmen motivasyonunu olumlu yönde etkileyen tüm okul dışı faktörler ise Tablo 11’de gösterilmiştir.

Tablo 11. Öğretmen Motivasyonunu Olumlu Etkileyen Okul Dışı Faktörler

Sıra	Öğretmen motivasyonunu olumlu etkileyen okul dışı faktörler	f	%
1	Aile faktörü	16	21,33
2	Saygınlık	16	21,33
3	Mezun öğrenciler	12	16,00
4	Kültürel ve sosyal etkinlikler	12	16,00
5	Öğrenci davranışları	6	8,00
6	Veli	6	8,00
7	Başka insanlara faydalı olma, ihtiyaç duyulma, örnek alınma	5	6,67
8	Arkadaşlıklar	4	5,33
9	Çalışma şartları (Tatil, izin, boş vakit)	3	4,00
10	Hizmet içi eğitimler, kurslar	2	2,67

11	Ekonomik durum	2	2,67
12	Sağlık durumu	2	2,67
13	Farklı sınavlarla ilgilenip, sınavlara hazırlanma	1	1,33
14	Değerlerini koruyabilme	1	1,33
15	Yenilikçi proje ve uygulamalar	1	1,33
16	Atanma sorununun olmaması	1	1,33
17	Diğer okullardaki olumlu örnekler	1	1,33
18	Siyasi nedenler	1	1,33
19	Teknolojik gelişmeler	1	1,33
20	Ülkede yaşanan olumlu gelişmeler	1	1,33
21	Düzenli bir hayat tarzı	1	1,33
22	Olumlu etkileyen okul dışı faktör yok	4	5,33

Görüşmeye katılan öğretmenlerin 16'sı (%21,33) okul dışında motivasyonunu olumlu yönde etkileyen ilk faktörün aile faktörü olduğunu söylemiştir. Bu görüşler incelendiğinde aile faktörünü ifade eden katılımcıların çocuk sahibi olmaları ve aile üyelerinin katılımcılara mesleki yaşamlarında destek olmalarının motivasyonlarını olumlu yönde etkilediği anlaşılmaktadır.

“Çocuklarımla ilgilenirken her şey tatlı bir yorgunluğa dönüşüyor.” (K54)

“İstanbul gibi bir yerde yaşıyorsanız çok fazla imkâna sahipsiniz demektir. Ancak hayatımdaki en önemli motivasyon kaynağım şu anda 8 aylık oğlum” (K65)

“Yani mesela çocuklarıma faydalı olabiliyorum. İki tane oğlum var okuyan ve onlara katkıda bulunuyorum. Bu mesleğim açısından olumlu bir şey. Yani her açıdan onlara yardımcı oluyorum. Mesela bu sene oğlum sınava girdi ve ben ona, ne bileyim İngilizce de çalıştırdım, fen de çalıştırdım yani diğer derslerde de yardımcı oldum. Belki başka bir meslekte olsaydım yetersiz kalacaktım, bu mesela önemli benim açımdan, çocuklarıma da katkı sağlayabilmem.” (K72)

“Ailem çok destekçidir. Çok yoruluyoruz biz çünkü egzersizler, okul takımları, il dışına çıkmalar bu tür şeylerde ailem çok özveride bulunuyor. Senin mesleğin diyor. Seviyorsan yap diyor. Bazen şikayet ediyorum hani çok yoruluyorum ama eşim çok destekçi, çocuklarım aynı şekilde onun dışında çevrem beni desteklerler bu konuda” (K73)

Öğretmenlerden biri ise genel olarak aile yaşamının düzenli ve huzurlu olmasının en önemli motivasyon kaynağı olduğunu ifade ederek konuya genel yaklaşmıştır.

“Bir öğretmenin aile yaşamı düzgün evinde huzurlu ve mutluydu bu onun en önemli motivasyon kaynağıdır.” (K3)

Diğer bir katılımcı ise aile faktörüne farklı bir açıdan yaklaşarak aile üyelerinin de kendisi gibi eğitimci olmasının motivasyonunu olumlu yönde etkilediğini ifade etmiştir.

“Çevremdeki çoğu insanın, akrabamın eğitimci olması beni olumlu yönde etkiliyor. Bulduğum ortamların hep gelişime ve değişime ayak uydurabilenlerin bulunduğu yerler olması beni hep daha çok motive ediyor.” (K50)

Saygınlık faktörü, öğretmen motivasyonunu frekans olarak aile faktörü ile birlikte aynı oranda (%21,33) olumlu yönde etkilemiştir. Görüşmeye katılan öğretmenlerin saygı ihtiyacını okul dışında karşıladıkları tespit edilmiştir. Katılımcıların görüşleri incelendiğinde toplumda saygı görmelerinin nedeninin öğretmenlik statüsünden kaynaklandığı anlaşılmaktadır:

“Toplumda “hocam” diye hitap edilerek saygı gösterilmesi onurumu olumlu yönde etkilemektedir.” (K11)

“Çocukların sokakta bizi görmesi, selam vermesi, esnafın öğretmen olduğumuzu bilip bize itibar göstermeleri” (K17)

“Toplumun okul dışında da şahsıma mesleğimden ötürü saygı duyması” (K18)

“Günlük yaşamın dışında herhangi bir yere gittiğimde kendinizi tanıtıyorsunuz işte, ne iş yapıyorsunuz? dedikleri zaman işte öğretmenim, branş dedikleri zaman rehber öğretmen diyoruz mesela bu konuda insanların biraz şeyi değişiyor “ya rehber öğretmen nedir acaba?” kafalarında, tabi bilenler hemen bir şeyler danışmaya başlıyorlar. Bu beni, sonuçta vermiş olduğum emeği, bana sormaları yani bana danışmaları çok etkili oluyor.” (K70)

Görüşmeye katılan öğretmenlerin 12’si (%16) eski öğrencilerinin yaşamlarında başarılı olmaları, meslek sahibi olmalarının, öğretmenlerini ziyaret etmelerinin ve öğrencilerinin kendilerini model almalarının okul dışı motivasyonlarını olumlu yönde etkilediğini ifade etmişlerdir:

“Daha önce mezun ettiğim öğrencilerimi karşımda gördüğüm zaman duygulanıyorum. Onların başarılı olduklarını duyduğumda mesleki motivasyonum daha da artıyor.” (K23)

“Eski öğrencilerimi bir yerlerde meslek sahibi olarak görmek olumlu etkiliyor.” (K24)

“Mezun olan öğrencilerle çeşitli kuruluşlarda karşılaşmak, iş hayatına atıldıklarını görmek ve saygı duyulduğunu görmek” (K42)

“Öğrencilerin çok zaman geçmesine rağmen, arayıp bulmaları bu mesleği seçen öğrencilerin hani özellikle bana yönelik yani sizin sayenizde seçtim demesi” (K74)

Katılımcıların, 12’si (%16) günlük yaşamlarında katılmış oldukları sosyal ve kültürel etkinliklerin motivasyonlarını olumlu etkilediğini ifade etmişlerdir:

“Sergi çalışmaları beni olumlu yönde motive ediyor.” (K7)

“Mesai dışında konser, tiyatro ve çeşitli etkinliklere katılmak olumlu etkiliyor.” (K10)

“Hobilerim, resim yapmak, kitap okumak, yazı yazmak. Öğrencilerim ve velilerimle okul dışında da vakit geçirmek, onlarla daha iyi iletişim kurmamı kolaylaştırıyor.” (K29)

Katılımcıların 6’sı (%8) öğrencilerin okul dışındaki davranışlarının motivasyonlarını olumlu yönde etkilediğini ifade etmiştir:

“Günlük hayatta öğrencilerimizin ders dışındaki tavırları örneğin bir kırtasiyeden alışveriş yapması bıraktığımız notları alması bizi ve dersimizi önemsediklerini bu da bize olumlu etki ediyor.” (K4)

“Öğrencilerimizin dışarıda farklı iletişimlere girdiklerinde, farklı etkinliklerde bizim öğrettiğimiz şekilde yapması ve geri dönütün faydalı şekilde gelmesi bizim şevkimizi artırmaktadır.” (K5)

Katılımcıların 6’sı (%8) veliler ile okul dışında gerçekleştirmiş oldukları iletişim sonucunda motivasyonlarının olumlu etkilendiğini ifade etmiştir.

“Ayrıca karşılaştığımız velilerin bize sıcak davranması da önemli bir etken.” (K4)

“Öğrencilerim ve velilerimle okul dışında da vakit geçirmek, onlarla daha iyi iletişim kurmanı kolaylaştırıyor.” (K29)

“Karşılaştığım zaman velinin sahiplenmesi” (K74)

Görüşmeye katılan öğretmenlerin 5’i (%6,67) okul dışında başka insanlara faydalı olmanın, kendisine ihtiyaç duyulmasının ve örnek alınmasının motivasyonlarını olumlu yönde etkilediğini belirtmiştir.

“Çevremdeki kişilere alanımla ilgili yardımcı olabilmek” (K39)

“Başlangıçta sadece bir iş olarak seçtiğim bu mesleği çok seviyorum. Eğitimin bir parçası olmak, ülkenin geleceğinde katkım olabileceğini bilmek beni motive ediyor.” (K51)

Katılımcıların okul dışı motivasyon faktörleri ile ilgili diğer görüşleri incelendiğinde; 4 öğretmen (%5,33) arkadaşlıklarının, 3 öğretmen (%4,00) tatil, izin ve boş vakitlerin, 2’er öğretmen (% 2,67) ekonomik durumunun ve sağlık durumunun, hizmetiçi eğitim ve kursların, 1’er öğretmen farklı sınavlarla ilgilenip, sınavlara hazırlanmanın, sahip olduğu değerleri koruyabilmenin, yenilikçi proje ve uygulamaların, atanma sorununun olmamasının, diğer okullardaki olumlu örneklerin, siyasi nedenlerin, teknolojik gelişmelerin, ülkede yaşanan olumlu gelişmelerin, düzenli bir yaşam tarzının motivasyonlarını olumlu yönde etkilediğini ifade etmişlerdir.

“Toplumun ve kurumların bozulması, dejenere olması, ve yozlaşması karşısında kendi değerlerimi kaybetmeden ayakta durmak beni mutlu ediyor.” (K44)

“Başka okullardaki olumlu çalışma örnekleri motivasyonumu olumlu etkilemektedir.” (K22)

“Hangi alanda olursa olsun ülkemizde yaşanan olumlu gelişmeler de bizleri mutlu etmektedir.” (K9)

Görüşmeye katılan öğretmenlerden 4’ü ise (%5,33) kendilerini okul dışında hiçbir faktörün olumlu yönde motive etmediğini belirtmişlerdir.

Öğretmenlerin Okul Dışı Olumsuz Motivasyon Faktörlerine İlişkin Görüşleri

Öğretmenlerin günlük yaşamlarında, okul dışında meydana gelen ve mesleki motivasyonlarını olumsuz yönde etkileyen faktörlerin neler olduğu sorulmuş, öğretmenlerin bu konuda verdiği cevaplar 20 farklı başlığa ayrılmıştır. Öğrenci faktörü %13,33 ile öğretmenlerin motivasyonunu okul dışında olumsuz yönde etkileyen başlıca faktör olmuştur. Öğrenci faktöründen sonra öğretmen motivasyonunu okul dışında olumsuz etkileyen ikinci faktör %12 ile saygınlık ihtiyacının karşılanamaması , üçüncü ve dördüncü faktörler %9,33 ile öğretmenlik

mesleği hakkında söylenenler ve toplumsal sorunlardır. Beşinci ve altıncı faktör %8 ile ekonomik sebepler ve aile faktörü olmuştur. Medyada yer alan haberler ile trafik, ulaşım, okula uzaklık nedenleri aynı sayıda öğretmen tarafından (%6,67) okul dışı olumsuz motivasyon kaynağı olarak ifade edilmiştir. Öğretmen motivasyonunu olumsuz yönde etkileyen tüm okul dışı faktörler ise Tablo 12’de gösterilmiştir.

Tablo 12. *Öğretmen Motivasyonunu Olumsuz Etkileyen Okul Dışı Faktörler*

Sıra	Öğretmen motivasyonunu olumsuz etkileyen okul dışı faktörler	f	%
1	Öğrenci faktörü	10	13,33
2	Saygı ihtiyacının karşılanamaması	9	12,00
3	Öğretmenlik mesleği hakkında olumsuz söylemler	7	9,33
4	Toplumsal sorunlar	7	9,33
5	Ekonomik sebepler	6	8,00
6	Aile faktörü	6	8,00
7	Medyada yer alan haberler	5	6,67
8	Ulaşım, (trafik, okula uzaklık)	5	6,67
9	Diğer öğretmenlerin davranışları	3	4,00
10	Eğitim sistemi	3	4,00
11	Öğretmenlerin maruz kaldığı olumsuz tutum ve davranışlar	3	4,00
12	Sosyal etkinliklerin yetersizliği	3	4,00
13	Branşına olumsuz bakış açısı	2	2,67
14	İş yükünün hayata olumsuz etkisi	2	2,67
15	Özlük haklarının eksikliği	2	2,67
16	Sağlık faktörü	2	2,67
17	Veli	2	2,67
18	Okula müdahale edilmesi	1	1,33
19	Zaman yönetimi	1	1,33
20	Motivasyonu olumsuz etkileyen okul dışı faktör yok	10	13,33

Öğretmen motivasyonunu okul içinde olumlu ve olumsuz yönde etkileyen faktörlere bakıldığında frekans olarak öğrenci faktörünün ilk sırada yer almasının yanı sıra okul dışı olumsuz faktörler incelendiğinde de öğretmenlerin motivasyonunu olumsuz etkileyen ilk faktör öğrenci

faktörü (%13,33) olmuştur. Öğrenci faktörü başlığı altında; öğrencilerin okul dışındaki problemleri davranışları, sosyal hayatlarında karşılaşmış oldukları sorunlar, madde bağımlılığı ve öğrencilere karşı yapılan eleştiriler gibi faktörler bulunmaktadır. 4 öğretmen öğrencilerin okul dışındaki problemleri davranışlarının motivasyonlarını olumsuz yönde etkilediğini ifade etmişlerdir.

“Bazen mezun olan öğrencilerimizin iyi bir lisede olmamasından kaynaklı olumsuz motivasyon oluyor ayrıca öğrencilerin dışarıda farklı davranışları da yine olumsuz etkileyebiliyor.” (K4)

“Çok emek harcayarak kurtarmaya çalıştığımız öğrencilerin yanlış işlerle uğraşmaya devam etmeleri” (K30)

“Okul dışında düşünenecek olursak öğrencilerin dışarıda görmüş olduğum yanlış hareketleri, hem kendi öğrencilerim olsun hem dışarıdan farklı öğrenciler olsun bu noktada bir rehber öğretmen olarak daha çok işin eğitim kısmıyla ilgilendiğimiz için yanlış davranışlar göstermeleri acaba bizde mi bir sıkıntı var, yani biz mi bir şeyle katamadık diye beni biraz umutsuzluğa, çaresizliğe itiyor.” (K70)

Bir öğretmen ise okul içinde öğrenci davranışlarından kaynaklı olumsuz durumun günlük yaşamına da etki ettiğini belirtmiş ve gençlere tahammül edemediğini ifade etmiştir.

“Okuldaki öğrenciler çok yorduğu, tavır davranış olarak da çok şaşırttığı için, günlük hayatta da gençlere hiç tahammülüm yok, anlamak da dinlemek de istemiyorum.” (K45)

K13, öğrencilerin sosyal hayatta karşılaşmış oldukları sorunların motivasyonunu olumsuz yönde etkilediğini ifade ederken, K1, madde bağımlılığı olan gençlerin okul dışı motivasyonunu olumsuz etkilediğini ifade etmiştir. K41 ise gençler hakkında eleştirilerin kendisini olumsuz etkilediğini belirtmiştir.

Saygınlık faktörü öğretmenlerin motivasyonlarını %12 ile okul dışında olumsuz yönde etkileyen ikinci faktör olmuştur. Aynı faktör, öğretmen motivasyonunu okul dışında frekans olarak (%21,33) olumlu yönde etkileyen ilk faktör olmuştur. Görüşmeye katılan öğretmenlerin temel ihtiyaçlarını asgari düzeyde karşılayarak üst düzey bir ihtiyaç olan saygı ihtiyacını hissettikleri, hatta katılımcıların %21,33'ünün bu ihtiyacı karşıladıkları ve doyum sağladıkları anlaşılırken; katılımcıların %12'sinin ise bu ihtiyacı hissetmesine rağmen bu ihtiyacı karşılayamadıkları bu nedenle motivasyonlarının olumsuz etkilendiği anlaşılmaktadır. Konuyla ilgili katılımcıların görüşlerinden bazıları şunlardır:

“Çevredeki insanların öğretmenlik mesleğini basit görmeleri, “ola ola öğretmen mi oldun”, “seni okutan öğretmenin...” gibi ifadeler olumsuz etkilemektedir.” (K47)

“İnsanların mesela öğretmenliğe bakış açısı. Değer yargılarının artık değişmesi, hani önceden öğretmenliğin çok daha saygıdeğer bir meslek olması ama artık öyle değil, çok ayaklar altında bir meslek. Bunların hepsi etkili tabii olumsuz anlamda” (K72)

Öğretmenlik mesleği hakkında olumsuz söylemler öğretmenlerin motivasyonlarını %9,33 ile okul dışında olumsuz yönde etkileyen üçüncü faktör olmuştur.

“Öğretmenlik mesleğini kötülemeleri, öğretmenlik mesleğinin zorluklarını bilmeden olumsuz yorumlara maruz kalmak, özellikle branşım gereği “yatıyor” anlayışıyla çok sık karşılaşmam.” (K6)

Toplumsal sorunlar öğretmenlerin motivasyonlarını %9,33 ile okul dışında olumsuz yönde etkileyen dördüncü faktör olmuştur:

“Genel olarak toplumun değerlerini kaybedip insanların tahammülsüzleşmesi” (K25)

Ekonomik sebepler, öğretmenlerin motivasyonlarını %8 ile okul dışında olumsuz yönde etkileyen beşinci faktör olmuştur. Aile faktörü öğretmenlerin motivasyonlarını %8 ile okul dışında olumsuz yönde etkileyen diğer bir faktör olmuştur.

“Kendi ailemden uzak olmam ve görüşmemizin zor olması gibi faktörler olumsuz etkiler.” (K13)

“Küçük kızım uyumadan evde kendime zaman ayıramam, müsaade etmiyor Mesela bilgisayar açsam gelip kucağıma oturup kendisi kullanmak istiyor, olmadı çingar çıkarıyor.” (K21)

“Ev işleri ve kendi çocuklarıma ayıracak zamanın kısıtlı olması. Okuldan eve yorgun gelmem ailemle iletişimimi olumsuz etkiliyor.” (K29)

“Tabi, kendi aile içinde olmasa da ikinci yakınlarım dediğimiz ailem, onların bazı şeyleri beni etkiliyor. Üzgün olabiliyorum, bu sefer tabi yansıyor, derse girdiğimizde motivasyonumuzu düşürüyor yani. Bu tür şeylerdir, bunun dışında bir şey yok.” (K73)

Medyada yer alan haberler %6,67 ile öğretmenleri okul dışında olumsuz yönde etkileyen yedinci faktör olmuştur. Katılımcıların konuyla ilgili görüşleri incelendiğinde katılımcıların 4’ü öğretmenler ile ilgili yer alan haberlerin motivasyonlarını olumsuz etkilediğini ifade ederken 1’i ise istismar haberlerinin kendisini olumsuz etkilediğini ifade etmiştir. Konu hakkında katılımcılardan birinin görüşü şu şekildedir:

“Meslektaşlarımızla ilgili basında çıkan olumsuz haberler beni üzmektedir.” (K11)

“Öğretmenlerle ilgili çıkan olumsuz haberler, Öğretmenlerin sürekli maaşları ile ilgili çıkan haberler” (K57)

Katılımcıların ulaşım ile ilgili (trafik, okula uzaklık) yaşadıkları sorunlar %6,67 ile öğretmenleri okul dışında olumsuz yönde etkileyen sekizinci faktör olmuştur. Konuyla ilgili katılımcıların görüşlerinden bazıları şunlardır:

“Okulumun evime uzak olması beni yoruyor. Evimin okuluma uzak olması, sürekli trafikte olmak beni yoruyor. Neden evime yakın bir okulda görev alamıyorum?” (K48)

“İstanbul’un çok kalabalık ve yorucu bir şehir olması hem fiziksel hem de psikolojik olarak yoruyor. Bu da ister istemez meslek yaşamına yansıyor.” (K60)

Katılımcıların okul dışı olumsuz motivasyon faktörleri ile ilgili diğer görüşleri incelendiğinde; 3’er öğretmen (%4) diğer öğretmenlerin olumsuz davranışlarının, eğitim sisteminin, sosyal etkinliklerin yetersizliğinin, öğretmenlerin maruz kaldığı olumsuz tutum ve

davranışların; 2’şer öğretmen (% 2,67) branşlarına olumsuz bakış açısının, iş yükünün hayatlarına olumsuz etkisinin, özlük hakların yetersizliğinin, sağlık durumunun, veli faktörünün; 1’er öğretmen (%1,33) okula dernek ve sivil toplum kuruluşlarının müdahale etmesinin, zaman yönetimi sorununun okul dışı motivasyonlarını olumsuz yönde etkilediğini ifade etmişlerdir.

“Farklı olarak da vakıf dernek vs. gibi STK’ların okulun işleyişine çok karışması benim canımı sıkmaktadır.” (K5)

“Kendi camiamızdan olan kişilerin yaptığı hatalar ve gösterdikleri olumsuz davranışlar motivasyonumuzu düşürmektedir.” (K9)

“Özlük haklarımızın iyileştirilmemesi, velilerin, öğrencilerin haklarının öğretmenlerden daha fazla olması” (K41)

“Doğum izinleri çok yetersiz. Kesinlikle artırılmalı. Tayin durumları çok çok az.” (K48)

“Eğitimin yapboz tahtasına dönüştürülüp, sürekli değiştirilen işleyiş. Yeni eğitim sisteminin öğretmenin öğrenci karşısında elini kolunu bağlaması maalesef motivasyonumuzu bozmakta.” (K55)

Görüşmeye katılanların 10’u(%13,33) ise okul dışında hiçbir faktörün mesleki motivasyonlarını olumsuz yönde etkilemediğini belirtmiştir.

Öğretmenlerin Mesleğe Devam Etme Nedenlerine İlişkin Görüşleri

Görüşmeye katılan öğretmenlere, öğretmenlik mesleği ile aynı özlük haklarına (maaş, tatil, statü vb.) sahip başka bir iş buldukları takdirde öğretmenlik mesleğine devam etmek isteyip istemeyecekleri nedenleriyle birlikte sorulmuştur. Böylece öğretmenlerin motivasyonlarını olumlu mu olumsuz mu faktörlerin daha çok etkilediği anlaşılmaya çalışılmış, nedenlerinin açıklanması istenirken ise olumlu ya da olumsuz etkileyen faktörlerin neler olduğu tespit edilmek istenmiştir. Katılımcıların %60’ı öğretmenlik mesleğine devam istediğini ifade ederken, %16’sı devam etmek istemediğini bildirmiştir. Görüşmeye katılan öğretmenlerin %10,67’si bu soru hakkında kararsız olduğunu bildirirken, %13,33’ü ise bu soruya cevap vermek istememiştir.

Tablo 13. Öğretmenlik Mesleğine Devam Etme Hakkındaki Görüşler

Öğretmenlik mesleğine devam etme hakkındaki görüşler	f	%
Olumlu	45	60,00
Olumsuz	12	16,00
Kararsız	8	10,67
Görüş bildirmeyen	10	13,33

Görüşmeye katılan öğretmenlerden öğretmenlik mesleğine devam etmek isteyenler en çok mesleğe duydukları sevgi nedeniyle devam etmek istediklerini ifade etmişlerdir:

“Bu görevi yapmak kuru bir sevda işi değil, karşılığını gülen bir çift göz olarak alabilmek o duyguyu hissedebilmek kendi kafandaki dogmalara göre değil devletin milletin gelenek ve göreneklerine uygun insan yetiştirmek. Altını çizerek söylüyorum biz insan yetiştiriyoruz. Yetiştirdiğimiz bir insan ürünümüz Allah’ın izniyle sağlam bir gelecek. Bunun mukayesesi olmaz diye düşünüyorum.” (K3)

“Öğretmenlik benim küçük yaşlardan belli hedefimdi ve ulaştım. Hak ettiği değerini verilmemesi beni üzse de mesleğimi seviyorum.” (K67)

Mesleğe devam etmek istediğini belirten öğretmenler ikinci olarak öğrenci faktörü nedeniyle mesleğe devam etmek istediğini ifade etmişlerdir:

“Çünkü öğrencilerle iletişim halinde olmak onlarla aynı ortamı paylaşmak aynı havayı teneffüs etmek çok ayrı bir duygu” (K4)

“Çünkü bu işi seviyorum ve mutluym. Diğer işlerde öğrencilerim olmayacak.” (K5)

“Çünkü öğretmenlik mesleği her ne kadar sabır ve zaman isteyen bir meslek olsa da uğraşlarımızın sonucunu aldığımızı görmek, iyi nesillerin yetişmesine katkıda bulunmak hiçbir meslekte elde edilemeyecek bir hazdır.” (K30)

“En öğretmenliği seviyorum. Öğrencileri, işimi, onların gözlerini, hayatlarını, sıkıntularına ortak olmayı seviyorum. Anladıkları zaman derse katılma isteklerini heyecanlarını seviyorum.” (K46)

Görüşmeye katılan öğretmenlerden bazıları ise öğretmenlik mesleğinin kutsallığı nedeniyle bu mesleğe devam etmek istediklerini belirtmişlerdir:

“Çünkü hiçbir meslekte öğretmenlik mesleğinde yaşadığım manevi duyguları yaşayamayacağımı düşünüyorum.” (K6)

“Kesinlikle daha iyi şartlarda başka bir meslek olsa bile öğretmenlik yapmak isterim. İnsan yetiştirmekten daha önemli ve daha kutsal başka bir mesleğin olduğunu düşünmüyorum.” (K9)

“Kutsallığına inanıyorum. Yollar dikenli olsa da aşkla yürümek lazım. Ben olmazsam, o boşluk yanlış kişilerce doldurulur” (K25)

“Öğretmenlik sonradan kazanılan değil, bana göre doğuştan gelen bir meslek. İnsanları sevmemiz ve empati yeteneğimizin güçlü olması gerek. Vicdan ve erdem sahibi olmak gerek. Ben mesleğimi seviyor ve devam etmek istiyorum.” (K44)

“Öğretmenlik diğer meslek dalları ile kıyaslanmayacak özellikler olan bir meslek. Bu mesleğe gönül veren insan, alternatif düşünemez.” (K55)

Görüşmecilerden 3’ü ise öğretmenlik mesleğinin kendilerine haz verdiği için mesleğe devam etmek istediklerini ifade etmişlerdir.

“Dünyaya tekrar gelsem yine bu mesleği seçerdim. Bu mesleği yaparken derin bir haz duyuyorum ve severek yapıyorum. Başlarken de maaş durumunun çok iyi olmadığını biliyordum.” (K10)

Mesleğe devam etmek istediğini bildiren diğer 3 katılımcı ise bunun nedenini faydalı olma isteği ile açıklamışlardır.

“Çünkü sizin en hayırlınız insanlara faydalı olanınızdır düsturuna inanıyorum” (K24)

“Yani sadece maaş, statü olarak görülmemekte biraz kendini tatmin etmekte bunda etkili olmakta, o yaşam doyumunu sağlayabilmek, dediğim gibi o yardım etme duygusu da öğretmenlik mesleğinde bunu sağlamakta, başka bir işte sağlayacağını sanmıyorum.” (K71)

2 öğretmen ise öğretmenlik mesleğine alıştıkları için devam etmek istediklerini ifade etmişlerdir.

“Çünkü bu meslekte edindiğim alışkanlıklarım, kendimce sistem ve düzenim var.” (K39)

“Her şey tatlı bir alışkanlığa dönmüşken olmaz herhalde. Kim bilir?” (K54)

1 öğretmen ise çalışma şartlarına göre kazancının iyi olduğunu bu nedenle devam etmek istediğini ifade etmiştir.

“Devlet dışında bu mesaiye bu hakları kim verir ki? Varsa öyle bir durum inanın ya aklı yok ya da parası çoktur. Bu da kısa süre sonra son bulur, gayet samimiyim.”

1 öğretmen mesleğin monoton olmaması ve hareketli bir meslek olması nedeniyle devam etmek istediğini bildirmişlerdir.

“Hareketli, çocukları çok seviyorum. İnsanlarla iç içesiniz. Her gün bir şeyle karşılaşıyorsunuz. Değişik bir aktivite yani, monotonluk yok öğretmenlikte”

Görüşmeye katılan öğretmenlerden 2’si öğretmenlik mesleğine devam etmek istemeyen öğretmenler mesleğin çok yorucu olması nedeniyle öğretmenlik mesleğine devam etmek istemediklerini ifade etmişlerdir:

“Çok yorucu bir meslek, belirli bir mesai saati yok. Saat 5 oldu evime gideyim rahat edeyim diye bir mantık yok. Öğretmensiniz 7/24 öğretmensiniz. Sürekli çalışıyor, çalışmadığınız zamanlarda ne yapacağınızı düşünerek planlayarak yine kendinizi bu meslekle meşgul ediyordunuz. Aynı maaşa 8/5 çalışabileceğim bir iş olsaydı, bu işi yapmazdım.” (K12)

“Hemen terk ederim. Çünkü vücudum yorulsa da beynim yorulmaz. Ailesinin avutamadıklarını biraz da başkaları avutsun.” (K36)

2 öğretmen ise öğretmenlik mesleğinin hak ettiği saygıyı görmediğini bu nedenle mesleğe devam etmek istemediklerini ifade etmişlerdir.

“Eğer zevk alacağım bir meslek ise neden olmasın. Çünkü öğretmenlik mesleğine yeterli saygı verilmiyor. Veli, öğrenci, toplumun bakış açısından bakıldığında en rahat meslek olarak görülüyor. Öyleyse neden ben rahat değilim? Çok yorulduğumu düşünüyorum.” (K29)

“Öğretmenlik mesleği ile aynı özlük haklarına sahip başka bir iş bulduğum zaman öğretmenlik mesleğine devam etmeyi düşünmezdim. Öğretmenlik mesleğinin artık saygınlığını yitirdiğini düşünüyorum. Öğretmenlerimize gerekli destek ve güven verilmiyor.” (K59)

1 öğretmen mevcut öğrencilerle devam etmek istemediğini, öğretmenlik mesleğini sevdiğini ancak başka bir okulda, başka öğrencilerle çalışmak istediğini belirtmiştir.

“Hiç düşünmedim böyle bir alternatif. Yani belki olabilir ama bilmiyorum. Belki daha iyi bir okulda, daha iyi öğrencilerle çalışmak mesela. Hani çalışmakla ilgili bir problemim yok, daha çok çalışabilirim ama keyif almak istiyorum. Yani yaptığın işin sonucunu almak istiyorum.”(K72)

2 öğretmen ise üniversitede öğretim görevlisi olmak istediklerini ifade etmişlerdir.

“Öğretmenlik mesleğinden daha üstün özlük haklarına sahip bir iş bulursam öğretmenliğe devam etmeyebilirim. Üniversitede öğretim görevlisi olmak istiyorum.” (K43)

“Öğretmenlik mesleğini değil ancak yine de öğretmenlik sayılan üniversitede hocalık olursa MEB sisteminin dışına çıkabilirim.” (K65)

1 öğretmen ise ekonomik nedenlerden dolayı mesleğe devam etmek istemediğini bildirmiştir.

“Öğretmenliği ikinci bir meslek olarak yaparım. Tatili iyi ama maaş konusunda biraz eksik”

Son olarak olumsuz görüş bildiren öğretmenlerden K2 ise okul ortamı, öğrenci-veli problemleri ve yönetici faktörü nedeniyle öğretmenlik mesleğine devam etmek istemediğini ifade etmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Okul içinde öğretmenlerin büyük bir çoğunluğunun (%70,67) motivasyonlarını olumlu yönde etkileyen faktörün öğrenci faktörü olduğu anlaşılmaktadır. Öğretmenler, öğrencilerinin başarılı olmalarını istemekte ve onların başarısı ile motive olmaktadır. Öğrenci başarısının yanı sıra öğretmenler, öğrencilerinin derse olan ilgilerini de motive edici faktör olarak görmektedir. Ayrıca katılımcılar öğrenciler ile kurdukları olumlu iletişim, öğrencilerin samimi ve saygılı davranışları gibi durumlarda mesleki motivasyonlarının olumlu yönde etkilendiğini belirtmişlerdir. Öğretmenler ile yapılan görüşmeler sonucunda yalnızca öğretmen motivasyonunun öğrenci başarısını etkilemediği aynı zamanda öğrenci başarısının da öğretmen motivasyonunu etkilediği görülmektedir.

Öğretmenler için okul içi olumlu motivasyon faktörlerinde öğrencilerden sonra çalışma ortamı ikinci sırada gelmektedir. Öğretmenlerin okullarındaki diğer öğretmen arkadaşları ile güvene dayalı, destekleyici ve olumlu iletişim kurmanın kendilerini motive ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca öğretmenlerin çalışma ortamından sonra yöneticiler (idare) tarafından destek görmeleri, olumlu iletişim kurulması ve güven duyulması gibi faktörlere önem verdiği görülmektedir.

Öğretmenlerin %10,67'si, paydaşlardan (öğretmen, veli, yöneticiler ve öğrenciler) aldıkları olumlu geribildirimlerin kendilerini olumlu motive ettiğini ifade ederken, % 9,33'ü ise motivasyon stratejilerinde kullanılan önemli araçlardan biri olan takdir edilmenin kendilerini olumlu yönde motive ettiğini ifade etmiştir.

Görüşmeler sonucunda ortaya çıkan ve öğretmenlerin motivasyonlarını olumlu yönde etkileyen onaltı adet okul içi faktör incelendiğinde fizyolojik ihtiyaçlar yalnızca iki faktörde karşımıza çıkmaktadır. Bu faktörler, fiziki koşullar (%9,33) ve ekonomik nedenlerdir (%2,67). Katılımcıların en çok üçüncü ve dördüncü basamakta yer alan sevgi ve ait olma ihtiyacı ile saygı ihtiyacını hissettikleri ve bu ihtiyaçları karşıladıkları için motive oldukları gözlemlenmiştir. Bu ihtiyaçlar ise öğrenci faktörü, çalışma ortamı (iletişim, arkadaşlıklar, destek görme vb.), yönetici (idare) faktörü, olumlu geribildirim, takdir edilme ve veli faktörlerinin içerisinde yer almaktadır. Ayrıca bu faktörlerin tümü frekans açısından bakıldığında üst sıralarda yer almaktadır. Son olarak kendini gerçekleştirme ihtiyacının yalnızca hedeflere ulaşma (%2,67) ve kendini geliştirme

(%1,33) faktörlerinde görüldüğü ve çok az sayıda öğretmen tarafından motive edici faktör olarak düşünüldüğü anlaşılmıştır.

Okul içinde öğretmenlerin önemli bir kısmının (%45,33) motivasyonunu olumsuz yönde etkileyen faktör yine ilk sırada öğrenci faktörü olarak karşımıza çıkmaktadır. Öğrenci faktörü öğretmenlerin %70,67'sinin motivasyonunu olumlu yönde etkilerken, olumsuz yönde etkilediği öğretmen oranı ise %45,33'tür. Öğrenci faktörünün motivasyonlarını olumsuz etkilediğini belirten öğretmenler öncelikle öğrencilerin başarısızlığını vurgulamışlardır. Öğrenci başarısızlığından sonra öğretmenler, öğrencilerin derse karşı ilgisiz olmalarını ve saygısız tavırlarının motivasyonlarını olumsuz yönde etkilediğini belirtmişlerdir. Bunlar dışında öğretmenler, öğrencilerde görülen davranış problemleri, sorumsuzluk, hazırbulunuşlukları, potansiyellerini sergileyememe ve yaşanan kuşak çatışması gibi durumlardan dolayı motivasyonlarının olumsuz yönde etkilendiğini ifade etmişlerdir.

Veli faktörü, öğretmenlerin yalnızca %9,33'ünün motivasyonunu olumlu yönde etkilerken, aynı faktör öğretmenlerin %28,00'inin motivasyonunu olumsuz etkilemektedir. Öğretmenler velilerin aşırı müdahaleci olmaları, ufak problemleri büyütme, çocuklarına karşı duyarsız olmaları ve öğretmenlere destek olmamaları gibi nedenlerden dolayı motivasyonlarının olumsuz etkilendiğini söylemişlerdir.

Yönetici (idare) faktörünün, öğretmenlerin %16,00'sini olumlu yönde motive ettiği, yine aynı oranda öğretmeni olumsuz etkilediği belirlenmiştir. Bu faktörün kendilerini olumsuz yönde etkilediğini ifade eden öğretmenler bu duruma özellikle yöneticiler ile yaşadıkları iletişim problemlerinin sebep olduğunu daha sonra ise yöneticilerin baskıcı, otoriter tutumlarının ve kendilerine destek olmamalarının sebep olduğunu belirtmişlerdir. Yönetici faktöründen sonra öğretmenleri meslektaşları ile yaşadıkları iletişim problemleri ve işlerin paylaşımı arasında yaşadıkları sorunlar olumsuz etkilemektedir.

Öğretmenler okul dışında, günlük yaşamlarında en çok (%21,33) aile ve saygınlık faktörlerinin motivasyonlarını olumlu yönde etkilediğini ifade etmiştir. Saygınlık faktörü okul içinde öğretmenlerin %9,33' ü tarafından motivasyonlarını olumlu yönde etkilerken, aynı faktör okul dışında %21,33'tür. Öğretmenlerin saygı ihtiyacının okul dışında daha fazla karşılandığı söylenebilir. Ayrıca öğrenci ve veli faktörü daha çok okul içi faktörler olmasına karşın okul dışında da öğretmenlerin motivasyonunu olumlu etkilediği sonucu çıkmaktadır.

Katılımcıların günlük yaşamlarında motivasyonlarını olumsuz etkileyen faktörlere bakıldığında ise yine öğrenci faktörü (%13,33) ilk sırada karşımıza çıkmaktadır. Daha sonra saygınlık faktörü (%12,00) ve öğretmenlik mesleği hakkında olumsuz söylemler (%9,33) gelmektedir. Öğretmenlerin %8,00'i fizyolojik ihtiyaçlardan olan ekonomik sorunlardan olumsuz etkilendiğini ifade etmiştir. Katılımcıların görüşleri doğrultusunda belirlenen on dokuz faktörün on ikisi öğretmenlik mesleği ile doğrudan ilgili faktörlerdir.

Katılımcılara motivasyonlarını okul içinde ve okul dışında olumlu ve olumsuz etkileyen faktörler sorulmuş; ancak bu faktörler bir arada değerlendirildiğinde hangi faktörlerin daha baskın olduğu ve öğretmenlerin mesleğini daha derinden etkilediği anlaşılamamıştır. Bu nedenle öğretmenlerin motivasyonlarının hangi yönde daha etkili olduğunu anlayabilmek amacıyla öğretmenlik mesleği ile aynı özlük haklarına (maaş, tatil, statü vb.) sahip başka bir iş buldukları

takdirde öğretmenlik mesleğine devam etmek isteyip istemeyecekleri nedenleriyle birlikte sorulmuş ve öğretmenlerin önemli bir kısmı (%60) öğretmenlik mesleğine devam etmek istediklerini ifade etmiştir. Öğretmenlik mesleğine devam etmek istemeyen katılımcı oranı ise yalnızca %16'dır. Diğer katılımcılar ise bu konu hakkında kararsız kalmışlardır.

Araştırma sonuçlarına göre yapılabilecek öneriler şu şekilde ifade edilmektedir:

Öğretmenlerin mesleki saygınlığa oldukça önem verdikleri ve son zamanlarda öğretmenlik mesleğinin saygınlığını yitirdiği algısı mevcuttur. Öğretmenlik mesleğinin saygınlığının toplumda tekrar kazandırılması için projeler geliştirilmelidir.

Özellikle okullarda bulunan yöneticilerin seçiminde iletişim becerilerine sahip olma şartı aranmalı, hâlihazırda yönetici olarak görev yapanlara ise iletişim becerileri eğitimi verilmeli ayrıca okul yöneticilerini seçme ve yetiştirme uygulamalarına gereken önem verilmelidir.

Öğretmenlerin kendini gerçekleştirmiş bireyler olarak kendini gerçekleştiren bireyler yetiştirmesi için daha alt basamaklardaki ihtiyaçların asgari düzeyde karşılanması için gerekli önlemler alınmalıdır.

Fiziki koşulların öğretmen motivasyonunu etkilediği göz önünde bulundurularak fiziki imkânları yetersiz olan okullarda gerekli iyileştirmeler yapılmalıdır.

Öğretmenlerinin motivasyonlarının artırılması için motivasyonu olumsuz yönde etkileyen maaş, tayin ve yükselme gibi özlük hakların iyileştirilmesi yoluna gidilmelidir.

Öğretmenlerin kendilerini daha iyi geliştirebilmeleri ve yeni şeyler öğrenme isteğinin artırılması için hizmet içi eğitim seminerleri daha etkili hale getirilmelidir.

Öğretmenlerin motivasyonlarında öğrenciler önemli bir yer tutmaktadır. Bu nedenle yöneticiler öğretmenin öğrencisine faydalı olabileceği ortamları hazırlamalı ve gerekli imkânları sunmalıdır. Ayrıca öğretmenler de öğrenci başarısının artırılması hususunda diğer paydaşlarla birlikte etkin işbirliği yapmalıdır.

Öğretmenlerin çalıştıkları örgüte olan aidiyetlerinin artırılması için il, ilçe ve okul düzeyinde projeler ve sosyal etkinlikler gerçekleştirilmelidir.

Öğretmenlerin okul içinde ve okul dışında motivasyonlarını etkileyen faktörlerde veli faktörü önemli rol oynamaktadır. Bu nedenle öğretmen-veli iletişiminin sağlanması için gerekli önlemler alınmalı, gerekli etkinlikler okul yöneticileri tarafından düzenlenmelidir.

Takdir edilmek ve olumlu geribildirim almak öğretmeni motive etmektedir. Okul yöneticileri yapılan olumlu çalışmalarını geciktirmeden açık ya da gizli olarak takdir etmeli ve geribildirim sağlamalıdır.

Kaynakça

Akbaba, S. (2006). Eğitimde motivasyon. *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(13), 343-361.

- Akyüz, Y. (2012). *Öğretmenlerin toplumsal değişimdeki etkileri (1839-1950)*. (2. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Alam, M.T. & Farid, S. (2011). Factors affecting teachers motivation. *International Journal of Business and Social Science*, 2(1), 298-304.
- Argon, T & Ertürk, R. (2013). İlköğretim okulu öğretmenlerinin içsel motivasyonları ve örgütsel kimliğe yönelik algıları. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 19(2),159-179. <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/kuey/article/view/5000050474>
- Aypay, A. (2011). İlk ve ortaöğretim öğretmenlerinin davranış alışkanlıkları ve “iyi öğretmen” özelliklerine ilişkin algıları. *İlköğretim Online*, 10(2), 620-645.
- Balcı, E. (1992). *Ödüller güdüleme kuramları ve Türkiye’de öğretmen ödülleri*. Ankara: Adım Yayıncılık.
- Başaran, M. & Orhun, D. B. (2013). Öğretmen adaylarının mesleğe ilişkin motivasyonlarını etkileyen faktörler. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(3), 135-152. <http://efdergi.inonu.edu.tr/article/view/5000012333>
- Bishay, A. (1996). Teacher motivation and job satisfaction: a study employing the experience sampling method. *Journals of Undergrad Science*, 3, 147-154. <http://www.hcs.harvard.edu/~jus/0303/bishay.pdf>
- Cüceloğlu, D. (2007). *İnsan ve davranışı* (16. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eccles, J. S. & Wigfield, A. (2002). Motivational Beliefs, Values, and Goals. *Annu. Rev. Psychol*, 53, 109–32. <http://doi.org/10.1146/annurev.psych.53.100901.135153>
- Gökay, M & Özdemir, S. (2010). Görsel sanatlar (resim-iş) öğretmenlerinin motivasyonlarını etkileyen faktörler: Konya örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(26), 237-251. http://uvt.ulakbim.gov.tr/uvt/index.php?cwid=9&vtadi=TSOS&c=ebsco&ano=116996_1860258188b4ce2f11eace14fdb7cdd8&?
- Gümüş, S. & Sezgin, B. (2012). *Motivasyonun örgütsel bağlılığa ve performansa etkisi*. İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- Inayatullah, A. & Jehangir, P. (2012). Teacher’s job performance: the role of motivation. *Abasyn Journal of Social Sciences*, 5(2), 78-99. <http://aupc.info/wp-content/uploads/2013/02/V5I2-6.pdf>
- Kanoğlu, B. (2007). *Çalışan memnuniyeti ve motivasyonuna etki eden unsurlar: istaç a.ş. örnek uygulama*. (Yüksek lisans tezi). Ulusal Tez Veri Merkezinden Ulaşılabilir. (Kayıt No: 210002).
- Kara, A. (2008). İlköğretim Birinci Kademedeki Eğitimde Motivasyon Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması. *Ege Eğitim Dergisi*, 9 (2), 59-78.
- Karaboğa, M. (2007). *Avcılar ilçesi ortaöğretim kurumlarının yöneticilerinin motivasyonlarının çalışan (öğretmen) motivasyonu üzerine etkisi*. (Yüksek lisans tezi). Ulusal Tez Veri Merkezinden Ulaşılabilir. (Kayıt No: 227954).

- Kızıltepe, Z. (2014). Öğretmenlik mesleğinin tercih nedenleri ve öğretmen güdülenmesi. *Yeni Türkiye*, 59, 1031-1036.
- Koçak, Y. (2002). *İlköğretim okullarında öğretmen motivasyonu (Keçiören ilçe örneği)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2009). Performans Yönetimi. <http://otmg.meb.gov.tr/belgeler/raporlar/bireysel%20performans%20y%C3%B6netimi%20rapor%202.pdf>. Erişim tarihi: 10/02/2016.
- Mitchell, T. R. (1987) Motivation: *New directions for theory, research and practice*. *The Academy of Management Review*. 7(1), 80-88.
- Oktay, A. (1991). Öğretmenlik mesleği ve öğretmenin nitelikleri. *Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, (3), 187-193.
- Öztürk, Z. & Dündar, H. (2003). Örgütsel Motivasyon ve Kamu Çalışanlarını Motive Eden Faktörler. *C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(2), 57-67.
- Porter, L. W., Bigley, G. A. & Steers R. M. (2003). *Motivation and work behavior*. (7. Baskı). New York: McGraw Hill/Irwin.
- Sabuncuoğlu, Z. & Tüz, M.(2003). *Örgütsel Psikoloji*. (4. Baskı). Bursa: Furkan Ofset.
- Serinkan, C. (2008). Liderlik ve Motivasyonda Güncel Konular. C. Serinkan (Ed.). *Liderlik ve motivasyon geleneksel ve güncel yaklaşımlar içinde*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Şam, G. (2013). *Motivasyon faktörlerinin işçi psikolojisi üzerine yansımaları: tekstil işçileri üzerine bir uygulama*. (Yüksek lisans tezi). Ulusal Tez Veri Merkezinden Ulaşılabilir. (Kayıt No: 342242).
- Unesco Institute for Statistics. (2013). *A teacher for every child: projecting global teachers need from 2015 to 2030* <http://www.uis.unesco.org/Education/Documents/fs27-2013-teachers-projections.pdf> Erişim tarihi: 25.04.2015.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, (9.baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

TÜRKİYE’DE KAYITDIŞI EKONOMİ: “TÜRKKART” SİSTEMİNİN UYGULANMASI; EKONOMETRİK VE STRATEJİK ANALİZLER

Levent AKSU¹

Özet

Türkkart sistemi, Türkiye’nin kalkınması için anahtar olan ekonomik-sosyal işlevleri barındıran akıllı kart sistemidir. Bu kart sistemi, finansal ve mali olarak denetim, kontrol, düzenleme ve uygulamalar açısından Türkiye’yi çağdaş bir noktaya getireceğinden, ülkemizi “gelişmekte” olan ülkeler sıralamasından çıkarıp, “gelişmiş ülkeler” sıralamasında üst noktalara çıkaracaktır. “TÜRKKART” adını verdiğimiz bu sistem çok önemli işlevleri yerine getirecek ve en önemlisi dünya siyaset ve ekonomi sahnesinde Türkiye’yi öne çıkaracak bir eko-sosyal kart olacaktır. Bu sistem parayı ortadan kaldıran bir sistem değildir. Paranın kontrolünü, düzenlenmesini ve denetimini sağlayan akıllı bir sistemdir. Uzun yıllardır tedavülde olan kağıt para sisteminde birtakım önemli sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Türkkart sisteminde taklit, tahrif, her türlü sahteciliği önlemek amacıyla önemli işlevsel özellikleri içinde barındıran geleceğin yaşam kart sistemidir. Bu sistemde, kayıtdışı ekonomi kayıt altına alınmış olur, gelir dağılımında adaletli bir yapının oluşmasına imkan verir, vergi adaletini sağlar, vergi kaçakçılığı ve vergiden kaçınmanın önüne geçilerek keyfilik önlenmiş olur, üretim kaynaklarında israfın önüne geçilir, üretimde etkinlik ve verimlilik sağlanır, üretim modelleri net olarak belirlenebilir, uygulanacak maliye ve para politikalarının önü açılır, ekonomiye dinamizm katar, ekonomide istikrar oluşturarak kırılgan bir ekonomiden disiplinli ve dayanıklı bir ekonomik yapının tesis edilmesini sağlar. Ekonometrik analiz olarak 1970-2017 yıllarını kapsayan çalışmada 8 farklı değişken (GSMH, Büyüme Oranları, Kayıtdışı Ekonomi miktarı, Dolanımdaki Para miktarı, Hesaplanan Dolanımdaki Para, İlegal Para miktarı, Paranın Gelir Hızı, Kayıtdışı Ekonomi Yüzdesi) ele alınmış olup, 48 yıllık süreci kapsamaktadır. Yapılan Granger Nedensellik testi ve VAR Nedensellik (WALD) testleri ile kısa ve uzun dönemde değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Kısa dönemdeki analizlerde; kayıtdışı ekonomiden GSMH’ya doğru tek yönlü ve negatif ilişki saptanmıştır. İlegal para ile kayıtdışı ekonomi değişkenleri arasında çift yönlü ve pozitif ilişki tespit edilmiştir. İlegal paradan GSMH’ya ve iktisadi büyüme oranına doğru tek yönlü ve pozitif bir ilişki saptanmıştır. Paranın gelir hızından kayıtdışı ekonomiye doğru tek yönlü pozitif bir ilişki bulgulanmıştır. Yine paranın gelir hızından GSMH’ya doğru tek yönlü bir ilişki mevcuttur. Uzun dönemde ise, kayıtdışı ekonomi ile GSMH değişkenleri arasında

¹ Dr. Balıkesir Üniversitesi, Burhaniye MYO, Pazarlama Bölüm Başkanı, e-posta: leventaksu71@hotmail.com

negatif bir ilişki mevcuttur. İlegal para ile kayıtdışı ekonomi arasında çift yönlü ve pozitif ilişki saptanmıştır. İlegal para ile GSMH arasında çift yönlü ve pozitif bir ilişki bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türkkart, Para Sistemi, Kayıtdışı Ekonomi, İktisadi Büyüme, İktisadi Kalkınma, Ekonomik İstikrar, Ticari Hayat.

INFORMAL ECONOMY IN TURKEY: IMPLEMENTATION OF THE “TÜRKKART” SYSTEM; ECONOMETRIC AND STRATEGIC ANALYSIS

Abstract

Türkkart system, economic and social functions that are key to the development of Turkey is hosting a smart card system. This card system, financial and fiscal as audit, control, regulation and will bring a contemporary point of Turkey in terms of applications, our country "developing" to remove them from the country's ranking, "developed countries" rankings will remove the top spot. "TÜRKKART" we call this system will fulfill a very important function and most important stage in world politics and economy, Turkey would be an eco-social card to feature. This system is not a system that eliminates money. It is an intelligent system that provides control, regulation and control of money. A number of important problems have emerged in the currency system, which has been in circulation for many years. Türkkart system is the life card system of the future which contains important functional features in order to prevent counterfeiting, falsification and all kinds of forgery. In this system, the informal economy is recorded, it allows the formation of a fair structure in income distribution, ensures tax justice, avoidance of tax evasion and avoidance of arbitrariness is avoided, production resources are avoided, production efficiency and efficiency are provided, production models clearly It can be determined, paves the way for fiscal and monetary policies to be implemented, adds dynamism to the economy, creates stability in the economy and provides a disciplined and durable economic structure from a fragile economy. As an econometric analysis, the study, which covers the years between 1970 and 2017, covers 8 different variables (GNP, Economic Growth Rates, Unregistered Economy, Circulation Money, Calculated Money, Illegal Money Amount, Income Rate of Money, Percentage of Unregistered Economy) and covers a 48-year period. Granger Causality Test and VAR Causality (WALD) tests were used to investigate the causality relationship between variables in short and long term. In the short term analysis; unidirectional and negative relationship between informal economy and GNP. A bi-directional and positive relationship was found between illegal money and informal

economy variables. One-way and positive relationship was determined from illegal money to GNP and economic growth rate. A one-way positive relationship has been found between the rate of income of money and the informal economy. Again, there is a one-way relationship between money income and GNP. In the long term, there is a negative relationship between informal economy and GNP variables. A bilateral and positive relationship was found between illicit money and informal economy. A bilateral and positive relationship was found between illicit money and GNP.

Keywords: Turk Card, Money System, Informal Economy, Economic Growth, Economic Development, Economic Stability, Commercial life.

1. GİRİŞ

Türkiye’de kayıtdışı ekonomik yapının önüne geçilmesinde alınabilecek yöntem ve tedbirlerden başında, çağın gerektirdiği günlük yaşamda ve ekonomik hayatın her alanında kullanılması planlanan ve uygulanması düşünülen bir “akıllı kart” sistemine ihtiyaç vardır. Bu sistem mikro ekonomik alanda tüm halkın ve firmaların her türlü ticari alışverişlerinden, makro ekonomik yapının en temel noktalarına kadar işlevsel olarak kullanılabilir, ekonomik para yerine geçecek olan çok fonksiyonlu ve geniş işlevsel özellikleri içinde barındıran dünyanın teknolojik ve çağdaş ülkelerinde uygulanmaya başlanılan bir sistemdir.

21. yüzyılın en önemli ekonomik dönüşümünü oluşturacak olan bu akıllı kart sistemi, içerisinde barındırdığı donanımlar, özellikler ve işlevleri nedeniyle ekonomik yapının vazgeçilmez bir aracı olacaktır. Yakın bir zamanda para sistemlerinde, para politikalarında ve teorilerinde buna bağlı olarak çok ciddi değişimler kaçınılmaz olarak önümüzde durmaktadır. Bu akıllı kart sistemi birçok kişiye ütopya gibi görünse de, önümüzdeki 10-15 yıl içerisinde ileri ekonomik toplumların uygulamayı hedefledikleri bir sistemdir. Bu bağlamda ülkemizde de bu adımların atılması noktasında ve dünyanın çağdaş toplumlarından geri kalmamak adına; “*Türkkart*” sisteminin bir an evvel hayata geçirilmesi hususunda ciddi adımların atılması gereklidir.

Akıllı kart sisteminin bilim camiasında iyice araştırılması, incelenmesi, tartışılması, avantaj-dezavantajlarının belirlenmesi, eksik yönlerinin giderilmesi ve hızlı bir stratejik politikanın oluşturulması amacıyla bu akademik çalışma kaleme alınmıştır.

Bazı ülkelerde akıllı kart sisteminin 2030'dan itibaren ekonomik hayatın tüm noktalarında kullanılması planlanmaktadır. Bu sistem “kağıt ve demir paranın” (nakit paranın) yerine kullanılacak, gelecekte olması beklenen en önemli ekonomik değişim aracı olarak karşımıza çıkacaktır. Bu durumda iktisat kitaplarının ve kavramlarının güncellenmesi gerekecektir. Buna bağlı olarak hukuk, ticaret, strateji, mali yapı, sosyoloji, toplumsal psikoloji, istatistik, güvenlik ve askeri (savunma - istihbarat) boyutları kapsayacak şekilde bir değişimi ve buna bağlı olarak dönüşümü getirecektir. Bu kadar önemli işlevleri yerine getirecek olan bu “*Türkkart*” sistemi yeni dünyanın en önemli argümanı olacaktır.

Bu akıllı kart sistemi ülkemizi ekonomik anlamda çağ atlayacak bir noktaya getirecektir. İşlevsel özellikleri ile ilgili adımların atılmaya başlandığı bu günlerde, Türkkart daha ileri yöntem ve tekniklerle donatılarak, ülkemizin refahının gelişmesine, adil bir gelir dağılımının oluşturulmasına, iktisaden büyümenin ve kalkınmanın sağlanmasına, yaşam düzeyindeki gelişmenin tüm toplumsal katmanlarda hissedilmesine ve en önemlisi de toplumsal güvenin ve adaletin tesis edilmesine imkan sağlayacak önemli bir *stratekon* (stratejik-ekonomik) aracı olacaktır.

Türkkart sistemi ile amacımız; kayıtdışı ekonomi ile birlikte ekonomik yapıda meydana gelen sızıntıları (parasal kaçakları) ortadan kaldırmak ya da minimum seviyelere düşürmektir. Türk ekonomisindeki kayıtdışı para miktarının Gayri Safi Milli Hasıla'nın (GSMH'nın) %25-30'u (bazı yıllarda %40-50) oranında olduğu bilinmektedir. Bu kayıtdışı para miktarı 200-250 milyar \$ civarındadır. Her yıl bu miktarda para sistemde kaybolmakta ve/veya üretim sürecine girememektedir. Ülke ekonomisi her yıl bu miktarda bir gelirden mahrum kalmaktadır. Üretim sürecine girmediğinden katma değer yaratma ve kaynak oluşturma etkisi yoktur. Devlet tüketim üzerinden alınan vergileri denetleyip düzenlerken, gelir üzerinden elde edilen vergilerin daha çok çalışan işçi ve memurların bordrosu üzerinden stopaj olarak elde etmesi, gelir vergisi üzerinden alınan vergi gelirin daha çok düşük gelirli kesimler tarafından ödenmesi; vergide adalet ilkesinin mantığına ters düşen bir durumdur.

Türkkart sistemi, Türkiye'nin kalkınması için anahtar olan bir karttır. Uygulanması durumunda ülkemizi dünyanın ilk 5 ülkesinden biri haline getirecektir. Ülkede büyük bir miktarı oluşturan kayıtdışı ekonominin kayıt altına alınmasında çok önemli bir görevi üstlenecektir. Vergi oranlarının daha reel düzenlenmesine imkan sağlayacaktır, dolayısıyla vergi kaçakçılığının önüne

geçilecektir. Piyasalarda istikrarın sağlanmasıyla birlikte, iktisadi büyümede ciddi bir artış meydana gelecektir.

Bu sistem nakit para dolanımını elektronik ortama taşıyan, kontrolünü ve denetimini sağlayan akıllı bir sistemdir. Uzun yıllardır tedavülde olan kağıt para sisteminde birtakım önemli sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Örneğin, kayıtdışı ekonomiyle mücadelede başarı kazanılamamış ve haksız kazançların önüne geçilememiştir. Vergi kaçakçılığında artışlar olmuştur. Gelir dağılımında adaletin sağlanamaması, gerçek zengin ve fakirin devletin kayıtlarında kesinlikle bilinmemesi, kaçakçılık ve yasadışı organize örgütlerin (terör grupları, anarşik yapılar, illegal kurumlar, mafya, kaçakçılık şebekesi vb.) finansal kaynağı takip edilememektedir. Türkkart sistemi ülke içinde kağıt paranın tedavülde olmadığı ancak herşeyin kayıt altında olduğu bir sistemdir. E-devlet uygulamasına entegre edilecek bir yazılımla T.C. vatandaşlarının, tüzel kişiliklerin ve özel ya da kamusal kurumların ve kuruluşların parasal ve mali nitelikteki tüm nakit, envanter hesapları ve mal varlıkları kayıt altına alınacak ve alışverişlerin hali hazırda kullandığımız çipli kimlik kartlarıyla yapılacak olması, Türkkart sisteminin ileride çok önemli fonksiyonları yerine getirecek olmasıyla ekonomik yapı kayıt altına alınmış olacak ve yastık altı ekonomi kavramı ortadan kalkacaktır. Bu kart toplumsal kolektif bir nitelik taşıırken, aslında kişiye liberal bir imkân sunar. Bazı kişiler bu akıllı kart sistemini; kişilerin “fişlenmesi” veya “kodlanması” olarak kabul etse de, içinde bulunduğumuz 21. yüzyıl ekonomik yapıların, stratejik politikaların ve ulusal güvenliğin küresel düzeyde “*asimetrik savaşına*” sahne olacaktır. Bu sistem bunun için çok önemlidir. Küresel dünyanın ekonomik yapılanması bu akıllı kart sistemine geçmek için altyapı koşullarını hızlıca oluşturmaktadır.

Para olgusunu ünlü kişiler değişik yaklaşımlarla açıklamaya çalışmıştır. Henry Ford’a göre; “halka paranın nasıl, kim tarafından yapıldığı, kontrolünün nasıl sağlandığı ve sistemin nasıl denetlendiği ve oynanan oyunların halkın bir avuç kişinin kontrolü altına sokulduğu anlatılmalıdır ki, sistemi korumak, düzenlemek çok önemli bir durum arz etmektedir”. James A. Garfield göre; “parayı kim kontrol ederse, o, sanayinin ve ticaretin gerçek sahibidir” (Tokalak, 2016:35-66). James Madison göre; “tarihi kayıtlar gösteriyor ki, bankerler ve tefeciler mümkün olan her türlü suistimal, entrika, aldatma, şiddet ve korkutma yollarını kullanarak parayı ve para basmayı kontrolleri altında tutarak, hükümetler üzerindeki kontrollerini devam ettirmeye çalışmaktadırlar” (Tokalak, 2016:65-67). Para sistemi kontrol edilmezse ve sıkı takip altına alınmazsa devletlerin makro ekonomik yapılarını tehdit eden, hatta krizlere ve depresyonlara sokabilecek şokları oluşturabilmektedir. Devletler gelecek yüzyılda bu sistemi koruyabilmek için adım adım

“*Türkkart*” sistemi gibi, nakit dolaşımını denetleyebilecek, düzenleyebilecek ve her an kontrol oluşturabileceği bir sisteme geçmek zorundadır. Çünkü dünyada kayıtdışı ekonomi büyüklüğü normal nakit ya da sermaye hareketinin en az %50-60’ı oranındadır. Bu durum ciddi bir illegal para hareketinin olduğunu göstermektedir. Dünyada pek çok ülke bu kart sistemine geçmeye yönelik adımlar atmaya başlamıştır. Kaçan ve kontrol dışında kalan kayıtdışı ve illegal para bazı ülkelerde GSYİH’nın %20’si kadariyken, bazı ülkelerde bu durum %50 hatta geri kalmış ve az gelişmiş ülkelerde bu oran %70-80’lere kadar çıkmaktadır. Kayıtdışı ve illegal para hareketleri genelde hukuk sisteminin oturmadiğı, mali ve iktisadi sistemin denetlenemediğı ortamlarda, geçiş dönemlerinde, istikrarsızlığın yoğun olduğu süreçlerde, olağanüstü şartların olduğu durumlarda, iktisadi yapıda ortaya çıkan kriz ve kaos hallerinde daha belirgin gözükmektedir. Örneğin, Türkiye’de 2001 yılında kayıtdışı ekonominin büyüklüğü %59,4 olarak gerçekleşmişken, 2016 yılında %27,3 olarak tahmin edilmektedir (Güler ve Toparlak, 2018:200-202).

2. PARANIN TARİHİ

Henrik Ibsen’in para için söylemiş olduğu söz sanki günümüz için söylenmiştir; “Para pek çok şeyin kabuğudur olsa olsa, ama çekirdeği değil. Size yiyecek verir, ama iştah veremez; ilaç verir, ama sağlık veremez; tanıdık verir, ama dost veremez; hizmetçi verir, ama sadakat veremez; neşe verir, ama huzur veremez.” (Conaghan ve Smith, 2014:9).²

Dünyada paranın ilk olarak nerede ortaya çıktığı kesin olarak bilinmemektedir. Bununla beraber en az beş bin yıl önce tarımla içli dışlı olan kadim uygarlıklar alıp satmak istedikleri ürünlerin değerlerini belirlemek için bir ölçüye ihtiyaç duymuşlardır. Mezopotamya’da ilk uygarlıklar tarafından para birimleri geliştirilmiştir; “deben” ve “şekel” adını verdikleri tahıl ve arpayı baz alan para sistemlerini kullanmışlardır. M.Ö 3200’lü yıllarda Sümerler tarafından tabletlere yazılmış ekonomik faaliyetleri içeren kayıtlar bulunmuştur (Conaghan ve Smith, 2014:9-13).

Para, insanlık tarihinin en ilginç mallarından biridir. En yoğun olarak milattan önceki dönemde kullanılan paranın inek olduğu bilinmektedir. Aslında, İngilizcede parasal anlamına gelen pecuniary sözcüğü Latince inek anlamına gelen pecun sözcüğünden türetilmiştir (Eagleton ve Williams, 2013:41). Elbise, mısır, köleler, bıçaklar ve hatta biranın çeşitli dönemlerde ve çeşitli yerlerde para olarak kullanıldığına ilişkin belgeler mevcuttur (Redden,

---

² HENRIK IBSEN (1828-1906), Ekonomist, Yazar.

1981:4). Bu örneklerin tümünde para olarak kullanılan nesnelerin reel olarak bir değeri söz konusudur. Ancak bu özellik geçmişte para olarak kullanılmış olan tüm nesnelere için geçerli değildir. Örneğin midye kabuklarının, balina dişlerinin veya ağaçkakan gagalarının pratik olarak kullanımı çok sınırlı olmasına karşın sıralanan bu nesnelerin tümü insanlık tarihinde para olarak kullanılmıştır. Tarihin bilinen ilk metal parası, M.Ö yedinci yüzyılda, bugün ülkemizin Ege Bölgesi’nde kalan antik Lidya’da kullanılmıştır. Lidyalılar tarafından kullanılan bu ilk metal para, altın ve gümüş karışımından yapılmış ve üzerine aslan başı olan bir figür işlenmiştir (Redden, 1981:6; Conaghan ve Smith, 2014:10-13; Eagleton ve Williams, 2013:41-49, 97-116). Kağıt para ise ilk kez onyedinci yüzyılda Londra’daki kuyumcular tarafından çıkarılmıştır. Kuyumcular, işledikleri değerli metalleri saklayabilmek için gerekli güvenli yerlere sahip olduklarından halk, sahip olduğu madeni sikkeleri, altını ve gümüşü muhafaza etmeleri amacıyla kuyumculara bırakmaya başlamış, kuyumcular da koruma amacıyla kendilerine bırakılan bu değerli metaller karşılığında sahiplerine makbuz vermişlerdir (Redden, 1981: 6-7; Eagleton ve Williams, 2013:97-116; Conaghan ve Smith, 2014:14-18). Zaman içerisinde bu makbuzlar birer ödeme aracı olarak elden ele geçmeye başlamıştır. Kendilerine emanet olarak bırakılan tüm değerli madenlerin aynı anda geri istenmesi olasılığının çok düşük olduğunu gören kuyumcular, daha fazla makbuzu dolaşıma çıkartmışlar ve böylece günümüzdeki kağıt paraların ortaya çıkış sürecini de başlatmışlardır (Kurumlu, 2015: 91,241-248). 1472’de Dünyanın ilk ve en eski bankası olan **Banca Monte dei Paschi di Siena** İtalya’da kurulmuştur. İlk kez gelir garantili ticari senetler çıkartılmıştır. 1659’da ilk İngiliz çeki basılır. 1663’te ilk İngiliz Gineleri basılır. 1 İngiliz Sterlini değerinde olan bu sikkeler Batı Afrika’dan gelen altınla yapılıyordu. 1694’te İngiltere’de kurulmuş ilk banka Londra’da kurulan **Bank Of England**’dır (Ferguson, 2017:39-51). 1723’te **Pennsylvania Land Bank** ABD’nin ilk banknotlarını basar. ABD hazinesi ilk kağıt dolar paralarını 1862’te çıkartır. 1871’de Almanya Mark’ı seçerken, Japonlar Yen’i ulusal para olarak seçip tanıtmışlardır (Redden, 1981: 8-10; Conaghan ve Smith, 2014:15-23).

3. KAYITDIŞI EKONOMİ

Kayıtdışı ekonomi literatürde değişik nitelendirmelerle adlandırılmış bir kavram olup; “yer altı ekonomisi, elaltı, tezgahaltı, faturasız ekonomi, paralel, enformel, resmi olmayan, beyan dışı ekonomi, illegal-yasadışı ekonomi, ikincil ekonomi, gölge ekonomi, kara, görünmez, saklı ve düzensiz ekonomi olarak da adlandırılmaktadır” (www.ekodialog.com; erişim tarihi: 04.04.2018; Sugözü, 2010:9-11). Farklı adlara sahip olan “kayıtdışı ekonominin” kesin ve genel bir tanımı ve ölçüm yaklaşımı üzerinde görüş birliği yoktur. Bu nedenle yer altı ekonomisi ve ölçüm

yaklaşımları için çok sayıda tanımı içinde barındırmaktadır (Öğünç ve Yılmaz, 2000:1-2). Kayıtdışı ekonomi, “ya hiç belgeye bağlanmayarak ya da içeriği gerçekleri yansıtmayan illegal düzenlenmiş belgelerle, gerçekleştirilen ekonomik ve ticari olayın (alım-satım işleminin), devletten özellikle kamu denetiminden ve işletme ile ilgili öteki kişilerden (ortaklardan, alacaklılardan, kazanca katılan işçilerden, halktan vb.) tamamen ya da kısmen gizlenerek, (gösterilmeyerek veya kaçırılarak) kayıtlı (resmi) ekonominin dışına taşmasıdır” (Altuğ, 1999: 257).

Kayıtdışı ekonomi kavramı konusunda TEPAV tarafından yapılan diğer bir tanımlamaya göre; “kamu otoritelerinin denetimi ve düzenlemesi dışında kalan her türlü ekonomik ve mali işlem olarak tanımlanmaktadır. Kayıtdışı ekonominin kapsamı içine hem yasalarla yasaklanmış illegal ekonomik faaliyetler, hem de yasalarla yasaklanmadığı halde bilinçli olarak kayıtlara geçirilmeyen, belgelendirilmeyen ekonomik faaliyetler girmektedir” (Tepav, 2006:68 ; aktaran bkz: Bozkurt, 2014:43). Tüm bu tanımlamalardan ortaya çıkan ana noktalar; yapılan ekonomik faaliyetin bir belgeye konu olmaması, kamu otoritesinden bilgi ve belgelerin gizlenmesi veya saklanması, bilinen ve hesaplanan yöntemlerle faaliyetin büyüklüğünün ve boyutunun tahmin edilememesi, sonuç itibarıyla gerçekte olan veya fiilen gerçekleşen, değer yaratan kısmın iktisadi hesaplamalarında ve resmi belgelerde “gölge gibi kalması” aslında varlığı hissedilen ama adı konmamış bir büyük yapının ülkenin üretim sisteminde ve milli gelir hesaplamalarında gözükmemesidir.

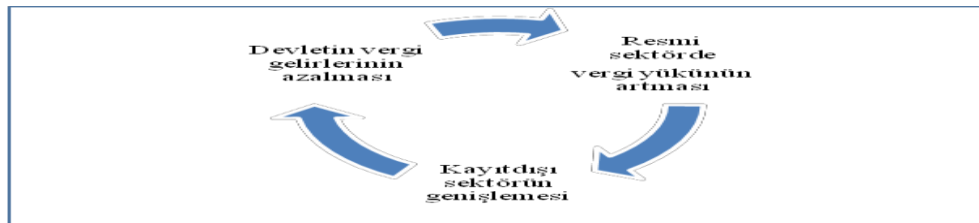
İktisadi literatürde kayıtdışı ekonominin nedenleri arasında artan vergi yükü ve oranlarındaki artış ve sosyal güvenlik katkı payları, resmi ekonomide özellikle emek piyasalarında artan ilave düzenlemeler ve yüksek primler, haftalık çalışma saatlerinde azaltmaların zorlaştırılması, vergi moralinin düşmesi ve erken emeklilik gibi çok önemli nedenleri vardır.

Vergi yükünün, vergi oranlarının ve sosyal güvenlik paylarının artışı artan kayıtdışı ekonomik faaliyetlerinin ortaya çıkmasındaki en önemli faktördür. Bilindiği gibi vergiler ekonomik ajanların emek-boş zaman seçimlerini etkiler ve aynı zamanda emek arzını yeraltına veya ekonominin vergi dışı sektörlerine doğru harekete geçirir. Resmi ekonomide işverenler için toplam emek maliyeti ve emeğin vergi kazancı arasındaki farklılık arttığı zaman yer altı ekonomik faaliyetlerinin artması beklenmektedir. Aşağıda da belirtildiği üzere; kayıtdışı ekonominin ortaya çıkmasının bir çok nedeni bulunmaktadır. Vergi bunların başında gelmektedir. Sonuçta, fertlerin

ve işletmelerin kar, gelir ve servetinde bir azalma neticesi doğurduğundan özel ve tüzel kişiler vergi ödemekten mümkün mertebe kaçınırlar, ya muafiyet ya da istisna kapsamına girmek isterler. Bir ülkede vergi denetimleri ve düzenlemeleri başarılı ve etkin değilse, vergiyi kaçırmak kolay olmaktadır. Ayrıca adi hapis cezası yoksa, veya cezası ağır değilse bazı fertler vergi kaçakçılığına veya vergiden kaçınmaya yönelebilmektedirler. Yine alış ve satışların, defter ve belgelere intikali bazı işlemlerde ya da faaliyetlerde kolayca gizlenebilir ya da eksik olarak kaydedilebilir olması da hukuki boşluktan kaynaklanan uygulamalar yüzünden kayıtdışı ekonominin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Özellikle tarım ve hizmetler sektöründe tüm faaliyetlerin ve işlemlerin hesaplara kaydedilmesi zor olmaktadır. Denetimler ancak çok yoğun ve etkin olduğu takdirde bu sektördeki vergi kaçakçılığı azaltılabilir. Sürekli fiyat artışları, işletmeleri zor durumda bırakır ve bunun neticesinde bazı işletme sahipleri vergilerini eksik beyan edilen matrahlar üzerinden ödeme eğiliminde olabilirler (Aktan, 1999: 2; Bozkurt, 2014:44). Bu ve benzeri durumlar kayıtdışılığa birer teşvik ve örtülü destek anlamına gelmektedir. Vergisini alamayan devlet, kamu hizmetlerini yerine getirememektedir. Bu durum makro ekonomik dengeler üzerinde bozucu ve yıkıcı bir etki meydana getirir. Devletin mali yükünün artmasına neden oluşturur. Bu durum kayıtdışılığın ister istemez besleyen, büyüten bir duruma dönüştürür. Bu tarz bir yapıda reel sektörün üretimi düşer, milli gelir hesapları düşük olur, iktisadi büyümede daralma meydana gelir, verimsizlik ve israf ortaya çıkar, toplam borç stokunu azaltmada etkili olunamaz, enflasyonu indirmede ve para politikaları konusunda, istihdam politikasında ve işsizliği azaltmada, devletin gelir ve gider dengesini sağlamada ve bütçe açıklarını azaltmada yeterince etkin ve başarılı olunamaz. Maliye politikalarının düzenlenmesinde, uygulanmasında, denetlenmesinde ve en önemlisi vergi adaletinin tesis edilmesinde toplumsal ciddi sorunlar meydana getirir.

Şekil 1: KAYITDIŞI EKONOMİ VE VERGİLENDİRMEDE GÖRÜLEN

“KISIR DÖNGÜ” İLİŞKİSİ

Kaynak: Ercan, Metin, (2006); [www.tepav.org.tr/tur/admin/dosyabul/upload/MetinErcan_kayitdisi-turkce2\(2\)ppt](http://www.tepav.org.tr/tur/admin/dosyabul/upload/MetinErcan_kayitdisi-turkce2(2)ppt); erişim tarihi:10.11.2018.

Ekonomik yapılarıdaki aksaklıklar ve düzenlemedeki yetersizlikler kayıtdışı ekonomiyi canlandıran başlıca etkidir. Akalın ve Kesikoğlu'da (2007) çalışmasında kayıtdışı ekonominin nedenlerini şu şekilde ortaya koymuşlardır; “*Devletin asli görevlerinden olan vergi toplama ne yazık ki devleti mükelleflerin gözünde sevimsiz yapmaktadır. Yıllardır süregelen ve son yıllarda düşüş gösteren yüksek enflasyon oranlarıyla birlikte enflasyonun ekonomik ve sosyal maliyetleri de mükelleflerin gelirlerini saklamalarına ve eksik beyanda bulunmalarına neden olmaktadır. Kayıtdışı ekonominin, mali, ekonomik, politik, sosyal, psikolojik ve hukuki birçok sebebi bulunmaktadır. Bu bağlamda, ülkenin ekonomik yapısı ve işleyiş sistemi ile toplumsal özelliklerin kayıtdışılığı oluşturmada rol oynadığı görülmektedir*” (Akalın ve Kesikoğlu, 2007:73).

Özellikle, istihdam açısından bakıldığında, ekonomide küçük işletmelerin yaygınlığı ile tarım ve hizmetler sektörüne dayalı faaliyetlerin ağırlıkta olması kayıtdışılığa yol açan önemli etkenlerdir. Kontrolü ve denetimi kolay değildir. Ayrıca ekonominin az gelişmişliği, yüksek işsizlik oranları, yüksek enflasyon, cari ve kamusal açıkların büyüklüğü, ekonomi politikalarındaki kırılganlıklar, fiyatlarda görülen istikrarsızlık, ekonomik krizler ve daralmalar, kayıtlı ekonomide istihdam ve gelir imkânlarının kısıtlı ve yüksek maliyetli olması, kayıtdışılığı etkileyen unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında “*kayıtdışı ekonomi, gerek Türkiye ekonomisi ve gerekse diğer ülke deneyimleri incelendiğinde, sebepleri, sonuçları ve işleyişi ile oldukça karmaşık bir görünüm içeren, çok boyutlu bir yapıya sahiptir. Kayıtdışı ekonominin genişlemesi, bir taraftan çalışanların güvencesiz kalmasına yol açarken, diğer taraftan kayıtlı ekonomi aleyhinde haksız rekabete yol açmaktadır. En önemlisi ise, vergi gelirleri yoluyla sağlanması beklenen finansman kaynaklarının azalmasına yol açarak, kamu açıklarının büyümesine ve sosyal güvenlik sisteminin bozulmasına sebep olmaktadır*” (Us, 2004:1-5; Akalın ve Kesikoğlu, 2007:73). Kuşkusuz kayıtdışı ekonominin, ekonomik nedenlerinin yanı sıra sosyolojik nedenleri de vardır. Örneğin, hızlı nüfus artışı ve göçün doğurduğu işsizlik ve çarpık kentleşme işgücü piyasasını olumsuz etkilemekte ve bu durum kayıtdışı istihdama neden olmaktadır.

Kayıtdışı ekonominin olması gereken optimal büyüklüğü hakkında değişik çalışmalar bulunmaktadır. Ortalama olarak, kayıtdışı ekonomik yapının büyüklüğünün GSMH'nin %10'u kadar olmalıdır. Ayrıca, enformel ekonominin yoksulluk sorununa geçici çare olabileceği, istihdam oluşturmada enformel sektör girişimciliğine vurgu yapılmaktadır. Ekonomik yapıda

refah kaybı endişesiyle kayıtdışı ekonominin kalmasını savunan yazarlarda mevcuttur (Bağırzade, 2015:49).

Ancak Altuğ’un (1999:285) çalışmasında çok çarpıcı ve önemli bir açıklama bulunmaktadır; “Yetkisini ancak toplam nüfusun %40’ı için kullanabilen hükümet, sosyal ve siyasi istikrarı nasıl sağlayabilir? Demek ki, Üçüncü Dünya Ülkelerinde darbelerin bu kadar çok sık yaşanması bir tesadüf değildir.” (Altuğ, 1999:285; aktaran bkz: Bağırzade, 2015:49-50). Bu ülkelerde kayıtdışılık oranı %60-70’ler mertebindedir. Ülkemizde bu oran %53-59’lara kadar çıkmıştır. Ortalama %35’ler mertebesinde seyretmektedir. Bu ortalama oranı bile çok yüksektir.

**Tablo 1: Türkiye’de Kayıtdışı Ekonominin Büyüklüğü
(Cari Fiyatlarla Milyon TL)**

YILLAR	GSMH	BÜYÜME ORANI (%)	Dolanımdaki Para	Hesaplanan Dolanımdaki Para	Sıfır Vergi Oranında Hesaplanan Dolanımdaki Para	İllegal Para	Paranın Gelir Hızı	Kayıtdışı Ekonomi	Yüzde
1970	155146,33	6,18	11245	12321	6059	9144	6	52134	18,8%
1975	218974,23	16,74	32900	32503	11620	20883	6	119033	18
1980	241959,11	-4,83	218000	249481	84788	164693	6	1136382	21
1985	339693,3	10,59	1011000	1166081	443203	722878	9	7301068	20
1990	397177,6	7,49	11377600	9736808	3640120	6096688	12	79256944	21
1995	400684,65	12,93	189465200	192561200	63695960	128865240	20	2603077848	31
2000	449478,55	15,42	3196942000	2928518000	882328400	2046000000000	19	38468364480	25
2005	781243	5,27	3531057629	6753286155	4868183998	1885102157	18	34644083968	53
2006	895527	7,96	6498796272	8110966018	5860159636	2250806382	12	26266261443	35
2007	975733	4,7	6976828505	9194623894	6635532472	2559091422	12	30927672401	37
2008	1067944	0,7	8026300798	10604456489	7666104660	2938351829	12	34798148266	37
2009	952558	-4,8	9329788403	10555907982	7609347678	2946560304	10	30083975908	32
2010	1168799	9,2	11520984966	12387528644	8895289923	3492238721	10	33306784455	31
2011	1297713	9,9	14590965529	15127819028	10857179101	4270639927	9	37982858926	29
2012	1416798	4,2	16125440878	16581419784	11913327029	4668092755	9	41014362409	29
2013	1567289	6,9	19873312388	18608009270	13362119443	5245889827	9	41371194238	26
2014	1747362	5,9	23669805673	21227710462	15302239238	5925471224	8	43763426861	25
2015	1953561	6,1	28824054698	24333645801	17511903033	6821742768	7	46212779862	24
2016	2608526	4,2	33734342570	32644621351	23428922572	9215698779	7	56008012509	28
2017*	3109074	7,4	38546673260	35904634890	24342689087	9895672435	6,1	68080213977	32

Kaynak: Güler ve Toparlak, 2018: 216-218’deki tablolardan alınmıştır. Ayrıca; GSMH, İktisadi Büyüme Oranı ve 1970-2017 yılına ait tahmini değerler yazar tarafından hesaplanmıştır. *Tahmini hesaplanmış değerleri ihtiva etmektedir.

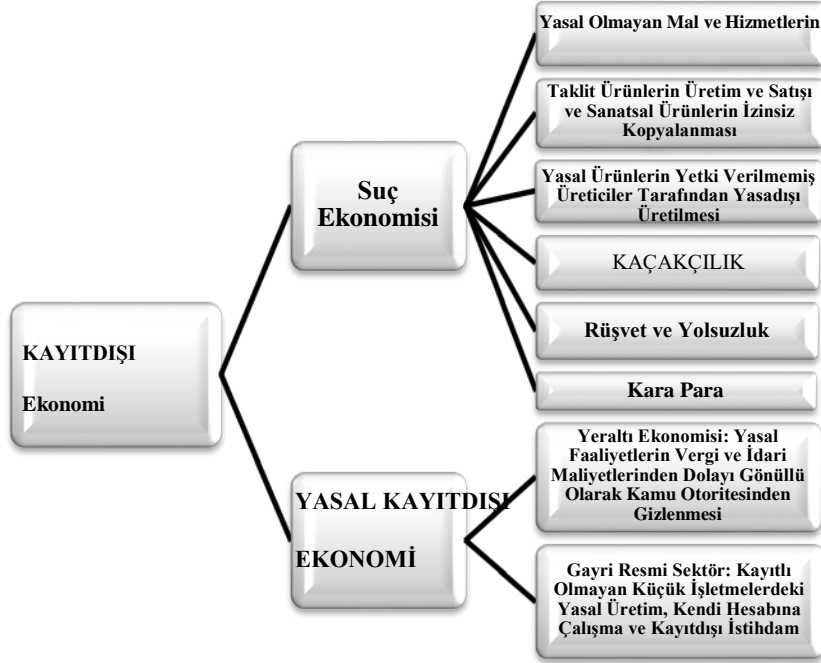
Kayıtdışı ekonomik yapının büyüklüğünü ve boyutunu belirlemek için, nakdi olarak (ulusal para, yabancı döviz, değerli fon ve kağıtlarla) yapılan işlemlerde fark etmek ve ölçmek

en azından tahminde bulunmak mümkündür. Bu tahminler genelde piyasada dönen parasal işlem hacmine dayanarak yapılmaktadır. Bunun yanında takas işlemlerinde, aynı ödemelerde, parasal olmayan ev ekonomisi, öz tüketim gibi piyasa dışında gerçekleştirilen kayıtdışı ekonomik faaliyetlerde bu kapsamdadır (İlgın, 1999: 1-25). Kayıtdışı ekonomiyi anketler yoluyla mikro olarak ölçme yönteminin güvenilirliği ve bilimsel etikliği açısından sıkıntılıdır. Bunun yanında vergi incelemeleri, hanehalkı tüketim anketleri, sanayi üretim anketleri, işgücü anketleri, işsizlik oranları, enflasyon sepeti hesaplamaları kullanılan yöntemlerden bir kaçıdır. Tam bir doğru cevap alınmadığından akademik tartışmalara ve eleştirilere neden olabilmektedir. Kayıtdışı faaliyetlerin önemli bir kısmının yasalara aykırı olması, fert ve işletmelerin bu tür illegal ve yasadışı faaliyetleri ile ilgili bilgileri gizleme ve saklama eğiliminde olması sonucunu da beraberinde getirmektedir. Makro ölçme yaklaşımı olarak nitelendirilebilecek olan dolaylı ölçme yöntemlerinde kayıtdışı ekonominin büyüklüğüne ilişkin bilgi vermesi muhtemel makro ekonomik gösterge değerlerinin özellikle GSMH, toplam istihdam oranı, dolaşımdaki (emisyon hacmi) para arzı miktarı, vb. göstergelerdeki zaman içerisinde yıldan yıla değişimi ile değerlendirilmektedir. Bu baz alınan değerlerde tam bir doğru sonuç alınmasa da yaklaşık tahmini değerler elde edilebilmektedir (Öğünç ve Yılmaz, 2000:1-2; Us, 2004:16-17).

Kayıtdışı ekonomik yapının büyüklüğü ve denetlenmemesi konusunda Feige (1990:991) çalışmasında şunları belirtmektedir: “*Kayıtdışı ekonominin genişlemesi anarşi oluşturmakta ve bu ekonomik gelişim sürecinin hızlandırılmasına katkı sağlaması gereken politik, hukuksal ve ekonomik kurumların istikrarını ve sorumluluğunu ortadan kaldırmaktadır*”. Feige, kayıtdışı ekonominin etkisizleştirilmesiyle ilgili olarak gösterdiği yöntem ve analizler şu şekildedir; “*Monetarist yaklaşım enflasyonu izah etmekte yetersiz ve güçsüz kalmıştır. Zira bu görüş enflasyonu yalnız ve yalnız piyasadaki para miktarı (para arzı) ile bağlantılı bulur. Oysa resmi olmayan sektörün (yeraltı ekonomisinin) varlığı, paranın bir ödeme aracı olarak tedavüle çıkma durumunu, kullanım hızını, biçimini önemli ölçüde değiştirerek tahlilleri ve tahminleri yanaltır. Öte yandan yeraltı ekonomisi, ekonomide verimlilik ve etkinlik ölçümünü zayıflatır veya aksatır. Bu, yaratılan gelirin beyan edilmemesinden ve üretim kaynaklarının resmi sektörden yeraltı ekonomisine aktarılmasından doğabilir*” (Feige, 1990: 989-993; ayrıca bkz: Bağırzade, 2015:45).

Şekil 2: KAYITDIŞI EKONOMİNİN GENEL YAPISI

Kaynak: Prokhorov, 2001:13; Aktaran bkz: Güler ve Toparlak, 2018:211’deki şekilden alınmıştır.

Ülkemizde kayıtdışı ekonomik yapının oluşmasına teşvik eden ve onun büyümesine neden olan pek çok yasal ve idari düzenleme vardır (Şeker, 1995: www.kanitymm.com.tr /makale/1995; erişim tarihi:05.04.2018).³ Bu durumlar kayıtdışı ekonominin büyümesine ve gelişmesine neden

³ Şeker’in, (1995) çalışmasında kayıtdışı ekonominin büyüme ve artış nedenlerini 4 geniş maddede detaylı olarak tasnif etmek mümkündür;

- “İnsana değer veren bir vergi sisteminin kurulamamış olması, Vergi kaçırma isteği, Mali mevzuattan kaynaklanan güçlükler ve formalite fazlalığı, Denetimlerdeki yetersizlikler veya etkin olmayan denetim yöntemleri, Yeterince caydırıcı olmayan vergiye ilişkin adli cezalar, (4008 Sayılı Kanun’la mali cezalar önemli ölçüde artırıldığı halde, adı (hapis) cezalarında beklenen artışlar yapılmamıştır), Vergi idaresinden ve vergi denetiminden kaynaklanan sorunlar, (Vergi idaresinin ve vergi denetiminin yeni bir anlayış çerçevesinde düzenlenmesi gereklidir), Vergi yargısı ve adli yargıdaki aksaklık ve tıkanıklıklar, Kurumlar Vergisi Kanunu’ndaki muafiyet ve istisnalar (KVK: Md. 78), Vergiye tabi tüm gelirlerin tek beyannameye toplanmasını engelleyen yasal düzenlemeler (GVK: Md. 8687), Halkın yeterli vergi bilincine ve kültürüne sahip olmaması, (Örneğin, Türkiye’de pekçok kişi gelirini brüt değil net söyler. Bu tarz bir ifadenin altında toplumsal vergi bilinci ve kültürünün azlığı yatar). Çok sık aralıklarla çıkarılan vergi af yasaları. Bölgeler arasındaki farklı gelişmişlik düzeyi de kayıtdışı ekonomik işlemleri artırmaktadır. Sisteme entegre olmamış az gelişmiş bölge insanların vergiye ve mevcut yasal ’sisteme bakış açılan daha farklı olabilmektedir.
- İşletmelerin dönem kârlarının tespitinde enflasyon olgusunun yeterince dikkate alınmaması, Bütün bu nedenlerden başka, diğer çok önemli bir neden de belki de birinci neden, ülkede yaşanan ekonomik krizdir. Ekonomik dengelerin bozulması ve kronikleşen enflasyon, toplumda suç oranlarını artırmaktadır. Bu bağlamda, nedeni ekonomik olan kayıtdışı ekonomiye ilişkin suç ve fiillerde de artış olmaktadır. Kurumlaşmayan küçük ve orta ölçekli firma sayısının toplam mükellef sayısı içindeki oranının fazla olması ve bu kesimin ülke siyasetinde etkin oluşu. Üçüncü sektör olarak ilan edilen "vakıf sektörü de yasal koruma altında, kayıtdışı olmasa bile kendine vergi dışı bir alan yaratmaktadır. Ayrıca dernek ve vakıflara ait iktisadi işletmeler, vergiden muaf kooperatifçilik, ordu pazarları, kamu kurum ve kuruluşlarına ait kantin işletmeciliği gibi faaliyetler bir yandan kayıtdışı ekonominin boyutlarını büyütmede bir yandan da vergi kaybına neden olmaktadır.
- Ortaklıklardaki yöneticilerin yolsuzluk yapmalarından kaynaklanan kayıtdışı ekonomik faaliyetler, Dış ticaret rejimi, teşvik mevzuatı, borsacılık kurumu ve diğer ilgili mevzuatlardaki boşluklar veya yetersizlikler, Kazancın tespitinde safilik

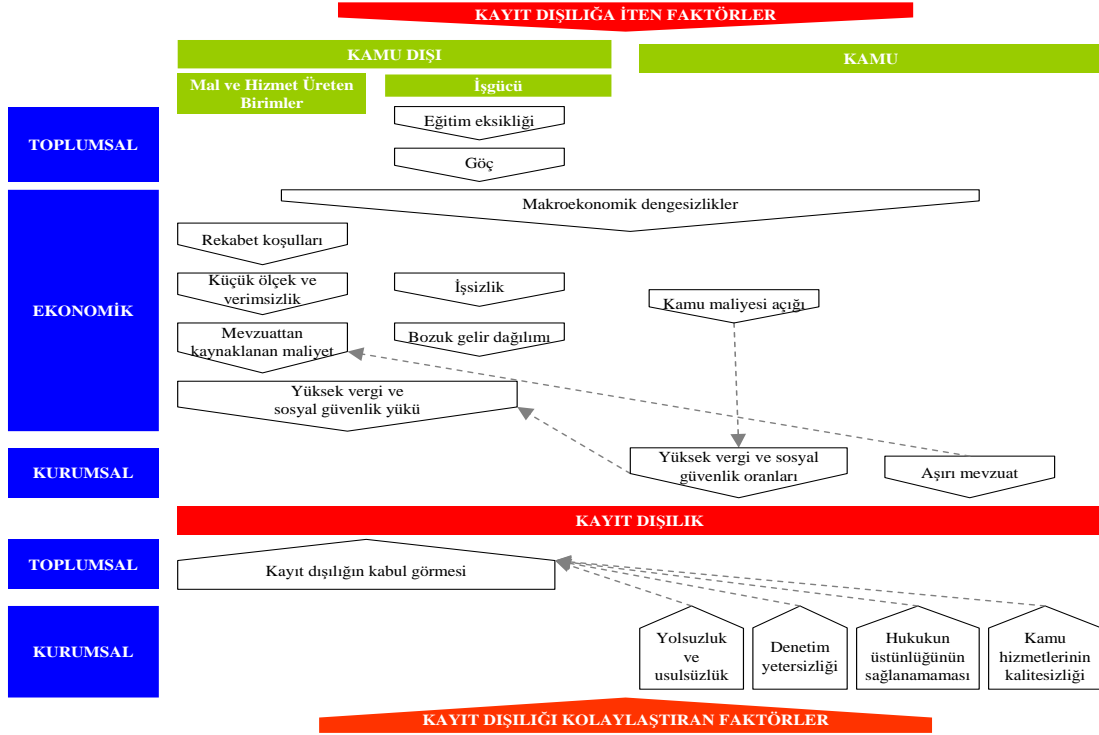
olmaktadır. Bunun yanında, Ercan'ın (2006) çalışmasında belirtmiş olduğu üzere başka nedenlerden kaynaklanan bir takım faktörlerde kayıtdışı ekonominin büyümesinde ve yayılmasında rol oynamaktadır; “*Kayıtlı ekonominin ortaya çıkarttığı mevzuat ve bürokratik düzenlemelerin getirdiği yüksek üretim maliyetlerinden korunma-kaçınma, yasal vergi ve kamu düzenlemelerinden kaçınma, denetimin zor olduğu emek-yoğun üretime dayalı sektörlerde kayıtdışılığın aşırı yoğunlaşması, üretim için teknik sofistikasyon ve yatırım ihtiyacının sınırlı olduğu sektörlerde firma sayısının fazlalığı, firma sayısının fazla olduğu denetimin yetersiz ve etkin olmadığı ortamlarda kayıtdışılığın hızla artması, üretim girdilerinin takibindeki zorluklar, üretimin gerçekleştirildiği bölgenin sosyo-ekonomik gelişmişliği, kayıtdışılığın ahlaki norm haline gelmesi ve toplumda aşinalık oluşturmaya yapılmasının abes görülmemesi, vergi sisteminin adil olmadığı ve toplanan vergilerin yerinde kullanılmadığına dair yaygın kanaat, bunun yanında gelir dağılımında adil bir bölüşümün olmaması da bu kanaati artırmaktadır, sosyal güvenlik sistemine duyulan güvensizlik ve memnuniyetsizlik, iş bulma ve iş kurmada teknik destek eksikliği ve enformel şebekeleşmenin yaygınlaşması, iktisadi alışkanlıklar (nakit kullanma alışkanlığı), coğrafi ve demografik gelişmeler (kentlere göçler), devlet-siyaset-birey ilişkisi (hukukun üstünlüğü prensibinin zedelenmesi ve bireylerin devleti usulsüzlüklere müsamahalı yaklaşan bir otorite olarak algılaması)” (Ercan, 2006; [www.tepav.org.tr /tur/admin /dosyabul /upload/ MetinErcan _kayitdisi-turkce2\(2\).ppt](http://www.tepav.org.tr/tur/admin/dosyabul/upload/MetinErcan_kayitdisi-turkce2(2).ppt); erişim tarihi:10.11.2018).*

---

ve gerçeklik ilkelerinin tam olarak uygulanmaması, (Örneğin, serbest kazanç sahipleri binek otomobillerinin giderlerini ve amortismanlarını kazançlarının tespitinde dikkate alamamaktadırlar),

- Ücretliler dışında kalan mükelleflere, "asgari geçim indirimini" hakkı tanınmaması, Ücretler üzerinden alınan yüksek oranlı vergi, sigorta v.b. mali yükümlülükler, örneğin, ülkemizde genel vergi yükü oranı %23-24 civarında olmasına rağmen bu yük ücretlilerde (dolaylı vergiler dahil) %50'yi aşmaktadır. Genelde vergi oranları yüksektir. Gelir vergisi tarifesindeki vergi oranının %25'ten başlayarak %55'e kadar çıkması vergiyi verilebilir olmaktan çıkarmaktadır. Ücretler, tazminatlar, teşvik ve ikramiyelerdeki çeşitli istisna ve muafiyetler (GVK: Md. 2329), Götürü usulde vergilendirmenin sınırlarının geniş tutulması (GVK: Md.46-48), Bilanço esasına göre defter tutma hadlerinin yüksek tutulması, Sosyal güvenlik sisteminin yeterince gelişmemiş olması, (BağKur, SSK ve emekli sandıklarının içinde buldukları sorunlar doğrudan doğruya vergi sistemini de olumsuz yönde etkilemektedir), Kayıtdışı ekonomiyi artıran etkenlerden birisi de, toplanan vergilerin tutumluluk ve verimlilik ilkeleri doğrultusunda harcanmadığına, kamuoyunun inandırılmamasıdır” (Şeker,1995: www.kanitim.com.tr/makale/1995; erişim tarihi:05.04.2018) .

Şekil 3: KAYITDIŞILIĞA İTEN FAKTÖRLER

Kaynak:Ercan,2006:www.tepav.org.tr/tur/admin/dosyabul/upload/MetinErcan_kayitdisi-turkce2(2)ppt; erişim tarihi:10.11.2018.

Kayıtdışılığa iten pek çok faktör yukarıdaki şekilde görülecektir. Göç hareketi, eğitimin yetersizliği ve eksikliği, işsizlik, bozuk gelir dağılımları, verimsizlik, mevzuatın yetersizliği ve denetimsizliği, kamu maliyesi açıkları, diğer ekonomik açıklar, yolsuzluk ve usulsüzlük, toplumsal ahlak, para piyasalarındaki dengesizlikler ve trend etkilerinin sıkça olması, piyasa rekabet şartları ve piyasaların kontrolsüzlüğü, aşırı vergi uygulama ve ödemeleri, üretimsizlik kayıtdışı besleyen ve büyüten etkenlerin başında gelmektedir.

Kayıtdışı ekonomik yapıyı ele alan iktisat literatüründe pek çok sayıda ampirik çalışma mevcuttur; genelde kayıtdışı ekonomi ile, iktisadi büyüme, para arzı türleri, istihdam ve işsizlik oranları, hanehalkı anketleri, sektör üretim endeksleri, verimlilik oranları, kapasite kullanım oranları, göç oranları, nüfus artış oranları, tüketim oranları, vergi ve vergi yükü arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalar literatürde yer almaktadır (Akalin ve Kesikoğlu, 2007:73; Elgin, 2012:237-258).

Tablo 2: Kayıtdışı Yapının Ekonomi Üzerindeki Olumsuz Durumu

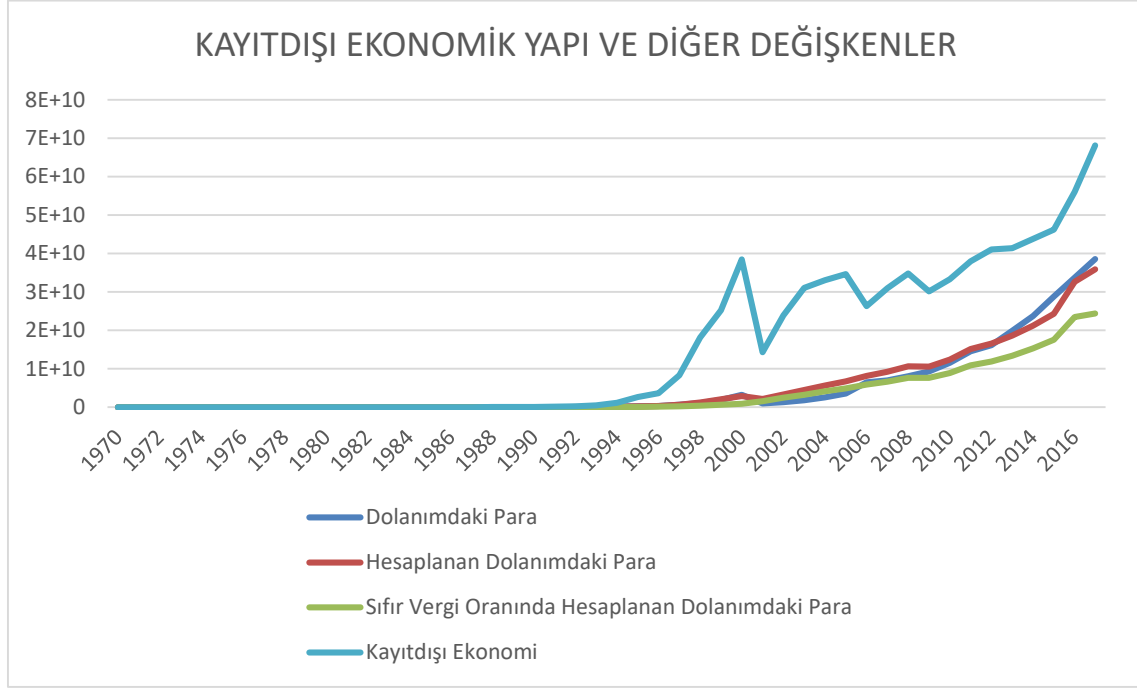
EKONOMİK YAPIDAKİ DURUMLARI	OLUMSUZLUK DURUMU
Makroekonomik	<ul style="list-style-type: none"> ✓ İktisadi büyümeyi azaltmaktadır, ✓ Enflasyonu yükseltmektedir, ✓ Ekonomik istikrarsızlık yaratmaktadır, ✓ “Dolarizasyon” düzeyini yükseltmektedir, ✓ İstatistik verileri çarpıtmakla iktisat politikasının etkinliğini azaltmaktadır, ✓ Kaynakları kayıtdışılığa uygun sektörlere aktararak toplam ekonomik verimliliği düşürmektedir, ✓ İhracat potansiyelini kısıtlamaktadır, ✓ Ülkeden sermaye kaçışını artırmaktadır, ✓ Ekonomide daha fazla kayıtdışılık doğurmaktadır,
Mikroekonomik	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Kamu hizmetlerinden mahrum bırakmaktadır, ✓ Sağlam mali kaynaklara erişimi engellemektedir, ✓ Haksız rekabet ortamı yaratmaktadır, ✓ İşletmeleri küçülterek verimliliği düşürmektedir, ✓ Markalaşmayı engellemektedir, ✓ Reklam olanaklarını ortadan kaldırmaktadır, ✓ “Kayıtdışılık” maliyetleri oluşturmaktadır, ✓ İnovasyon potansiyelini zayıflatmaktadır, ✓ Sağlıksız çalışma ortamı yaratmaktadır, ✓ Tüketici haklarını ihlal etmektedir, ✓ Sendika kurumunu zayıflatmaktadır, ✓ Dış piyasalarda rekabet gücünü düşürmektedir,
Kamu Maliyesi	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Kamu gelirlerini azaltmaktadır, ✓ Resmi sektörde vergi yükünü yükseltmektedir, ✓ Dürüst vergi mükellefleri “cezalandırılıyor”, ✓ Kamu hizmetlerini kısıtlamaktadır, ✓ Vergi ahlakını tahrip etmektedir, ✓ “Free-rider” sorunu yaratmaktadır, ✓ Vergi otoritesini zayıflatmaktadır,

Sosyal	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Sosyal sigortadan yoksun insan kitesini oluşturmaktadır, ✓ Ekolojik sorunları derinleştirmektedir, ✓ Çarpık şehirleşmeyi doğurmaktadır, ✓ Çocuk emeğini teşvik etmektedir, ✓ Devletin egemenliğini zayıflatmaktadır, ✓ Sosyal ahlakı ve düzeni tahrip etmektedir, ✓ Yolsuzluk ve rant arayışını genişletmektedir, ✓ Demokrasi ve hukuk sistemini zayıflatmaktadır, ✓ Vatandaşın devlete bağlılığını ve güvenini zayıflatmaktadır, ✓ Toplumda suç oranını yükseltmektedir,
---------------	---

Kaynak: Bağırzade, 2015:42’deki tablodan alınmıştır. Bağırzade tarafından oluşturulmuştur.

Kayıtdışı ekonomik yapıyı engelleyebilmek için Metin Ercan (2006) çalışmasında şu önerileri ortaya koymuştur; “*kayıtdışılığı tetikleyen faktörler tespit edilmeli, kayıtdışılıkla mücadelede genel çözümler yerine, her sektörün üretim, dağıtım ve satış özelliklerine uygun çözümler getirilmeli, sadece vergilerin azaltılması ya da kontrollerin artırılması değil, çok boyutlu entegre çözümler sunulmalı, kritik kontrol noktaları saptanmalı ve kayıtdışılık kaynağa durdurulmalı, kayıtdışılığı tetikleyen sosyolojik yapı ve bireylerin davranış kalıpları incelenmeli ve uygun çözümler önerilmeli, denetim ve yaptırım sürecinde otorite boşluğu yaratmadan çeşitli birimler arasında yetki ve sorumluluklar net bir şekilde belirlenmeli ve bilgi alışverişinin aksamadan gerçekleştirilmesi sağlanmalı, etkin bir vergi denetimi için öncelikle gelir tanımı baştan yapılmalı ve gelir, iki dönem arasındaki servet artışı ve harcamaların toplamı şeklinde tanımlanmalı, denetim sürecinde özellikle para hareketleri sıkı bir şekilde takip edilmeli, denetimde bilgi teknolojileri etkin kullanılmalı, kredi kartı kullanımı yaygınlaştırılmalı, belgeleme sisteminde teknolojiden yararlanılmalı, kayıtdışılıkla mücadelede kamunun verdiği teşvikler ile kayıt içine giriş arasında bir “çıkar birliği” kurulmalı, kayıtdışı işlemlerin ihbar edildiği özel destek birimleri ve telefon hatları kurulmalıdır” (Ercan,2006; www.tepav.org.tr/tur/admin/dosyabul/upload/MetinErcan_kayitdisi-turkce2(2)ppt;erişim tarihi:10.11.2018). Aslında Ercan’ın da çalışmasında belirttiği üzere, Türkkart sistemi bu sıkıntıları ve problemleri kökünden çözecek bir özelliğe sahiptir. Aşağıda Türkkart sisteminin çalışma şekli, işlevsel özellikleri, uygulama yerleri ve getireceği toplumsal, ekonomik ve stratejik avantajlar açık bir şekilde ortaya konmuştur.*

Şekil 4: KAYITDIŞI EKONOMİK YAPI VE DİĞER DEĞİŞKENLER

4. KAYITDIŞI EKONOMİ İLE MÜCADELEDE “TÜRKKART” SİSTEMİ

Uzun yıllardır tedavülde olan kağıt para sisteminin uygulamasında ve denetiminde birtakım önemli sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Örneğin, kayıtdışı ekonomiyle mücadelede etkisiz kalınması gibi. Bunun yanında vergi kaçakçılığında ciddi artışlar olmuştur. Mali suçlar ve parasal takip konularında yetersiz kalınmıştır. Terör örgütlerinin ve illegal yapıların finansal kaynağı takip edilememektedir. Para ve maliye politikalarındaki sızıntıların ve plansız uygulamaların makro ekonomik dengeleri bozacak büyüklükte olmaktadır. Serbest piyasa (kapitalizm) sisteminin getirdiği piyasa uygulamalarının arz-talep dengesi üzerinde yarattığı şokların ciddi şekilde arttığı görülmektedir. Yolsuzluk, rüşvet ve her türlü kaçakçılığın önüne geçilememektedir. Benzeri pek çok duruma çözüm getirecek ve önleyecek sistem, akıllı kart sistemidir.

Türkkart sistemi ülke içinde kağıt paranın tedavülde olmadığı sistemdir. E-devlet uygulamasına entegre edilecek bir yazılımla vatandaşların, tüzel kişiliklerin ve kurumların parasal nitelikteki mal varlıkları kayıt altına alınacak ve alışverişler yakın zamanda kullanıma geçecek çipli kimlik kartlarıyla yapılacaktır. Bu sayede ekonomi kayıt altına alınmış olacak ve yastık altı ekonomi kavramı ortadan kalkacaktır.

4.1. TÜRKKART Nedir?

Parasal niteliklerin ve kişisel kimlik bilgilerinin bir arada tutulduğu bu akıllı kart sisteminde kişiye özel tüm bilgiler, günlük yaşamda yaptığı tüm alışverişler, ticari ve mali işlemler, kişiye ya da kuruma ait gelir ve gider bilgileri mevcut olacaktır.

4.2. TÜRKKART İçinde Bulunacak Argümanlar

Türkkart sisteminde bulunacak unsurlar **iki gruba** göre oluşturulacaktır;

1) Kişiyeye ait bilgiler,

2) Kurumsal bilgiler (Şirket, vakıf, dernek, kurum, kuruluş, kooperatif vb.)

Kişiyeye ait kimlik bilgilerinin başında (kan grubu, boy, kilo, imza, DNA haritası, yaşı, cinsiyeti, vb.), askerlik bilgisi ve vergi mükellefligi, maaş / ücret kazanımı, günlük harcamalar, alış-veriş kayıtları vb. gelmektedir.

Kurumsal bilgilerin başında (tüzel kişilik), imza yetkisi (sorumlu kişilerden alınacak), tüzel kişilik niteliği taşıyan kurum ve kuruluşlarda, kurumun yetkili kişileri tarafından yapılacak tüm harcama kalemlerinin tek tek belirtilmesi, gelir-gider bilanço ve günlük tüm muhasebe işlemlerinin görülebilmesi, ticari alış-verişlerde mal alımı ya da satımı sürecinde elde edilen gelir ve giderlerin tek tek kayıt altına alınması özellikleri gelmektedir.

4.3. TÜRKKARTIN İçinde Barındığı Bilgi Ve Datalar

4.3.1.TÜRKKART Sisteminde Yer Alacak Temel Bilgiler:

1. Türkiye Cumhuriyeti kimlik kartı ibaresi,
2. Kart seri ve numarası (16 farklı karakter içeren geniş güvenlik bandı için),
3. T.C. kimlik numarası (11 rakamlı kişiyeye özel no, güvenlik için),

4. Soyadı,
5. Adı,
6. Biyometrik fotoğraf (güvenlik için),
7. Doğum tarihi,
8. Cinsiyet,
9. Geçerlilik tarihi (Örneğin, yabancı bir turist ülkede kaldığı süre kadar tek tek durumu ayrıntılı olarak belirtilecek) (güvenlik için),
10. Uyuşu (yabancıysa),
11. Islak imza (güvenlik için),
12. Parmak izi (veya avuçiçi haritası) (güvenlik için),
13. Manyetik Bandrol (güvenlik için),
14. Barkod Kodu(güvenlik için),
15. DNA Kodu (güvenlik için),
16. Kan grubu (güvenlik için),
17. Retina (göz tarama) kodu (güvenlik için).

4.3.2.TÜRKKARTIN İçinde Yer Alması Gereken İlave Bilgiler;

1. Ehliyet ve Formasyon Durumu Hakkında Detaylı Bilgiler (araba, uçak, gemi, vb.),
2. Ruhsat (sahibi olduğu tüm araçların ruhsatları, diğer üzerinde bulunan ruhsat sahipliği vb. durumlar),
3. Pasaport kayıtları (yurt dışı seyahatlerde kullanacağı pasaport bilgileri ile senkronize olarak görülebilecek seyahat bilgileri) yurt dışı giriş ve çıkış kayıtları, giriş ve çıkış amaçları net olarak belirtilmelidir,
4. E-devlet veri tabanı entegrasyonu (T.C. kimliğine ait tüm veriler),
5. Dini (inancı yoksa bu durumda boş bırakılmalıdır),
6. Özel bilgiler (C.V.),
7. Eğitim ve sağlık durumu hakkında detaylı bilgiler,
8. Kişisel muhasebe ve günlük, aylık ve yıllık alış-veriş kayıtları, kişinin günlük olarak hesap hareketleri ve yaptığı tüm mali ve ticari işlemler,
9. Özel ve kamuya ait tüm işletmeler, vakıflar, dernekler, kooperatifler, holdingler ve kurumlar için hesap işlem hareketleri ve envanter kayıtları, bilanço sistemleri,

10. Vergi kayıt (mükelleflik), tapu kayıtları, askerlik durumu, mezuniyet durumu, adli kayıt (sabıka durumu); e-devlet sistemiyle entegre olacak (madde 4’deki durum).
11. Kişinin üzerinde bulunan tüm menkul ve gayri menkul kayıtları ve işlemleri,
12. Kişinin yurt dışında bulunan tüm menkul ve gayri menkul kayıtları,
13. Yurt dışı ile iş yapan ithalat ve ihracat firmalarının tüm hesap dökümleri, mal ve hizmet işlem döküm belgeleri, envanter ve gümrük kayıtlarının belirtilmesi,
14. Mali ve servet beyanı, vergi cezası, vergi affı, vergi indirim ve vergi muafiyeti durumlarının detaylı olarak belirtilmesi,
15. 7’den 70’e herkesin ve her kurumun bir Türkkart’ı olacaktır. (yurt içine gelen ve belli bir süre kalacak olan tüm turist, diplomat, ataşe, yabancı uyruklu yurt içinde görevli herkes bu kart sistemine dahildir),
16. Diğer özel bilgiler ve durumlar.

4.4. TÜRKKART Sisteminin Çözüm Getireceği Konular ve Alanlar

Bu akıllı kart sistemi, toplumun her kesitinde ve her alanında toplumsal fayda sağlayacak, sorunları çözecek ve en önemlisi Türk milletini dünyanın en ileri ve en kalkınmış medeniyeti haline getirecek unsurları içinde barındırmaktadır. Bu kart sistemi, “*doğruyu yanlıştan, suçluyu suçsuzdan, fakiri zenginden, yerliyi yabancından, haklıyı haksızdan, güvenilirli sakıncalıdan*” ayıran bir sistem olacaktır. Bu bağlamda Türkkart sistemi sağlayacağı avantajları ve getireceği kolaylıkları özetle 10 maddede belirtmek mümkündür;

1. **Kayıtdışı Ekonomi:** Ülkemizin en önemli sorunlarından birisidir. Milyarlarca lira paranın kimin elinde ve nasıl kullanıldığı takip edilememektedir. Türkkart sisteminin uygulanacağı ekonomide her şey kayıt altında olacağından ve kağıt para tedavülde olmayacağından tüm finansal hareketler takip edilebilecektir.
2. **Vergi Kaçakçılığı:** Ülkemizin önemli sorunlarından birisi de vergi kaçakçılığıdır. Örneğin bir esnaftan alış-veriş yapıldığında ödeme karşılığında vergi makbuzu ve kdv fişi alınmadığından vergi kaçırılmış olmaktadır. Ödeme Türkkart sistemiyle yapılmış olsaydı, ilgili esnaf fiş kesmek zorunda kalacaktır. Çünkü ticari alışverişlerde elektronik kayıt olarak kişinin hesabına para girişi olduğundan belge olarak kestiği fişi ibra etme zorunluluğu doğacaktır.
3. **Fiyat İstikrarsızlığı:** Bu sistemle istikrarsız olan ürün fiyatlarında istikrar sağlanacaktır. Örneklemek gerekirse; aynı ürünü üreten iki firmadan birinin vergisini düzenli ödediğini

personelini sigortalı çalıştırdığını ve ücretlerini adil bir şekilde ödediğini varsayalım. Diğer firmanın vergi kaçırdığını sigortasız personel çalıştırdığını, ücretlerini asgari ücret düzeyinde ödediğini varsayalım. Bu şekilde çalışan firmalardan birincisinin ürettiği ürünün fiyatı diğerine göre, daha pahalı olacaktır. İkinci firmanın ürettiği ürünün maliyeti daha düşük olacağından daha ucuza satacak ve pazarı ele geçirerek haksız rekabet yapmış olacaktır. Ancak Türkkart sisteminde tüm finansal işlemlerin kayıt altında olacağını bilen firmalar yasa dışı faaliyette bulunmayı göze alamayacağından tüm finansal hareketlerde dürüst bir tutum sergileyeceği için gerçek maliyet tüm firmalar için geçerli olacaktır ve haksız rekabet ortadan kalkacaktır.

4. **Gelir Dağılımında Adalet Sağlanması:** Gelir, kişi veya grupların belirli bir zamanda elde ettikleri parasal getiri olarak tanımlanır. Geniş anlamda bakarsak, ekonomik birimlere yapılan parasal ve nesnel aktarımlarda gelir kavramının içine girer (Ulutürk ve Ersezer, 2005:89). Gelir dağılımı kavramı, bir ülkede üretilen mal ve hizmetlerin toplumun farklı kesimlerinde nasıl bölüştüğünü gösteren kavramdır (Pınar, 2010:307). Alt gelir grupları ile üst gelir grupları arasında gelir adaletinin sağlanması gerekir. Gruplar arasında kişi sayısı açısından batılı toplumlarda olduğu gibi birbirine eşit olması gerekir. Üst gelire sahip bir kişi, alt gelir grubundaki bir kişiyi sübvansede edip, dengeleyebilmelidir. Adil bir gelir dağılımı için bu olmazsa olmaz bir durumdur.
5. **İktisadi Kalkınma ve Büyüme:** Türkkart sistemiyle iktisadi büyümede istikrarlı bir artış meydana gelecektir. Bu artışın %8-9 oranında olması hedeflenmektedir. Bu elektronik ve akıllı kart sistemi çağımızın gereklerini kullanabilme ve bu doğrultuda ekonomiye canlılık katabilme imkanı sağlayacaktır. Bu kart kolektif bir nitelik taşıırken, aslında ferde liberal bir imkân sunacaktır.
6. **Eğitim ve Sağlık:** Sağlık konusunda kişisel bilgiler kayıt altına alınacağından hastalık durumu, geçmişte yaşanan sağlık sorunları (DNA kodlaması ile ilgili olarak yaşayabileceği sağlık ile ilgili sorunlar), tek tek kayıt altına alınacağından devlet tarafından kişinin özel sağlık bilgilerine de ulaşılacak olmasından dolayı, ilaç yardımı ve tedavi uygulama sürecinde, sosyal yardım sürecinde ve sağlık hizmetlerinin karşılanmasında daha hızlı ve kolay çözümlere imkan sağlayacaktır. Eğitim ile ilgili olarak, kişinin eğitim hayatı kayıt altına alınmış olacağından, geçmişten bugüne kadar ki, tüm eğitim bilgilerinin yanında edindiği ve kazandığı formasyonlar, diplomalar, belgeler, ehliyetler vb. konularda bilgi sahibi olunmasına imkan sağlayacaktır. Eğitim ve sağlık

hizmetlerinin insan ve yaşam kalitesini yükseltmekteki önemi ortaya çıkmaktadır. Bu durum ülkenin kalkınmasında ve iktisadi büyümesinde çarpan etkisi yapacaktır (Aksu, 2018b:3612-3617). Beşeri ve entellektüel sermayenin oluşturulması konusunda planlamanın yapılmasına imkan sağlarken, eğitim ve insan yetiştirme stratejisi konusunda da bir projeksiyon kazandıracaktır (Aksu, 2016:67-71). 21. yüzyılda insanını en iyi şekilde yetiştiren ülkeler dünya çapında öne çıkacaktır.

- 7. İstihdam (İşsizlik) Sorununun Ortadan Kaldırılması:** Günümüzde işsizlik önemli bir sorun haline gelmiştir. Gerek işsizlik rakamlarının tam bilinmemesi, gerekse de çalıştığı halde kayıtdışı çalışanların sistemde işsiz görüldüğü bilinen bir gerçektir. Türkkart sistemi bu sorunu asgari düzeye çekeceğinden ve herkesin geliri bileneceğinden gerçek işsizlik oranları ortaya çıkmış olacaktır. İstihdam sorununa çare olabilmek için beşeri sermayenin kalitesini artıracak nitelikli eğitim politikalarının yanında, mesleki yeterlilik ve iş hayatına kalifiye eleman kazandırma politikaları işlevsel hale gelecektir (Aksu, 2016:67-68). Gerçek işsizlik miktarı bilindiğinden sorunun kaynağını çözmek ve bununla ilgili olarak nasıl bir istihdam politikası izleneceğine dair bir öngörü oluşturmak mümkün olacaktır.
- 8. Cari Açık ve Bütçe Açıklarının Giderilmesi, Dış Borcun Ortadan Kaldırılması:** Ülkemizin önemli sorunlarından biri de cari açık ve bütçe açığıdır. Kayıtdışı paranın fazla miktarda olduğu apaçık ortadadır. Dış ticaret rakamları sadece kayıtlı verilerden oluşmaktadır. Türkkart sisteminde tüm hesap hareketleri kayıtlı olacağından hayali ihracat gibi yasadışı olaylar ortadan kalkacaktır. Vergiler adil olarak toplanacak bütçe açıklarının kısa zamanda kapatılması söz konusu olacaktır. Cari işlemler açığı da üretim zincirinin ve sisteminin yaygınlaşması ve artmasıyla, bunun yanında mali-fiyat istikrar politikalarıyla kısa dönemde kapatılacaktır. Toplam borç stoku da erimeye başlayacaktır. Dolayısıyla orta vadede zenginleşen ve dışarıya borç veren ülke konumuna gelinecektir.
- 9. Mali Suçların (rüşvetin, yolsuzluğun, vergi kaçakçılığının) Ortadan Kaldırılması:** Türkkart sistemiyle mali ve ekonomik suçlar da asgari düzeyde seyredecek hatta bitme noktasına gelecektir. Rüşvet, yolsuzluk ve vergi kaçakçılığı önemli mali suçlar kapsamındadır. Bunu önlemek Türkkart sistemiyle mümkündür.
- 10. Makro Ekonomik, Mikro Ekonomik ve Sosyal Hayatta Getireceği Diğer Önemli Stratejik Avantajlar:** İktisadi büyümeyi sağlar, enflasyonu stabil hale getirir, ekonomik istikrarı sağlar, üretim kaynaklarını kayıtdışılığı olmayan sektörlerle aktararak toplam faktör verimliliğini artırır, ihracat ve üretim potansiyeli artırır, işsizliği azaltır, sermaye kaçışını engeller, döviz kur fiyatlarına istikrarı ve dengeyi getirir, icat, inovasyon ve

teknolojik gelişmeyi artırır ve toplumu bu konularda girişimciliğe ve araştırmaya teşvik eder (Aksu, 2018a:2636-2643), sendikal ve örgütsel yapıların güçlenmesini sağlar, toplumsal demokrasiyi ve hukuk sistemini güçlendirir ve illegal yapıları bitirir, dış rekabette yerli firmaları daha güçlü kılar, kamu hizmetlerinin yaygınlaşmasını sağlayarak kaynak israfının önüne geçer, sağlam mali ve muhasebe kayıtlarıyla güvenilir ve adil düzenlemeleri getirir, kamu gelirlerini artırır, kamu harcamalarının planlı ve bilinçli bir şekilde yapılması sağlanır, toplumda üretkenliği ve etkinliği artırır, insanların gelir elde etmesinde ve gelir dağılımında adaletli bir yapının oluşumuna imkan verir, vergi adaletini sağlar, sosyal güvenlik sistemini güçlendirir ve herkesin sosyal güvenceden yararlanacak şekilde güvenli bir sigorta sisteminin alt yapısını oluşturur, insanların geleceğe olan güvenleri artar, eğitim ve sağlık hizmetlerini çok daha kaliteli ve yüksek düzeye getirir, insanların kaliteli ve nitelikli özellikleri artar, toplumda suç eğilimi ciddi oranda düşer, illegal ve anarşik toplu hareketler sona erer (Aksu, 2018:59-65), çarpık kentleşme ve plansız yapılaşmanın önü kesilir, çevre kirlilikleri ve ekolojik dengesizlikler en az seviyeye düşer, bilinçli bir toplumun adımları kolayca atılır.

4.5. Diğer Bazı Ülkelerde Nakit Paranın Kullanımı İle İlgili Bilgiler

Dünyadaki çoğu işletmelerin nakit para kullanmadığı veya kullanmak istemediği günümüzde birçok gelişmiş ülkede akıllı kart sistemine geçişin altyapısı kurma ve geliştirme çalışmaları hızla sürmektedir. Gelişmemiş veya gelişmekte olan ülkelerde nakit para basma paranın değerinden daha maliyetli olduğundan bu sistemin işlevini yitirdiği ve sistemde oluşan aksaklıkların ülke ekonomisi üzerinde ciddi kırılganlara sebep olduğu görülmektedir. Akıllı kart sisteminin altyapısını kurma ve geliştirme çabasında olan bazı ülkelere aşağıda değinilmiştir.

1. **DANİMARKA** : Uzun zamandır nakit paranın kaldırılması alanında çalışmalar yapan Danimarka’da, önümüzdeki yıllarda akıllı kart sisteminin tüm ülkede kullanılması öngörülmektedir. Ticari ve ekonomik hayatın tüm kesimlerinde para yerine akıllı kart sisteminin kullanılması konusunda önemli çalışmalar yapılmaktadır. Danimarka’da “**Danske Bank**” isimli bankanın akıllı kart sisteminin altyapısını oluşturan mobil ödeme sistemini her üç kişiden biri kullanmaktadır. Danimarkalılar nakit veya kredi kartına ihtiyaç duymaksızın yaptıkları harcamaları akıllı telefonlarını cihazlara okutarak

gerçekleştirebilmektedir (<https://www.yeniakit.com.tr/haber/o-ulke-para-kullanimini-kaldiriyor-66873.html>).

2. **İSVEÇ:** İsveç, 2025’den itibaren nakit paranın tedavülden kalktığı (paranın dolanımında olmadığı) akıllı kart sistemini hayata geçirip, dünya ekonomisinde ilk olarak bu sistemi kullanan ülke olmayı hedeflemektedir. Bu alandaki çalışmalarına son zamanlar da hız kazandıran İsveç, ticari hayatta paranın dolanımında olmadığı bir ekonomik yapının zeminini hazırlamaktadır. Akıllı kart sistemiyle devlet, kayıtdışı ekonomiyi kayıt altına alıp, katma değer sağlayacaktır zira Bitcoin ve benzeri para sistemlerindeki hareketlilik kayıt altına alınmadığından ve bir vergi geliri oluşmadığından devlete bir katkısı yoktur. Bu ülkede de çoğu gelişmiş dünya ülkesinde olduğu gibi bazı önemli işletmeler para kullanımından kaçınmaktadır. Ülkedeki şirketler de nakit paranın kâr getirmediğinin fizibilite çalışmalarını yapmış ve bu sistemin kendileri için daha iyi olduğu kanısına varmışlardır. Haber kaynaklarına göre, İsveç 2030 yılına kadar bu sistemi tamamen hayata geçirmeyi hedeflemektedir (<https://uzmancoin.com/bitcoin-isvec/>).
3. **SOMALİ:** Afrika’nın en fakir ülkelerinden biri olmasına rağmen Somali’de özellikle dijital bankacılığa pek çok gelişmiş ülkeden daha fazla ilgi bulunmaktadır. Nakit ödemelerin her geçen yıl azaldığı ülkede sokak satıcıları bile mobil ödeme kabul etmektedir. 2012’de yapılan bir araştırmaya göre, ülkede sıradan bir müşteri ayda ortalama 34 online işlem yapmaktadır. Bu dünyadaki pek çok refah seviyesi yüksek ülkedeki işlem adedi ortalamasından daha fazla bir rakama denk gelmektedir (<https://mediatrend.mediamarkt.com.tr/nakitsiz-yasamin-yukseldigi-ulkeler/>).
4. **KENYA :** Kenya’da mobil para transfer uygulaması M Pesa’nın kayıtlı 15 milyon kullanıcısı bulunmaktadır. Tüm para transferleri, fatura ödemeleri, okul harç ödemeleri bu uygulama üzerinden yapılmaktadır. İnsanlar maaşlarını bile bu uygulama üzerinden almaktadır. Kenya’da nakit kullanımı ülke çapında gün geçtikçe azalmaktadır (<https://mediatrend.mediamarkt.com.tr/nakitsiz-yasamin-yukseldigi-ulkeler/>).
5. **KANADA:** Nüfusun %90’ının nakit parasız işlem yaptığı ülkede ödemelerin ortalama %70’i kartlarla yapılmaktadır. PayPal tarafından ülkede yapılan araştırmaya göre nüfusun %56’sı cüzdanında nakit taşımak yerine dijital ödemeleri tercih etmektedir (<https://mediatrend.mediamarkt.com.tr/nakitsiz-yasamin-yukseldigi-ulkeler/>).
6. **GÜNEY KORE:** Güney Kore nakitsiz ödemeye geçen az sayıda Asya ülkesinden birisidir. Ülkede işyerlerine kartlar ile yaptıkları satışlarda %2 KDV indirimi sağlanırken, kart kullanıcıları yıllık ücretlerinden %10 veya daha fazlasını kredi kartları ile harcarsa vergi

matrahından yıllık gelirlerinin %10'u yerine %30'una kadarını düşebilmektedir. Anlaşılacağı üzere nakitsiz yaşama geçiş konusunda devletin çok ciddi bir teşvik politikası bulunmaktadır (<https://mediatrend.mediamarkt.com.tr/nakitsiz-yasamin-yukseldigi-ulkeler/>).

7. **BELÇİKA:** Ülkede nüfusun yaklaşık %90'ı nakit para kullanmadan işlem yapmaktadır. %86'sı para kart kullanmaktadır. Belçika hükümeti ülkedeki nakit harcamaları sınırlandırmak amacıyla harcamalara 3000 euro limit getirmiştir. Ülkede bankaların geneli tarafından desteklenen Sixdots uygulaması yaygın olarak kullanılmaktadır (<https://mediatrend.mediamarkt.com.tr/nakitsiz-yasamin-yukseldigi-ulkeler/>).
8. **FRANSA:** Fransa mobil ödemelerle yetinmemekte, ek olarak ülkede temassız ödeme işlemleri son derece yaygınlaşmaktadır. Nakit parasız hayata ilgi konusunda Belçika'nın hemen arkasında olan Fransa'da nüfusun %92'si nakit parasız işlem yapmaktadır. Fransa'da para kart kullanım oranı ise %70'lerin üstüne çıkmaktadır (<https://mediatrend.mediamarkt.com.tr/nakitsiz-yasamin-yukseldigi-ulkeler/>).
9. **İNGİLTERE:** İngiltere'de artık çok az yerde nakit ödeme yapılabilmektedir. Nüfusun yaklaşık %89'u ulaşım ve diğer işlemlerde dijital bankacılığı kullanmaktadır. İngiltere'nin en popüler ödeme sistemi Paym'nin işlem hacmi 26 milyon Pound'u geçtiği saptanmaktadır (<https://mediatrend.mediamarkt.com.tr/nakitsiz-yasamin-yukseldigi-ulkeler/>).
10. **NORVEÇ:** Gelişen mobil ödeme ekosistemi ile nakit dolaşım oranlarının %5'in altına çekildiği Norveç'te nakitsiz yaşama öncülük eden ülkeler arasında yer almaktadır. Ülkede sokak yemeklerinden gazeteye kadar her şeyi mobil ödeme uygulamaları ile satın almak mümkün görülmektedir. Ülkenin en büyük bankalarından olan DNB, halka nakit kullanımını durdurmaları için bu senenin başında çağrıda bulundu. Bankanın açıklamasına göre, nakit kullanımının ortadan kalkması kara para ve dolandırıcılık gibi suçların ortadan kalkmasını sağlayacak. Ayrıca Norveç'te bazı bankalar müşterilerine nakit para vermemektedir (<https://mediatrend.mediamarkt.com.tr/nakitsiz-yasamin-yukseldigi-ulkeler/>).

5. EKONOMETRİK ANALİZ

Bu çalışmada, 1970-2017 yıllarına ait 48 yıllık verileri kapsamaktadır. GSMH, Büyüme Oranları, Kayıtdışı Ekonomi miktarı, Dolanımdaki Para Miktarı, Hesaplanan Dolanımdaki Para, İlegal Para Miktarı, Paranın Gelir Hızı, Kayıtdışı Ekonomi Yüzdesini kapsayan 8 değişken

kullanılmıştır. Bağımlı değişken Kayıtdışı Ekonomi Miktarı iken, bağımsız değişkenler ise GSMH, Büyüme Oranları, Dolanımdaki Para Miktarı, Hesaplanan Dolanımdaki Para, İlegal Para Miktarı, Paranın Gelir Hızı ve Kayıtdışı Ekonomi Yüzdesi alınmıştır. Bu çalışmada Türkiye’nin ekonomik yapısı içerisindeki kayıtdışı yapının iktisadi büyüme ve diğer değişkenlerle ilişkisini ele almıştır. TÜİK, DPT, DİE, Hazine Müsteşarlığı, Maliye Bakanlığı ve Merkez Bankasına ait veriler kullanılmıştır. Bu çalışmada test olarak, Birim Kök Testleri (ADF, P-P, KPSS), Granger Nedensellik Testi, VAR Nedensellik (WALD) testlerini içeren 384 gözlem yapılmıştır. Çalışmada Eviews 10 sistemi kullanılmıştır.

TABLO 3: Ekonometrik Analizde Kullanılan Değişkenlere Ait Datanın Özet Bilgileri

	KAYITDISI EKONOMI	GSMH	BUYUME ORANI	DOLANIMDA KI PARA	ILLEGAL PARA	HESAPLANAN DOLANIMDA KI PARA	PARANIN GELİR HIZI	KAYITDISI EKONOMİ YUZDE
Mean	1.51E+10	653682.7	4.480833	4.90E+09	7.32E+10	5.11E+09	11.72083	27.82204
Median	8.22E+08	388977.0	5.845000	76986750	49736885	76527100	9.500000	24.00000
Maximum	6.81E+10	3109074.	20.15000	3.85E+10	2.05E+12	3.59E+10	27.00000	68.00000
Minimum	52134.00	155146.3	-16.61000	11245.00	9144.000	12321.00	5.000000	0.188000
Std. Dev.	1.91E+10	639518.8	7.746867	9.39E+09	3.54E+11	8.81E+09	6.160062	13.29932
Skewness	0.876219	2.140135	0.646321	2.206978	4.845079	1.991821	0.979231	1.635079
Kurtosis	2.585616	7.426816	3.767959	7.035346	25.24219	6.349977	2.909787	5.787245
Jarque-Bera Probability	6.485510 0.000000	75.83484 0.000000	4.521374 0.000009	71.53404 0.000000	1177.229 0.000000	54.18349 0.000000	7.687420 0.000000	36.92534 0.000000
Sum	7.25E+11	31376769	215.0800	2.35E+11	3.52E+12	2.45E+11	562.6000	1335.458
Sum Sq. Dev.	1.71E+22	1.92E+13	2820.656	4.14E+21	5.89E+24	3.65E+21	1783.479	8312.976
Observations	48	48	48	48	48	48	48	48

Jarque-Bera (prob) olasılık değerleri anlamlıdır. Probability= 0.000 seviyesindedir. 48 yıllık gözlem yapılmıştır. 384 veri noktası kullanılmıştır. Skewness (çarpıklık değeri), Kurtosis (basıklığın değeri) normal değerlerindedir. Verilerin dağılımı normaldir.

5.1. ANALİZDE KULLANILAN DEĞİŞKENLERE AİT BİRİM KÖK TESTLERİ

Bir zaman serisi, ilgilenilen bir büyüklüğün zaman içerisinde sıralanmış ölçümlerinin bir kümesidir. Zaman serisi ile ilgili bu analizin yapılma amacı ise, gözlem kümesince temsil edilen gerçeğin anlaşılması ve zaman serisindeki değişkenlerin gelecekteki değerlerinin doğru bir şekilde tahmin (forecast) edilmesidir (Allen,1964:133-152). Bir zaman serisi analizinde, analizin

anlamli ve tutarli olabilmesi için öncelikle “durağan olması” gerekmektedir. Durağan zaman serileri , uzun dönemde çeşitli kırılma ve şoklar olsa dahi “sabit ortalamaya” sahiptir. Ayrıca zaman serisinin varyansı sabit ve sonlu yapı sürecindedir. Bununla birlikte, değişkenler arasındaki anlamli ve tutarli ilişkinin incelenebilmesi için, öncelikli olarak “durağan” olmalıdır. Çünkü durağan bir seri, geçici şoklar ve dalgalanmalar görülse de, uzun dönemde sabit bir ortalamaya kavuşur. Bir zaman serisinin durağan olması ortalamasının, varyansının ve kovaryansının zaman içerisinde sabit olup değişmediği anlamına gelir. Ekonomik değişkenlerin logaritması alındığında, doğrusal bir nitelik taşımaktadır. Bu durumda zaman serilerinde gerçek değer yerine logaritmik değerler kullanılır. Box ve Jenkins’in (1970) “time series analyses” çalışmasında, makro ekonomik değerlerin logaritması alınarak durağanlığının sağlanması için birinci veya ikinci dereceden farkı alınarak, serilerin durağanlığı sağlanır. Logartiması alınan değerlerin varyansı ile fark almanın ortalamayı durağan kılmasıdır (Box ve Jenkins,1970:85-86; Ayrıca bkz: Aksu, 2013:183-184).

Basit anlamda bir durağanlık sınaması için, gecikmesi k (1,2,..) iken, P_k otokorelasyon katsayısı ile gösterilen otoregresyon kavramına dayanır. $P_k = \gamma_k / \gamma_0$ Burada, yer alan γ_k değişkenin gecikme değeri ile gecikme k (1,2,..) iken kovaryansının, γ_0 değişkenin kendisi ile ilgili kovaryansı göstermektedir $k=0$ olduğunda, $P_0=1$ olacaktır. Durağanlık şartlarını sağlamaksızın serilerin denklemlere konulması, iktisadi ilişkilerin var olmadığı halde varmış gibi görünmesine neden olacağından anlamsız öngörülere sebebiyet verir. Durağanlığa sahip olmayan değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin kurulması da mümkün değildir. Durağan olmayan serilerin $d(1,2,...)$ sayıda farkları alınarak, durağan hale getirilir. Seriler aynı derecede $I(d)$ durağan olduklarında, eşbütünleşik seriler elde edilmiş olur (Kennedy,2006:356; Ayrıca bkz: Aksu, 2013:184).

D.A. Dickey ve W.A.Fuller, (1981:1057-1073) ‘Econometrica’ dergisinde yayınlanan çalışmasında bu konuyu işlemişler ve mevcut olan test denklemini en genel haliyle şu şekilde kullanmışlardır: ADF denklemi (geniş ADF denklemi) (Dickey ve Fuller,1981:1057-1073):

$$\Delta Y_t = a + bt + \gamma Y_{(t-1)} + c \sum \Delta Y_{(t-1)} + u_t \quad (1)$$

ADF testi birim kökün bulunmasında oldukça önemli bir yere sahip olmasına rağmen testin içerdiği eksiklerde bulunmakta ve bu eksiklikler yardımcı testlerle giderilmektedir. Phillips ve Perron (1988:335-346), Dickey-Fuller ‘ın hata terimleri ile ilgili olan bu varsayımı

genişletmişlerdir. Dickey-Fuller testinin bağımsızlık ve homojenite varsayımları Phillips-Perron testinde terk edilmiş hata terimlerinin zayıf bağımlılığı ve heterojen dağılımı kabul edilmiştir. Böylece Phillips-Perron, Dickey-Fuller, t istatistiklerini geliştirmesinde hata terimlerinin varsayımları konusundaki sınırlamaları dikkate almamıştır (Kennedy,2006:356; aktaran bkz: Aksu, 2013:185-188). Kwiatkowski, Phillips, Schmidt ve Shin (KPSS) (1992:159-178), çalışmalarında birim kök hipotezini farklılaştırarak birim kök testinin gücünün arttığını ileri sürmüşlerdir. KPSS birim kök testinde, sıfır hipotezi diğer testlerden farklı olarak serinin durağan olduğunu savunur. ADF ve P-P testlerinin, birim kök sonuçlarının gecikmelere karşı duyarlıdır. KPSS testi bu iki testin zayıf olan noktasını gidermede başarılıdır. Temelde KPSS testinin amacı yine serileri trendden arındırarak birim kök testi gerçekleştirmektir. Bir seride durağanlığın söz konusu olup olmadığı ise birim kök testleri yardımıyla belirlenir. Birim kök, bir zaman serisini ifade eden eşitliğin temel karakteristik köklerinin mutlak değerlerinin 1’e eşit olması demektir. Zaman serilerinin birinci farkında d(1) ve regresyon artıklarında ortaya çıkan durağanlık değil, asimtotik durağan olmasıdır. Yani, yukarıdaki denklemdeki otokorelasyon kat sayısı için, k gecikmesi sonsuza gittikçe, otokorelasyon sayısı sıfıra yaklaşır ve seriler asimtotik durağan ve kovaryans durağan hale gelir (Aksu, 2013: 185-191). Çalışmada bağımlı ve bağımsız değişkenlere ait 48 yıllık verilerin her birine ADF, P-P ve KPSS testleri uygulanmıştır.

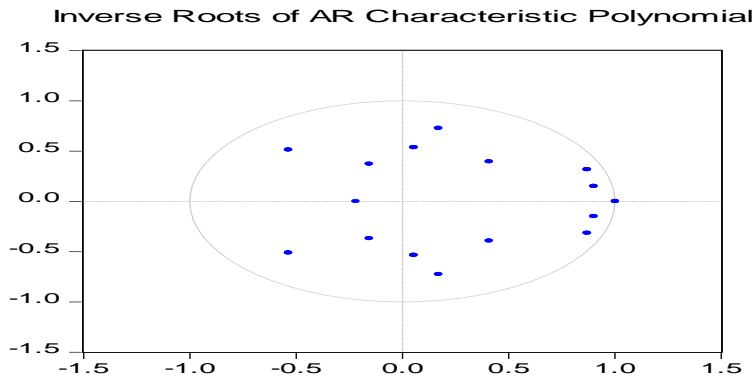
Tablo 4: Birim Kök Testleri Özet Tablo

Değişkenler	Düzy Durumu	ADF		P-P		KPSS	
		C	C&T	C	C&T	C	C&T
GSMH	Düzy I (0)	12.64162	11.47641	11.03677	11.47641	0.904262	0,255793
d GSMH	Birinci Fark I (1)	4.467586	3.955752	-1.887911	-3.088457	0.667460	0.230167
d2 GSMH	İkinci Fark I (2)	-15.37224	15.77761	-15.59656	-15.77761	0.331296	0.122392
BUYUME	Düzy I (0)	-12.94404	12.94189	-12.81180	-12.81644	0.093713	0.055757
d BUYUME	Birinci Fark I (1)	X	X	X	X	X	X
d2 BUYUME	İkinci Fark I (2)	X	X	X	X	X	X
KAYITDISIEKONOMI	Düzy I (0)	0.925276	1.421470	2.120924	-0.870720	0.812719	0.209781
d KAYITDISIEKONOMI	Birinci Fark I (1)	-7.544106	8.084783	-7.612242	-8.987163	0.486543	0.104735
d2 KAYITDISIEKONOMI	İkinci Fark I (2)	X	X	X	X	X	X

DOLANIMDAKIPARA	Düzyey I (0)	13.58618	8.482916	19.66203	16.55532	0.616103	0.205779
dDOLANIMDAKIPARA	Birinci Fark I (1)	0.270642	-1.227799	-1.397997	-2.701665	0.632455	0.204667
d2DOLANIMDAKIPARA	İkinci Fark I (2)	-11.43882	11.73730	-13.09649	-22.93571	0.347000	0.103744
ILLEGALPARA	Düzyey I (0)	-4.712817	4.693242	-3.976715	-3.934469	0.134435	0.092656
dILLEGALPARA	Birinci Fark I (1)	X	X	-18.43025	-18.63362	X	X
d2ILLEGALPARA	İkinci Fark I (2)	X	X	X	X	X	X
HESAPLANAN DOLANIMDAKIPARA	Düzyey I (0)	6.622694	3.625558	22.25313	14.70926	0.678383	0.221715
dHESAPLANAN DOLANIMDAKIPARA	Birinci Fark I (1)	3.077866	2.127670	-2.649512	-4.445568	0.671505	0.212751
d2HESAPLANAN DOLANIMDAKIPARA	İkinci Fark I (2)	9.0134020	15.39336	-11.64061	X	0.259750	0.098210
PARANINGELIRHIZI	Düzyey I (0)	1.170163	0.622920	-1.357167	-0.784748	0.323351	0.177174
dPARANINGELIRHIZI	Birinci Fark I (1)	-5.572039	5.736139	-5.552234	-5.740457	0.267210	0.107376
d2PARANINGELIRHIZI	İkinci Fark I (2)	X	X	X	X	X	X

-C: Sabit terimin varlığında birim kök testinin uygulandığına işaret eder. -C&T: Sabit terim ve Trend'in varlığında birim kök testinin uygulandığına işaret eder.-Tabloda yer alan rakamlar ilgili birim kök test istatistikleridir.(X) işareti ise ilgili testin uygulanamayacağını ifade etmektedir. Örneğin I (1) davranışı sergileyen bir seriye, 2. kez fark alınıp tekrar birim kök testi uygulanamayacağından bu durum X olarak ifade edilmiştir.

Şekil 5: VAR MODELİ BİRİM KÖK TESTİ DURAĞANLIK GRAFİĞİ

AR Karakteristik polinomunun ters köklerinin birim çember içerisindeki konumları modelin I(2) gecikme ile durağan olduğunu göstermektedir. Serilerde birim kök yoktur.

Buna göre serilerin durağanlık durumunu açıklamak gerekirse; Büyüme oranı I (0) düzeyinde durağan iken, Paranın Gelir Hızı, İlegal Para Miktarı ve Kayıtdışı Ekonomi I (1) davranışı sergileyen bir seriye sahip iken, GSMH, Hesaplanan Dolanımdaki Para Miktarı ve Dolanımdaki Para Miktarı I (2) davranışı sergileyen bir seriye sahiptir. Kısaca özetlemek gerekirse, kullandığımız zaman serisinin durağan olması, serinin geçmişe ait çok az bilgi taşınması veya geçmişten gelen etkiye maruz kalmaması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla şok etkisi ya hiç olmayacak ya da etkisi geçici olacaktır ve dolayısıyla seriler ortalama etrafında hareket ederek dengeli bir süreç izleyecektir (Aksu, 2013:191).

GRUP BİRİM KÖK TESTLERİ

Group unit root test: Summary

Series: KAYITDISIEKONOMI, GSMH, BUYUMEORANI, DOLANIMDAKIPARA,
ILLEGALPARA, HESAPLANANDOLANIMDAKIPARA, PARANINGELIRHIZ
I, KAYITDISIEKONOMIYUZDE

Sample: 1 48

Exogenous variables: Individual effects

Automatic selection of maximum lags

Automatic lag length selection based on SIC: 0 to 4

Newey-West automatic bandwidth selection and Bartlett kernel

Method	Statistic	Prob.**	Cross- sections	Obs
Null: Unit root (assumes common unit root process)				
Levin, Lin & Chu t*	16.0762	0.0000	8	374
Breitung t-stat	0.20257	0.0000	8	374
Null: Unit root (assumes individual unit root process)				
Im, Pesaran and Shin W-stat	-9.71248	0.0000	8	374
ADF - Fisher Chi-square	64.6471	0.0000	8	374
PP - Fisher Chi-square	61.9211	0.0000	8	376

** Probabilities for Fisher tests are computed using an asymptotic Chi-square distribution. All other tests assume asymptotic normality.

5.2. GRANGER NEDENSELLİK TESTİ

Granger nedensellik ilişkisinin anlamı, regresyonda bağımsız değişken X’in bağımlı değişken Y ile bir nedensellik ilişkisi içinde olduğudur ve bunun için iki temel koşulun sağlanması gerekir. Bunlardan birincisi; bağımlı değişken X’in, bağımsız değişken Y’yi tahmin etmeye

aracılık etmesidir. İkinci varsayım ise, Y'nin X'i tahmin etmede etkili olmayacağıdır. Buna tek yönlü nedensellik denir. Nedensellik testlerinde, Y'nin öngörüsü, X'in geçmiş değerlerinin kullanıldığı durumda, X'in geçmiş değerlerinin kullanılmadığı duruma göre daha başarılı ise (diğer terimler değişmezken) X, Y'nin Granger nedenidir. Nedensellik testlerinde yön önem arz eder, yani değişkenlerin bağımlı ve bağımsız olduğunu belirleme açısından çok önemlidir. Nedenselliğin yönü, iki veya daha çok değişkenin birbiri arasındaki ilişkilerin; tek yönlü mü, çift yönlü mü veya hiçbir ilişkinin olmamasını anlamada çok önemlidir. Granger nedensellik testi "kısa dönem" sürecinde bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki nedensellik analizine imkan sağlamaktadır (Granger, 1969:424-438; Aksu, 2013:200-201). Bu testin hipotezi şöyle kurulur;

Model; $Y_t = \sum \alpha_i Y_{t-1} + \sum \beta_i X_{t-1} + \epsilon_i$ şeklinde olduğunda;

Ho: $\beta_1 = \beta_2 = \dots = \beta_n = 0$ (X, Y'nin Granger nedeni değildir.)

H_a: En az bir β sıfırdan farklıdır. (X, Y'nin Granger nedenidir.)

Aşağıdaki tabloda Granger Nedensellik testi yapılmıştır. 1970-2017 yıllarına ait 48 yıllık verileri kapsamaktadır. GSMH, Büyüme Oranları, Kayıtdışı Ekonomi miktarı, Dolanımdaki Para Miktarı, Hesaplanan Dolanımdaki Para, İlegal Para Miktarı, Paranın Gelir Hızı, Kayıtdışı Ekonomi Yüzdesini kapsayan 8 değişken kullanılmıştır. Değişkenlerin I(2) gecikmeli olarak farkı alınıp, Granger Nedensellik Test analizi yapılmıştır.

Pairwise Granger Causality Tests

Sample: 1 48

Lags: 2

Null Hypothesis:	Obs	F-Statistic	Prob.
GSMH does not Granger Cause KAYITDISIEKONOMI	46	3.03974	0.0508
KAYITDISIEKONOMI does not Granger Cause GSMH		0.90742	0.4115
BUYUMEORANI does not Granger Cause KAYITDISIEKONOMI	46	1.41466	0.0546
KAYITDISIEKONOMI does not Granger Cause BUYUMEORANI		1.99972	0.1484
DOLANIMDAKIPARA does not Granger Cause KAYITDISIEKONOMI	46	2.65074	0.0027
KAYITDISIEKONOMI does not Granger Cause DOLANIMDAKIPARA		0.72704	0.0095
ILLEGALPARA does not Granger Cause KAYITDISIEKONOMI	46	4.64084	0.0152
KAYITDISIEKONOMI does not Granger Cause ILLEGALPARA		0.28932	0.0003
HESAPLANANDOLANIMDAKIPARA does not Granger Cause KAYITDISIEKONOMI	46	3.92525	0.0276
KAYITDISIEKONOMI does not Granger Cause HESAPLANANDOLANIMDAKIPARA		0.09320	0.0112
PARANINGELIRHIZI does not Granger Cause KAYITDISIEKONOMI	46	0.18668	0.8304
KAYITDISIEKONOMI does not Granger Cause PARANINGELIRHIZI		0.81362	0.0503

KAYITDISIEKONOMIYUZDE does not Granger Cause KAYITDISIEKONOMI	46	0.54433	0.5844
KAYITDISIEKONOMI does not Granger Cause KAYITDISIEKONOMIYUZDE		1.30562	0.0220
BUYUMEORANI does not Granger Cause GSMH	46	0.22394	0.0003
GSMH does not Granger Cause BUYUMEORANI		0.27811	0.0586
DOLANIMDAKIPARA does not Granger Cause GSMH	46	5.73763	0.0064
GSMH does not Granger Cause DOLANIMDAKIPARA		2.93885	0.0542
ILLEGALPARA does not Granger Cause GSMH	46	0.35941	0.7003
GSMH does not Granger Cause ILLEGALPARA		0.79314	0.0592
PARANINGELIRHIZI does not Granger Cause GSMH	46	0.05920	0.9426
GSMH does not Granger Cause PARANINGELIRHIZI		1.29452	0.0350
KAYITDISIEKONOMIYUZDE does not Granger Cause GSMH	46	8.54590	0.0035
GSMH does not Granger Cause KAYITDISIEKONOMIYUZDE		0.83814	0.0526
DOLANIMDAKIPARA does not Granger Cause BUYUMEORANI	46	0.58740	0.0504
BUYUMEORANI does not Granger Cause DOLANIMDAKIPARA		1.08508	0.0474
ILLEGALPARA does not Granger Cause BUYUMEORANI	46	1.49602	0.2360
BUYUMEORANI does not Granger Cause ILLEGALPARA		3.15558	0.0531
PARANINGELIRHIZI does not Granger Cause BUYUMEORANI	46	0.20895	0.8123
BUYUMEORANI does not Granger Cause PARANINGELIRHIZI		2.93432	0.0544
KAYITDISIEKONOMIYUZDE does not Granger Cause BUYUMEORANI	46	1.89448	0.1633
BUYUMEORANI does not Granger Cause KAYITDISIEKONOMIYUZDE		0.54724	0.0527
ILLEGALPARA does not Granger Cause DOLANIMDAKIPARA	46	6.48303	0.0036
DOLANIMDAKIPARA does not Granger Cause ILLEGALPARA		0.92678	0.0040
HESAPLANANDOLANIMDAKIPARA does not Granger Cause DOLANIMDAKIPARA	46	4.16426	0.0226
DOLANIMDAKIPARA does not Granger Cause HESAPLANANDOLANIMDAKIPARA		3.33705	0.0454
PARANINGELIRHIZI does not Granger Cause DOLANIMDAKIPARA	46	4.05477	0.0247
DOLANIMDAKIPARA does not Granger Cause PARANINGELIRHIZI		0.72484	0.4905
KAYITDISIEKONOMIYUZDE does not Granger Cause DOLANIMDAKIPARA	46	3.12992	0.0543
DOLANIMDAKIPARA does not Granger Cause KAYITDISIEKONOMIYUZDE		0.65387	0.5254
PARANINGELIRHIZI does not Granger Cause ILLEGALPARA	46	2.48660	0.0057
ILLEGALPARA does not Granger Cause PARANINGELIRHIZI		10.2434	0.0002
KAYITDISIEKONOMIYUZDE does not Granger Cause ILLEGALPARA	46	2.75676	0.0053
ILLEGALPARA does not Granger Cause KAYITDISIEKONOMIYUZDE		33.9551	0.0009
KAYITDISIEKONOMIYUZDE does not Granger Cause HESAPLANANDOLANIMDAKIPARA	46	0.37881	0.0070
HESAPLANANDOLANIMDAKIPARA does not Granger Cause KAYITDISIEKONOMIYUZDE		0.27921	0.0578
KAYITDISIEKONOMIYUZDE does not Granger Cause PARANINGELIRHIZI	46	8.38967	0.0009
PARANINGELIRHIZI does not Granger Cause KAYITDISIEKONOMIYUZDE		2.76032	0.0550

0.05> P değeri olması şartıyla.

Tablo 5: GRANGER NEDENSELLİK TESTİNİN İLİŞKİ YÖNÜ

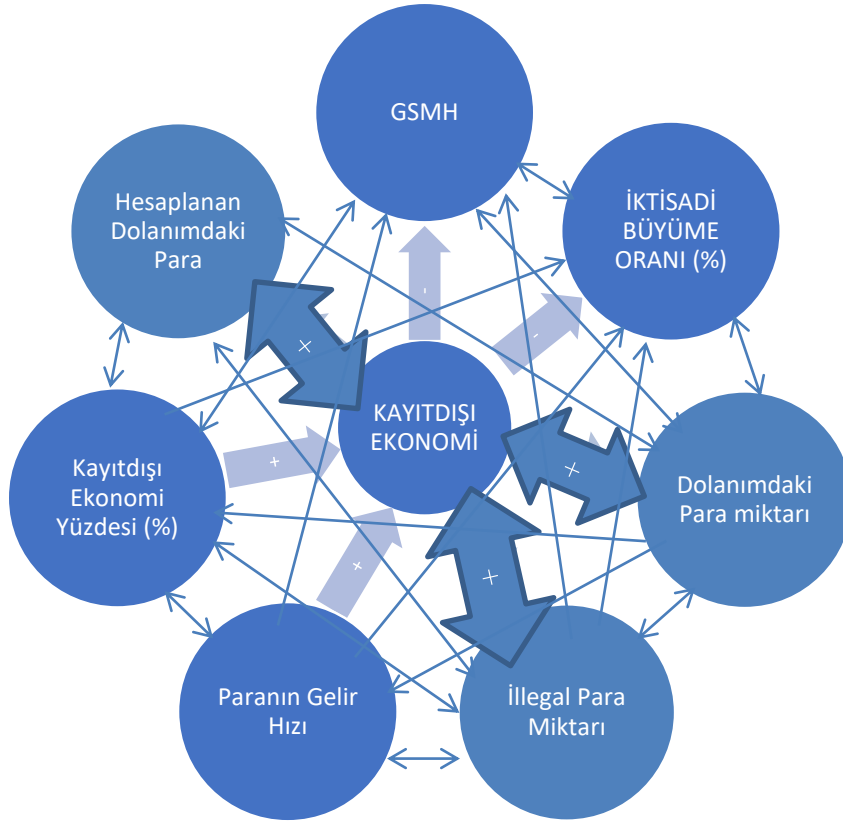
BAĞIMSIZ DEĞİŞKENLER	NEDENSELLİK İLİŞKİSİNİN YÖNÜ	BAĞIMLI DEĞİŞKEN
GSMH	←	KAYITDIŞI EKONOMİ
BÜYÜME ORANI (%)	←	KAYITDIŞI EKONOMİ
DOLANIMDAKİ PARA MİKTARI	↔	KAYITDIŞI EKONOMİ
HESAPLANAN DOLANIMDAKİ PARA MİKTARI	↔	KAYITDIŞI EKONOMİ
İLLEGAL PARA	↔	KAYITDIŞI EKONOMİ
PARANIN GELİR HIZI	→	KAYITDIŞI EKONOMİ
KAYITDIŞI EKONOMİ YÜZDESİ	→	KAYITDIŞI EKONOMİ

Yukarıdaki tabloda yer alan → işareti, ilgili bağımsız (ve/veya bağımlı) değişkenin, bağımlı (ve/veya bağımsız) değişkenin Granger nedeni olduğunu ifade etmektedir. Yukarıda ifade edildiği üzere, bu ideal durumu yansıtmaktadır. ↔ İşareti, GSMH'nin ilgili değişkenin Granger nedeni olduğunu, aynı zamanda, ilgili değişkenin de GSMH'nin Granger nedeni olduğunu ifade etmektedir. X İşareti, değişkenler arasında Granger nedensellik ilişkisinin söz konusu olmadığını ifade etmektedir.

**Granger nedensellik testinden 48 gözlem sonucunda ve 2 gecikme ile elde edilen sonuçları belirtmek gerekirse; kayıtdışı ekonomiden GSMH'ya doğru negatif ve tek yönlü bir nedensellik ilişkisi saptanmıştır. Yine kayıtdışı ekonomiden iktisadi büyüme oranına doğru tek yönlü ve negatif bir ilişki saptanmıştır. Kayıtdışı ekonomiden dolanımdaki paraya doğru çift yönlü ve pozitif bir ilişki vardır. Aynı durum kayıtdışı ekonomiden illegal para miktarına doğru çift yönlü ve pozitif bir ilişki mevcuttur. Paranın gelir hızından kayıtdışı ekonomiye doğru pozitif ve tek yönlü bir ilişki vardır. İllegal paradan GSMH'ya doğru pozitif ve tek yönlü bir ilişki vardır. Paranın gelir hızından GSMH'ya doğru tek yönlü ve pozitif bir nedensellik ilişkisi saptanmıştır. Dolanımdaki para ile GSMH arasında çift yönlü ve pozitif bir ilişki mevcuttur. Dolanımdaki para ile illegal para arasında çift yönlü ve pozitif ilişki mevcuttur. İllegal para ile paranın gelir hızı arasında pozitif ve çift yönlü nedensellik ilişkisi mevcuttur. İllegal paradan ve paranın gelir hızından iktisadi büyüme oranına doğru tek yönlü ve pozitif bir ilişki mevcuttur. Hesaplanan dolanımdaki para ile kayıtdışı ekonomi arasında çift yönlü ve pozitif bir ilişki mevcuttur. Dolanımdaki para miktarından paranın gelir hızına doğru tek yönlü ve pozitif bir ilişki mevcuttur.

**Uzun dönemde ise (VAR yöntemine göre); bütün bağımsız değişkenler kayıtdışı ekonominin nedeni durumundadır. GSMH ile Kayıtdışı ekonomi arasında çift yönlü bir ilişki mevcuttur. Hesaplanan Dolanımdaki Para değişkeni dışındaki tüm değişkenler GSMH’nın nedeni durumundadır. İlegal Para’yı tüm bağımsız değişkenler etkilemektedir. Nedeni durumundadır. Pozitif bir ilişki mevcuttur. Paranın gelir hızı üzerinde illegal para ve kayıtdışı ekonomi etkilidir ve nedeni durumundadır. Dolaşımdaki para miktarı üzerinde tüm bağımsız değişkenler etkilidir ve nedeni durumundadır. İktisadi büyüme oranı üzerinde, kayıtdışı ekonomi, GSMH, paranın gelir hızı, illegal para ve dolanımdaki para miktarı etkilidir ve nedeni durumundadır. Kayıtdışı ekonomik yüzde üzerinde tüm bağımsız değişkenler uzun dönemde etkili ve nedenini oluşturmaktadır.

Şekil 6: GRANGER NEDENSELLİK İLİŞKİSİ VE ANALİZİ

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

5.3.VAR (Granger) Nedensellik / Blok Dışsallık WALD Testi

VAR (Wald) testleri değişkenlerin uzun dönem nedensellik ilişkisini ele alan testlerdir. Blok dışsallık Wald nedensellik testi de 1970-2017 yıllarını temel alan 48 yıllık veriler üzerinden yapılmıştır. Uzun dönemde VAR Granger (Block Wald) nedensellik testi verilerine göre; $0.0583 > P$ olasılık değerinin altında tüm değişkenlerde toplam değer (0.0000) olarak bulunmuştur; 0.0583'den küçük olduğu için H_0 ret edilir, H_a kabul edilir. C.A. Sims tarafından geliştirilen VAR modeli, Granger nedensellik test modelini örnek alır (Ertek,2000:404; ayrıca bkz: Sims, 1980:1-48). Sisteme giren tüm ekonomik büyüklükleri bir bütün olarak ele almaktadır. Ekonometrik çalışmalardaki dinamik ilişkileri gösterebildiği için zaman serileri açısından tercih edilen, değişkenler ya da büyüklükler arasında eşanlı olarak inceleme imkanı veren bir testtir. Modeldeki tüm değerlerin sağ tarafında gecikmeli değerler yer alacağından EKK yöntemi ile bulunacak parametrelerin tahmin değerleri daha doğru olacaktır (Ertek, 2000:404). Ayrıca içsel ve dışsal değişken ayırımına gidilmemektedir. Var modelinde yer alan tüm değişkenler içseldir. Uzun dönemde hataların kendi gecikmeli değerleriyle ilişkisiz olması nedeniyle varsayımları ve kısıtlamaların değişkenler arası ilişkiler hakkında bir ön kısıt konulmamaktadır. Yani, değişkenlerin herbiri kendi gecikmeli değerleriyle sistemde yer alan tüm değişkenlerin gecikmeli değerlerinin doğrusal bir fonksiyonu olarak tanımlanır (Kennedy, 2006:352). Ayrıca tahminen yapılan ön varsayımların olumsuz etkileri de büyük ölçüde ortadan kalkmaktadır Var modellerinin tercih edilmesinin temel nedeni; değişkenler arasındaki ilişkileri en doğru biçimde ortaya çıkartır ve VAR model yapısı durağan olmayan zaman serilerinin incelenmesinde bir temel oluşturur (Kennedy, 2006:353).

VAR Granger Causality/Block Exogeneity Wald Tests

Sample: 1 48

Included observations: 46

Dependent variable: KAYITDISIEKONOMI

Excluded	Chi-sq	df	Prob.
GSMH	3.819466	2	0.0481
BUYUMEORANI	0.537322	2	0.0044
DOLANIMDAKIPARA	9.535361	2	0.0085
ILLEGALPARA	29.21629	2	0.0000
HESAPLANANDOLANIMDAKIPARA	10.67998	2	0.0048
PARANINGELIRHIZI	4.316692	2	0.0155
KAYITDISIEKONOMIYUZDE	2.260753	2	0.0009
All		8	0.0000

Dependent variable: GSMH

Excluded	Chi-sq	df	Prob.
KAYITDISIEKONOMI	1.818774	2	0.0028
BUYUMEORANI	0.280666	2	0.0091
DOLANIMDAKIPARA	11.49741	2	0.0032
ILLEGALPARA	0.972303	2	0.0150
HESAPLANANDOLANIMDAKIPARA	1.970382	2	0.3734
PARANINGELIRHIZI	0.988147	2	0.0101
KAYITDISIEKONOMIYUZDE	9.176602	2	0.0102
All		6	0.0000

Dependent variable: BUYUMEORANI

Excluded	Chi-sq	df	Prob.
KAYITDISIEKONOMI	5.691438	2	0.0581
GSMH	4.040674	2	0.0326
DOLANIMDAKIPARA	0.444443	2	0.0007
ILLEGALPARA	3.112630	2	0.0109
HESAPLANANDOLANIMDAKIPARA	0.477795	2	0.7875
PARANINGELIRHIZI	0.554088	2	0.0580
KAYITDISIEKONOMIYUZDE	2.062645	2	0.3565
All		6	0.0000

Dependent variable: DOLANIMDAKIPARA

Excluded	Chi-sq	df	Prob.
KAYITDISIEKONOMI	15.45619	2	0.0004
GSMH	7.019420	2	0.0299
BUYUMEORANI	3.786701	2	0.0506
ILLEGALPARA	40.31545	2	0.0000
HESAPLANANDOLANIMDAKIPARA	14.60945	2	0.0007
PARANINGELIRHIZI	0.395081	2	0.0207
KAYITDISIEKONOMIYUZDE	1.194075	2	0.0504
All		8	0.0000

Dependent variable: ILLEGALPARA

Excluded	Chi-sq	df	Prob.
KAYITDISIEKONOMI	86.63567	2	0.0000
GSMH	2.010532	2	0.0059
BUYUMEORANI	4.414237	2	0.0110
DOLANIMDAKIPARA	48.68233	2	0.0000
HESAPLANANDOLANIMDAKIPARA	46.20559	2	0.0000

PARANINGELIRHIZI	6.965314	2	0.0307
KAYITDISIEKONOMIYUZDE	15.91078	2	0.0004
All		9	0.0000

Dependent variable: HESAPLANANDOLANIMDAKIPARA

Excluded	Chi-sq	df	Prob.
KAYITDISIEKONOMI	5.177393	2	0.0451
GSMH	0.932550	2	0.0273
BUYUMEORANI	0.203159	2	0.0034
DOLANIMDAKIPARA	33.23162	2	0.0000
ILLEGALPARA	7.427947	2	0.0244
PARANINGELIRHIZI	1.222731	2	0.0426
KAYITDISIEKONOMIYUZDE	4.251308	2	0.1194
All		8	0.0000

Dependent variable: PARANINGELIRHIZI

Excluded	Chi-sq	df	Prob.
KAYITDISIEKONOMI	12.04037	2	0.0024
GSMH	1.950035	2	0.3772
BUYUMEORANI	0.283011	2	0.8681
DOLANIMDAKIPARA	4.066686	2	0.1309
ILLEGALPARA	25.75573	2	0.0000
HESAPLANANDOLANIMDAKIPARA	2.909613	2	0.2334
KAYITDISIEKONOMIYUZDE	0.375350	2	0.8289
All		6	0.0000

Dependent variable: KAYITDISIEKONOMIYUZDE

Excluded	Chi-sq	df	Prob.
KAYITDISIEKONOMI	19.55983	2	0.0001
GSMH	2.620505	2	0.0398
BUYUMEORANI	1.452553	2	0.0537
DOLANIMDAKIPARA	8.773470	2	0.0124
ILLEGALPARA	52.96646	2	0.0000
HESAPLANANDOLANIMDAKIPARA	7.431307	2	0.0243
PARANINGELIRHIZI	2.358696	2	0.0375
All		6	0.0000

Tahmin edilen VAR modeli için, bağımlı değişken olarak Kayıtdışı Ekonomi Miktarı ele alındığında bağımsız değişkenlerle ilişkiden doğan etkileme denkleminin matematiksel formüle edilmiş hali şu şekilde yazılabilir:

VAR Modeli – ikame katsayılar:

$$\begin{aligned} \text{KAYITDISIEKONOMI} = & - 16.769632756 * \text{GSMH}(2) - 9.62392751.3367 * \text{BUYUMEORANI}(1) + \\ & 3.0159286126 * \text{DOLANIMDAKIPARA}(2) + 0.24343254206294 * \text{ILLEGALPARA}(1) + \\ & 6.40362197149 * \text{HESAPLANANDOLANIMDAKIPARA}(1) + \\ & 5.23080804656 * \text{PARANINGELIRHIZI}(2) + 27814452.7733 * \text{KAYITDISIEKONOMIYUZDE}(1) - \\ & 4710.73001457 \end{aligned}$$

%10 anlamlılık düzeyinde Kayıtdışı ekonomik yapının üzerinde matematiksel olarak etkili olan GSMH ve iktisadi büyüme oranı ile negatif bir ilişki mevcuttur. Yani kayıtdışılık artarken, milli gelir miktarı düşmektedir. Diğer tüm değişkenlerle pozitif bir ilişki ve katkı sağladığı tespit edilmiştir. C sabit değerinde negatif (4710.73001457) bir değere sahiptir.

5.4. EN KÜÇÜK KARELER YÖNTEMİ

Alman matematikçi Gauss tarafından geliştirilen EKK (Ordinary Least Square-OLS) yöntemi, istatistiksel özelliklerinden dolayı regresyon analizlerinde çok sık kullanılan bir yöntemdir (Kutlar, 2009:14). Ana kütlede tesadüfi olarak belirlenmiş X ve Y değerleri arasındaki ilişkiyi tahmin etmede kullanılan bir yöntem olup, EKK metodu en küçük hata kare toplamını verecek $\sum_{k=0}^n (e_i^2)$ olan β_0 ve β_1 değerlerini bulmaktadır. Buna göre ana kütle regresyon denlemi;

$$Y_1 = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \mu_1 \text{ şeklinde yazmak mümkündür (Yıldırta, 2017:18-19).}$$

Dependent Variable: KAYITDISIEKONOMI

Method: Least Squares

Sample: 1 48

Included observations: 48

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
LOGGSMH	-16.76963	3777.563	-4.439273	0.0000
LOGBUYUMEORANI	-9.6239276	56886965	-1.691763	0.0000
LOGDOLANIMDAKIPARA	3.015928	0.503061	5.995154	0.0000

LOGILLEGALPARA	4.111788	0.001389	8.488378	0.0000
LOGHESAPLANANDOLANIMDAKIPARA	6.403621	0.519001	12.33836	0.0000
LOGPARANINGELIRHIZI	5.230808	1.52E+08	3.447489	0.0003
LOGKAYITDISIEKONOMIYUZDE	27814452	71671565	0.388082	0.0000
C	-4710.73001	2.80E+09	-1.6239004	0.0000

R-squared	0.988429	Mean dependent var	1.51E+10
Adjusted R-squared	0.985272	S.D. dependent var	1.91E+10
S.E. of regression	3.00E+09	Akaike info criterion	46.61729
Sum squared resid	3.70E+20	Schwarz criterion	46.89017
Log likelihood	-1111.815	Hannan-Quinn criter.	46.72041
Durbin-Watson stat	1.948067	F-statistic	4907.78
		Prob (F-statistic)	0.0000

**Denklemdede eğim terimleri ve sabit terim ($p = 0.0000$) anlamlıdır. Hesaplanan F değeri 4907.78 ve F istatistiğine ait p (olasılık) değeri 0.000 olarak bulunmuştur. Bu sonuçlara göre model tümüyle anlamlıdır. AIC, SC, HQ değerleri birbiriyle anlamlı durumdadır. 7 bağımsız değişken bağımlı değişkeni (kayıtdışı ekonomiyi) açıklama değerini gösteren R açıklayıcı değeri 0.98 gibi yüksek bir değer ihtiva etmektedir. Durbin-Watson (DW) test istatistiği 1.9 ile 2'ye yaklaşmaktadır. Otokorelasyon yoktur. Eğim terim yorumunu ve etkilerini şu şekilde belirtmek mümkündür;

* GSMH'daki (logaritması alınmış) bir birimlik artış, Kayıtdışı Ekonomi'yi (logaritması alınmış) 16.7 düşürmektedir (diğer değişkenler sabitken).

* İktisadi Büyüme Oranındaki (logaritması alınmış) bir birimlik artış, Kayıtdışı Ekonomi'yi (logaritması alınmış) 9.62 düşürmektedir (diğer değişkenler sabitken).

* Dolanımdaki Para miktarındaki (logaritması alınmış) bir birimlik artış, Kayıtdışı Ekonomi'yi (logaritması alınmış) 3.01 arttırmaktadır (diğer değişkenler sabitken).

* İlegal Para miktarındaki (logaritması alınmış) bir birimlik artış, Kayıtdışı Ekonomi'yi (logaritması alınmış) 4.11 yükseltmektedir (diğer değişkenler sabitken).

* Paranın Gelir Hızındaki (logaritması alınmış) bir birimlik artış, Kayıtdışı Ekonomi'yi (logaritması alınmış) 5.23 yükseltmektedir (diğer değişkenler sabitken).

VAR Lag Order Selection Criteria

Endogenous variables: KAYITDISIEKONOMI GSMH BUYUMEORANI
DOLANIMDAKIPARA ILLEGALPARA HESAPLANANDOLANIMDAKIPARA
PARANINGELIRHIZI KAYITDISIEKONOMIYUZDE

Exogenous variables: C

Sample: 1 48

Included observations: 44

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-5276.989	NA	2.95e+94	240.2268	240.5512	240.3471
1	-4932.201	548.5265	8.85e+88	227.4637	230.3833	228.5464
2	-4816.108	142.4784	1.11e+88	225.0958	230.6106	227.1410
3	-4655.406	138.7883	3.32e+86	220.7003	228.8102	223.7078
4	-4295.865	179.7706*	5.06e+81*	207.2666*	217.9717*	211.2365*

* indicates lag order selected by the criterion

LR: sequential modified LR test statistic (each test at 5% level)

FPE: Final prediction error

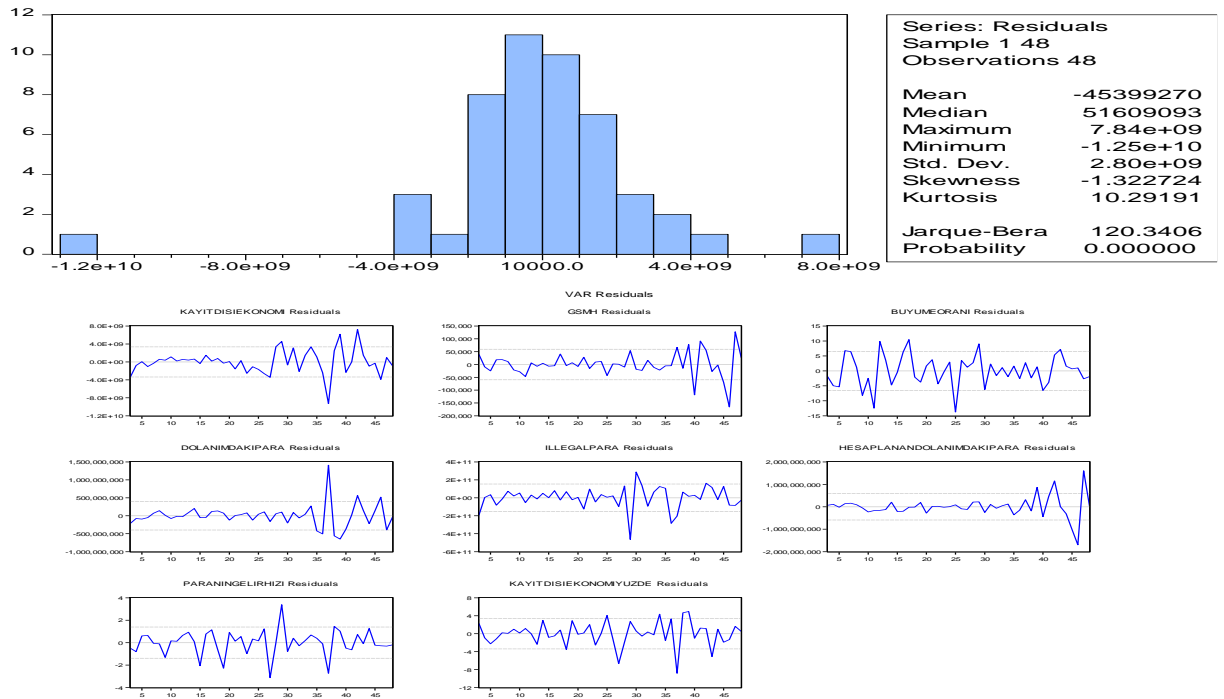
AIC: Akaike information criterion

SC: Schwarz information criterion

HQ: Hannan-Quinn information criterion

r**Bilgi kriterlerine ait en uygun optimal gecikme uzunluğu 4. Gecikmede sağlanmaktadır.Sistem için en uygun “4” gecikmede sağlanmaktadır.

Tablo 6: Çalışmada Kullanılan Değişkenlerin Ortalama Değer ve Grafikleri

5.5. EKONOMETRİK SONUÇLAR VE ANALİZLER

Bu çalışmada, Türk ekonomisinin genel bir fotoğrafını görmek mümkün olacaktır. Önemli makro ekonomik sonuçlar elde edilmiştir. Türk ekonomisinde kayıtdışılık durum GSMH'nın değer olarak düşük kalmasında en büyük etken durumundadır. Kaynakların yeterince kullanılmadığını bize göstermektedir. Kısa ve uzun dönemde iktisadi büyüme ve milli gelir yapısı üzerinde kayıtdışı ekonomi ve illegal para miktarı olumsuz anlamda etkilidir. Ekonomik yapının önemli bir kısmı bu kaynaklardan beslenmektedir. İlginç olan her yıl 200-250 milyar dolar bu kayıtdışılık yüzünden sistemde dahi gözükmemektedir. Gelir dağılımındaki adaletsizlikten, vergi adaletine, istihdam sorunundan, üretimin arttırılamamasına, iktisaden büyüme dengesizliğinden, fiyat istikrarsızlığına, kamu hizmetlerinin karşılanmasından, asgari ücret düzeyine kadar çok sayıda faktörü olumsuz etkileyebilmektedir. Ne yazık ki, kayıtdışı ekonomik yapı illegal para sistemini de bir şekilde beslemektedir. Bir noktada destekleyicisi durumundadır. Dikkat edilirse, bu ekonometrik testler sonucunda önemli ve ilginç noktalar tespit edilmiştir. Testlerden elde edilen genel sonuçları maddeler halinde belirtmek gerekirse;

1. GSMH büyüdükçe, Kayıtdışı Ekonomide aksine düşmektedir. Yani iki değişken arasında tek yönlü negatif bir ilişki mevcuttur. Aynı durum iktisadi büyüme oranı içinde geçerlidir ve tek yönlü negatif bir ilişki vardır.
2. İllegal para miktarı kayıtdışı ekonomiyi beslemektedir (artırmaktadır).
3. Kayıtdışı ekonomik yapı dolanımdaki para sistemini beslemektedir.
4. Paranın gelir hızı üzerinde illegal para ve kayıtdışı ekonomik yapı ciddi bir oran (%25-30) oluşturmaktadır.
5. Kayıtdışı ekonomik yapı, haksız rekabet ve haksız zenginleşme yaratmaktadır. Adil gelir dağılımının bozulmasındaki temel sebeplere dendir.
6. Kayıtdışı ekonomik yapı işsizlik oranının artmasına ve vergi adaletinin de bozulmasına neden olmaktadır.
7. Paranın gelir hızı iktisadi büyüme oranını etkilemektedir.
8. Kayıtdışı ekonomik yapının kontrol ve denetim altında olmadığını gösteren durum, paranın gelir hızı ve dışardan geldiği düşünülen illegal para sisteminin üzerindeki etkisinin büyüklüğüdür.
9. İktisadi büyüme üzerinde olumsuz anlamda ciddi etkisi olan illegal para ve kayıtdışı ekonomi miktarının artması toplumda görülmeyen bir zenginlik kümesi yaratmasına, kanun dışı gelir elde eden (illegal gruplar, anarşik yapılar, suç örgütleri, mafya vb.) bir

yapının oluşmasına, kaynağı belli olmayan zenginliğe, toplumu oluşturan gelir grupları arasında farkın artmasına sebep olacaktır.

10. Kayıtdışı ekonomi artarken, iktisaden büyümeyi azaltmakta olup, toplumsal dengeyi ve gelir adaleti anlayışını bozan bir yapıdır.
11. Sonuç olarak; “Türkkart Sistemi”, kayıtdışı ekonominin kayıt altına alınmasında, toplumsal refahın oluşmasında, yaşam standardının yaygınlaşmasında, milli gelirin yükselmesinde, reel üretimin artırılmasında, toplumun tüm kesimlerinin eğitim ve sağlık hizmetlerinden eşit olarak faydalanması konusunda, üretim sektörlerinde yüksek kalitenin ve verimliliğin oluşmasında, tüm kesimlerin kamu hizmetlerinden azami ölçüde yararlanmasında, asayiş ve savunma konusunda tedbirlerin kolayca alınmasında, güven ve adalet duygusunun artmasında önemli bir işlevi yerine getirecek olan, stratejik nitelikli ve geleceğin dünyasında kullanılacak olan akıllı kart sistemidir.

KAYNAKÇA

- AKALIN, Gülsüm & KESİKOĞLU, Ferdi, (2007). “Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi ve Büyüme İlişkisi”, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:3, Sayı:5, s.71-87.
- AKSU, Levent, (2013). “Türkiye’de İktisadi Büyümenin Kaynakları”, T.C.Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kasım 2013, Balıkesir.
- AKSU, Levent, (2016). “Türkiye’de Beşeri Sermayenin Önemi: İktisadi Büyüme İle İlişkisi, Sosyal ve Stratejik Analizi”, *Journal of Economic Policy Researches*, Cilt/Volume:3, Sayı/Issue:2, Yıl/Year: 2016, pp.67-128.
- AKSU, Levent, (2018). “İşsizlik, Suç, Boşanma, İntihar Oranları İle İktisadi Büyüme İlişkisinin; Nedensellik Testleri İle Analizi: Türkiye Örneği”, *Journal of Economic Policy Researches*, Cilt/Volume:5, Sayı/Issue:2, Yıl/Year: 2018, pp.58-100.
- AKSU, Levent, (2018a). “Türkiye’de Bilim ve Teknoloji ile İktisadi Büyüme İlişkilerinin; Sosyal, Ekonomik Ve Stratejik Analizi”, *Social Sciences Studies Journal*, Vol:4, Issue:20, pp.2635-2670.
- AKSU, Levent, (2018b). “Türkiye’de Eğitim ve Sağlık İle İktisadi Büyüme İlişkilerinin Nedensellik Testleri İle Analizleri; Sosyal, Ekonomik ve Stratejik Perspektif Analizleri”, *Social Sciences Studies Journal*, Vol:4, Issue:21, pp.3611-3641.

- AKTAN, Coşkun CAN, (1999). Kirli Devletten Temiz Devlete, Yeni Türkiye Yayınları, 1. Baskı, Ankara.
- ALLEN, Roy Goerge, D., (1964). Statics for Economists, Mc-Millan, UK.
- ALTUĞ, Osman, (1999). Kayıtdışı Ekonomi. Türkmen kitabevi, İstanbul.
- BAĞIRZADE, Elşen, Resuloğlu, (2015). “Kayıtdışı Sektörün Ekonomideki Rolü Tartışmaları Üzerine: Bir Literatür Taraması”, International Journal of Economic and Administrative Studies, Year:7, Number 14, Winter 2015, pp.39-54.
- BOX, George, E.P. & JENKINS, Gwilym M., (1970). “Time Series Analyses, Forecasting and Control”. Holdan Day Publ., San Fransisco, 1970, USA.
- BOZKURT, Cuma, (2014). “Kayıtdışı Ekonominin Bir Değerlendirmesi Ve Türkiye”, Gaziantep University Journal of Social Sciences, 2014, 13(1), s.41-58.
- CONAGHAN, Daniel & SMITH, Dan, (2014). Para Kitabı, Çeviren: Cem DURAN, NTV Yayınları, Şubat 2014, İstanbul.
- DICKEY, David, A. & FULLER, Wayne, A., (1981). “Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root”, Econometrica, Vol:49, pp.1057-1073.
- EAGLETON, Catherine & WILLIAMS, Jonathan, (2013). Paranın Tarihi, Çeviren:Fadime KAHYA, İş Bankası Kültür Yayınları, No:2079, II. Baskı, İstanbul.
- ERCAN, Metin, (2006). Kayıtdışı Ekonomi ve Hızlı Tüketim Malları Sektörü, Nural Matbaacılık, Ankara. (www.tepav.org.tr/tur/admin/dosyabul/upload/MetinErcan_kayitdisi; erişim tarihi: 10.11.2018).
- ELGİN, Ceyhun, (2012). “Vergiler ve Kayıtdışı Ekonomi: Bir değerlendirme ve Türkiye Örneği”, ODTÜ Gelişme Dergisi, Sayı:39, Ağustos-2012, s.237-258.
- ERTEK, Tümay, (2000). Ekonometriye Giriş, Beta Yayınları, 2.Baskı, İstanbul.
- FEIGE, Edgar L. (1990). “Defining and Estimating Underground and Informal Economies: The New Institutional Economics Approach”, World Development, 18(7), pp.989-993.
- FERGUSON, Niall, (2017). Paranın Yükselişi, Dünyanın Finansal Tarihi, Yapı Kredi Yayınları, Çeviren: Barış PALA, No:3436, 5.Baskı, İstanbul.
- GRANGER, Clive, (1969). “Investigating Causal Relations by Economic Models and Spectral Methods”, Econometrica, Volume:37, pp.424-438.

- GÜLER, Hünkar & TOPARLAK, Ekrem, (2018). “Türkiye’de Kayıtdışı Ekonominin Ölçümü Ve Avrupa Birliği Ülkeleriyle Karşılaştırılması”, Ömer Halisdemir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Ocak 2018, Cilt-Sayı: 11(1) s. 209-220.
- ILGIN, Yılmaz, (1999). Kayıtdışı Ekonomi ve Türkiye’deki Boyutları, DPT Yayınları, Nisan 1999- Ankara.
- KENNEDY, Peter, (2006). Ekonometri Kılavuzu, çeviren: Muzaffer Sarımeşeli ve Şenay Açıkgöz, Gazi Kitabevi, 5.baskı, Ankara.
- KURUMLU, Dilek Erdoğan, (2015). Makro İktisat ve Para-Banka-Kredi, Pegem Akademi Yayınları, Ankara-2015.
- KUTLAR, Aziz, (2009). Uygulamalı Ekonometri, Nobel Yayın-Dağıtım, 3.Baskı, Aralık 2009, Ankara, s.1-440.
- KWIATKOWSKI, Dennis; PHILLIPS, Peter C. B., SCHMIDT, Peter & SHIN, Yongcheol, (1992). “Testing the Null Hypothesis of Stationarity Against the Alternative of A Unit Root”, Journal of Econometrics, Vol:54, pp.159-178.
- ÖĞÜNÇ, Fethi & YILMAZ, Gökhan, (2000). “Estimating The Underground Economy In Turkey”, The Central Bank Of The Republic Of Turkey, Discussion Paper September, 2000. pp.1-30.
- PINAR, Abuzer, (2010). Maliye Politikası, 3.baskı,Naturel Yayınevi,Ankara.
- PHILLIPS, Peter, C.B. & PERRON, Pierre, (1988). “Testing for a Unit Root in Time Series Regression”, Biometrika, Vol:75 (2), pp.335-346.
- PROKHOROV, Artem, B. (2001). The World Unobserved Economy: Definition, Measurement, and Optimality Consideration, 2001/5, Michigan University, pp.5-18.
- REDDEN, Richard, (1981). Para, Bankalar ve Ekonomi, Çeviren: Nejat Ebcioğlu, Remzi Kitabevi, Bilim Dizisi, No:15, II.basım, İstanbul.
- SIMS, Christopher, A. (1980). “Macroeconomic and Reality”, Econometrica, January 1980, Volume:48, No:1, pp.1-48.
- SUGÖZÜ, İbrahim Halil, (2010). Kayıtdışı Ekonomi ve Türkiye, Nobel Yayınları, 1. Baskı, Ankara.
- ŞEKER, Sakıp, (1995). Kayıtdışı Ekonominin Kapsamı, Nedenleri ve Etkileri, www.kanitymm.com.tr/makale/1995; erişim tarihi:05.04.2018.

- TEPAV (Türkiye **Ekonomi** Politikaları Araştırma Vakfı). (2006). “Yolsuzlukla Mücadele TBMM Raporu “Bir Olgu Olarak Yolsuzluk: Nedenler, Etkiler, Çözüm Önerileri”, Tepav Yolsuzlukla Mücadele Kitapları-I.
- TOKALAK, İsmail, (2016). Kapitalizmin Soygun Düzeni, Dünyayı Soyanlar ve Metodları, Ataç Yayınları, 1.baskı, İstanbul.
- ULUTÜRK, Süleyman & ERSEZER, Devrim, (2005). “Gelir,Gelir Dağılımı Yaklaşımları ve Devletin Rolü’ ,İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, Seri:47, 2005, <http://www.iudergi.com/tr/index.php/iktisatmaliye/article/view/7780> (erişim tarihi:19.12.2017).
- US, Vuslat, (2004). “Kayıtdışı Ekonomi Tahmini Yöntem Önerisi: Türkiye Örneği”, Türkiye Ekonomi Kurumu, Tartışma Metni 2004/17, Ankara, s.1-58. (<http://www.tek.org.tr/dosyalar/VUSLAT-US1-KAYITDISI.pdf>; erişim tarihi: 10.11.2018).
- YILDIRTAN, Dina, Çakmur, (2017). E-views Uygulamalı Temel Ekonometri, Türkmen Kitabevi, 3.Baskı, İstanbul, s.1-292.

ELEKTRONİK ADRESLER:

- <https://www.yeniakit.com.tr/haber/o-ulke-para-kullanimini-kaldiriyor-66873.html>
- <https://mediatrend.mediamarkt.com.tr/nakitsiz-yasamin-yukseldigi-ulkeler/>
- [www.tepav.org.tr/tur/admin/dosyabul/upload/MetinErcan_kayitdisi-turkce2\(2\)ppt](http://www.tepav.org.tr/tur/admin/dosyabul/upload/MetinErcan_kayitdisi-turkce2(2)ppt).
- www.uzmancoin.com/bitcoin-isvec
- www.ekodialog.com.tr. www.maliye.gov.tr. www.tek.org.tr. www.tcmb.org.tr.
- www.kanitymm.com.tr. www.kalkinma.gov.tr. www.tuik.org.tr.

1950 SEÇİMLERİ ÖNCESİ ŞEMSEDDİN GÜNALTAY HÜKÜMETİ DÖNEMİ TÜRKİYE’DE DİNİ EĞİTİM ALANINDAKİ GELİŞMELER¹

Melike YARDIMCI²

Ahmet EDİ³

Özet

1946 seçimleri Türkiye Cumhuriyetinde çok partili hayata geçişte bir milat olarak kabul edilir. Seçimlerden sonra 4 yıllığına ülkeyi yönetecek olan iktidar partisi 23 yıldır iktidarda olan Cumhuriyet Halk Partisi olmuştur. Her ne kadar açık oy gizli tasnif ilkesi doğrultusunda yapılmış ve şaibeli seçimler! Olarak Türk Siyasal hayatına girmişse de nihai olarak iktidarı belirlemiştir. 46 seçimlerinden sonra siyaset bir sonraki seçimler için ülke genelinde aktif olarak çalışmalar muhalefet partilerinde başlamıştır. Bu çalışmalar esnasında muhalefetin en çok kullandığı argüman “din” olmuştur. Gerek Halkevlerinde, Köy Enstitülerinde dini yayın yasağı gerekse ilkökul müfredatında din dersinin olamaması, İmam Hatip yetiştiren okulların öğrencisizlikten kapanması, aynı kaderi yaşayan İlahiyat Fakülteleri gibi dini eğitim veren kurumların eksikliği muhalefetçe çok fazla kullanılır hale gelmiştir. Bunu engellemek ve 1950 yılında yapılacak olan seçimlerde halkın iradesini alarak yeniden iktidarda kalmayı hedefleyen Cumhuriyet Halk Partisi, seçimlerden önce; Şemseddin Günaltay Hükümeti ile faaliyetler noktasında icraatlar yapmıştır.

Çalışmada CHP’nin tek parti dönemi son başbakanı olan Şemseddin Günaltay Hükümeti döneminde Türkiye’de dini eğitim noktasındaki icraatları amaçlanarak seçimler öncesi yapılan politikalar irdelenmeye çalışılmıştır. Nitel araştırma yöntemlerinden belge ve doküman analiz yöntemi kullanılarak yapılan çalışma neticesinde; Türkiye Cumhuriyetinde dini yasaklı olan eğitim kurumları ile öğrenci olmadığı için kapanan dini eğitim veren okulların tekrar açıldığı görülmüş ve bunun laiklik ile çatışması parti içerisinde, seçimler noktasında kullanılması ise meydanlarda olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: CHP, Dini Eğitim, Şemseddin Günaltay, 1950 Seçimleri

¹ “Şemseddin Günaltay Hükümeti (1949-1950)” adlı tezden üretilmiştir.

² Bilim Uzmanı, e-posta: history5261@gmail.com

³ Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Eğitim Fakültesi, e-posta:ahmetedi@gmail.com

DEVELOPMENTS IN RELIGIOUS EDUCATION IN TURKEY DURING THE PERIOD OF THE GOVERNMENT OF ŞEMSEDDİN GÜNALTAY BEFORE THE 1950 ELECTIONS

Abstact

Multiparty elections in 1946 in the Republic of Turkey is considered as a milestone in the transition to life. After the elections, the ruling party, which will rule the country for 4 years, has been the Republican People's Party, which has been in power for 23 years. Although open votes have been made in line with the principle of classified classification and questionable elections! Although he entered the Turkish political life, he finally determined the power. After the 46 elections, politics started active activities in opposition parties throughout the country for the next elections. The most widely used argument of the opposition during these studies was “religion.. Both public houses, village institutes, the ban on religious publications and the lack of religious lessons in primary school curricula, the closure of schools that raise Imam Hatip students and lack of religious education institutions such as Faculties of Theology, which have been living the same fate, have become widely used by the opposition. The Republican People's Party, which aims to prevent this and to remain in power by taking the will of the people in the elections to be held in 1950, before the elections; He carried out activities with Şemseddin Günaltay Government on the point of activities.

CHP's single-party period last prime minister of the Government during the execution Şemseddin Günaltay point in religious education in Turkey, the objective of pursuing the policy choices made in the study has been studied fine. As a result of the study conducted using qualitative research methods document and document analysis method; The Republic of Turkey for lack of students with banned religious educational institutions, religious education schools closed and re-opened in the conflict have been seen at the secular parties, the point was found to be in use in elections it occurs.

Keywords: CHP, Religious Education, Şemseddin Günaltay, 1950 Elections

Giriş

Cumhuriyet Halk Partisi'nin aralıksız 27 yıllık iktidarının son hükümeti olan Mehmed Şemseddin Günaltay Hükümeti'nin iç politikasının ağırlık noktasını eğitim oluşturmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren oluşturulan eğitim kurumlarının bazıları zaman içerisinde gerek yeterli öğrenci sayısına ulaşamaması, gerekse dönemin şartları gereği kapanan birçok eğitim kurumu bu dönemde yeniden açılmıştır. Özellikle yaklaşan 1950 seçimleri ile birlikte muhalefette yer alan Demokrat Partinin söylemleri, birçok noktada olduğu gibi eğitim alanında da CHP'nin yeni politikalar üretmesine sebep olmuştur. Dönemin ağırlıklı eğitim politikası ise din eğitimi üzerinde yoğunlaşmıştır. DP'nin İmam Hatip okulları, İlahiyat Fakülteleri ile Halkevleri ve Köy Enstitülerindeki

yasaklı dini yayınları sürekli dile getirmelerinden dolayı CHP bu yönde adım atmaya bir noktada mecbur kalmasına sebep olmuştur. Eğitim içerisinde ilkokullarda din dersi tekrar okutulurken, İmam Hatip okulları tekrar faaliyete geçirilmiş ve İlahiyat Fakülteleri açılmıştır. Bir taraftan belirtilen faaliyetler yapılırken diğer taraftan Halkevleri ve Köy Enstitüleri’nin düzenlemeleri de eğitim politikası kapsamındaki eleştirel boşluklar doldurulmaya çalışılmıştır. CHP’nin tek parti iktidarının son hükümeti başbakanı olan Mehmet Şemseddin Günaltay döneminde yapılan bu faaliyetleri incelediğimizde:

1- Şemseddin Günaltay’ın Eğitim Politikası

Ord. Prof. Dr. Mehmed Şemseddin Günaltay’ın eğitime verdiği öneme bakılacak olunursa ilk olarak bu alanda kaleme aldığı birçok kitaptan ve Türk Tarih Kurumu’ndaki faaliyetlerinden de anlamak mümkündür. Aynı zamanda İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde ders veren Günaltay’ın akademik kimliği döneminin eğitim icraatlarına da yansımıştır. Günaltay, eğitimi bir insanlık sorunu olarak görerek insanı eğitimle birlikte düşünmemiz gerektiğini vurgulamıştır. Eğitim tarihini bireyin akli ve hissiyle bütün olarak ele alarak eğitimin insanın bu bütünlüğünü tamamlayan bir parça olarak görmüştür. İnsanın tek bir yönüyle değerlendirilmeye çalışılmasının yanlış olduğunu belirtmiştir. Bu noktada eğitim biliminin insanı ilgilendiren diğer bilimlerle olan alışverişinin bireye katkılarını ve insanın eğitim ile akli ve fikri olarak refaha ulaşacağını düşünmektedir. Ayrıca Günaltay, gerek örgün gerekse yaygın eğitimin iyileştirilmesi noktasında alınacak tedbirleri belirtirken din eğitiminin de gerekli olduğunu düşünmektedir (Aydın M. Ş., 1988). Günaltay, gelecek neslin eğitim ve öğretimini sağlam temellere dayandırması için izlenecek yolları ise şöyle sıralamıştır:

“1-Eski yanlış tesirlerden kurtararak, iradi bir kuvvetle nesli faal hayata hazırlamak,

2-Pedagojinin en yeni esasları aile terbiyesi ile birlikte öğretilmelidir.

3-Verilecek eğitimle çocuğun fikri temayüllerinin gelişmesini sağlamak,

4-Ahlaki esaslar mutlak öğretilmelidir.

5-Programlar düzenli olmalı.

6-Usul (metod) bilen muallimler gereklidir.

7-Eğitim ve öğretimde mutlaka bir hedef ve mefkûre gözetilmelidir.

8-İradi terbiyenin yanında pratik talim de yapılmalıdır.

9-Korkmadan teşebbüs yolu öğretilmelidir.

10-Verimli bir çalışma gereklidir.

11-Eğitimde milletin sosyal tarzı göz önünde bulundurulmalıdır.

12-Eğitimde unvan değil, vazife ön planda olmalıdır” (Uyanık, 1998). Günaltay’ın Başbakanlığı öncesi eğitime verdiği önem yukarıdaki gibidir. Başbakanlığı dönemi eğitim politikası ve icraatları da geçmişte fikirleri ile örtüşür durumda olduğu görülmektedir. Hükümette kaldığı süre içerisinde eğitim ile yaptığı icraatları üç başlık altında toplanabilir: ilkokullarda din derslerinin konulması, imam-hatip kurslarının ve Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nin açılmasıdır (Heper, 2008). Günaltay Hükümeti’nin eğitim alanındaki en önemli bir faaliyeti de Meclis’te görüşülerek 23 Mart 1950 tarihinde kabul edilen 5632 sayılı kanun ile Ankara’da Milli Kütüphane’nin kurulmasıdır (Filiz Meşeci Giorgetti, <http://www.academia.edu>, 2018).

2- İlkokullarda Din Derslerinin Konulması

1950 seçimleri öncesinde eleştirel konuların başında gelen ve muhalefetin yüksek sesle dile getirdiği okullarda din eğitimi konusudur. Din eğitimi anlamındaki ilk icraatın ilkokullarda din dersleri konulması olduğunu söyleyebiliriz. Hasan Saka Hükümeti’nin 3 Ocak 1949 tarihli meclis toplantısında Milli Eğitim Bakanı Hasan Tahsin Banguoğlu, ilkokullarda okutulacak din derslerinin zamanının henüz belirlenmediğini, bu derslerin program içeriklerini okulların hazırlayacağını belirtmiştir (Aydın Tarihi, 1949). Hasan Saka hükümeti değiştikten sonra CHP’nin eğitim politikası değişmemiştir. Bu kapsamda; Günaltay Hükümeti döneminin Milli Eğitim Bakanı Hasan Tahsin Banguoğlu, ilkokulların 4. ve 5. sınıflarına din bilgisi dersleri konulması ile ilgili *“15 Şubat 1949 tarihinden itibaren ilkokullarında ihtiyari olarak din dersleri gösterilecektir. Mevzunun hassasiyeti dolayısıyla aşağıda işaret ettiğim cihetleri göz önünde bulundurarak bu derslerin tatbikatı ile bizzat alakadar olmanızı rica ederim.*

1-Anayasamızla teyit olunan vicdan hürriyetinin tabii bir icabı olarak vatandaşlarına çocuklarına din bilgisi vermek haklarını kullanmaları için imkân hazırlanması gerekli bulunmuş ve Müslüman Türk çocuklarına din derslerinin okul dershanelerinde ve her okulun kendi öğretmenleri tarafından okutulması uygun görülmüştür. Ancak bu dersler programda mevcut ders saatleri sayısını azaltmamak kaydıyla ve mahallin şartlarına göre çocukların devamını mümkün kılacak saatlerde gösterilecektir.

2-Laik bir devlet olan Cumhuriyetimizin öğretim müesseselerince hiçbir din ve mezhebe ait bilgilerin mecburi olarak öğretilmesi bahis mevzuu olamaz. Bu itibarla din derslerinin ihtiyari olması esastır. Hiçbir öğrenci ve öğretmen bu dersleri okumak ve okutmak hususunda zorlanmayacaktır. Din derslerinin sınıf geçme durumu ile ilgisi olmayacaktır.

3-Din dersleri ilkokulların 4 ve 5. sınıflarında haftada ikişer saat olmak üzere gösterilecektir. Bu derslerin Diyanet İşleri Başkanının reisliğinde toplanan özel komisyonca hazırlanmış ve Talim ve Terbiye Heyetince tatbiki uygun görülmüş olan

müfredat programına bağlı olarak gönderiyorum. Başlangıç olmak üzere bu yıl programın birinci kısmı ilkokulların 4 ve 5. sınıflarında aynı anda okutulacaktır.

4-Öğrenci velileri çocuklarının din derslerine devamını arzu ettiklerini yazılı olarak okul idarelerine bildireceklerdir. Öğretmenler bu öğrencilerin derslere devamını kontrol edecekler ve devamsızlık halinde velilerini haberdar edeceklerdir. Bundan böyle okula yeniden kaydolacak öğrencilerin velileri, çocuklarının din derslerine devam edip etmeyeceğini beyan edeceklerdir.

5-Derslerde Diyanet İşleri Başkanlığınca hazırlanıp Başkanın reisliğinde toplanan öneri komisyonca incelendikten sonra Talim ve Terbiye Heyetince okullarda ihtiyari olarak okutulması uygun görülen “Din Dersleri” adlı kitap okutulacaktır. Bir nüshasını birlikte sunduğum bu kitap okullara gönderilmiştir. Bundan böyle de Talim ve Terbiye Heyetince okutulması uygun görülecek kitaplar da din derslerinde okutulabilecektir.

6-Düşünce, inanış veya mezhep ayrılıkları dolayısıyla çocuklarını din derslerine göndermeyen ailelerle gönderenler arasında veya bu derslere devam eden çocuklarla etmeyenler arasında yersiz münakaşalara ve kırgınlıklara yer verilmeyecektir.

7-İlk dereceli Türk özel okullarında din dersleri yukarıda açıklanan şekilde gösterilecektir. Azınlık okullarında din derslerinin, usulüne göre tanzim edildikleri şekilde devam olunacaktır” (Akşam Gazetesi, 1949) şeklindeki genelgeyi valilere göndermiştir. Genelge, eğitimin 15 Şubat 1949’da başlamasını, din dersi alınıp alınmamasının velinin isteği doğrultusunda olacağını, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın hazırladığı ve Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu’nun onayladığı kitaplarla eğitim verilmesi noktasındaki kararlar ile cumhuriyetin temel ilkelerinden olan Laiklik vurgusu önem taşımaktadır. Bunun yanında kitap ve ders içeriklerinin Diyanet İşleri Başkanlığınca hazırlanması yanı sıra Talim ve Terbiye Kurulu’nun da onayından geçmesi; aslında din eğitiminin yine devlet kontrolünde olmasını destekler niteliktedir.

Din derslerinin kaynak ders kitaplarının hazırlanma süreci ve içeriğinin düzenlenmesi gibi konularda sıkıntılar yaşanmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan “Müslüman Çocuğun Kitabı” ilk din dersi kitabı olarak düşünülmüşse de içerik olarak alınan eleştiriler üzerine okutulmasından vazgeçilmiştir. Bunun üzerine 1949-1950 eğitim-öğretim yılının din dersi kitabı dönemin Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki’nin yazdığı “Din Dersleri” olmuştur (Akşam Gazetesi, 1949). Milli Eğitim Bakanı Hasan Tahsin Banguoğlu da din dersleri verilmesi ile ilgili yayınladığı genelgede bu ders kitabını belirtmiştir (Koç, 2011). Okutulan ders kitaplarının içeriklerine bakıldığında; 4. sınıfta “Sevgi, Müslümanlık ve Ahlak”, 5. sınıfta ise “İman ve İmanın Şartları, Allah’a Karşı Kulluk Görevlerimiz” ünitelerinden oluşmaktadır (Şimşek, 2013). 1949-1950 eğitim-öğretim yılındaki veriler incelendiğinde 4 ve 5. sınıf

öğrencilerinin 414.447'sinden (gayrimüslim öğrenciler de bu sayıya dâhildir) sadece 5779 öğrenci bu dersleri almak istememiştir (Koç, 2011).

Din derslerinin verilme gerekçesi ise hükümet programında açıklanarak, din öğretiminin isteğe bağlı olmak şartıyla vatandaşın çocuğuna verilebilmesi için her türlü imkânın sağlanacağı belirtilmiştir. Ayrıca laiklik ilkesinden taviz verilmeyeceği, hurafelere izin verilmeyeceği ve dinin siyasete alet edilmesine izin verilmeyeceğine de değinilmiştir (TBMM Zabıt Cerideleri, D. 8, C. 15). Laiklik ilkesinden taviz verilmeyeceğini Günaltay'ın Meclis kürsüsünden yaptığı; *“Laik bir devletin laik meclisinde hiçbir dinin esası hakkında hiçbir ferdin konuşma hakkı yoktur. Biz burada, din kurucu bir heyet değiliz. Devletin siyasi, içtimai, idari, iktisadi ve kültürel esaslarını ve milletin müdafası vasıflarını düşünmek ve nizamlamakla mükellefiz”* (TBMM Zabıt Cerideleri, D. 8, C. 16/2,). Şeklindeki konuşması ile aslında bunun bir zaruret olduğunu ancak devletin temel ilkelerinden bir vaz geçilme olmadığını belirtmiştir. Bir bakıma seçim yatırımı olarak da nitelendirebileceğimiz din derslerinin 4 ve 5. sınıflarda okutulması siyasetinin tutmadığı seçim sonuçlarında da kendini göstermiştir.

3- İmam-Hatip Kurslarının Açılması

İmam Hatip mekteplerinin tarihçesine bakacak olursak; Cumhuriyet döneminde ilk olarak 1924 yılında dört sınıflı olarak açılan bu mekteplerin sayısı 29 idi. 1925 yılında 26, 1926 yılında 20 ve 1927 yılında ise ikiye kadar düşmüştür. 1930 yılına kadar bu şekilde eğitim-öğretime devam eden mektepler, daha sonra talebe bulamadığı için kapanmıştır (Aydın Tarihi, 1949).

II. Hasan Saka Hükümeti döneminde CHP Van Milletvekili İbrahim Arvas tarafından 14 Ocak 1948 tarihinde Meclise verilen *“Diyanet İşleri Başkanlığınca İmam ve Hatip ve Vaiz Okulları Açılması ve Üniversitede İlahiyat Fakültesi Kurulması”* hakkında kanun teklifi ile imam hatip mekteplerinin ve ilahiyat fakültesinin açılması istenmiştir (TBMM Zabıt Cerideleri, D.8, C.9). Bu kanun teklifini görüşmek üzere 10 Şubat 1948 tarihinde bir komisyon oluşturulmuştur. İmam hatip kurslarının açılması kararı alınarak 30 Aralık 1948 tarihinde bu kursların programları da belirlenmiştir. Bu kursların faaliyete geçmesi ise Günaltay Hükümeti döneminde olmuştur (Duman, 2015). Konya Milletvekili Fatin Gökmen ve 16 arkadaşı, 2 Şubat 1948 tarihinde *“Diyanet İşleri Başkanlığınca İmam, Hatip ve Vaiz okulları açılmasına ve hayrat hademesinin Diyanet İşleri Başkanlığına devredilmesine dair”* kanun teklifi vermiştir (TBMM Zabıt Cerideleri, D. 8, C. 10). CHP, din eğitimi alanındaki politikalarına ağırlık vererek bu alandaki çalışmaları hızlandırmıştır.

Daha sonra İmam Hatip Okulları'na dönüşecek olan İmam-Hatip Kursları, Şubat 1949 tarihinde Milli Eğitim Bakanlığı İlköğretim Genel Müdürlüğü bünyesinde İstanbul, Ankara, Seyhan (Adana), Erzurum ve Diyarbakır illerinde açılmıştır. Bu kurslara

İstanbul’da 14, Ankara’da ise 6 kişi kayıt olmuştur (Aydın Tarihi, 1949). CHP Van Milletvekili İbrahim Arvas bu kurslara rağbetin az olmasının nedenini derslerin hafta sonu ya da tatil günlerine denk gelmesine ve imam hatiplerin aldığı ücretin az olduğuna bağlamıştır (Aydın Tarihi, 1949). Kursların müfredatı Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından oluşturulan bir komisyon tarafından hazırlanarak, İl Millî Eğitim Müdürlüklerine gönderilmiştir (Aydın Tarihi, 1949). Daha sonra ise bu kursların sayısı artırılarak Konya, Kastamonu, Bursa, Trabzon, Isparta, Afyon ve Urfa’da da açılmıştır. Kurslardaki dersler ise; Kur’an-ı Kerim, Hadis, Tefsir, Akaid, İbadet, Ahlak, Hutbe, Türkçe, Tarih, Coğrafya, Yurt Bilgisi, Sağlık Bilgisinden oluşuyordu. Fıkıh ise bu dersler arasında yer almamıştır. Bir gün içerisinde sadece sabah olmak üzere 4 ders okutulmuştur (Akşam Gazetesi, 1949). Ahmet Hamdi Akseki’nin “İslam Dini” adlı kitabı bu kurslarda ders kitabı olarak okutulmuştur (Yavuz, 2004). Kurslara hafız olarak başlayan öğrenciler olduğu gibi Kur’an-ı Kerim bilmeyen öğrenciler de kayıt olmuştur. Kurslarda görevli öğretmenlerin aylık maaşı 200 liradır. 1949 yılı Mart ayının sonunda bu kursların ülke genelindeki sayısı 12 olmuştur. 1949 yılının sonunda 50 kişi bu kurslardan mezun olmuştur. Bu mezunlardan sonra kursun bir yıl olan eğitim-öğretim süresi iki yıla çıkarılmıştır (Duman, 2015).

4- Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nin Açılması

Cumhuriyet döneminde açılan ilk İlahiyat Fakültesi, 21 Nisan 1924 tarihinde İstanbul Darülfünunda açılmıştır. Eğitim-öğretim süresi 3 yıl olan bu fakülte 1938 yılına kadar eğitim vermiştir. Günaltay, bu fakültede İslâm Dini Tarihi ve Metafizik derslerinin hocalığını yapmıştır (Öcal, 2018). Daha sonra ise CHP iktidarında bu anlamda yapılan çalışmalar ışığında Günaltay döneminde Ankara Üniversitesi’ne bağlı olarak İlahiyat Fakültesi açılacaktır. Günaltay, din esaslarının devlet tarafından değil, İlahiyat Fakültesinde yetişecek gençler tarafından belirlenmesi kanaatindedir. Bu amaçla 4 Haziran 1949 tarihinde İlahiyat Fakültesi’nin kurulmasını kapsayan kanun değiştirilerek, bu fakültenin açılmasına zemin oluşturulmuştur (Yılmaz, 2018). Günaltay Hükümeti dönemi eğitim politikasının temelini teşkil eden Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 21 Kasım 1949 tarihinde açılmıştır (Öcal, 2018). Bu fakülte ilk aşamada 85 öğrenci ile eğitime başlamıştır. İlk kurulduğu sırada eğitim-öğretim süresi 4 yıl olarak belirlenen ve sadece genel lise mezunu öğrencileri kabul eden fakülte, 1971-1972 eğitim-öğretim yılında tüm lise ve meslek lisesi mezunlarını kabul etmiştir. Ayrıca fakülte bu tarihten itibaren eğitim kalitesini artırmak amacıyla öğretim süresini 5 yıl olarak belirlemiştir. İlahiyat Fakültesi’nin 1949-1950 yılı eğitim-öğretimi ders programında; Arapça, Farsça, Yabancı Dil (İngilizce, Fransızca, Almanca), Sosyoloji, Mantık ve İlimler Felsefesi, İslam Dini ve Mezhepler Tarihi, İslam Sanatı Tarihi ve Mukayeseli Dinler Tarihi dersleri müfredatta yer almıştır.

Günaltay'ın Ankara İlahiyat Fakültesi'ni açmasındaki amaç dinin özünden uzaklaşması ve bu öze dönmeyi bu fakülte'deki eğitimle sağlayabilmektir. Diğer bir etken ise içtihadı tam anlamıyla uygulamaya koyabilmek adına İlahiyat Fakültesi'ndeki eğitimin temel oluşturacağı düşüncesiydi (Aydın İ. E., 2002). Bu durum Günaltay'ın, döneminin din eğitimi politikalarını yönlendiren önemli bir siyasetçi olduğunun göstergesidir (Özcan, 2015). Günaltay, 8 Haziran 1949 tarihinde Meclis'te: *"İlk mekteplerde din dersleri okutturmaya başlayan hükümetin başkanıyım. Bu memlekette Müslümanlara namazlarını öğretmek, ölülerini yıkamak için imam-hatip kursları açan bir hükümetin başkanıyım. Bu memlekette, Müslümanlığın yüksek esaslarını öğrenmek için İlahiyat Fakültesi açan bir hükümetin başkanıyım... Bana kimse Müslümanlığa kasteden adam diye hitap edemez; ben bilerek inanan Müslümanım"* (TBMM Zabıt Cerideleri, D. 8, C. 20, 1949) kendi hükümetine ve şahsına yönelik din konusundaki eleştirileri ve seçim odaklı yapıldığı söylenenleri sözleri ile beyan etmiştir.

6. Köy Enstitülerine Yönelik Çalışmalar

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin kalkınabilmesi için ilk yıllardan itibaren eğitim alanındaki çalışmalar devlet politikasında ilk sırada yer almıştır. Bu alanda özellikle okuryazar oranının az olduğu köyler için düşünülen çözüm Köy Enstitüleri olmuştur (Aydoğdu, 2016). Eğitim sistemindeki temel problemleri ele almak amaçlı 17-29 Temmuz 1939 yılında Ankara'da toplanan I. Maarif Şurası'nda ele alınan ilköğretim sorunu ile köylerin sadece eğitim ile değil zirai olarak da eğitilmesi kararı alınmıştır. Bu karar bir nevi köy enstitülerinin kurulma kararı olmuştur diyebiliriz. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün talimatı ile Maarif Vekâleti tarafından Köy Enstitüsü Kanun Taslağı hazırlanarak, 17 Nisan 1940 tarihinde Mecliste yapılan oylama ile 426 milletvekilinden 278'inin oyu ile kabul edilmiştir. Celal Bayar, Adnan Menderes ve Mehmet Fuat Köprülü de dâhil olmak üzere 148 milletvekili oylamaya katılmamıştır (Akdoğan, 2016). Köy Enstitülerinin kurulma amacı; nüfusun büyük çoğunluğunun yaşadığı köylere eğitim hizmeti vermek ve verilecek zirai eğitim ile de tarım ekonomisinin sağlam bir temele dayanmasını sağlamaktır. Bu enstitüler ile kırsal kesimde yaşayan halkın her konuda gelişmesi hedeflenmiştir (Oktay, 2013).

1940 yılında kurulan enstitüler 1946 yılında bozulma süreci yaşamıştır. 21 Mayıs 1947 tarihinde dönemin Başbakanı Recep Peker, Köy Enstitüleri için Meclise sunduğu kanun tasarısında üretimi düzenlemek amacıyla arazi verilmeyen ya da arazi verilmiş olsa bile üretime geçemeyen köylüye üretim tazminatı adıyla yardım verilmesi kararını almıştır. 1947 yılının sonlarında ise Yüksek Köy Enstitüleri kapatılmıştır. Peker Hükümeti'nin diğer bir gelişmesi de Köy Enstitülerinin kurucusu ve Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'in yerine Reşad Şemseddin Sırer'in getirilmesi olmuştur. Bu durum, köy enstitülerinin politikalarının değiştirilmesi amacını taşımaktadır. 1948 yılında Köy Enstitülerinin temeli olan eğitmen kurslarına son verilmiştir. CHP'nin son hükümeti olan

Günaltay döneminde, 16 Eylül 1949 tarihinde Meclise sunulan kanun teklifi ile Köy Enstitüsü mezunu öğretmenler ile diğer öğretmen okullarından mezun öğretmenlerin aynı statüye tabi olması görüşülmüştür. Dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Tahsin Banguoğlu, çıkartılan bir yasa ile enstitülere sadece köy çocuklarının alınması uygulamasını değiştirmiştir. Böylece belediye ve kasabalardaki ilkokul mezunları da enstitülere alınmıştır. Ayrıca, 1950 Seçimleri de göz önünde tutularak Günaltay hükümeti döneminde en çok eleştiri alınan konulardan biri olan dini hassasiyetler gözetilerek ilkokullara din dersleri konulmuştur (Aysal, 2005). Günaltay hükümeti döneminde Köy Enstitüleri ile ilgili olarak köy eğitiminin standardının yükselmesi için bölge okullarının açılmasını önermiştir. Köy çocuklarına hem eğitim hem de zirai öğretim vermenin gerekliliğine değinmiştir. 1950 yılından sonra ise Köy Enstitülerinde karma eğitim uygulamasına da son verilmiştir.

Demokrat Parti döneminde, 27 Ocak 1954 tarihinde 6234 sayılı kanunla kapatılan Köy Enstitüleri yasal olarak tarihe karışmış ve İlköğretim Okulları ile birleştirilmiştir (Bahadır, 1994). Enstitülerin kapatılma gerekçesi ise karma eğitim uygulamasının eleştiri toplaması, köylerdeki aydınlanma ile eski alışkanlıkların ortadan kalkması ve enstitü yayınları ile yapılan komünizm propagandası iddiaları olmuştur (Aysal, 2005).

7. Halkevlerine Yönelik Çalışmalar

1931 yılında Türk Ocakları kendini feshederken, bütün mal varlığı CHP’ye devredilmiştir. 10-18 Mayıs 1931 tarihlerinde toplanan CHP’nin III. Büyük Kongresi’nin en önemli gündem maddesi kapatılan ocakların yerini doldurabilecek bir kurum oluşturulması gerekliliği olmuştur. Bu anlamda yapılan çalışmalar sonucu düzenli eğitim-öğretim faaliyetlerinin yanında halk eğitimini de düzenleyebilmek, inkılapları, altı ilkeyi halka anlatmak ve halk-devlet bütünleşmesini sağlayabilmek amaçlı Halkevleri açılması kararlaştırılmıştır. Bu konuda yapılan çalışmalar sonucunda 19 Şubat 1932 tarihinde pilot il seçilen 14 ilde Halkevleri açılmıştır. Zamanla sayıları artan Halkevleri Dil-Tarih-Edebiyat, Güzel Sanatlar, Temsil, Spor, İçtimai (Sosyal) Yardım, Halk Dershaneleri ve Kurslar, Kütüphane ve Yayım, Köycülük, Müzecilik ve Sergileme olmak üzere birçok alanda faaliyet vermiştir (Aşçı, 2012). 1932-1951 yılları arasında faaliyette bulunan Halkevlerinin çalışma hızını engelleyen en önemli gelişme ise II. Dünya Savaşı nedeniyle ülkede ekonomik tedbirlere ağırlık verilmesi olmuştur.

Çok partili hayata geçişin ilk adımı olarak 1945 yılında Milli Kalkınma Partisi, 1946 yılında ise Demokrat Parti kurulmuştur. Demokrat Parti’nin muhalefet partisi olarak Meclise girmesi ile Halkevleri eleştirilerin odağında yer almıştır. Çünkü Halkevleri CHP’nin kuruluşu olarak görülüyordu. 1949 yılında yeniden açılan Türk Ocakları, Halkevlerine devredilen mal varlıklarını geri istemiştir. Maddi yardımları ciddi olarak azalan Halkevleri, 14 Mayıs 1950 Seçimleri ile iktidar DP’ye devredilmiştir. DP döneminde, 8 Ağustos 1951 tarihinde Halkevleri kapatılmıştır (Yavuz Özdemir, 2011).

Günaltay hükümeti döneminde 1950 Seçim çalışmaları kapsamında Halkevleri etkin olarak kullanılmıştır. Kitlelere ulaşma noktasında Halkevlerinin sistematığı kullanılırken bir taraftan da yayın organları ile parti propagandaları yapılmaktadır. Batı Anadolu'daki Halkevleri Günaltay'ın seçim çalışmaları esnasında etkin olarak kullandığı yerlerdir. Hakla brifing verme amaçlı İzmir, Manisa ve Denizli Halkevlerine giderek buralarda çalışmalar yapmıştır (BCA). Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ise 1949-1950 arası dönemde Zonguldak, Tokat, Erzurum, Adana ve Bursa Halkevlerini ziyaret ederek halka hitap ederek, seçim çalışmalarını anlatmıştır (Turan, 2003).

Sonuç

II. Dünya Savaşının ardından demokratikleşen dünyaya ayak uydurmaya Çalışan Türkiye Cumhuriyeti çok partili hayata geçmeye başlamıştır. Bu geçiş kendini 1946 seçimlerinde çok partili seçim olarak göstermiştir. Seçimler her ne kadar şaibeli de denilse netice itibarıyla ülkeyi 4 yıl yönetecek iktidarı belirlemiştir. 46 seçimlerinden sonra siyaset, bir sonraki seçim için hazırlıklara söylemleri ile sahne olmuştur. 1950 seçimleri yaklaştıkça muhalefet, eğitimdeki din derslerinin eksikliği konusunu sürekli siyasetin ilk sırasında tutmaya çalıştığı görülmektedir. Buna mukabil CHP iktidarının son Başbakanı olan Şemseddin Günaltay'ın ilkokul, imama Hatip Kursları ve İlahiyat Fakülteleri gibi eğitimde din dersleri ile ilgili seçim konuşmalarının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Bunun yanında bu politika ile hem muhalefetin elindeki kozlar alınmaya çalışılmış hem de oy oranları arttırılmaya çalışılmıştır. Ancak bu ve benzeri uygulamaların 1950 seçimleri sonuçlarına bakıldığında CHP lehine oy getiri olamadığı görülmüştür. Nihai olarak CHP 1950 seçimleri öncesi eğitimdeki dini dersler veya kurs, fakülteler gibi uygulamaları seçim yatırımı olarak görünse de Türkiye Cumhuriyetinde Din Eğitimi, alanında bir milat olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaynakça

(1949, 1 3). *Ayın Tarihi*.

(1949, 2 1). *Akşam Gazetesi*.

(1949, 1 3). *Ayın Tarihi*.

(1949, 1 3). *Ayın Tarihi*.

(1949, 1 16). *Akşam Gazetesi*.

(1949). *TBMM Zabıt Cerideleri, D. 8, C. 20, s. 596*.

(1949). *TBMM Zabıt Cerideleri, D. 8, C. 10, s. 3*.

(1949). *TBMM Zabıt Cerideleri, D. 8, C. 15, s. 162-164*.

(1949). *TBMM Zabıt Cerideleri, D. 8, C. 16/2, s. 451*.

(1949). *TBMM Zabıt Cerideleri, D.8, C.9, s. 22-23*.

- Akdoğan, E. M. (2016). *Köy Enstitülerinde Eğitim Anlayışı ve Tarih ve Yurttaşlık Bilgisi Öğretimi*. Erzurum: (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Aşçı, Z. Ç. (2012). *İsmet İnönü Döneminde Uygulanan İç Politikanın İktisadi, Sosyo-Kültürel Etkileri*. Ankara : (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydın, İ. E. (2002). Şemseddin Günaltay’ın Hayatı, Eserleri ve Dini Islah Düşüncesi. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 167.
- Aydın, M. Ş. (1988). Mehmed Şemseddin Günaltay’ın Eğitim Anlayışı. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 237-252.
- Aydoğdu, A. G. (2016). Köy ENstitülerinin Türk Eğitim Hayatına Katkısı Üzerine Bir Sözlü Tarih Çalışması. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 393-408.
- Aysal, N. (2005). Anadolu’da Aydınlanma Hareketinin Doğuşu: Köy Enstitüleri. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 267-282.
- Bahadır, Z. (1994). *Köy Enstitülerinin Sosyolojik İncelenmesi*. Sivas : (Doktora Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BCA. (tarih yok). 030.01.12.72.9-030.01.12.72.8.1-030.01.12.72.10.1.
- Duman, D. (2015). 1950 Seçimleri Öncesinde Cumhuriyet Halk Partisi’nin Politik Bir Manevrası Olarak İmam Hatip Kursları. *Belgi Dergisi*, S.10, Yaz,, 1354.
- Filiz Meşeci Giorgetti, B. B. (2018, 5 21). <http://www.academia.edu>. www.academia.edu: <http://www.academia.edu> adresinden alındı
- Filiz Meşeci Giorgetti, B. B. (2018, 5 21). *İsmet İnönü’nün Cumhurbaşkanlığı Döneminde Eğitim Politikaları*. <http://www.academia.edu>: <http://www.academia.edu> adresinden alındı
- Heper, M. (2008). *İsmet İnönü*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Koç, A. (2011). *Mehmed Şemseddin Günaltay’ın Laiklik Anlayışı*. Konya : (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Oktay, H. E. (2013). *Türk Tarihinin Kayıp Yılları İnönü Dönemi*. İstanbul: Akis Kitap Yayınları.
- Öcal, M. (2018, 5 10). <http://dergiler.ankara.edu.tr>. [www.dergiler.ankara.edu.tr](http://dergiler.ankara.edu.tr): <http://dergiler.ankara.edu.tr> adresinden alındı
- Özcan, Z. (2015). *İnönü Dönemi Dini Hayat*. İstanbul: Dem Yayıncılık.
- Özüçetin, Y. (2003). *Mehmet Şemsettin Günaltay’ın Hayatı İlmi, İdari, Siyasi Faaliyetleri*. Ankara: (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şimşek, E. (2013). Çok Partili Dönemde Yeniden Din Eğitimi ve Öğretimine Dönüş Süreci. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 398.

- Turan, İ. (2003). *İsmet İnönü, Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950*. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.
- Uyanık, N. (1998). Modernist-İslamcı Bir Aydın Olarak M.Şemseddin (Günaltay) ve Eğitim Kurumlarına Bakışı (1883-1961). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 4, 218.
- Yavuz Özdemir, E. A. (2011). Halkevleri (1932'den 1951'e). *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 235-250.
- Yavuz, K. (2004). Din Eğitimi ve Öğretiminde A.Hamdi Akseki'nin Yeri. *Ahmet Hamdi Akseki (Sempozyum)*, (s. 68). Ankara.
- YILMAZ, E. (2018, 1 6). *1950 Seçimlerinin Önemi, Öne Çıkan Özellikleri ve Siyasal Sonuçları*. www.bartın.edu.tr: [http://iibfdergi.bartın.edu.tr/wp-content/uploads/2016/07/Ensar-Yılmaz-1950 Seçimlerinin-Önemi-Öne- Çıkan-Özellikleri-ve-Siyasal-Sonuçları-31-45.pdf](http://iibfdergi.bartın.edu.tr/wp-content/uploads/2016/07/Ensar-Yılmaz-1950-Seçimlerinin-Önemi-Öne-Çıkan-Özellikleri-ve-Siyasal-Sonuçları-31-45.pdf) adresinden alındı

ÇOCUKLUK ÜZERİNE DÜŞÜNMEK: YENİ MEDYADA ÇOCUKLUĞUN İZLERİ**Furkan DİLBEN¹****Özet**

Çocukluk, yetişkin kurgusu üzerinden işleyen dünya tarihi içerisinde yok olup gitmektedir. Mefhum, dönemsel, politik yahut ekonomik olarak pek çok biçimde farklılığa uğrayarak günümüzdeki anlamına kadar gelmektedir. Geçmişte yetişkinle bir tutulan çocuk, günümüzde farklı bir sosyal kategoriye işaret etmektedir. Bu çalışma, çocukluk kavramının bu tarihsel süreçle dönüşümüne ve insan hakları bağlamında nereye oturduğuna bakmakla birlikte; günümüzde çocukların "tüketici" olarak yoğun biçimde hedef kitle haline geldiği medya ile ilişkisini de irdelemektedir. Günümüzde, çocukların yoğun biçimde varlık gösterdiği, binlere varan izleyici kitlesine sahip *Youtube* kanalları ve bilgisayar, tablet yahut benzeri platform oyunları da çalışmanın içerisinde incelenmektedir. Çocukların katılım haklarını kullandığı yeni medyada karşılaştıkları dünyayı negatif ve pozitif biçimde sorunsal haline getiren çalışma, internet üzerinden yapılan araştırmanın yanı sıra saha çalışması ile de desteklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yeni Medya, Çocukluk, Çocuk Hakları, Youtuber

THINKING ON CHILDHOOD: TRACES OF CHILDHOOD IN NEW MEDIA**Abstract**

Childhood falls off the face of the earth within the world history that processes in terms of adult fiction. It comes to its contemporary meaning by shifting conceptually, periodically, politically and economically. Once considered equal with an adult, the child is at the moment indicates a different social category. This work examines the connection the media in which the children become intensely the target group as "consumers" along with the historical conversion of the childhood conception and where it fits in the sense of human rights. The YouTube channels which get to thousands of audiences at the present time and computer, tablet or similar platform games are also observed in the work. The work, which resolves the research question of the world that the children encounter in new media in which they use their right to participate both in negative and positive ways, is supported by field work along with the web search.

Key Words: New Media, Childhood, Child Rights, Youtuber

---

¹ Doktora öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, e-posta: furkandilben@gmail.com

Giriş

Bir şarkıda² geçen “bazen insan balık gibidir, denizin içinde denizi bilmez” sözündeki gibi, bazen insanın balık gibi olması ve o denizin içinde de denizi bilmemesi; çocukluk ile yetişkin olarak kurduğumuz ilişkiye benzemektedir. Hepimizin geçmiş olduğu ve “çocuktur, büyüyecektir” gibi bir sürece kısıtlanan çocukluğun yetişkin dünyasıyla ilişkisi bu şarkı sözündeki anlamdan pek de uzak gözükmemektedir. İnsanlık, yetişkinlik durumunu karşılar; deniz ise çocukluğu... Yani çok çabuk silinip giden çocukluk, yetişkin dünyasında deryayı bilemeyen balık gibi ya hatırlanamaz ya da Neil Postman’ın (1995) ifadesiyle çocukluk yetişkin dünyasında yok olur.

Postman’ın “çocukluğun yok oluşu” oldukça büyük bir iddiadır; ancak çocukluğun farklı dönemlerde ne olduğu üzerine tartışmanın, Postman’ın bu iddiasını çeşitli açılardan destekleyeceğini söylenebilir. Örneğin çocukların ne izlediğine bakmak, ne hakkında konuştuklarına kulak kesilmek, neyle nasıl eğlendiklerini bilmek (vd.) bu iddiayı çeşitli alanlarda görmemizi sağlar.

Bu çalışmada da günümüzde çocukların ilgili olduğu oyunlarla, takip ettikleri internet fenomenleri ya da yüksek takipçi sayısı olan *Youtube* kanallarıyla kurdukları ilişkiye bakılacaktır. Bu çalışmanın şöyle bir arka planı bulunmaktadır: Metnin yazarı olarak, hem sokakta bir mahalle kültürüyle hem de –dönemsel olarak- evindeki atari, *PlayStation*, tablet ya da bilgisayarda oyun oynayarak *büyümüş* biri olarak, geçmişte oynadığım oyunların bazılarının şu an çocuklar arasında tekrar popüler olduğunu fark edilmektedir. Yıllar sonra bu oyunların bazılarını *nostalji* amacıyla tekrar oynadığında çok ciddi bir adaptasyon sorunu yaşanmaktadır: Oyundaki düşmanın “kafasına nişan alıp öldürünce” daha yüksek puan almak ya da daha iyi taktikle daha çok düşman öldürmek bu oyunların çoğunda çok sıradan durumlardır. Bu şiddet anları sıradan bir yetişkini, rahatsız edebilmekteyken, çocukken oyuna ait eylemin eğlencelik bir parçası gibi görünmektedir. Bu oyunlardaki şiddetin ya da cinsiyetçiliğin ne derece çarpıcı olduğunun, bir oyunda bile olsa birini öldürmenin ne derece ciddi bir pratik olduğunun *çocukken* bilincinde olmak pek mümkün gözükmemektedir. Bir diğer ifade ile bu tip oyunlardaki ölümlerin çocuklar tarafından kolayca kanıksanması sorunlu bir dünya görüşüne işaret etmektedir.

Yöntem

Lefebvre (2012, s. 137), insanı çok uzaklarda aramak gibi zahmete girdiğimizi; hâlbuki insanın bizi her yerde; dahası yakınımda, çözülmeye hazır biçimde beklediğini söyler. Bu metinde de çocukluğun izleri, Lefebvre’nin vurguladığı gibi uzaklarda değil, çok daha yakınlarda, canı sıkılınca eline tablet verilip odasına yollanan çocuğun baktığı ekranda sürdürülmeye çalışacağız.

² Bkz: Yash-ar (Müzişyen). (2009). *Bazen İnsan [Şarkı]*. Türkiye: Bonus Müzik Prodüksiyon

Çalışma süresince Youtube videolarında çocuklara, çocuklarca çekilmiş videolara, yorumlardan takiple çocukların çoğunlukla izlediği videoları takip edildi. Ayrıca benzer yaşlarda iki oğlan ve iki kız olmak üzere dört çocukla, ebeveynlerinin rızası ve eşliğiyle görüşüldü. Biri 9 (C., kız), diğeri 9 (U., oğlan), biri 13 (S., kız) sonuncusu da 13 (A., oğlan) yaşlarında olan dört çocuğa da benzer sorular sorularak görüşmeler yapıldı. Görüşmeler süre olarak ortalama yarım saat kadar sürdü; bundan kaynaklı olarak da çok derinlemesine görüşmeler olmadı. Ancak çocukların açık sözlülüğü ve doğrudan ifadeleri gene de çalışma için kullanılabilir veriler sağladı. Ayrıca bu çocuklardan alınan tavsiyelerle farklı *Youtube* kanalları da izlendi. Farklı kanallarda negatif ve pozitif bağımsız örneklerle karşılaşıldığı için, bu izlenimlerden metnin bazı yerlerden sıklıkla yararlanıldı.

“Çocuk Seni Öldürürüm³”: Çocukluk Nedir?

Yirminci yüzyılın egemen çocuk paradigmasında üç temel varsayım söz konusudur: İlki, çocukların yetişkinlerden farklı olduğu ve özel bir biyolojik kategori oluşturduğu düşüncesidir. İkincisi, çocukların yetişkinliğe hazırlanması yani yetiştirilmesi gerektiği ya da yetişkinliğin bir kazanım olduğu düşüncesi; üçüncüsü ise çocukların yetiştirilmesinin sorumluluğunun yetişkinlere ait olduğu düşüncesidir (Tan, 2016). Bu paradigmlarla düşününce, “çocuk” terimi ya bir evlât ya da toplumda yetişkinlerle aynı ölçüde ekonomik ve hukuksal statü kazanamamış birisi için kullanılabilir. Gene de çocukluk oldukça muğlak bir kavram olarak görülmekte (Marshall, 2009, s. 120); kültürlere ve tarihsel dönemlere göre de farklılık göstermektedir.

Antik Yunan’dan günümüze kadar çocukluk fikrinin izini süren Postman (1995, s. 5), bebekliğin tersine çocukluğun biyolojik bir kategori değil, toplumsal bir kurgu olduğunu ileri sürer. Çocuklarla ilgili çok az bilgiye sahip olunan Antik Yunan’da, esasında çocuk Giorgio Agamben’in (2001) düşüncesinden yola çıkarak düşünürsek *homo sacer* olarak tanımlanmaktadır. Zira çocuk, aklını kullanamadığı için erdeme ulaşamayacaktır ve bu yüzden devlete aittir (Bumin, 1983, s. 19). Ortaçağ’da ise genel olarak çocuğa yönelik bir ilgisizlik söz konusudur. Hatta yetişkinlerin dilinde bugün bildiğimiz anlamda çocukluğu tarif eden bir kavram dahi yoktur (Onur, Sunuş, 2016, s. 5). Aydınlanmaya kadar da çocuk yetişkin dünyası için bir yük sayılmıştır (Bumin, 1983, s. 22). Çocukluğun değerlendirilmesi ile ilişkin en önemli dönem matbaanın icadı ve gelişmesi olmuştur. Bu gelişme ile birlikte çocukluk eğitim alabilen farklı bir kategoride değerlendirilmeye başlanmıştır. Ancak çok sonra çocuk, sanayileşme ile beraber, yetişkinlerle birlikte köle gibi fabrikalar için alınıp satılmıştır.

Genel olarak çocuğun ayrı bir yaşam dönemi haline gelmesi “ekonominin tarımdan sanayiye kayması, orta sınıfın gelişmesi, ailenin yapısının ve rolünün değişmesi, çocuk ölümlerinin azalması, boş zamanların artması, anne baba-çocuk ilişkisinde duygusal bağın önem kazanması gibi nedenlere bağlıdır (Onur, Sunuş, 2016, s. 6)”. Yani geçmişte hiçbir hukuk ve toplumsal hakkı olmayan çocuğun bu durumdan eğitsel kurumlar içinde korunmaya alınan

³ Minecraft isimli oyunda kendi oyununu kaydeden bir çocuğun eklediği videoya verdiği isim. Kaynak için bkz: <https://youtu.be/F-fJBcnGBfM> (Erişim Tarihi: 09.01.2018)

çocukluk kavramının kurumsallaşmasının ilk evrensel belirtisi ilköğretim yaşantısıdır; en son göstergesi de şimdi bahsedeceğimiz “Çocuk Hakları”dır (2016, s. 7).

Çocuğa Tanınan Haklar: Hak Meselesi Üzerinden Çocukluğu Düşünmek

Çocuklar her ne kadar kendilerine ait dilleri, uzun tarihsel süreçler içerisinde oluşmuş ve bölgesel olarak dönüşüme uğramış kendilerine ait oyunları ve kendilerine ait –aslında bütün yetişkinlerin bildiği- bir “dünyaları” olmasına rağmen, tamamen yetişkinler tarafından düzenlenmiş bir düzen içerisinde yaşamaktadırlar. Yalnızca bu düşünce dahi çocukların mırıltıda kalan, dile gelmeyen sürekli bir ezilmişliklerine işaret olarak düşünebilir. Tarihte ötekileştirilen ya da ezilenler gene tarihin kendisinden bir medet ummaktadır. Soykırımların, ötekileştirmeye uğrayanların kendileri ya da onların devam nesilleri edebiyatla, sinemayla, müzikle kısacası sanat ile; hukukun kendisiyle, politik ya da silahlı direnişlerle haklarını arama peşindedirler. Ancak yetişkinlerin kurgusuyla işleyen bir dünyada, çocukluğun doğal olarak “yetişkinleşeceği” bir sistemde, çocukluğun sorunları çoğunlukla mırıltıda kalmaktadır.

Hak meselesi üzerine düşündüğümüzde, ne yaparsak yapalım düşünmeyi unuttuğumuz ya da ihmal ettiğimiz bir toplumsal grup muhakkak olacaktır. Bunun doğrudan sebebi hak meselesi üzerine “düşünenin kim(ler)” olduğuyla ve hangi dönemde düşünüldüğüyle ilgilidir. Söz gelimi İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi 1948’de kabul edilmişken, ortak bir habitayı paylaştığımız, hatta üzerinde her türlü egemenliği kurduğumuz (ve halen sadece sistematik olarak karşılıksız biçimde faydalanarak sömürdüğümüz) “hayvanların” haklarından ise ancak otuz sene sonra bahsedilebilmiştir. Yani Hayvan Hakları Evrensel Beyannamesi, insan hakları evrensel sözleşmesinden tam otuz sene sonra, 1978 yılında UNESCO tarafından ilan edilmiştir. Çocuk hakları için de benzer bir süreç söz konusudur.

Çocuk haklarının tarihçesi ise 1800’lerin sonuna kadar uzansa da (Müftü, 2013) uluslararası alanda ifade edilmesi 1989 yılını bulmuştur. Çocuğun, genel olarak bütün bakımının ailesi tarafından üstlenildiği düşüncesi 20. yüzyılda yerini çocuğun hakkının uluslararası hukukla korunması düşüncesine bırakmıştır. Çocuk haklarını insan hakları kültürünün yapı taşı olduğunu ifade eden Koman (2012, s. 268), 1989 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından kabul edilen Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşmesi’nin çocukların “Magna Carta”ısı olarak tanımlanabilecek en önemli uluslararası belge olduğunu ifade eder. Sözleşmenin “çocuğun haklarının korunması”, “çocuğa uygulanacak her türlü ayırımın engellenmesi” ve “çocuğun katılımı” gibi maddeleri bulunmaktadır. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi (ÇHS) ile 12., 13. ve 15. Maddelerde bahsi geçen çocuğun katılım hakkı “çocukların ve gençlerin kendilerini ilgilendiren konularda, kararlarda, etkinliklerde ve süreçlerde etkin bir şekilde yer almaları” anlamına gelmektedir (Koman, 2012, s. 269).

Çocuğun katılım hakkının tam olarak hayata geçmesi için yetişkinlerin çocukların potansiyellerine inanmaları, onların bağımsız bireyler olarak görmeleri ve onlara güvenmeleri gerekmektedir (s. 269). Ancak yetişkin tarafından kurgulanmış dünyada çocuğa yönelik –şimdiye dek değindiğimiz- yaklaşımlar, onları “tamamlanmamış” kişiler olarak gördüğü için çocuğun katılımının önünde engeller bulunmaktadır (s. 270).

Çocuğun katılımını medya üzerinden düşündüğümüzde, *geleneksel* medyadan farklı olarak bilgisayar altyapılı (akıllı telefonlar, tabletler, laptoplar vd.) iletişimin birey odaklı olduğunu ve birçok insan grubunu birbirine bağladığını söyleyebiliriz. Bireye gelen bilginin başkısıyla paylaşılması, saklanması, daha sonra dolaşıma sokulmak üzere kendinde tutulması ve bilgilerin üzerine tartışmalar yaşanmasını sağlayan çoğulcu bir anlayış olduğu düşünülür. Burada birey odaklılık vurgusu önemlidir, zira internet teknolojisi bireylere farklı kimliklerin rahatlıkla bir araya gelebileceği bir ortam sunmaktadır. Zira çocuklar da internet teknolojisi ile iletişim sürecine katılma şansına sahiptir. Ancak bu durum doğrudan çocukların kazandıkları bir hak olarak görülmemelidir. Yeni medyada çocuklara nelerin sunulduğu, çocukların nelerle muhatap olduğu ve kendilerinin ne gibi içerikleri ürettikleri önemlidir. Bu açıdan bu durum bir potansiyele işaret edebilmektedir.

Çocukluğun “Sürekli” Yok Oluşu

Çocukların katılımı yetişkinlerin kurguladığı dünyada tam anlamıyla mümkün olamamaktadır. Kentlerin yapısının değişmesiyle mahalle kültürünün yok olması, teknolojinin hızlı gelişimi ve küreselleşme ile birlikte yavaş yavaş yoğun okul programlarına, kreşlere ya da evlere kapanan çocuklar arasında oyun ve sosyalleşme biçimleri –günümüzde- kaçınılmaz olarak değişime uğramaktadır. Saklambaç, körebe, isim-şehir-eşya gibi oyunlar yerini yavaş yavaş *Minecraft*, *Metin 2*, *PUBG*, *Grand Theft Auto* gibi bilgisayar altyapılı oyunlara bırakmaktadır⁴. Çocukların yoğun yetişkin dünyasında oyalanmaları için ellerine verilen tabletler, akıllı telefonlar ya da bilgisayarlar bugün toplumların geldiği noktada, Postman’ın ifadesiyle çocukluğun yok oluşuna işaret etmektedir. Çocuk ebeveyninden tam olarak bağımsız olamamakta; gösteri dünyasının gündeminde çocuk da yetişkinler kadar önemli bir pazar payı içermektedir. Aile ve çocukluğun değişiminde toplumsal ve tarihsel gelişmelerin belirleyici olduğunu kabul eden Medya Ekolojisi Yaklaşımı’nın temsilcilerinden olan Postman, medyanın kültürler üzerinde değişime yol açarak kamusal iletişim alanını değiştirdiğini ve yeni dengeler ürettiğini düşünmektedir (Alver, 2004, s. 129).

Pek çok çalışma çocukluğun yetişkin dünyasına eklenmesiyle, onun yitimini tartışmıştır (Postman, 1995; Elkind, 1999; Ercan, 2011). Gerçekten de, eğer “çocukluk kültürü” diyebileceğimiz bir şey var ise, sadece kendi çocukluğumuzu düşünerek ondan ne derece hızla kopmamız gerektiğini dayatan bir sistemde olduğumuzu kolayca görebiliriz. Çocukluk meselesi üzerine düşünmek, diğer pek çok mesele üzerine düşünmekten farklı olsa gerek... Zira hepimizin geçmiş olduğu bu *yol* onunla ilişkilenebilir ve onu anlamamız için bize bir rota sunabilmeli. Ancak diğer pek çok şey gibi, çocukluk da her dönemin güncel siyasi durumu içerisinde bir kimliğe bürünebilmektedir. “Kardeş katli vaciptir” şiarıyla çocuğun kolayca yetişkin dünyasındaki büyük devlet meselelerine adaptasyonu, günümüzdeki çocuk üzerine uygulanan politikalarda neyin doğallaştırılabileceğini geçmişten belirlemiştir. Kimi zaman çocuklar da yetişkinlerden hiçbir fark gözetmeksizin soykırıma uğrayabilmekte, siyasi suçlu sayılabilmekte, kimi zaman da devletin suçlu ilan ettiği kimlik içerisinde kendini bulabilmektedir (Durna, 2010).

⁴ Elbette burada bahsedilen durumun ekonomik yapıyla ve yaşanan kentle, kentin hangi bölgesi olduğuyla doğrudan alakası vardır.

Bu tarihsel süreçten bakıldığında çocukluğun yok oluşu pek çok açıdan kendini –sürekli olarak- tekrar etmektedir. “Süreklilik” meselesinin vurgusu, çocukluğun yitiminin sadece bugüne has olmamasıyla alakalıdır. Görüldüğü gibi “çocuk” her dönemde –pozitif gelişmelerle birlikte- esasında farklı bir yok oluş sürecindedir. Elbette bahsi geçen süreçlerin hepsi derinlemesine uzun uzun tartışılabilir; ancak bu çalışma literatürde halen yeterince çalışılmamış olan günümüz “internet çağına” ve çocukla yeni medya ilişkisine odaklanmayı amaçladığı için bu tartışmalar şimdilik yeterli görünmektedir.

Çocuk ve Yeni Medya İlişkisi: “Parkta Oynamak İyi Ama...”

Geçmişten günümüze çocuğun farklı biçimlerde yetişkin dünyasının bir parçası haline geldiğinden ve yetişkinleştirilmiş bir çocuk dünyası haline dönüştürüldüğünden bahsetmiştik. Bu bağlamda çocukluğun tanımlayıcı önemli unsurlarından olan çocuk oyunları da giderek profesyonel bir mantık tarafından hazırlanarak, şöhret, para kazanmak, sınıf atlama, ulusal gurur duyma gibi yetişkinlere özel kriterlere göre belirlenmektedir (İnal’dan aktaran Çakır, 2003, s. 31).

Dünya üzerinde birçok canlının yavrusunun oyuncu olduğu – oyun oynadığı ve hatta oyunun bu sürecin bir parçası olduğu bilinmektedir. Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin 31. Maddesine⁵ göre de oyun çocuğa hak olarak tanımlanmıştır. Oyun etkinliği And’ın (2016, s. 141) ifadesiyle bir çocuğun içinde bulunduğu toplumda kendisine tanıdığı alanda içinde kendi kimliğini araştırmasıyla oldukça yakından alakalıdır. Örneğin ilkel topluluklarda üretim kaynakları ve araçları doğrudan doğruya ilişki içindedir; üretim teknikleri de insan bedeninin uzantısına dayanır. İnsan gövdesi ve çevre, çocuk ve kültür birbirinden ayrılmaz küçük ama birbiriyle uyumlu, tutarlı bir bütün içerisindedir. Bunun tersine toplumlar uygarlaştıkça, ters orantılı olarak katmanlaşma ve uzmanlaşma karşısında çocukların bu bileşime katılması imkânsızlaşır (s. 142). Bu sürecin sonucu olarak günümüzde çocuk oyunları giderek yok olmaktadır. Çocuk oyunları düşüncesi bile zihnimizde bulanıklaşmış durumdadır (Postman, 1995, s. 7). “Bilindiği gibi çocuk oyunları antrenör (eğitmen), hakem ya da seyirci gerektirmez ve o anda bulunabilen yer ve araç-gereçler kullanılmak suretiyle, eğlenmek amacıyla oynanır (s. 7).” Günümüzde tersi bir durumla, oyun ya ebeveyn kontrolünde ya da okulların düzenlediği etkinlikler kapsamında, kısıtlı ve güvenli alanlarda oynanırlar. Ebeveyn izleyici olarak saha kenarından çocukları alkışladığı ya da yuhaladığı bir futbol etkinliğini anlatan Postman, oyuncu çocukların zevk için değil şöhret için oyun oynadığını aktarmıştır. Çocuğu oyundan, eğlenmeden kopartan bu şöhret arzusunu günümüzde *Youtube*’a video ekleyen çocukların “kanalımı-videomu beğenmeyi unutmayınız”⁶, “eğer *like* edip takip ederseniz devamı gelecektir” benzeri ifadelerde görebiliyoruz. Bu çalışma için görüşülen dört çocuktan biri “neden *Youtube*’da video izliyorsun”, sorusuna “sıkıldığım için” yanıtını verdiler. Görüşülen çocuklardan ikisi için *Youtube* aracılığıyla

⁵ “Taraflar Devletler çocuğun dinlenme, boş zaman değerlendirme, oynama ve yaşına uygun eğlence (etkinliklerinde) bulunma ve kültürel ve sanatsal yaşama serbestçe katılma hakkını tanırlar (ÇHDS, 34. Madde).”

⁶ Video başlığına kadar sirayet eden bu duruma bir örnek: https://youtu.be/ChNpYp_q6dg (Erişim Tarihi: 01.06.2019)

bilinir olmak önemli. Hatta C. (9, k) Enes Batur⁷ isimli *Youtuber*⁸'a hayran olduğunu; kendisinin de Youtube'da videolar paylaşarak ünlü olmak istediğini ifade etmektedir.

Yeni medyada vakit geçirmeyi dışarı çıkıp çıkmamaya tercih edip etmediklerini öğrenmek için sorulan “Peki, parka çıkıp oyun oynamak mı istersin yoksa Youtube'a video çekmeyi mi istersin?” sorusuna verdikleri yanıtlar şu şekilde oldu: “Parkta oynamak iyi ama önce *Youtube*'da video çekip sonra parkta oynamak isterim (U., 9, e).”

Neden bu yanıtı verdiğini sorduğumuz görüşmeci “o zaman parktaki çocuklar beni tanır” yanıtını verdi. Bu durum Postman'ın ifade ettiği ebeveynlerin alkış tutma (*Youtube* üzerinden düşünürsek *like*) ya da yuhalama (ya da *dislike*) durumunu aslında çocuklar yetişkinlerin elinden almış durumdadır. Diğer iki görüşmecinin bu soruya yanıtı ise oldukça çarpıcıdır:

“Bilmem ki, sokakta oyun oynamayı tercih etsem oynayacak biri yok
(A. 13, e).”

“Sokakta oyun oynayacak arkadaşım yok ki... (C., 9, k)”

Bu örnekler iki önemli noktaya işaret etmektedir: İlki, kentlerin dönüşümü çocukların *sokak* ile ilişkisini çoğunlukla kesmiştir. Çocukların oyun oynayacakları mahalleleri çoğunlukla yok olmuştur. İkincisi, çocuklar her ne kadar yetişkinlerin dünyasında sıkışıyor olsalar da, Youtube benzeri kanalları kendi aralarında ilişki kuracakları bir mecraya dönüştürebiliyorlar. Yani mahallesi yok olan çocuklar kendilerine dijital medyayı kullanarak “yeni mahalle” yaratmışlardır. Ancak bu konuda sakıncalı olan bir yeniden üretim söz konusudur: Kurulan bu yeni mahallede cinsiyetçilik ve şiddet çocukların mırıldılarını bağırtıya dönüştürmektedir. Bu noktada yeni medya ebeveynsiz (yani kontrolden uzak) olan mahalle kültürünü internette yeni mahallede inşa edebilmektedir.

“Amaçsız Oğuzhan” isimli 11 yaşındaki bir *Youtuber*, “Aziz Gaming” isimli yaşının 15-16 olduğunu –yalnızca- tahmin edebildiğimiz bir diğer *Youtuber* ile birlikte çocuklar arasında oldukça popüler olan *Minecraft* isimli oyunu *multiplayer*⁹ olarak oynamaktadırlar.¹⁰ Videonun daha ilk saniyesi Amaçsız Oğuzhan tarafından söylenen “Sen kimse *sekil yapıyorsun* gel bakiyim gel” cümle ile başlamaktadır. Elllerinde kılıç ile karşılımları çıkanları öldürdükleri bir FPS¹¹ oyununu oynayan çocuklar, oyun esnasında 01:11¹², 01:46¹³ sırasıyla “delikanlı,” “delikanlı katil,” benzeri ifadeler kullanılmaktadır. Sokakta birlikte oyun oynama kültürü internet ile çocuklar arasında *multiplayer* oyunlara doğru kaymıştır.

⁷ Youtube sayfasına erişim için: <https://www.youtube.com/user/newdaynewgame> (Erişim Tarihi: 01.06.2019)

⁸ *Youtuber*, kendi kişisel Youtube kanallarında düzenli olarak içerik paylaşan ve yayın yapan online fenomen anlamına gelmektedir (Jerslev, 2016, s. 5233).

⁹ Çok oyunculu olarak, birçok kişinin online bağlantı kurarak birbirleriyle oynadığı oyun tipi.

¹⁰ Video kaynağı için: <https://youtu.be/6SOOn2R3UGqU> (Erişim Tarihi: 01.06.2019)

¹¹ Karakterin gözünden gördüğümüz sinema literatüründe “Özel Çekim” diyebileceğimiz, açılımı *First Person Shooter* olan bir oyun oynama türü.

¹² Erişim için: <https://youtu.be/6SOOn2R3UGqU?t=1m11s> (Erişim Tarihi: 01.06.2019)

¹³ Erişim için: <https://youtu.be/6SOOn2R3UGqU?t=1m46s> (Erişim Tarihi: 01.06.2019)

Günümüzde ailelerin mahalle kültürlerinden uzaklaşıp rezidans, site ya da apartman yaşantısına geçmesinden ötürü çocukların oyun alanları dönüşmüştür. Sokakta oyun oynamak geleneksel oyun kültürünün en temel özelliklerindedir. Buna karşın çocuk oyunlarının sokaktan uzaklaşması da modernleşmenin en önemli belirtisidir. Diğer bir deyişle modernleşmeyle beraber oyunlar da çocukluğun kendisi gibi kurumsallaşmakta; özel alanlara, dört duvar arasına kapanmaktadır (Onur, 2005, s. 505). Bu dört duvar arasında bilgisayar altyapılı tablet, *PlayStation*, *Xbox*, akıllı telefon gibi cihazlar cıvıltılı içerikleriyle haliyle çocukların ilgisini çekmektedir. Bu durumda esasında çocuklar iki ayrı uçta örneklerle karşılaşmaktadır: Farklı yaş aralıklarında çocuklar kendilerine ait kanallar kurabilmekteler. Çocuğun katılım hakkını düşündüğümüzde bu pozitif durumdur. Ancak bu örnekte olduğu gibi¹⁴, Amaçsız Oğuzhan isimli çocuk abisi tarafından açık şekilde küfürlü konuşmaya teşvik edilmektedir. Videonun başında, videodaki çarpıcı anlardan belli parçaların peş peşe gösteriliyor. Fragman gibi peş peşe gösterilen bu görüntülerin her birinde özellikle çocuğun küfrettiği yerler ön plana koyulmuştur.

Bu gibi örnekleri çoğaltmak mümkün ve hatta *Youtube*'da buna benzer yüzlerce örnek kolayca bulunabilir Ancak bunların tersine, çocukların katılımı için ayrıca potansiyel bir durum daha söz konusudur.

Görüşme yaptığımız çocuklardan aldığım bazı kanallarda yukarıdaki örneklerin tersi durumlar da söz konusu. Örneğin bir görüşmecimin verdiği "AtariKafa"¹⁵ isimli Youtuber'in sayfasına bakalım: AtariKafa, sayfasının açıklamasında şu ifadeleri kullanmakta:

"Hepimiz bu dünyayı oyunlar oynayarak öğrenmeye başlarız ve büyüdükçe oyunları unuturuz. Fakat oyun hayatın bir parçasıdır. Sadece eğlenme ve vakit öldürmek değil. İcinizdeki çocuğu yaşatmaya devam etmek için oyunlar hayatımızda kalmaya devam etmelidir. (...)"¹⁶

Çoğunlukla bulmaca çözme tipi oyunlar oynayan AtariKafa, oyunda tansiyonun yükseldiği yerlerde küfür etmek yerine "gıcık" benzeri ifadeler kullanmaktadır. Han Kanal¹⁷, Oyun Portal¹⁸, Ahmet Aga¹⁹, Oyun Delisi²⁰ gibi kanalla da çocukların sıklıkla izledikleri arasında. Ayrıca Basfi ile Deneysel Bilim²¹, Lezzetli Robot Tarifleri²² gibi kanallarda da çocuklar bilim içerikli programları takip edebiliyorlar.

Görüştüğümüz çocuklar bu kanalların isimlerini zikrettiler. Bu kanallarla öncekiler arasında şöyle bir bağlantı kurabiliyoruz: Öncelikle, ilk örneklerde daha amatör bir yapım durumu

¹⁴ Erişim için: <https://youtu.be/NQNZvegPEvU> (Erişim Tarihi: 01.06.2019)

¹⁵ Erişim için: <https://www.youtube.com/channel/UCTNVLHYK2dadfuFDfo7PBIQ> (Erişim Tarihi: 01.06.2019)

¹⁶ Erişim için bkz: <https://www.youtube.com/channel/UCTNVLHYK2dadfuFDfo7PBIQ/about> (Erişim Tarihi: 01.06.2019)

¹⁷ Erişim için: <https://www.youtube.com/user/Hanchannelnews/featured> (Erişim Tarihi: 01.06.2019)

¹⁸ Erişim için: <https://www.youtube.com/channel/UCsgzWstSmIycssOEcRXU3nQ> (Erişim Tarihi: 01.06.2019)

¹⁹ Erişim için: <https://www.youtube.com/user/TheProcuscihan> (Erişim Tarihi: 01.06.2019)

²⁰ Erişim için: <https://www.youtube.com/user/oyundelisi/featured> (Erişim Tarihi: 01.06.2019)

²¹ Erişim için: https://www.youtube.com/channel/UCnAIXnZRNikus5wf4BPu4_A/featured (Erişim Tarihi: 01.06.2019)

²² Erişim için: https://www.youtube.com/channel/UCnD05oNu5qPq_FwF_jfWIIg/featured (Erişim Tarihi: 01.06.2019)

söz konusuysen, ikinci örneklerde 20’li yaş ve yukarısındaki kişiler, profesyonel ekipmanlarla bu kanalları hazırlamaktalar.

Verdiğimiz ilk grup örnekte çocuklar kendilerine bir medya sahası oluşturabilseler de, sıklıkla küfür etmekte, şiddeti normalleştirmekteler; ikincisinde ise sınırlandırılmış ve hatta kurumsallaştırılmış bir kanal tarafından bir prodüksiyonla beraber içerikler hazırlanmaktadır. Görüştüğümüz çocuklar bahsi geçen ikinci grubu çizgi film niyetine izlemekteler. Örneğin C. (9, k) halen televizyonda çizgi film izlemekten zevk aldığını anlattı. Ancak çoğunlukla açık tuttuğu bilgisayarı kapatmadan, televizyondaki çizgi filminin vakti gelince televizyonu açıp, bittikten sonra kapatıp tekrar bilgisayara karşısına geçtiğini anlattı.

Görüştiğimiz çocuklardan S. (13, k) ise diğerlerinden farklı olarak internette vakit geçirmeyi sevmediğini anlattı. S.’nin ifadelerine göre, çocuklar arası iletişimde “*Youtuber* izleyenler ve izlemeyenler” gibi bir ayrım dahi söz konusu. Diğerlerinden farklı olarak S. arkadaşı olsa da olmasa da dışarı çıkmayı tercih ediyor. Kardeşi olan C.’nin dışarı çıkmayıp evde Youtube izlemesiyle ilgili ise şu yorumu yapıyor: “C. sokağa çıkmadığı için arkadaşı yok, sokağa çıkmak için illa arkadaşına ihtiyacın yok ki.”

Sonuç

Görüldüğü gibi yeni medya çocuk haklarında çocuğa tanımlanan katılım hakkını sağlayabilmektedir. Ancak bu katılımı “riskli bir olanak” olarak görmek gerekmektedir. Örneklerde de görüldüğü gibi çocuklara yeni medyada kendi istedikleri kanalı kurup, burada istedikleri içeriği üretme ve söz söyleyebilme hakkına sahip olsalar da, bu söz çoğunlukla yetişkin dünyasına ait niteliklerle kurulmuş; çocuğun dünyasının nüvelerinden uzaktalar. Çocuklar çoğunlukla profesyonel ekiplerce hazırlanan oyunlarla ilgili içerikleri üretiyor ya da tüketiyorlar.

Elbette çocuğun dünyasından şiddetin tamamen uzak tutmak farazi olacaktır. Zira dünyadaki egemen yetişkin kurgusunda dahi bu durum mümkün olamıyorken, çocukların bundan uzak durması da olanaksız. Bu metinde incelenen videoların çoğunun en *masumunda* dahi birinin birini öldürmesi üzerinden kazanılan bir oyun söz konusu. Bu nedenle bu konu üzerinde çalışmanın böyle yapısal bir sorunu söz konusu. Çocukların apartman dairelerine kapalı kaldığından bahsettik. Çocuk *Youtuberların* neredeyse hepsinin videosunun evde, küçük bir odada çekildiğini düşününce bu durum destekleniyor. Ancak sokakta oyun da bahsettiğim yapısal sorunun ortadan kalmasını sağlamıyor. Zira sokaktaki pratikler, yeni medyada da benzer biçimde devam etmekte.

Çalışmada örnek verilen kanalların çoğunun takipçi sayısı ortalama olarak 200 binin üzerinde. Hatta iki milyon takipçiye erişen kanallar da örnekler arasında mevcut. Ortalama bir videonun izlenme sayısı kimi zaman bir milyonu bulabiliyor. Bu yüzden bu alanı çalışılacak potansiyel bir alan olarak görmek mümkün. Zengin içeriğe sahip olduğu için çalışma alanı genişletilerek daha derinlemesine bir çalışma yapmak da mümkün görünmekte. Bu çalışma bunun küçük bir parçasını ele alarak, çocukların katılımı için potansiyel olan ama içinde riskler barındıran alan olarak betimlemiştir. *Youtube*’a “çocuk oyunu” yazıp aratıldığında dahi karşımıza çıkan cıvıltılı ancak profesyonelleşen dünya, bu çalışmada çizildiği izlek üzerinden bu alan

üzerine düşünülmesini gerekli kılmaktadır. Bu gerekliliğin farkında olarak yerine getirilen çalışmalar (Martínez & Olsson, 2019; Greenfield, 2014) çoğunlukla bu metinde olduğu gibi yeni medyanın çocuklar için olumlu ve olumsuz potansiyeline eşit şekilde odaklanmak zorunda kalmıştır. O halde söylenebilir ki, çocukların yeni medyaya erişimi ailelerin tutumundan (Yorğancı, 2018) hükümetlerin politikalarına ve hatta Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu'nun (UNİCEF) (Hosta, 2012) çalışmalarına kadar pek çok alanı ilgilendirmektedir.

Kaynakça

- Agamben, G. (2001). *Kutsal İnsan*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Alver, F. (2004). Neil Postman'in Çocukluğun Yok Oluş Sürecinde İletişim Teknolojisi Eleştirisinin Eleştirisi. *İletişim: Araştırmaları Dergisi*, 129-141.
- And, M. (2016). Kültürler Kavşağında Oyun ve Oyun Nesnelerinin Tarihi. B. Onur içinde, *Toplumsal Tarihte Çocuk* (s. 141-155). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Bumin, K. (1983). *Batı'da Devlet ve Çocuk*. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Çakır, H. Ç. (2003). *Çocukluk Kültürü Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme*. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kurumsal Sosyoloji Anabilim Dalı Yayınlanmamış Tezi.
- Durna, T. (2010). Basının Şiddeti: Siyasal Gösterilerde "Polise Taş Atan Çocuklar" Örneği. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 51-85.
- Elkind, D. (1999). *Çocuk ve Toplum: Gelişim ve Eğitim Üzerine Denemeler*. Ankara: Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.
- Ercan, R. (2011). Modern Çocukluk Paradigması. *Journal of World of Turks*, 85-98.
- Greenfield, S. (2014). *Mind Change: How digital technologies are leaving their mark on our brains*. New York: Random House.
- Hosta, S. (2012). UNICEF - Çocuk Dostu Medya. S. Alankuş içinde, *Çocuk Odaklı Habercilik* (s. 276-294). İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları.
- İnal, K. (1999). Modern Çocukluk Paradigması. *Cogito*, 63-87.
- Jerslev, A. (2016). In the Time of the Microcelebrity: Celebrification and the YouTuber Zoella. *International Journal of Communication*(10), 5233–5251.
- Koman, E. (2012). Çocukların Medyaya Katılımı. S. Alankuş içinde, *Çocuk Odaklı Habercilik* (s. 268-275). İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları .
- Lefebvre, H. (2012). *Gündelik Hayatın Eleştirisi I*. İstanbul: Sel Yayınları.
- Marshall, G. (2009). *Sosyoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

- Martínez, C., & Olsson, T. (2019). Making sense of YouTubers: how Swedish children construct and negotiate the YouTuber Misslisibell as a girl celebrity. *Journal of Children and Media*, 1(13), 36-52.
doi:<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/17482798.2018.1517656>
- Müftü, G. (2013, 06 19). *Çocukların Hakları ve Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme: Bir Tarihçe*. <http://www.cocukhaklariizleme.org>:
<http://www.cocukhaklariizleme.org/bir-tarihce-cocuklarin-haklari-ve-birlesmis-milletler-cocuk-haklarina-dair-sozlesme> adresinden alındı
- Onur, B. (2005). *Türkiye'de Çocukluğun Tarihi*. İstanbul: İmge Kitabevi.
- Onur, B. (2016). Sunuş. B. Onur içinde, *Toplumsal Tarihte Çocuk* (s. vii-xiii). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Postman, N. (1995). *Çocukluğun Yokoluşu*. İstanbul: İmge.
- Tan, M. (2016). Çocukluk: Dün ve Bugün. B. Onur içinde, *Toplumsal Tarihte Çocuk* (s. 1-22). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Üstündağ, E., & Özmen, K. (2012). Çocukları Görünür Kılmak İçin. S. Alankuş içinde, *Çocuk Odaklı Habercilik* (s. 199-226). İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları.
- Yash-ar. (2009). Bazen İnsan [Şarkı]. Türkiye: Bonus Müzik Prodüksiyon.
- Yorğancı, D. P. (2018). Çocukların sosyal medya kullanımlarına yönelik yetişkin tutumları. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*(3), 182-202.

İÖ 30-İS 14 YILLARI ARASINDA ROMA MISIR'I: YÖNETİM, ORDU VE VERGİ**Kevser TAŞDÖNER¹****Özet**

İÖ 30 yılında Roma Cumhuriyeti son iç savaşını yaşadı. Actium Deniz Savaşı olarak tarihe geçen bu iç savaşın tarafları Caesar Octavianus ve Marcus Antonius ile Mısır Kraliçesi VII. Kleopatra'ydı. Caesar Octavianus'un zafer elde ettiği savaşın sonunda Marcus Antonius ve kraliçe VII. Kleopatra intihar ederek yaşamlarını son verdiler. Roma büyük bir galibiyet kazanırken, Hellenistik Dönemin ünlü krallığı, yaklaşık 300 yıldır Mısır'a hâkim olan Ptolemaios Hanedanlığı sona ermişti. Augustus unvanı alarak Roma'yı imparatorluğa doğru giden süreci başlatan Caesar Octavianus aynı yıl hızlı bir şekilde Mısır'ı Roma eyaleti olarak düzenlenmesi için harekete geçti. İlk kez İÖ 241 yılında kendi yarımadası dışında eyalet kuran Roma Cumhuriyeti sonraki tüm kazanımlarını da genişleme politikası gereği eyaletlere dönüştürdü. İÖ 30 yılında Roma eyaleti yapılan Mısır ise özellikle eyalete dönüştürüldüğü siyasi dönemin yansımaları olarak farklılıklar taşıyordu. Bu makaledeki amacımız, Principatus Dönemi'nin ilk eyaleti olan Mısır Eyaleti'ni, yönetim, ordu ve vergi sisteminde yapılan reformlarını, dönemin siyasi yapısına göre değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Principatus Dönemi, Roma, Mısır, Augustus, Eyaletler.

BETWEEN 30 BC AND 14 AD ROMAN EGYPT: ADMINISTRATION, ARMY AND TAX**Abstract**

In 30 BC the Roman Republic experienced its last civil war. This civil war, known as the Actium Naval War, was held by Caesar Octavianus and Marcus Antonius and, the Egyptian Queen, the VII. Cleopatra. At the end of the battle which Caesar Octavian achieved the victory, Marcus Antonius and queen VII. Cleopatra ended their lives by committing suicide. As Rome won a great victory, the famous kingdom of the Hellenistic period, the Ptolemaic Dynasty, which had dominated Egypt for nearly 300 years, ended. In the same year, Caesar Octavianus, who under the title of Augustus initiated the process that led the Roman Empire towards the Empire, took quick actions to reorganize Egypt as a Roman province. For the first time in 241 BC, the Roman Republic, which established a province on a peninsula other than its own, transformed all the earned places into states in accordance with its expansion policy. Egypt, which was built as a Roman province in 30 BC, especially, differed as a reflection of the policies when it became a state. The aim of this article is to evaluate the reforms in the administrative, military and tax system of the Egyptian State, the first province of the Principatus Period, within the political structure of the period.

Key Words: Period of Principatus, Rome, Egypt, Augustus, Provinces.

---

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
e-posta: ktasdoner@gmail.com

Giriş

Roma- Mısır ilişkileri ilk kez II. Ptolemaios (Phiadelphus) Dönemi'nde başladı. İÖ 273 yılında Mısır kralı Roma'ya elçi göndererek iki ülke için faydalı olabilecek bir anlaşma sağladı². Mısır, Roma'nın korumasını kazanırken, Roma'da tahıl ve kaynak ihtiyacını temin edebilecekti. İki ülke arasındaki bu anlaşma İÖ 210 yılında, Roma'yı fazlasıyla yıpratın II. Kartaca Savaşı esnasında tekrarlandı ve Mısır'dan Roma'ya tahıl ve kaynak gönderildi³. Uzun süren karşılıklı ilişkilerin siyasi bir boyut kazanması, XIII Ptolemaios'un ölümü sonrası çocukları arasında taht mücadelelerinin başladığı, Roma Cumhuriyeti'nde de Iulius Caesar ile Gnaeus Pompeius arasındaki iç savaşın⁴ alevlendiği dönemdi.

İÖ 48 yılında Pharsalus Savaşı sonrasında mağlup olan Gnaeus Pompeius, Iulius Caesar'a karşı, kendisine yardım edeceği düşüncesiyle Mısır Ülkesi'nin kralının yanına kaçtı. Fakat kız kardeşi ile taht mücadelesinde olan XIV. Ptolemaios, Gnaeus Pompeius'u, gemisinin yanaştığı limanda öldürttü⁵. Mısır kralı savaşın Iulius Caesar'ın kazanacağını öngörmüş olmalı ki kendi planları doğrultusunda ona bir jest yapmasına rağmen Iulius Caesar'dan beklediği takdiri göremedi. XIV. Ptolemaios'un taht mücadelesinde olduğu kız kardeşi VII. Kleopatra da zaferi konusunda, ünlü Romalı komutana ihtiyacı vardı. Zira İÖ 48 yılında, Nil'in debisi oldukça düşmüştü ve bu durum İskenderiye'ye doğru ilerleyen yiyecek isyanlarının oluşmasını neden oldu⁶. İklimsel sebeplerden kaynaklanan bu kıtlık kraliçeyi zor durumda bırakmıştı. Iulius Caesar İÖ 48'de İskenderiye'ye ulaştığında, Mısır'ın Roma'ya hala 17,5 milyon drahmi borcu vardı. Bazı antik dönem tarihçileri Iulius Caesar'ın Mısır Ülkesi'nin iç savaşına dâhil olmasını gereksiz, Iulius Caesar'ın Kleopatra'ya tutkusundan dolayı yüz kızartıcı ve tehlikeli olduğunu yazarlar⁷. Ancak Iulius Caesar'ın politik hamleleri, hem ticarete hem de siyasi anlamda Mısır'ı elde tutmanın Roma menfaati için önemli olduğunu tarihsel geçmişlerini incelediğimizde oldukça mantıklıdır. Gerek tarihçilerin ve antik dönem yazarlarının abartılı ifadesi olan Kleopatra'nın

² İÖ 280-275 yılları arasında eski bir Yunan kolonisi olan Epirus Kralı Pyrrhus'la Roma arasında oldukça yıpratıcı ve kayıpların yaşandığı bir savaş oldu. Roma, Pyrrhus karşısında kazandığı zaferle Güney İtalya egemenliğini sağladı. Pyrrhus'un yenilişini öğrenen Ptolemaiosların kralı, Roma'ya elçi ve hediyeler göndererek bir anlaşma yapmak istedi. Cassius Dio, *Historia Romana* (Dio's Roman History, Eng. trans.by E. Cary). New York 1914. X. 5.vd; X. 41.

³ Dio. XVII. 59.

⁴ Caesar, *Bellum Civile*. (=Civil Wars, vols. III, ed. J. Enderson, transl. A.G. Peskett). Loeb. London 2001; Plutarkhos, *Bioi Paralleloi*. (Plurach's Lives, transl. by B. Perin). Loeb. London 1932,1961,1967, *Pompeius*. LXXX.

⁵ Plutarkhos, *Pompeius*, LXXX

⁶ Plutarkhos, *Caesar*. XLVIII; İÖ 50 yılına tarihlenen kraliyet emrinde, tahılı ve İskenderiye'ye gelecek olan nakliyecileri koruma adına kararlar içerir. D. W. Roller, *Cleopatra*. Oxford University Press. Oxford. 2010, 54-55.

⁷ Plutarkhos, *Caesar*. XLVIII.

Iulius Caesar üzerindeki etkisi gerekse Roma'nın zekâ adamı olan Iulius Caesar'ın öngörüsü olsun sonuçta kraliçe istediğini kavuştu. Fakat Iulius Caesar'ın Mısır iç işlerine müdahale etmesi, Mısırlılar tarafından da hoş karşılanmadı. Bu sebeple İÖ 48/47 yıllarında İskenderiye'de Iulius Caesar, konakladığı sarayda Mısır kralının ordusu tarafından kuşatıldı. Beklenmedik bu kuşatma karşısında çaresiz kalan Iulius Caesar, Roma'nın Doğu'daki müttefiklerinden yardım istedi ve beklediği yardım Pergamonlu Mithridates'den geldi. Ordusuyla Syria üzerinden İskenderiye'ye geçen Mithridates'in ordusuyla birleşen Iulius Caesar'ın ordusu, Mısır kralı ile savaştı⁸. Mısır kralının kaçarken nehirde boğularak ölmesi üzerine İskenderiye Iulius Caesar'ın eline geçti. İskenderiye'de daha fazla zaman kaybetmemek⁹ için harekete geçen Iulius Caesar, Mısır'ın yönetimini VII. Kleopatra ve küçük kardeşi XV. Ptolemaios'a bırakarak Anadolu'ya geçti¹⁰. Ancak Iulius Caesar, iç savaş galibiyeti ile güçlenen siyaseti ve kendisini diktatör ilan etmesi sebebiyle üç yıl sonra İÖ 44 yılında öldürülmesine neden oldu¹¹. Iulius Caesar'ın ölümü Roma'yı yeni bir iç savaşın eşiğine getirdi. Iulius Caesar'ın evlat edindiği yeğeni Caesar Octavianus ve komutan Marcus Antonius, Caesar'ın katillerinden intikam almak için Aemilius Lepidus'un da katılımıyla İÖ 43 yılında üçlü yönetim oluşturdular ve Roma'nın yönetimini kendi aralarında paylaştılar¹². Bu paylaşımda Marcus Antonius'un payına Roma'nın Doğu eyaletleri düştü. İÖ 40 yılında Marcus Antonius hızlı bir şekilde yönetimi altındaki eyaletlere giderek gereken düzenlemeleri yaptı¹³. Marcus Antonius'un Anadolu'da ilk olarak hangi kente gittiği tartışmalıdır. Ancak Ephesos'da uzun süre kaldığı bilinmektedir. Bu kentten sonra Tarsos'a yönelen Triumvir, henüz Ephesos'dan ayrılmadan önce Q. Dellius adlı legatusunu Mısır kraliçesi Kleopatra'yı Kilikia'ya getirmesi için Mısır'a gönderdi. Çünkü Mısır Kraliçesi, İÖ 42 Philippi Savaşı'nda aldığı yenilgi sonucu intihar eden Caesar katili Cassius'un taraftarlarına para yardımı yapmıştı. Marcus Antonius'un cezalandırmak için çağırdığı kraliçe Tarsos'a geldi¹⁴. Kraliçenin Anadolu'ya

⁸ S. Atlan, *Roma Taribi'nin Ana Hatları- Cumhuriyet Devri*. Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara. 2014, 195.

⁹ Pontos Kralı VI. Mithridates'in Kırım Prensi olan oğlu Pharnakes, babasının krallığını yeniden kurmak için harekete geçmişti. Bu haberi alan Iulius Caesar Mısır'dan hızlı bir şekilde Anadolu'ya geçti. İÖ 47 yılında taraflar arasında yaşanan savaşın galibi Iulius Caesar oldu.

¹⁰ Suetonius, *Oniki Caesarın Yaşamı* (çev. F. Telatar-G. Özaktürk). Ankara 2008, *Caesar*, XXXV; Caesar, *Alexandrian, African and Spanish Wars* (Eng. trans. By A.G. Way, M.A.) Loeb. London 1955. *Alexandrian War*, 34 vd.

¹¹ Cumhuriyet yönetimi için bir tehlike olarak görülen Iulius Caesar, çok sayıda senato üyesinin suikasti sonucu yaşamını yitirdi. Suetonius, *Caesar*. LXXX; Florus, *Epitome of Roman History*. (transl. E.S. Forster). Cambridge 1945, IV. II; Velleius Paterculus, *Historia Romana* (transl. by J.S.Watson). New York 1888, I. 57.

¹² Plutarkhos, *Marcus Antonius* (çev. M. Özaktürk) Ankara 1992, 19; Paterculus, II, 65.

¹³ K. Taşdöner, "Romalı Triumvir Marcus Antonius'un Anadolu'da Siyasi Düzenlemeleri" D.T.C.F. *Tarih Araştırmaları Dergisi*. c. 31. sayı.51. Ankara 2012, 210 vd.

¹⁴ Appianus, *Bellum Civile (Appian's Civil Wars*, transl.by H.White). vols.I-IV. Loeb. London 1972, V. 8. Plutarkhos, *Antonius*, 25. D. Magie, *Roman Rule in Asia Minor to the End of Third Century after Christ*, vols. I-II, Princeton. 1950, I, 429.

gelmesi, Marcus Antonius'un kaderini değiştireceği gibi Roma Cumhuriyeti'nin son iç savaşının görünürdeki nedenlerinden birisi olarak sureci başlatacağı¹⁵.

Marcus Antonius, Mısır kraliçesi ile yaşadığı duygusal ilişkinin tesiriyle Doğu'daki işleriyle yeterince ilgilenmedi. Zira Kleopatra ile Tarsos'ta buluştuktan sonra Mısır'a gitti ve İÖ 41 yılının baharına kadar İskenderiye kentinde kaldı. İskenderiye'de Kleopatra ile vakit geçirirken, Anadolu'da işler yolunda değildi. İÖ 40 yılında Labienus komutasındaki bir Parth ordusu Euphrates ve Syria'dan Lydia ve Ionia'ya kadar bütün Anadolu'yu istila etmiş ve hâkim olmaya başlamıştı¹⁶. Marcus Antonius, Parth istilasını öğrendiği an harekete geçti. Ancak Roma'da kötü bir imajı oluşmuştu. Kurmuş oldukları Üçlü Yönetim İÖ 33 yılında sona erdi. Roma'da Caesar Octavianus ve çevresi propagandalarını hızlı bir şekilde sürdürüyorlardı. Karşılıklı restleşmeler, suçlamalar devam ederken, Caesar Octavianus'un eline çok güçlü bir koz geçti.

Marcus Antonius İÖ 37/36 yılında Roma'nın Doğu eyaletlerinde yaptığı ikinci düzenlemesinde, İskenderiye'de Kleopatra'nın Iulius Caesar'dan olduğu düşünülen oğlu Caesarion ile kendisinden olan oğullarını "krallar kralı" ilan edip miras dağıtımını yapmıştı. Antonius'un hazırladıktan sonra Vesta Rahibelerine emanet ettiği miras paylaşımı şu şekildeydi; Alexandros'a Armenia'yı, Media'yı ve kendince yakın zaman sonra ele geçirileceğine inandığı Parthia'yı verdi; Ptolemaios'a Phoinike'yi, Syria'yı ve Kilikia'yı verdi¹⁷. Kleopatra'ya Dağlık Kilikya (Kilikia Trakheia) bölgesinin, Olba Tapınak Devleti hariç, geri kalan kısmını verdi¹⁸. Ancak Marcus Antonius'un Kleopatra ile oğluna verdiği bölgelerin sınırları konusunda tam bir netlik söz konusu değildir. Bu konu hakkında net olarak söyleyebileceğimiz tek şey, gemi yapımına uygun ağaçlarıyla ünlü liman kentleri Hamaksia (Elikesik) ve bugünkü Silifke ile Erdemli arasında kalan Elaiussa'nın (Ayas) Kleopatra'ya ait mülklerin arasında yer aldığıdır. Üstelik Isauria'daki Domitiopolis (Ermenek-Dindebol Koyu) ile Anamur'un kuzeyindeki Titiopolis'in (Kalmnören) kentlerinin isimlerinin Marcus Antonius'un önde gelen iki taraftarının

¹⁵ Taşdöner 2012, 214.

¹⁶ Plutarkhos, *Antonius*, 30. T.R.S. Broughton, *The Magistrates of The Roman Republic*. Vols. 2 ve Supplement. Cleveland. Ohio. 1968, II, 379. Labienus'un Anadolu istilası için bk. N. C. Debevoise, *A Political History of Parthia*, New York 1968, 109- 115.

¹⁷ Plutarkhos. *Antonius*. 54 vd. Dio, L. 2.

¹⁸ Dio, XLIX, 41. Kıbrıs'ın Marcus Antonius tarafından Kleopatra'ya verilmesi hakkında bazı antik yazarlar hemfikirdir. Strabon'a göre, Tribunus Plebis (Halk Temsilcisi) Marcus Cato, Kıbrıs'ta hüküm süren kral Ptolemaios'un intiharı sonrasında adayı ele geçirmişti. Roma eyaleti haline getirilen adayı, kısa bir süre sonra Marcus Antonius Mısır kraliçesi Kleopatra'ya ve kardeşi Arsinoe'ye verdi. Dio, 48.24 bk. Ancak Kıbrıs'ın İÖ 48 yılında Iulius Caesar tarafından Kleopatra'ya verildiğine dair kaynaklar da mevcuttur. G. Holb, *A History of Ptolemaic Empire* (transl. T. Saavedra). London-New York. 2001, 226 vd; M. H. Sayar, "Antik Kilikya'da Şehirleşme". XII. *Türk Tarih Kongresine Sunulan Bildiriler* (12-16 Eylül 1994) 1999, I, 207.

adlarına ithafen Kleopatra tarafından verilmiş olabileceği düşüncesi, kraliçenin sadece Kilikia'nın kıyı kesimlerini değil aynı zamanda iç kesimde yer alan Dekapolis'e de sahip olduğunu gösterir¹⁹.

Söz konusu miras ve paylaşımlar Roma için kabul edilebilir değildi. Sonuçta İÖ 31 yılında iki tarafta savaş için hazırlıklarını tamamlamıştı. Marcus Antonius ve sevgilisi Kleopatra'nın donanması birleşmişti. Güçlü bir donanmaya sahip olan Caesar Octavianus'u da komutanı Agrippa eşlik ediyordu. Tarihe Actium Deniz Savaşı²⁰ olarak geçen, Roma Cumhuriyeti'nin son iç savaşı Caesar Octavianus'un galibiyeti ile sonuçlandı. Marcus Antonius ve sevgilisi VII. Kleopatra²¹, Antik edebi yazarların eserlerine göre, intihar ederek yaşamlarını son verdiler²². Kraliçe Kleopatra, Mısır'da hüküm süren Ptolemaioslar'ın son hükümdarıydı. Caesar Octavianus, İÖ 30 yılında, Kleopatra'nın ölümünden sonra Mısır'a yeni bir kral atamadı. Mısır'ı Roma eyaleti yaptı ve yeni eyaletin valiliğine de Gaius Cornelius Gallus'u tayin etti²³.

Kimi tarihçilerin yorumuna göre, Kleopatra'nın ölmesiyle, firavunun üç bin yıllık bağımsızlığı son buldu. Mısır yabancı bir imparatorun istediği zaman yağmaladığı bir ülke haline geldi²⁴.

Augustus Yönetimi Altında Mısır Eyaleti

İÖ 30 yılında Mısır, ele geçirilmesinin ardından bir Roma eyaleti haline dönüştürülmeye başlandı. Actium ve sonraki yükselişini anmak adına doğum günü olan 23 Eylül'den esinlenerek, Mısır'da her ayın 23 de kutlama yapılmasını emreden Augustus,²⁵ zaferin ödülü olarak, Marcus Antonius adına savaşmış olanlar dâhil, Actium gazilerine Mısır'ın mevcut gelirlerinden ödeme yaptı. Yönetimdeki memurları tayin etmek, vergi reformları ve söz konusu konularla ilgili olarak yapılacak yasal düzenlemeler için öncelikle Ptolemaiosların imparatorluk topraklarının tanzimi gerekiyordu. Bu gayeyle, ilk önce Mısır'ın eski yöneticilerinin toprakları parçalandı ve topraklar Roma ile müttefik krallar arasında paylaşıldı²⁶. Ptolemaiosların krallığının

¹⁹ Sayar 1999, 206 vd; M. Kurt, "Roma Cumhuriyet Yönetiminde Kilikya Bölgesi ve Yerel Güçler" *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* XI/1. Afyon 2009, 128-129; Taşdöner 2012, 228.

²⁰ Ayrıca bk: R. A. Gurval, *Actium and Augustus: The Politics and Emotions of Civil*, University of Michigan Press, Ann Arbor 1998.

²¹ İÖ 33 yılında Marcus Antonius ile VII. Kleopatra Yunan geleneklerine göre evlendiler. Ancak bu evlilik Roma hukukuna göre kabul edilmedi.

²² Suetonius, *Augustus*, 27; Eutropius, *Breviarium Historiae Romanae*. Roma Tarihinin Özeti. (çev. Ç. Menzilioğlu). İstanbul 2007. 7; Plutarkhos, *Antonius*, 85-86.

²³ J.A. Crook, "Political History, 30 B.C. to A.D. 14". Şurada: *Cambridge Ancient History* X. 2008, 74.

²⁴ T. Wilkinson, *Eski Mısır- MÖ 3000'den Kleopatra'ya Bir Uygarlığın Tarihi* (çev. Ü.H. Yolsal) Say Yayınları. İstanbul 2013, 616.

²⁵ R. McMullen, *Romanization in the of Augustus*. Yale University Press /New Haven& London 2000, 14.

²⁶ A. K. Bowman,-D. Rathbone. Cities and Administration in Roman Egypt. *Society for The Promotion of Roman Studies*. Jstor. Vol. 82, 1992, 111.

tüm arazileri “kraliyet arazisi” ve “üretim için kiralanan araziler” olarak ayrılmıştı. Romalılar bu arazileri, Roma vatandaşlarının özel mülkleri şeklinde yeni bir sınıfa göre ayırdı. Roma Mısır’ında toprak, kraliyet arazisi, halk arazisi ve kazanç elde etmek için üretim arazileri olarak kategorilere ayrılmış oldu. Ptolemaioslara ait kutsal alanlar ise, çeşitli halk arazisi olarak kullanılmak üzere değiştirildi²⁷.

Augustus, krallığın miras mülklerini kişisel olarak el koydu ancak hiçbirini kendi adında tutmadı. Onları imparator ailesinin üyelerinin ve arkadaşlarının mülklerine ekledi. Toprakların geri kalan kısmında da kişisel hiçbir kontrol sağlamadı. Bu toprakların kontrolü, kısa süre sonra *bona vacantia, caduca ve damnatorum* özel haklarını elde eden *Idioslogoslar* tarafından idare edildi²⁸. Ptolemaiosların eski bir kurumu olan *Idioslogoslar* Augustus’un yönetiminde değiştirilerek, Mısır Eyaleti yöneticilerinin eyalet için gereken ihtiyaçlarını karşılayacak finansal bir kurum haline getirildi. *Idioslogoslar*, imparatorluk topraklarında, mirasçısı olmayan ya da cezai bir suç karşılığında devletin bünyesine düşen, sahipsiz mülklerin alım satımlarını idare ediyorlardı²⁹. Ayrıca miras ve evlilik hukukuna aykırı çeşitli suçlar sebebi ile el konulan taşra arazileri, diğer malların satışları ve kiralamaları da onların yönetimindeydi. *Idioslogosların* işlevlerini meşru kılmak ve düzene koymak amacıyla hazırlanan *Gnomon*, konu ile ilgili yasaları ve tüzükleri içeriyordu. Kurumun yöneticisi, eyaletin finansal otoritesinin başı, valinin yanında yer alan *equestrian procurator*di. Yöneticinin aldığı kararlar ve uygulamalar, *Gnomon*’da listeler halinde kayda geçiyordu. Böylece tüm kararlar yasal bir temele dayanıyordu³⁰.

Yönetimsel olarak değişiklikler Augustus için lüzumlu görülen konular olduğu yapılan reformlardan bellidir. Mısır’ın coğrafi konumu, imparatorluğa olan uzaklığı ve en önemlisi köklü bir imparatorluktan devralınmasından dolayı olmalı ki Augustus yeni eyalette farklı önlemler aldı³¹. Kendisine karşı oluşabilecek muhalefet hareketlerine karşı, eyalette vali olarak, senatörden ziyade *equestrian praefectus* görevlendirildi. Bu yöneticiler, aynı zamanda adli

²⁷ A. Lintott, *Imperium Romanum-Politics and Administration*. Routledge. London-New York 1993, 127.

²⁸ Bowman- Rathbone 1992, 111.

²⁹ Strabon, *The Geography of Strabo* (transl. by H.L. Jones). Loeb. London.1960, 17.1.12.

³⁰ M. A. Speidel, “ Idios logos, gnomon of the”. *The Encyclopedia of Ancient History*. (ed. R.S. Bagnall, K. Brodersen, C.B. Champion, A. Erskine, S. R. Huebner). Blackwell Press. Oxford 2013, 3390-3391.

³¹ İÖ 28 yılında Augustus, Agrippa ile beraber acil olarak durumu el koydular. Trumvirlik döneminin son bulup, anayasanın yeniden düzenlenmesi ve normal bir yönetimin yeniden kurulması konusunda. İÖ 27 yılında Augustus, kontrolü altındaki eyaletleri senatoya ve Roma halkına geri bıraktı. Senato da Augustus’a bu unvanla ile beraberinde çeşitli unvanlar vererek karşılık verdi. Augustus’un İmparatorluğun üzerindeki kontrolü, yeni devletin en tartışmalı konusuydu. Ancak bu yayılma onun pozisyonu için önemli bir gerekçeydi. R. Alston, *Soldier and Society in Roman Egypt*. Routledge. New York 1995, 199-200.

konularda ve mahkemelerde en yüksek otoriteye sahiptiler³². Praefectus, Alexandria, Memphis ve Pelusium'da Mısır'a özgü bir sistem kullanarak, diğer eyaletleri model olarak özel mahkemeler oluşturdu. Praefectus'a yardımcı olarak, hukuk işlerinde *iuridicus (dikaidotes)*, mali konularda da *idiologos* tayin edildi. Eyalet üç büyük bölgeye bölündü. Thebaid, yedi Nomoi ile beraber Arsinoite ve Aşağı Mısır olarak. Bunların her biri, equites sınıfından görevlendirilen, *epistratego* denilen Romalılar tarafından idare ediliyordu. Onların alt biriminde *strategois*ler tarafından idare edilen *nomoi* vardı. Bu görevliler Mısırlı ve sivil görevlilerdi. Strategoilere de vergilerin toplanmasında nomarklar (*basilikoi grammateis*) yardımcı olarak görev alıyorlardı. Her bir köyde *komogrammateus* denilen yetkililer vardı³³. İS 5 yılında Augustus, praetorlar için 5000 denari, diğer memurlar için 3000 denari emeklilik ikramiyesi oluşturdu. Ancak oluşturulan emeklilik ikramiyesi İS II. Yüzyılda ödenmedi³⁴.

Senatörlerin ve belirli equites sınıfı mensuplarının, imparatorun izni olmaksızın eyalete girişi yasaklandı ki böylece onların yeni eyalette özel mülk edinmeleri imkânsız hale getirilmemiş olsa dahi zorlaştırılmış oldu³⁵. Yeni eyaletin gelirleri diğer imparator eyaletleri gibi teoride *Aerarium Saturni*'ye ödendi. Ancak uygulamada imparatorun direkt temsilcileri olan equiteslerin kontrolündeydi.

Mısır Eyaletinin ilk valisi, Gaius Cornelius Gallus, Augustus'un yakın arkadaşlarından biriydi. Askerliğinin yanı sıra daha çok edebi kişiliği ile tanınan ve daha önce senato üyeliği olmayan Gallus için bu görev ilginçti. Çünkü vali olabilmesi için senato üyesi olması gerekiyordu. Üstelik Roma için zenginlik kaynağı olan, üç lejyonunun bulunduğu bir eyalet için daha tecrübeli biri olmalıydı. Büyük bir olasılıkla Augustus, Gallus'un başarısından ziyade kendisine olan sadakati ve dostluğunu öncelik verdi³⁶. Buna rağmen, Yukarı Mısır'da patlak veren bir isyanı bastırılmasında büyük başarı gösteren vali, Mısır'ın güney sınırlarının ötesine seferler düzenledi³⁷. Onun bu başarıları Gallus'a fazlasıyla özgüven vermiş olmalı. Çünkü kısa bir süre sonra Gallus hakkında Princepse hoş olmayan bilgiler gitmeye başladı. Gallus, kendisini Ptolemaiosların soyunun devamı olarak görmeye başlamıştı. Bunun kuvvetli kanıtları, piramitlere ve Nil'deki kutsal Philae adasında oyulmuş olan Gallus'u onurlandıran yazıtlardır³⁸. Gallus'un bu

³² Strabon, 17.1.12; 38, D. Shooter, *Augustus Caesar*. Routledge. London- New York 1991, 44; Lintott 1993, 127.

³³ Lintott 1993, 127.

³⁴ Alston 1995, 20-21.

³⁵ G. Webster, *The Roman Imperial Army*. London 1969, 54; Roller 2010, 151.

³⁶ W. Eck, *The Age of Augustus*. Blackwell Publishing. Oxford 2007, 52; Alston 1995, 201.

³⁷ Alston 1995, 201.

³⁸ 15 Nisan İÖ 29 tarihine ait yazıtta; 15 gün boyunca düşmanı kuşararak, Boreasis, Coptus, Ceramice, Magna Diospolis, Ophieon kentlerini ele geçiren, Thebaid isyanında zafer kazanan, Mısır ve İskenderiye'nin ilk praefectus'u, tanrının oğlu

bilgileri Roma’da bir skandal niteliğindedir. Augustus güvendiği dostundan tüm desteğini geri çekti ve dolayısıyla Gallus için bu sonun başlangıcı oldu. Roma senatosunda suçlu bulunan Gallus’un mal varlığına el konuldu. Gallus ise İÖ 26 yılında intihar ederek yaşamını son verdi. Augustus, Gallus’un hadisesini hem üzülmüş hem de endişe ile karşılamış olmalı³⁹. Çünkü Mısır’ın ilk praefectusunu elindeki gücün hırsına yenilmişti. Ancak, şüphesiz Augustus da Ptolemaiosların halefi gibi davrandı ve Mısır tapınaklarında, Kleopatra da dâhil olmak üzere eski hükümdarlarla aynı şekilde temsil edildi⁴⁰. Roma’nın ilk imparatoru için bu yaklaşım şaşırtıcı değildi.

Ptolemaioslar Dönemi Mısır’ında icra edilen bazı uygulamalar biçimsel olarak değiştirildi. Bunlardan biri Mısır para birimidir. Mısır’ın kapalı para sistemini özellikle imparatorluğunun ilk dönemlerinde devam ettirdi ve Kleopatra yönetiminin sonlarına doğru bronz değerinde paralar basıldı⁴¹. Ancak evrensel denarius standardıyla uyumlu hale getirildi.

Augustus, arazi görev sistemini yeniden düzenlemeye ve ekonomik potansiyelini geliştirmeye çalıştı. İmparator neredeyse özel bir mülk olarak gördüğü Mısır topraklarından, Mısır proletaryasına büyük miktarda mısır unu dağıttı. Barışın sağlandığı, diplomasinin işlevlik kazandığı bu coğrafya, Afrika ve Hindistan’dan ticaret için önemli buluşma yeri haline gelen Meroe krallığı, yani Nubia ve Güney Etiyopya ile ticaretin sürekliliğini sağladı⁴².

Arazilerde geleneksel vergi oranları korundu, ancak vergi sisteminde büyük yapısal değişiklikler yapıldı. Daha önce var olan doğrudan kişisel (tributum) ve toprak vergileri (vectigalia) yeniden ayrıldı. Mısır toprağı, Roma vergilendirmesinde başlangıç konusuydu, *tributum soli*, yerel olarak Roma Mısır’ının önemli mali yöneticilerinden biri olan *dioikesis*’in idaresine tabi oldu. Vergileri de Nil’in seviyesine göre ortalama bir fiyatla belirlenirdi. Bu vergi sistemini Mısır’da ilk kez uygulamaya koyan Ptolemaioslar olsa da, aslında Roma’ya yabancı bir

---

Caesar tarafından kovulan krallardan sonra Roma kralı, Gnaeus’un oğlu, Gaius Cornelius Gallus. Üç isyanın liderlerini ölüme gönderdi. Ordusu, Mısır kralları ya da herhangi bir Romalı tarafından daha önce ele geçirilmemiş yerlere kadar, Nil’in büyük şelalesine kadar ilerledi. Tüm kralların yönetiminde sıkça görülen terörü, Thebaid’i bastırıldı. Philae’deki Etiyopya kralına elçisine, koruması altında olduğunu bildirdi ve Etiyopya içindeki Triakontaschoinos’da yönetimini kurdu. O (Gallus), bu hediye atalarının tanrılarına ve Nil’de Helper’e verdi. R. K. Sherck, *Rome and the Greek East to the death of Augustus*. Cambridge University Press, Cambridge 1993, 114.

³⁹ Eck 2007, 52-53.

⁴⁰ Lintott 1993, 79, 82.

⁴¹ R.S. Poole, *The Greek Coins-The Ptolemies, King of Egypt*. The British Museum. London 1883, 123. Tiberius Dönemi’nden itibaren değeri düşük gümüş tetradrahmine basıldı. A. Geissen, “The Nome Coins of Roman Egypt” *Coinage and Identity in the Roman Provinces*. (ed. C. Howgego-V. Heuchert-A. Burnett) Oxford University Press, Oxford 2007, 167.

⁴² Webster 1969, 44.

uygulama değildi. Roma'nın erken dönemlerinde uygulanan *ager publicus* düzenlemesine benzediği gibi Sicilia ve diğer Doğu eyaletlerindeki aşar vergisine de oldukça benziyordu.

Roma'nın büyük bir vergi yeniliği, Mısır'da laografya adı verilen, yıllık kelle vergisi biçiminde tributum capitis uygulamasıydı. Roma Mısırında kelle vergisi, on dört ile altmış iki yaşları arasındaki, köleler de dahil olmak üzere tüm yetişkin erkekler için geçerliydi. Mısırlı rahiplerin bazıları vergiden muaftı. Vergi oranları, nome'den nome'ye değişiyordu. Genelde yılda 16 drahmi olmasına rağmen Arsinoite gibi büyük bir nome'de vergi 40 drahmeydi ki bu en yüksek orandı. Metropolitlerde vergi oranları daha düşüktü. Büyük olasılıkla buralardaki vergi oranları, Roma'nın metropolitler statülerine göre düzenlenmiş olmasındandır⁴³. Nüfus sayımı yapılarak kelle vergisinin sayısı belirlenmiş oluyordu. Ayrıca, bir dava sistemi kurulması ve statü ayrımlarının kontrolü için de gerekliydi. Augustus döneminde, İÖ 11-10 yıllarından başlayarak yedi yıl aralıklarla nüfus sayımı yapıldı. Daha önceleri on dört yıl aralıklarla yapılıyordu. Mısır'da Roma nüfus sayımının fonksiyonu, kişisel ve kamu hizmetlerinde vergi yükümlülüğünü kayıt altına almaktı⁴⁴.

Augustus'un askerlerinin bir kısmı, bir süredir kendisi için veya diğer generallerle birlikte uzun bir süre kesintisiz hizmet görmüş olan profesyonellerdi. Marcus Antonius'a karşı savaştıktan sonra Augustus, askerlerinden bazılarını para ödedi ve uzun süre hizmette tuttu. Bu askerler, gelişmekte olan Roma imparatorluk ordusunda ilk nesil profesyonel askerleri oldular. Bir yandan, hâlâ teknik olarak Roma vatandaşlarından, diğer yandan da yardımcı birliklerden oluşan piyade birlikleri vardı. Yardımcı birliğlere bölgelerinin ya da kabilelerinin isimleri verildi. Bunun sebebi hala Roma vatandaşı olmamaları ve müttefiklik statüsünde yer almalarıydı⁴⁵.

Yüzyıllarca süren baskı ve Ptolemaioslar Döneminde kurulan bir Yunan hiyerarşisi ile yerli köylülerden oluşan halk arasında yasa ve düzeni sağlamak için askerlere ihtiyaç vardı. Büyük şehirlerde Yahudi nüfus fazlaydı ve tüccarlar arasında hizip yaygındı⁴⁶. Mısır Eyaleti, Roma imparatorluğuna özümsetecek, Roma yetkilileri tarafından yönetilecekti. Bundan dolayı, valiye, Roma otoritesini hissettirecek ve ayaklananlar gibi herhangi bir isyanla başa çıkma olanağı sağlayacak önemli bir garnizon verildi⁴⁷. Söz konusu garnizon üç lejyondan oluşturuldu⁴⁸. Her

⁴³ Bowman- K. Rathbone 1992, 111-112.

⁴⁴ Bowman- K. Rathbone, 1992, 113; S. L. Wallace, *Taxation in Egypt from Augustus to Diocletian*. Princeton Legacy Library. Princeton 2016, 96-97.

⁴⁵ Alston 1995, 20-21.

⁴⁶ Webster 1969, 44.

⁴⁷ Alston 1995, 20.

⁴⁸ Strabon. 17.1.12.

lejyon, biri ağır silahlı diğerleri hafif silahlı 10 cohorta bölünmüş, legatusun komutasında, yaklaşık 5000 erkekten oluşuyordu. Cohortlar centurialara, centurialarda bir çadırda 8 askerden oluşan *contubernia* bölündü. Bir centurnia 10 *contubernia* yani 80 asker, bir cohort 6 centuriadan toplam 480 asker yer alıyordu. Bir lejyonda yüksek rütbeli 6 *tribun* görevliydi. Bu dönemde her bir lejyona yaklaşık 120 atlıdan oluşan yardımcı küçük süvari birlikleri ve piyadeler ilave oldu ve bunlar yaklaşık olarak bir cohortdaki asker sayısına eşittiler. Cohortlar, praefectus tarafından komuta ediliyordu. Süvari Birliği ise, praefectus tarafından yönetilen 500 mukavemet gücünden oluşuyordu. Söz konusu birlik de kendi içinde 30 atlıdan oluşan 16 alt bölüme ayrılmıştı⁴⁹. Ptolemaiosların ordusunun aksine, Roma ordusu, hizmet süreleri içerisinde toprak edinimi yasak olan, hemen hemen tamamı eyaletin yerlisi olamayan kişilerden oluşuyordu. Yardımcı birimlere veya lejyonlara giren Mısırlılar normalde başka yerlere yerleştirilmiş olacaktı. Equites sınıfında yer alanların altında, yerel düzeyde idari yapıdaki Ptolemaioslar ve Roma Mısır'ı arasında görünüşte önemli bir süreklilik olduğu belirtilebiliriz. Özellikle *nomes*, *strategoï* ve *basilikogrammateis*'ten sorumlu görevlilerin unvanları ve yeterlilik alanlarında⁵⁰. Buna ilaveten, Mısır Eyaleti, ordu için yetiştirilen öğrencilerin yer almasından dolayı da özel bir öneme sahipti. Augustus'un mevcut organizasyonunu yaptığı lejyonların sayısı yirmi sekizdi. Söz ettiğimiz gibi bunun üçü Mısır'daydı. Sonraki dönemlerde Ren boyunca yer alan garnizonları güçlendirmek için Mısır'dakiler indirildi. Ancak her zaman özel bir koruma gerektiğini düşündüğü Mısır Eyaleti için, Fayum'un Greklerinden Alexandrine Filosunu kurdu⁵¹. Augustus'un ölümünden sonra Mısır ordusu iki lejyona düşürüldü⁵².

Sonuç:

Kadim bir medeniyetin üzerine oturtulan Hellenistik kültürle Mısır, bürokratik, ekonomik ve sosyo-kültürel yapısı olarak çağının en güçlü devletlerinden biriydi. Bu sebeple Roma tarafından eyalete dönüştürülmesi kurumsal anlamda çok daha kolay olmuştu.

Roma İmparatorluğu ve Mısır, kamu yönetim yapısı ve kurumlarına verilen önem söz konusu olduğunda, ortak birçok noktaya sahipti. Hiyerarşik örgütlenme biçimi, tam zamanlı profesyonel personel, hizmetin sosyal tabakaya yayılışı, açıkça belirtilmiş tanıtım yolları, görev süresinin göreceli güvenliği bunlar her iki devletin özellikleriydi⁵³.

⁴⁹ Alston 1995, 20-21; H. M. D. Parker, *Roman Legions*. Oxford 1980, 193-194.

⁵⁰ Bowman- Rathbone 1992, 111.

⁵¹ Webster 1969, 44, 55, 157.

⁵² Parker 1980, 92.

⁵³ S. Ajdini, "Public Administration in Ancient Rome and Egypt" (Spring) sheriajdini@gmail.com. 2014, 6.

Augustus, uzun süren iç savaşların son basamağı olan Actium galibiyeti ile emsalsiz bir prestij, Mısır Eyaleti ile de büyük bir zenginlik kaynağının sahibi oldu. Elde ettiği bu kaynak hem Mısır hem de Roma hâkimiyetinde yer alan coğrafyalara refah sağladı. Augustus'un tek olarak yönetimde kaldığı yılların ilk günlerinde oluşturulan Mısır Eyaleti için ekstra önlemler alması, kendisine karşı oluşabilecek muhalefet hareketlerine karşı bir önlem niteliğindedir. Vali olarak senato üyesinin yerine *equestrian praefectus* ataması, eyalet içinde üç tane lejyon bulundurması, Augustus'un tedbirlerini açıkça gösterir.

Ptolemaiosların oluşturduğu kurumsal yapı çok fazla değişmemiştir. Bunun sebebi, işleyişin düzgün gittiği bir sistemin zaten var olması ve Augustus'un princepsliğinin ilk yıllarındaki ılımlı siyasetinin etkisidir. Şüphesiz, yeni eyalet Roma eyaleti olarak Roma kurumsallaşmasına uygun hale getirildi. Yüzyıllardır krallıkla yönetilen bu coğrafya, eğer Roma'da cumhuriyet yönetimi devam etseydi, Roma ile farklı bir yönetime geçebilirdi. Ancak Roma'nın dahi bir dönüşüm yaşadığı Principatus Dönemi'nde, Mısır Eyaleti, Augustus'un kendi özel mülkü olarak muamele ettiği bir yönetim altına girdi.

Bibliyografya

Antik Edebi Eserler

Appianus, *Bellum Civile* (*Appian's Civil Wars*, transl.by H.White). vols.I-IV. Loeb. London 1972.

Caesar, *Bellum Civile*. (=Civil Wars, vols. III, ed. J. Enderson, transl. A.G. Peskett). Loeb. London 2001.

_____, *Alexandrian, African and Spanich Wars* (Eng. trans. By A.G. Way, M.A.) Loeb. London 1955.

Cassius Dio, *Historia Romana* (Dio's Roman History, Eng. trans.by E. Cary). New York 1914.

Eutropius, *Breviarium Historiae Romanae*. Roma Tarihinin Özeti. (çev. Ç. Menzilioğlu). İstanbul 2007.

Florus, *Epitome of Roman History*. (transl. E.S. Forster). Cambridge 1945.

Plutarkhos, *Bioi Paralleloi*. (Plurach's Lives, transl. by B. Perin). Loeb. London 1932,1961,1967.

_____, *Marcus Antonius* (çev. M. Özaktürk) Ankara 1992.

Suetonius, *Oniki Caesarın Yaşamı* (çev. F. Telatar-G. Özaktürk) Ankara 2008.

Strabon, *The Geography of Strabo* (transl. by H.L. Jones). Loeb. London.1960.

Velleius Paterculus, *Historia Romana* (transl. by J.S.Watson). New York 1888.

Modern Kaynaklar

Ajdini, S. “Public Administration in Ancient Rome and Egypt” (Spring) sheriajdini@gmail.com. 2014.

Alston, R. *Soldier and Society in Roman Egypt*. Routledge. New York 1995.

Atlan, S. *Roma Tarihi'nin Ana Hatları- Cumhuriyet Devri*. Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara 2014.

Bowman, A. K.-Dominic Rathbone. Cities and Administration in Roman Egypt. *Society for The Promotion of Roman Studies*. Jstor. Vol. 82. 1992, 107-127.

Broughton, T.R.S. *The Magistrates of The Roman Republic*. Vols. 2 ve Supplement. Clevelant. Ohio 1968.

Crook, J.A. “Political History, 30 B.C. to A.D. 14”. Şurada: *Cambridge Ancient History X*. Cambridge 2008, 70-112.

Debevoise, N.C. *A Political History of Parthia*, New York 1968.

Eck, W. *The Age of Augustus*. Blacwell Publishing. Oxford 2007.

Holb, G. *A History of Ptolemaic Empire* (transl. T. Saavedra). London-New York 2001.

Geissen, A. “ The Nome Coins of Roman Egypt” *Coinage and Identity in the Roman Provinces*. (ed. C. Howgego-V. Heuchert-A. Burnett) Oxford University Press, Oxford 2007, 167-170.

Gurval R.A. *Actium and Augustus: The Politics and Emotions of Civil*, University of Michigan Press, Ann Arbor 1998.

Kurt, M. “Roma Cumhuriyet Yönetiminde Kilikya Bölgesi ve Yerel Güçler” *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* XI/1. Afyon 2009, 115-139.

Lintott, A. *Imperium Romanum-Politics and Administration*. Routledge. London-New York 1993.

Magie, D. *Roman Rule in Asia Minor to the End of Third Century after Chirist*, vols. I-II, Princeton 1950.

McMullen, R. *Romanization in the of Augustus*. Yale University Press /New Haven& London 2000.

Parker, H.M.D. *Roman Legions*. Oxford 1980.

Poole, R.S. *The Greek Coins-The Ptolemies, King of Egypt*. The British Museum. London 1883.

Roller, D. W. *Cleopatra*. Oxford University Press. Oxford 2010.

Sayar, M. H. 1999. "Antik Kilikya'da Şehirleşme". XII. *Türk Tarih Kongresine Sunulan Bildiriler* (12-16 Eylül 1994) I. 1999, 193-216.

Sherk, R. K. *Rome and the Greek East to the death of Augustus*. Cambridge University Press, Cambridge 1993.

Shooter, D. *Augustus Caesar*. Routledge. London- New York 1991.

Speidel, M.A. "Idios logos, gnomon of the". *The Encyclopedia of Ancient History*. (ed. R.S. Bagnall, K. Brodersen, C.B. Champion, A. Erskine, S. R. Huebner). Blackwell Press. Oxford 2013, 3390-3391.

Taşdöner, K. "Romalı Triumvir Marcus Antonius'un Anadolu'da Siyasi Düzenlemeleri" D.T.C.F. *Tarih Araştırmaları Dergisi*. c. 31. sayı.51. Ankara 2012, 209-236.

Wallace, S. L. *Taxation in Egypt from Augustus to Diocletian*. Princeton Legacy Library. Princeton 2016.

Webster, G. *The Roman Imperial Army*. London 1969.

Wilkinson, T. *Eski Mısır- MÖ 3000'den Kleopatra'ya Bir Uygarlığın Tarihi* (çev. Ü.H. Yolsal) Say Yayınları. İstanbul 2013.

FUTBOLDA MARKA İLETİŞİMİ BAĞLAMINDA BEŞİKTAŞ JİMNASTİK KULÜBÜ İLE ÇARŞI TARAFTAR GRUBUNUN MARKALAŞMA REKABETİ

Oğuz GÖKSU¹

Özet

Futbol kulüpleri markalaşmaya ve pazarlama faaliyetlerine ağırlık verirken hedef kitlesi olan taraftarlarıyla duygusal bağın ötesinde ticari bir bağ kurma gayretindedir. Türk futbolunun önemli markalarından Beşiktaş, son yıllarda sportif başarı açısından ezeli rakiplerinin gerisinde kalmış ve kurumsal yönetim istikrarsızlığı yaşamıştır. Çalışmanın amacı, Beşiktaş futbol takımıyla Çarşı taraftar grubunun marka ve temsiliyet çatışmasını ortaya koymaktır. Çalışma, Türkiye’de bir futbol takımıyla onun taraftar grubunu markalaşma açısından ele alması bağlamında önem taşımaktadır. Araştırma, Beşiktaş futbol takımıyla Çarşı taraftar grubunun 2009-2014 yılları arasındaki iletişim çalışmalarlarıyla sınırlandırılmıştır. Yöntemsel olarak marka iletişimi ve markalaşma konuları hakkında literatür taraması yapılmıştır. Beşiktaş Kulübü ile Çarşı’nın medyada hangi haberler ile yer aldığı incelenmiştir. Sonuç olarak Çarşı, temsil ettiği gruptan farklılaşarak kendi imajını oluşturmuştur. Beşiktaş Kulübü’nün stratejik bir iletişim yönetimi olmaması, sportif başarıda sürekliliğin sağlanamaması, futbolcular üzerinde mutlak kontrol oluşturulamaması, finansal göstergelerin durağan seyretmesi ve mali değerlerde UEFA kriterlerinin henüz yakalanamamış olması Beşiktaş Kulübü’nün küresel bir futbol markası olmasını zorlaştırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Marka, marka değeri, Beşiktaş, Çarşı, futbolda markalaşma.

BRANDING COMPETITION OF BEŞİKTAŞ GYMNASTIC CLUB AND ÇARŞI FAN GROUP IN THE CONTEXT OF BRAND COMMUNICATION IN SOCCER

Abstract

The soccer clubs have been established bussiness affairs with their fans instead of strong emotional bonds while concentrating on branding and marketing issues. Besiktas, which is one of the most important brands in Turkish Soccer League, has been laged behind in sporting success from its competitors for recent years and experienced corporate management instability. The aim of the study is to reveal the brand and representation conflict between Beşiktaş football team and Çarşı fan group. This study is important because it compares a football team with a group of fans in terms of branding. The research was limited to the communication activities of Beşiktaş football team and Çarşı support group between 2009-2014. Brand communication and branding have been made by detailed literature surveys as it is methodological. Besiktas Club and Carsı Group’s reports have been analysed in which news take part in media. As a result, Çarşı differentiates itself from the group it represents and forms its own image. Besiktas Club could not establish a strategic communication management, could not provide continuity in sports success and absolute control over the players could not be established. The fact that financial indicators remain stable and fail to meet UEFA criteria in financial values prevents Beşiktaş Club from becoming a global football brand.

Key Words: Brand, brand value, Beşiktaş, Çarşı, branding in soccer.

^{1 1} Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, İletişim Fakültesi, e-posta: oguzgoxsu@gmail.com

Giriş

Marka değeri büyük şirketlerin ve holdinglerin tekelden çıkararak kitle kültürünün en önemli parçalarından biri olan futbolda da kendini çok boyutlu olarak göstermektedir. Futbol ve futbol kulüpleri hemen her ülkede çok geniş kitlelere hitap etmektedirler. Futbolun bir endüstri haline geldiği günümüzde futbol kulüplerinin iletişim çalışmaları, hedef kitlelerine doğrudan seslenmek açısından hayati önem taşımaktadır. Bu bağlamda Türk futbolunun en köklü takımlarından biri olan Beşiktaş Kulübü, spor iletişimi çalışmalarının gözlemlenebileceği örneklerden biridir. Beşiktaş Kulübü ve Çarşı taraftar grubu ortak bir paydada buluşsa dahi Çarşı'nın artan popülaritesi ve bilinirliği, Beşiktaş Kulübü ve Çarşı'nın markalaşma, ikna kabiliyeti ve iletişim çalışmaları bakımından incelenmesini ve bir değerlendirme yapılmasını kaçınılmaz kılmıştır.

Çarşı taraftar grubu zaman içerisinde Beşiktaş Kulübü'nün taraftar grubu olmaktan uzaklaşarak kendi markasını yaratmaya başlamıştır. Dünyada pek çok büyük futbol kulübü taraftarlarınınca sürekli olarak desteklenmektedir. Çarşı grubunu diğerlerinden ayıran nokta, temsil ettiği futbol kulübünün garantörlüğünden çıkarak özel bir seviyeye ulaşmasıdır. Beşiktaş Kulübü ile Çarşı grubu arasında kurumsal anlamda bir çatışma olmasa da markalaşma ve temsiliyet bakımından karmaşık bir durum söz konusudur.

Bu çalışmada markanın ve markalaşmanın literatürde nasıl tanımlandığına bakılmakta, markalaşma unsurları irdelenmekte ve marka iletişim sürecinde medya, ikna ve empati konularına değinilmektedir. Çalışmada Beşiktaş Kulübü ile Çarşı taraftar grubunun iletişim çalışmaları incelenmekte ve geleneksel medyada nasıl bir imaja sahip oldukları tespit edilmeye çalışılmaktadır. Araştırmada içerik analizi tekniğinden yararlanılmış; marka değeri, iletişim çalışmaları, marka iletişimi, marka imajı, Beşiktaş Kulübü, Çarşı taraftar grubu, ve pazarlama faaliyetleri kodlarına yer verilmektedir. Beşiktaş Kulübü'nün halkla ilişkiler faaliyetleri, Beşiktaş Kulübü'nün pazarlama faaliyetleri, Çarşı'nın ve bazı taraftar gruplarının iletişim çalışmaları, Beşiktaş Kulübü'nün medyadaki imajı ve Çarşı taraftar grubunun medya görünürlüğü, kategorileri oluşturulmuştur. Bulgular bu kategorilere göre yorumlanmıştır. Kodlama, literatür taramasına bağlı olarak araştırmacı tarafından yapılmış, marka iletişimi ve pazarlama alanında çalışan altı öğretim üyesi tarafından kodlamaların geçerliliği ve güvenilirliği test edilmiştir. Son olarak Beşiktaş Kulübü ile Çarşı taraftar grubunun iletişim çalışmaları karşılaştırılarak futbol endüstrisi ve markalaşma bağlamında önerilerde bulunmaktadır.

Markanın Tanımlanması

Markayı kavramsal boyutuyla incelemeyen önce, geçmişten günümüze marka tanımının farklı temellendirmelere maruz kaldığını pek çok marka tanımı örnek gösterilerek ortaya koyulabilir. Markanın geçmişte nasıl kullanıldığına bakıldığında; on dokuzuncu yüzyılda büyük hayvan sürülerinin sahipleri, sürülerin farklı yönlerde yer değiştirmesi sırasında kendi hayvanlarını diğer sürülerden ayırmak için yaptıkları damgalama işi, marka kavramının temelini oluşturmaktadır (Tosun, 2010, s. 7).

Marka nedir şeklinde bir soru sorulduğunda peşi sıra ürünün de ne olduğu sorusu belirtilmelidir. Ürünün tanımına bakıldığında; dikkat çekmek, ilgi uyandırmak ve tüketilmek

üzere pazara ve müşterilerin beğenisine sunulan, kişilerin taleplerini karşılayabilecek nitelikte olan ve yine müşteri isteklerine paralel üretilen her şeyin akla geldiği görülmektedir (Uztuğ, 2008, s. 13).

Marka kavramına ilişkin yapılan tanımlar bazen görsel unsurlarla sınırlanmakta bazen ise görsel unsurlarla birlikte soyut özellikler ve değerlerin markanın temelini oluşturduğu şeklindedir. Kapsamlı bir tanımlamada ise marka; işaret, sembol, terim, isim ya da diğer bazı görsel unsurların fark edici olmasıyla satıcının ürününün diğerlerinden ayırıcı, farklılaştırıcı özelliğinin olması biçiminde belirtilmiştir (Tosun, 2010, s. 7).

“Eskiden ‘marka’ pahalı, ithal, lüks ürün anlamında kullanılırdı. Daha sonra evrim geçirdi, ‘kendi ismini, ürününü oluşturmuş, tüketiciyle bağ kurmuş mamul veya ticari paketlemeler’ için kullanılır hale geldi. Marka olabilmek, marka kalabilmek, uzun vadeli düşünmek ve kısa vadeli çıkarları elinizin tersiyle itebilmektir. Marka günü kurtarmak değil, yarını inşa etmektir. Marka her zaman kendini yenileme kapasitesine sahiptir” (Çayiroğlu, 2010, s. 21).

Markalar hedef kitleleri ile karşılıklı güvene dayalı bir ilişki çerçevesinde iletişime geçmek durumundadırlar. Hedef kitlenin markasına güvendiği durumlarda, ikili ilişkiler daha fazla güçlenmekte, markanın itibarı, tüketici açısından daha üst seviyelere yükselmektedir (Kazancı, 2009, s. 31).

Marka tanımı işletme bazlı incelediğinde, bir kuruluşun/işletmenin ürün, mal ya da hizmetlerini bir başka kuruluşun aynı ürünlerinden ayırt etmek şartıyla kişi isimlerini de kapsayacak şekilde ve şekiller, sayılar, sözcükler ve benzeri şekilde ifade edilebilen ve baskı yoluyla yayımlanabilen veya çoğaltılabilen her türlü işarettir. Buradan da anlaşılacağı üzere marka, değişik bazı öğelerle temsil edilebilmekte ve bu öğeler markanın tanıtımı gerçekleştirmektedir (Girisimcilikveyenilik, 2011).

Marka oluşturma sürecinde ve markayı zirvede tutma konusunda kriz durumlarına da çok ciddi hazırlık yapmak gerekmektedir. Dünyanın en büyük markaları dahi marka itibarı açısından çok önemli sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Bir örnekle açıklanacak olursa: Burberry elit kesime hitap eden bir markadır. Burberry markası hedef pazarın tam karşı ucundaki gruplar tarafından ele geçirilmiştir. Bu süreçte İngiltere’nin zengin modasına özenen alt gelir seviyesindeki gençlik kesimine hitap eden Chavs tarafından taklit edilerek markaya sekte vurulmuştur (Bruce ve Harvey, 2010, s. 32-33).

Markalaşma Süreci

Artan rekabet koşullarına paralel olarak marka oluşturmaya önem veren ve ürün ya da hizmetlerden çok markanın tanınırlığını ve farkındalığını artırmaya çalışan şirketler markalaşma çalışmaları üzerine yoğun mesai harcayarak kamuoyu tarafından benimsenmiş markalar yaratma gayreti içindedirler. Bu süreç içerisinde markanın çok daha net biçimde açıklığa kavuşturulması gerekmektedir (Aktuğlu, 2004, s. 17).

Markalaşma süreci bağlamında, gerçekten güçlü bir markaya sahip olabilmek üç yol ile mümkündür. “Bunlardan ilki ve zoru, hiç kuşkusuz bir markanın yaratılması/yapılandırılmasıdır. Diğer yollar ise şirketin sahip olduğu marka adını ürünlerine taşıması ve son olarak da uygun ve

güçlü markanın satın alınmasıdır.” Şirketler belirleyecekleri stratejilere göre bir yol haritası oluştururlar. Markanın yaratılmasında ya da var olan markanın bir değer haline getirilmesinde bu yol haritasına bağlı kalınarak faaliyetler gerçekleştirilmektedir. Markaların ürünleri, hizmetleri, mağazaları, çalışanları, reklamları, tanıtım faaliyetleri, organizasyonları, ürün yerleştirme işlemleri ve çeşitli mecralarda kitle iletişim araçları yoluyla markalaşma adına güçlü ve yerinde adımlar atılarak markalaşma süreci tamamlanmaktadır (Uztuğ, 2008, s. 51).

İletişimin en önemli aktör olduğu günümüzde marka iletişimi de vazgeçilmez bir hal almıştır. İletişim artık çok daha fazla kişiyi ilgilendirmektedir ve iletinin yayılması öğrenilmesi artık çok sayıda insan için söz konusudur. Dünyanın çok küçük bir bölümü hariç insanlar iletişim olgusuyla iç içe yaşamaktadır (Alemdar, 2001, s. 259 Bu konjonktürde marka iletişimi süreci eskiye oranla çok daha geniş kitlelerin dikkati dahilinde yer almakta ve insanların algı dünyasını şekillendirmektedir.

Firmaların ürünleri ya da hizmetleri vasıtasıyla bir değer yaratması son derece iç içe uygulamalar ekseninde gerçekleşmektedir. Neredeyse birbiri içine geçmiş faaliyetler sarmalının temel amacı markanın, müşteriler açısından farkındalığını oluşturmaktır. Marka farkındalığı, müşterilerin markayı ya da ürünü hatırlaması, müşteri için bir hatırlama ögesi olma işlemidir. Marka farkındalığının bir diğer etkeni de, tanınırlıktır. Bu öğeler marka için bir imaj yaratma ve bu imajın zamana, bir takım krizlere, konjonktüre, piyasa koşullarına, sektörün satış ve pazarlama gücüne karşı dirayetli olmasında önemli rol almaktadır (Uztuğ, 2008, s. 52).

Marka sürecinde kurum kültürü de aktif rol oynar. Firmalar hem iç hem de dış nedenlerden ötürü kurumsal kültürü değiştirmek zorunda kalma durumunu önceden görmek zorundadırlar. Dış etkenler, sosyalleşme, dayanışma ve rekabet koşulları bu değişimde başlıca etkili öğelerdir. Marka değeri oluşturma, daha açıklayıcı olması için müşteri ve şirket açısından firmanın faaliyet gösterdiği sektör bakımından markalaşma; tüketiciye sunulan farklılıklar ile sağlanmaktadır. Müşteri markaya diğerlerinden ayrıldığı ölçüde değer vermekte, rakiplerinden farklı olduğu ölçüde daha kolay hatırlanmaktadır. Bu ölçütler de kurumların marka oluşturma çalışmalarında farklı olabilme temeline dayanarak stratejiler belirlemesine yol açmaktadır (Goffee ve Jones, 2003, s. 218).

Markanın kişiliği, aslında insana ait özelliklerin içselleştirilerek o markaya atfedilmesi, giydirilmesi şeklinde de anlamlandırılmaktadır. Tüketici kendine has bir özelliği, satın aldığı üründe buluyorsa markayı tercih etmektedir. Eğer tüketici kendini markada görüyor ise ya da kendinden bir parçayı ürünlerde hissedebiliyor ise markayı tercih etmektedir. İşte bu tercih sebebi de markanın bir kişiliğe sahip olduğunu göstermektedir. Markalar müşteriye kendilerini anlatmak için çok çeşitli mecralar kullanılmaktadır. Markaların vermek istediği mesajlar hedef kitleye; televizyon, internet, radyo, sinema, basılı reklam ortamlarını oluşturan gazete, dergi, doğrudan postalama ortamları, açık-hava, taşıt reklam ortamları, satış yeri reklam uygulamaları, telefon reklamları, posta damgası reklamları, mağaza içi reklamları, balon reklamları gibi yöntemlerle ulaştırılmaktadır (Okay, 2009, s. 67). Bu sayılan yöntemler vasıtasıyla, markanın sahip olduğu, bünyesinde barındırdığı kişilik özellikleri, markanın kendisine atfettiği nitelikler potansiyel tüketiciye, hedef kitleye, müşteriye iletilmekte ve müşteri bunlar sayesinde satın alma davranışında yönlendirilmektedir.

Türk Dil Kurumu itibarı, saygı görme, değerli, güvenilir olma durumu, saygınlık, prestij olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2011). Marka itibarı, kitle iletişim araçlarıyla sağlıklı ilişkiler kurmanın bir yoludur ve sürekli olarak medyaya bilgi sağlamaktır. Yazılı biçimde olduğu gibi sözlü ve görüntülü biçimlerde de gazeteciler, halkla ilişkiler uzmanları ve kuruluş yöneticileri arasında görüşmeler, toplantılar ve röportajlar yapılmaktadır. Bu karşılıklı iletişim biçimi, ister resmi olsun, ister gayri resmi olsun her zaman ciddi bir biçimde yapılmalıdır. Halkla ilişkiler uzmanları gazetecilerin bilgi kaynağı gibi bir işlev üstlenirken, gazetecilerle kuruluş yöneticileri arasında da bağlantı kurmaya yardımcı olmaktadır (Okay ve Okay, 2007, s. 147). Marka itibarı oluşturulurken kesinlikle dikkat edilmesi gereken nokta medya ile ilişkileridir. Kurumun yapmak istediğinin çok dışında bir itibarın medya tarafından inşa edilmesi mümkündür. Medya dördüncü kuvvet olarak markaların itibarını etkileyecek iktidara sahip durumdadır.

Marka farkındalığı; tüketicinin hafızasında markanın rakipleriyle karşılaştırmalı olarak aldığı yerdir. Marka farkındalığı, tüketicinin satın alma sürecinde önemli bir rol oynamaktadır. Tüketici belleğine kazınmış olan markaların, satın alma sürecinde tüketiciler tarafından daha yoğun olarak tercih edilmektedir (Aktepe ve Baş, 2008, s. 91).

Marka konumlandırmasına önem veren firmalardan ve markasını üst sıralara taşımak isteyen bir şirket olan Avis, 'Biz şimdilik ikinciyiz' sloganıyla size iyi hizmet verebilmek için daha çok çalışıyoruz demek istemektedir (Şimşek, 2008, s. 54).

Günümüzde markanın sahip olduğu anlamlar değişmektedir. Bu bağlamda marka, üretici ile tüketicinin arasındaki iletişimi sağlayan ve bunu sürdürülebilir kılan iletişim unsuru konumuna gelmiştir (Özkunduracı, 2010, s. 17). Markalar artık üreticiler açısından değil tüketiciler açısından çeşitli anlamlar ifade ederek, tüketicilerin kendilerini markayla özdeşleştirmesine kadar uzanmıştır.

Marka İletişimi Sürecinde Medya, İkna ve Empati

'Globalleşen' dünyada insanlar çeşitli akımlara rağmen, fikir, görüş, inanç, davranış ve hareket olarak çok bölünmüşlüğe doğru gitmektedirler. 'Çoğulculuk bu durumun bir nevi kulübüdür (Türkkan, 2006, s. 159). Bu bağlamda medya sektörü ikna konusunda başrolü oynamaktadır. Çok kapsamlı olmakla beraber hedef kitleye medyanın ne sunmak istediği ve nasıl bir gündem oluşturmak istediği de kamuoyunu şekillendirmektedir. Amaç medya vasıtasıyla ikna edilmek istenen hedef kitlenin iknası ve tutum veya davranış değişikliği oluşturmaktır. Medya kişileri ve toplumu ikna yöntemleriyle istedikleri ürünleri çeşitli iletişim yöntemleriyle önlerine sunmaktadır. Medya iyi veya kötü olanı ekran önüne çıkartarak alışkınlaştırma yöntemiyle 'normal' ve 'normalleşme' algısını bilinçli olarak yaratmaktadır. Topluları yozlaştırmaya başlayan bu yöntem, insanları var oldukları kültürlerden ve inançlardan kopartmaya başlamaktadır. İnsanları daha az düşünmeye hatta düşünmemeye yönelten bu medya kendi istekleri doğrultusunda ikna edilmiş toplumlar yaratmaktadır. "Kitle iletişim araçlarının ikna edicilik özellikleri nedeniyle kitle iletişiminde önemli etkileri olduğu vurgulanmaktadır. Bu model medya aracılığıyla sunulan içeriğin izleyicilerde doğrudan etkiye neden olduğunu savunmaktadır (Tukcev, 2013).

Kitle iletişim araçlarını kullanan medya izleyiciye doğrudan ulaşır. Medya ne derse kitlenin iknası o yönde gerçekleşir. Birey üzerinde büyüyüp geliştiği arkadaş çevresi, okul ve medya gibi

etkenler tek tek ya da çoğu zaman da aynı anda etkili olmaktadır (Karaçor, 2006, s. 81-93). Medya sıradan insana gerçeklikten uzaklaşma olanağı sunmaktadır. Suni bir gündem ve eğlence dünyası oluşturmaktadır. Gündelik hayatın rutin işleyişi sırasında yorulan insanların eğlence ihtiyacını medya gidermektedir. Sıradan insana sunulan spor ve eğlence programlarıyla medya, 'realiteden kaçış' şikkını topluma servis etmektedir (Oskay, 2001, s. 80).

Markalaşma sürecinde markalar hedef kitlesinin beğenilerine yönelik olarak stratejilerini belirlemek durumundadırlar. Yalnızca marka tarafından değil, tüketici tarafından da markaya bakılması, markanın incelenmesi ve eleştirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda empati kurabilmek için ben-merkezci olmaktan uzaklaşıp karşıdaki kişinin rolüne odaklanmak o rolü benimsemek gerekmektedir (Dökmen, 2003, s. 156). Empati, bir insanın kendisini karşısındakinin yerine koyup onun duygu ve düşüncelerini paralel olarak anlamasıdır. Bireylerin empatik yaklaşım geliştirmesindeki en önemli etkenlerden biri, içsel bakış açısı ve davranışların anlamlandırılmasıdır (Ertürk, 2010, s. 33-34). Dolayısıyla markalar da kendilerini tüketicilerin yerine koyarak algı mühendisliği yapmak zorundadırlar.

Farklı nedenlerden dolayı iletişimde meydana gelen kopukluklar, bireylerin ilişkilerini olumsuz yönde etkilemektedir. Bunların nedeni ise bazen farkında olarak bazen ise farkında olmayarak yapılmaktadır. 'Başarılı bir iletişim açısından gerekli olan 'anlayabilmek için dinleme', kişinin rastlantılara bağlı olarak kendi kendisini eğitmesine bırakılır.' Bireyler işittiklerini doğru anlamlandırırsa dinleme gerçekleşmiş olur. Dinlemenin değişik türleri bulunmaktadır. Toplum içinde en yaygınysa 'görünüşte dinleme' dir. Birey dış görünüşüyle dinliyormuş gibi fakat aslında iç âleminde bambaşka yerlerde ya da aklında daha önemli bir konu bulunmaktadır. Dikkat ve algıyı anlatılan konuya yöneltmek gerekmektedir. İyi bir iknacı aynı zamanda kendisini dinleten ve anlattıklarını doğru bir biçimde algılanmasını sağlamalıdır. İknada işitmenin ve dinlemenin önemi iletişim açısından başarıya götüren önemli yollardan birisidir. İletişim konuşmakla, duyularla anlamlandırmakla başlamaktadır (Cüceloğlu, 2001, s. 167-168).

Futbolda Markalaşma

Futbolda markalaşma; kulüpler, futbolcular, medya görünürlüğü, sponsorluk anlaşmaları, stadyumlar, taraftar grupları, kulüplerin kendi televizyon kanalları, takımların lisanslı ürünlerinin satıldığı mağazalar, dünya çapında futbolcular, ulusal ve uluslararası alandaki sportif başarılar gibi pek çok alt başlığa sahip bir süreçtir. Bu süreçte marka değeri belirleyici bir rol oynamaktadır. Markanın, yapılacak halkla ilişkiler, reklam ve tanıtım faaliyetleriyle müşterilerinin gözünde değerinin artırılması gerekmektedir. Markalar pazarlama faaliyetleri için büyük bütçeler ayırmaktadır. Bu bütçelerin tek amacı marka değeri oluşturmaktır.

Finansal temelli bakış açısına göre olan tanımlar markanın piyasadaki ederini vurgulamaktadır. Finansal bakış açısına göre marka ederini tahmin etmek için finansal piyasa değerine dayalı bir teknik kullanılmaktadır (Taşkın ve Akat, 2008, s. 121). Brand Finance'ın araştırmasına göre 2019 yılının en değerli futbol takımı 1 milyar 846 milyon dolarlık değeriyle İspanya'dan Real Madrid olmuştur. İngiltere'nin Manchester United takımı 1 milyar 651 milyon dolar değeriyle ikinci sırada yer alırken, İspanya'nın Barcelona futbol takımı 1 milyar 563 milyon dolarlık değeriyle dünyanın en değerli üçüncü takımı olmayı başarmıştır (Ntvspor, 2019).

Futbol, uzun yıllardır genişleme eğilimi göstererek diğer tüm spor dallarından ayrı bir noktaya konumlanmıştır. Futbol, dünyada en fazla takip edilen, ardından en geniş kitleleri sürükleyen, kendi yıldızlarını yaratan dev bir endüstri haline gelerek marka değeri oluşturan bir spor dalı formuna bürünmüştür.

Güçlü bir marka; ayırt etme, tercih oluşturma, bir prestij markasına sahip olan küresel bir sembol olmak durumundadır (Perry ve Wisnom, 2004, s. 12). Bu özellikleri barındıran futbol kulüpleri küresel futbol markaları olarak kendilerini konumlandırmayı başarmaktadırlar. Dünya çapında üne kavuşan futbol kulüpleri bilinirliklerini artırmakta ve küresel çapta pazarlama faaliyetleri yaparak marka değerlerini yükseltmektedirler.

Markalaşma aynı zamanda futbolda “uluslararasılaşmak” demektir. Markanın yaratılması, tüketici davranış kalıplarının değişmesi, talep gelir düzeyinde orta ve üst düzeye doğru yönelim, yeni futbol ekonomisinin geleceği ve devamlılığı açısından markalaşmayı kaçınılmaz kılmaktadır. Sosyal sorumluluk alanında kulüplerin yaptığı çalışmalar da hedef kitlesi ve kamuoyu nezdinde futbolun ve kulüplerin imaj oluşturma sürecinde yer almaktadır (Futbolekonomi, 2012). Spor kulüpleri hedef kitleleri olan taraftarlarıyla arasında duygusal bir ilişki kurmak bağlamında spor iletişimi çalışmalarına yön vermektedirler. Kendilerini markaya dönüştürmek yalnızca kulüplerin yapabileceği bir olgu değildir. Taraftarların da marka oluşturma aşamasında spor kulüplerine ya da futbol takımlarına destek olmaları ve çift yönlü iletişime katkı sunmaları gerekmektedir.

Futbol Kulüplerinin Genel Görünümü

Futbolun kitlesel popülaritesi, medyanın etkisi ve toplumlarla birlikte bireylerin de zenginleşmesi ile en üst seviyeye ulaşmıştır. Futbol kulüpleri günümüzde sivil toplum kuruluşlarından bile daha öncelikli olmuş, insanları ikna etme davranışlarını yönlendirme konusunda bir numaralı aktör haline gelmiştir. Futbol, medya ve ekonomi üçgeninde kulüpler özellikle Türkiye’de üç büyük takım ve İngiltere, İspanya, İtalya liglerinde yer alan artık evrensel boyut kazanmış Barcelona FC, Chelsea FC, Milan FC gibi kulüpler çok geniş kitleleri peşinden sürüklemekte ve kitlelerde istedikleri etkiyi uyandırabilmektedirler.

Avrupa ülkelerinde futbolun endüstriye dönüştüğü özellikle İspanya gibi ülkelerde futbol kulüpleri çok büyük bütçeleri ellerinde tutmaktadırlar. Bu kulüplerden biri olan Barcelona, 2011-2012 sezonu öncesi Katar Vakfı ile 170 milyon Euro değerinde olan, 5,5 yıllık bir sponsorluk sözleşmesi imzalamıştır. Futbolun tutkuyla takip edildiği Latin Amerika ülkelerinin yanı sıra, yüksek yaşam standartlarına sahip, kent-soylu denilebilecek, ekonomik kalkınmışlık seviyesi üst düzey olan Almanya, Fransa ve İngiltere gibi gelişmiş ülkelerde de futbol ve futbol kulüpleri toplumsal bir gerçek haline dönüşmüştür.

Milattan önce 2500 yılına kadar dayanan futbol hiç olmadığı kadar popüler kültürün bir parçası haline gelmiştir. Bu noktada futbol kulüpleri çok önemli görevler üstlenmekte ve futbolun asla yalnızca futbol olmadığı gerçeğini net bir şekilde ortaya koymaktadırlar.

Türk Futbolunun Marka Değeri

Marka değeri, tüketici, satıcı, dağıtımçı gibi markanın pazarlamasını etkileyebilecek unsurların, markayı bütüncül olarak rakipleriyle karşılaştırarak varılan değerlendirmeler sonucu markaya biçilen parasal değerdir (Aktaran: Çavuşoğlu, 2011, s. 9).

Türk futbolu 2005 yılından bu yana yapılan sponsorluk anlaşmaları ile değerini katlayarak yükseltmektedir. Yayın gelirleri, spor giyim firmalarıyla yapılan anlaşmalar, forma reklamları, göğüs ve sırt reklamlarıyla futbol kulüpleri önemli derecede gelir elde etmektedirler. Bir örnek ile göğüs reklamını somutlaştıracak olursak: Beşiktaş futbol takımı 2011 yılında Toyota ile yaptığı anlaşma sonucu 3 yıl için 26 milyon Dolar kazanacaktır. Bu gelirler, futbol kulüplerinin Avrupa arenasında boy göstermelerini sağlamakta, kaliteli yabancı oyuncuların Türkiye’de futbol oynamasını kolaylaştırmaktadır.

Sponsorluk alanları; takım sponsorluğu, bireysel futbolcu sponsorluğu, stadyum sponsorluğu gibi alanlarda geliştikçe futbol endüstrisinin marka değeri artmaktadır (Okay, 2005, s. 81-82). Yapılan verimli yatırımlar sonucunda alt yapılarda yetişen futbolcular ile kulüpler ve ligler isimlerini duyurarak ve imajlarını yenileyerek marka değerini genişletmeyi amaçlamaktadırlar. Özellikle yayın gelirleri hem Türk hem dünya futbolu için marka değerinin vazgeçilmez unsuru haline gelmiştir. Digitürk’e bağlı LigTV son 9 yılda Türk futboluna yaklaşık 2 milyar Türk Lirası aktarmıştır.

2010 yılında gerçekleştirilen Türkiye Futbol Süper Ligi yayın ihalesinde A paketi için 321 milyon Dolar teklif veren ve ihaleyi kazanan Digitürk Türk futbolunun marka değerine çağ atlatmıştır. Digitürk’e ihalenin dört yıllık faturası, vergiler, yüzde 10 federasyon patı ve yıllık yüzde 10 artışla birlikte 2 milyar 135,6 milyon Dolara ulaşmıştır. Ortaya çıkan bu rakamlar sonucunda şimdiki adıyla Spor Toto Süper Ligi Avrupa’nın en değerli 5. Ligi konumuna gelmiştir.

Futbol Kulüplerinin İletişim Çalışmaları

Strateji genel olarak, bir müessesenin asıl ve ayrıntılı olarak dönemli amaçlarının, maksatlarının belirlenmesi ve bu maksatların gerçekleştirilebilmesi için gerekli çalışma düzeninin ve kaynakların ayrılmasının kararlaştırılması olarak tanımlanabilmektedir. Müesseseler genelde değişik seviye ve kapsamlarda stratejiler geliştirmektedirler. Diğer bir ifadeyle bir müessesenin genel stratejisi haricinde farklı seviye ve içeriklerde stratejileri de olabilmektedir. Kurumsal iletişimin stratejik hedeflerini ortaya çıkarmak için kantitatif ve kalitatif araştırmalardan yararlanılmaktadır. Böylece stratejik iletişim alanıyla ilgili çalışmalar yapılabilmektedir (Kadıbeşgil, 2006, s. 208).

Futbol takımlarının yönetimini üstlenen kulüpler ve yöneticiler çeşitli stratejiler geliştirerek kulübe bütüncül bir bakış açısıyla yönetmektedir. Futbol kulüpleri çok geniş halk topluluklarını etkileyebilecek güce sahiptirler. Bu inanılmaz büyüklükteki kitleler üzerinde kulüpler güçlü bir ikna kabiliyetine haizdirler (Mendeley, 2012).

Marka iletişimi çalışmaları yalnızca şirketler ve markalar tekelinden çıkararak toplumsal alanda yer alan tüm kurumlara ve kişilere sıçramıştır. Spor kulüpleri iletişim faaliyetleri gerçekleştirerek yalnızca takımlarının maçları esnasında değil her zaman hedef kitlesi ile temas kurmanın gayreti içerisinde. Spor iletişimde ortak payda etrafında buluşarak var olan marka değeri üzerinden iletişim yapılmaktadır. Markalaşmış kulüpler, sporcular ya da taraftar grupları spor iletişimde en ön sırada yer almaktadır. Markalaşma süreci temelde imaj, farkındalık ve konumlandırma üzerine yoğunlaşmaktadır. Spor kulüpleri hedef kitleleri olan taraftarlarıyla arasında duygusal bir ilişki kurmak bağlamında spor iletişimi çalışmalarına yön vermektedirler.

Kulüpler mevcut konumlandırmalarını kullanarak kendisine sempati besleyen halk toplulukları üzerinde davranış değişikliği oluşturma yetkinliği bazı amaçlar doğrultusunda kullanılmaktadırlar. Günümüzde takım sporları tüketim kültürünün en önemli öğelerinden biridir. Hem takım sporları hem de bireysel sporlar insanları rekabete ve başarıya endekslemektedir. Bireyler topluma uyma yönünde hareket ederek, aidiyet duygusuyla birlikte taraftarı oldukları takımın ve kulübün peşinden gitmektedirler. Bu nokta da futbol kulüpleri ve yöneticileri hitap ettikleri toplulukları kalplerinden yakalayacak etkili çalışmalar gerçekleştirememektedir. Bunun nedeni kulüplerin kurumsal bir yapıya ve sistematik çalışma anlayışına sahip olmamasıdır. Ayrıca yeterli liyakate sahip olmayan yöneticilerin ve başkanların göreve gelmesi de diğer kritik faktörlerdir.

Koşulsuz şartsız takımının ve kulübün taraftarı olan gruplar, kulüplerinin kendileri için hangi iletişim çalışmalarını uygulamaya koyduğuna bakmak yerine futbol kulüplerinin sportif alandaki başarılarını esas almaktadırlar. Kulüplerin yaptığı çalışmalar ne derece hedef kitleye yönelik olsa da taraftarların gözünde bunların bir önemi yoktur. Futbol takımlarının başarıları doğrultusunda iletişim çalışmalarının hedefine ulaşma yeterliliği artmaktadır.

Beşiktaş Kulübü'nün İletişim Çalışmaları

Geçmişten günümüze Beşiktaş, ezeli rakipleri Fenerbahçe ve Galatasaray'a oranla niceliksel açıdan daha az taraftara sahip olmuştur, ancak Beşiktaş temsil ettiği kitle bakımında diğer takımlara göre daha elit bir yapıya sahip olmuş ve kolej takımı olarak adlandırılmıştır.

İletişimsel bir eylem planına sahip olmayan Beşiktaş Kulübü, belli bir stratejik plan üzerinden hareket etmemektedir. Çünkü pro-aktif iletişim stratejisine sahip değildir. Kamuoyuna karşı sorumluluklarını belli oranda gerçekleştirmektedir, fakat spor okulları gibi yapılar toplumsal faydanın yanı sıra ticari kaygı da gütmektedir. Beşiktaş Kulübü'nün spor medyası ile ilişkilerini kulübün basın sözcüsü yaparken, bazı konularda idareciler arasında görüş birliği sağlanamaması spor medyasında ve taraftarların gözünde Beşiktaş Kulübü'ne eksi puan getirmekte ve imajını zedelemektedir.

Kulüp yönetimi tamamen sportif başarıya endeksli bir çalışma anlayışına sahiptir. Kriz dönemlerinde ya da başarının yakalanamadığı süreçlerde ne gibi kararlar alınacağı, hangi uygulamaların gerçekleştirileceği net şekilde belirlenmemiştir. Beşiktaş'ın iletişim çalışmalarındaki etkinliği iki büyük rakibinin iletişim faaliyetleriyle de yakından ilgilidir. Ciddi rakiplerin hedef kitlesi ve spor medyasıyla başarılı iletişim yönetimi gerçekleştirmesi Beşiktaş'ın etkinliğini ya da etkisizliğini ortaya koyacak ve belirleyecek unsurlardır.

Dönem dönem Beşiktaş Kulübü'nün iletişim etkinlikleri, özellikle halkla ilişkiler çalışmaları futbolcuların tekeline bırakılmıştır. Medyada gündem oluşturan ve fark yaratan futbolcular Beşiktaş'ın marka yüzü haline gelerek, Beşiktaş'ı sadece futbol sahalarında değil, stadyumların dışında da temsil eder hale gelmiştir. Beşiktaş'ın orta saha oyuncusu Portekizli futbolcu Manuel Fernandes örneğinde bu durumu net şekilde görmek mümkündür. Kurumsal olarak Beşiktaş kulübünün inisiyatifinden çıkan iletişim yönetimi futbolcuların etkinliğine ve yönetimine istem dışı bir biçimde geçmiştir.

Beşiktaş Kulübü, kurumsal iletişim alanında web sitesinin yönetimini üstlenmiştir. Dijital mecranın yanında televizyon kanalı yoluyla taraftarlara ulaşılmakta ve kulüp ile futbol takımı hakkında en son bilgiler bu kaynaktan verilmektedir. Bunun yanı sıra GSM operatörü Avea ve internet tarayıcısı Yandex ile yapılan ortaklıklar Beşiktaş Kulübü'nün iletişim çalışmaları arasında yer almaktadır. Eyleme ve ticari faydaya yönelik bu iletişim çalışmaları Beşiktaş kulübünün hedef kitlesi olan taraftarlarıyla futbol alanı dışında temasa geçtiği noktalardır. Sportif başarıların yanı sıra teknoloji ve inovasyona yönelik yatırımlar Beşiktaş kulübünün marka değerini yükseltmesi ve diğer iki büyük rakibinden farklılaşması açısından etkili ve pozitif eylemlerdir.

Beşiktaş Kulübü'nün Halkla İlişkiler Faaliyetleri

Halkla ilişkiler, bir kurum ile kurumun başarısı ya da başarısızlığında önemli yeri olan hedef kitleleri arasında, karşılıklı yarara ve diyaloga odaklı iletişimin kurulmasını ve devam ettirilmesini sağlayan, eylemleri ve düşünceleri etkilemek amacıyla yapılan bir yönetim fonksiyonudur (Aktaran Özkan, 2009, s. 14). Beşiktaş Kulübü, halkla ilişkileri bir yönetim fonksiyonu olarak görmesine rağmen hedef kitlesi olan taraftarıyla onların tutum ve davranışlarını doğrudan etki edecek bir iletişim çalışması gerçekleştirmemiştir. 2012-2013 futbol sezonunda uygulanan 'feda' düşüncesini ayrı tutarak Beşiktaş Kulübü taraftarlarına ulaşmak amacıyla yenilikçi bir fikir geliştirmemiştir.

Kulüplerin iletişim etkinliklerine kapsayıcı ve genel bir bakış açısıyla yaklaştığımızda, çalışmaların verimli biçimde yapılmadığı gözle görülür bir gerçektir. Toplumsal aidiyet hissi içinde halkla ilişkiler çalışmaları Beşiktaş Kulübü'nde gereği gibi yapılmamaktadır. Yöneticilerin tam yetki sahibi olduğu bütün konular, profesyonel ellere emanet edilmediği için ağır aksak ilerlemektedir. Temelde bu nedene bağlı olarak Türk futbol takımları zaman zaman üst düzey başarılar elde etmesine, yıldız futbolcular transfer etmesine ve son teknolojiye sahip stadyumlar, spor tesisleri inşa etmesine ve çok büyük taraftar desteğine sahip olmasına rağmen dünyaca ünlü bir marka haline gelememiştir. Yapılan kısıtlı etkinlikler ne kurumsal alt yapıya sahiptir ne de uygulanabilirlik ve sürdürülebilirlik açısından yeterlidir. Hedef kitleyi oluşturan taraftarlar üzerinde ikna kabiliyeti yüksek etkinlikler ve çalışmalar yapılmamaktadır. Bir kısım taraftarın sportif başarıya endekslı destekleri, takım kötüye gittiğinde, sportif başarı yakalanamadığında söz konusunu durumu değiştirecek, olumsuz imajı ve itibarı pozitif çevirecek çalışmalar gerçekleştirilememektedir.

Sıradan denilebilecek taraftar-futbolcu buluşmaları çok az da olsa yapılmaktadır. Ancak, kulübün imajına artı değer sağlayacak yaratıcı ve ilginç fikirler geliştirilememektedir. Kemikleşmiş taraftar kitlelerinin Beşiktaş'tan asla kopmayacağı düşüncesi, yapılması gereken

halkla ilişkiler faaliyetlerinin askıya alınmasına ya da hiç gerçekleştirilmemesine neden olmaktadır. Beşiktaş futbol takımının bazı maçlar öncesinde tüm futbolcuların taşıdığı sosyal mesaj içerikli pankartları kulübün yegâne halkla ilişkiler çalışması olarak değerlendirmek mümkündür.

Beşiktaş Kulübü'nün Pazarlama Faaliyetleri

Pazarlama açısından sembolik gücün satışa katkısı yadsınamaz bir gerçektir. Markalar, hızla artan rekabet baskısı, tüketici ile doğrudan iletişim kurmanın zorunlu hale gelmesi nedeniyle bütüncül iletişim stratejileri geliştirmektedir. Marka ya da ürünün tercih edilmesini sağlamak için tüketicinin ikna edilmesinde reklamın sembolik gücü son derece belirleyicidir. Müşteri açısından bu durum, piyasaya sunulmuş binlerce ürünün içinden müşterinin kendine en uygun ürünü seçmesinde yol gösterici rol oynamaktadır (Göksel vd., 1997, s. 145).

Pazarlama, bir işletmenin hedef olarak seçtiği tüketici ile işletme arasında iletişimi ve değişimi amaç edinmiş faaliyetler bütünüdür (Aktaran Korkmaz vd., 2009, s. 21). Futbol kulüplerinin hedef kitlesi olan taraftarlar ile kulübün iletişimdeki başarısı pazarlama faaliyetlerinde de belirleyici bir konuma sahiptir. Futbol endüstrisi içinde pazarlama faaliyetleri futbolun maddi kaynağını oluşturmaktadır. Sponsorluk çalışmaları yoluyla futbol takımları giderlerini karşılamaktadır. Beşiktaş futbol takımının en önemli pazarlama çalışması, resmi maçlarını oynadığı İnönü Stadyumu'nun ismi Fi Yapı İnönü Stadyumu şeklinde değiştirilmesidir. Bir diğer önemli pazarlama faaliyeti Adidas ile yapılan spor malzemeleri tedariki anlaşmasıdır. Yapılan anlaşma ile spor malzemeleri ve formları Adidas tarafından sağlanmaktadır. Bunun yanında formların ön kısmına alınan göğüs reklamları hem futbol kulüpleri hem de Beşiktaş için çok değerli pazarlama çalışmalarıdır. Forma üzerinde yer alan göğüs reklamları futbol kulüplerinin en büyük gelir kaynaklarından biridir. Dünya futbolunda bu durumun en güncel örneği İspanya'nın Barcelona futbol takımının Katar Vakfı'nın göğüs reklamını formasında taşımasıdır.

Beşiktaş Jimnastik Kulübü ismindeki jimnastik sözcüğünden uzaklaşarak, takım sporlarına yoğunlaşmıştır. Kulübün sportif faaliyetlerinde futbol başı çeken spor dalıdır ve tüm pazarlama ilişkileri futbol üzerinden yürütülmektedir. Futbol takımı ürünleri, malzemeleri ve Beşiktaş ile ilgili yüzlerce farklı türdeki eşya kulübün resmi mağazalarında lisanslı ürünler olarak satılmaktadır. Lisanslı ürünlerin maddi getirisi oldukça yüksektir ve bu potansiyeli daha da artırmak için İstanbul'da ve Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde "Kartal Yuvası" ismiyle mağazalar açılmaktadır. Pazarlama iletişimi ve pazarlama faaliyetleri birlikte yürütülürken, bu iki ana unsur, Beşiktaş Kulübü'nün mali dengesini sağlamaktadır. Bütünleşik pazarlama iletişimi içinde üretimden satışa ve satış sonrası hizmetlere kadar hedef kitle tatmin edilmekte ve kulüp de süreç içinde çağın koşullarına ayak uyduracak şekilde kendini yenilemektedir.

UEFA kriterleri gereği tüm futbol kulüplerinde olduğu gibi Beşiktaş Kulübü de bir restorasyon, bir dönüşüm süreci yaşanmaktadır. Mali kriterlerin yerine getirilmesi zorunluluğu nedeniyle, pazarlama faaliyetleri hayati derecede önem arz etmektedir. Yeni sistemde kulüp idarecilerinin tam manasıyla gerçekleştiremediği ve eksik yaptığı pazarlama faaliyetleri profesyoneller tarafından yapılmaktadır.

Çarşı'nın ve Bazı Taraftar Gruplarının İletişim Çalışmaları

Çarşı taraftar grubu Türkiye'nin ve hatta dünyanın yakından tanıdığı bir topluluktur. Beşiktaş İnönü Stadyumu'nda kapalı tribünde yer alırlar ve buradan tezahüratlarının yanı sıra verdikleri sosyal mesajlarla kendilerini farklılaştırarak ayrı bir yere konumlandırmaktadırlar. "Çarşı her şeye karşı" sloganını kullanarak sosyal mesajlarını vermektedirler. Çarşı'nın tribün lideri Alen Markaryan'dır. 'Forza Beşiktaş' isimli resmi web siteleriyle kendi aralarında iletişim sağlamakta ve kamuoyunu bilgilendirmektedirler.

Dijital devrimin şekillendirdiği yeni medya düzeninde birçok aktivite internet ve sosyal medya üzerinden gerçekleştirilmektedir. Hem Beşiktaş'ın taraftar grubu Çarşı hem de diğer futbol takımlarının taraftar grupları özellikle 'Ultra Aslan ve Genç Fenerbahçeliler' aktif şekilde interneti ve sosyal medyayı kullanmaktadırlar. Sosyal medyanın yanı sıra taraftar forumları, bloglar ve web siteleri taraftar gruplarının iletişim ağı haline gelmiş durumdadır. Bütün duyurular bu mecralardan yapılmakta ve taraftarlar bu alanları kullanılarak örgütlenmektedir.

Ortak yapılan bir iletişim çalışmasına bakacak olursak, maç öncesinde maç sonrasında kesinlikle birbirlerine hoşgörüle yaklaşmayan hatta kavga edecek kadar nefretle bakan taraftar grupları 1 Mayıs 2012 İşçi Bayramı'nda birlikte Taksim'e yürüyerek son zamanlarda görülmemiş bir davranış sergilemişlerdir. Nasıl ki kavga ve kötü davranışlar toplumu geriyor ve bu hem sahaya futbola hem de stadyum dışına yansiyorsa; barış ve kardeşlik ortamı, dostluk mesajları ve davranışları aynı biçimde topluma olumlu şekilde yansıtmakta taraftar gruplarının iletişim çalışmalarına ve imajlarına olumlu yönde katkı sağlamaktadır.

Çarşı taraftar grubunun güncel konular, farklı alanlardaki gelişmeler ve olaylarla ilgili tribünlerden verdiği mesajlardan bazıları aşağıdaki fotoğraflarda yer almaktadır. Birinci fotoğraftaki ırkçılık karşıtı mesaj o dönemde futbolculara yönelik ırkçılığın hem dünyada hem de Türkiye'de öne çıkması sebebiyle verilmiştir. Çarşı böylece kendisinin futbolda ırkçılığa karşı duruşunu sergilemiştir. Bu mesaj geleneksel medyada da gündeme gelmiştir. İkinci fotoğraftaki pankart 'Nükleersiz Türkiye' içeriğiyle tribünlerde yer almıştır. Türkiye'nin politika gündeminde Sinop'a nükleer santral yapılması tartışmasının olduğu dönemde Çarşı'da kendi grubunun görüşünü tribünlerde açtığı pankartla kamuoyuna duyurmuştur. Böylece Çarşı güncel meselelerle yakından ilgilendiğini de vurgulamıştır. Üçüncü fotoğrafta ise, terörle mücadele kapsamında çok sayıda şehit verildiği günlerde Çarşı bir şampiyonlar ligi maçı öncesinde seremonide İstiklal Marşı'nın söylendiği sırada hilal ve yıldız içeren 'Şehitler ölmez vatan bölünmez' yazılı kırmızı renkte bir bayrak açarak Türk askerine desteğini göstermiştir. Bu iletişim faaliyetleri Çarşı'nın kendisinin organize ettiği çalışmalar olarak değerlendirilmektedir.

Fotoğraf 1: Irkçılığa karşı Çarşı'nın tribünde açtığı pankart

Fotoğraf 2: Nükleer santral yapımına karşı görüş bildiren pankart

Fotoğraf 3: Şehit cenazelerinden sonra Beşiktaş İnönü Stadı'nda Şampiyonlar Ligi maçı öncesi kapalı tribünde Çarşı tarafından açılan pankart

Beşiktaş Kulübü'nün Medyadaki İmajı

Beşiktaş, 1903 yılında Beşiktaş Jimnastik Kulübü adıyla kurulan, Türkiye'nin 3 büyük futbol camiasından biridir. Kulübün ismindeki Jimnastik kelimesi, kuruluş yıllarında jimnastik kulübü olması nedeniyle bu şekilde korunmaktadır. Beşiktaş Kulübü çok sayıda spor branşını bünyesinde barındırmaktadır. Profesyonel branşların yanı sıra amatör branşlarda yüzlerce sporcu kulüp bünyesinde spor etkinliklerini sürdürmektedir.

'Olumlu bir ün/itibar bir şirketin sahip olabileceği idrakte ilgili en önemli değerlerdir. Tüketicilerin şirketin ürün ve hizmetlerini satın almasını ve başkalarına bunları tavsiye etmesini daha fazla muhtemel kılar; yetenekli çalışmalarını teşvik eder ve endüstri akranları arasında sözünü geçirir ve güvenilirliği oluşturur' (Okay ve Okay, 2002, s. 471). Köklü camialara sahip büyük futbol takımları olumlu itibarlarını sürdürmek ve bu itibarla medyada yer almak durumundadır. Taraftarlar da yaptıkları faaliyetlerle futbol kulüplerinin itibarlarını yükseltebildiği gibi itibara negatif açıdan da etki edebilmektedirler. Hem Türkiye'de hem de dünyada holiganizme yönelen taraftar grupları kulüplerinin itibarını da kısmen şekillendirmektedir.

Beşiktaş Kulübü kurumsal manada medyada çeşitli şekillerde yer almaktadır. Beşiktaş'ın medyadaki yeri futbol takımının ve diğer branşlarının sportif başarısına endeksli olarak konumlanmaktadır. Bunların dışında Beşiktaş'ın kurumsal imajının medya yansıması yok denecek kadar azdır. Kulüp başkanlığı seçimi dönemlerinde medyanın Beşiktaş'a olan ilgisi artmaktadır. Geleneksel medya Beşiktaş Kulübü'nün iletişim çalışmalarına bağlı olarak değil, kulüp bizatihi haber değeri taşıdığı için Beşiktaş'a ilgi göstermektedir. Beşiktaş Kulübü'nün medya ilişkilerini yönetim kurulu üyelerinden Mesut Urgancılar yürütmektedir. Urgancıların

selefi ve Yıldırım Demirören yönetimin basın sözcüsü Mete Düren ise bir önceki dönemde basın sözcülüğü görevini icra etmiştir. Medya ile ilişkiler ve iletişim alanına tam manasıyla hâkim olmayan yetkililerce iletişim çalışmalarının stratejik şekilde yürütülmesi gayreti çeşitli sorunlara yol açmaktadır. Bu bakımdan medya ilişkileri ve medya görünürlüğü Beşiktaş Kulübü için profesyoneller aracılığı ile değil de yönetim kurulu içinde yer alan kimselerce yürütülmesi nedeniyle Beşiktaş Kulübü medya alanında yeterli ve sağlıklı bir yönetime sahip değildir.

Çarşı Taraftar Grubunun Medya Görünürlüğü

Çarşı grubu yaptığı etkinlikler ile medyada geniş yer bulmaktadır. Spor kamuoyunun tüm dikkati Çarşı'nın yapacağı çalışmalara odaklanmış durumdadır. Gerçekleştirilen birçok faaliyetler medyada büyük yankı uyandıracak güce ve yetkinliğe sahiptir. Çarşı'nın yapmış olduğu faaliyetlerin ikna kabiliyeti çok yüksektir. Tüm Beşiktaş taraftarı için Çarşı'nın duruşu ve etkinlikleri büyük önem taşımakta ve taraftarların çok büyük kısmı Çarşı'nın yaptığı çalışmaların arkasında durmaktadır. Web sitesi ve sosyal medya ile görünürlük sağlayan Çarşı, çok sık bir şekilde televizyonlara ve gazetelere haber olmaktadır. Çarşı'nın yaptığı tezahüratların farklı nitelikte olması ve çok yüksek desibelden bu tezahüratların yapılması haber olmasının en büyük etkenleridir. Sosyal sorumluluk çalışmalarına ağırlık veren Çarşı, Van depreminin ardından 27 Aralık 2011 tarihinde İnönü Stadi'nda oynan Fenerbahçe derbisinin sonunda, Vanlı depremzedeler için atkılarını sahaya atmışlardır. Bu davranış tüm Türkiye'de yankı bulmuş ve Çarşı'nın imajını güçlendirmiş ve itibarını yükselmiştir. Atkılarının sahaya atılması, taraftarların gözünde Çarşı'yı yüceltmiş ve Çarşı'nın kendi kitlesi üzerinde nasıl etkili olduğunu ve ne derecede ikna gücüne sahip olduğunu göstermiştir.

Bir başka örnekte ise; Çarşı grubu, üyesi olan bir taraftarın geçireceği 3 ameliyatın masraflarını karşılamak üzere ve bir kampanya başlatmış ve çeşitli bankalarda hesap numaraları açarak arkadaşlarına destek olmuştur. Bu olay da diğerlerinde olduğu gibi medyanın gözünden kaçmamış ve Çarşı olumlu bir intibağ ile medyada yer almıştır. 'Boşluğu doldur' temasıyla düzenlenen 2011 yılında İstanbul'da düzenlenen Yaratıcılık Zirvesi Fuarı'nda 'yılın en iyisi' seçilen Çarşı, yaratıcılığını göstermiştir. Bu başarısını da tribünden pankartla duyurmuştur.

Fotoğraf 4: Yaratıcılık Zirvesi Fuarı'nda Çarşı'nın ödül kazanan pankart fikri

Beşiktaş Kulübü ile Çarşı'nın İletişim Çalışmalarının Karşılaştırması

Beşiktaş Kulübü, kurumsal bir yapıya sahip olmasına karşın bu kurumsallığını iletişim çalışmalarında gösterememiştir. Çarşı taraftar grubunun yaptığı iletişim çalışmaları ve sosyal göndermeler, Çarşı'nın marka imajı olarak bazı dönemlerde Beşiktaş'ın önüne geçmesini sağlamıştır. Çarşı'nın muhalif duruşu, maçların oynandığı sırada açtığı pankartları, maç sırasında yaptığı tezahüratları, sosyal medyadaki ve web sitesindeki etkinliği ile toplumsal olaylara yaklaşım şekliyle iletişim çalışmalarında öne çıkmış ve taraflı tarafsız, tüm toplum kesimlerinden takdir görmüştür. Ayrıca rakip takım taraftarlarının dahi ilgisini çekmektedir. Bütün yapılan bu çalışmalar, Çarşı'nın bilinirliğine katkıda bulunarak Beşiktaş Kulübü'nün taraftar grubu olmanın yanı sıra adeta bir sivil toplum örgütü imajına bürünmesini sağlamıştır.

Çarşı hem Beşiktaş Kulübü'ne bağlı hem de Beşiktaş Kulübü'nden ayrı imaj yakalamıştır. Zaman zaman Beşiktaş Kulübü yöneticileri ile çatışma içine girmiş fakat bu olumsuz sayılabilecek durumda bile Çarşı yine kendini doğru konumlandırarak ve muhalif duruş sergileyerek sempatik bir görüntü çizmiştir. Beşiktaş Kulübü, iletişim, halkla ilişkiler ve imaj çalışmalarında yetersiz kalırken, Çarşı etkin rol oynamıştır. Hedef kitlesi aynı olan Beşiktaş Kulübü ve Çarşı farklı stratejiler izlemiştir. Toplum tarafından marka değeri yükseltilecek Çarşı, iletişim faaliyetlerini sürdürürken Beşiktaş ise, yönetim istikrarsızlığı ve sportif alandaki başarısızlık nedeniyle iletişim çalışmalarından uzak kalmıştır. Beşiktaş Kulübü tarafları ile arasında bulunan manevi bağı güçlendirecek, davranışlarını yönlendirebilecek etkili ikna yöntemlerini ve iletişim stratejilerini uygulamaya koyamamıştır.

Sonuç

Futbol takımıyla taraftar grupları arasındaki markalaşma çalışmalarına ve rekabet ilişkisine bakıldığında İngiltere'nin Liverpool, Arjantin'in River Plate, Yunanistan'ın Panathinaikos ve Almanya'nın Borussia Dortmund futbol takımlarıyla taraftar grupları arasında ciddi yarış olduğu görülmektedir. Ancak yerli ve yabancı literatürde bu hususu ele alan araştırmalar henüz yapılmamıştır. 'Çarşı taraftar grubu Beşiktaş'ın halkla ilişkiler ajansı gibi çalışmaktadır' varsayımının araştırma sonucunda geçerli olmadığı görülmüştür. Çünkü Çarşı grubu, kendi kimliğini oluşturmuş ve kendi imajını yaratmıştır. Çarşı'nın medya yansımaları Beşiktaş Kulübü'nden daha güçlüdür. Çarşı'nın yaptığı özellikle sosyal sorumluluk odaklı etkinliklere taraftarlar ciddi şekilde katkı sağlamak ve aidiyet oluşturmaktadır. Beşiktaş markası geçmişten gelen, elit kişilerin desteklediği, kolej takımı havasını son dönemde yitirmiştir. Beşiktaş'ın sportif başarılarının ezeli rakiplerinin gölgesinde kalması onun marka değerini düşürmüş ve imajını zedelemiştir. Aidiyet duygusunu Beşiktaş Kulübü ile gideremeyen futbol fanatikleri Çarşı grubuna destek olarak, etkinliklerine katılarak ve Çarşı'nın verdiği mesajları tekrarlayarak kendilerini tatmin etmeye çalışmaktadırlar. Ayrıca sportif başarının yakalanamadığı dönemde, Beşiktaş Kulübü'nü destekleyen ve onunla gönül bağı kuran bireyler Beşiktaşlılığı, Beşiktaş Kulübü'nün değil, Çarşı'nın temsil ettiğini düşünerek ve buna inanarak Çarşı grubuna yönelmiştir. Beşiktaş futbol takımını desteklemek amacıyla kurulan Çarşı grubu kendi markasını ve kendi kitlesini yaratmıştır.

Taraftarlar aidiyet duygularını Beşiktaş Kulübü yerine Çarşı grubuyla tatmin etmeye çalışmaktadırlar. Çarşı grubunun iletişim çalışmalarının taraftarlar gözünde Beşiktaş Kulübü'nün iletişim faaliyetlerine oranla daha itibarlı konuma geldiğini söylemek mümkündür. Bu nedenler

Beşiktaş'ın taraftar grubu olan Çarşı'nın ön plana çıkmasını ve hatta Beşiktaş markasının önüne geçmesini sağlamıştır. Takım tutmayan kişilerin Beşiktaş Kulübü'ne eğilim göstermesinde Çarşı'nın medyadaki görünürlüğünün ve gerçekleştirdiği sosyal sorumluluk çalışmalarının rolü olduğu söylenebilir.

Çarşı taraftar grubu, diğer taraftar gruplarının yapamadığı toplumsal bir misyon üstlenerek sürekli gündemde kalmayı başarmaktadır. Çarşı'nın entegre olduğu sosyal sorumluluk çalışmaları ve direkt kendisinin yürüttüğü sosyal sorumluluk kampanyaları, onun güvenilirliğini artırmış ve bu da hedef kitlesi üzerinde önemli bir etki gücüne sahip olmasını sağlamıştır. Diğer taraftan Beşiktaş Kulübü, iletişim çalışmaları bakımından profesyoneller tarafından yönetilmediği için birçok alanda Çarşı'nın arkasında kaldığı söylenebilir. Sportif başarıya endeksli olan Beşiktaş Kulübü'nün medya görünürlüğü, futbol takımının istenilen başarıya ulaşamaması nedeniyle arzu edilen seviyeye yükseltilememiştir. Bu durum da Beşiktaş'ın hedef kitlesi olan taraftarların nazarında ikna ve etki gücünün azalmasına neden olmuştur.

Beşiktaş Kulübü'nün ülke çapında geniş yankı uyandıran faaliyetlere imza atamaması ve mevcut konumuna artı değer katacak bir nitelik ekleyememesi nedeniyle marka itibarı düşmüş ve ezeli rakiplerine göre medyadaki imajı açısından geri planda kalmıştır. Kulübün itibarının negatif yönde eğilim göstermesi taraftarları başka arayışlara sürüklemiş ve Çarşı alternatif bir aidiyet kaynağı olarak ortaya çıkmıştır. Çarşı, Beşiktaş'ın sportif ve kurumsal alanda silik bir görüntüye bürünmesi nedeniyle imajını güçlendirmiştir. Çarşı taraftar grubu ve Beşiktaş Kulübü ortak değerlere sahip olmasına karşın, farklı sosyo-ekonomik statüye sahip taraftarlarca birbirinden çok ayrı konumlara oturmaktadır. Çarşı mevcut marka değerini korumakla kalmayıp daha da güçlendirirken, Beşiktaş hem kamuoyunda hem de medyada zaman zaman Çarşı'nın gerisinde kalmıştır. Çarşı'nın ikna kabiliyetini ve taraftarlar üzerindeki etkisini şu şekilde de somutlaştırılabilir: Futbol takımının zor günler geçirdiği ve ligde başarısız olduğu dönemde, Beşiktaş Kulübü yöneticileri başarısızlıktan kendilerinin değil teknik ekibin ve futbolcuların sorumlu olduğunu söylerken, Çarşı grubu durumdan yöneticileri sorumlu tutmuştur. Bu görüşlerini pankartlarla, maç sırasındaki tezahüratlarıyla beyan etmişlerdir. Bunun yanından web sitelerini ve sosyal medyayı aktif biçimde kullanarak yönetime muhalif görüşlerini yinelemişlerdir. Beşiktaş taraftarının büyük kısmı Çarşı'nın görüşünü paylaşmış, yönetime karşı tavır almış ve yönetimi her fırsatta istifaya davet etmiştir. Bu durum karşında spor medyasında ve kamuoyunda Beşiktaş kulübü, kötü yönetim sebebiyle itibar kaybetmiş ve Çarşı dominant olan taraf haline gelmiştir.

Bütün bu göstergelere bakıldığında Çarşı'nın çok önemli bir rol üstlenerek hem diğer taraftar grupları arasından sıyrıldığı hem de Beşiktaş Kulübü'nün gölgesinden kurtulduğu söylenebilir. Çarşı'nın verdiği sosyal mesajlar, gündemi yakından takip etmesi ve kendini sürekli yenilemesi onun güncelliğini korumasını ve medyada aktif şekilde yer almasını sağlamıştır. Beşiktaş Kulübü'nün marka konumlandırmasına oranla Çarşı Türkiye'de hiçbir taraftar grubunun yapamadığını başararak kendi imajını ve markasını yaratmıştır. Çarşı, temsil ettiği gruptan farklılaşarak kendi anlayışını ve niteliğini öne çıkarmıştır. Çarşı'nın iletişim çalışmaları diğer takım taraftarlarının da Çarşı'ya sempatiyle bakmasına sebep olmuştur. Çarşı taraftar grubu, diğer futbol takımlarının taraftar gruplarından farklı bir noktaya oturmayı başarmıştır. Çarşı, yaratıcı ve coşkulu tezahüratlarıyla hem yerel hem de uluslararası arenada kendine özgün bir yer edinerek

temsil ettiği futbol takımından marka imajı olarak öne geçmeyi başaran ender taraftar gruplarından bir tanesi olmuştur. Beşiktaş Kulübü'nün stratejik bir iletişim yönetiminin olmaması, sportif başarıda sürekliliğin sağlanamaması, futbolcuların röportajları üzerinde mutlak kontrol sağlanamaması, finansal göstergelerin durağan seyretmesi ve mali değerlerde UEFA kriterlerinin henüz yakalanamaması Beşiktaş Kulübü'nün bölgesel ve küresel bir futbol markası olmasını zorlaştırmaktadır.

Kaynakça

- Aktuğlu, I. K. (2004). Marka yönetimi. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aktepe, C. ve Baş, M. (2008). Marka bilgisi sürecinde marka farkındalığı ve algılanan kalite (beklenti) ilişkisi ve gsm sektörüne yönelik bir analiz. İstanbul Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Hakemli Dergisi, 10, 81-96.
- Alemdar, K. (2001). İletişim ve tarih. İstanbul: Ümit Yayıncılık.
- Bruce, D. ve Harvey, D. (2010). Marka bilmecesi (A. Özer çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Cüceloğlu, D (2001). Yeniden insan insana. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Çavuşoğlu, S. B. (2011). Marka yönetimi ve pazarlama stratejileri. İstanbul: Nobel Yayıncılık.
- Çayıroğlu, A. (2010). Markalaşma ve reklam. İstanbul: Etap Yayınevi.
- Dökmen, Ü. (2003). İletişim çalışmaları ve empati. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Ertürk, Y. D. (2010). Halkla ilişkilerin iletişim öznesi empati. İstanbul: Derin Yayınları.
- Futbol Ekonomi. (2013). Futbolda Markalaşmak. http://www.futbolekonomi.com/index.php?option=com_content&view=article&id=793%3Afutbolda-enduestriyel-suerecin-olmazsa-olmaz-markalamak&catid=35%3AAtugrulaksar&Itemid=63 adresinden erişildi. (ET:22.04.2018)
- Girisimcilik ve Yenilik. (2012). Marka Nedir? <http://www.girisimcilikveyenilik.com/egitim/patent-ve-marka-tescili/item/55-marka-nedir?.html> adresinden erişildi. (ET:08.12.2018)
- Goffee, R. ve Jones, G. (2003). Kurum kültürü. (K. Kutmandu, çev.). İstanbul: Mediacat Yayınları.
- Göksel, Bülent vd. (1997). Pazarlama iletişimi açısından halkla ilişkiler ve reklam. İstanbul: A Yayınevi.
- İmajer. (2012). Marka Kişiliği ve İmajı. <http://www.imajer.com/MAKALE/marka.html> adresinden erişildi. (ET:11.12.2018)
- Kadıbeşegil, S. (2006). İtibar yönetimi. İstanbul: Mediacat Yayınları.

- Karaçor, S. (2006). Siyasal katılma açısından siyasal pazarlama ve seçim kampanyalarının önemi. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Hakemli Dergisi, 25, 81-93.
- Kazancı, M. (2009). Halkla ilişkiler. Ankara: Turhan Kitapevi.
- Korkmaz, Sezer vd. (2009). Pazarlama. İstanbul: Siyasal Kitapevi.
- Mendeley. (2013). Strategic sports event management: an international approach. <http://www.mendeley.com/research/strategic-sports-event-management-international-approach> adresinden erişildi. (ET:20.06.2018)
- Ntvspor. (2019). 2019'un en değerli kulüpleri belli oldu. <https://www.ntvspor.net/foto-galeri/iste-2019-un-en-degerli-kulupleri-5cdd65a3237d8a159cbc2489/1> adresinden erişildi. (ET: 17.05.2019)
- Okay, A. (2009). Kurumsal reklamcılık. İstanbul: Derin Yayınları.
- Okay, A. (2005). Sponsorluğun temelleri. İstanbul: Der Yayınları.
- Okay, A. ve Okay, A. (2007). Halkla ilişkiler ve medya. İstanbul: Mediacat Yayınları.
- Okay, A. ve Okay, A. (2002). Halkla ilişkiler kavram, strateji ve uygulamaları. İstanbul: Der Yayınları.
- Oskay, Ü. (2001). İletişimin A B C'si. İstanbul: Der Yayınları.
- Özkan, A. (2009). Halkla ilişkiler yönetimi. İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Özkunduracı, M. (2010). Üçü bir arada. İstanbul: Hayat Yayınları.
- Perry, A. ve Wisnom, D. (2004). Markanın Dna'sı. (Z. Yılmaz çev.). İstanbul: Mediacat Yayınları.
- Şimşek, S. (2008). Küresel marka reklamları. İstanbul: Literatürk Yayınları.
- Taşkın, Ç. ve Akat, Ö. (2008). Marka ve marka stratejileri. İstanbul: Alfa Aktüel Yayınları
- TDK. (t.y.). Marka kelimesi. <http://www.tdk.gov.tr> adresinden erişildi. (ET:12.12.2018)
- Tosun, N. B. (2010). İletişim temelli marka yönetimi. İstanbul: Beta Yayınları.
- Tukcev. (2013). Medya, reklam ve tüketim: Çocuklar açısından bir değerlendirme, http://www.tukcev.com/dosya/tuketici_yazilari2.pdf#page=154 adresinden erişildi. (ET:01.04.2018)
- Türkkan, R. O. (2006). İkna ve uzlaşma sanatı. İstanbul: Hayat Yayınları.
- Uztuğ, F. (2008). Markan kadar konuş. İstanbul: Mediacat.

BOLU HAVZASININ GENEL İKLİM ÖZELLİKLERİ

Oğuz KANTÜRER¹

Özet

Bolu ovası ve onu çerçeveleyen yüksek sahalardan meydana gelen “Bolu havzasının genel iklim özellikleri” araştırma konusunu oluşturmaktadır. Bolu havzasının iklim özellikleri, sahanın gerek diğer fiziki coğrafya özellikleri, gerekse beşeri coğrafya özellikleri üzerinde önemli rol oynayan faktörlerden biridir. Bu nedenle, araştırma alanındaki iklim elemanları ayrı ayrı değerlendirilerek, havzanın genel iklim özelliği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Yükselti farkları nedeniyle, havza tabanı ve çevresindeki nispeten yüksek sahalalar arasında, sıcaklık ve yağış şartları itibarıyla büyük farklılıklar olduğu muhakkaktır. Bu nedenle, havzanın genel iklim özellikleri ortaya konmaya çalışılırken, Bolu meteoroloji istasyonuna ait verilerden yararlanılmıştır. İklim elemanları birlikte değerlendirildiğinde, Bolu ovasında, yaz mevsimi kısa, sıcak ve yarı kurak; kış mevsimi, soğuk ve yağışlı; kar yağışları ve don olaylarının kış ve kış etrafındaki aylarda toplandığı; yağış azamisinin kış ve ilkbahar mevsimlerinde, kış mevsimindeki yağışların da genellikle kar şeklinde olduğu bir iklimin hüküm sürdüğü söylenebilir. Uygulanan iklim sınıflandırması formüllerinin sonuçları da birbirlerine oldukça benzer iklim özelliklerini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bolu, iklim, sıcaklık, yağış, rüzgâr.

GENERAL CLIMATE CHARACTERISTICS OF BOLU BASIN

Abstract

“General climate characteristics of Bolu basin” a consisting of Bolu plain and high areas framing it climate characteristics that constitute the research subject. The climatic characteristics of the Bolu basin are one of the factors that play an important role on both the physical and geographic features of the site. Therefore, the climatic elements in the research area were evaluated separately and the general climate characteristics of the basin were tried to be revealed. Due to the elevation differences, it is certain that there are large differences in the temperature and precipitation conditions between the basin base and the relatively high areas around it. For this reason, the data of Bolu meteorological station were used while trying to determine the general climate characteristics of the basin. When the climate elements are evaluated together, the summer season is short, hot and semi-arid; cold and rainy in winter; snowfalls and frost gathered in winter and around months; it can be said that there is a climate in which rainfall maximum is in winter and spring seasons and rainfall in winter is generally in the form of snow. The results of the applied climatic classification formulas reveal similar climatic characteristics.

Key Words: Bolu, climate, temperature, rainfall, wind.

---

¹ Dr. Öğr. Üyesi, BAİBÜ, Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Eğitimi ABD, e-posta: kanturer_o@ibu.edu.tr

1 - GİRİŞ

Araştırma Alanının Coğrafi Konumu ve Sınırları

Inceleme alanı, Karadeniz Bölgesi'nin², Batı Karadeniz bölümünde, yer almaktadır.

"Bolu havzası", Kuzeyden Bolu dağları; güneyden, Köroğlu dağlarının batı uzantıları arasında yer alan, bir taban ile onu çerçeveleyen nispeten yüksek sahalardan ibaret, jeomorfolojik bir havza özelliğine sahiptir. Havza tabanını, uzun eksenini SW-NE doğrultusunda yaklaşık 26-27 km, kısa eksenini ise, yaklaşık 8 km olan, elips şeklinde bir görünüme sahip olan, "Bolu ovası" oluşturmaktadır.

Araştırma alanının sınırları, kuzey kesiminde, W-E istikametinde uzanan ve Bolu dağlarının devamını oluşturan dağlık alanda yer alan yaylalar sahasının kuzeyindeki Sünnice tepe (1848 m), Maden tepe (1494 m), Çele doruğu (1950 m), Çaldağ (1758 m), Sümenlerdikmeni tepe (1128 m) gibi, su bölümü sahasındaki zirvelerden geçmektedir. Güney sınırı ise, güneybatıdan itibaren, daimî kır yerleşmeleri ile yaylaların güneyinden, Köroğlu dağlık kütesinin Gavurkaya tepe (1580 m), Hodaman tepe (1528 m), Dereceören tepe (1418 m), Yürükdağı tepe (1548 m), Hodulca tepe (1886 m), Ahlatlı tepe (1652 m), Büyükkartal tepe (2020 M), Erenler tepe (1777 m), Karasivri tepe (1622 m) gibi su bölümü hattına tekabül eden zirvelerden geçmektedir. Doğu sınırını, kuzeyden güneye doğru Tepedağı tepe (1382 m), Bayır tepe (1203 m), Doruk tepe (1406 m)'nin zirve noktalarından ve Aydıncık köyünün doğusundan geçen hat oluşturmaktadır. Batı sınırı ise, Mudurnu suyu vadisinden başlayarak, Sivriçal tepe (1675 m) ve Göybükdorluğu tepe (1391 m)'nin zirvelerinden geçen N-S istikametinde bir hat oluşturmaktadır. Araştırma alanı, belirtilen sınırlar dahilinde yaklaşık 1320 km² yüzölçümüne sahiptir.

Araştırmanın Konusu ve Amacı

Araştırma konumuzu, Bolu ovası ve onu çerçeveleyen yüksek sahalardan müteşekkil "Bolu havzasının genel iklim özellikleri" oluşturmaktadır.

Bu araştırmanın amacı, "Bolu havzasının genel iklim özelliklerinin, coğrafyanın prensiplerine bağlı kalarak ortaya koymaktır".

Bolu havzasının iklim özellikleri, sahanın gerek diğer fiziki coğrafya özelliklerini (jeomorfolojik özellikleri, bitki coğrafyası özellikleri, toprak coğrafyası özellikleri v.d.), gerekse beşeri coğrafya özellikleri (kır yerleşmelerinin dağılışı, bu yerleşmelerdeki özelliklerle eski meskenlerin özellikleri, kırsal nüfusun ekonomik faaliyetleri içinde yer alan tarım ve hayvancılık v.d.) üzerinde önemli rol oynayan faktörlerden biridir. Bu nedenle, araştırma alanındaki iklim elemanları ayrı ayrı değerlendirilerek, Bolu havzasının genel iklim özelliği ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Yükselti farkları nedeniyle, havza tabanı ve onu çerçeveleyen nispeten yüksek sahaların, iklim elemanlarından sıcaklık ve yağış şartları itibarıyla büyük farklılıklar arz edeceği muhakkaktır. Bu nedenle, havzanın genel iklim özellikleri ortaya konmaya çalışılırken, havzada mevcut Bolu meteoroloji istasyonuna ait verilerden yararlanılacak³ ve iklim elemanlarından yağış ve sıcaklığın yükselti kademelerine göre değişimini de, ilgili formüller çerçevesinde

² "Birinci coğrafya kongresi. Raporlar, müzakereler, kararlar." Maarif Vek. Yay., s.80-90, ANKARA.

³ İklim özelliklerini belirleyebilmek için, iklim elemanlarından "sıcaklık" ve "yağış" değerleri "1991 Türkiye İstatistik

Yıllığı"ndan, elde edilmiştir.

hesaplanarak belirlenmeğe ve bunlara ait tablo, grafik ve haritalar ile görsel olarak da ifade edilmeğe çalışılacaktır.

Bu araştırmamız ile ilgili oluşturduğumuz haritaların yapımında 1:100.000 ölçekli Türkiye topografya haritasının ilgili paftalarından (Bolu G-27 ve Adapazarı H-26) yararlanılmıştır.

2 - İKLİM ÖZELLİKLERİ

A- Sıcaklık:

Araştırma alanımız, etrafı nispeten yüksek sahalarla çevrili, bir jeomorfolojik havza karakterine sahiptir. Bundan dolayı da tabanı oluşturan Bolu ovası ile onu çerçeveleyen yüksek sahalara, sıcaklık şartları bakımından farklılık göstermektedir (Şekil 1). Gerçekten de havza tabanının ortasında ve 742 m yükseltide yer alan Bolu meteoroloji istasyonunun verilerine göre, yıllık ortalama sıcaklık 10,2°C iken (Tablo 1, Şekil 3), bu değer 1000 metre yükseltide 8,9°C ye, 1250 metre yükseltide 7,7°C ye, 1500 metre yükseltide 6,4°C ye, 1750 metre yükseltide 5,2°C ye, 2000 metre yükseltide ise 3,9°C ye düşmektedir (Tablo 2)⁴. Tablo 2’den görüldüğü üzere, Bolu ovası ile onun güneyinde 1000-15000 metre yüksek sahalarda arasında yıllık ortalama sıcaklık farkı 1-3°C ler arasında değişirken; bu fark 1750 metre yükseltide 5,0°C yi bulmaktadır. Bolu ovasının kuzeyindeki, yaklaşık 1500 m yükseltiye sahip sahalara ile ova arasındaki sıcaklık farkı yaklaşık 4°C dir. Yıllık ortalama sıcaklıkta yükseltiye bağlı olarak görülen bu farklılık, 2000 metre ve daha yüksek sahalarda yaklaşık 6°C ve daha fazla olarak gerçekleşmektedir.

Aylık ortalama sıcaklıklara bakımından da, aynı durum söz konusudur. Yükseltinin artmasına bağlı olarak, havza tabanı ile onu çerçeveleyen yüksek sahalarda arasındaki sıcaklık farkları artmakta ve aylık ortalama sıcaklıklar, yükselti arttıkça, düşmektedir. Havza tabanında hiç bir ayın ortalama sıcaklık değeri 0°C nin altına inmezken, 1000 metre yükseltide en soğuk ay olan ocak ayının ortalama sıcaklık değeri -0,7°C ye kadar iner. 1250 metrede ocak (-1,7°C) ve şubat (-0,4°C) ayları; 1500 metrede aralık (-0,6°C), ocak (-2,7°C), şubat (-1,4°C); 1750 ve 2000 metrelerde aralık (-1,6°C), ocak (-3,7°C), şubat (-2,4°C), mart (-0,6°C) aylarının ortalama sıcaklıkları 0°C nin altına düşmektedir. 2250 metrede ise, kasım ayının da (-0,6°C) dahil olmasıyla 0°C nin altındaki ay sayısı beşi bulmaktadır. Aynı şekilde, en sıcak ay olan, ağustos ayının havza tabanında 19,5°C olan ortalama sıcaklık değeri 1000 metrede 18°C ye, 1250 metrede 16,5°C ye, 1500 metrede 15°C ye, 1750 metrede 13,5°C ye, 2000 metrede 12°C ye ve nihayet 2250 metre yükseltide 10,5°C ye düşmektedir (Tablo 2).

⁴ Bilindiği gibi, yıllık ortalama sıcaklıklar, her 100 metrede 0,5°C, yazlık sıcaklıklar 0,6°C, kışlık sıcaklıklar da, 0,4°C değişmektedir (DÖNMEZ, Y. -1984 -: “Umumi Klimatoloji ve İklim Çalışmaları” İst. Üniv. Yayın No.2505 Coğr. Enst. Yayın No.102, s.26, İSTANBUL). İnceleme alanında başka meteoroloji istasyonu olmadığı için, yükselti kademelerine göre verilen ortalama sıcaklık değerleri, belirtilen esas dâhilinde, 742 metre yükseltide yer alan, Bolu meteoroloji istasyonu değerlerinden yararlanılarak hesaplanmıştır. Her 100 metre için ortalama sıcaklık değerlerindeki değişim, yaz ayları olan haziran, temmuz ve Ağustos’ta 0,6°C; kış ayları olan aralık, ocak ve Şubat’ta 0,4°C; diğer bahar ayları için ise, yıllık ortalama ile aynı olarak 0,5°C olarak dikkate alınmıştır. Böylece yükseltileri belli sahalarda aylık ve yıllık ortalama sıcaklık değerleri tablolar ve grafikler yardımı ile de, ifade edilerek, sahadaki ortalama sıcaklıkların dağılışı hakkında bilgi verilmeğe çalışılmıştır.

Bolu meteoroloji istasyonunda 1929-1991 yılları arasında en yüksek sıcaklık değerleri, en soğuk ay olan ocak ayında 19.8°C ; bu bakımdan en sıcak ay olan ağustos ayında ise 39.4°C yi bulmaktadır (Tablo 3).

Aynı yıllarda (1929-1991) en düşük sıcaklık değerleri de, Ocak'ta -31.5°C ; Temmuz'da 2.8°C olarak ölçülmüştür (Tablo 4).

Bolu meteoroloji istasyonuna ait aylık maksimum ortalama sıcaklık değerlerinden en düşüğü 13.0°C dir ve ocak ayına aittir. En yüksek ortalama maksimum sıcaklık değeri ise, temmuz ayına aittir ve 33.8°C dir (Tablo 5). Ortalama minimum sıcaklık değerlerinden en düşüğü de, -13.0°C olup, ocak ayına; en yüksek ortalama minimum sıcaklık değeri ise, 7.4°C olup, ağustos ayına aittir (Tablo 6).

İnceleme alanındaki maksimum sıcaklıkların, özellikle ziraî faaliyetler üzerindeki olumsuz etkisi, yağışın nispeten az düştüğü ve Bolu meteoroloji istasyonuna ait Thornthwaite su bilançosu tablosunda da görüleceği üzere (Tablo 14), belirgin bir su noksanının bulunduğu temmuz, ağustos ve eylül aylarında görülebilir. Ancak, sulama ile bunun önlemi alınmaktadır. Bunun dışında da maksimum sıcaklıklar, bitki hayatını tehlikeye sokacak çok yüksek değerlerde gerçekleşmedikleri için, tarım faaliyetlerini sınırlayıcı bir faktör değildir. Fakat, donlu günlerin sayısının, özellikle yetiştirme devresinde fazla olması büyük önem taşır. Bu açıdan bakıldığında, Bolu meteoroloji istasyonunun verilerine göre, inceleme alanındaki ortalama donlu gün sayıları aylara göre şöyledir: Ocak 22,8 gün; şubat 19,6 gün; mart 17,7 gün; nisan 6,0 gün; mayıs 0,4 gün; eylül 0,1 gün; ekim 2,1 gün; kasım 9,6 gün ve aralık 18,1 gün. Yıllık ortalama donlu gün sayısı ise, 94,4 dür (Tablo 7). Ancak, Bolu ovasını çevreleyen yüksek kesimlerde, yükseltinin artmasına bağlı olarak, sıcaklıkların düşmesi nedeniyle, ortalama donlu gün sayılarında artışların olacağı muhakkaktır.

Bolu ovasındaki ziraat faaliyetleri açısından bir olumsuzluk olarak görülen don olayları, toprağın bu günlerde genellikle kar ile örtülü olması (Tablo 11) nedeniyle pek fazla bir tehlike oluşturmamaktadır.

B- Yağış :

İnceleme alanında yağış da şekli ve miktarı itibarıyla beşerî ve fiziki coğrafya özellikleri üzerinde önemli rol oynayan faktörlerden biridir. Gerçekten de, Bolu ovası ve onu çerçeveleyen nispeten yüksek sahalarda arasındaki, yükselti farklılıkları nedeniyle beliren yağış şekli ve miktarları arasındaki farklılık, ziraî faaliyetlerin farklı yükseltilerde genellikle farklı özellikler kazanmalarına neden olduğu gözlemlenebilmektedir. Bunun yanında, eğimli sahalarda ve bazı karayollarının geçtiği güzergahlarda jeolojik yapıya da bağlı olarak heyelân olaylarına da neden olmaktadır.

Bolu meteoroloji istasyonunun (742 m) 1929-1991 yılları arasındaki yağış rasatları ortalamasına göre, Bolu ovasında yıllık ortalama yağış miktarı 536,4 mm dir (Tablo 8). Bu değer, nispeten yüksek sahalara çıkıldıkça, yükseltinin artmasına bağlı olarak fazlalaşmaktadır: Yağışlar 1000 metre yükseltide 675 mm; 1250 metre yükseltide 810 mm; 1500 metre yükseltide 945 mm; 1750 metre yükseltide 1080 mm; 2000 metre yükseltide 1215 mm ve 2250 metre yükseltide de 1350 mm olarak hesaplanmıştır (Tablo 8, Şekil 2)⁵.

5 "...yağış rasadı olmayan yerlerin yağış miktarları birtakım formüller yardımıyla bulunur. Yağış miktarlarının bulunmasında kullanılan formüller çeşitlidir. Formüllerdeki bu değişiklikte, memlekette, hatta bölgeden bölgeye farklar gösteren yamaç eğimlerinin, baki şartlarının ve özellikle her 100 m deki yükselişe mukabil, değişen yağış artış miktarının rolü vardır. ...Esasında bu yağış formülleri, hakiki yağış miktarlarından çok tahmini değerler vermektedir (DÖNMEZ – 1984)". Bu çalışmada, yıllık yağışlar için her 100 m yükselişe karşılık yağışın 54 mm

İnceleme alanında en yağışlı ay, Bolu meteoroloji istasyonu verilerine göre, aralık (60,9 mm) ayı olmakla beraber, ocak (58,2 mm), mayıs (58,5 mm) aylarının ortalama yağış değerleri de, aralık ayının ortalama yağış değerine çok yakındır. En az yağış ise, ağustos ayında düşmektedir (21,5 mm). Temmuz (27,3 mm) ve Eylül (29,0 mm) ayları da, Ağustos ayına yakın değerlere sahiptir (Tablo 8, Şekil 4).

İnceleme alanında yıllık ortalama 137,7 gün yağışlı geçmektedir. Ocak ayı 15,4 ortalama yağışlı gün sayısı ile en yüksek değere sahiptir. Yağışlı gün sayısının en az olduğu ay Ağustos ayıdır (4,9 gün) (Tablo 9). Çevre yüksek sahalarda, bu değerlerin daha yüksek olacağı doğaldır.

1929-1991 yılları arasındaki yağış rasatlarının ortalamasına göre, en fazla yağış kış mevsiminde olmakta (166,9 mm) ve yıllık ortalama yağış miktarının %31,1'i bu mevsimde düşmektedir. Ancak, ilkbahar mevsimi 154,6 mm lik ortalama yağış miktarı ve yıllık ortalama yağıştaki %28,8' lik payı ile, kış mevsimine oldukça yakındır. Sonbahar, 113,9 mm ortalama yağış miktarı ve %21,3' lük payı ile üçüncü derece yağışlı mevsimdir. En az yağış ise, yaz mevsimindedir (101 mm). Yaz mevsiminin yıllık ortalama yağış miktarı içindeki payı, %18,8 dir (Tablo 10, Şekil 5).

Bolu meteoroloji istasyonu verilerine göre, havza tabanında ortalama karla örtülü gün sayısı, ocak ayında 14,6; şubat'da 10,0; mart ayında 5,0; nisan'da 0,6; kasım'da 1,9; aralık ayında 6,8 ve yıllık toplam 38,9 dur (Tablo 11). Çerçeveyi oluşturan nisbeten yüksek sahalarda, sıcaklıkların, yükselti farkları nedeniyle havza tabanına oranla daha düşük gerçekleşmesi, karla örtülü ortalama gün sayılarının daha fazla olmasına neden olacağı muhakkaktır. Zeminin karla örtülü olması, özellikle don olaylarının görüldüğü kış (aralık, ocak, şubat) ve kış mevsimi etrafındaki aylarda (kasım, mart) , havza tabanında ekimi yapılan kışlık buğdayı don olayının olumsuz etkisine karşı korumaktadır. Ancak, özellikle yamaç köylerinin birbirleri ve şehir ile olan ulaşımında bu durum güçlükler doğurmaktadır.

C- Rüzgâr :

Bolu meteoroloji istasyonunun 17 yıllık rüzgâr rasatlarına⁶, (Tablo 12, Şekil 6), yıllık ortalama rüzgâr esme sayılarına göre, Bolu'da hakim rüzgâr yönü batı, ikinci derecede rüzgâr yönü de, güneybatıdır. Mevsimlik durumda da, aynı durum değişmemekte; batı, birinci hakim rüzgâr yönü, güneybatı da, ikinci derecede rüzgâr yönü olarak belirlemektedir (Şekil 6). Dolayısıyla, inceleme alanında en çok görülen rüzgârlar güney ve batı sektörlüdür. Nitekim hakim rüzgâr yönünü tayin için kullanılan formüllerden, "*Rubinstein formülü*"⁷, inceleme alanına uygulanırsa, yıl boyunca bütün yönlerden esen rüzgârların %53.4' ünün S 69°50' W' dan esmekte olduğu görülür. Mevsimlere göre ise, bütün yönlerden esen rüzgârların,

---

arttığını (aylık yağışlar için ise, her 100m için 4,5 mm lik artışı) kabul eden ve Çekoslovakya'da Erzgebirge'ye tatbik edilerek iyi neticeler alınan Schreiber formülü uygulanmıştır. **Schreiber** formülü, $P_h = P_o + 54 h$ olarak ifade edilmektedir. Formüldeki; P_h = Yükseltisi bilinen bir noktanın bulunacak yağış tutarı, P_o = Yükseltisi bilinen ve yağış rasadı yapan mukayese istasyonunun yağış tutarı, **54** = Her 100 m yükseldikçe yağışın 54 mm arttığını gösteren katsayı, **h** = Mukayese istasyonu ile yağış miktarı bulunacak nokta arasındaki yükselti farkıdır (bu yükselti farkı metre cinsinden değil, hektometre olarak alınmalıdır). (DÖNMEZ, Y.-

1984-“Umumi Klimatoloji ve İklim Çalışmaları”... s.176-177) .

⁶ Bolu meteoroloji istasyonuna ait rüzgâr rasat değerleri şu kaynaktan alınmıştır: DÖNMEZ, Y. -1984- “Umumi Klimatoloji ve İklim Çalışmaları”. İst. Üniv. Yayınları No.2506, Coğrafya Enst. Yayınları No102. s.290, İSTANBUL.

⁷ “...**Rubinstein** formülü, hakim rüzgâr istikametini, belirli yönlerle bağlı olmadan, derece cinsinden verdiği gibi, bu yönlerden esen rüzgârın yüzde olarak esiş frekansını da verir ...” (DÖNMEZ, Y. -1984 – “Umumi Klimatoloji ve İklim Çalışmaları”... s.126-138.)

ilkbahar'da %56.4'ü S 70°53' W' dan; yaz'ın %53.6'sı S 75°23' W' dan; sonbahar'da %51.6'sı S 65°23' W' dan; kış'ın da %52.3'ü S 66°50' W' dan esmektedir (Şekil 7).

İnceleme alanında yıllık ve mevsimlik hakim rüzgâr yönleri, Bolu havzası'nın uzun eksen istikâmetiyle kabaca uyum gösterdiği dikkati çekmektedir. Bunun nedeni, rüzgârın Bolu depresyonu boyunca kanalize olmasıdır. Batı ve güney sektörlü bu rüzgârlar, özellikle kış mevsiminde ve kış etrafındaki aylarda nemle yüklüdürler ve yağış getirirler. İnceleme alanının, kuzey ve güneyinin nispeten daha yüksek sahalara çerçevenmiş olması ise, bu yönlerden gelebilecek rüzgârlara engel oluşturmaktadır. Bu yüksek sahalara, özellikle kış mevsiminde, güneyden İç Anadolu bölgesinin karasal ikliminin etkisinin inceleme alanına ulaşmasını engellerken, kuzeyden de Karadeniz iklim şartlarının, özellikle de Karadeniz üzerinden nem yüklü olarak gelen hava akımlarının önemli bölümünün Bolu havzasına ulaşmasını engellemektedir. İnceleme alanında nispeten daha az görülen kuzey sektörlü rüzgârlar, yaz mevsiminde oldukça nemli olarak gelirler ve havza tabanında geniş alanlarda sulamalı olarak yapılan ziraatta olumlu rol oynarlar.

D- İklim tipi ⁸:

"Köppen" iklim sınıflandırmasında, Bolu'nun iklimi "C₁sb₄" harfleri ile ifade edilen, "orta iklimler kuşağı içinde, kışları soğuk ve yağışlı, yazı nispeten kurak ve sıcak iklim tipi" ne girmektedir⁹.

"de Martonne" nun kuraklık indis formülüne¹⁰ göre, Bolu'nun yıllık kuraklık indisi değeri (26.6), "20-30" arsında kaldığı için, yarı kurak iklimler ile nemli iklimler arasında yer alır. de Martonne'un aylık kuraklık indis formülüne göre ise, ağustos ayı kurak; temmuz ve eylül ayları yarı kurak; nisan, mayıs ve haziran ayları yarı kurak ile nemli arası; ocak, şubat, mart, ekim, kasım ve aralık ayları da, nemli aylar olarak belirmektedir (Tablo 13).

Bolu, *Thornthwaite* iklim tasnifine¹¹ göre de, "C₁B₁sb₄" harfleriyle ifade edilen ve az nemli (C₁), birinci dereceden mezotermal (B₁), su fazlası kış mevsiminde ve orta derecede olan (s), kontinental şartlarla deniz iklimi şartları arasında (b₄) geçiş özelliği gösteren iklim tipine girmektedir (Tablo 14).

Erinç formülüne¹² göre, Bolu'nun yıllık yağış tesirlilik indisi (21.3), "Yarı kurak" olarak ifade edilen "8-23" indis değerleri arasında kalmaktadır. Aylık yağış tesirlilik indis değerlerine göre ise, mart, nisan, haziran, temmuz, Ağustos, Eylül ve Ekim ayları "yarı kurak aylar" olarak

⁸ Bolu'nun iklim tipini belirleyebilmek için, Köppen, de Martonne, Thornthwaite ve Erinç'in sınıflandırması formülleri uygulanmıştır. (DÖNMEZ, Y. - 1984 - "a.g.e" s. 233-274).

⁹ Köppen iklim sınıflandırması, esas olarak, aylık ve yıllık sıcaklık miktarlarına, yıllık yağış miktarına, yağışın sene içindeki dağılımına ve yağış ile sıcaklığın bir arada, tabii bitki örtüsü ile olan münasebetlerine dayanır (DÖNMEZ, Y. - 1984 - "a.g.e". s.233- 245).

¹⁰ De Martonne(1942) yıllık kuraklık indis formülü, yıllık ortalama sıcaklıkla yıllık yağış tutarı arasındaki münasebete dayandığı gibi, en kurak ayın yağışı ile en kurak ayın sıcaklığı arasındaki münasebeti de, göz önünde tutmaktadır. Aylık kuraklık indis formülü (1923) ise, aylık yağış miktarı ile aylık ortalama sıcaklık arasındaki münasebete dayanır. (DÖNMEZ, Y. -1984 - "a.g.e." s.245-255.)

¹¹ "Thornthwaite" in iklim tasnifi, esas olarak, yağışla evapotranspirasyon ve sıcaklıkla evapotranspirasyon arasındaki münasebetlere dayanır... Thornthwaite iklim tasnifine göre herhangi bir yerin iklimini tayin için, evvela o yerin su bilançosuna ait tabloyu hazırlamak gerekir. Bir yerin su bilançosuna ait tablo, o yerin aylık ortalama sıcaklık, aylık ortalama yağış ve aylık evapotranspirasyon değerlerinden faydalanılarak hazırlanır. Bu elemanlar kullanılarak elde edilen su bilançosuna ait tablo, toprakta sene içinde birikmiş suyu, birikmiş suyun aylık değişmesini, yıllık gerçek evapotranspirasyon miktarlarını, topraktaki su fazlasını, su noksanını, akış ve nemlilik oranını gösterir. Bütün bu elemanların değerleri, su bilançosuna ait tablodan gösterildikten sonra, o yerin hangi iklim tipine girdiğini ortaya koymak mümkün olur" (DÖNMEZ, Y. -1984 - "a.g.e". s.257-274).

¹² Erinç, 1965 yılında, gelir kaynağı olarak yağış ve buharlaşma suretiyle zayıyatı tayin eden esas amil olarak da sühünete dayanmak suretiyle şu formülü teklif etmiştir: $\text{İm} = \frac{\text{P}}{\text{T}_{\text{om}}}$. (ERİNÇ, S. -1984 - "Klimatoloji ve Metodları". İst. Üniv. Yayınları No. 3278, Deniz Bil. ve Coğrafya Enst. Yayınları No. 2, s.485-486. İSTANBUL.).

belirmektedirler. Bunların yanında, şubat, mayıs ve kasım ayları “yarı nemli”; aralık ve ocak ayları da “nemli aylar” dır (Tablo 15)¹³.

3 - SONUÇ

İklim elemanlarına ait özellikler birlikte değerlendirilirse, Bolu ovasında, yaz mevsimi kısa, sıcak ve yarı kurak; kış mevsimi, soğuk ve yağışlı; kar yağışları ve don olaylarının kış ve kış etrafındaki aylarda toplandığı; yağış azamisinin kış ve ilkbahar mevsimlerinde, kış mevsimindeki yağışların da genellikle kar şeklinde olduğu bir iklimin hüküm sürdüğü söylenebilir. Uygulanan iklim sınıflandırması formüllerinin sonuçları da, birbirlerine oldukça benzer iklim özelliklerini ortaya koymaktadır.

Ancak, İnceleme alanının iklimi ile ilgili olarak yapılan bu değerlendirmeler, havza tabanında yer alan Bolu meteoroloji istasyonuna ait rasat sonuçları kullanılarak yapıldığından, Bolu havzasının tabanı için geçerlidir. Dolayısıyla, havza tabanı ile onu çerçeveleyen nispeten yüksek sahalarda arasında, yükseltinin etkisiyle, iklim özelliklerinde farklılıkların olacağı muhakkaktır. Bu nedenle de inceleme alanı dahilinde, biri havza tabanında, diğerleri onu çerçeveleyen nispeten yüksek sahalarda olmak üzere, farklı lokal klima alanları seçmek mümkündür. Bu da, söz konusu sahalarda arasında, tabii bitki örtüsü, ziraat faaliyetleri, yetiştirilen tarım ürünleri bakımından, bir birinden farklı özelliklerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Havza tabanında, yazları kısa, sıcak ve yarı kurak, kış mevsimi soğuk ve yağışlı, kar yağışları ve don olaylarının kış ve kış etrafındaki aylarda önemli derecede görüldüğü, yağış azamisi kış ve ilkbahar mevsimlerinde olan bir iklim hüküm sürmektedir.

Nispeten yüksek sahalara çıkıldıkça ise, yükseltiye bağlı olarak sıcaklık değerleri düşerken, yağış değerleri artar; kış mevsiminde daha fazla kar yağışı ve don olayları görülür, karın yerde kalma süresi daha fazla olur.

Gerçekten, yukarıda da belirtildiği gibi, inceleme alanının taban kısmında ortalama sıcaklık 10,2°C iken, bu değer, yükseltinin artmasına bağlı olarak çevre yüksek sahalarda azalmaktadır. Ortalama yağış değerleri de, yükseltiye bağlı olarak değişmektedir.

---

13 “Erinç formülü”ne göre, inceleme alanının aylık ve yıllık yağış tesirlilik indislerinin bulunması için, Bolu meteoroloji istasyonuna ait 1975-1991 yılları (17 yıllık) yağış rasat sonuçlarının ortalamaları ile yine aynı yıllara ait aylık ve yıllık maksimum sıcaklık rasatlarının ortalamaları kullanılmıştır.

KAYNAKLAR

- Ardel, A., Kunter, A., Dönmez, Y., (1965) “*Klimatoloji Tatbikatı*”. Baha Matbaası, İ.Ü.
Yay.No:1123, Ed. Fak. Coğ. Enst. Yay No:40, İstanbul
- Dönmez, Y. (1984): “*Umumi Klimatoloji ve İklim Çalışmaları*”. İst. Üniv. Yayınları, No.2506,
Coğrafya Enst. Yayınları No102. İSTANBUL.
- _____. (1985): “*Bitki coğrafyası*”. İst. Üniv. Coğr. Enst. Yayın No :3213, İSTANBUL.
- Emiroğlu, M.: (1964): “*Bolu'nun Coğrafi Özellikleri -I*”. Çele Derg. Sayı: 13, BOLU.
- _____. (1964): “*Bolu'nun Coğrafi Özellikleri -II*”. Çele Derg. Sayı: 14, BOLU
- _____. (1964): “*Bolu'nun Coğrafi Özellikleri -III*”. Çele Derg. Sayı: 15, BOLU
- _____. (1964): “*Bolu'nun Coğrafi Özellikleri -IV*”. Çele Derg. Sayı: 16, BOLU
- _____. (1964): “*Bolu'nun Coğrafi Özellikleri -V*”. Çele Derg. Sayı: 18, BOLU
- Eriñç, S.: (1984): “*Klimatoloji ve Metodları*”. İst. Üniv.Yayınları No. 3278, Deniz Bil. Ve
Coğrafya Enst. Yayınları No. 2, s.485-486. İSTANBUL.
- Gözenç, S. (1979): “*Bolu Depresyonu ve Yakın Çevresinde Araziden Faydalanma.*”
İst. Üniv.Yayınları no 2598, Coğrafya Enstitüsü Yayınları, No. 108,
İSTANBUL.
- İzbrak, R. (1975): *Coğrafya terimleri sözlüğü*”. Mektupla Öğretim Merkezi Yayınları:15,
ANKARA.

YARARLANILAN DİĞER KAYNAKLAR

“*Birinci coğrafya kongresi. Raporlar, müzakereler, kararlar.*” Maarif Vek. yay,
ANKARA.

“*1991 Türkiye İstatistik Yıllığı*”

YARARLANILAN HARİTALAR

1/ 100.000 Ölçekli Türkiye topografya haritası'nın

Bolu G-27 paftası

Adapazarı H-26 paftası

TABLOLAR

AYLAR	O	Ş	M	N	My	H	T	Ağ	Ey	Ek	K	Ar	YILLIK
Ortalama Sıcaklıklar (C°)	0,3	1,6	4,4	9,4	13,8	17,0	19,4	19,5	15,8	11,5	6,9	2,4	10,2

Tablo 1 : Bolu meteoroloji istasyonuna (742 m) ait, aylık ve yıllık ortalama sıcaklık değerleri (1929-1991)

AYLAR ↓	(BOLU) 742 m (C°)	1000 m (C°)	1250 m (C°)	1500 m (C°)	1750 m (C°)	2000 m (C°)	2250 m (C°)
Ocak	0,3	-0,7	-1,7	-2,7	-3,7	-4,7	-5,7
Şubat	1,6	0,6	-0,4	-1,4	-2,4	-3,4	-4,4
Mart	4,4	3,1	1,9	0,6	-0,6	-1,9	-3,1
Nisan	9,4	8,1	6,9	5,6	4,4	3,1	1,9
Mayıs	13,8	12,5	11,3	10,0	8,8	7,5	6,3
Haziran	17,0	15,5	14,0	12,5	11,0	9,5	8,0
Temmuz	19,4	17,9	16,4	14,9	13,4	11,9	10,4
Ağustos	19,5	18,0	16,5	15,0	13,5	12,0	10,5
Eylül	15,8	14,5	13,3	12,0	10,8	9,5	8,3
Ekim	11,5	10,2	9,0	7,7	6,5	5,2	3,7
Kasım	6,9	5,6	4,4	3,1	1,9	0,6	-6,4
Aralık	2,4	1,4	0,4	-0,6	-1,6	-2,6	-3,6
YILLIK	10,2	8,9	7,7	6,4	5,2	3,9	2,7

Tablo 2 : Bolu meteoroloji istasyonundan yararlanılarak hesaplanan, çevre yüksek sahaların aylık ortalama sıcaklık değerleri (C°),

AYLAR	O	Ş	M	N	My	H	T	Ağ	Ey	Ek	K	Ar	YILLIK
Kaydedilen en yüksek sıcaklık (C°)	19,8	21,2	29,3	31,8	34,4	35,4	37,7	39,4	37,1	34,0	27,0	21,0	39,4
KAYIT TARİHİ	? 1987	28 1958	30 1952	3 1952	21 1969	? 1982	? 1987	21 1945	6 1952	3 1952	3 1959	2 1956	21.08. 1945

Tablo 3 : Bolu meteoroloji istasyonunda 1929-1991 yılları arasında kaydedilen en sıcaklık değerleri (C°).

AYLAR	O	Ş	M	N	My	H	T	Ağ	Ey	Ek	K	Ar	YILLIK
Kaydedilen en düşük sıcaklık (C°)	-31,5	-34,0	-19,8	-11,5	-2,3	0,0	2,8	1,4	-2,5	-5,8	-24,6	-29,1	-34,0
KAYIT TARİHİ (gün ve yıl)	05 1942	09 1929	05 1929	01 1948	01 1964	09 1930	14 1935	29 1949	29 1931	30 1973	10 1956	31 1941	09.02. 1929

Tablo 4 : Bolu meteoroloji istasyonunda 1929-1991 yılları arasında kaydedilen en düşük sıcaklık değerleri (C°).

AYLAR	O	Ş	M	N	My	H	T	Ağ	Ey	Ek	K	Ar	YILLIK
Ortalama maksimum sıcaklıklar (C°)	13,0	16,0	23,8	26,3	29,1	32,6	33,8	33,5	31,0	27,6	20,4	15,0	25,2

Tablo 5 : Bolu meteoroloji istasyonuna ait, aylık ortalama maksimum sıcaklık değerleri (C°).

AYLAR	O	Ş	M	N	My	H	T	Ağ	Ey	Ek	K	Ar	YILLIK
Ortalama minimum sıcaklıklar (C°)	-13,0	-12,2	-9,4	-1,5	-0,7	4,8	7,3	7,4	3,3	-0,5	-4,9	-10,2	-2,5

Tablo 6 : Bolu meteoroloji istasyonuna ait, aylık ortalama minimum sıcaklık değerleri (C°).

AYLAR	O	Ş	M	N	My	H	T	Ağ	Ey	EK	K	Ar	YILLIK
Ortalama donlu gün sayısı	22,8	19,6	6,0	0,4	-	-	-	-	0,1	2,1	9,6	18,1	94,4

Tablo 7: Bolu meteoroloji istasyonuna ait, aylık ortalama donlu gün sayıları (1929-1991).

AYLAR ↓	(BOLU) 742 m (Yağış mm)	1000 m (Yağış mm)	1250 m (Yağış mm)	1500 m (Yağış mm)	1750 m (Yağış mm)	2000 m (Yağış mm)	2250 m (Yağış mm)
Ocak	58,2	69,81	81,06	92,31	103,56	114,81	126,06
Şubat	47,8	59,41	70,66	81,91	93,16	104,41	115,66
Mart	47,2	58,81	70,06	81,31	92,56	103,81	115,06
Nisan	48,9	60,51	71,76	83,01	94,26	105,51	116,76
Mayıs	58,5	70,11	81,36	92,61	103,86	115,11	126,36
Haziran	52,2	63,81	75,06	86,31	97,56	108,81	120,06
Temmuz	27,3	38,91	50,16	61,41	72,66	83,91	95,16
Ağustos	21,5	33,11	44,36	55,61	66,86	78,11	89,36
Eylül	29,0	40,61	51,86	63,11	74,36	85,61	96,86
Ekim	37,2	48,81	60,06	71,31	82,56	93,81	105,06
Kasım	47,7	59,31	70,56	81,81	93,06	104,31	115,56
Aralık	60,9	72,51	83,76	95,01	106,26	117,51	128,76
YILLIK	536,4	675,72	810,72	945,72	1080,72	1215,72	1350,72

Tablo 8 : Bolu meteoroloji istasyonuna (742 m) ait, aylık ortalama yağış (mm) miktarları (1929-1991) ve bu değerler kullanılarak Schreiber formülü ile yükselti kademelerine göre hesaplanan, çevre yüksek sahalarda, yaklaşık aylık ortalama yağış miktarları (mm).

AYLAR	O	Ş	M	N	My	H	T	Ağ	Ey	Ek	K	Ar	YILLIK
Ortalama yağışlı gün sayısı	15,6	14,4	14,1	13,2	14,0	11,3	6,2	4,9	6,8	10,5	12,2	14,4	137,7

Tablo 9 : Bolu meteoroloji istasyonuna ait (1929-1991) ortalama yağışlı gün sayıları.

MEVSİMLER	Ort. Yağış miktarı (mm)	ORAN (%)
İLK BAHAR	154,6	28,8
YAZ	101,0	18,8
SONBAHAR	113,9	21,3
KIŞ	166,9	31,1
YILLIK TOPLAM	536,4	100

Tablo 10 : Bolu meteoroloji istasyonunda (1929-1991) mevsimlik yağış oranları

AYLAR	O	Ş	M	N	My	H	T	Ağ	Ey	Ek	K	Ar	YILLIK
Ort.Karla örtülü gün sayısı	14,6	10,0	5,0	0,6	-	-	-	-	-	-	1,9	6,8	38,9

Tablo 11 : Bolu meteoroloji istasyonunun (1929-1991) aylık ortalama karla örtülü gün sayıları

<u>YÖNLER</u> → <u>Mevsimler</u> ↓	N	NE	E	SE	S	SW	W	NW	TOPLAM
İlkbahar	3	9	6	8	12	28	35	11	112
Yaz	3	10	8	10	6	22	31	10	100
Sonbahar	3	9	6	10	11	23	25	6	93
Kış	4	8	4	12	13	27	29	10	107
YILLIK	13	36	24	40	42	100	120	37	412

Tablo 12 : Bolu meteoroloji istasyonunun 17 yıllık Mevsimlik ve yıllık ortalama rüzgar esme sayıları.

AYLAR	O	Ş	M	N	My	H	T	Ağ	Ey	Ek	K	Ar	YILLIK
Ortalama sıcaklık (C°)	0,3	1,6	4,4	9,4	13,8	17,0	19,4	19,5	15,8	11,5	6,9	2,4	10,2
Ortalama yağış (mm)	58,2	47,8	47,2	48,9	58,5	52,2	27,3	21,5	29,0	37,2	47,7	60,9	536,4
KURAKLIK İNDİSİ	68,4	49,2	39,6	30,0	30,0	22,8	10,8	8,8	13,5	38,8	33,9	58,9	26,6
	N	N	N	YK N	YK N	YK N	YK	K	YK	N	N	N	

Tablo 13 : Bolu'nun (742 m), *De Martonne formülü*'ne (1923) göre, aylık ve yıllık indis değerleri. (K : Kurak ; YK : Yarıkurak; YKN : Yarıkurak ile nemli arası (N : Nemli)

AYLAR →	O	Ş	M	N	My	H	T	Ağ	Ey	Ek	K	Ar	YILLIK
Sıcaklık (C°)	0,3	1,6	4,4	9,4	13,8	17,0	19,4	19,5	15,8	11,5	6,9	2,4	10,2
Sıcaklık indisi	0,01	0,18	0,82	2,60	4,65	6,38	7,79	7,85	5,71	3,53	1,63	0,33	41,48
Tashihsiz PE	0,5	5,3	19,5	41,0	65,0	82,0	94,0	95,0	74,0	58,0	29,0	8,4	-
Tashih edilmiş PE	0,4	4,4	20,1	45,5	81,3	103,3	119,4	113,5	77,0	55,7	23,8	6,7	651,1
Yağış (mm)	58,2	47,8	47,2	48,9	58,5	52,2	27,3	21,5	29,0	37,2	47,7	60,9	536,4
Birikmiş suyun aylık değişmesi	21,9	0	0	0	-22,8	-51,1	-26,1	0	0	0	23,9	54,2	
Birikmiş su	100	100	100	100	77,2	26,1	0	0	0	0	23,9	78,1	
Hakiki Evapotranspirasyon	0,4	4,4	20,1	45,5	81,3	103,3	53,4	21,5	29,0	37,2	23,8	6,7	426,6
Su noksanı	0	0	0	0	0	0	66,0	92,0	48,0	18,5	0	0	224,5
Su fazlası	35,9	43,4	27,1	3,4	0	0	0	0	0	0	0	0	109,8
Akış	18,0	30,7	28,9	16,2	8,1	4	2	1	0,5	0,3	0,1	0	109,8
Nemlilik oranı	144,5	9,9	1,3	0,1	-0,3	-0,5	-0,8	-0,8	-0,6	-0,3	1,0	8,1	

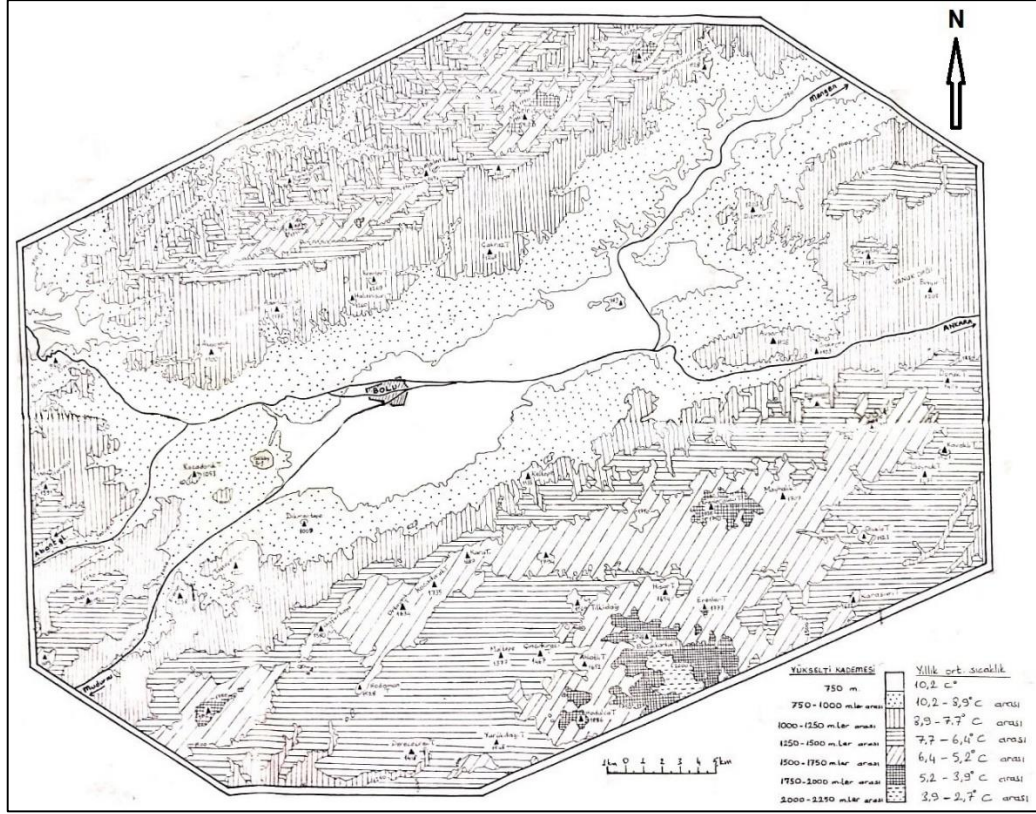
Tablo 14 : Bolu'nun, *Thornthwaite metodu*'na göre, su bilançosu tablosu ($C_1 B'_1 s b'_4$).

(Bolu, *Thornthwaite formülündeki iklim tiplerinden*, “ $C_1 B'_1 s b'_4$ “ harfleriyle ifade edilen, az nemli, birinci dereceden mezotermal (orta sıcaklıktaki iklimler), su fazlası kış mevsiminde ve orta derecede olan, kontinental şartlarla deniz iklimi şartları arası geçiş özelliği gösteren iklim tipine girmektedir.)

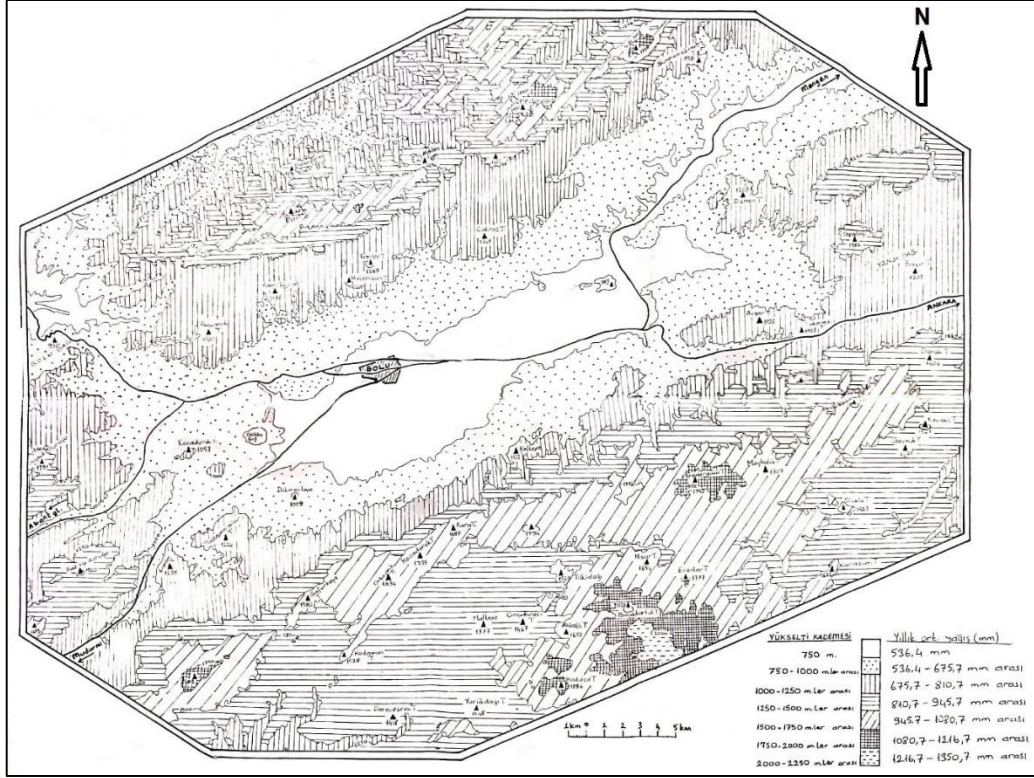
AYLAR	O	Ş	M	N	My	H	T	Ağ	Ey	Ek	K	Ar
Yağış tesirlilik İndis değerleri	50,5	29,2	19,9	20,5	27,4	17,2	12,0	9,8	9,2	20,3	27,7	53,7
	Nemli	Yarı nemli	Yarı kurak	Yarı kurak	Yarı nemli	Yarı kurak	Yarı kurak	Yarı kurak	Yarı kurak	Yarı kurak	Yarı nemli	Nemli

Tablo 15 : Bolu'nun *Erinç formülü*'ne göre, aylık yağış tesirlilik indisleri.

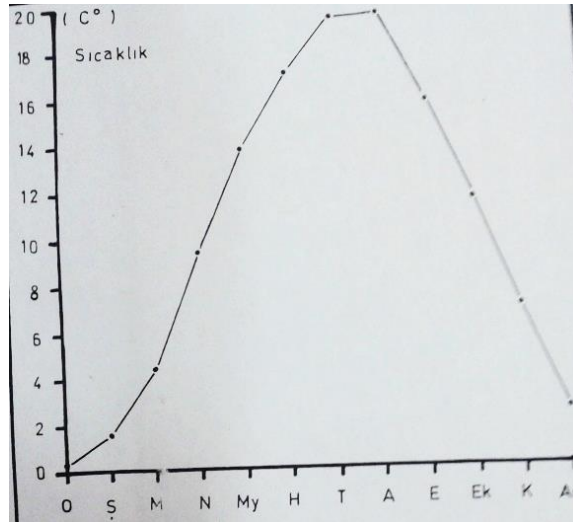
ŞEKİLLER

Şekil 1 : Araştırma alanında yükselti kademelerine göre yıllık ortalama sıcaklık dağılışı haritası

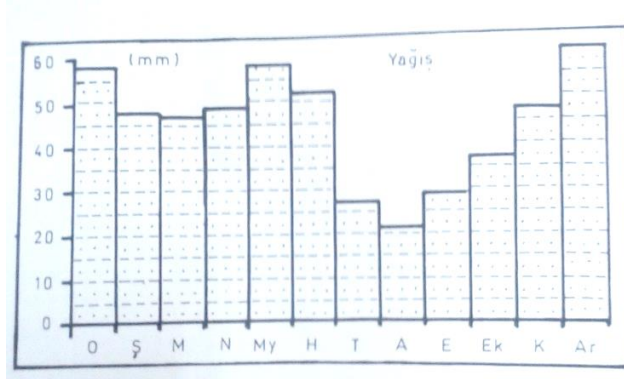

Şekil 2 : Araştırma alanında yükselti kademelerine göre yıllık ortalama yağış dağılışı haritası

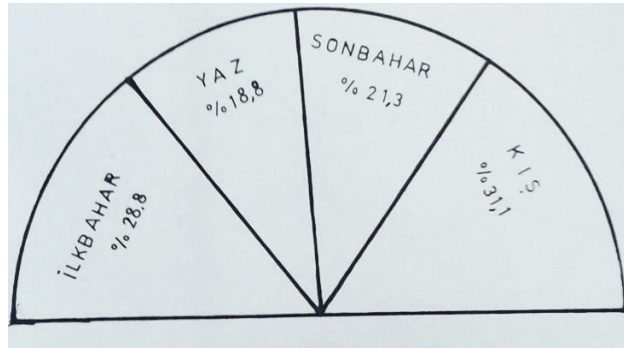

Şekil 3 : Bolu meteoroloji istasyonuna (742 m) ait, yıllık ve aylık ortalama sıcaklık grafiği (1929-1991)

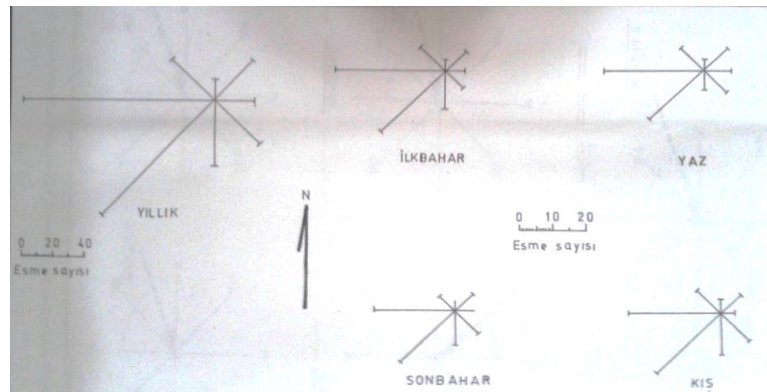

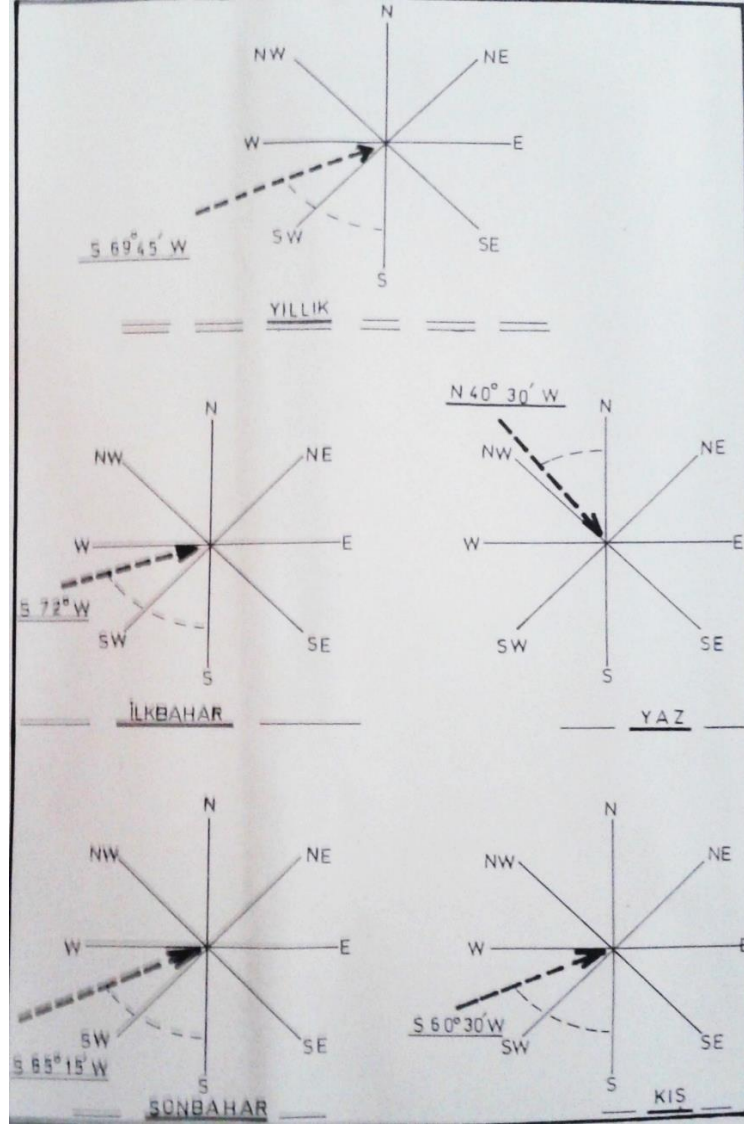
Şekil 4 : Bolu meteoroloji istasyonuna (742 m) ait, yıllık ve aylık ortalama yağış grafiği (1929-1991)

Şekil 5 : Bolu meteoroloji istasyonuna (742 m) ait, yıllık ortalama yağışın (1929-1991) mevsimlere dağılışını gösteren yarım daire grafiği

Şekil 6 : Bolu'da 17 yıllık verilere göre mevsimlik ve yıllık ortalama rüzgar esme sayılarına göre, hakim rüzgar yönleri.

Şekil 7 : Bolu'da, "Rubinstein formülü"ne göre, yıl boyunca ve mevsimler göre hakim rüzgar

Yönleri (17 yıllık verilere göre).

SANAT VE BİLİMİN ORTAK MİRASI LEONARDO DA VİNCİ ANATOMİSİ**Timuçin AKYÜREK¹, Tayfun AKKAYA²****Özet**

Avrupa, Rönesans ile birlikte, hümanist felsefe ve neo-platoncu anlayış doğrultusunda yeni bir döneme girmiştir. Özellikle Antik dünyanın keşfi ve Hristiyanlığın yeniden sorgulanmasıyla, Hristiyan temelli ölümden sonraki yaşam, insan bedeni, içinde yaşanılan dünya ve doğaya ilişkin düşünce temelli büyük değişimlerin yaşandığı ve bu durumdan sanatın ve sanatçıların çok yoğun bir etkileşime ve değişime uğradığı görülmüştür. Özellikle Hümanist felsefenin doğuşu ile birlikte insan yeniden keşfedilmiş ve insan bedeni Rönesans sanatında sanatçıların üzerinde durdukları en önemli meselelerden birisi olmuştur. Bu anlamda Rönesans sanatı keşfettiği altın oranı insan bedenine uygulayarak insanı taçlandırmıştır. Bu anlamda Leonardo da Vinci bilimi ve sanatı birbirinin tamamlayıcısı olarak görmüş ve bilimi sanatın hizmetinde kullanmıştır. Leonardo'nun Anatomi çalışmalarının birincil amacı insan bedeninin gizemlerini çözmek olduğu kadar, sanatta ideal insanı ve kusursuz ifadeyi yakalamak olmuştur. Leonardo da Vinci yapmış olduğu bilimsel kadavra çalışmaları ile hala bugünde geçerliliğini koruyan çok sağlam anatomik çizimler ortaya koymuştur. Leonardo'nun Anatomisi, bilimin ve sanatın ortak ürünü olarak, bugünde hala sanatçıların ulaşmak istediği ideal güzelliği yansıtmada bir rehber olma özelliğini korumaktadır.

Anahtar Sözcükler: Altın oran, rönesans, makrokosmos, mikrokosmos, disseksiyon

COMMON HERITAGE OF ART AND SCIENCE**LEONARDO DA VINCI ANATOMY****Abstract**

Europe, together with the Renaissance humanist ' European philosophy and neo-platon in accordance with a new era of understanding. The discovery of the ancient world, and Christianity in particular querying again, Christian-based life after death, the human body, living in the world and experiencing great change of thinking-based nature and art and artists suffered a very intense interaction and change. The birth of Humanist philosophy with people especially the rediscovered art of artists of the Renaissance the human body and the most important thing has been the one of. In this sense, Renaissance art discovered gold rate applying to the people has been crowned the human body. In this sense, the art of Leonardo da Vinci as the complement of each other and the science and science in the service of art. The primary purpose of the work of Leonardo's Anatomy of the human body, as well as to solve the mysteries of the art has been the ideal person and catch the perfect expression. Leonardo da Vinci did scientific work with cadavers still today preserves the validity of the very robust in anatomical drawings. Leonardo's Anatomy, science and art as common product, today still a guide to reflect the ideal beauty want to reach of artists.

Keywords: Gold rate, renaissance, macrocosmos, microcosmos, dissection

¹ Arş. Gör. Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, Resim Eğitimi ABD, e-posta:timucinakyurek@gmail.com

² Prof. Dr. Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, Resim Eğitimi ABD, e-posta: tayfun.akkaya@marmara.edu.tr

Giriş

“Bilimle Sanat, mantıkla hayal gücü arasında denge geliştirir”. Leonardo da Vinci

Leonardo da Vinci(1452-1519)

Leonardo da Vinci(1452-1519), Floransa yakınlarında mütevazı Vinci kasabasında, gayrimeşru bir ilişkinin sonucunda dünyaya gelmiştir. Da Vinci, eşsiz bir dahi, bir bilim insanı, bir mucit, bir ressam, heykeltıraş, mimar, mühendis, felsefeci ve tabii ki anatomi uzmanı olarak sanat tarihindeki yerini almıştır (Cumming, 2006:132). Hem bir bilim insanı olarak hem de entelektüel kimliği olan sanatçı ruhuyla, kâinatın yaratılışı ve yaşamın gizemleri ile ilgili tüm gerçeği araştırmaya hayatı boyunca kendini adanmış, bu hedef doğrultusunda sürekli araştırmış ve sorgulamış tam bir “Rönesans” insanıdır.

Leonardo, Rönesans insanı olarak “ilk bilgin” sıfatına layık görülmüş kişidir. Günümüz post modern çağında, yeniden keşfedilmesiyle birlikte önemi giderek artan Floransalı Yüksek Rönesans sanatçısı Leonardo da Vinci; beşeri bilimler, doğa bilimleri, ekonomi, endüstri, sur yapımı-savunma sistemleri gibi savaş teknolojisi ile resim, heykel ve mimari sanatlarıyla da ilgilenmiş bu alanda pek çok ürün ortaya koymuştur. Bu çok yönlülüğü ile ilk bilgin sıfatına yakışır birisi olmuştur. Leonardo, yaptıkları kadar yazdıkları ile de sürekli gündemde kalmayı başarmış bir sanatçıdır. El yazması notlarında iyi bir sanatçının nasıl olması gerektiğine değinmesi ve resim konusunda dikkat çekici notlar bırakmış olması aynı zamanda onun bir sanat kuramcısı olduğunu göstermiştir (Akkaya, 2014:24).

Giorgio Vasari Leonardo da Vinci için şu sözleri ifade etmiştir: “Tanrısal etkiler kimi zaman bir insanoğlunun üzerine olağanüstü yetenekler yağdırabilir. Doğanın bir hikmetidir bu. Ancak güzellik, iyilik ve gücün aynı insanda bu kadar bolca bulunmasında olağanüstü bir şeyler var”. (Vasari, 2013, s. 23). Vasari bütün önemli yetenekleri ona yüklerken yine onun için “en vahşi öfkeleri bastırabilir, sağ eliyle bir at nalını ya da duvar çanının kancasını kurşundan yapılmış gibi bükebilirdi” demiştir. Leonardo’nun hiç durmadan icatlar yaptığını, müziğe ve şiire çok yatkın olduğunu, çok iyi akıl yürütebildiğini, matematiğe ve bilime yatkın olduğunu ifade etmiştir. Leonardo’nun gelişimden ileride büyük bir deha olmasında çevresel etkilerin çok önemli bir rolü olmuştur. İlk çıraklığı başladığı Andrea’nın Floransa’daki atölyesi o dönemde sanatçı gençliğin önemli buluşma merkezlerinden birisidir. Burası modern düşüncesinin geliştirildiği bir laboratuvarıdır. Andrea’nın atölyesi, Leonardo gibi sanat eğitimi alanlar için çok önemli bir atölye olmuştur. Bu atölyede Alberti’nin ön taslaklarına göre yapılan Santa Maria Novella’nın ön cephesi tartışılmış, disseksiyonlardan, Antik çağdan, felsefeden konuşulmuştur. Modeller üzerine çalışılmış, projeler gerçekleştirilmiştir. Heykel kalıpları alınmış, cila atılmış tüm işler bitikten sonra müzikler çalınmış, şarkılar söylenmiştir. Ustaları Verrocchio aynı zamanda müzisyendi ve kuşkusuz Leonardo müziği hocasından öğrenmişti. Leonardo da Vinci’nin hayatına bakıldığında anatomi ile çok daha erken dönemlerde tanışmıştır. İlk olarak ustası Verrocchio’nun atölyesinde anatomi çalışmalarına başlamış ve bu çalışmalarında kasları, kemikleri ve tendonları incelemiştir. Leonardo’nun hocası Verrocchio çok yönlü araştırmacı bir kişiliğe sahipti. Atölyede üstadın çok yönlülüğünü kendine özümseyen ve bunu kendine katabilen tek öğrenci Leonardo da Vinci olmuştur. İl Perugino ve Botticelli bu atölyede eğitim almakla beraber sadece ressam olarak kalmış başka alanlarla ilgilenmemişler. Verrocchio, önceki ustaların işlerini aynen kopyalamak

aynı teknikleri kullanarak mekanik bir şekilde kendini değiştirmeden yenilemeden sanat yapmaktan asla hoşlanmamıştır. Yeni denemeler yapmaktan çekinmeyen bir yapısı olduğu kadar, Leonardo gibi sorgulayıcı bir kişiliği de olmuştur. Her zaman daha iyisini yapmaya çalışan ezberleri bozan bir kişiliğe sahip atölye ustası olmuştur. Bu yapısı ile çevresindeki genç çıraklarını kendisine çekmiş ve onları etkilemeyi başarmıştır. Ustasının bu yenilikçi özellikleri, Leonardo'nun ilerde aynı şekilde araştıran, gözlem yapan ve yeni teknikler geliştiren karakterinin ve çalışma arzusunun büyümesinde ve gelişmesinde çok büyük bir rolü olmuştur. Ünlü İtalyan Mimar Brunelleschi'yi ve Paolo Uccello'da karşımıza çıkan bilimsel ruh aynı şekilde Leonardo'nun ustası Verrocchio'nun atölyesinde devam etmiştir. Leonardo bu mirası reddetmemiş, benimsemiş ve ilerde uygulayacağı kendi sanatının ve biliminin temelini oluşturmuştur. Bu konuda Leonardo şu notu yazmıştır: “Bilim komutan, uygulama ile neferdir”. Bir başka yazısında bilimsel araştırmalar yapmadan hemen uygulama yapmaya çalışanları pusulası olmadan denize açılan kaptanlara benzetmiştir. Bu sebeple genç yaşlarında kendisine ilke edindiği slogan “ostinato rigore” yani “sürekli kesinlik” olmuştur. Leonardo da Vinci hayatı boyunca bu ilke ile bilim ve sanat yapmıştır (Bramly, 2005:13,81,82,86).

Leonardo döneminin aydınlanmacı ruhunu ve düşüncesini çok iyi kavramıştı. Öyle ki Leonardo, sanatçının en önemli görevinin içinde yaşanan dünyayı en doğru, en yoğun ve en özenli bir şekilde incelemek olduğunu çok iyi kavramıştı. Sürekli gözlem yapan ve okuyan bir yapısı sayesinde edinmiş olduğu bilgiler ve doğadaki gözlemleri doğrultusunda dönemin felsefecileri ile tartışmalar yapabiliyordu (Kolektif, 2014, s.111,114). Leonardo her zaman, bilimsel gözleme inanan bir yapıda düşünce ve eylem insanı olmuştur. Her sorunu kendi başına aşmayı ve bunu kendi bilimsel inceleme, gözlem ve okumalarına dayanarak yapmıştı. Bu hususta doğa onu sürekli kamçulamış ve ona yeni araştırma alanları sunmuştur. Örneğin İnsana ilişkin olarak anne karnındaki bebeğin oluşumunu, büyümesini ciddi olarak ilk inceleyen sanatçı Leonardo olmuştur. Doğadaki jeolojik kaya örnekleri, su, puslu havanın renk üzerindeki etkisi, gözün yapısı üzerine ciddi gözlemler yapmıştır. Tüm bunların dışında savaş teknolojisi, mimarlık ve mühendislik alanlarına yönelmiş ve hatta müziğe olan ilgisinin bir sonucu olarak ta kendi kendine çalan müzik aletleri geliştirmiştir (Altuna, 2013, s.20).

Leonardo o kadar çok farklı alanlarda araştırmalar, gözlemler ve bunlarla ilgili taslak çizimler yapmıştır ki resimlerini bitirebilecek zamanı olmamıştır. Bu sebeple de pek çoğumuzun da bildiği gibi Leonardo aldığı siparişleri bitirememesi ile ünlenmiştir. Örneğin Papa X.Leo, Leonardo'dan kendi portresini yapmasını istediğinde, Leonardo Papa'ya resmin bittikten sonra korunması için üzerine sürülecek verniğin hazırlanması gerektiğinden bahsettiği zaman Papa yardımcılara şu ifadeyi kullanmıştır ; “bu adamın her işi yarıda bıraktığına şaşmamak lazım. Çünkü eline daha fırçayı almadan, resmin bittikten sonra nasıl parlatılabileceğini düşünüyor. Yani, işe başından değil, sonundan başlıyor.” Yaşadığı tüm olumsuzluklara, sıkıntılara ve kimi zaman kendisine yöneltilmiş olan olumsuz eleştirilere rağmen Leonardo, Yüksek Rönesans'ın başkahramanlarından biri olmayı fazlasıyla başarmıştır. “Rönesans İnsanı” sıfatını kazanmasındaki en önemli etken, onun pek çok farklı alanda bir bilim insanı gibi araştırmalar yapmış olmasıdır. Aslına bakılırsa bu dönem sanatçısı ve aydını için kullanılan tabir birden çok alanda araştırmalar yapan kişi demektir. Rönesans'ı diğer dönemlerden ayıran en temel özelliklerden birisi de bu kolektif anlayışın getirmiş olduğu çok yönlü aydın tiplemesi olmuştur. Bir ressam veya heykeltıraş, aynı zamanda bir şair, bir tarihçi, bir din adamı veya tabiat bilimcisi

olarak ortaya çıkmıştır. Bunun sebebi Hümanizm felsefesi doğrultusunda, bilimsel düşünmenin tüm disiplinlere sirayet etmesi ve merkezine insanı almasıydı. Yüksek Rönesans'ın dahi sanatçısı Leonardo da Vinci'nin de yalnızca bir ressam olarak değil ayrıca bir bilim insanı olarak da kendini bu düşünceye adanmış görülmüştür. Araştırmacı bir kişilik olarak Leonardo, dönemin akademisyenleri kadar Latince veya matematik eğitimini tam olarak alamamış olmasına rağmen bu alanlarda kendini geliştirmeye çalışmış ve yaşadığı dönemde, düşünürler ve akademisyenler kadar bilgisi olduğuna şüphe bırakmamıştır. Sürekli doğaya çıkmış, dikkatle gözlemlemiş ve gözlemlediklerini not etmiş, pek çoğunu not defterlerine hızlı bir şekilde çizmiştir. Daima doğaya bakılması gerektiğini düşünen, bunu sık sık vurgulayan ve cevapların doğada gizli olduğunu düşünen bir sanatçı olarak, gördüğü hiçbir olayı kaçırmak istemeyen meraklı bir yapısı olmuştur. Kimi zaman Pazar meydanındaki kafeslerde tutulan kuşları satın almış, onları özgürlüğüne kavuşturmuş ve onların özgürlüğe kanat çırpınışlarının çizimlerini yapmıştır. Ancak buradaki kuş çizimleri, tıpkı anatomi çalışmalarında olduğu gibi Leonardo için bir çizim olmaktan öteye gitmiş ve bilimsel anlamda uçmak ile ilgili bir takım araştırmalara ve deneylere dönüşmüştür (Tezcan, 2014:118,120,125). Sanatı ve mühendisliği bir arada kullanmıştır. Leonardo'nun tüm hayatı boyunca düşüncelerini saklamak ve onları geliştirmek için tuttuğu defterlerine bakıldığında onun ruhunun derinliği ve zenginliği anlamak mümkündür. Bütün yazmış ve çizmiş olduğu notları Vasari'nin onun için söylemiş olduğu atfettiği tüm yetenekleri hak ettiğini göstermiştir. Bu notlar sanatçının deha kişiliğini açıklayan birer kanıttır. Mizah anlayışından, hayvan sevgisine, lir müzik eşliğinde söylemiş olduğu şarkıları ve fiziksel zarafeti, cazibesi ve güzelliği ile Leonardo çok zengin ve çok güçlü bir karakter olarak tarihte çok önemli dehalardan birisi olduğunu tüm yaşamı boyunca kanıtlamış ve bu etkileri hala günümüzde giderek artmıştır (Bramly, 2005:15).

Leonardo araştırma yaptığı bütün bu alanlarla ilgili yazılar yazmış ancak hiçbir zaman o dönemde bunları kimseyle paylaşmamış ve yayınlamamıştır. Kiliseyi rahatsız edebileceği ve fikirlerinin çalınabileceği endişesi ile çalışmalarını kimsenin okuyup anlayamayacağı şekilde tersten yazmıştır. Kötü olan ise sanatçı öldükten sonra bu eserleri Avrupa'nın dört bir yanına yayılmıştır. Örneğin notları arasında Galileo Galilei'nin engizisyon mahkemesine çıkmasına sebep olan Dünya merkezli evren modeline karşı güneş merkezli evren modeli ile ilgili olarak "Güneş dönmüyor" ifadesi yer vermiştir. Leonardo'nun karakterine ve çalıştığı konulara bakıldığında, kesin olarak onun bilimsel hırsı olmakla beraber bir bilim adamının taşıdığı kaygılar yerine, bilimsel keşiflerin asıl onun sanatında ki amaçlara hizmet etmesi sanatına yansması daha önemli olmuştur. Yaptığı tüm bilimsel diyebileceğimiz çalışmaları ve araştırmaları, örneğin anatomi gibi bunun karşılığını doğrudan resimlerinde uygulamıştır. Ayrıca resimlerinde kullandığı kendi buluşu olan ve sürekli geliştirdiği "sfumato" tekniği, Leonardo'nun doğada yaptığı gözlemler neticesinde ortaya çıkmıştı. Dolayısı ile çok sevdiği resim sanatını daima bilimsel temellere oturtmak en önemli kaygısı olmuş ve tüm hayatı boyunca sanatı, zanaatçılıktan kurtarıp sanatın daha soylu bir uğraş olduğunu ispatlamaya çalışmıştır (Gombrich, 1972:222). Leonardo hiçbir zaman şöhret ve para peşinde olmamıştır eğer böyle bir amaç içerisinde olmuş olsaydı muhtemelen ona para kazandırmayacak ve hatta hayatını tehlikeye atacak çalışmalara zaman ayırmamış olurdu. Bir defasında yapması istenen resim için önüne bir kese para atılınca, görevliye sert bir şekilde çıkışarak sadaka için çalışan bir sanatçı olmadığını

söyleyip parayı görevliye iade etmiş ve işi kabul etmemiştir ki böylesi zamanlarda sanatçılar kendilerine teklif edilen işler olmadan yaşayamazlardı (Davis, 2011, s. 66-67).

Rönesans Dönemi İnsan Bedeninin Bilimsel Keşfi ve Sanatla Olan İlişkisi

Leonardo, çok yönlü özgür düşünen, ve bilimsel tarafı ile “Rönesans İnsanı” olduğunu kanıtlamıştır. Bunun akademideki karşılığı “polymathes (polimat)”tır. Yani birçok konuda bilgi sahibi olan kişi demektir. Avrupa tarihine bakıldığında da üstün ve dahi kişilikler için “polymathes” terimi kullanılmıştır. Bu terim ayrıca 15.yy. Yüksek Rönesans’ında araştırma ve gözlem yapmayı, dogmatik düşünceleri eleştirmeyi, bilimi, felsefeyi ve insanı merkeze alan Hümanist düşünce için de sık sık kullanılmıştır. Leonardo’nun gözleme dayanan çalışma disiplini ve yapmış olduğu çok yerinde ve sağlam anatomi araştırmaları, onu dönemin diğer sanatçılarından ayrı bir konuma yükseltmiştir (Kolektif, 2014, 120,125). Rönesans’ın diğer bir büyük sanatçısı Michelangelo’nun anatomi araştırmaları Leonardo kadar bilimsel olmamıştır. Leonardo gibi insan bedeninin sırlarını keşfetmeye yönelik bir bilim insanı çabası içerisine girmemiş, anatominin daha çok, sanatına getireceği kuvvetli bir desen anlayışı için gerekli olan kısmı ile yetinmiştir. Tam aksine Leonardo ise anatomiye her alanda bir basamak ve pek çok sorunun cevabı olarak görmüştür. Bu anlamda fonksiyonel anatominin ilk kurucusu olan Leonardo, aynı zamanda bilimin soğuk yüzünü insanoğluna yaklaştıran ilk sanatçı olmuştur. Ancak bu dönemde anatomi ile ilgili çalışmalarında ciddi sıkıntılar, bir takım engellemeler ve yasaklamalarla karşılaşmıştır. Tüm engellere ve yasaklamalara rağmen çok gizli bir şekilde anatomi ve kadavra çalışmalarını sürdüren Leonardo’nun anatomi alanında en önemli başardığı şey, ilk defa sistematik olarak insan bedenini incelemiş olmasıdır. Leonardo’nun insan bedenine bakışı ile dünyaya bakışı paralel bir yol almıştır (Patricia, 2017, s.13).

Leonardo’nun yaşadığı dönem 15.yy. Rönesans’ında Floransa çok önemli sanat merkezlerinden biri olmuştur ve tabii ki bunun en büyük sebebi Cosimo de Medici’den bu yana aile geleneği olarak süregelen, sanatçıları ve düşünürleri destekleme politikası olmuştur. Sonuç olarak Floransa çok önemli sanat, bilim ve felsefe kenti olmayı başarabilmiştir. Floransa’nın sanatçıları, insan bedeninin hareketlerini incelemekte ve bu alanda insan bedeninin kas yapısı kemik yapısı ve oranları üzerinde ciddi tartışmalar ve araştırmalar yapmıştır. Antik Yunandan başlayan insan bedenine olan merak zaman içerisinde, doğaya gerçek insan bedeni formuna yönelmiştir. Ancak anatomi ve tıp alanlarında ilk bilimsel akademilerin kurulduğu ve bu alanda araştırmaların yapıldığı kentler İtalya’nın Padua ve Bologna kentleri olmuştur. Dolayısı ile akademilerin kurulması ile ilk bilimsel anatomi çalışmaları ve anatomi tiyatrolarında halka açık disseksiyonlar bu kentlerde başlamıştır. Daha sonra bir üniversite şehri olarak anılan Hollanda’nın Leiden kenti de bu misyona katılmıştır (Cumming, 2008:132-133). İtalyan ve Felemenk sanatçıların özel girişimleri ve sonuçları, XV.yy.’da tüm Avrupa’da bir hareketlenme başlamıştır. Ressamlar ve onların hamileri sanatın yalnızca kutsal öyküleri olayları anlatmasının yeterli olamayacağını, ayrıca gerçek dünyanın da yansıtılması gerektiğine inanmaya başlamışlardı. Sanattaki bu devrimsel düşüncenin sonucu olarak, Avrupa’nın farklı ülkelerindeki farklı ekollerden sanatçılar aynı felsefe doğrultusunda bir takım sanatsal denemelere, yeni konulara girişmeye ve yenilik olarak görülecek sonuçlar ortaya koymaya başlamışlardır. XV.yy ruhuna egemen olmaya başlayan bu düşünce felsefesi, Avrupa’nın Ortaçağ’dan kopuşunu sağlamıştır (Gombrich, 1972:183). Rönesans döneminde insan bedeninin ideal ölçülerini, ideal oranlarını

yani altın oranı tespit edebilmek ve kusursuz bir anatomi anlayışını uygulayabilmek için deney ve gözlem yapmanın ne kadar önemli olduğu kavranmıştı. Anatomi, kimi ressamlar tarafından bilimsel bir disiplin alanı olarak görülmüş ve insan bedeni üzerine matematiksel oranlamaları içeren kitaplar yazılmıştır. Örneğin Roma mimarı Vitruvius'un oranları Rönesans'ta tekrar keşfedilmiş, önem kazanmış ve bu oranlar insan bedenine uygulanarak, farklı disiplinler bir arada düşünülmüştür. İnsan bedeninin oranlarına yönelik ilgi Roma'da Vitruvius Adamı ile ifadesini bulmuştur (Kolektif, 2014, s. 116-118).

Leonardo'nun yaşadığı çağ onun merak ettiği konular üzerine daha çok eğilmesine ve pek çok farklı kaynaktan araştırma yapabilmesine olanak sağlamıştır. Dönemin ruhu, meraklı ve öğrenmeye istekli sanat ve bilim insanlarını bir araya getirmişti. Leonardo anatomi alanında yapacağı çalışmalara destek sağlaması açısından tıp alanındaki uzmanların çalışmaları ve destekleri ile çok önemli çalışmalar başarmıştır. Böylesi bir ortamda Leonardo da Vinci, insan bedenini keşfetmek ve ideal orantılara sahip insan bedenine ulaşabilmek arzusuyla anatomi ve kadavra incelemelerine başlamıştı (Ortuğ, 2013:132,135). Bu dönemde pek çok ressam anatomiye ilgi duyup bu alanda anatomi ile ilgili derisi yüzülmüş figür resimleri sergilemişti. Artık sanat ile bilim iç içe geçmeye başlamış, bu dönemin tarihi kişilikleri, birbirlerinin ne yaptıklarını çok yakinen takip etmeye başlamış, kimi zaman birbirlerinden yararlanmıştı. Galen'in (2.yy), İbn-i Sina'nın(10-11.yy), Mondino'nun (13.14.yy) anatomi çalışmalarını çok iyi bilen sanatçı kendi döneminin önemli anatomistlerini de yakından gözlemlemiş ve yakınlık kurmuştu. Padova'da anatomi kürsüsü olan, modern anatomi üzerine ilk denemeyi "De humani corporis fabrica" (1543)'yü yayınlayan Flaman kökenli Andreas Vesalius gibi büyük deha sayılacak bilim insanı, Leonardo'nun anatomi çalışmalarından faydalanmıştır. Andreas Vesalius(1514-1564) Modern tıbbın, anatominin kurucusu ve tıbbi klasik antikiteden kurtaran Rönesans'ın ruhunu yansıtacak yeni atılımlar gerçekleştiren "Anatominin Luther"i olarak adlandırılan bilim insanı, kimi kaynaklara göre 21 kimisinde ise 24 yaşında Padua üniversitesinde cerrah ve anatomi profesörü olmayı başarmış Vesalius Leonardo'nun çizimleri karşısında şaşkınlığını ve beğenisini gizleyememiştir (Peccatori ve Zuffi, 2006:82).

Leonardo da Vinci'nin Anatomi İncelemeleri ve Kadavra Çalışmaları

Leonardo da Vinci, "Anatomi Çizimleri", Kâğıt üzerine mürekkep ve kalem,1510-15

Böyle bir bilimsel ortamda Leonardo da Vinci'ye Floransa'da Santa Maris Nuova Hastanesi'nin morgunda çalışma izni verilmiştir. İlerleyen zamanda Milano Maggiore Hastanesi'nde ve Roma Santo Spirato Hastanesi'nde anatomi çalışmalarını devam ettirmiştir. Anatomist Antonio Pallauilo ile kadavra incelemeleri yapmış, Pavia ve Padova kentlerinde anatomi dersleri veren yakın arkadaşı Marcantonio della Torre ile birlikte anatomi çalışmalarına katılarak, insan bedeninin mekanik yapısını anlamaya çalışmıştır. Birlikte çalışmalarının sonucu ortaya çıkan "insan anatomisi" adlı kitap della Torre'nin vebadan ölmesi sebebiyle yayınlanamamıştır. Leonardo bu kitabında kırmızı tebeşir kullanarak tıp tarihinin en güzel ve en sanatsal anatomi çizimlerini yapmıştır. Bu kitapta kadın ve erkek bedeninin iskelet ve kas yapısı ayrıca dokular en iyi şekilde çizilmiştir. Pavia Üniversitesinde birlikte çalıştığı yakın arkadaşı ve anatomi uzmanı Marcantonio della Torre, Leonardo'nun insan ve at bedenlerinin farklı uzuvlarının gerçekçi, detaycı ve estetik çizimlerine hayran kalmıştır. Ayrıca doğa ile tasvir edilen

akciğerlerin ve damarların dallanmalarının çizimleri de hayranlık uyandırıcı bir etki bırakmıştır ünlü anatomistte. Anatomiyi aydınlatan önemli düşünür ve anatomistlerden Marcantonio della Torre ile olan işbirliği hem Leonardo için hem de della Tore için çok faydalı bir işbirliği olmuştur. Bu sadeye della Torre de, Leonardo'nun mükemmel çizim yeteneğinden, zekâsından, yeteneğinden faydalanabilmiştir. Da Vinci'nin anatomi çizimleri tarihçilerin gözünde döneminin çok ilerisinde ve son derece başarılı olarak değer kazanmıştır. Leonardo bu süreçte insan bedeni üzerinde ayrıntılı inceleme ve gözlem yapabilmiş bu alanda çok başarılı kadavra uygulamaları yapabiliyordu. Kurşunkalem ve kırmızı kalem ile notlar yazdığı eserinde, insan bedenini kırmızı tebeşirle özenli ve gerçekçi bir şekilde çizmeyi başarmıştır. Bunlar sanat tarihinin en önemli anatomi çizimleri olarak kabul edilmiştir. Bu çizimlerde kaslar ve kemikler önceki çizimlerine göre çok daha gerçekçidir. Bu çizimlerden Leonardo'nun gözlem gücünün çok kuvvetli olduğu anlaşılmıştır. Bu çalışmalarında kasları sistematik göstermiş bununla ilgili olarak; “birincil kaslar iskelete bağlı, ikinciler onu sağlam şekilde tutar, üçüncü ise hareketi sağlar.” Şeklinde bilimsel ifadeler kullanmıştır. Da Vinci bu çalışmalarını yaparken tam bir anatomi uzmanı gibi davranmış ve insan bedenini daha iyi anlamaya yönelik olarak karşılaştırmalı anatomiyi araştırmalarında yer vermiştir. Örneğin kuş, maymun, kertenkele, öküz, köpek, kurbağa gibi canlılar üzerinde anatomi incelemeleri gerçekleştirmiştir (Davis, 2011:42-43). Omurganın yapısal olarak çift ‘s’ şeklinde olduğunu ve kuyruk sokumunun beş farklı yapıdan oluştuğunu tespit etmiştir. Davinci'nin gözlem gücünü çizim becerilerini en iyi gösteren resimler şüphesiz anatomi çalışmalarına dayalı olan çizimleri olmuştur. Bu çizimler sanat ile bilimin kucaklaşması olarak ideal olanın en saf ve en katıksız sunumudur. Bir dehanın tüm samimiyetinin, sanatçı ruhunun, ince narin kişiliğinin ve bitmek bilmeyen bilimsel merakının görsel bir ifadesi olmuştur. Özellikle bu dönemde doğrudan yapmış olduğu anatomi çalışmaları doğrultusunda kendi Vitruvius'unu çizen Leonardo da Vinci ilk sistematik anatomi çalışmalarını ortaya koyan deha bir sanatçı olarak karşımıza çıkmıştır. İnsan bedeni üzerinde çok ayrıntılı diseksiyonlar yaparak, bunları ayrıntılı incelemiş ve başarılı şekilde çizen ilk sanatçı olmuştur.

Leonardo da Vinci, “Anatomi Çizimleri”, Kâğıt üzerine mürekkep ve kalem,1510-15

Leonardo da Vinci mikrokosmos(insan) ile makrokosmos(evren) arasındaki bağı keşfedebilmenin yolunun, hem doğanın hem de aynı şekilde insanın gözlemlenmesi ve ayrıntılı incelenmesi ile mümkün olabileceğine inanmıştı ki Rönesans'ın dayandığı iki temel olan makrokosmos ve mikrokosmos'u anlamının yolu insanın keşfinden geçmekteydi. İnsan evrenin bir parçası olduğuna göre evreni anlamak istiyorsak insanı anlamamız gerektiği düşüncesi bu dönemin güçlü bir felsefesini oluşturmaktaydı. Bu doğrultuda insan anatomisini bir bilim olarak kabul etmiş ve bunun gereklerine göre tıpkı bir anatomist gibi insan bedeni üzerinde gözlem ve incelemelerde bulunmuştur. Da Vincinin anatomisi, sanat tarihinin ve anatomi tarihinin en ayrıntılı, en kuvvetli ve en estetik çizim örnekleri olarak insanlık tarihindeki yerini almıştır (Erdoğan, 2015:17-19).

Leonardo da Vinci, “Anatomi Çizimleri, boyun, ayak tarak kemikleri ve Deltoid Kasları”, kâğıt üstüne siyah tebeşir, mürekkep ve kalem,1510-1511

Leonardo da Vinci anatomi incelemelerinde yaşamın ve ölümün nasıl gerçekleşebildiğini anlamak istemiştir. Bu sebeple kadavraları parçalara ayırmış ve saatler haftalar süren incelemelerde bulunmuştur. Ondan önce bu tip araştırmalar yapan Antonio de Pollaiuolo'nun çalışmalarından daha kapsamlı bir incelemeye girişmiş, tıp okullarında suçluların cesetlerini kesmiş ve bu tiksindirici işi büyük bir soğukkanlılıkla yapmıştır. Leonardo, yaptığı işle övünerek 1517'de Aragon Kardinali'ne her yaştan, otuzdan fazla erkek ve kadın cesedini kesip incelediğini söylemiştir. Ölü bedenlerin içini açıp kemiklerin testere ile keserken çok bakım gösterdiği ellerinin tırnaklarının kararmasını önlemek için kendine göre bir yöntem bile geliştirmiştir (Bramly, 2005:15). Onun amacı sadece kasları ve iskelet yapısını daha iyi çizebilmek değil aynı zamanda insan bedenini parçalara ayırıp nasıl bir sistemle çalıştığını kavramak olmuştur. Bir insanın nasıl dünyaya geldiği ve nasıl hayatının sonlandığı konularında yeni bilgiler keşfetmek arzusu içerisinde bir notunda 100 yaşındaki bir adamın bedenini açmış kadavra olarak incelemiş ve ölümü kolaylaştıran ölüme sebep olan şeyin ne olduğunu anlamak istemiş yaptığı araştırmalarda bunun vücudun yetersiz kan olduğu sonucuna varmıştı. Bu amaçla kollardaki kan dolaşımını, yaşlanmayı, soluk alıp vermeyi, doğumu ve hatta cinsel birleşmeyi anlamak istemişti (Emison, 2017:13). Leonardo için kadavra çalışmaları çok ama çok önemliydi ve onun için her zaman yeni bir keşif yeni bir cevap demektir. Leonardo'nun 7 aylık hamile bir kadın üzerinde kadavra incelemeleri yaptığı tarihi kayıtlarda kesin olarak ifade edilmiştir. Bu yolda Leonardo'nun yapmış olduğu anne karnındaki bebek fetüs çizimleri şaşırtıcı derecede başarılı çizimler olmuştur. Bebeğin kordonuna kadar her şey en ince ayrıntısına kadar çizebilmiştir. Döllenen yumurta ve fetüse ulaşan üreme ile ilgili her bulguyu ayrıntılı olarak çizmiştir (Tezcan, 2014:111). Sanatçının bu keşfetme isteği ressam olmanın sınırlarını aşan bir taşkınlıkla bilimi kucaklamakta ve gerçeğe olan tutkusu onu daha çok araştırmaya yönlendirmişti. Sanatçı çağın ilerisinde olan bir hamleyi yapmıştır tüm yasakları ve batıl inançların ötesinde sadece mutlak bilimsel gerçeğin olduğu bilgiyi keşfetmiştir ve bunu kendi nesnel çalışmaları ile başarmış çizimleri ile ölümsüzleştirmiştir.

Leonardo da Vinci, "Anatomi Çizimleri, kol kasları ve kürek kemikleri", Kâğıt üzerine mürekkep ve kalem, 1510-15

Ancak Leonardo'nun yapmış olduğu anatomi çalışmaları çoğu zaman sıkıntılı ilerlemiştir. O dönemde cesetleri uzun süre muhafaza edecek bir teknik olmadığından dolayı bu işlemler ancak kış aylarında yapılabilmisti. İki büyük problem mevcuttu birincisi; yasaklar ve bunu uygun görmeyenler, ikincisi; cesetlerin uzun süre muhafaza edilememesi. Kilisenin memnuniyetsizliği her zaman bir gerçek olarak karşısına çıkmıştır. Çevresinde bu tip araştırmalara kötü gözle bakan ve zarar verecek insanlar da daima olmuştur. Bir defasında Leonardo'nun birlikte iş yapmak zorunda olduğu aynalarla uğraşan bir alman aralarında çıkan tartışma sonucunda onu kiliseye büyü yapmakla suçlamış ve bunun sonucu olarak Leonardo'nun anatomi çalışması yapması tamamen yasaklanmıştır. Bu tip tehlikeler olmasına karşın Leonardo her türlü sapkınlık, dinsizlik gibi suçlamalar ile karşılaşmamak için genellikle geceleri çalışabilmiş ve çalışmalarını yine büyük bir titizlikle ve gizlilik içerisinde devam ettirmiş, bilimsel bir bakış açısından asla sapmamıştır (Öndin, 2016:309).

Leonardo da Vinci, 1507-1508 yılları arasında kış aylarına kadar herhangi bir diseksiyon yapmamış olmakla beraber o yıl kendisine Floransa'daki Santa Maria Nuova hastanesinde yaşlı

bir kadın üzerinde anatomi çalışması yapmasına izin verilmişti. Leonardo yaşlı kadın üzerinde yaptığı anatomi incelemesi hakkında şu ifadeleri kullanmıştır; “Bu yaşlı ölümden hemen önce, bana yüz yaşını geçtiğini ve bedeninde yorgunluk dışında fazlaca bir yorgunluk hissetmediğini söyledi. Floransa’daki Santa Maria Nuova Hastanesindeki yatağında otururken herhangi bir hareket veya kaza olmadan bu hayattan göçüp gitti; bende bu huzurlu ölümün sebebini anlamak için onun anatomik araştırmasını yaptım... Yaşlılık dolayısı yağsız ve cansız bedeninin anatomisini özenle tanımladım...” Leonardo’nun amacı yapmış olduğu bütün anatomi araştırmalarını çizimlerini ‘Ptolemaios’un Kosmografi Atlası’nda olduğu bir “Anatomi Atlası” yapmaktı. Ancak devamlı şehir değiştirmesi, kilisenin yasakları, kişisel düşmanlıklardan dolayı çalışmasına engeller konulması ve diğer bilimsel çalışmalarına yoğunlaşması da bu kitabı toparlayıp yayınlatabilmesini engellemiştir. Leonardo bu alanda gerçekten büyük bir özveri, fedakârlık ve sabır göstermiş zorluklara rağmen ölümüne kadar çalışmalarını sürdürmüştür. Anatomi üzerine yaşanan zorluklarla ilgili olarak “Sen bu çizimleri görmektense, anatomiye uygulanırken görmenin daha iyi olduğunu söylüyorsun; çizimlerin göstermek istediği bütün detayları sadece bir figüre bakarak görebilsen, aslında haklı olabilirdin. Anatomi uygulanırken incelendiğinde, bir dahi olsan bile, sadece birkaç damar hakkında detaylı bilgiye sahip olabilirsin. Sadece bir parçanın kesilip biçilmesini izlemek yetmez çünkü öğrenmek için daha çok zamana ihtiyaç vardır; ben bu çizimleri yapabilmek, her şeyi derinlemesine öğrenebilmek için çok sayıda inceleme yaptım. Bu durumda istekli olsan bile belki de miden bunu yapmana izin vermeyecek veya bu sana engel olmasa da belki de gecenin bir köründe o parçalanmış, soyulmuş, görüntüleri ürkünç olan ölümlerin eşliği sana korku verecek; ya da bunlar seni engellemese bile çizilmesi gerektiği gibi çizemeyeceksin; ya da çizebilseydin bile perspektifi veremeyeceksin, ya da geometri kuralları ya da güçlerin hesaplanması ya da kasların gücü ile ilgili eksik kalacaksın; ya da artık sabrın kalmayacak. Eğer tüm bu yeteneklerin bende olup olmadığını soracak olursan, yine benim tarafımdan hazırlanan yüz yirmi sayfa buna cevap olacaktır ve tüm bunlar sırasında ne para kazanma endişesine düştüm, ne de umursamazlık yaptım ama sadece zaman önümde ciddi bir engel teşkil etti.” Leonardo bu ifadeleri ile sürecin ne kadar zor olduğunu dile getirmiştir (Vezzosi, 2009:113-114,135).

Leonardo da Vinci, “Anatomi Çizimleri”, Kâğıt üzerine mürekkep ve kalem,1510-15

Leonardo yaptığı işin ne kadar zor ve dayanılmaz olabileceğine değindiği bir başka açıklayıcı cümlesinde: “ondan fazla insan gövdesini kesip parçalara ayırdım. Çeşitli organları tümüyle parçaladım ve damarların çevresindeki dokuları, hiç kan akıtmadan, en küçük parçasına kadar temizledim... Tek bir gövde uzun süre dayanmadığından, biçimi eksiksiz kılabilmek için bunu aşamalar halinde birçok gövdede sürdürmem gerekti. Fakat görebilmek için bunu iki kez tekrarladım. Bu tür işlerden hoşlanmayınca doğal bir tiksinti sizi bundan vazgeçirebilir. Bu da engellemezse, geceyi bu dörde bölünmüş, derisi yüzülmüş ve bakılmayacak kadar tüyler ürpertici cesetler arasında geçirmek sizi bundan caydırabilir” Demiştir (Lunde, 2013:77). Vinci için anatomi sadece bedeni kesmek açmak ve bakmak değil, gördüğünü anlamlandırmak gördüğünü ayrıntılı bir şekilde çizebilmek, çizimi yaparken perspektifi düşünmek, bir takım hesaplamalar yapmak ve daha fazlasını içermektedir. Leonardo’nun dış dünyaya olan merakı onu iç dünyaya daha fazla yönlendirmiştir. Makro kozmos(evren) ile mikro kozmos(insan) birbirinin aynası olduğuna göre doğayı insandan ayırt ederek incelemek doğru bir yaklaşım olamazdı. Leonardo’nun yapmış olduğu kadvralar üzerindeki diseksiyonlarda; normal ve patolojik

durumlarda kaslar, dolaşım ve genital-üriner sistemleri, beyin, sinir, kıkırdak, deri katmanı ve iskelet yapısı üzerine incelemeleri hem topografik hem de fizyolojik özellikte olmuştur. Leonardo'nun kemik Bilimi(osteoloji) ve kaslar (miyoloji) üzerine incelemeleri olgunluk (1508-1510) dönemine rastlamaktadır. Anatomi notlarında kas ve kemikler için insan makinesinin taşıyıcı sistemleri olduğundan bahsetmiştir ki bu çok modern bir ifade olarak tarihteki yerini almıştır. 24 kemik çiziminden oluşan notlarına bakıldığında ilk üç çizim kemiklerin enine yerleştirilmiş çizimlerinden oluşmaktadır; İkinci çizim yandan çizilerek derinlikleri kalınlıkları; son kısım çizimlerde ise kemiklerin arkadan görünüşlerini göstermiştir. Bunlara ek olarak kemiklerin biçimlerini, aralarındaki boşlukları ve kalınlıkları gösteren çizimlerde yer almıştır. Bu çizimlerde Leonardo, iskeleti hem tüm bir parça olarak hem de tek tek parçalar halinde incelediğini göstermiştir. Bu şekliyle çizimleri gerek bilimsel olarak gerekse sanatsal anlamda çok başarılı anatomi çizimleri arasında yer almıştır (Davis, 2011, s.92-93). Leonardo'nun kasların hareket dinamiği ile ilgili çizimleri ise insan formunun en yalın ifadesidir. Ancak kaslar üzerine iskeletlerde olduğu kadar inceleme yapamamıştır.

Leonardo da Vinci, “Anatomi Çizimleri”, Kâğıt üzerine mürekkep ve kalem,1510-15

Leonardo'nun anatomi çizimleri arasında bir insanın omuz kasları ve çalışma şekli hakkında çizimlerde çok sağlam etütler yapılmıştır. Derisini soyarak alt katmana inip kasları ve bağları çok başarılı şekilde gösterebilmiştir. Deltoid kası ile pectoral (büyük göğüs kasları)'in nasıl bağlandığını ve hareket halindeki ilişkilerini çizmiştir. Çok detaycı olan bu çizimler sanatsal ve bilimsel açıdan büyük bir başarı örneğidir. Bu benzetmelerin içinde en anlamlı olanı insan ve hayvan bedenlerinin dünyanın vücuduyla karşılaştırılmış olmasıdır. “İnsanda nefes alıp verdiği zaman içinde akciğerlerin şişip indiği bir kan gölü varsa, dünyanın vücudunun da, dünyanın da aynı şekilde nefes alabilmek için kabaran alçalan bir okyanusu vardır.” Leonardo, anatomide kafayı bir “ev” olarak düşünmüş soluk borusunu “müzik aleti” ve dallanmaları ile birlikte bronşları bir ağaca benzetmiştir. Sesli harfler yapan bir matematik makinesi çizmiş, ağzın içerisinde mevcut 24 kasın gülümsemeye yaradığını, duygu ve zihin ile ilgili fonksiyonlarına aynı şekilde meydana geldiğini ifade etmiştir. “Damar karaciğer organının gübresine kök salmaktadır belki de? Şeftali nasıl çekirdeğinden çıkıyorsa aynen “yürek de damarların ağacını yaratan çekirdektir”. Bu ifadeler eğlenceli ve basit gibi görünse de kâğıda çizim olarak yerleştirildiğine çok ama çok ciddi bilimsel ve sanatsal bir görünüme bürünmüştür. “Damarlar... Uzunlamasına gelişir ve yılan gibi kıvrılır... Karaciğer kurur ve gerek renk gerekse içerdiği madde açısından donmuş yongaya benzer... Tahta talaşı gibi küçük parçacıklar halinde dağılır... Çok yaşlanmış kişiler tahta renkli ya da sert kestane renkli bir deriye sahiplerdir, çünkü gıdadan neredeyse tamamen yoksundur bu deri. Portakalların derisi nasıl zamanla kalınlaşıp, meyvelerinin eti azalıyorsa, damar ağı da insanda öyledir.” (Wallace, 2015:138,140).

Leonardo da Vinci, “Anatomi Çizimleri, Kafatası ve fetüs”, Kâğıt üzerine mürekkep ve kalem,1510-15

Leonardo çok yoğun karşılaştırmalı anatomi çalışmış olmasına rağmen günümüze kadar çok azı ulaşabilmiştir. Bu araştırmalarında insan ile at bacağını karşılaştırmış ve örneğin parmakları üzerine yükselen bir insan figürünün hareketini kullanmıştır. Sanatçının yapmış

olduğu sinirli insan tiplerini de insan ve hayvan karşılaştırmasına dayalı anatomi çalışmaları ile çok yakından alakalıdır. Leonardo mühendislikle alakalı yaptığı ve düşündüğü çalışmaları da insan bedenine uyarlamıştır. Bir bütün olarak insan bedeninin uzuvlarını dayanak noktaları çevresinde dönen kaldıraçlar gibi düşünmüştür. Örneğin aşıl tendonuna yakın topuk kısmında kalkaneus'un bacağı kaldırma hareketini incelemiştir. Costa'ların ve kasların destekledikleri column vertebra'yı ipi ve yelkeniyle tıpkı bir gemi direği ile karşılaştırmış ve doğadaki benzetmelerden sıkça yararlanmışır. Kalbi ısı üreten bir yapısı olduğundan dolayı fırına benzetmiştir. Nefes alıp veriş esnasında göğüs kafesinin inip kalkmasını makara ucunda bulunan ağırlık vasıtası ile kalkan bir çubuğa benzetmiştir. Bu benzetmelerini başın, uzuvların ve gövdenin hareketlerine de uygulamıştır. Günümüze kadar bu çalışmaların hepsi ulaşmamış olmakla beraber mevcut olan çizimler New York'taki Morgan Kütüphanesinde Huygens Kodeks'inde bulunmaktadır(Wallace, 2015:144-146). Leonardo'nun yaklaşık iki yüz sayfa anatomi çizimi sayfası Windsor Şatosu Kraliyet Kütüphanesinde bulunmaktadır. Çizimler, sanat ve bilimin mükemmel işbirliğini ve uyumunu göstermektedir. Leonardo'nun adanmışlık boyutunda hayatı boyunca büyük bir önem ve titizlik göstererek üzerinde çalıştığı anatomi incelemeleri hayranlarının da büyük beğenisini kazanmıştı. 1517 yılında Aragon Kardinali ile birlikte Leonardo'yu görmeye gelen Antonio de Beatis bu çalışmalar için şu ifadeleri kullanmıştır: “Bu centilmen, insan bedeninin ayrıntılarını şimdiye kadar hiç kimsenin çizmediği kadar detaylı bir şekilde çizmiştir. Bunu kendi gözlerimizle gördük ve bu çizimleri için kadın ve erkek otuz civarında bedeni incelediğini gördük.”(Yetkin, 1966:15,17).

Leonardo da Vinci'nin Anatomi Çalışmalarını Sanat ile İlişkilendirmesi

Leonardo tüm sanat hayatı boyunca yapmış olduğu bu anatomik çalışmaları desteklemek üzere neden iskelet ve kas çalışmasının önemli olduğunu şu cümleleri ile ifade etmiştir: “İyi bir ressamın hareket ve ifadeleri çizebilmesi için sinir, kemik ve kas anatomisini iyi bilmesi zorunludur. Ancak bu şekilde hareket halindeki bedeni doğru çizebilir.” Leonardo “Resim Bedeni Üzerine Tezler” isimli eserinde bu düşünceleri açıklamış ve gerçek insan bedeni üzerinde yapılacak olan incelemelerin sanatçı için ne kadar gerekli ve önemli olduğunu vurgulamıştır (Lepori, 2005:20-21). Leonardo'nun anatomi araştırmaları sanatsal çalışmalarda karşılığını bulduğu oranda başarılı olmuştur. İnsan bedenini bu kadar çok ayrıntılı incelemesinin altında yatan birincil sebep bilimsel merakını doyuma ulaştırmak ikincisi insan anatomisinde keşfettiklerini sanata uygulayabilmek olmuştur. Leonardo, özellikle sanatta gelenekçi olmayı kabul etmemiş ve eskileri öğrenmekle beraber onları tekrardan kaçınmıştır. Giotto'nun, Massacio'nun veya hocası Verrocchio'nun çizimlerindeki figürlerin anatomik yapısı, yüzlerdeki anatomik yapı ve karakteristik ifadeler onun için asla yeterli olmadı. İnsanı daha doğru daha realist ve daha karaktersitik nasıl çizebileceğini keşfetmeye kendini adadı. Rönesans döneminin ünlü anatomisti Vesalius gibi yüzyıllardır süregelen kalıplaşmış ezber bilgileri kabul etmedi. Gerçeğe kendisini ulaşması gerektiğini biliyordu. Sanatı için alışagelmiş antik heykellerden ve eski kaynaklardan çalışmanın çok yetersiz bir metot olduğunu görmüştü. Kendisinden önce ve sonra gelen sanatçılardan (Donatello, Pollaiuolo, Cigoli, Raffaello, Alessandro Allori, Poussin, Guercino,) farklı olarak anatomi çalışmalarına katılmış ve kadavra çalışmaları yürütmüştü.

Leonardo da Vinci, “Last Super”, Fresk, 418x794cm, 1498, Santa Maria Del Grazia Manastırı

Leonardo için resim sanatının bu kadar önemi olmasının sebeplerinden birisi de nesnelerin temsili olarak görmesidir. Leonardo’ya göre insan hem içinde yaşadığı dünyayı tanımalı. Bu düşüncesini desteklemek üzere şu ifadeleri kullanmıştır: “Ressam, sinirlerin, adalelerin ve tendonların yapısını tanımayı öğrendiğinde, hangi sinirlerin hangi organın hareketini belirlediğini ve sayılarını da tam tamına bilecektir ve de hangi kasın, şiştiğinde, sinirin gerilimine yol açtığını ve hangi sinirlerin narin kıkırdaklara dönüştüklerinde o kası sarmalayıp içine aldığını... Böylece, çeşitli biçimlerde ve ayırım gerektirmeksizin, figürlerin farklı duruşları sayesinde, farklı kasları gösterebilir” (Tezcan, 2014:114, 116). Leonardo bu ifadelerinde bir ressamın, bir sanatçının aynı zamanda bir bilim adamı gibi davranması gerektiğini, bilimsel sebep-sonuç ilişkisiyle açıklamıştır. Da Vinci, bir sanatçı çizdiği kişinin karakterini yakalamak ve ruhuna erişebilmek istiyorsa öncelikle çok sağlam bir anatomi bilgisine sahip olması gerektiğini özellikle vurgulamıştır. Anatomi bir ressamın bir insanın kaslarını hareketlerini nasıl doğru bir şekilde çizebileceğinin yolunu çizmiştir.

Leonardo’nun figürlerine kazandırdığı yumuşaklık ve zarafetin sebebi, bir resmi yapmaya başlamadan önce gerçek yüzlerden onlarca portre çalışması yapmış olması, saatlerce sokaklarda insanların yüzlerini ve ruh hallerini izlemesi, en önemlisi ise anatomi çalışmalarının katkısı olmuştur. Yüzlerdeki kaslar, sinirler sanatçının zarif bir yüz yaratmasında anahtar rolü oynamıştır. Leonardo da Vinci, bir insanın kendisinin yapmış olduğu gözlemlere inanması gerektiğini ve anatomi çalışmadan asla gerçek bir figür resmi yapılamayacağına sonuna kadar inanan tutkulu bir sanatçı olmuştur (Öndin, 2015: 89). Özellikle “İsa’nın Son Akşam Yemeği adlı eserinde bu durum çok açıkça ortadadır. Santa Maria Della Grazia Manastırının yemekhane duvarına yapmış olduğu bu resmi yaparken günlerce düşünerek her yüzün karakteri ve ifadesini yakalamak için ne kadar çok gözlem yaptığı bilinmektedir. Figürlerin el, kol, beden hareketlerine kazandırdığı rahatlık ve yüzlerdeki ifadeler çok uzun süreli anatomi gözlemlerinin bir sonucudur. Batı Sanat Tarihinin babası sayılan ilk sanat tarihçisi ressam, mimar ve yazar Giorgio Vasari (1511-1574) özgün adıyla “Cimabue’den zamanımıza en mükemmel İtalyan Mimarlarının, Ressamlarının ve Heykeltıraşlarının Hayatları” kısaltılmış haliyle “Sanatçıların Hayatları” kitabında Leonardo’nun bir insanın portresini, karakterini analiz edebilmek için günlerce takip ederek izleyerek ve çizimlerini yaptığından, çıplak insan vücudu çalışabilmek için kimi zaman hamama gittiği kimi zaman evine atölyesine davet edip onları saatlerce gözlemlediği ve sonra çizmeye başladığından bahsetmiştir. Leonardo, insan ruhuna ve bu ruhun içinde taşıdığı yaşam ışığına en çok temas edebilen sanatçı olmuştur. Leonardo’nun insan bedenlerinde daima bir ruh derinliği kazandırmıştır. Bunu matematik bir kesinlik ve hiçbir ressamın yapamadığı model etme yeteneği ile başarmıştır. Bu başarısının sırrı gençlik dönemlerinde başladığı ve tüm hayatı boyunca bilimsel bir disiplin içerisinde sürdürdüğü anatomi çalışmalarıdır (Vasari, 2013:227). Dönemin önemli kaynaklarından birisi sayılan Leonardo da Vinci’nin “Trattato Della Pittura(Resim Üzerine)” yapıtında Yüksek Rönesans’ın estetiğe bakışı ve resim eleştirisine değinildiğini görmekteyiz. Leonardo sadece bir ressam değil ayrıca resim üzerine de bir sanat kuramcısıdır. Bu kitap sanatçının kuramcı kimliğini yansıtmaktadır. Leonardo da Vinci bu kitabında iyi bir ressamın eserinde sadece biçime değil, jest ve mimiklere yani ifadeyi yansıtması

bu hususlara da dikkat etmesi gerektiğini ifade etmiştir. Sanatçı yaptığı çalışmalarda biçimsel görüntünün özüne ulaşma çabası kaygısı içerisinde çalışmalarına hassasiyetle yaklaşmıştır. Bu sebeple onun çalışma disiplinini takip edenler Leonardo'nun bir fırça darbesinden sonra saatlerce bazen bütün gün geri çekilip resme bakıp düşündüğünü bu titiz çabanın sonucu olarak ta resimlerin çok uzun sürede bitirilebildiği gerçeğidir (Akkaya, 2014:51).

Leonardo da Vinci, "Portre Eksiz Çizimleri"

Leonardo'nun figürleri anatomik bir sağlamlık temelinde dönemin bütün sanatçıların çizdiklerinden daha narın, zarif ve tutku doludur. Hiç yorulmayan yapısı, tükenmeyen merakı, sürekli uyanıklık hali, ısrarcılığı, bilim ve sanatı birbiri ile kaynaştırması onun eşsiz bir Rönesans dâhisi olmasını sağlamıştır. Leonardo da Vinci Yüksek Rönesans'ın yüksek değerlerinin somutlaşmış bir halidir. Çok yönlülüğü kimi zaman anlaşılması güç birine onu çevirmiş olsa da hem yaşamında hem de ölümünden sonra da daima hakkında konuşulan üstün bir yetenek olarak görülmüştür. Vinci'nin anatomi çizimleri kalite bakımından, temsil ettiği değerler bakımından ve insan vücudunu makineye benzetmesi bakımından devrimsel bir durumdur. Bu durum Rönesans döneminde insan bedeninin bilimsel çözülüşüdür. Kesin, net ideal oranlara sahip insan formunun yaratılmasıdır. Rönesans ile birlikte ilk defa insanın bilimsel anlamda çizimi yapılmıştır. Leonardo yapmış olduğu kavrular üzerindeki kas ve iskelet çalışmaları sayesinde insan çizimine büyük yenilikler kazandırmış, anatomi ile oran-orantıyı bilimsel olarak bir araya getirmiştir (Davis, 2011:10-15,24). Bu yönüyle sanatçı bir ressamın insanı çizerken nasıl ve nelere dikkat etmesi gerektiğini kendi yapmış olduğu çalışmalarla ortaya koymuştur. Anatomi bilgisi sayesinde bir insanın yüzündeki kırışıklıklar ve kaslar mimikler bunların karakterde bıraktığı izlenimi yakalamak mümkün hale gelmiştir. Bir ressam olarak insan bedeninin doğru ve estetik olarak ifadesinde bilimsel araştırmalar sonucu elde edilmiş bilgilerin ışığında figürlerin daha ifadeci daha doğal ve daha doğru bir şekilde çizilebileceği Leonardo'nun çalışmalarında görülmüştür. Bu yönüyle sanat ve bilim birbirini tamamlayıcı bir rol üstlenmiştir.

Sonuç

Bu makalemizde spesifik olarak Leonardo da Vinci'nin anatomi ile ilgili çizimlerine yer verirken genel anlamda ise bilim ve sanat ilişkisinin anlam ve değerine vurgu yapılmaya çalışılmıştır. Bu noktada eserlerinin değeri ve kendi itibarı giderek artan Leonardo da Vinci'nin hakkı son yıllarda teslim edilmeye başlanmıştır. Hatta bilime yaptığı katkıların çok ciddi düzeylerde olduğu belki biraz abartılı şekilde de olsa on üç bin sayfalık defterleri günümüze ulaşmış olsaydı günümüz bilim ve teknolojisinin iki yüzyıl daha ilerde olabileceği görüşlerine de yer verilmiştir. İki yüz yıl sonra belki de gen mühendisliği, insan genomu anlaşılması, insan ömrünün aşırı uzatılması belki de ölümsüzlük arayışları, insan makine ilişkisi konularında insanlık tahmin edemeyeceğimiz bir yeni dünyanın içine girmiş olacaktır. Bilim ne kadar gelişirse gelişsin sanatsal yaratıcı süreçler kendi varlığını daima koruyacaklardır. Salt bilim ve teknolojinin geliştiği bir dünya acımasız canavarlar yetiştirerek insanlığın sonunu hazırlayabilir. Bu noktada günümüz dünyasında maalesef görmekteyiz ki bilim ve teknolojinin gelişimi ile ters orantılı olarak felsefe ve sanata duyulan ilgi ve bunlara verilen değer azalmaktadır. Nitetche'nin "sanat bilime devadır" görüşüne günümüzde büyük bir ihtiyaç duymaktayız. Sanatın ve felsefenin yok

edildiği bilim ve teknolojinin ve her şekilde gücü elde etmeye çalışan siyasi ve ekonomik sistemin dayatıldığı günümüzde inançlar üzerinden de tehlikeli senaryolar gündeme gelmektedir. Bu noktada sanat ve sanat eğitimi felsefe ve arka plana itilmiş tüm beşeri bilimler yeniden canlandırılmayı beklemektedir. İnsanlığın erdemli ve parlak bir geleceğinin planlanabilmesinin gereği budur. Leonardo da Vinci'nin yaşamı ve insanlığa kattığı tüm değerler ile birlikte Rönesans düşüncesinin bilim, kültür, sanat, eğitim sistemleri, düşünce sistemleri, aydınlanma ile ilgili insanlığın gideceği yolu belirlemesi ile yükselen batı uygarlığı ve bu uygarlık seviyesine ulaşmaya çalışan diğer uygarlıkların dünyasında sorgulamamız gereken temel gerçeklere dair aynı zamanda burada bir kesitte sunmuş bulunmaktayız. Çağdaş eğitim sistemlerinde gerek dünyada ve yurdumuzda insanlığın yeni bir hamle yapma gereği kaçınılmaz olmuştur. Bilimin, felsefe, kültür ve sanattan kopuk tüm girişimlerin insanlığın tam bir felaketine yol açacağı gerçeği artık başta gelişmiş ülkeler olmak üzere dünyanın her yerinde idrak edilmeye başlanmıştır. Anatomi çalışmalarının olmadığı bir sanat ve sanat eğitimi sanatsal özgürlüğe yaratıcılığa ve sanatın her şeyi sorgulayan hayati bir etkileşim aracı olduğu gerçeğine ters düşmektedir. Bu mücadele ortaçağ dünyasının anatomi ile ilgili koyduğu yasaklara Rönesans dünyasındaki materyalist bir düşünce ile direnildiğini çok açık izlemekteyiz. Bunun ardından Hollandalı sanatçı Rembrandt'ın on yedinci yüzyılda ki "Dr.N.Tulp'un Anatomi Dersi" adlı yapıtında ifadesini bulduğu gibi tıp bilimi bağınaz düşünceye zafer kazanarak resmen kadavrular üzerinde bilimin gereği çalışmaların yolu açılmıştı sonraki yüzyıllarda Fransız devrimi ve sonraki özgürlükçü mücadeleleri tetiklediği yeni bir dünyada bilim ve teknoloji bugünkü düzeye erişmiştir. Bir tıp fakültesi için kadavra üzerinde anatomi etüt yapmak ne kadar değerli ise bir sanatçı içinde nü çalışmaları yapması insan denen varlığın yapısı, işlevi ve anlamının kavranabilmesi ve geliştirilebilmesi için aynı derecede önemlidir. Anatomi tıpta serbest sanatta yasak diye bir zihniyet olamaz. Bu makalemizde göstermeye çalıştığımız bu durum tüm gerçeklerle çelişir. Bu mücadelenin en etkili kahramanlarının başında gelen Leonardo da Vinci bilimi, sanatı, özgür düşünceyi ve ruhu özümsemiş yaşam mücadelesi sonucunda bıraktığı miras ile hala ışığı yaymaya devam etmektedir. Leonardo da Vinci'nin gerek anatomik çalışmaları gerekse bunlardan yağmış olduğu bilimsel çıkarımlar kendinden sonra da tüm sanatçılara rehber olmuştur. Sanatın anlamını bilimsel yönüyle zenginleştirmiş ve sağlam temeller üzerine kurmuş bir sanatçı olarak Leonardo'nun anatomik keşifleri tüm insanlığın en önemli tarihi zenginlik kaynaklarından. Bilim ve sanat, Leonardo da Vinci ile tek bir bütün olmuş sanatçının özverili çalışmaları sonucunda tüm insanlık tarihi boyunca hiç olmadığı kadar sanat ile bilim birbirini kucaklamıştır. Onun bilimsel merakı, sanatsal ifade gücü ve eşsiz yaratıcılığı eserlerine yansarak günümüze çok önemli bir miras bırakmıştır. O da sanat ve bilimin ortak mirası Leonardo da Vinci anatomisi olmuştur. Leonardo da Vinci anatomisi onun tüm sanatsal eserleri ve tüm bilimsel anatomi çalışmalarıdır.

Kaynakça

- Akar, Mahbube. Tıp Eğitiminde Görsel Sanatın Etkisi. İstanbul: Sosyoloji Dergisi. 2015.
- Akkaya, Tayfun. Akademik ve Disiplinlerarası Sanat Eleştirisi Kuramı. İstanbul: Arkeoloji ve sanat. 2014. 24, 50-51.
- Altuna, Sadun. Ünlü Ressamlar Hayatları ve Eserleri. İstanbul: Hayalperest Yayınevi. 2013. 20.

- Bramly, Serge. Leonardo da Vinci. Asena Sarvan ve Can Utku (Çev.). İstanbul: Agora Kitaplığı. 2005. 13,15, 81-82, 86.
- Castelli, Patricia. Rönesans Estetiği. Ankara: Dost Kitabevi. 2005. 51.
- Cumming, Robert. Sanat, Resim, Heykel, Sanatçılar, Üsluplar, Ekoller. Ayşe Işın Önal ve Aslı Çetinkaya(Çev.). İstanbul: İnkılap Kitabevi. 2008.132-133.
- Davis, Senem. Sanatsal Anatomi Tekniklerine Dair Her Şey. Mehmet Karaosmanoğlu (Çev.). İstanbul: İnkılap kitabevi. 2011.10-15,24, 42-43, 66-67, 92-93.
- Emison, Patricia. Leonardo da Vinci. Engin Süren (Çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi. 2017. 13.
- Erdoğan, Candil Firdevs. Sanatın büyük ustaları, Leonardo da Vinci. İstanbul: Hayalperest. 2015.17, 19.
- Gombrich, Ernst Josef Hans. Sanatın Öyküsü. Bedrettin Cömert (Çev.). İstanbul: Remzi kitabevi. 1972. 183, 222.
- Kolektif. Leonardo Sanat ve Bilim. Nazan Tezcan (Çev.). İstanbul: Boyut Yayın. 2014. 111, 114, 116, 118, 120, 125.
- Lepori Raul Luis Dr. Anatomi Sanat Atlası. İstanbul: AND danışmanlık, eğitim Yayıncılık Organizasyon Ltd. Şti. 2005. 20-21.
- Lunde, Paul. Şifereler, İşaretler, Semboller, Kodlar, Gizli Diller. Duygu Akın (Çev.). İstanbul: NTV. 2013. 77.
- Ortuğ, Gürsel. Antik Çağdan Rönesans'a Anatominin Kısa Tarihi. Samsun: Ceylan Ofset. 2013. 132,135.
- Öndin, Nilüfer. Rönesans Düşüncesi ve Resim Sanatı. İstanbul: Hayalperest. 2016. 89,309.
- Peccatori, Stefano ve Zuffi, Stefano. ArtBOOK Leonardo da Vinci. Özge Özbek (Çev.). Ankara: Dost kitabevi. 2006. 82.
- Vasari, Giorgio. Sanatçıların Hayat Hikâyeleri. Elif Gökteke (Çev.). İstanbul: Sel. 2013. 227.
- Vezzosi, Alessandro. Leonardo da Vinci Evren Bilimi ve Sanatı. Nami Başer (Çev.). İstanbul: Yapı kredi. 2009. 113-114, 135.
- Yetkin Kemal. Suut. Leonardo da Vinci sanatı. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.1966. 15, 17.
- Wallace, Marina. 30 Saniyede Leonardo da Vinci. Kadir Yiğit Us (Çev.). İstanbul: Caretta. 2015. 138,140,144,146.

ULUSLARARASI SÖZLEŞMELERİN POLİTİKA ETKİNLİĞİNİN ÖLÇÜLMESİ: AB ÜLKELERİ VE TÜRKİYE İÇİN ÇEVRESEL ETKİNLİK ANALİZİ Yağmur KARA¹

Özet

Bu çalışmada Avrupa Birliğine üye 19 ülke ve Türkiye'nin çevresel etkinliklerinin karşılaştırmalı analizi Veri Zarflama Analizi yöntemi ile incelenmiştir. Analizde kullanılan göstergeler; sülfür emisyonları, toplam kömür ve petrol tüketimi, nüfus, gayri safi yurtiçi hâsıla ve doğal gaz tüketimidir. Analiz sonuçlarına göre ölçeğe göre sabit getiri (CRS) varsayımı altında 1997 yılı için Avusturya, Macaristan, Litvanya, Hollanda, Romanya, İsveç ve Türkiye etkin ülkeler iken, Çek Cumhuriyeti, Polonya ve Yunanistan en az etkin ülkeler olmuşlardır. Ölçeğe göre değişen getiri varsayımı (VRS) altında ise Fransa, İtalya ve Birleşik Krallık da aynı zamanda etkin çıkmıştır. 2007 yılı için CRS varsayımı altında yapılan analizde Avusturya, Bulgaristan, Macaristan, İtalya, Litvanya, Hollanda, Romanya, İsveç, Birleşik Krallık ve Türkiye etkin iken VRS varsayımı altında Danimarka ve Fransa etkindir. Yine 2007 yılı için Polonya ve Çek Cumhuriyeti en az etkin ülkeler olmuşlardır. Yapılan karşılaştırmada hava kirliliği ile mücadele için atılan adımlar sonucunda ülkelerin çevresel etkinliklerini arttırdıkları görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Veri Zarflama Analizi, Sülfür Emisyonları, Çevresel Etkinlik, Fosil Yakıt Tüketimi

JEL Sınıflandırma Kodları: Q53, Q56, Q58

MEASURING POLICY EFFICIENCIES OF INTERNATIONAL CONVENTIONS: ENVIRONMENTAL EFFICIENCY ANALYSIS FOR EU COUNTRIES AND TURKEY

Abstract

The aim of this study is examining the environmental activities of the 19 countries of the European Union and Turkey by Data Envelopment Analysis method. The indicators considered in the analysis are Sulphur emissions, total coal and oil consumption, population, gross domestic product, and natural gas consumption. According to the results; Austria, Hungary, Lithuania, Netherlands, Romania, Sweden, Turkey were efficient in 1997 while the Czech Republic, Poland, and Greece were least efficient under constant returns to scale (CRS) and together with these countries, under variable rates to scale (VRS) assumption France, Italy, and the United Kingdom are also efficient. For the year 2007, Austria, Bulgaria, Hungary, Italy, Lithuania, Netherlands, Romania, Sweden, United Kingdom, and Turkey are considered efficient under CRS assumption and under VRS assumption Denmark and France became efficient. Poland, Greece and Czech Republic have rated as the least efficient in 2007 again. In comparison, it is observed that the countries have increased their environmental activities as a result of the steps taken to fight against air pollution.

Keywords: Data Envelopment Analysis, Sulphur Emissions, Environmental Efficiency, Fossil Fuel Consumption

JEL Classification Codes: Q53, Q56, Q58

---

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi İİBF Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, e-posta: ykara@mu.edu.tr

1. GİRİŞ

Hava kirliliği devletlerin siyasi sınırları çerçevesinde değerlendirebilecekleri ve tek başlarına çözüm arayacakları bir kirlilik türü değildir. Bu nedenle hava kirliliği ile ilgili yapılacak tahlillerde, değerlendirmelerde ve oluşturulacak politikalarda sınır ötesi bir bakış açısının sağlanması gerekmektedir. Hava kirliliğinin kaynağı ve miktarı kadar kirliliğin coğrafi sınırları aşan yapısı sorunun çözümünde uygulanacak politikaların bu bakış açısı ile oluşturulmasını zorunlu kılmaktadır.

Bu çalışmada Stockholm Konferansı sonuç bildirgesinde yer alan 21. Maddenin sınır ötesi vurgusu temel alınarak hazırlanan Uzun Menzilli Sınırlar Ötesi Hava Kirliliği Sözleşmesi'nin (UMSHAK) ve protokollerinin etkinlik sonuçları ölçülmek istenmektedir. Bu amaçla çevresel etkinlik bakış açısından sülfür emisyonları, toplam kömür ve petrol tüketiminin; nüfus, GSMH ve doğal gaz ile makro düzeydeki ilişkisi incelenmiştir. Kullanılan göstergelerden sülfür emisyonları ile toplam kömür ve petrol tüketimi analiz girdi tarafında yer alan göstergeler iken; nüfus, gayri safi milli hâsıla ve doğal gaz tüketimi çıktı tarafında yer alan göstergeler olarak değerlendirilmiştir. Sülfür emisyonları ve fosil yakıt tüketimi istenmeyen girdiler olduğundan girdi minimizasyonu yaklaşımı benimsenmiştir. Analiz yılları olarak uluslararası girişimlerin uygulamaya konulan çevre politikalarının etkilerini karşılaştırabilmek için son protokol olan Gothenburg Protokolü'nün imzalanmasından önceki 1997 yılı ile Protokolün yürürlüğe girmesinden sonra etkileri görebilmek için 2007 yılları seçilmiştir. Her iki yıl için seçili ülkelerin performansları değerlendirilmiştir. Ayrıca tartışma bölümünde, literatürde benzer ülke grupları ile karşılaştırma yapan çalışmalar ile ortak sonuçlar karşılaştırılmıştır. Analizde kullanılan örnekleme 19 Avrupa Birliği ülkesi ve Türkiye olmak üzere toplamda 20 ülke bulunmaktadır.

2. UZUN MENZİLLİ SINIRLAR ÖTESİ HAVA KİRLİLİĞİ SÖZLEŞMESİ

UMSHAK, ilk olarak azot oksit ve kükürt oksit emisyonlarına yönelik olarak imzalanmış ve yıllar içinde hava kirleticilerinin çeşitleri açısından genişletilmiş ve ilave protokollerle güçlenmiş bir sözleşmedir. Sözleşme ilk çıkışında konulan hedeflerin tutturulması açısından başarılı bir süreci temsil etmekle beraber değişen koşullara karşı ilave protokoller yardımı ile kendisini uyarlaması ve geliştirmesi açısından başarılı ve dinamik bir rejim örneği olarak ele alınabilir (Orhan, 2012, s. 127). 1979 yılında imzalanan sözleşme 1983 yılında yürürlüğe girmiştir. Türkiye söz konusu anlaşmaya ve protokollerden yalnızca ilkinde taraf olmuştur. Aşağıda yer alan Tablo 1 başta sözleşmenin imzalanmasını takiben eklenen protokolleri ve ilave olarak bu protokollerin imzalanma ve yürürlüğe girme tarihleri ile protokollere imza atan ve taraf olan ülke sayılarını göstermektedir. Buna göre yıllar içinde eklenen protokollerle birlikte bu protokollere imza atan ülkelerin sayısının artmakta olduğu görülmektedir.

Tablo 1. Uzun Menzilli Sınırlar Ötesi Hava Kirliliği Sözleşmesi Ek Protokolleri

Protokol Adı	İmzalanma Tarihi	Yürürlüğe Girme Tarihi	İmzalayan Ülke	Taraf Ülke
Avrupa'da Hava Kirlleticilerinin Uzun Menzilli İletiminin İzlenmesi ve Değerlendirilmesine Yönelik İşbirliği Programının Uzun Vadeli Finansmanı Protokolü (EMEP)-Cenevre Protokolü	28 Eylül 1984	28 Ocak 1988	22	47
Sülfür Emisyonlarının Azaltılması veya Sınır Aşan Akımlarının En Az %30 Azaltılması Protokolü-Helsinki Protokolü	8 Haziran 1985	2 Eylül 1987	19	25
Nitrojen Oksitlerin Kontrolü ve Sınır Aşan Akımları- Sofya Protokolü	31 Ekim 1988	14 Şubat 1991	25	35
Uçucu Organik Bileşiklerin Emisyonlarının Kontrolüne İlişkin Protokol- Cenevre Protokolü	18 Kasım 1991	29 Eylül 1997	23	24
Sülfür Emisyonlarının Daha Fazla Azaltılması Protokolü- Oslo Protokolü	14 Haziran 1994	5 Ağustos 1998	28	29
Ağır Metaller Protokolü- Aarhus Protokolü	24 Haziran 1998	29 Kasım 2003	35	34
Kalıcı Organik Kirleticiler Hakkındaki Protokol- Aarhus Protokolü	24 Haziran 1998	23 Ekim 2003	36	33
Asitleşme, Ötrifikasyon ve Yer Seviyesi Ozon Kirliliğinin Azaltılması Protokolü- Gothenburg Protokolü	30 Kasım 1999	17 Mayıs 2005	31	27

Kaynak: (UNECE, 2018)

Başta enerji üretiminde olmak üzere yüksek oranlarda fosil yakıt kullanımı küresel ısınmaya, kirlenmeye ve gazların yoğunluğunun artmasına ve asit birikimine sebep olmaktadır. Söz konusu kirlenmeye; gaz kirlenmeye (SO₂, NO_x, CO, Ozon, VOC vb.), kalıcı organik kirlenmeye (dioksinler vb.), ağır metaller (kurşun, civa vb.) ve partikül madde olmak üzere farklı kategorilerde sınıflandırılmaktadır (Kampa & Castanas, 2008, s. 362-363). Çevresel gaz kirlenmeye dikkate alındığında sülfür en tehlikeli kirlenmeye birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Atmosferdeki toplam sülfür miktarının %98'i insan kaynaklıdır ve temel olarak enerji üretiminde fosil yakıtların kullanılması nedeniyle salınmaktadır. Hava kalitesi ve çevre üzerinde çok büyük etki yaratan sülfür oksitleri (SO_x) kömür ve yüksek sülfürlü sıvı yakıtların

yakılmasının yanı sıra endüstriyel üretim ve madeni cevherlerin eritilmesi esnasında da salınmaktadır. Dolayısıyla ekonomik faaliyetlerde kaynakların dağıtımında SO_x emisyonlarının azaltılmasına odaklanılması önemlidir (Godish, 2004). Volkanlar gibi doğal yollardan salınan sülfür emisyonları ise toplam SO₂ emisyonlarının yalnızca %2'lik kısmının sorumlusudur (Kampa & Castanas, 2008, s. 363). Tablo 1'de yer alan protokoller arasında sülfür emisyonlarına yönelik olan ilk protokol Helsinki Protokolü olarak da adı geçen Sülfür Emisyonlarının Azaltılması veya Sınır Aşan Akımlarının En Az %30 Azaltılması Protokolü, ikincisi Sülfür Emisyonlarının Daha Fazla Azaltılması Protokolü'dür. Bir diğeri ise Asitleşme, Ötrifikasyon ve Yer Seviyesi Ozon Kirliliğinin Azaltılması Protokolü'dür. Gothenburg Protokolü olarak da bilinen son protokolün de kabulü ile 1990 yılı itibarıyla aside olmuş 93 milyon hektar alanın 15 milyon hektara, ötrifikasyonun 165 milyon hektardan 108 milyon hektara düşmesi hedeflenmiştir. Ayrıca 20 yıl içinde 2,3 milyon kişinin ozon kaynaklı ölümünün önüne geçileceği tahmin edilmiştir (UNECE, 2007, s. 36). Protokol yalnızca emisyon limitleri için sıkı sınır değerleri belirlemekle kalmayıp emisyonların kaynakları (örneğin yanma tesisi, elektrik üretimi, ulaşım) ve emisyonları azaltmak için kullanılacak en iyi alternatif ve tekniklerin kullanılmasını da gerekli kılmaktadır. Gothenburg Protokolü ayrıca 4 Mayıs 2012'de yenilenecek genişletilmiş, ilave olarak partikül maddelerde de indirim hedefleri konulmasına karar verilmiştir.

Çok sayıda ülkenin bir araya gelerek üzerinde uzlaşa sağladıkları sülfür emisyonları ile mücadele uygulamada da etkisini göstermiş ve 1990-2011 yılları arasında Avrupa Birliği'nde sülfür oksit (SO_x) emisyonları %74 azalmıştır. 2011 yılı için SO_x emisyonlarındaki azalmanın %58'i enerji üretimi ve dağıtım sektörü, %20'si sanayide enerji kullanımı ve %15'i ticari, kurumsal ve hane halkı sektörleri tarafından sağlanmıştır. Bu azalmanın altında üç temel değişiklik yer almaktadır. Bunlardan ilki enerji üretiminde yüksek sülfür içeren yakıtlardan, doğal gaz gibi düşük sülfür içeren yakıtlara geçilmesi; ikincisi endüstriyel tesislerde baca gazı kükürt artıma teknolojilerinin yaygınlaştırılması ve son olarak yakıtların kükürt içerikleri ile ilgili yürürlüğe giren direktiflerdir (Eurostat, 2018, s. 2).

3. LİTERATÜR TARAMASI

Enerji üretimi ve tüketiminin çevre üzerinde yarattığı baskı oldukça geniştir. Söz konusu ilişkiyi VZA yöntemini kullanarak, farklı kirletici gazlar ile için oluşturulmuş modeller literatürde yer almaktadır. Ramanathan (2002) ülkelerin etkinliklerini karşılaştırmak için CO₂ emisyonları, enerji tüketimi ve ekonomik aktivite değişkenlerini kullanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre Lüksemburg, Norveç, Sudan, İsviçre ve Tanzanya en etkin ülkeler olarak karşımıza çıkarken Polonya, Romanya, Çek Cumhuriyeti ve Güney Afrika'nın en az etkin ülkeler olduğu bulunmuştur.

Literatürde ekonomik değişkenler ile sülfür emisyonları arasındaki ilişkiye odaklanan çalışmalar da mevcuttur. Barla ve Perelman (2005) endüstrileşmiş 12 OECD ülkesinin 1980-1992 yılları arasındaki etkinliğini SO₂ açısından incelemekle birlikte, ülkelerin sülfür emisyonlarını azaltmalarının etkinlik artışı ve teknik etkinlik performansına odaklanmışlardır. VZA yöntemi de bu amaçla Malmquist endeks oluşturmakta kullanmıştır. Sonuçlar SO₂ emisyonlarını azaltmanın üretim etkinliğini arttırmak üzerinde herhangi bir etki yaratmadığını ortaya koymaktadır.

Yaisawarng ve Klein (1994) benzer bir modeli SO₂ kontrolü etkilerinin etkinlikte yarattığı değişimi ABD’de yer alan 61 kömür yakan elektrik santrali örneklemini ile 1985-1989 yılları için yine VZA Malmquist endeks oluşturarak hesaplamışlardır.

Kimi çalışmalarda en önemli kirleticilerden kabul edilen NO_x, SO_x ve CO₂ bir arada değerlendirilmiştir. Fare, Grosskopf ve Hernandez-Sancho (2004) 17 OECD ülkesinin 1990 yılı için çevresel indeksini geliştirmişlerdir. Çalışmada GSMH, enerji tüketimi, işgücü, sermaye stoku ile CO₂, NO_x ve SO_x emisyonları göstergeleri kullanılmıştır. Gavurova v.d. (2018) CO₂, SO_x ve NO_x’i istenmeyen çıktı olarak aldıkları çevresel etki performansı modelini 1995-2015 yılları için OECD ülkelerine uygulamışlardır. Uluştıkları genel sonuca göre OECD ülkelerinin çevresel performansları artmıştır. Ülkeler arası karşılaştırmada ise Fransa, İtalya, İsviçre en etkin ülkeler iken Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya ve Slovakya en az etkin ülkeler olarak tespit edilmişlerdir.

4. YÖNTEM

4.1. Veri Zarflama Analizi

Veri Zarflama Analizi (VZA), temelleri Farell (1957) tarafından atılmış ve Charnes, Cooper ve Rhodes (1978) tarafından geliştirilmiş, karar alma birimlerinin göreceli etkinliklerini ölçmede kullanılan bir doğrusal programlama tabanlı bir yöntemidir. Yöntemde her karar biriminin aynı girdileri kullanarak aynı çıktıları elde ettikleri kabul edilirken, karar birimleri arasındaki karşılaştırma referans karar birimlerine göre yapılır. VZA her bir karar birimini ayrı olarak ele alır ve etkinliklerini tanımlar.

Girdileri temsilen I, çıktıları temsilen J ve karar birimlerinin sayısı için n kullanıldığı durumda karar birimi m; x_{im} girdilerini y_{jm} çıktılarına dönüştürdüğü varsayıldığında m. karar biriminin etkinlik koşulu, çıktıların ağırlıklı toplamının, girdilerin ağırlıklı toplamına oranıdır. Her bir karar biriminin etkinliğini ölçmekte kullanılacak denklem Eşitlik 1’de gösterilmektedir. Eşitlikte v çıktıların ağırlıklarını, u ise girdilerin ağırlıklarını temsil etmektedir.

$$E = \frac{\sum_{j=1}^J v_{jm} y_{jm}}{\sum_{i=1}^I u_{im} x_{im}} \quad (1)$$

Buna göre;

$$0 \leq \frac{\sum_{j=1}^J v_{jm} y_{jn}}{\sum_{i=1}^I u_{im} x_{in}} \leq 1 \quad n=1,2,\dots,N$$

$$v_{jm}u_{im} \geq \varepsilon, \quad i=1,2,\dots,I, \quad j=1,2,\dots,J$$

Analizde m. karar biriminin etkinlik skorunun 1 olması birimin etkinlik koşulunu karşıladığı, skorun 1 olmaması etkinlik koşulunu karşılamadığı şeklinde değerlendirilir. Pay veya payda denkleminde bir birim ise, nesnel fonksiyon doğrusal hale gelir. Bu şekilde, bir doğrusal programlama problemi çözülebilir. Payın 1 olması durumunda problem girdi minimizasyonuna dönüşürken, diğer yanda paydanın 1 olması çıktı maksimizasyonuna dönüşür.

Çevresel performans ölçümü bağlamında, geleneksel VZA modellerinde kullanılan tüm çıktıların maksimize edilmesi gereken geleneksel varsayım, üretim sürecinde istenmeyen çıktılar oluşması durumunda uygun değildir (Zhou, Poh, & Ang, 2007, s. 2). Bu nedenle çalışmada SO_x emisyonlarının minimizasyonu istendiğinden girdi odaklı VZA tercih edilmiştir. Ölçeğe göre sabit getiri CCR modeli (Charnes, Cooper, & Rhodes, 1978) teknik etkinlik ve ölçek etkinliğini de içermektedir. Ölçeğe göre değişken getiri BCC modeli (Banker, Charnes, & Cooper, 1984) etkinliğin kaynağının yalnızca teknik etkinlikten kaynaklandığını varsayar. Etkinlik skoru oranı

$$S_m = \frac{q_{CCR}}{q_{BCC}} \text{ m. ülkenin görel ölçek etkinliğini ölçer.}$$

DEA CRS Ölçeğe Göre Sabit Getirili ve Girdi Odaklı VZA Modeli

s.t. min θ

$$\sum_{i=1}^I u_{im} x_{im} \leq \theta x_{i0} \quad i=1,2,\dots,I$$

$$\sum_{j=1}^J v_{jm} y_{jm} \geq y_{j0} \quad j=1,2,\dots,J$$

$$v_{jm}, u_{im} > 0 \quad m \in 1,2,\dots,N \quad (2)$$

$\sum_{j=1}^J v_j, \sum_{i=1}^I u_i = 1$ kısıtı model (2)'yi model (3)'e dönüştürür.

DEA VRS Ölçeğe Göre Değişken Getirili ve Girdi Odaklı VZA Modeli

Min $Z_0 = \theta$

$$\sum_{j=1}^J v_j y_{jm} \geq Y_j, j=1,2,\dots,J$$

$$b_i - \sum_{m=1}^M u_m x_{im} \leq \epsilon, i=1,2,\dots,I$$

$$\sum_{j=1}^J v_j + \sum_{i=1}^I u_i = 1, m \in 1,2,\dots,N \quad (3)$$

4.2. Veri

Çalışmada uygulanacak çevresel performans modelinin girdileri olarak SO_x emisyonları ve toplam kömür ve petrol tüketimi minimize edilecek göstergeler; GSMH, nüfus ve doğal gaz tüketimi çıktı ayağı olarak seçilmiştir. Göstergelere ait istatistikler farklı kaynaklardan elde edilmişlerdir. GSMH ve nüfus verileri Dünya Bankası'nın "Dünya Kalkınma Göstergeleri"nden (Dünya Bankası, 2010) ve toplam kömür, petrol ve doğal gaz istatistikleri 2009 BP Dünya Enerji Raporu'ndan (BP, 2009) elde edilmiştir. Söz konusu raporlarda geçmişe dönük istatistiksel veriler yer aldığından, analiz için seçilen 1997 ve 2007 yıllarına ait istatistikler bu raporlardan alınmıştır. SO_x verileri ise Birliğin istatistik kurumu Eurostat tarafından yayınlanmadığından, Stern (2010) tarafından yapılan hesaplamalar kullanılmıştır. Çalışma Avrupa Birliği ülkelerinden 19 tanesini kapsamaktadır. Avrupa ülkelerinin hepsine ait sülfür verileri mevcut olmadığı için birlik ülkelerinin tamamı analize dâhil edilememiştir. Birliğe aday ülke konumundaki Türkiye, bu süreç kapsamında çevresel etkinlik hesaplarının yapılabilmesi ve gelişmesinin gözlemlenebilmesi için örnekleme dâhil edilmiştir. Analizde VZA yönteminin uygulanmasında DEAP (Data Envelopment Analysis Program) bilgisayar programı kullanılmıştır. VZA uygulayabilmek için ihtiyaç duyulan en az karar birimi sayısı "2*Girdi sayısı*Çıktı Sayısı" çarpımı kadar olmalıdır. Söz konusu koşul 20 adet karar birimi ile karşılanmaktadır.

4.3. Bulgular

Analizden elde edilen sonuçlar Tablo 2'de yer almaktadır. 1997 yılında CRS varsayımı altında etkinliği sağlamış olan ülkeler Avusturya, Macaristan, Litvanya, Hollanda, Romanya, İsveç ve Türkiye'dir. Bu etkinlik sonucu göstermektedir ki; bu ülkeler daha az SO_x emisyonu, toplam kömür ve petrol tüketimi ile daha fazla çıktı elde etmektedirler.

CRS varsayımı altında teknik etkinlik ve ölçek etkinliği birlikte karşılanmaktadır. VRS etkinlik ölçümü ise salt teknik etkinliği ölçmektedir. Hesaplamalar VRS varsayımı altında tekrarlandığında yukarıda etkinliği sağlamış ülkelere ilave olarak Fransa, İtalya ve Birleşik Krallık da etkin çıkmışlardır. Bu üç ülke en ideal ölçek büyüklüğünde faaliyet göstermemektedirler. Aynı yıl için en az etkin ülke Çek Cumhuriyeti olmuştur. Daha önce de belirtildiği gibi ölçek etkinliği CRS/VRS oranı ile ölçülmektedir. Birim ölçek etkinliği ülkenin en etkin üretkenlik ölçeğinde olduğunu göstermektedir. Buna göre 1997 yılında Avusturya,

Bulgaristan, Macaristan, Litvanya, Hollanda, Romanya, İsveç ve Türkiye bu etkinliği sağlamışlardır.

2007 yılı incelendiğinde CRS varsayımı altında 1997 yılında etkinliği sağlamış olan ülkelere ilave olarak Bulgaristan, İtalya ve Birleşik Krallık da etkinliklerini geliştirmişlerdir. VRS varsayımına göre 1997 yılında etkinliği sağlamış olan ülkelere ilave olarak Danimarka ve Bulgaristan da etkinliklerini arttırmışlardır. Ölçek etkinliği 1997 yılı ile kıyaslandığında İrlanda ve Birleşik Krallığın da etkinliklerin arttırdıkları görülmüştür. 2007 yılı için Çek Cumhuriyeti ve Yunanistan en az etkinlik skorunu elde etmiş ülkeler olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

Tablo 2. Etkinlik Sonuçları

Ülkeler	1997			2007		
	CRS	VRS	ÖLÇEK	CRS	VRS	ÖLÇEK
Avusturya	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000
Bulgaristan	0,611	0,611	1,000	1,000	1,000	1,000
Çek Cumhuriyeti	0,362	0,388	0,931	0,386	0,387	0,997
Danimarka	0,704	0,733	0,961	0,882	1,000	0,882
Finlandiya	0,630	0,690	0,914	0,595	0,641	0,928
Fransa	0,995	1,000	0,995	0,965	1,000	0,965
Yunanistan	0,497	0,508	0,979	0,364	0,373	0,974
Macaristan	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000
İrlanda	0,775	0,936	0,827	0,803	0,892	0,900
İtalya	0,904	1,000	0,904	1,000	1,000	1,000
Litvanya	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000
Hollanda	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000
Polonya	0,402	0,427	0,941	0,411	0,521	0,789
Portekiz	0,675	0,694	0,973	0,645	0,673	0,959
Romanya	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000
Slovakya	0,880	0,900	0,978	0,696	0,715	0,972
İspanya	0,665	0,668	0,997	0,523	0,587	0,890
İsveç	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000
Birleşik Krallık	0,836	1,000	0,836	1,000	1,000	1,000
Türkiye	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000

5. Tartışma

Analizden elde edilen bulgular literatürde enerji üretimi ve tüketiminin çevresel performans üzerindeki ilişkisini farklı kirletici gazlar açısından ve VZA yöntemini kullanarak inceleyen çalışmalarla karşılaştırıldığında, etkinliğe ulaşan ya da daha az etkinlik performansı gösteren ülkeler açısından benzerliklerle karşılaşılmaktadır. Her ne kadar farklı ülke grupları ve farklı türde gaz kirleticiler ile çalışılıyor olsa da genel bir ifade ile enerji ve çevresel performans değerlendirmelerinde etkinlik ve daha az etkinlik gösteren ülkelerin benzeştiği görülmektedir. Polonya ve Çek Cumhuriyeti, farklı yıllar için yapılan, gerek tek başına CO₂ emisyonlarının kullanıldığı çalışmalarda (Ramanathan, 2002) gerekse SO_x ve NO_x'nin de dâhil edildiği çoklu kirleticiler için yapılan çalışmalarda (Gavurova, Kocisova, Behun, & Tarhanicova, 2018; Fare, Grosskopf, & Hernandez-Sancho, 2004) etkinliği sağlayamayan ülkeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmanın sonuçları değerlendirildiğinde, yine her iki ülke çevresel etkinliği sağlayamamış ülkeler arasında yer almaktadır. Etkinlik sıralaması açısından değerlendirildiğinde ise çevresel performans değerlendirmesinde, tek gaz kirletici değişkeni ile veya çoklu kirleticiler ile yapılan karşılaştırmalarda, diğer ülkelere kıyasla etkinliği sağlayan ülkeler Fransa ve İtalya olarak karşımıza çıkmaktadır.

SONUÇ

Hava kirliliği, özellikle asitlenmenin çevresel kalite, doğal ekosistem ve insan sağlığı üzerindeki etkileri yıkıcıdır. Söz konusu asitlenmeye sebep olan kükürt oksitler, hava kalitesini etkilemekle kalmayıp asit yağmurları ile birleştiği takdirde toprak, su, bina vb. bütün fiziki çevreyi olumsuz etkileyen emisyonlardır. Bunun yanı sıra hava kirliliği tek başına yerel düzeyde ve ulusal sınırlar kapsamında değerlendirilebilecek bir sorun da değildir. Ülkelerin hava kirleticileri emisyon değerleri kabul edilebilir sınırlar içinde olabilir ancak başka ülkelerden kaynaklanan emisyonların atmosferde oldukça uzak noktalara taşınabildikleri göz ardı edilmemelidir. Dolayısıyla hava kirliliğine dönük çözüm önerilerinin bütünleştirilmiş enerji ve çevre politikası kararları ile uluslararası seviyede, çok sayıda ülkenin katılımı ile geliştirilmesi önemlidir. AB'nin uyguladığı politikalar sonucunda kirletici emisyonlar içinde en büyük azalma kalemi SO_x emisyonlarında gerçekleşmiştir. SO_x emisyonları 1990 yılındaki 25 milyon tona kıyasla 2016 yılında 2,4 milyon tona düşmüştür. SO_x emisyonlarındaki azalmanın en büyük kaynağı enerji üretimi ve dağıtım sektöründen gelmektedir (Eurostat, 2018). 1990-2011 yılları arasında sülfür oksit (SO_x) emisyonları %74 azalmış ve AB Cenevre sözleşmesinde konulan hedefleri yerine getirmiştir. Dolayısı ile mevcut uygulamalar ve regülasyonlar devam ediyor olacağından sülfür istatistikleri ile ilgili güncelleme yapılmayacağı kamuoyuna duyurulmuştur (Avrupa Çevre Ajansı, 2015).

Bu çalışmada Veri Zarflama Yöntemi aracılığıyla 19 Avrupa Birliği üyesi ülke ve Türkiye'nin fosil yakıt kaynaklı SO_x emisyonları GSMH, nüfus, doğal gaz kullanımları ile karşılaştırılmıştır. VZA yöntemi farklı türde göstergeleri bir arada kullanabilme kapasitesi nedeniyle sıklıkla kullanılan bir analiz yöntemidir. Bu çalışmada da ekonomik, çevresel ve sosyal göstergeleri kullanarak ülkelerin performanslarının ölçülmesine ve birbirleri ile karşılaştırılabilmesine olanak sağlamıştır. Yöntem 1997 ve 2007 yılları için kullanılmıştır. Analiz

yılları olarak Gothenburg Protokolü'nün imzalanmasından önceki 1997 yılı ile Protokolün yürürlüğe girmesinden sonra etkileri görebilmek için 2007 yılları seçilmiştir. Böylelikle uluslararası girişimlerin uygulamaya konulan çevre politikalarının etkilerini karşılaştırabilmek mümkün olmaktadır.

Girdi minimizasyonu modeli ile elde edilen göreceli etkinlik skorları; sülfür emisyonları ve toplam kömür ve petrol kullanımları olmak üzere girdilerin yüzdesel olarak ne kadar azaltıldığı takdirde etkinlik skoruna erişilebileceği belirlenmiştir. Değerlendirilen her iki yılda da CRS varsayımı altında etkinlik skorları %50'nin altında olan ülkeler Çek Cumhuriyeti, Yunanistan ve Polonya olmuştur. Analiz sonuçlarına göre 20 ülkenin ortalama etkinlik skorları 1997 yılına kıyasla 2007 yılında anlamlı bir farklılık göstermiyorken, etkinlik skorlarını yükselten ülkelerin sayısı 2007 yılında artmış bulunmaktadır. Sülfür emisyonları ile mücadele edebilmek için atılan adımlar uygulamada da etkisini göstermiştir. 1990 yılı sonrasındaki yirmi yıllık süreçte Avrupa Birliği'ndeki sülfür oksit emisyonları, sözleşme öncesi döneme göre anlamlı ölçüde azalmıştır. Bu nedenle Avrupa Birliği istatistik kurumu EUROSTAT sülfür emisyonu istatistiklerini toplamama kararı almıştır. Bu noktada UMSHAK sözleşmesinden yola çıkılarak yapılan bu analiz, ülkelerin bir araya geldikleri takdirde sınır ötesi ve bütünsel olarak değerlendirilmesi gereken hava kirliliğinin önlenmesinde önemli ilerlemeler elde edebileceğini göstermektedir.

İleride yapılacak çalışmalarda, VZA yönteminin esnek yapısı gereği modelin farklı türde kirleticiler için de uygulanabilmesi mümkündür. Ölçümde kullanılacak kirleticilerin çeşitlendirilmesinin yansırı bölgesel ve yerel ölçekte de uygulanabilir olması, politika yapıcılarının karar alma süreçlerini veri odaklı sürdürülebilirliklerine olanak sağlayacaktır. Geleneksel ekonomik büyüme odaklı değil aynı zamanda toplum ve çevreyi de göz önünde bulunduran, sürdürülebilirlik bakışı ile karşılaştırma ve ölçüm yapmaya olanak sağlayacak yöntemlerinin yaygınlaştırılması yararlı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Avrupa Çevre Ajansı. (2015). *European Environment Agency*. 11 19, 2018 tarihinde <https://www.eea.europa.eu/data-and-maps/indicators/eea-32-sulphur-dioxide-so2-emissions-1/assessment-3> adresinden alındı
- Banker, R., Charnes, A., & Cooper, W. (1984). Some models for estimating technical and scale inefficiencies in Data Envelopment Analysis. *Management Science*, 9(30), s. 1078-1092.
- Barla, P., & Perelman, S. (2005). Sulphur emissions and productivity in industrialized countries. *Annals of Public and Cooperative Economics*, 2(76), s. 275-300.
- BP. (2009). *World Energy Report*.
- Charnes, A., Cooper, W., & Rhodes, E. (1978). Measuring efficiency of decision making units. *Eur J Oper Res*(2), s. 429-444.
- Dünya Bankası. (2010). *World development indicators*. www.worldbank.org adresinden alındı

- Eurostat. (2018). *Statistics explained*. 11 19, 2018 tarihinde
<https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/pdfscache/1181.pdf> adresinden alındı
- Fare, R., Grosskopf, S., & Hernandez-Sancho, F. (2004). Environmental performance: an index number approach. *Resource and Energy Economics*(26), s. 343-352.
- Farell, M. (1957). The measurement of productive efficiency. *J. Royal Stst Soc*(120), s. 253-281.
- Gavurova, B., Kocisova, K., Behun, M., & Tarhanicova, M. (2018). Environmental performance in OECD countries: A non-radial DEA approach. *Acta Montanistica Slovaca*, 2(23), s. 206-215.
- Godish, T. (2004). *Air quality* (4th Edition b.). Lewis Publishers.
- Kampa, M., & Castanas, E. (2008). Human effects of air pollution. *Encironmental Pollution*(151), s. 362-367.
- Orhan, G. (2012). Hava kirliliği ve asit yağmurları: Uzun Menzilli Sınırlarötesi Hava Kirliliği Sözleşmesi ve Protokolleri karşısında Türkiye'nin konumu. *Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 20(1), s. 123-150.
- Ramanathan, R. (2002). Combining indicators of energy consumption and CO2 emissions: A cross country comparison. *International Journal of Global Energy Issues*(17), s. 214-227.
- Stern, D. (2010). <http://www.sterndavidi.com/datasite.html> adresinden alındı
- UNECE. (2007). *Strategies and policies for air pollution abatement review 2006*. 11 10, 2018 tarihinde
<http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/lrtap/ExecutiveBody/2006.Strat.PoliciesReview.E.pdf> adresinden alındı
- UNECE. (2018). http://www.unece.org/env/lrtap/status/lrtap_s.html adresinden alındı
- Yaisawarng , S., & Klein, J. (1994). The effects of sulphur dioxide controls on productivity change in the US elektrik power industry. *The Review of Economics and Statistics*, 3(76), s. 447-460.
- Zhou, P., Poh, K., & Ang, B. (2007). A non radial DEA approach to measuring environmental performance. *European Journal of Operational Research*(178), s. 1-9.

**IS ECONOMIC GROWTH A PROBLEM IN TERMS OF CURRENT
ACCOUNT DEFICIT?
AN EMPIRICAL APPROACH TO VICIOUS CIRCLE: CASE OF TURKEY**

Gülgün ÇİĞDEM¹

ABSTRACT

Developing countries with insufficient national savings have to have a current account deficit in order to grow. The decision makers in these countries, which are fragile due to the current account deficit, are on the knife edge and often cannot develop an economic growth model that will not produce a current account deficit. In this study conducted to question if there is a relationship between economic growth and current account deficit forming a vicious cycle in developing countries, the relationship between variables were searched taking the numbers of Turkey's Gross Domestic Product (GDP) (with fixed prices, USD) between 1974-2018 and the current account deficit (million USD) from IMF. Engle-Granger and Johansen Cointegration Tests were applied to the data to determine long term relationship. As a result of the determination of long-term cointegration of the series, the Granger Causality Test was applied through VECM to test the short-term causality and direction. As a result of analysis; it was determined that the economic growth and the current account deficit were cointegrated in the long term, and in the short term it was determined that economic growth was the cause of the current account deficit.

Keywords: Economic Growth, Current Account Deficit, Cointegration, Johansen Cointegration, Granger Causality.

**CARİ AÇIK AÇISINDAN İKTİSADİ BÜYÜME BİR SORUN MUDUR?
KISIR DÖNGÜYE AMPİRİK BİR BAKIŞ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

ÖZET

Ulusal tasarruf oranları yetersiz olan Gelişmekte Olan Ülkeler, büyüebilmek için cari açık vermek zorundadırlar. Verilen cari açık nedeni ile kırılğan bir yapıya sahip olan bu ülkelerdeki karar vericiler, iki keskin bıçak arasında kalmaktadırlar ve çoğu zaman cari açık vermeyecek bir iktisadi büyüme modeli geliştirememektedirler. Gelişmekte Olan Ülkeler açısından bir kısır döngü oluşturan iktisadi büyüme ve cari işlemler açığı arasında bir ilişkinin var olup olmadığının sınanması amacı ile gerçekleştirilen bu çalışmada IMF'den Türkiye'nin 1974 - 2018 dönemine ilişkin yıllık Gayri Safı Yurtiçi Hasıla (GSYİH)(Sabit Fiyatlarla, USD) ve cari işlemler açığı (milyon Dolar) rakamları alınarak değişkenler arasındaki ilişki araştırılmıştır. Verilere uzun dönem ilişkisini tespit üzere Engle Granger ve Johansen Eşbütünleşme Testleri uygulanmıştır. Serilerin uzun dönemde eşbütünleşik olmalarının tespiti sonucunda kısa dönem nedenselliğin ve yönünün sınanması için de VECM üzerinden Granger Nedensellik Testi uygulanmıştır. Analizler sonucunda; iktisadi büyüme ile cari işlemler açığının uzun dönemde eşbütünleşik olduğu tespit edilmiştir, kısa dönemde de iktisadi büyümenin cari işlemler açığının nedeni olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İktisadi Büyüme, Cari Açık, Eşbütünleşme, Johansen Eşbütünleşme, Granger Nedensellik.

---

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, e-posta: gulguncigdem@gmail.com, ORCID No. 0000-0001-5353-8638.

INTRODUCTION

The crises after 1980 drew all the attention to the current account deficit and the sustainability of the current account deficit. It is emphasized by researchers that the ratio of current account deficits, which shows the performance of the national economies, to gross domestic product (GDP), should be closely monitored as it is an important crisis indicator.

Developing countries (DC) with insufficient savings have a current account deficit to finance their development. Along with current account deficit due to the import-based growth model, these economies become dependent on external savings and become vulnerable to external shocks. The economies trapped between these two important phenomena and on the knife edge cannot succeed in growth without having the current account deficit at a dangerous level. The fact that the current account deficit exceeds certain threshold values poses an infectious crisis threat in globalizing markets.

It is important to research the causal relationships and the direction of causality between economic growth and the current account deficit, which constitute important macro-economic phenomena within this vicious circle of developing countries. This study was conducted for this purpose; it consists of 3 chapters. In the first chapter, empirical studies studying the relationship and direction between these variables were reviewed. In the second chapter, the journey of Turkey's growth and the current account deficit were investigated. In the third chapter, there are econometric method and data set for the analysis in which causality and direction among variables are tested. The conclusion part contains predictions and suggestions based on the findings.

1.LITERATURE

Several empirical studies have been conducted to question the relationship and direction between economic growth and the current account deficit. However, as a result of these studies, no consensus was reached on the causality and direction of the relationship between variables.

Table 1. *Literature*

Growth Increases Current Account Deficit		
Researcher	Term / Country	Method
Khan and Knight (1983)	1973 - 1980 Thirty - two Developing Countries	Horizontal Section and OLS (Least Squares Method)
Debelle and Faruquee (1996)	1971 - 1993 Twenty-one Developed Countries	Horizontal Section and OLS
Bagnai and Manzochi (1998)	1965 - 1994 Forty - nine Developing Countries	Panel Data Analysis
Milesi-Ferretti and Razin (1998)	1971 - 1992 Eighty - six low and middle -	Panel Data Analysis

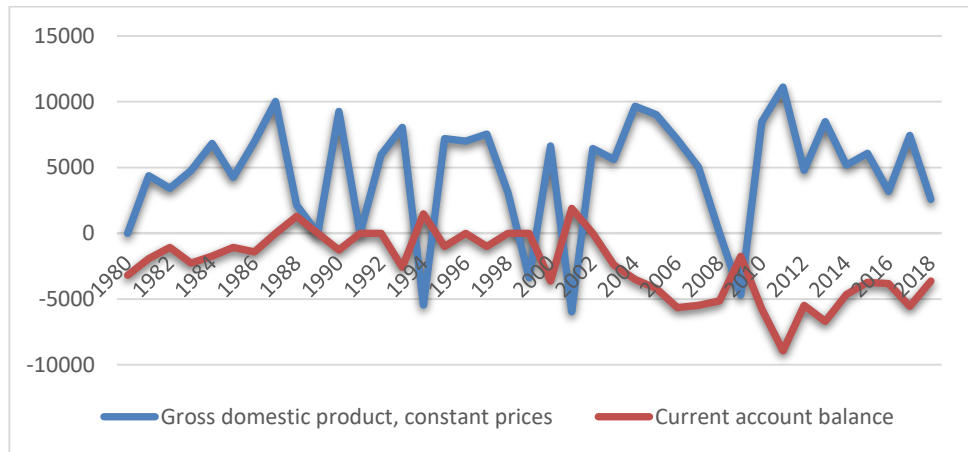
	income countries	
Moreno-Brid (1999)	1950 - 1996 Mexico	Panel OLS
Calderon, Chong and Loayza (2000)	1966 - 1995 Forty - four Developing Countries	Panel Data Analysis
Kandil and Greene (2002)	1960 - 2000 America	Cointegration - ECM Analysis
Parikh and Stirbu (2004)	1970 - 1999 Forty - two countries	Panel Data Analysis
Kasman, Turgutlu and Konyalı (2005)	1984 - 2004 Turkey	Bounds Test
Tarı and Kumcu (2005)	1983 - 2003 Turkey	Causality Analysis
Hermann and Jochem (2005)	1994 Q1 – 2004 Q4 the eight central and east European countries	Panel Data Analysis
Erbaykal (2007)	1987 Q1 – 2006 Q3 Turkey	VAR and SUR Analysis
Bitzis et al. (2008)	1995 - 2006 Greece	Cointegration and VEC
Lebe et al. (2008)	1997 - 2007 Turkey and Romania	SVAR Analysis
Telatar and Terzi (2009)	1991 - 2005 Turkey	VAR Analysis
Yılmaz and Akıncı (2011)	1980 - 2010 Turkey	Cointegration and Granger Causality
Sekmen and Çalışır (2011)	1998 - 2009 Turkey	ARDL Test
Bayraktutan and Demirtaş (2011)	1980 - 2006 Nine-teen developing countries	Panel Data Analysis
Yurdakul and Uçar (2015)	1999 Q1 – 2014 Q2 quarterly Turkey	Granger causality and VAR analyses
Mercan (2015)	1991 Q4 - 2013 Q1 Turkey	ARDL Bounds Test, Toda-Yamamoto Causality Analysis
Current Account Deficit Increases Economic Growth		
Freund and Warnock (2005)	1980 - 2003 Twenty-six Developed Countries	Panel Data Analysis
Akçay and Erataş (2012)	1993 - 2011 BRICT countries (Brazil, Russia, India, China and Turkey)	Panel Data Analysis, Delta Test, CADF Test, Westurlund ECM Cointegration Test, Dumitrescu - Hurlin Panel Causality Test
Sönmez and Sağlam (2018)	1993 – 2015 Visegrad Four (Poland, Czech Republic, Hungary, Slovakia)	Panel Data Analysis Delta and CDIm tests, Durbin-H test, Dumetrescu-Hurlin (2012) causality test.
Current Account Deficit Affects Economic Growth (-)		
De Mello et al. (2011)	1971 – 2007 One hundred and thirteen countries	“a unit root test that allows for endogenous structural breaks in the levels and trends”
Aydın and Esen (2016)	1999 : Q2 – 2014 : Q2 Turkey	“the threshold value was found to be 4%. Based on this, the current account deficit that exceeds this threshold harms economic Growth”
Economic Growth Reduces Current Account Deficit		
Aristovnik (2007)	1971 - 2005 Seventeen Middle East and	Panel Data Analysis

	African countries	
Peker and Hotunluoğlu (2009)	1992 – 2007 Turkey	VAR Analysis
Malik et al. (2010)	1969 – 2007 Pakistan	Cointegration and VEC Analysis
No Relationship Between Economic Growth and Current Account Deficit		
Morsy (2009)	1970 – 2006 Twenty - eight oil exporting countries	Panel Data Analysis

As can be seen from Table 1, different empirical methods were used and different results were obtained by considering different countries, different data and different periods. In the analysis results about Turkey, although the findings that the growth increases current account deficit are dominant, there are also results that the current deficit is a reason for the growth. In this study, the relationship between economic growth and current account deficit will be re-questioned with the inclusion of current data.

2.ECONOMIC GROWTH AND CURRENT ACCOUNT DEFICIT IN TURKEY

Turkey's balance of economic growth and the current account balance for the period 1980 - 2018 will be examined in this chapter. There is a strong relationship between these two macroeconomics. Based on annual data, Figure 1 clearly shows the inverse correlation between GDP and current account balance at fixed prices.

Figure 1. *Economic Growth and Current Account Deficit, Turkey (1980-2018)*

Source: Created by author.

The 1990s indicate the years of fluctuating growth due to the increase in capital inflows and outflows (Kazgan, 2013: 314), the fluctuation in growth rates caused to undulate the current account balance in that period. The current account deficit, which increased after 2001, turned into a current surplus only four times in the 1980-2018 period. It displayed same tendency by rising to 1.275% in 1988, zero in 1991 - 1992, 1.468% in 1994, zero in 1996 - 1998 - 1999 and 1.877% in 2001, -

1,762% in 2009. These dates coincide with sharp declines in GDP. There were crises in 1991, 1994, 1998-1999 (Kazgan, 2013: 130) and 2001 in Turkey, in addition, the first global financial crisis was experienced in 2008. Devaluations in times of crisis led to a surplus in current account balance (Telatar ve Terzi, 2009: 122). The reflections of the global recession on domestic and external demand became more evident as of the last quarter of 2008. However, the current account balance was clearly deteriorated in the years of rapid economic growth.

Exceeding various thresholds such as 4–5–6 % determined by the researchers is considered as an important signal for foreign exchange and financial crisis (Çiğdem, 2017: 257). While this rate was -3,633% in 2000, it was seen that this ratio frequently exceeded these thresholds and became fragile with -5.659% in 2006, -5.156% in 2008, -8.938 in 2011, -5.490% in 2012, -6.697% in 2013, and -5.560% in 2017. The structure, which walks tightrope, experienced the bottom with -5.962 in 2001 for economic growth and -8.938% in 2011 for current account deficit.

3.ECONOMETRIC METHODOLOGY AND DATA SET

In order to determine the relationship between economic growth and current account deficit (CAD) in Turkey, annual GDP (at fixed prices, USD) and current account balance figures (million USD) for the 1974-2018 period were taken from IMF (International Monetary Fund) (from the WEO- World Economic Outlook database) and Engel – Granger, Johansen Cointegration, Granger Causality Analysis and Granger Causality through VECM (Vector Error Correction Model) was applied. The analyses were performed with E-views 11.0 package program. First, an empirical model was created and functionally expressed below.

$$CAD = f(GDP)$$

CAD : Current Account Deficit (million Dollar)

GDP : Gross Domestic Product (Constant Prices, USD)

In the study, first of all, the stationarity and degree of integration of the data were tested with unit root analyzes. Since the series were static in the same degrees (I_1), the existence of a long-term relationship among the series was investigated by Engle- Granger and Johansen Cointegration Test. Granger Causality Analysis was used through VECM (Vector Error Correction Model) to determine the short term relationship and direction in the series.

3.1.Unit Root Analyses

Before testing the relationship between economic growth and the current account deficit, the stationary characteristics of the variables, which is the first and necessary step, were examined; PP (Phillips-Perron) developed by Phillips and Perron (1988) and ADF (Augmented Dickey-Fuller) developed by Dickey and Fuller (1981) were used as unit root analyzes. First of all, it is important to examine

the timely properties of the series, a model established without this analysis may cause false regressions, that is, non-existent relationships may appear to exist. Therefore, it is important to first test the stationary and stationary levels of the variables and this is possible with ADF (Augmented Dickey-Fuller) unit root analysis developed by Dickey-Fuller (1979, 1989). Thus, the problem of false regression can be eliminated to ensure that the analysis results are more reliable (Mac Kinnon, 1991: 266-267).

According to the H_0 hypothesis of ADF Unit Root Analysis, the series are not stationary, while the H_1 hypothesis of, the series are stationary. Equation 1 is a functional representation of the Fixed ADF Test (Asteriou ve Hall, 2007: 297);

$$\Delta y_t = \beta + \delta y_{t-1} + \sum_{i=1} \phi_i \Delta y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (1)$$

if the H_0 hypothesis can be rejected, that is, if it is Test Statistics < Critical values, y variable is stationary at the level. Otherwise, it is not stationary, the unit is rooted (Yamak and Küçükkale, 1997: 6). In this case, it is necessary to take the difference of the series, and Equation 1 is repeated for the first difference (Kennedy, 2006: 356).

By comparing Test Statistics and Critical Values, this process is maintained until the series becomes stable. PP Unit Root Analysis which is complementary to ADF Unit Root Analysis and has more flexible assumptions is shown by Equation 2 and Equation 3 (Enders, 1995: 237). In these equations; the number of observation was formulated with T, the distribution of error terms, with ε_t , the test series, with y_t and the trend variable, with α , β and t;

$$y_t = \beta_0 + \delta_1 y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (2)$$

$$y_t = \beta_0 + \delta_1 y_{t-1} + \delta_2 (t-T/2) + \varepsilon_t \quad (3)$$

ADF and PP Unit Root Test results are given in Table 2.

Table 2. Unit Root Results

	Variable	Test Statistics	Critical Values		
			% 1	% 5	% 10
ADF	GDP, level	0.691529	-4.180911	-3.515523	-3.188259
	GDP, level I	-6.089212	-4.186481	-3.518090	-3.189732
	CAD, level	-3.066614	-4.180911	-3.515523	-3.188259
	CAD, level I	-6.834934	-4.192337	-3.520787	-3.191277
PP	GDP, level	1.357142	-4.180911	-3.515523	-3.188259
	GDP, level I	-6.077529	-4.186481	-3.518090	-3.189732
	CAD, level	-2.986205	-4.180911	-3.515523	-3.188259
	CAD, level I	-8.890326	-4.186481	-3.518090	-3.189732

Note. “***” represents a significance level of 1 %. The number of delays in the ADF tests is determined according to the Schwarz criteria. The Schwarz criteria is a stronger criterion and gives better results than the others. In the PP tests, the number of delays determined according to Newey-West Bandwith is taken. As a test format, fixed and trend equation options are used for all variables at the level value. The fixed equation option is used to obtain the first difference of the variables. MacKinnon critical values are contemplated.”

3.2. Cointegration Tests

Cointegration tests were developed to test the existence of long-term relationships between concurrent integrated time series. The prerequisite for searching cointegration is that they are stationary when the first differences of the series are taken. In this study, Engle - Granger and Johansen Cointegration Tests were applied to the series to test the existence of long - term relationship between economic growth and current account deficit. In the first stage of the Engle - Granger method, the error term is estimated by Least Squares (OLS) method, and in the next stage, unit root search is performed. In case the result is stationary, the existence of cointegration can be mentioned. In this respect, firstly, the regression equation seen in Equation 4 and then the residues (ε_t) were established and it was investigated whether the unit has a rooted structure. The results of Engle-Granger Causality Test are given in Table 3. As the statistical value is smaller than the critical values, it is concluded that the series are cointegrated in the long run.

$$\Delta CAD_t = \beta + \beta_1 GDP_t + \varepsilon_t \quad (4)$$

Table 3. *The Results of Engle - Granger Test*

ADF-Statistics	Mac Kinnon Critical Values		Prob.
-4.976028	1 %	-4.243644	0.0015
	5 %	-3.544284	
	10 %	-3.204699	

Engle-Granger cannot give healthy results if the number of variables increases. So, Johansen Cointegration Test is used since it gives healthy results and includes delays of the variables and is based on VAR (Vector Auto Regression). For this reason, in addition to Engle-Granger, Johansen Cointegration Test was applied to the series and it was concluded that the series were cointegrated in the long-term (Table 5).

Table 4. *Determination of Appropriate Lag Length*

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-2201.881	NA	1.30e+43	104.9467	105.0295	104.9771
1	-2075.985	233.8081*	3.91e+40*	99.14214*	99.39037*	99.23312*
2	-2073.668	4.082838	4.24e+40	99.22226	99.63600	99.37391
3	-2071.921	2.911240	4.74e+40	99.32956	99.90879	99.54187

The most important step in the Johansen Cointegration Test is to determine the appropriate lag length. When Table 4 is examined, it is found that the optimal lag length is 1 based on all information criteria.

Table 5. *Johansen Cointegration Test Results*

Hypothesized No. Of CE(s)	Eigenvalue	Λ Trace	0.05 C. V.	Prob.	Eigenvalue	Λ Max. V.	0.05 C.	Prob.
None*	0.324166	20.83773	12.32090	0.0015	0.324166	16.84775	11.22480	0.0047

At most 1	0.088615	3.989985	4.129906	0.0543	0.088615	3.989985	4.129906	0.0543
-----------	----------	----------	----------	--------	----------	----------	----------	--------

The Engle-Granger and Johansen Cointegration Tests have demonstrated a long-term relationship between economic growth and the current account deficit, but no information about the direction of this relationship is available. Following detection of cointegration, causality is investigated using the ECM (Error Correction Model). Therefore, after determining the long-term cointegration of variables, Granger was applied to the series through VECM (Vector Error Correction Model) to determine the direction of the relationship and interaction in the short term. It is possible to see the error correction model created between two variables in equation 5;

$$\Delta y_t = \alpha + \beta \Delta X_{t-1} + \beta u_{t-1} + \varepsilon_t \quad (5)$$

ε_t in equation 5 refers to the error correction term. Table 6 shows the direction of the short-term relationship and Granger Causality Test results through the VECM model applied to the series;

Table 6. *Granger Causality Test Results through VECM*

Hipotesys	Prob	Direction of Causality
GDP is a Granger cause of CAD	0.0545 *	GDP → CAD
CAD is a Granger cause of GDP	0.8671	

*Note: 10 % significance level

According to the results of the analysis; there is also a short-run correlation between economic growth and the current account deficit, and the direction of interaction between the variables is from the growth to the current account deficit. In other words, economic growth is a Granger cause of the current deficit at a significance level of 10%.

CONCLUSION

In developing countries, policy-makers fall between two important decisions; not to grow or give current account deficit. Since growth, which represents the increase in national income from one period to the next, can only be realized by giving a current account deficit, it is generally accepted as a positive phenomenon; however, economic growth may actually become a problem for the developing country economies based on the import based growth model. The current account deficit given for growth and short - term foreign savings instead of inadequate national savings make these economies vulnerable to external shocks and constitute important leading indicators against future crises. The devaluation is inevitable for the currencies of the countries giving a current account deficit to grow, which leads to an increase in cost-push inflation and a decrease in investment, production and employment, and this chain leads to a shrinkage in the national economy. In this context, economic growth can turn into “a problem” for developing countries’ economies.

The experiences brought about the questioning of the relationship between economic growth and the current account deficit, and a lot of research has been done on this issue. However, as a result of the researches, no consensus was reached. While the causality relationship is mostly determined from economic growth to the current account deficit, different results are also obtained that there is a causality relationship from the current account deficit to growth or there is no relationship between the variables.

This study was performed in order to the existence of the relationship and the direction of interaction between these variables in a setting where a recession process is discussed and used the annual data of Turkey in the period between 1974-2018. For this purpose, Engle-Granger and Johansen Cointegration Tests were used to test the long-term relationship and Granger Causality Test through VECM to test the short-term causality relationship. The results of the analysis showed that the variables were cointegrated in the long term. In the short term, a one-way causality relationship was determined in the direction from economic growth to the current account deficit.

Economic growth is crucial for developing countries. However, a stable real growth model based on employment should be developed without giving a current account deficit. The analysis of the relationship and direction of causality between these two important macro-economic variables, which have advantages and disadvantages, is a contribution since it was performed by the last data, and this study is substantial for policymakers and decision-makers, confirming the literature about obtaining similar results to some previous studies.

ACKNOWLEDGEMENTS

The author would like to thank Associated Professor Burcu Kıran, Istanbul University, Department of Econometrics, for her help and valuable contributions.

REFERENCES

- Akçay, A., Erataş, F. (2012). Cari Açık ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Panel Nedensellik Analizi Ekseninde Değerlendirilmesi. <http://teacongress.org/apers2012/AKCAY-ERATAS.pdf>, 1-24.
- Aristovnik, A. (2007). Short and Medium Term Determinants of Current Account Balances in Middle East and North Africa Countries. *MPRA*, No: 1974, 1-21.
- Asteriou, D., Hall, S.G. (2007). *Applied Econometrics*. New York: Palgrave Macmillan.
- Aydın, C., Esen, Ö. (2016). The Threshold Effects of Current Account Deficit on Economic Growth in Turkey: Does the Level of Current Account Deficit Matter? *International Journal of Trade, Economics and Finance*, 7 (5), 186-

193.

- Bagnai, A., Manzoçchi, S. (1998). Current Account Reversals in Developing Countries: The Role of Fundamentals. *Open Economic Review*, 10 (10), 143-163.
- Bayraktutan, Y., Demirtaş, I . (2011). Gelişmekte Olan Ülkelerde Cari Açığın Belirleyicileri: Panel Veri Analizi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (22), 1-28.
- Bitzis, G., Paleologos, J. M., Papazoglou, C. (2008). The Determinants of the Greek Current Account Deficit: The EMU Experience. *Journal of International and Global Economic Studies*, 1 (1), 105-122.
- Calderon, C., Chong, A., Loayza, N. (2000). Determinants of Current Account Deficits in Developing Countries. *Policy Research Working Paper*, 2398, 1-37.
- Çiğdem, G. (2017). Sustainability of Current Account Deficit in Turkey and an Ampirical Analysys for Unit Root Test with Two Structural Breaks. *International Journal of Economics and Finance*; 9 (12), 253-259.
- Debelle, G., Faruqee H. (1996). What Determines the Current Account? *IMF Working Paper*, 58.
- De Mello, L., Padoan, P. C., Rousová, L. (2011). The Growth Effect of Current-Account Reversals, <http://www.voxeu.org/article/growth-effect-currentaccount-reversals>
- Dickey, D.A., Fuller, W. A. (1979). Distribution of the Estimators for Autoregressive Series with a Unit Root. *Journal of the American Statistical Association*, 74, 427-431.
- Dickey, D., Fuller, W. A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Econometrica*, 49, 1057-1072.
- Enders, W. (1995). *Applied Econometric Time Series*. New York: John Wiley & Sons Inc.
- Engle, R., Granger, C. (1987). Cointegration and Error Correction: Representation, Estimation and Testing. *Econometrica*, 55, 251-276.
- Erbaykal, E. (2007). Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Döviz Kuru Cari Acık Üzerinde Etkili Midir? Bir Nedensellik Analizi. *ZKU Journal of Social Science*, 3 (6), 82.
- Freund, C., Warnock, F. (2005). Current Account Deficits in Industrial Countries: The Bigger They Are, The Harder They Fall?. *NBER Working Paper*, No:11823, 1-46.
- Granger (Ed.). *Long-Run Economic Relationship: Readings in Cointegration.*, (267-

276). New York: Oxford University Press.

Güriş, S., Çağlayan, E., Güriş, B. (2013). *E-views İle Temel Ekonometri*. İstanbul: Der Yayınları.

Hermann, S., Jochem, A. (2005). Determinants of Current Account Developments in the Central and East European EU Member States – Consequences for the Enlargement of the Euro Area. *Deutsche Bundesbank Discussion Paper*, No: 32, 1-43.

Johansen, S. (1988). Statistical Analysis of Cointegration Vectors. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12: 231-254.

Johansen, S., Juselius, K. (1990). Maximum Likelihood Estimation and Inferences on Co-Integration With Application to the Demand for Money. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52:169-210.

Kandil, M., Greene, J. (2002). The Impact of Cyclical Factors on the U.S. Balance of Payments. *IMF Working Paper*, 45.

Kasman, A., Turgutlu, E., Konyalı, G. (2005). Cari Açık Büyümenin Mi Aşırı Değerli TL'nin Mi Sonucudur? *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, 20 (233), 88-98.

Kazgan, G. (2013). *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*. 5. Baskı. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kennedy, P. (2006). *Ekonometri Kılavuzu*. (Çev: Muzaffer Sarımeşeli ve Şenay Açıkgoz). 5. Baskı. Ankara: Gazi Kitabevi.

Khan, M. S., Knight, M. D. (1983). Determinants of Current Account Balances of Non-Oil Developing Countries in the 1970s: An Empirical Analysis. *IMF Staff Papers*, 30 (4), 819-842.

Kıran, B., Güriş, B. (2011). Türkiyede Ticari ve Finansal Dışa Açıklığın Büyümeye Etkisi: 1992-2006 Dönemi Üzerine Bir İnceleme. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (2), 69-80.

Lebe, F., Kayhan, S., Adıgüzel, U., Yiğit, B. (2008). The Empirical Analysis of the Effects of Economic Growth and Exchange Rate on Current Account Deficit: Romania and Turkey Samples. *Journal of Applied Quantitative Methods*, 4 (1), 69-81.

Mac Kinnon, J. (1991). Critical Values for Cointegration Tests. R.F. Engle and C.W.J.

Malik, S., Chaudhry, I. S., Sheikh, M. R., Farooqi, F. S. (2010). Tourism, Economic Growth and Current Account Deficit in Pakistan: Evidence from Cointegration and Causal Analysis. *European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences*, 22, 21-31.

Mercan, M. (2015). Türkiye'de Ticari Dışa Açıklığın Cari Açık Üzerindeki Etkisi:

- Ekonometrik Bir Analiz. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 16 (1), 1-24.
- Milesi-Ferretti, G. M., Razin, A. (1998). Sharp Reductions in Current Account Deficits: An Empirical Analysis. *European Economic Review*, 42, 897-908.
- Moreno-Brid, J. C. (1999). Mexico's Economic Growth and the Balance of Payments Constraint: A Cointegration Analysis. *International Review of Applied Economics*, 13 (2), 149-159.
- Morsy, H. (2009). Current Account Determinants for Oil - Exporting Countries. *IMF Working Paper*, No: 28, 1-13.
- Parikh, A., Stirbu, C. (2004). Relationship Between Trade Liberalisation, Economic Growth and Trade Balance: An Econometric Investigation. *HWVA Discussion Paper*, 282, 1-50.
- Peker, O., Hotunluoğlu, H. (2009). Türkiye'de Cari Açığın nedenlerinin Ekonometrik Analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23 (3), 221-237.
- Pesaran, M.H. (1997). The Role of Economic Theory in Modelling the Long Run. *The Economic Journal*, 107, 178-191.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., Smith, R.J. (2000). Structural Analysis of Vector Error Correction Models With Exogenous I(1) variables. *Journal of Econometrics, Elsevier*, 97 (2), 293-343.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., Smith, R. J. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16, 289 – 326.
- Phillips, P.C. B., Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*, 75 (2), 335 -346.
- Quattara, B. (2004). *Foreign Aid and Fiscal Policy in Senegal*. Mimeo University of Manchester.
- Sekmen, F., Çalışır, M. (2011). Is There a Trade-Off Between Current Account Deficits and Economic Growth? The Case of Turkey. *International Research Journal of Finance and Economics*, 62, 166-172.
- Sönmez , F. E., Sağlam, Y. (2018, July). The Causality Between Current Account Deficit and Economic Growth: The Case of Visegrad Four. *Eurasian Conference on Language & Social Sciences*. July 24-27, 2018. Riga, Latvia. Conference Paper.
- Tarı, R., Kumcu, F. S. (2005). Türkiye'de İstikrarsız Büyümenin Analizi (1983 – 2003 Dönemi). *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (1), 156-179.
- Telatar, O. M., Terzi, H. (2009). Türkiye'de Ekonomik Büyüme ve Cari İşlemler

Dengesi İlişkisi. *Atatürk University Journal of Economics and Administrative*,
23 (2), 119-134.

Yamak, N., Küçükkale, Y. (1997). Türkiye’de Kamu Harcamaları Ekonomik Büyüme
İlişkisi. *İktisat İşletme Finans*, 12 (131), 5-14.

Yılmaz, O., Akıncı, M. (2011). İktisadi Büyüme ile Cari İşlemler Bilançosu
Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği. *Atatürk University Journal of Social Science*,
15 (2), 363-377.

Yurdakul, F., Uçar, B. (2015). The Relationship between Current Deficit and
Economic Growth: An Empirical Study on Turkey. *Procedia Economics and
Finance*. 26, 101-108.

GUILHERMINA SUGGIA VE BEATRICE HARRISON'IN VİYOLONSEL LİTERATÜRÜNE KATKILARININ İNCELENMESİ

Günsu YILMA ŞAKALAR¹

Özet

19. yüzyıl, viyolonsel için gerek solo gerekse topluluk çalgısı olarak birçok eserde yer aldığı bir dönemdir. Solo viyolonsel eserlerinin giderek çoğaldığı bu yüzyılda viyolonsel gittikçe popüler bir hâl almıştır. Besteciler viyolonsel için birçok eser yazmış, bu eserler geniş konser salonlarında viyolonselistler tarafından piyano ve orkestra eşliğinde icra edilmiştir. Viyolonsel okulu olarak da bilinen Dresden Okulu, birçok viyolonselist yetiştirmiş, başarıları onları tüm dünyaca tanınır kılmıştır. Bu araştırma viyolonsel literatüründe yer almış Dresden Okulu mezunu ilk kadın viyolonselistlerden G. Suggia ve B. Harrison'un müzikal yaşamını incelemek ve gelecek kuşak viyolonselistlerine kaynak olması amacı ile yapılmıştır. İki kadın viyolonselistin viyolonsel icrasına katkıları incelenmiş, tarihsel bakış açısıyla ele alınmıştır. 19. yüzyılın müzikal öğretilerini 20. yüzyıla aktarmayı başarmış bu iki kadın viyolonselistin tanınması ülkemiz viyolonsel eğitimi ve icrası için önemli bir miras niteliğindedir. Araştırmada Suggia'nın 24 adet bestecinin viyolonsel için yazmış olduğu 35 adet eseri, Harrison'un ise; 9 bestecinin 12 farklı eserinin kaydının alındığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: 20.yüzyıl, müzik, viyolonsel, Beatrice Harrison, Guilhermina Suggia

INVESTIGATION OF THE CONTRIBUTIONS OF GUILHERMINA SUGGIA AND BEATRICE HARRISON TO THE CELLO LITERATURE

Abstract

The 19th century is a century in which as a both solo and ensemble instrument cello is included in many works. In this century, solo cello works gradually increased and cello became increasingly popular. The composers wrote many works for the cello, which were performed by the cellists in large concert halls with piano and orchestra. The Dresden School, also known as the Cello School, has trained many cellists and their success has made them well known. This study was conducted to aim for the musical life of G. Suggia and B. Harrison, one of the first female violinists who graduated from the Dresden School in the cello literature. The musical life of two female cellists and their contributions to cello performance were examined and discussed from a historical perspective. The recognition of these two female cellists who have succeeded in transferring the musical teachings of the 19th century to the 20th century is an important for cello education and performance in Turkey. In this research was found that Suggia's recorded which written by 24 composers' 35 pieces for violoncello and Harrison's recorded which written by 9 composers' 12 violoncello works.

Keywords: 20th Century, music, violoncello, Beatrice Harrison, Guilhermina Suggia

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Müzik Bölümü, e-posta:yilmagunsu@gmail.com

1. Giriş

19 yüzyıl viyolonsel kullanımı açısından oldukça yoğun bir yüzyıldır. 18. yüzyılda daha küçük formda ve belirli armonik kurallar çerçevesinde bestelenmiş olan solo viyolonsel eserleri, bu yüzyıl ile birlikte daha büyük formda eserlere dönüşmüştür. Genişletilmiş armoninin daha yoğun bir şekilde kullanıldığı bu yüzyılda, viyolonsel büyük konser salonlarında orkestra eşliğinde solo olarak yer almış, ünlü viyolonsel sonatları ve konçertoları icra edildiği söylenebilir. Çeşitli çalgılarla (özellikle yaylı kuvarted ve kvintetlerde, karışık çalgılardan oluşan trio ve düetlerde) oda müziği eserlerinde de yer almıştır. Alanyazında, 19. yüzyıl sonlarında gelişen kayıt teknolojileri ile birlikte viyolonsel kayıtlarının sayısı da giderek arttığı görülmektedir. Radyo programlarında viyolonsel yer verilmiş ve canlı kayıtlar alınmıştır. 19 yüzyılın bir diğer getirisi de Dresden Okulu'nun yetiştirdiği yetenekli viyolonselistlerdir. Romberg ve Dotzauer ile başlayan süreç sırası ile Grützmaher, Becker, Klengel ve onların öğrencileri ile devam etmiş, Alman ekolünün oluşmasında da önemli bir rol oynamıştır. Becker'in öğrencisi Beatrice Harrison (1892-1965), Raya Garbousova (1909-1997) ve Klengel'in öğrencisi olan Guilhermina Suggia (1885-1950) ise Dresden Okulu'nun ilk kadın viyolonselistleridir (Yılma Şakalar, 2019: 48).

Kronolojik olarak ele alındığında Beatrice Harrison ve Guilhermina Suggia'nın 19. yüzyılında sonlarında viyolonsel eğitimini almış, 20.yüzyılda ise edindikleri deneyimleri sergileyebilme imkanı yakalamış ilk kadın viyolonselist olduğu söylenebilir. Her iki kadın viyolonselist de hayatlarının büyük bir bölümünü İngiltere'de geçirmiş, İngiliz basını ve toplumunca büyük bir sevgi ve ilgi ile karşılanmıştır. Günümüzde dünyaca ünlenmiş olan viyolonsel eserlerini büyük bir ustalıkla icra etmiş ve tanıtmışlardır. Hocaları Becker ve Klengel'in ekolünü devam ettirmiş, kendisinden sonra gelen viyolonselistlere ilham kaynağı olmuşlardır.

1.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırma, müzik tarihinde önemli bir yer edinmiş Almanya'da 19.yy'da kurulan Viyolonsel Okulu olarak da bilinen Dresden Okulu'nun mezunları içerisinde yer alan ilk kadın viyolonselistlerinden Guilhermina Suggia ve Beatrice Harrison'un müzikal yaşamının ve viyolonsel literatürüne katkılarının gelecek kuşak viyolonselistlerine ilham kaynağı olması amacı ile yapılmıştır.

1.2. Araştırmanın Önemi

Araştırma viyolonsel literatüründe yer almış bu iki kadın viyolonselistin müzikal yaşamının incelenmesi, icra ettikleri eserlerin saptanması ve 21.yy kadın viyolonselistlerine örnek olması açısından önemlidir.

1.3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada, bilimsel araştırma türleri içerisinde yer alan geçmiş veya mevcut olayları, kavramları ve ilişkileri açıklamaya yönelik tarihsel bir bakış açısıyla tanımlayıcı tür kullanılmıştır. Araştırmada belgelerden, kayıtlardan ve konu ile ilgili literatür taramasından faydalanılmıştır.

2. Guilhermina Suggia (1885-1950)

1885 yılında Portekiz'in kuzeyindeki Porto'da doğan ve viyolonsel bir baba ile piyanist bir kız kardeşe sahip olan Guilhermina Suggia, beş yaşında viyolonsel çalmaya başlamıştır. 13 -

16 yaşları arasında Leipzig Konservatuvarı'nı kazanana kadarki süreçte Pablo Casals ile çalışmıştır. 1901'de ise Emanuel Feuermann, Gregor Piatigorsky ve William Pleth'in hocası olan Julius Klengel ile iki yıl viyolonsel çalışmıştır. 1903 yılında Gewandhaus'da verdiği başarılı konserin ardından 1906-1913 yıllarında Pablo Casals ile yaşamış ve Paris'e yerleşmiştir. 1914 yılında Paris'ten Londra'ya geçmiş, aynı yıl Fanny Davies ve Jelly d'Aranyi ile bir trioda yer almıştır. 1919 yılında ünlü İngiliz yayımcı Edward Hudson ile nişanlanmış ve Hudson kendisine 1717 yılına ait Stradivarius yapımı viyolonsel hediye etmiştir. 1920 yılında sahnelerin aranır viyolonselisti haline gelmiş, İspanya ve Portekiz'e turneler düzenlemiştir. 1927 yılında Dr. Jose Casimiro Carteado Mena ile evlenerek Londra ve Portekiz arasında huzurlu bir yaşam sürmüştür. 1930'larda BBC'de yayın yapmıştır. Fonograf kayıtları az sayıdadır ve bu kayıtlar EMI tarafından 1988 yılında yeniden yayınlanmıştır. İyi derecede yabancı dil bilen Suggia'nın, İngiliz basımında Rus şarkıcı Fyodor Chaliapin ve Cervantes'in Don Kişot'u hakkında yazıları bulunmaktadır (Mercier, 2004: 1306,1308, 1311). Vechten (1918:191) ise, Suggia'nın 1917 yılında yazmış olduğu "*The Musical Standart*" isimli makalesinde; İspanyol besteci Joaquin Turina'nın Enrique Fernandez Arbos'a ithafen bestelediği "La Procecion del Rocio (1912)", "Fea y con Gracia (1905)" isimli opera eseri ve Turina'nın oda müziği eserlerinden bahsettiğini belirtmiştir. Savaş yıllarında Portekiz'e yerleşen viyolonselist, bir dönem öğretmenlik yapmıştır. 1949 yılında Edinburg Festivali'nde yer almış, 1950 yılında yaşamını yitirmiştir (Whelbourn, 1937: 269; Record Collector, 2008: 12).

Şekil 1. Suggia (solda) ve hocası J. Klengel, Leipzig, 1902 (Record Collector, 2008:13).

Ünlü viyolonselist, Pablo Casals ile birçok sahnede yer almıştır. İki viyolonsel için yazılmış olan Emmanuel Moor'un bir konçertosu ve Tovey'in bir sonatı Suggia ve Casals'a ithaf edilmiştir. Adile Fachiri ile kemancı ve besteci Rebecca Clarke, viyolonsel ve piyano için bir eserini Suggia'ya ithaf etmiştir (Mercier, 2004: 1311). Casals ile gerçekleştirdiği konserler Macaristan ve Almanya'da büyük ilgi ile karşılanmıştır (Lyle, 1895: 331).

Tablo 1. Guilhermina Suggia'nın Kayıtları

Kayıt Numarası	Eser Adı	Bestecisi	Kayıt Yeri
DA888	Do Major Süit "Bourre", "Gigue" (piyano ile)	J.S. Bach	The Connoisseur's Catalogue "His Master's Voice" (HMV), 1932: 21
DA1065	a)"Habanera" b)"Orfeo'dan Melodi" (piyano ile),	a)M. Ravel b)V.Gluck,arr. Kreisler	
DA1073	a)Polichinelle "Serenade" (piyano ile), b) "Rondo" (piyano ile)	a)Kreisler b)Boccherini, arr. Bazelaire	
DA1176	"Elegie" (piyano ile)	G. Faure	
DB1476	a)"Allegro Appassionato" b) "Sicillienne"Op.78 (piyano ile)	a)Saint Saens b)Faure	
Room No.1 HMVDA570 HMVDB680	a)"Serenade Espagnole" b)"Gavotte" c) "Allemande" d) "Humoresque" e) "La Majör Sonat" f) "Vito"	a)Glazunov b)Henschel c)Senaille d)Sinigaglia e)Boccherini f) Popper	Gramophone Company Limited, 31 Ekim 1923
Room No 2. HMVDB764	a)"Gavotte" b) "Allemande" c) Süit "Prelüd"	a) Henschel b) Sinigaglia c) Bach	Gramophone Company Limited, 12 Kasım 1923
Room No.2 HMVDB763 HMVDB856	a) "La Majör Sonat" b) "Tarantella" c) "Allemande", "Sarabande", "Bourre"	a) Boccherini b) Popper c)Bach	Gramophone Company Limited, 21 Temmuz 1924
B Studio (Mikrofon ile kayıt)	a) "Mazurka", "Spinning Song" b) "Fa Majör Sonat"	a) Popper b)Porpora	Gramophone Company Limited, 8 Temmuz 1925
B Studio DB902 DB903	a)Pieces b) "Sol Majör Sonat"	a) Popper b) Sammartini	Gramophone Company Limited, 16 Ekim 1925 The Gromophone Shop Encyclopedia of Recorded Music, 1936
C Studio	a)"Allegro Spritoso", "Aria" b) "Minuet" c) "Bourre", "Gigue"	a)Dandrieu b)Haydn c)Bach	Gramophone Company Limited, 17 Şubat1927

C Studio	a)“Minuet” b) “La Minör Konçerto” c) “Kol Nidrei”	a)Saint-Saens b)Lalo c)Bruch	Gramophone Company Limited, 22 Şubat1927
B Studio DB1066 DA888 DA1066	a)“Allegro Spritoso”, “Aria” b) “Minuet” c) “Allegro con brio”	a)Dandrieu b)Haydn c)Guerini	Gramophone Company Limited, 16 Haziran1927 The Gromophone Shop Encyclopedia of Recorded Music, 1936
Queen’s Small Hall DB1083	“Kol Nidrei”	Bruch	Gramophone Company Limited, 17 Haziran1927
Queen’s Small Hall DA1066	a)“Largo”, “Allegro” b) “Allegro con brio” c) “Moto Perpetuo”	a)Marcello b)Guerini c)Camargo	Gramophone Company Limited, 12-13 Eylül 1929 The Gromophone Shop Encyclopedia of Recorded Music, 1936
DA1181	a)“ Sol Major Sonat” b) “Moto Perpetuo”	a)Pianelli b)Camargo	Gramophone Company Limited, 19 Kasım 1930
G-D1518/20	a)“Re Major Konçerto”	a)Haydn	The Gromophone Shop Encyclopedia of Recorded Music, 1936
Walthamstow Assembly Hall AR-10906-1-2 AR-10907-1-2 AR10908-1 AR10909-1-2	a)“Adagio” b)“Si Bemol Sonat” c) “Sol Minör Sonat”	a) Bach b)Arnes c)Eccles	Gramophone Company Limited 19 Kasım 1946
Claremont 78-50-06T	a)“Konçerto”	a) Haydn	Cape Town Cassette ? ²

Tablo 1’de Suggia’nın İngiltere’de yirmi beş adet farklı kayıt numarası ile farklı stüdyolarda gerçekleştirdiği viyolonsel eserlerinin kaydı görülmektedir. Bu kayıtlar içerisinde Haydn, Marcello, Pianelli, Sammartini, Arnes, Eccles, Porpora, Boccherini, Lalo’nun sonat ve konçerto formundaki eserleri de yer almaktadır. Ayrıca ünlü viyolonselistin, Popper’in farklı eserlerinin kayıtlarının sıklığı dikkat çekicidir.

² Gözardı edilmiş kayıt (Record Collector, 2008: 18)

Suggia, döneminin ünlü viyolonsel eserlerini Stradivarius ve Montagna viyolonseli ile icra etmiştir (Whelbourn, 1937: 269). Bunların arasında; Haydn, Dvorak, Saint-Saens, Lalo, Schumann, Elgar, Sammartini, Brahms, Locatelli, Franck, Rachmaninov ve Debussy yer almaktadır. Delius'un bestelediği sonatın icrasını ise Beatrice Harrison'ın yapmasını istemiştir. George Revees, Arthur Rubinstein, Wilhelm Backhaus ve Leonard Borwick kendisine piyano ile eşlik eden piyanistlerdir (Potter, 2009: 111). Portekiz Ulusal Senfoni Orkestrası'nda Hamilton Harty, Adrian Boult, Henry Wood ve Petro de Freitas Branco yönetiminde birçok konser vermiştir. 1929 yılında John Barbirolli yönetiminde Milan Büyük Senfoni Orkestrası'nda Haydn'ın Re Majör Konçerto'sunu icra etmiştir (Johnson, 1929a: 53; Johnson, 1929b: 183). Suggia'nın 1905 yılındaki albümü içerisinde ünlü viyolonsel David Popper'in "En büyük yaşam kaynağı için..." yazılı bir ibaresi bulunmaktadır (Whelbourn, 1937: 270). Zara Nelsova, Suggia'nın ölümünden sonra O'nun anısına Londra Senfoni Orkestrası ile Elgar'ın Viyolonsel Konçertosu'nu icra etmiştir. 1946 yılında Kral Albert Salonu'nda "Müzisyenlerin Yardımlaşma Fonu" için Warwick Braithwaite şefliğinde Londra Senfoni Orkestrası ile çalmıştır. 1949 yılında Edinburg Festivali'nde Ivor Newton'un kendisine piyano ile eşlik ettiği bir konser gerçekleştirilmiştir (Record Collector, 2008: 13-14). Gerçekleştirilen konserler ve kayıtlar dışında Suggia'nın birçok albümü satışa sunulmuştur. Albümler içerisinde Bach'ın üç numaralı Do Majör Viyolonsel Süiti, Gluck'un Orfeo ve Eudrice Operası'ndan Menüet, Max Bruch'un Kol Nidrei , Faure'nin Elegie, Boccherini Rondo, Haydn Re Majör Viyolonsel Konçertosu ve Saint Seans'ın Allegro Appassionato isimli eserleri yer almaktadır (Darrel, 1936: 81,158,183,208,226,280).

12 Şubat 1936 Çarşamba günü 10:15'te Londra'da NBC-JWZ Fm'de canlı performansı sergilenmiştir. Radyo programının duyurusu Ulusal Radyo Dergisi'nde yayınlanmıştır (Radio Guide, 1936: 18). 15 Haziran 1938 Çarşamba günü saat 21:00'de Daventry Stüdyoları'nda dünyanın en iyi kadın viyolonselisti Madam Guilhermina Suggia'nın resital haberi de yine radyo arşiv kayıtlarında yer almaktadır (Radio Guide, 1938: 12). Pacific Radyo Arşivi'nden elde edilen bilgilere göre 1976 yılında Folio May'76 WBAI 99.5 Fm'de 9 Mayıs Pazar günü programında; Suggia'nın icra ettiği Bach'ın BWV1009 üç numaralı Do Majör Süit'inin Prelüd eseri de bulunmaktadır. 1950 yılında vefat eden ünlü viyolonselistin, 1976 yılında da hâlâ dinleniyor olması, O'nun popülerliğini yitirmemiş olduğunu gözler önüne sermektedir.

WEDNESDAY, FEB. 12

WINTER OLYMPICS
The Winter Olympic Games will be broadcast over the CBS-WABC network at 9 a.m. EST (8 CST). Dear Audience, the fan mail dramatization, will be heard at 9:15 EST (8:15 CST).

MADAME SUGGIA
FROM LONDON
Madame Guilhermina Suggia, considered one of the world's greatest woman cellists, will be heard in a special broadcast direct from London via short waves over an NBC-WJZ network at 10:15 a.m. EST (9:15 CST).

Şekil 2. Madam Guilhermina Suggia'nın Radyo Programı İlanı (Radio Guide, 1936: 18)

Guilhermina Suggia'nın 1920 ve 1921 yılında "*Music and Letters*" isimli dergide iki adet makalesi bulunmaktadır. Viyolonsel ve icrası üzerine yazmış olduğu makalelerinde viyolonsel donanımları dolayısıyla diğer tüm müzik aletlerine göre en dikkat çeken olduğu bahsetmiştir. O'na göre bu çalgı, herhangi bir süre boyunca bası sürdürebilen ve neredeyse her ses aralığında melodiyi çalabilen tek müzik aletidir. Yaylı çalgılar arasında keman ve viyolanın da melodiyi çaldığı doğrudur fakat alt notaların derinliği herhangi bir eserin bas ağırlığı sağlaması açısından yeterli değildir. Viyolonselın olanakları neredeyse sınırsızdır. Adına bestelenmiş eserlerin (piyano, orkestra eşlikli veya solo eserler), özellikle birinci sınıf konçertoların bir elin parmaklarını geçmediğini belirtmiştir. O'na göre bir solo çalgı olarak viyolonselın müzikal kariyeri yakın zamanlara dayanmaktadır. Boccherini, Romberg, Dupont ve eserleri 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar pek tanınmamıştır (Suggia, 1920: 104). Viyolonselde iyi bir ton yakalayamadıktan sonra iyi bir tekniğe sahip olmanın anlamsızlığını vurgulayan Suggia, geçmiş nesillerdeki viyolonselistlere çok şey borçlu olduğunu belirtmiştir. Son on beş yıldır okulum diye bahsettiği Dresden Okulu'nda viyolonsel icrası adına çok büyük adımlar atıldığından bahsetmiştir. Kendisinden sonra gelenler her zaman bir önceki jenerasyonu örnek almış ve kendilerini geliştirmiştir. Yeni gelenler ise icra gelenekselliğini korumuştur. Kendisine göre, gençliğinde Almanya'daki bazı büyük kasabalarda viyolonsel pek sevilmemiş, daha çok piyano sevilmiştir. Münih'te bir kadın viyolonselistin sadece görünüşünden dolayı konser için kabul edildiğini ifade eden ünlü viyolonselist, viyolonselın o dönem popüler bir çalgı olmadığından bu örnek dışında repertuara da bakılarak anlaşılabilirliğinden bahsetmiştir (Suggia, 1921: 130). Viyolenseli kullanması ve eserlerin icrası ile ilgili; "Bugünkü icra kabiliyetimi hocam Klengel'e borçluyum" ifadelerine yer vermiştir (Suggia'dan akt. Lyle, 1895: 332).

Guilhermina Suggia'nın ilk olarak William Rothenstein tarafından çizilmiş, John Rothenstein tarafından resmedilmiş iki adet yağlı boya portresi bulunmaktadır. 1920 yılında 506 ve 507 sayılı katalog numarası ile kayıt altına alınan kızıl ve siyah renkler kullanılarak yapılan "Suggia" isimli çalışmaların, çeşitli ebatlarda olduğu görülmektedir. Figür, viyolenseli ile oturur pozisyonda ve başı sağa dönük olarak resmedilmiştir (Rothenstein, 1926: 58). 1923 yılında ressam Augustus John (1878-1961) ünlü portresi olan "Suggia"yı yapmıştır. Altı metre yüksekliğindeki tablonun yapımı üç yıl sürmüştür. Bu süre zarfında ikişer saat toplam 80 kez poz vermiştir. 1923 yılında Alp Klübü'nde sergilenen tablo Amerika'daki birçok müzeyi gezdikten sonra bir İngiliz'in tabloyu satın almasıyla 1925 yılında İngiltere'ye getirilmiştir. (Mercier, 2004: 1306; Record Collector, 2008: 13; Hubbard, 2003: 27-28). John Rothenstein ve Augustus John aynı kişidir (Hubbard, 1944).

Şekil 3. Suggia, Augustus John, Yağlı Boya Tablo, 73^{1/2}” x 65””, Tate Gallery, London, 1923
(Hubbard, 2003: 27-28).

Her sonbaharda Londra’da Wigmore Salonu’nda Suggia Ödülleri verilmektedir. Bu ödüller, 1950 yılında ölen Portekizli viyolonselci Suggia’nın bir burs fonunun kurulması adına yapmış olduğu çalışmalara miras niteliğindedir. 2015 yılında yayınlanan bir haberde Perks Topluluğu’nun viyolonselci Reinoud Ford’un 2004 yılında Guilhermina Suggia Ödülü’nü kazandığı belirtilmiştir (Pulman’s Weekly News, 2015: 28). Bu haber, Suggia ödüllerinin hâlâ devam ediyor olmasının bir göstergesidir.

Mercier 2004 yılında yapmış olduğu bir araştırmada, Suggia’nın birçok müzik otoritesi tarafından zeki, yetenekli, karizmatik ve gizemli birisi olarak görüldüğünü belirtmiştir. Bu kişiler arasında 1930’lu yıllarda konserlerine bir dönem eşlik eden George Moore’un, kendisinin hareketli ve enerji dolu bir kadın olduğundan, Lytton Strachey’in ise; Suggia’nın alçakgönüllü ve çocuksu bir ruha sahip; diğerlerinin ise, arkadaşlarına karşı cömert, öğrencilerine karşı sabırlı ve vicdanlı olduğundan bahetmiştir. Kendisi İngiltere’de sokaklarda yetişen kadınların haklarının güçlü bir savunucudur. Feminizm ile ilgili görüşleri tam olarak bilinmese de bir feminist olarak örnek gösterilmiştir. Kendi kuşağının kadın viyolonselci Beatrice Harrison ve May Muckle’dan farklı olarak, sanatında bir denge kurmayı başarmıştır. (Mercier, 2004: 1306, 1308). Ruhunun duygusal gücünü özgün icrasına yansıtmış, bir kadın olarak sanatını bir evin duvarları arasında değil, geniş kitlelerin yer aldığı büyük konser salonlarında icra etmiştir (Osorio, 1907: 77). Rahatsız olduğu dönemlerde bile konserlerini yapmayı sürdürmüş, iptal ettirmemiş, yaşamının son zamanlarında ise iyileşebileceği düşüncesi ile bazı etkinliklerini ileri bir tarihe ertelemiştir (Record Collector, 2008: 14).

İngiltere’de dönemin ünlü müzik dergisi olup halen günümüzde yayın hayatını sürdüren “*The Musical Times*” isimli klasik müzik dergisinin 1950 yılındaki Eylül sayısında, Suggia’nın 31 Temmuz’da 62 yaşında Porto’da vefat ettiği haberi yayınlanmıştır. Kısa hayat hikayesinin de yer aldığı haberde, ünlü viyolonselci İngiltere’de ne kadar çok sevildiği ve kendisine ne kadar çok inanıldığından bahsedilmiştir. Vasiyeti üzerine, Stradivarius yapımı viyolonselin satılıp Mus Kraliyet Akademisi’ndeki genç viyolonselci için burs fonu oluşturulduğuna yer veren haber, Suggia’nın genç viyolonselcilere verdiği desteği ve yardımseverliği gözler önüne sermektedir

(The Musical Times, 1950: 362). Ünlü viyolonselist aynı zamanda yaşamı boyunca birçok hayır kurumuna bağışta bulunması ile tanınmaktadır (Whelbourn, 1937: 270).

4. Beatrice Harrison (1892-1965)

19. yüzyılın sonlarında Hindistan'ın kuzeybatısında yer alan Roorkee'de doğan Harrison, müzikal bir ailede yetişmiştir (Baird, 2015). 1904-1908 yıllarında Kraliyet Müzik Akademisi (RCM)'nde müzik eğitime başlamış, 1908-1910 yılları arasında Dresden Okulu olarak tanınan Berlin Konservatuvarı'na Hugo Becker ile devam etmiştir. Uluslararası Mendelssohn ödülünü alan en genç kadın viyolonselisttir. 1913 yılında 14 yaşında Carnegie Hall'da performans sergileyen ilk kadın viyolonselisttir. 10 Mart 1965'te 72 yaşında İngiltere'de vefat etmiştir (Waterhouse, 1965: 372; The Strad, 2016: 41).

Beatrice Harrison 20. yüzyılın tanınmış viyolonselistlerinden Pablo Casals, E. Fuermann, Salmond ve G. Suggia gibi tanınmış müzisyenler arasında görülmektedir. BBC Radyosu'nda yıllarca "Nightingale Duets" (Bülbül Düetleri) isimli programda viyolonseli ile yer almıştır. "Beatrice doğal yeteneğiyle ve müziği ifade gücüyle kendisine bahşedilmiş bir icra özelliğine sahiptir. Kendine hayran bıraktıran icradaki mükemmelliği, enerjik duruşu ve güzelliği ile sınırları zorlamaktadır" (Webber'den akt. Robertson, 2014: 41).

Şekil 4. Beatrice Harrison ve Kız Kardeşi May Harrison (Robertson, 2014: 37)

Tablo 2. Beatrice Harrison'un Kayıtları

Kayıt Numarası	Eser Adı	Bestecisi	Kayıt Yeri
a)D541&545 (1.versiyon) b)D1507/09 (2. versiyon)	Mi Minör Viyolonsel Konçertosu	E.Elgar	a)His Master's Voice ³ (HMV) Stüdyoları, Aralık 1919, Kasım 1920 b) Kingsway Salonu, Londra, 23 Mart, 13 Haziran 1928
D1103/04	Viyolonsel Sonatı	F.Delius	Wigmore Salonu, Londra, 31 Mayıs 1918 (HMV)
B3721	a)Kapis b)Elegie	F Delius	HMV Stüdyoları, 30 Kasım 1930
C1929	a)Youthful Rapture (Gençlik Hevesi) b) The Bard of Armagh (Armagh ozanı)	a)Grainger b) Herbert Hughes	HMV Stüdyoları, Eylül 1929
D1380/82	Mi Minör Viyolonsel Sonatı No.1	J.Brahms	HMV Stüdyoları,
D346	Do Majör 3. Süit, Gigue	J.S.Bach	HMV Stüdyoları, 1920
D345, 07899	Sol Majör Impromptu	F.Schubert	HMV Stüdyoları, 194-1915
C1626	The Broken Melody (Kırık Melodi)	Auguste van Biene	HMV Stüdyoları, ?
B Studio Cc14164-1 C1626	Harlequinade	D. Popper	Hayes, HMV 1928

³ Gramofon Şirketi

Kendi Evinin Bahçesinde	Gypsy Songs op.55 duet with Nightingales (Çingene Şarkıları, bülbüller ile düet)	A. Dvorak	BBC Radio 19 Mayıs 1924
-------------------------	--	-----------	-------------------------

Tablo 2’de Beatrice Harrison’un İngiliz stüdyolarında yapılan Cd ve radyo kayıtları yer almaktadır. Elgar, Delius ve Brahms’ın viyolonsel için bestelediği virtüözik eserleri icra ettiği görülmektedir. Sonat ve konçerto formunda yazılan bu eserlerin dışında, dönemin tanınmış eserlerini de yorumlamıştır. Ayrıca ünlü viyolonselistin HMV stüdyolarında 1920 yılında solo olarak gerçekleştirdiği bir adet üç numaralı Do Majör Bach Viyolonsel Süiti yer almaktadır. İlgili tabloda, Harrison’un kendi evinde gerçekleştirdiği BBC radyo tarafından 1924 yılında kayda alınan Dvorak’ın Gypsy Songs isimli eserini bülbüller eşliğinde icrası da yer almaktadır.

1919 yılının başlarında Elgar, Mi Minör Viyolonsel Konçertosu’nu bestelemiştir. Eşinin vefat etmesiyle besteci, anlaşmalı olduğu HMV stüdyolarına eşinin anısına bir kadın viyolonselistin bu eseri icra etmesini ve kaydının alınmasını rica etmiştir. İlk olarak dönemin ünlü viyolonselisti Guilhermina Suggia’ya teklif götürülmüş, bütçe konusunda anlaşılammıştır. Şirket arayışlarını sürdürürken, iyi bir viyolonselist olan Beatrice Harrison’un bir dönem keman icracısı kız kardeşi ile birlikte Brahms Double (ikili) Konçerto icrasında şeflik yapan Landon Ronald’ın, Harrison’u önermesi ile birlikte, piyanist kız kardeşi Margaret Harrison ile birlikte Elgar Konçerto’nun kaydı için anlaşma sağlanmıştır. Harrison’un iki versiyon halinde yapılan kaydı, büyük beğeni toplamış, enerjik ve güçlü performansı ile uzun süre konuşulmuştur. Kaydın ikinci versiyonu dokuz yıl sonra 23 Mart ve 13 Haziran 1928 yılında Londra’da Kingsway Salonu’nda yapılmıştır. Bu kayıtlar daha sonrasında EMI, LP, CD gibi diğer firmalarca tekrar yayınlanmıştır (Waterhouse, 1965: 374).

Şekil 5. Elgar Mi Minör Viyolonsel Konçertosu’nun kayıt öncesi provası (Elgar ve Harrison)
(The Strad, 2016: 43)

Beatrice Harrison, Dresden Okulu’ndaki Hugo Becker’den sonraki hocası David Popper’in Macaristan’daki bir turnesinde kendisiyle buluşmuş, Popper’in “Harlequinade” isimli eserini, piyanist kardeşi Margaret Harrison ile birlikte icra etmiştir (Robertson, 2014: 36-41). 19 Mayıs

1924 tarihinde ise Dvorak'ın "Gypsy Songs" isimli eserini açık havada bülbüller ile birlikte icra etmiştir. 1923 yılında yeni bir mikrofon türü olan Marconi-Sykes Magnetophone ile kayıt edilen düet BBC Radyo tarafından yayınlanmıştır. Daha sonrasında bu kayıtlara Elgar'ın Viyolonsel Konçertosu ve İrlanda halk şarkısı olan Londonderry Air de eklenmiştir. II. Dünya Savaşı sürecinde kayıtların beğenilmesi ve popüler olması neticesinde 1933 yılında Harrison bir Bülbül Festivali düzenlemiştir. Harrison'un kayıtları İngiltere'nin bağımsızlığında bir sembol haline gelmiştir (Baird, 2015).

Şekil 6. Beatrice Harrison'ın evinin bahçesinde viyolonsel ve bülbüller ile kaydı (Baird, 2015)

EMI şirketinde kayıtlı olan E. Elgar'ın düzenlediği "God Save The King" isimli eser, Beatrice Harrison ve piyanist Victoria Windsor tarafından Lawrance Collingwood şefliğinde Londra, BBC ve New Senfoni Orkestralarınca seslendirilmiştir (Altena, 2017: 195).

Harrison, Amerikalı bir kadının kendisine hediye ettiği 1739 Pietro Guarneri yapımı viyolonseli ile bir dizi kayıt ve konser gerçekleştirmiştir. Çalgı bir dönem W.E. Hill and Sons'un atölyesinde sergilenmiş, daha sonrasında dönemin önde gelen çalgı koleksiyoneri Baron Johann Knoop tarafından satın alınmıştır. Harrison'un bilinen en son konseri vefatından yedi yıl önce 1958 yılında İngiltere'nin şehri Coventry'de halka açık olarak gerçekleştirilmiştir. Ünlü viyolonselist 10 Mart 1965 yılında İngiltere'nin Smallfield şehrinde yaşamını yitirmiştir (The Strad, 2016: 43).

5. Sonuç

Yaşadığı dönem boyunca birçok kayıt ve konserde yer alan Guilhermina Suggia, ünlü bir viyolonselist olarak literatürde yer almaktadır. Zeki, yetenekli ve gizemli olduğu belirtilmiş, yaşadığı döneme göre bir kadın olarak özgür bir yaşantıya sahip olduğundan bahsedilmiştir. Kendisi ayrıca yardımseverliği ile de müzik tarihinde yer almış bir viyolonselisttir. Dik duruşu ile güçlü, vicdanlı, enerji dolu hali ve yazmış olduğu makaleleri ile 19. yüzyıldan edindiği müzikal deneyimleri 20. yüzyılda icrasına yansıtmış, kendisinden sonra gelen kadın viyolonselistlere de örnek olmuştur. Suggia, güçlü icrası ile erkeklerin yanı sıra kadınların da iyi bir viyolonselist olabileceğini gösteren bir solisttir. 20. yüzyılda bir fenomen haline gelen ünlü viyolonselistin

birçok gazetede haberleri yer almaktadır. Ayrıca, yapılan araştırmalar sonucunda Suggia tablosunun ressamı John Rothenstein'in Augustus John olduğu saptanmıştır.

Guilhermina Suggia ile aynı dönem yaşamış olan, Dresden Okulu'nun bir diğer kadın viyolonselisti Beatrice Harrison'un 1919 ve 1920 yıllarında yapmış olduğu Elgar'ın Mi Minör Viyolonsel Konçertosu'nun ilk kaydının tutulması ve diğer müzik şirketleri tarafından basılıp çoğaltılması bilgisinden hareketle, ünlü viyolonselistin müzik tarihinde kalıcı bir yer edinmiş olduğunu söylemek mümkündür. 1924 yılında BBC işbirliğiyle Dvorak'ın "Gypsy Songs" isimli eserini açık havada bülbüller eşliğinde Marconi-Sykes Magnetophone isimli yeni geliştirilen mikrofon ile kaydının yapılmasında Harrison'un yer alması, O'nun yeniliklere açık bir kadın viyolonselist olduğunun göstergesidir. Yapılan araştırmalar neticesinde; aynı anda hem doğa seslerini hem de bir çalgının sesini kaydedebilen bu tür bir mikrofon ile kendisinden önce başka bir viyolonselistin kaydının yapılmamış olduğunu söylemek mümkündür. Diğer bir deyişle, Harrison bu tür bir kayıta yer alan ilk kadın viyolonselisttir.

Her iki kadın viyolonselist de 20. yüzyılın ilk yarısına dek virtüözük sayılabilecek eserleri icra etmiş, kendisinden sonra gelen kadın viyolonselistlere ilham kaynağı olmuştur. Kayıtları günümüzde hala dinlenmektedir. Suggia ve Harrison'un viyolonsel literatüründe yer alması, viyolonselinin icra tarihinin bilinmesi açısından önemlidir. Alman ekolünün yayılmasında önemli sayılabilecek, Dresden Okulu'nun ilk kadın viyolonselistlerinden olan her iki viyolonselistin müzikal yaşamlarının ve kayıtlarının incelenmesi, ülkemizde Alman ekolü ile yetişen genç kuşak viyolonselistlerin eser yorumlama süreçlerine olumlu anlamda katkı sağlayacaktır. Çünkü icracılar için, bir viyolonsel eseri veya eserlerini besteleyen besteci her ne kadar müzikal yorumlamada önemli rol oynuyor ise, kendi kuşağından önce yaşamış ve bu eserleri kayıt altına almış icracıları incelemek o kadar önemlidir.

6. Kaynakça

- Altena, J., A. (2017). Cello Concerto, Cockaigne Overture, The Kingdom:Prelude...,*Fanfare: The Magazine for Seriousrecord Collectors*, January / February 2017, pp.189-196.
- Baird, I., L. (2015). Capturing the song of the nightingale, *Science Musium Journal*, Issue 4, Autumn 2015.
- Darrel, R. D.(1936). Recods of Guilhermina Suggia. *The Gramophone Shop Encyclopedia of Recorded Music*, New York City: The Gramophone Shop Inc. pp.81, 158, 183, 208, 226, 280.
- Hubbard, G. (2003). Clip&Save Art Notes. *Arts&Activities*, Vol.133, Issue 1, pp.11-15.
- Hubbard, R., H. (1944). John Rothenstein, Augustus John, London: Phaidon Press.
- Johnson, A., B. (1929a). Music Lovers Phonograph. *Monthly Review*, Vol.III, No.7, p.53.
- Johnson, A., B. (1929b). Music Lovers Phonograph. *Monthly Review*, Vol. III, No. 6, p.183.
- Lyle, W. (1895). Suggia, A Personal Study Of The Great Cellist. The Windsor Magazine: an Illustrated Monthly For Men And Women, London: Wark, Lock and Bowden Ltd. pp.330-333

- Mercier, A. (2004). Portrait of A Lady. *The Strad*, December 2004, pp. 1306-1311.
- Osorio, P. (1907). *Na Arte E Na Politica: Guilhermina Suggia*. 18.05.1907, Lisboa, Chronicas, , Porto: Empresa Litteraria E Typographica, pp. 75-79.
- Potter, T. (2009). Guilhermina Suggia: Cellist. *The Strad*, April 2009, p.111.
- Pulman's Weekly News. (2015). The Perks Ensemble to Perform for Concerts in the West. *View from Axminster*, Est.1857, Tuesday September 1st 1936.
- Radio Guide. (1936). Coming Events, *International Weekly of Programs Week Ending*, February 15, 1936, London.
- Radio Guide. (1938). On Short Waves. *Complete Programs for Week Ending*, ed.Chas. A. Morrison, June 18, 1938, London.
- Record Collector. (2008). *Portugal's Princess of The Cello*. ed. Alan Sanders, Num. 53, Summer 2008, Classic Record Collector, ISSN: 1472-5797.
- Robertson, D. (2014) Classical Recordings Quarterly, The Art of Beatrice Harrison. ed. Alan Sanders, CRQ Winter, December 1, 2014, pp. 36-41.
- Rothenstein, J. (1926). *The Portrait Drawings of William Rothenstein 1889-1925*. an Iconography by John Rothenstein with a Preface by Max Beerbohm and IOI Collotype Plates, London: Chapman & Hall Ltd.
- Suggia, G. (1920). The Violoncello. *Music and Letters*, Vol. I, Issue 2, 1 March 1920, pp.104-110.
- Suggia, G. (1921). Violoncello Playing. *Music and Letters*, Vol. II, Issue 2, 1 April 1921, pp.130-134.
- The Connoisseur's Catalogue. (May 1932). *His Master's Voice*. Lulli The Musicians (French School), National Galery, London: The Gramophone Company Limited London W.I.
- The Musical Times. (1950). Guilhermina Suggia. *Obituary*, Musical Times Publications Ltd., p. 362.
- The Strad. (2016). Beatrice Harrison. ed. Chloe Cutts, January 2016, pp.41-43.
- Vechten, C., V. (1918). *The Music of Spain*. New York: Alfred a Knopf, Inc. p.191.
- Waterhouse, J., C., G. (1965). Beatrice Harrison. *The Musical Times*, Vol.106, No.1467, May 1965, p.372
- Whelbourn, H. (1937). *Standard Book of Celebrated Musicians Past and Present*. New York: Garden City Publishing Co., Inc.
- Yılma Şakalar, G. (2019). *Alman Ekolünde Viyolonsel: Hugo Becker ve Julius Klengel*. Güzel Sanatlar Alanında Araştırma ve Değerlendirmeler. Ankara: Gece Akademi, ss.43-53

SOSYAL MEDYA KULLANIMININ TÜKETİCİLERİN YİYECEK İÇECEK İŞLETMESİ TERCİHLERİNE ETKİSİ

Burhanettin ZENGİN¹

Muzaffer ÇAKMAK²

Özet

Sosyal medya, internet ve dijital teknolojilerin gelişmesi ve sosyal etkileşimlerin artmasıyla birlikte pazarlama açısından önem kazanmaya başlamıştır. İnsanlar Web 2.0 ile yayın üretmeye başlamış ve ürettikleri yayınları çevreleriyle paylaşarak karşılıklı etkileşime geçmiştir. Sosyal medya araçlarının kullanımı her geçen gün kişilerin ilgi alanlarına girmekte ve katılımcı sayılarında artış görülmektedir. Türkiye’de 2019 yılı itibariyle kullanıcılar günde ortalama 7 saat internet kullanmakta ve bu sürenin 2 saat 46 dakikasını sosyal medyada geçirmektedir. Bu durumdan dolayı işletmeler için sosyal medya daha önemli bir hale gelmektedir. Bu doğrultuda sosyal medya kullanan tüketici ve işletmeler üzerinde literatür taraması yapılmış ve sosyal medyanın tüketicilerin yiyecek içecek işletmelerini tercihi üzerindeki etkisi belirlenmesi amaçlanmıştır. Sakarya ilinde sosyal medya kullanan 248 tüketiciye yapılmıştır. Sonuçlar istatistik programı vasıtasıyla analiz yapılmıştır. Elde edilen bulgulara göre tüketicilerin en fazla kullandığı sosyal medya platformları YouTube, Instagram, Twitter ve Facebook olarak tespit edilmiştir. Yiyecek içecek işletmesi seçiminde en fazla etkili olan unsurlar yiyecek içeceğin kalitesi, temizlik ve hijyen, fiyat, hizmet kalitesi, güven ve atmosferden oluştuğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya, Yiyecek İçecek İşletmeleri, Sosyal Ağlar

THE EFFECT OF THE USE OF SOCIAL MEDIA ON THE PREFERENCES OF FOOD AND BEVERAGE BUSINESS OF CONSUMERS

Abstract

With the development of social media, internet and digital technologies and increasing social interactions, it has gained importance in terms of marketing. People started producing with Web 2.0 and shared with their environment and interacted. The use of social media tools is becoming more and more interesting and there is an increase in the number of participants. As of 2019 users in Turkey use an average of 7 hours of internet per day and spend the 2 hours 46 minutes, this time in social media. Therefore, social media becomes more important for businesses. In this respect, literature was searched on consumers and enterprises using social media and it was aimed to determine the effect of social media on consumers' preference of food and beverage enterprises. It was made to 248 consumers who use social media in Sakarya province. The results were analyzed through the statistical program. According to the findings, the most commonly used social media platforms were identified as YouTube, Instagram, Twitter and Facebook. The most influential factors in the selection of food and beverage establishments consisted of quality of food and beverage, cleanliness and hygiene, price, quality of service, safety and atmosphere.

Keywords: Social Media, Food and Beverage Businesses, Social Networks

---

¹ Doç. Dr., Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, bzengin@subu.edu.tr

² Doktora Öğrencisi, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, mzffrcmk@gmail.com

GİRİŞ

Pazarlamanın tutundurma karmasının bir unsuru olarak kabul edilen sosyal medya (Kotler ve Armstrong, 2006: 50), kullanıcılar tarafından oluşturulan çeşitli içeriklerin (bilgi, fotoğraf ve video) paylaşıldığı ortamlara verilen isimdir. İnternet ve bilgi teknolojilerinin altında yatan düşünceler teknik olabilir ama bu durum kullanım için geçerli olmamaktadır. Hangi sosyal medya platformunun kullanılmasından öte; iletişim, tutum, dürüstlük, katılım ve ilişkiler öne çıkmaktadır (Wigmo ve Wikström, 2010). Sosyal medya, ürünün niteliği ve özelliğine göre üretici ve tüketicinin zaman ve mekân sınırlamasına takılmaksızın iletişim, bilgi toplama, eğlence, zaman geçirme, deneyim paylaşma ve alışverişin meydana geldiği etkileşimli bir ortamdır.

2019 yılının Şubat ayında “We Are Social” tarafından yayınlanan raporda: Türkiye’de 82.440.000 kişi yaşamaktadır. Bu kişilerin %72’sinin (59.36 milyon) internet kullanıcısı, %63’ünün (52 milyon) aktif sosyal medya kullanıcısı olduğu tespit edilmiştir. 2018 Ocak ayından, 2019 Ocak ayına kadar ki dönemde internet kullanıcıları %9,3 (+5 milyon) oranında bir artış göstermiştir. Toplam 76.34 milyon mobil hat bulunmaktadır. Nüfusun %53’ünün (44 milyon) aktif mobil sosyal medya kullanıcısı olduğu tespit edilmiştir. Yetişkin insanların %98’i cep telefonu kullanırken, bunların %77’si akıllı telefon kullanmaktadır. Neredeyse herkesin evinde (%99) televizyon bulunmaktadır. İnsanlar internette günde ortalama 7 saat geçirmektedir. Bunun 2 saat 46 dakikasını sosyal medyada, 3 saat 9 dakikasını televizyon başında ve 1 saat 15 dakikasını müzik dinleyerek geçirmektedir. En aktif sosyal medya platformu sırasıyla; YouTube (%92), Instagram (%84), Facebook (%82), Twitter (%58), Snapchat (%31), LinkedIn (%30), Pinterest (%28), Tumblr (%21), Twitch (%20) ve Reddit (%13) şeklinde sıralanmaktadır. En çok kullanıcı sayısına sahip sosyal medya platformları; Facebook (43 milyon), Instagram (38 milyon), Twitter (9 milyon), Snapchat (6.3 milyon) ve LinkedIn (7.3 milyon)’den oluşmaktadır. Toplam kullanımın 1/3’ünü 25-34 yaş aralığı (%13 kadın, %20 erkek) oluşturmaktadır.

Yukarıdaki verilerden de anlaşılacağı üzere değişen sosyal çevre ve ona uyum sağlamaya çalışan bireyler her geçen gün farklı yeni bir sosyal ağa katılmaktadır. Katılımlar beraberinde öğrenme, bilgi sahibi olma ve yönlendirmeleri getirebilmektedir. Sosyal medya araçlarının kullanımının artması kişilerin daha fazla sosyal medyada vakit geçirmelerini sağlamakta ve bu kullanıcı sayılarında artışlara sebep olmaktadır. Yapılan araştırmalar sonucunda, pazarlama faaliyetlerinde değişmelere sebep olduğu ve tüketicilerin üründen memnuniyetlerini veya memnuniyetsizliklerini kolay bir şekilde aktarabildiği saptanmıştır.

Bu çalışmada sosyal medya kavramı ve araçları, tüketici ihtiyaç ve satın almada etkili olan faktörler ele alınmıştır. Çalışmanın son bölümünde ise “sosyal medya kullanımının tüketicilerin yiyecek içecek işletmesi tercihlerine etkisini” belirlemeye yönelik 248 sosyal medya kullanıcısına yapılan anket çalışmasının analizleri ve bulguları yer almaktadır.

LİTERATÜR

Sosyal medya kavramı bilgi ve iletişim teknolojilerinde değişimin bir parçası olarak meydana gelmiş internet tabanlı bir uygulamadır. Sosyal medyanın, Web 2.0’la birlikte hayatımıza girdiği görülmektedir. Web 2.0 teknolojileri içinde birçok uygulama bulunmaktadır.

En çok kullanılan uygulamalar; Facebook, YouTube, MySpace, LinkedIn, Twitter ve Google uygulamaları (wikipedia, blog) olarak ifade edilebilir (Erkul, 2009: 3).

Web 1.0 olarak ifade edilen dönemde siteler bilgi sağlayıcı bir konumdadır. Web 2.0’da temeli işbirliğine dayanan kullanıcılar pasif konumdan aktif konuma geçmiş, kendi içeriklerini diğer tüketiciler için kendileri üretmeye başlamış ve hem üretici hem tüketici olmaya başlamışlardır (Bayram ve Bertan, 2015: 552). Web 3.0’ın (Semantik Web) temel fikri, yapı verilerini tanımlamak ve çeşitli uygulamalar arasında daha etkili keşif, otomasyon, entegrasyon ve yeniden kullanım için bağlantı kurmaktır (Nykänen, t.y.). Web 4.0 net bir tanımı bulunmamaktadır. Ancak, akıllı etkileşimler içeren bir okuma-yazma-yürütme-eşzamanlılık (aynı anda kullanım) ağı olacağı düşünülmektedir. Ayrıca insan zihninin ve makinelerin aynı anda etkileşime girebildiği “ortak yaşam web” olarak da bilinmektedir (Aghaei, vd., 2012). 1989 yılından bu yana çok ilerleme kaydedilen ve yakın zamanda kullanımına başlanan yapay zekâ tekniklerinin gelecekte daha fazla kullanılacağı düşünülmektedir. Fakat bu çalışmada, sosyal medya kavramının günümüzdeki boyutuna, araçlarına, tüketici davranışları üzerindeki etkisine ve kullanım alanlarıyla ilgili literatüre değinilecektir.

Web 2.0 veya sosyal medya “kullanıcının oluşturduğu içerik” kavramıyla bağlantılıdır (Barutçu ve Tomaş, 2013). Keskin ve Baş (2015) çalışmalarında tüketicilerin sosyal medyayı araştırma yapmak, hesapları takip etmek, güncel bilgileri takip etmek, insan düşüncelerinden faydalanmak için kullandığını belirlemiştir. Ayrıca en çok Facebook, Instagram ve Twitter’ın kullanıldığı ve Facebook ile forumların tüketici davranışlarını etkilediği tespit edilmiştir.

Mangold ve Faulds tarafından (2009: 358) sosyal medya araçları; sosyal ağlar, yaratıcı çalışma paylaşım siteleri, kullanıcı destek bloglar, şirket destekli web siteler/bloglar, ticaret toplulukları, haber siteleri, sanal dünyalar vd. şeklinde sıralanmaktadır. Fakat tüm sosyal medya araçları pazarlama faaliyetleri için aynı düzeyde etkili olmadığından, en çok tercih edilenler; bloglar, sosyal ağlar, içerik paylaşım siteleri, işbirlikçi siteler ve sanal dünyalar ve oyunlardan oluşmaktadır (Bayram ve Bertan, 2015: 557). Elbaşı (2015), Üniversite öğrencilerinin sosyal medya kullanım motivasyonu üzerine yaptığı çalışmasında günlük hayatta karşılaştıkları stres ve sıkıcı durumlardan kaçma ve biraz olsun eğlenme ve rahatlama imkânından dolayı kullanıldığı tespit edilmiştir.

Tüketici, kişisel arzu, istek ve ihtiyaçları için pazarlama bileşenlerini satın alan veya satın alma potansiyeline sahip olan gerçek kişidir (Karabulut, 1989: 15). Middleton ve Clarke (2001) pazarlamanın, iki tarafının (müşteri ve üretici) olduğundan bahsetmektedir ve müşteri açısından pazarlamayı;

- Mevcut ve potansiyel müşterilerin ihtiyaç ve isteklerinin,
- Hangi ürünlerin, ne zaman, ne miktarda, ne sıklıkta ve hangi fiyatta talep edildiğinin,
- Ürünlerle ilgili bilgiye nasıl ulaşıldığının,
- Ürünlerin, doğrudan veya bir aracı vasıtasıyla nereden alınabileceğinin ve
- Ürünlerin, satın alınması ve tüketilmesinden sonra tüketicilerin nasıl hissettiklerinin anlaşılması ile ilgili süreçlerin bütünü olarak tanımlamaktadır.

Tüketici, sosyal medya ve yiyecek içecek işletmesi tercihleri üzerine yapılmış çalışmalar incelendiğinde ise Eryılmaz ve Şengül (2016: 40) çalışmalarında; sosyal medyayı ağırlıklı olarak

25-34 yaş grubunun kullandığını, katılımcıların 1000-2000 TL arasından gelire sahip olduğunu, öncelik sırasına göre Facebook, Instagram, Twitter, Google+ ve Foursquare kullanıldığını, olumlu paylaşımlardan etkilendiklerini ve destinasyondaki yöresel yemekler hakkında bilgi topladıklarını tespit etmişlerdir. Cankül ve diğerleri (2018) çalışmalarında yiyecek içecek işletmelerinin tamamının sosyal medyayı aktif olarak kullandığı, yarısından fazlası son bir yıldır kullandığı, işletmelerin yarısından fazlası günde 1 defa veya daha fazla paylaşımda bulunduğu, en fazla kullanılan sosyal medya uygulamaları sırasıyla Instagram, Facebook ve Foursquare olduğu, sosyal ağları müşterilere ulaşmak, reklam yapmak ve kendilerini ifade etmek amacıyla kullandığını tespit etmiştir.

Sosyal medya platformlarında, sanal toplulukların bulunması/kurulması tüketicinin 3 temel ihtiyacını karşılamaktadır. Bunlar (Wang ve diğerleri, 2002: 414).;

- İşlevsel ihtiyaçlar (ticari işlemler, bilgi, eğlence, konfor ve değer),
- Psikolojik ihtiyaçlar (kimlik belirleme, ait olma, yaratıcılık, bağlılık ve yakınlık) ve
- Sosyal ihtiyaçlardan (ilişki, güven, kaçış, etkileşim ve iletişim) oluşmaktadır.

Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde yer alan 5 temel etkenin bazıları içgüdüsel ve farkındalık sayesinde karşılanma gereksinimi duyulan ihtiyaçlardır. Biliciler (2018) tez çalışmasında "*kullanıcıların sosyal medya platformlarına üye olma nedenleri nelerdir?*" sorusuna verilen cevaplar arasında; gündemden geri kalmamak, sosyal çevreleriyle etkileşim ve iletişim halinde kalabilmek, eğlenceli vakit geçirebilmek, herhangi bir konuda görüş ve fikir paylaşabilmek, merak etmek, sosyal medyadan geri kalmamak, sosyal çevrenin herhangi bir konuda görüşlerini öğrenebilmek, sosyalleşebilmek vd. şeklinde sıralanmaktadır. Buradan yola çıkarak tüketici davranışını etkileyen faktörler; psikolojik faktörler (öğrenme, güdülenme, algılama, tutum, kişilik), sosyo-kültürel faktörler (kültür ve alt kültür, aile, yaşam tarzı, sosyal sınıf, referans grupları) ve kişisel faktörler (cinsiyet, yaş, eğitim, gelir, rol ve statü) olarak tanımlanabilmektedir (Keskin ve Baş, 2015: 56-58).

YÖNTEM

Bu çalışmada sosyal medya kullanımının tüketicilerin yiyecek içecek işletmesi tercihlerine etkisi belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmada veriler anket yardımıyla toplanmıştır. Çalışma Sakarya ili ile sınırlı tutulmuş ve farklı zamanlarda, Sakarya ilinde yaşayan ve sosyal medya kullanan bireylerden tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi ile veriler toplanmıştır (Nakip ve Yaraş, 2017: 259).

Çalışmada Güngör (2018) tarafından geliştirilen ölçek kullanılmıştır. Anket 4 bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde demografik sorular (6 adet), ikinci bölümde sosyal medya platformları (10 adet), üçüncü bölümde yiyecek içecek işletmesi seçiminde etkili olan unsurlar (9 adet) ve dördüncü bölümde yiyecek içecek işletmesi tercihini (29 adet) içeren toplam 54 soru yer almaktadır. Çalışma verileri Mart 2019 ve Mayıs 2019 (ortalama 2 aylık bir süre) arasında toplanmıştır. Anketler çoğunlukla yüz yüze uygulanmıştır. Çalışmada elde edilen toplam anket sayısı 256'dır. Fakat bazı katılımcıların anket sorularının büyük çoğunluğuna cevap vermemesi nedeniyle çıkarılmıştır. Bu nedenle çalışma 248 anket üzerinden değerlendirilmiştir.

Elde edile veriler istatistik programı vasıtası ile analiz edilmiş ve sonuçlar tablolar yardımıyla yorumlanmıştır.

Geçerlilik ve güvenilirlik; Herhangi bir ölçeğin veya testin ölçmek istediği şeyi tutarlı ve istikrarlı bir şekilde ölçme derecesine “güvenilirlik” denilmektedir. Kullanılan ölçeklerin güvenilirlik katsayılarını anlayabilmek için en sık kullanılan yöntem ise alfa katsayısına (Cronbach Alfa) bakılmasıdır (Çoşkun, vd., 2015: 125). Ölçeklere ilişkin güvenilirlik analizi sonuçlarına Tablo 1’de yer verilmiştir.

Tablo 1: Ölçeklere İlişkin Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Ölçek	İfade Sayısı	Cronbach Alfa Katsayısı
Sosyal Medya Platformları	10	0,589
Yiyecek İçecek İşletmesi Seçiminde Etkili Olan Unsurlar	9	0,895
Yiyecek İçecek İşletmesi Tercihi	29	0,923
Genel Ölçek	48	0,902

Tablo 1’de görüldüğü üzere çalışmanın 55 ifadeden oluşan genel güvenilirlik katsayısı 0,902 olarak tespit edilmiştir. Nakip ve Yaraş (2017: 196) 0,1 ve 0,20 aralığını hiç güvenilirmez, 0,21 ve 0,40 aralığını güvenilirmez, 0,41 ve 0,60 aralığını nispeten güvenilir, 0,61 ve 0,80 aralığını güvenilir, 0,81 ve üzerindeki alfa değerlerinin çok güvenilirlik arz ettiğini belirtmektedir.

BULGULAR

Araştırmada elde edilen veriler farklı istatistiki analizlere tabi tutularak çıkarımlar yapılmaya çalışılmıştır. Demografik değişkenlere ilişkin bulgular Tablo 2’de gösterildiği gibidir.

Tablo 2: Demografik Değişkenlere İlişkin Bulgular

Değişkenler	N	%	Değişkenler	N	%
Cinsiyet			Aylık ortalama geliriniz		
Kadın	124	50	2020 ve altı	128	51,6
Erkek	124	50	2021-3000	22	8,9
Medeni Durum			3001-4000	40	16,1
Evli	57	23	4001-5000	34	13,7
Bekar	191	77	5001 ve üstü	24	9,7
Eğitim Durumunuz			Sosyal medyada günde ortalama ne kadar zaman geçiriyorsunuz?		
Ortaokul	19	7,6	1 saatten az	50	20,2
Lise	21	8,5	1-2 saat	40	16,1

Önlisans	29	11,7	2-3 saat	63	25,4
Lisans	154	62,1	3-4 saat	51	20,6
Yüksek Lisans	25	10,1	4-5 saat	25	10,1
			5 ve daha fazla	19	7,7
Yaşınız					
24 yaş altı	115	46,3	35 - 44 yaş	46	18,5
25-34 yaş	73	29,4	45 yaş ve üstü	14	5,6

Tablo 2 incelendiğinde katılımcıların yarısının erkek ve büyük çoğunluğunun (%77) bekâr olduğu görülmektedir. Eğitim durumları incelendiğinde katılımcıların %62,1'inin (154 kişinin) lisans mezunu olduğu, % 11,7'sinin (29 kişinin) ön lisans mezunu ve %10,1'inin (25 kişi) yüksek lisans ve üstü bir diplomaya sahip olduğu görülmektedir. Aylık gelir durumlarına bakıldığında %51,6'sının 2020 TL ve altı gelire sahip olduğu, 3001 TL ve üzeri gelire sahip kişilerin ise %39,5 (98 kişi) olduğu görülmektedir. Katılımcıların sosyal medyayı günde ortalama kullanım sürelerinin birbirlerine yakın olduğu görülmektedir. Fakat en fazla 2-3 saat aralığında kullandığı görülmektedir. Katılımcıların %45,5'i (115 kişi) 24 yaş altında, %30,4'ü (73 kişi) 25-34 yaş arasında, %18,5'i (46 kişi) 34-44 yaş aralığında ve %5,6'sının (14 kişi) 45 yaş ve üzerinde olduğu görülmektedir.

Tablo 3: Sosyal Medya Platformlarına İlişkin Frekans Analizi

Sosyal Medya Platformları	Hiç		Nadiren		Ara Sıra		Sık Sık		Her Zaman			
	AO	SS	F	%	F	%	F	%	F	%		
YouTube	3,83	1,00	10	4,0	13	5,2	49	19,8	111	44,8	65	26,2
Instagram	3,82	1,26	25	10,1	11	4,4	41	16,5	76	30,6	95	38,3
Twitter	2,79	1,57	86	34,7	30	12,1	32	12,9	50	20,2	50	20,2
Facebook	2,62	1,59	98	39,5	34	13,7	31	12,5	34	13,7	51	20,6
Pinterest	1,74	1,17	161	64,9	26	10,5	33	13,3	16	6,5	11	4,4
SnapChat	1,70	1,09	156	62,9	39	15,7	25	10,1	20	8,1	6	2,4
Swarm	1,54	1,00	180	72,6	21	8,5	22	8,9	22	8,9	1	0,4
LinkedIn	1,40	0,98	204	82,3	14	5,6	13	5,2	8	3,2	9	3,6
Foursquare	1,35	0,77	198	79,8	22	8,9	19	7,7	9	3,6	--	--

MySpace	1,09 0,54	237 95,6	2 0,8	1 0,4	4 1,6	2 0,8
---------	-----------	----------	-------	-------	-------	-------

Tablo 3’de katılımcıların sosyal medya platformlarına ilişkin frekans analizi yer almaktadır. Katılımcıların YouTube ve Instagram’ı daha sık kullandıkları görülmektedir. YouTube ve Instagram’dan sonra sırasıyla Twitter ve Facebook’un kullanımlarının da ortalamanın üstünde olduğu görülmektedir.

Tablo 4: İşletme Seçiminde Etkili Olan Unsurlara İlişkin Frekans Analizi

İşletme Seçimi	Art. Ort.	İşletme Seçimi	Art. Ort.
Yiyecek İçecek Kalitesi	8,46	Menü Çeşitliliği	7,54
Temizlik ve Hijyen	8,40	İşletme İmajı	7,39
Fiyat	8,16	Konum	7,30
Hizmet Kalitesi	8,02	Yiyecek İçecek dışı hizmetlerin varlığı (otopark, çocuk oyun alanı vb.)	6,24
Güven ve Atmosfer	7,99		

Tablo 4’de işletme seçiminde etkili olan unsurlara ilişkin frekans analizi sonuçları yer almaktadır. Katılımcılar işletme seçiminde etkili olan unsurları sırasıyla yiyecek içecek kalitesi, temizlik ve hijyen, fiyat, hizmet kalitesi, güven ve atmosfer, menü çeşitliliği, işletme imajı, konum ve yiyecek içecek dışı hizmetlerin varlığı şeklinde belirtmiştir.

Faktör analizi sonucunda yiyecek içecek işletmesi tercihinine ilişkin analiz sonuçları 6 boyutta toplanmaktadır. Bunlar; başkalarının bilgi, yorum ve paylaşımları, işletme paylaşımları, bireysel paylaşımlar, fırsat ve etki, işletme sosyal medya kullanımı ve internet farkındalığı boyutlarında oluşmaktadır. İstatistiksel tutarlılık açısından her boyut için aritmetik ortalama, standart sapma, açıklanan varyans ve faktör yükü değerleri Tablo 5’de gösterilmektedir. Faktör analizi, aralarında ilişki bulunduğunu varsaydığı değişkenlerin yorumlanmasını kolaylaştırmak amacıyla daha az sayıda boyutlar haline dönüştüren bir analiz tekniğidir (Coşkun, vd., 2015: 263-264).

Tablo 5: Yiyecek İçecek İşletmesi Tercihine İlişkin Faktör Analizi

Başkalarının Bilgi Yorum ve Paylaşımları	Açık Var. 14,303	Art. Ort.	Std. Sapma	Faktör Yükü
Sosyal medyada yer alan tüketici yorumları yiyecek içecek işletmesi tercihlerimi etkiler.		3,34	1,20	0,758
Sosyal medya üzerinden topladığım bilgi yiyecek içecek işletmesi tercihimizi etkiler.		3,45	1,13	0,720
Sosyal medyada tüketicilerin yüksek puan verdiği, olumlu yorum yaptığı yiyecek içecek işletmelerini diğer işletmelere tercih ederim.		3,52	1,05	0,711

Bir yiyecek içecek işletmesinin sunduğu hizmetlerle ilgili bilgi almak için sosyal medyada yazılan tüketici yorumlarını dikkate alırım.	3,59	1,22	0,663	
Yiyecek içecek işletmelerinin sosyal medyada yaptığı paylaşımlara gelen olumlu ya da olumsuz yorum sayısı görüşümü etkiler.	3,56	1,05	0,611	
Sosyal medyada yiyecek içecek işletmeleriyle ilgili tüketicilerin yazdığı yorumlara genellikle güvenirim.	3,54	1,12	0,462	
İşletme Paylaşımları	Açık Var. 13,004	Art. Ort.	Std. Sapma	Faktör Yüğü
Bir yiyecek içecek işletmesinin sosyal medya hesaplarında yaptığı paylaşımlara gelen beğeni sayısı görüşümü etkiler.	2,83	1,23	0,884	
Bir yiyecek içecek işletmesinin sosyal medya hesaplarındaki takipçi sayısı işletmeye yönelik görüşümü etkiler.	2,80	1,30	0,849	
Sosyal medyada yiyecek içecek işletmesi tarafından yapılan paylaşımlara güvenirim.	2,83	1,15	0,584	
Bireysel Paylaşımlar	Açık Var. 12,914	Art. Ort.	Std. Sapma	Faktör Yüğü
Yiyecek içecek işletmeleri ile ilgili memnuniyetimi sosyal medyada paylaşıyorum.	2,54	1,33	0,793	
Yaşadığım olumlu tecrübeleri, kaliteli hizmet sunan işletmelerin desteklenmesi gerektiğini düşündüğüm için paylaşıyorum.	2,85	1,31	0,767	
Yiyecek içecek işletmeleri ile ilgili memnuniyetsizliğimi sosyal medyada paylaşıyorum.	2,67	1,15	0,755	
Gittiğim yiyecek içecek işletmelerinin sosyal medyadaki hesaplarına genellikle yorum yazarım ve puan veririm.	2,15	1,14	0,695	
Fırsat ve Etki	Açık Var. 12,325	Art. Ort.	Std. Sapma	Faktör Yüğü
Sosyal medyada yiyecek içecek işletmelerinin paylaştığı fotoğraf ve videolardan etkilenirim.	3,61	1,06	0,776	
Sosyal medyada tüketicilerin paylaştığı yiyecek içecek fotoğraf ve videolarından etkilenirim.	3,52	1,20	0,731	
Yiyecek içecek işletmelerinin sosyal medyadaki sayfalarını ekler/takip eder/beğenirim.	3,13	1,29	0,602	

Yiyecek içecek işletmelerinin indirim ve promosyonlarını sosyal medyadan takip ederim.	2,94	1,22	0,566
Yiyecek içecek işletmeleri ile tüketiciler arasında sosyal medyada gerçekleşen etkileşimin önemli bir kanal olduğunu düşünüyorum.	3,54	1,08	0,493
Sosyal medyada paylaşılan yiyecek fotoğraf ve videolar tüketicilerin vereceği kararı etkiler.	3,71	1,06	0,489
İşletme Sosyal Medya Kullanımı	Açık Var. 9,374	Art. Ort.	Std. Sapma Faktör Yüğü
Sosyal medyada yiyecek işletmesi ile ilgili yaptığım paylaşımın, önerinin işletme yetkilileri tarafından dikkate alınması tercihim olumlu yönde etkiler.	3,30	1,22	0,697
Sosyal medyada yiyecek içecek işletmeleriyle ilgili güvenilir bilgilere ulaşırım.	3,04	1,02	0,621
Favori yiyecek içecek işletmelerimin sosyal medyadaki etkinlik ve aktivitelerine katılım gösteririm.	2,48	1,21	0,564
İnternet Farkındalığı	Açık Var. 7,592	Art. Ort.	Std. Sapma Faktör Yüğü
Yiyecek içecek işletmeleriyle ilgili tüketicilerin geçmiş deneyimlerine sosyal medyadan kolaylıkla ulaşırım.	3,47	1,08	0,789
Yiyecek içecek işletmesi tercihi yaparken sosyal medyadan yararlanmak iyi bir yöntemdir.	3,56	1,11	0,565

Varimax Rotasyonlu Temel Bileşenler Analizi: Açıklanan Toplam Varyans: %69,51; Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Büyüklüğü: %77,7; Barlett Küresellik Testi (0,00): p<0,05; df: 276; Ki-Kare: 2812,342; Değerlendirme Aralığı (Bütün Boyutlar için [1] Kesinlikle Katılmıyorum – [5] Kesinlikle Katılıyorum)

Başkalarının bilgi, yorum ve paylaşımlarına ilişkin boyutta 0,758 ile en yüksek faktör yüküne sahip ifade “Sosyal medyada yer alan tüketici yorumları yiyecek içecek işletmesi tercihlerimi etkiler” ifadesidir. İşletme paylaşımları boyutunda ise 0,884 ile en yüksek faktör yüküne sahip ifade “Bir yiyecek içecek işletmesinin sosyal medya hesaplarında yaptığı paylaşımlara gelen beğeni sayısı görüşümü etkiler” ifadesidir. Bireysel paylaşımlar boyutunda ise 0,793 ile en yüksek faktör yüküne sahip ifade “Yiyecek içecek işletmeleri ile ilgili memnuniyetimi sosyal medyada paylaşıyorum” ifadesidir. Fırsat ve etki boyutunda ise 0,776 ile en yüksek faktör yüküne sahip olan ifade “Sosyal medyada yiyecek içecek işletmelerinin paylaştığı fotoğraf ve videolardan etkilenirim” olarak görülmektedir. İşletme sosyal medya kullanımı boyutunda ise 0,697 ile en yüksek faktör yüküne sahip olan ifade “Sosyal medyada yiyecek işletmesi ile ilgili yaptığım paylaşımın, önerinin işletme yetkilileri tarafından dikkate alınması tercihim olumlu yönde etkiler” ifadesidir. Son olarak internet farkındalığı boyutunun ne yüksek faktör yüklü boyutu ise 0,789 ile “Yiyecek içecek işletmeleriyle ilgili tüketicilerin geçmiş deneyimlerine sosyal medyadan kolaylıkla ulaşırım” ifadesidir.

İstatistiki açıklık çerçevesinde her bir boyu için aritmetik ortalama, standart sapma, açıklanan varyans ve faktör yükü değerleri, faktör analizi Tablolarında açıkça ifade edilmiştir. Tüm bu değerler sonucunda faktör analizinin anlamlı ve uygun olduğu ispatlanmaktadır.

Araştırmada kullanılan ölçeklerin boyutları arasındaki ilişkiyi tespit edebilmek için yapılmış olan korelasyon analizi sonuçları Tablo 6’da gösterildiği gibidir. Korelasyon analizi, en az iki değişken arasındaki ilişkinin incelenmesidir. İki değişkenli olabildiği gibi iki veya daha fazla değişken arasında da kullanılabilir. Korelasyon katsayısı -1 ile +1 arasında olduğu gibi negatif ve pozitif yönlü sonuçlar verebilmektedir (Çil, 1994: 275). Korelasyon katsayısı +1 yada -1’e ne kadar yakın ise iki değişken arasındaki ilişki o kadar güçlü yada fazladır. Aradaki katsayı pozitif yönlü ise değişim yönünün aynı olduğunu ifade etmektedir. Eğer negatif yönlü ilişki mevcut ise değişkenlerden birisi azalırken diğ erinin artması veya birisi artarken diğ erinin azalması olarak ifade edilebilir (Can, 2014: 347-348).

Tablo 6: Boyutlar Arası Korelasyon Analizi

İfadeler	A.O.	S.S.	Başkalarının Bilgi, Yorum ve Paylaşımları	İşletme Paylaşımları	Bireysel Paylaşımlar	Fırsat ve Etki	İşletme Sosyal Medya Kullanımı	İnternet Farkındalığı
Başkalarının Bilgi, Yorum ve Paylaşımları	3,43	0,83	1					
İşletme Paylaşımları	2,81	1,03	0,485**	1				
Bireysel Paylaşımlar	2,60	1,02	0,392**	0,435**	1			
Fırsat ve Etki	3,41	0,82	0,660**	0,479**	0,420**	1		
İşletme Sosyal Medya Kullanımı	2,93	0,87	0,548**	0,539**	0,544**	0,525**	1	
İnternet Farkındalığı	3,48	0,96	0,509**	0,390**	0,446**	0,598**	0,469**	1

** 0,01 düzeyinde anlamlı korelasyon

Yapılan korelasyon analizi sonucunda boyutlar arasında genellikle orta ve düşük düzeyde pozitif ilişki olduğu görülmektedir. Boyutlar arasındaki en yüksek ilişki düzeyi başkalarının bilgi, yorum ve paylaşımları ile fırsat ve etki (0,660) arasındadır. Bu iki boyut arasında orta düzeyin üzerinde doğrusal bir ilişki mevcuttur.

SONUÇ

Gelişen teknolojik gelişmeler ve artan eğitim seviyesi ile birlikte birçok kişi sosyal medya araçlarına ilgi göstermeye ve zamanın bir kısmını sosyal ağlardaki faaliyetlerde geçirmeye başlamıştır. Tüketicinin ön planda tutulduğu son dönemlerde, işletmeler tüketicileri takip ederek bu sosyal ağlarda yerlerini almaya başlamıştır. İşletme bu etkileşimi kendileri açısından bir fırsat

olarak görmeye ve bu fırsatı değerlendirmeye çalışmaktadır. Güvenilirliği biraz endişe verici bir ortam olan sosyal medyada, tüketiciler, bu unsuru karşılıklı bilgi alış verişi, yorum ve paylaşımlarla gidermeye çalışmaktadır.

Turizm endüstrisinde giderek artan katılımcı sayıları ve gelirleri neticesinde, işletmeler sosyal medyada yerlerini almaya başlamıştır. Özellikle konaklama ve yiyecek içecek sektöründe yaygın bir şekilde kullanılmaya başlayan sosyal medya hesapları sayesinde tüketiciler, işletmelere karşı daha bilinç düzeyi yüksek ve alacağı hizmet hakkında daha bilinçli bir şekilde hareket etmektedir. Sosyal medyada yapılan paylaşımlara bakıldığında özellikle yemek paylaşımlar ve seyahat esnasındaki anılar ön plana çıkmaktadır.

Yapılan incelemeler ve analizler neticesinde elde edilen sonuçlar şu şekilde sıralanabilir:

- Sosyal medya kullanıcılarının ağırlıklı olarak 24 yaş altı grubunda olan kişilerden oluştuğu görülmüştür. Ayrıca katılımcıların büyük çoğunluğunun üniversite mezunu, 2020 TL altı gelire sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Sosyal medya kullanımı üzerine yapılan araştırmalarda Y (1980-1999 yılları arası doğanlar) ve Z (2000 yılı ve sonrası doğanlar) kuşağının sosyal medyayı daha aktif bir şekilde kullandığını ortaya çıkmaktadır (Salomon, 2013; Kuyucu, 2016; Eryılmaz ve Şengül, 2016; Kats, 2017).
- Katılımcıların sosyal medya araçlarını kullandıklarında öncelik sırasına göre; birinci sırada YouTube, ikinci sırada Instagram, üçüncü sırada Twitter ve dördüncü sırada Facebook ağırlığı öne çıkmıştır. Biliciler (2018) “sosyal medya kullanımını yönlendiren motivasyonel etkenler: kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı çerçevesinde sosyal medya kullanıcıları üzerine bir inceleme” başlıklı tez çalışmasında en çok kullanılan sosyal medya platformlarının WhatsApp, Instagram, Facebook, Youtube, Snapchat, Twitter, Swarm, Skype, Google+, Periscope, LinkedIn, Vine, Blogger ve diğerleri şeklinde tespit etmiştir.
- Sosyal medya kullanımının tüketicilerin yiyecek içecek işletmesi tercihlerine etkisinde “Sosyal medya, yiyecek içecek işletmeleri için tüketicileri etkilemede iyi bir fırsattır” ifadesi ilk sırada yer almaktadır. İkinci sırada ise “sosyal medyada paylaşılan yiyecek fotoğraf ve videolar tüketicilerin vereceği kararı etkiler” olmuştur. “Sosyal medyada yapılan paylaşımlar daha önce gitmediğim bir yiyecek içecek işletmesine gitme isteğim üzerine etkilidir” ifadesi üçüncü sırada yer alır iken “sosyal medyada yiyecek içecek işletmelerinin paylaştığı fotoğraf ve videolardan etkilenirim” ifadesi dördüncü sırada yer almaktadır.
- Sosyal medya kullanımının tüketicilerin yiyecek içecek işletmesi tercihlerine etkisinde en az ortalama sahip iki soru ise sırasıyla; “gittiğim yiyecek içecek işletmelerinin sosyal medyadaki hesaplarına genellikle yorum yazarım ve puan veririm” (en az) ifadesi ve “favori yiyecek içecek işletmelerimin sosyal medyadaki etkinlik ve aktivitelerine katılım gösteririm” ifadesi belirlenmiştir.
- Tüketicilerin yiyecek işletmesi seçiminde etkili olan unsurlar arasında birinci sırada yiyecek içeceklerin kalitesi, ikinci sırada temizlik ve hijyen, üçüncü sırada fiyat, dördüncü sırada hizmet kalitesi ve beşinci sırada güven ve atmosfer yer almaktadır. Aydın’ın (2016: 27) “sosyal medyada restoran imajı: TripAdvisor örneği” üzerine yaptığı çalışmasında tüketicileri temizlik, konum ve yemek bekleme sürelerinin en çok

etkileyen değişen olduğu görülmüştür. Ayrıca yiyecek kalitesi, menü çeşitliliği, atmosfer ve çalışanların profesyonel görünümü üzerine olumlu yorumların çoğunlukta olduğu ve bu dört değişkenin restoran imajını olumlu yönde etkilediği, olumsuz yönde en çok etkileyen değişkenin fiyat olduğu tespit edilmiştir.

- Tüketicilerin yiyecek işletmesi seçiminde etkisinin az olduğunu düşündüğü ifade ise “yiyecek içecek dışı hizmetlerin varlığı (otopark, çocuk oyun alanı vb.)” ortaya çıkmaktadır.
- Faktör analizi yapılmış başkalarının bilgi, yorum ve paylaşımları, işletme paylaşımları, bireysel paylaşımlar, fırsat ve etki, işletme sosyal medya kullanımı ve internet farkındalığı olmak üzere 6 boyuta ayrılmıştır. Aralarında ilişkiyi ölçmek için yapılan korelasyon sonucunda ise “başkalarının bilgi, yorum ve paylaşımları ile fırsat ve etki” (0,660) arasında orta düzeyin üzerinde ilişki ortaya çıkmıştır.

Güngör (2018) yaptığı çalışmasında baby boomer (1946-1964 yılları arasında doğanlar) kuşağının lezzet tercihleri, yıllar geçtikçe ortaya çıkan sağlık ihtiyaçlarına göre şekillendiği fakat 10 baby boomer kuşağından 8 tanesi ayda 1 kez Fast Food tükettiğini ortaya çıkarmaktadır. Yine de bu kuşakta yer alan tüketicilerin sağlıklı beslenme ihtiyacını en çok önemseyen nesil olduğu belirtilmiştir. Y kuşağında yer alan tüketicilerin gelirinin bir kısmını yiyecek içecek hizmetlerine ayırdığını ve haftada ortalama 3 kere yiyecek içecek işletmelerinin sunduğu hizmetleri satın almadığı ortaya konmuştur. Aynı zamanda Y kuşağına hitap edecek işletmeler menülerini zenginleştirmeli, farklılaştırmalı ve yenilikçi tatlarla yönlendirilmelidir. Gelir dağılımlarını ele aldığımızda 34 yaş altı kişilerin direkt bir gelire sahip olmadığını veya 2020 ile 3000 TL arasında bir gelire sahip olduğunu görebiliriz.

Araştırmacılara Öneriler;

- Bilinirlik düzeyi yüksek olan işletmeleri ziyaret eden kullanıcıların sosyal medya üzerinde veya aldıkları hizmetten sonra gerçekleştirilebilir.
- Yapılacak araştırmalarda farklı örneklem ve farklı veri toplama yöntemlerinin kullanılması ve araştırmanın farklı bölgelerde tekrar edilmesi destekleyici ve tamamlayıcı nitelikte olacaktır.

İşletmelere Öneriler;

- Sosyal medya kullanımının gittikçe arttığı günümüzde işletmelerin kendilerini ve misafirlerin görüşlerini yazabilecekleri bir sosyal platform oluşturmaları, bu sosyal platformların aktif bir şekilde kullanılması gerekmektedir.
- Elde edilen faktör boyutlarında da görüldüğü üzere paylaşım, yorum ve internet kullanımı (erişimi) gibi durumlar tüketiciler kadar işletmeler açısından da önemlidir. Bu sebepten dolayı oluşturulacak sosyal medya hesaplarının bu üç unsurun kolay bir şekilde kullanımını sağlaması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Aghaei, S., Nematbakhsh, A., M. ve Farsani, K., H. (2012). Evolution Of The World Wide Web: From Web 1.0 to Web 4.0. *International Journal of Web & Semantic Technology (IJWesT)*, Vol. 3, No. 1, January.
- Aydın, B. (2016). Sosyal Medyada Restoran İmajı: TripAdvisor Örneği. *Disiplinlerarası Akademik Turizm Dergisi (Jomat)*, C.1, S.1, ss. 13-30.
- Barutçu, S. ve Tomaş, M. (2013). Sustainable Social Media Marketing and Measuring Effectiveness of Social Media Marketing. *Journal of Internet Applications and Management*, 4 (1), 5-24.
- Bayram, M. ve Bertan, S. (2015). Turizm Pazarlamasında Güncel Yaklaşımlar. İçinde: B. Kılıç, Z. Öter (Ed.), *Sosyal Medya Pazarlaması*, İstanbul: Beta Basım A.Ş.
- Biliciler, G. (2018). *Sosyal Medya Kullanımı Yönlendiren Motivasyonel Etkenler: Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı Çerçevesinden Sosyal Medya Kullanıcıları Üzerine Bir İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Can, A. (2014). *SPSS ile Bilimsel Araştırma Sürecinde Nicel Veri Analizi*. Ankara: Pegem Akademi
- Cankül, D., Metin, M. ve Özvatan, D. (2018). Yiyecek İçecek İşletmeleri ve Sosyal Medya Kullanımı. *Journal Of Gastronomy, Hospitality and Travel*, 1(1), 29-37.
- Coşkun, R., Altunışık, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2015). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri – SPSS Uygulamalı*. 8. Baskı, Sakarya: Sakarya Yayıncılık
- Çil, B. (1994). *İstatistik*. Ankara: Tutubay Yayınları
- Elbaşı, Yılmaz G. (2015). *Sosyal Medyada Pazarlama: Sosyal Medyada Kullanıcı Motivasyonunun Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Medya Pazarlama Algısına İlişkin Bir Uygulama*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi: İşletme Anabilim Dalı
- Erkul, R., E. (2009). Sosyal Medya Araçlarının (Web 2.0) Kamu Hizmetleri ve Uygulamalarında Kullanılabilirliği. *Türkiye Bilişim Derneği*, Aralık, Sayı. 116
- Eryılmaz, B. ve Şengül, S. (2016). Sosyal Medyada Paylaşılan Yöresel Yemek Fotoğraflarının Turistlerin Seyahat Tercihleri Üzerine Etkisi. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, Cilt. 1, No.1, Nisan
- Güngör, Y., M. (2018). *Kuşakların Sosyal Medya Kullanımının Yiyecek İçecek İşletmesi Tercihleri Üzerine Etkisi*. Doktora Tezi, Aydın: Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Karabulut, M. (1989). *Tüketici Davranışı*. İşletme İktisadi Enstitüsü Yayını
- Kats, R. (2017). *Instagram, Snapchat Duel for Millennial Attention*. <https://www.emarketer.com/Article/Instagram-Snapchat-Duel-Millennial-Attention/1016316-?ecid=NL1010>, E.T: 20.05.2019

- Keskin, S. ve Baş, M. (2015). Sosyal Medyanın Tüketici Davranışları Üzerine Etkisinin Belirlenmesi. *Ankara: Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Vol. 17, Iss. 3:51-69
- Kotler, P. ve Armstrong, G. (2006). *Principles of Marketing*. 11. Baskı, New Jersey: Pearson
- Kuyucu, M. (2016). The Social Media Generation: Social Media Use in Turkey in the Sample of Istanbul. *IOSR Journal of Humanities and Social Science*, 21(2):84-98
- Mangold, W., G. ve Faulds, D., J. (2009). Social Media: The New Hybrid Element of the Promotion Mix. *Business Horizon*, 52(4)
- Middleton, V. ve Clarke, J. R. (2001). *Marketing in Travel and Tourism*. Butterworth-Heinemann, Oxford
- Nakip, M. ve Yaraş, E. (2017). *SPSS Uygulamalı Pazarlamada Araştırma Teknikleri*. 4. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık
- Nykänen, O. (t.y.). *Semantic Web: Definition*. <http://www.w3c.tut.fi/talks/2003/0331umedia-on/slide6-1.html>, E.T: 04.05.2019
- Salomon, D. (2013). Moving on from Facebook Using Instagram to Connect with Undergraduates and Engage in Teaching and Learning. *College and Research Libraries News*, 74(8):408-412
- Wang, Y., Yu, Q. ve Fesenmaier, R. D. (2002). Defining The Vitual Community: İmplications For Tourism Marketing. *Tourism Management*, 23(4): 407-417
- We Are Social (2019). *Digital 2019 TURKEY*. <https://datareportal.com/reports/digital-2019-turkey?rq=digital%202019%20TURKEY>, E.T: 04.05.2019
- Wigmo, Z. ve Wikström, E. (2010). *Social Media Marketing: What Role Can Social Media Play as a Marketing Tool?*. Bachelor Thesis, Sweden: Linnaeus University, School of Computer Science

KLÂSİK EDEBİYAT BAĞLAMINDA ERZURUMLU İBRAHİM HAKKI DÎVÂNINDA ŞEHNAME KAYNAKLI UNSURLARIN KULLANIMI

Ömer İNCE¹

Özet

Divan edebiyatı, toplumsal hayatı ilgilendiren her türlü kültürel kaynaktan yararlanmışır. Mitoloji de edebiyatın yararlandığı bu kaynaklardan biridir. İran dil ve kültürünün, Orta Asya ve Osmanlı sahası Türk dili ve Türk kültür ve edebiyatı üzerinde etkili olduğu bilinmektedir. Klasik edebiyat şairleri arasında gösterilen İbrahim Hakkı, dini-tasavvufi şiirlerinde Şehname kaynaklı unsurlara fazla yer vermemiştir. Klasik edebiyat şairlerinin özellikle kasidelerinde yoğun olarak kullandıkları bu malzemenin, Erzurumlu İbrahim Hakkı Divanı'nda az kullanılmasının sebebi, mutasavvıf bir şair olarak, dünya ve devlet adamlarından bir beklenti içerisinde olmayışı, bunun için devlet büyüklerine kaside sunmayı olarak değerlendirilebilir. Bu sebeple genelde Klasik edebiyat şairlerinin devlet erkânını övmek için kasidelerinde teşbih ve telmih ilgisiyle çokça yer verdikleri mitoloji ve Şehname kaynaklı unsurlara, İbrahim Hakkı Divanı'nda fazla ihtiyaç duyulmamıştır. Ancak sınırlı da olsa şairin bu malzemeyi kullanması, onun dini-tasavvufi şiir dil ve üslubuna Klasik edebiyatın söylem özelliği katmasını sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Klâsik edebiyat, Şehname, İbrahim Hakkı.

THE INCORPORATION OF ŞEHNAME RELATED THEMES IN THE COUNCIL OF İBRAHİM HAKKI OF ERZURUM IN THE CONTEXT OF CLASSICAL LITERATURE

Abstract

Divan literature; has benefited from all kinds of cultural resources concerning social life. Mythology is one of these sources that literature uses. Iranian language and culture is known to have an impact on Turkish language and Turkish culture and literature in Central Asia and the Ottoman area. İbrahim Hakkı, who is one of the poets of classical literature, did not give much place to the elements of Şehname in his religious-mystical poems. The reason why this material, which is used extensively by classical literature poets especially in kasides, is rarely used in the Divan of İbrahim Hakkı of Erzurum can be considered as the lack of an expectation from the world and statesmen as a sufi poet and not presenting it to the elders of the state. For this reason, the elements of mythology and Shahname, which the classical poets of classical literature give much attention to with praise and remembrance in praises of state authority, are not needed much in İbrahim Hakkı Divan. However, the use of this material by the poet, albeit limited, enabled him to add the discourse characteristic of Classical literature to the language and style of his religious-Sufi poetry.

Keywords: Mysticism, Classical literature, Şehname, İbrahim Hakkı.

---

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, e-posta: omer.ince@deu.edu.tr

Giriş

Erzurumlu İbrahim Hakkı, şair düşünür ve mutasavvıf olarak hem okur-yazar çevrelerde hem de geleneksel tarzda hayatını sürdüren halk arasında bilinen tanınan varlığını ilgiyle devam ettiren şahsiyetlerden biridir. Türk edebiyatında Mevlânâ (ö. 672/1273), Yunus Emre (ö. 721/1321) ve Hacı Bektaş-ı Veli (ö. 669/1271?) gibi din-tasavvuf büyükleri gibi onun da hakkında muhtelif araştırmalar yapılmıştır.

Selçuklularla beraber Anadolu Sahası Türk edebiyatı şairleri eserlerinde, Hint-İran menşeli, Eski Fars Kültürünü yansıtan Şehname kaynaklı mitolojik öğelerden de yararlanmışlardır. Klasik Türk edebiyatı şairleri özellikle Türk hükümdarlarına sundukları kasidelerinde bu malzemeden yararlanarak Türk hükümdarlarını daha çok İran'ın efsânevi kahraman ve hükümdarlarıyla karşılaştırma, Türk hükümdarlarını övme ve üstünlük unsuru olarak yararlanıp kullanmışlardır. Böylece klasik Türk edebiyatı şairleri sözlü anlatı kültürünün tarihi-efsanevi-mitolojik söylem zenginliğini şiirlerine taşıyıp, şiirlerine anlatım zenginliği yanında anlam derinliği de kazandırmışlardır. Halk sözlü kültürüne de vakıf olan tekke ve tasavvuf edebiyatının bilge-mutasavvıf şairleri, esasen Şehname kaynaklı malzemeye vakıf olmalarına karşılık dünyevi zevk ve yaşantıdan uzak felsefeleri sebebiyle kaside türüne pek iltifat göstermediklerinden, söz konusu şehname kaynaklı malzemeye pek ihtiyaç duymamışlardır. Ancak, Erzurumlu İbrahim Hakkı Divanı'nda görüldüğü üzere mutasavvıf şairlerin eserleri incelenip analiz edildiğinde Şehname kaynaklı kültür birikimine tamamen duyarsız kalmadıkları da görülmektedir.

Erzurumlu İbrahim Hakkı Hakkında Kısa Bir Bilgi

Erzurumlu İbrahim Hakkı, “2 Muharrem 1115'te (18 Mayıs 1703) Erzurum'un Hasankale ilçesinde doğdu. Babası Derviş Osman Efendi, aralıklarla otuz yıl kadar süren iyi bir eğitim görmüştür. Annesi, Hasankale'nin ileri gelenlerinden Dede Mahmud'un kızı Şerife Hanife Hanım'dır. İbrâhim Hakkı'nın “Hakîrullah” diye andığı ve “hilm ü hayâ madeni” olarak tanıttığı babası bazı maddî ve ruhî problemler sebebiyle sıkıntılı bir dönem yaşamış, İbrâhim Hakkı'nın doğumuyla bir ferahlık hissetmekle birlikte sıkıntısı devam etmişti.

1119'da (1707) Erzurum'a yerleşen Osman Efendi burada yörenin ileri gelen ilim ve tasavvuf erbabıyla tanışmış ve 1122'de (1710) hac niyetiyle yola çıkmışken Siirt'e yaklaşık 7 km. uzaklıkta bulunan Tillo'ya (bugünkü Aydınlar) uğramış, yörenin tanınmış müridlerinden İsmâil Fakîrullah'a intisap ederek buraya yerleşmiş, böylece yıllardır aradığı huzura burada kavuşmuştur. Babasının isteği üzerine dokuz yaşında iken amcası Ali tarafından Tillo'ya götürülen İbrâhim Hakkı babasıyla karşılaştığında şeyhi İsmâil Fakîrullah'ı da orada gördüğünü, içinde ona karşı derin bir sevgi ve hayranlık duygusu uyandığını ifade eder. Bundan sonra İsmâil Fakîrullah'ın babası için yaptırdığı, günümüze kadar ayakta kalan hücrede yaşamaya başlamış, İsmâil Fakîrullah'ın ilim ve irfanından istifade etmesi yanında Mârifetnâme'deki ifadesiyle “peder-i azîzi kendisini hücredaş edip hilm ü rıfk ile ilim öğretip lutufla terbiye kılmıştır.” Bu ifadelerden İbrâhim Hakkı'nın ilk tasavvuf zevkini babasından aldığı anlaşılmaktadır.

1160 (1747) yılında İstanbul'a giden İbrâhim Hakkı, şeyhi Fakîrullah'ın Sultan I. Mahmud nezdindeki saygınlığından faydalanarak padişahla görüşüp ilgi ve takdirini kazandı, saray

kütüphanesinde çalışmasına izin verildi. Özellikle yeni astronomiye ilgisinin bu kütüphanedeki çalışmalarıyla başladığı söylenebilir. İbrâhim Hakkı İstanbul'da iken kendisine müderrislik pâyesi verildi ve ders okutması şartıyla Erzurum'daki Abdurrahman Gazi Dede Tekkesi'nin zâviyedârlığı tevcih edildi. Erzurum'a döndükten sonra Habib Efendi Camii'ndeki imamlık görevini sürdüren İbrâhim Hakkı, bir müddet sonra aynı zamanda iyi bir mûsikişinas olan oğlu İsmâil Fehim'in tahsilini tamamlaması üzerine bu görevi ona bırakarak ilmî faaliyetlere daha fazla zaman ayırabilmek için günlerinin çoğunu Hasankale'de geçirmeye başladı.

İbrâhim Hakkı 1168'de (1755) resmî bir hizmet için İstanbul'a çağırılan Erzurum gümrükçüsü Mehmed Sun'ullah ile birlikte ikinci defa İstanbul'a gitti. O, ilkinden daha uzun sürdürdüğü anlaşılan bu ikinci ziyaret sırasında da kütüphane çalışmaları yapmış olmalıdır. Nitekim Mârifetnâme'yi İstanbul dönüşünden kısa bir süre sonra tamamlaması (Zilhicce 1170 / Ağustos 1757), onun bu eserle ilgili olarak İstanbul'da yoğun bir hazırlık çalışması yaptığı kanaatini vermektedir. İbrâhim Hakkı, Hasankale'ye dönünce bir yandan Mârifetnâme'nin telifiyle meşgul olurken bir yandan da öğrenci yetiştirmeye başladı. Abdurrahman Gazi Dede Tekkesi'nin zâviyedârlığı III. Mustafa tarafından 1173 (1760) yılında yenilendi. İbrâhim Hakkı, tekkenin oldukça kısıtlı olan gelirini oğulları ile amcasının oğlu Yûsuf Nedim arasında paylaştırdı. İbrahim Hakkı 19 Cemâziyelâhir 1194 (22 Haziran 1780) tarihinde vefat etti" (Çağrı, 2000: 305-311).

Erzurumlu İbrâhim Hakkı'nın eserlerinin dili üslubu ve anlam çerçevesi ve derinliği birlikte değerlendirildiğinde iyi bir tahsil gördüğü eserlerinden anlaşılmaktadır. Onun "Bu zamanda en dürüst dost, en uygun meclis arkadaşı, en seçkin yoldaş, yârların en hayırlısı ve sevgililerin en sevgilisi kitaplar olduğu için bunların sohbetlerine meylim salmışımdır" (Çağrı, 2000: 305-311) ifadesiyle devrinin geçerli medrese eğitimi ve öğretimi yanında zamanının çoğunu kütüphanelerde kitap okuyup kendini yetiştirdiğini söylemek mümkündür. O sadece dînî ahlâkî konulara ilgi duymamış; bunların yanında astronomi, tıp, anatomi, fizyoloji, aritmetik, geometri, trigonometri, felsefe, psikoloji konularına da ilgi ve alâka duyarak ileri bir düzeyde kendini yetiştirmiştir.

18. yüzyılda eserler veren Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretlerinin okuma ilgi ve merakı da dikkate alındığında, kendisinden önceki yüzyıllarda eser veren divan ve tekke edebiyatı şairlerinin eserlerinden haberdar olduğu, bir kısmını okuduğu, takdir ettiği ve etkilendiği kabul edilebilir bir gerçekliktir.

Oğuzların Selçuklu Devleti ile İran coğrafyasından geçerek geldikleri Anadolu'ya Fars dili ve kültürünü de taşıdıkları bilinmektedir. Selçuklu yüksek zümresinin Anadolu'ya taşıdığı dil ve kültür; İran'da buldukları sürede yakından tanıyıp benimsedikleri Fars kültürü ile karışıp kaynaşmış bir Türk dili ve kültürü halinde idi. Bu kültürel olgunun tipik örneği olarak Mevlânâ Celâleddîn Rûmî kabul edilebilir. Ortak bir söylem dilinden söz edemesek de; mutasavvıf şâirler arasındaki felsefî duyuş ve düşünüş benzerliğinden söz etmek mümkündür. Mesela, Mevlana'nın ölüm gerçekliğini "şeb-i arus" olarak niteleyen yaklaşımına İbrahim Hakkı:

"Halk ölüm sandığı hoş vuslat imiş ey Hakkı

İyd-i ekberdir o, sanma ki mematım geldi" (Küleki & Karabey, 1997: 20)

Beytiyle “ıyd-i ekber” (En büyük bayram) gibi yeni bir yorumla dile getirir. Bu ölümü benzer bir ifadeyle tanımlama, Mevlana ile Erzurumlu İbrahim Hakkı arasındaki duygusal, düşünsel ve kültürel yakınlık ve etkileşimin bir sonucu olarak kabul edilebilir. İki şair arasındaki bu ilgi ve alakadan hareketle İbrahim Hakkı’nın da Mevlânâ’yı okuduğu, sevdiği ve şiir malzemesi olan Fars kültürüne vâkıf olduğu kabul edilebilir.

Anadolu Selçuklularından başlamak üzere, Osmanlı saray çevresinde bulunan şâir zümresinin aldıkları eğitim ve öğretimle Arapça ve dini ilimler yanında; Farsça ve Fars kültürünü bilen, Bu kültürü sanat malzemesi olarak kullanabilecek düzeyde bilgi, birikim ve kabiliyete sahip oldukları malumdur. İbrahim Hakkı da “sadece dini-tasavvufi manada ilim tahsil etmiş bir âlim ve şair değil, devrine göre tıp, astronomi, matematik, fizik, gibi müsbet ilimlerle de uğraşan bir fen adamıdır (Küleççi & Karabey, 1997: 20).

İbrahim Hakkı’nın hem pratik hem de teorik olarak yazılı kaynaklardan edindiği tasavvuf bilgisi, yazdığı eserlerinde onun yazı ve konuşma dilindeki yetenek ve kabiliyeti ile birleşince halkın anladığı, beğenip sevdiği, okuyup öğrendiği eserler olarak büyük ilgi görmüştür. Erzurumlu İbrâhim Hakkı, dünyaya meyl eden bir tabiatta olmadığı için sahip olduğu konumu ilmî ve tasavvufî birikimini maddî menfaat temini için kullanmamış kendi el emeği ve babadan kalma birkaç parça arazinin geliriyle geçinmeye çalışmış, ömrünü oldukça kısıtlı imkânlar içinde yaşamıştır.

Erzurumlu İbrahim Hakkı dînî ve bilimsel birikimi yanında XVIII. yy. Türk Tekke ve Tasavvuf Edebiyatının da önde gelen büyük şâirlerinden biridir. İbrahim Hakkı üretken bir şairdir. Kendi ifadesiyle (Küleççi & Karabey, 1997: 20) nazım ve nesir sahasında on beş eseri bulunan şair aynı zamanda bir tasavvuf büyüğüdür. Erzurumlu İbrahim Hakkı eserlerinin beşini asıl, on tanesini de ikinci derece olmak üzere iki kategoriye ayırmış asıl eserlerinin başında da Türkçe Divanını saymıştır (Küleççi & Karabey, 1997: 20-21). Bu tasnif ve tavsiften hareketle manzum eserlerinden Divanını, onun şairlik kariyerini ortaya koyduğu en önemli eseri olarak kabul etmek mümkündür. Divan; tevhid, na’t, münacat olarak yazılmış kasideler, 116 beyitlik vasiyetname ve 366 gazel, kıt’a, muhammes, müseddes, müstezat ve müfredlerden oluşan hacimli bir eserdir. Nazım şekilleri, hacmi ve dış yapı özellikleriyle Klasik edebiyat özellikleri taşıyan eser; dini-tasavvufi muhtevası ve dil özellikleri ile Tekke Edebiyatı ürünlerinden biridir. Eserinde klâsik ve dînî-tasavvufî iki edebi geleneğin özelliklerine rastlanan Erzurumlu İbrahim Hakkı hem Klasik edebiyat (Küleççi & Karabey, 1997: 24) hem de tekke edebiyatı (Banarlı, 2004: 796) şairlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Klasik ve Tekke edebiyatı geleneğinin kaynak ve kültürel zenginliklerine vakıf olan İbrahim Hakkı’nın, eserlerinde bu malzemeden eşit biçimde yararlanmadığı söylenebilir.

Fars dil ve kültürüne ait önemli bir eser olan Şehname kaynaklı unsurların Türk şairlerince şiir malzemesi olarak kasidede yoğun kullanıldığı söylenebilir. Selçuklular devrinden başlamak üzere “Kaside, fevkalâde kültürlü insanların anlayabileceği kavramları, konuları içeriyor sanki onlara hitâp için yazılıyordu” (Çavuşoğlu, 1991: 81). Özellikle Padişahlara sunulacak kasideler başta olmak üzere, devlet ve din büyüklerini övmek için yazılan kasidelerde memdûh, Hint-İran mitolojisinin Cem, Kahraman, Zâl, Rüstem vb. kahramanlarına benzetilerek; onlarla mukayese edilerek övülüp ve yüceltiliyordu.

Problem Cümlesi

Çalışmamızda mutasavvıf bir şâir olarak İbrahim Hakkı Hazretlerinin divanı bağlamında Klasik edebiyatın kültürel kaynak ve önemli malzemelerinden olan Şehname kaynaklı mitolojik malzemenin ne oranda ve nasıl kullandığı, bu kullanımın Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın şiir dilinde görülen söylem zenginliği araştırılmıştır.

Yöntem

Araştırmada metne dayalı analiz yöntemi kullanılmıştır.

Evren ve Örneklem

Divan edebiyatı toplumsal kültürü meydana getiren bütün alanları kaynak olarak kullandığı için divan şairleri de çok yönlü kültür zenginliğine sahip insanlardır. Ait oldukları toplumun geçmişine uzanan, tarih, mitoloji (esâtir), masal, destan, efsâne, menkıbe, astronomi, astroloji, ilm-i kimya, ilm-i simya, din ve bu çerçevede oluşup gelişen bütün dînî ilimler çerçevesinde meydana gelen günlük hayat, divan edebiyatının ilgi ve bilgi alanı içerisinde yer alır. Bu alanlara ilişkin olarak kullanılması veya ima edilmesi söz konusu olan bir husus bazen bir telmih, bazen bir mazmun, bazen de bir teşbih unsuru olarak kullanılmıştır. Divan edebiyatında adı geçen kişi, hayvan, mekân, zaman, bitki ve nesnelerin mitolojik bir geri planı mevcuttur. Bu durum bize Divan şiirinin kültürel zenginliğini, bunların şiirde uygun bir dil ile sanat malzemesi olarak kullanılması da divan şairlerinin kültürel donanımlarını, bu malzemeyi kullanma başarıları da, şairin şiir vadisindeki kabiliyet ve kapasitelerini yansıtan bir ölçü olarak görülebilir.

Tarihin derinliği içerisinde mitoloji ile efsanenin iç içe geçtiği de bir gerçektir. Tarihsel süreçte târihî-efsanevi şahsiyetlerin hayatları etrafında oluşturulan efsâneler, kişilerin tarihsel kimliklerini mitolojik bir şekle çevirmiş gibidir. Divan şairleri de söz konusu malzemedan halk söylencelerinde yer aldığı şekilde yararlanmışlardır (İnce, 1992; Tökel, 2000: 1). İbrahim Hakkı Divanı'nda kasideler ve gazeller başta olmak üzere Divanın tamamında, tekrarlarıyla 23 yerde tespit edilen sınırlı sayıdaki Şehname kaynaklı unsurlar kullanıldıkları beyitlerle aşağıda gösterilmiştir.

Bulgu ve Yorumlar

Divan şiirinde adı geçen Şehname kaynaklı unsurlardan olmak üzere belli başlıları: Barbed-Nikisa, Behmen, Behram, Behzad, Bijen, Cemşid, Dahhâk, Dârâ, Efrasiyâb, Ehrimen, Erdşir, Fağfur, Feridun, Gâve, Giv, Huşeng, Hüsrev, İsfendiyar, İskender, Kahraman, Keyhüsrev, Keykâvus, Keykubâd, Kiyûmers, Leclac, Mani, Minuçihr, Neriman, Nûşiravân, Rüstem, Sam, Siyavuş, Sührab, Tahmurs ve Zâl sayılabilir (İnce, 1992: 211-233; Tökel, 2000: 114-267). Bu isimlerin yanında isimlerle doğrudan veya dolaylı olarak alakalı olan: Anka, Si-Murg, Hüma gibi mitolojik kuş ve Kaf gibi mitolojik dağ adları vb. de kullanılmıştır. Söz konusu malzeme Klasik edebiyat şairleri tarafından, tarihte bilinen, yerleşmiş anlam ve yorumlarından yararlanılarak yeni anlatım ve söylemler için birer mukayese ve anlatımı vurgulama ögesi olarak kullanılmışlardır. İbrahim Hakkı Divanı'nda adı geçen Şehname kaynaklı unsurlar ve kullanılış biçimleri aşağıda ele alınmıştır:

Cem-Cemşid

İbrahim Hakkı Divanı'nda adı geçen Şehname kaynaklı şahıslardan biridir. Nuh Peygamber zamanında yaşadığı rivayet edilen Cem, Pişdâdiyân sülâlesinin dördüncü hükümdarıdır. Zandavesta'da adı Hint mabûdu olarak da geçen Cem, edebiyatta meşhûr ve yakışıklı padişahlar için sıfat olarak kullanılmıştır. Güneş yılını kabul etmesinden dolayı, adı nevrûzla beraber de anılır. Hükümdar Cem, halkını meşgul oldukları işlere göre: âlim ve zâhitler, askerler, çiftçiler ve sanatkârlar olmak üzere dört gruba ayırmış. Efsâneye göre Cem, Dünyayı dolaşırken Azerbaycan'a gelir ve burayı beğenir. Güneşin doğduğu yerde, yüksek bir tepeye mücevherlerle süslü bir taht koydurur. Güneşin doğmasıyla taht, tâc ve kaftanın parladığını gören halk Cem'in adını "şid" parlayan) kelimesiyle birlikte söylemeye başladıkları gibi, hâdisenin olduğu güne de "Nevrûz" demişlerdir (İnce, 1992: 213; Levend, 1980: 155-156; Pala, 1989: 175).

"Bir dahi haşmet ü Cemşid'i bana vasf etme

Ki lebi cur'a-keş-i Husrev ü Şirin'imdir" (Külekçi & Karabey, 1997: 231) (G.95/B.6)

"Fakir-i fani eder ben Cem-i cihan oldum

Emir eder o Cem'e bende-i şüban oldum" (Külekçi & Karabey, 1997: 397) (G.261/B.1)

Rivayetlere göre, şarabı bulan da Cem'dir. Cem, beraberindekiler ile bir kır gezisinde iken gökte bir kuş görür. Kuşun ayaklarına sınıksı sarılmış bir yılan vardır. Okçularına kuşa zarar vermeden yılanın vurulmasını emreder. Böylece yılandan kurtulan kuş Cem'in yanına gelir ve ağzından çıkardığı bir-kaç taneyi oraya bırakır. Bu taneler ekilince asma ve dolayısıyla üzüm meydana gelir. İnsanlar üzümün suyunu içmeğe alışırlar. Ancak vaktinde tüketilemeyen üzüm sularının değişen tadı, halkta bekleyen bu üzüm suyunun zehirli olduğu inancını doğurur. Bir gün intihar etmek isteyen bir cârîye, zehir olarak bildiği beklemiş, köpürmüş üzüm suyundan içer. Kendisine geldiği zaman başından geçeni ve yaşadığı ruh hallerini Cem'e anlatır. Bu hâdiseden sonra Cem de şırayı bekleterek içmeyi âdet haline getirir. Daha sonra adı şarap olarak bilinen bu içeceğin tüketimi halk arasında yaygınlaşır (İnce, 1992: 214). Cem kelimesi şiirlerde yalın olarak kullanılabildiği gibi anlam bütünlüğü sağlayan kelimelerle (cam-ı Cem vb.) tamlama haline getirilerek de kullanılmıştır.

"Çün şarab-ı nab-ı irfanı içüp Cem olsa dil

Mahrem-i vahdetsin andan dime asla bir suhan" (Külekçi & Karabey, 1997: 420) (G.284/B.2)

"Kim ki ol mest-i mey-i vahdet-i aşk olmuşdur

Tarik-i cam-ı Cem ü bade-i hamra oldı"(Külekçi & Karabey, 1997: 489) (G.353/B.3)

"Hoş safa-bahşıdır ol cam-ı mahabbet Hakkı

Öyle bir cam-ı safa layıkı bu Cem bulunur" (Külekçi & Karabey, 1997: 252) (G.116/B.7)

Yukarıda örnek alınan beyitlerde mutasavvıf şair Erzurumlu İbrahim Hakkı tarafından Cem / Cemşid kelimeleri şarap ve muhabbet ilgisiyle kullanılmıştır. Tasavvuf terimi olarak şarap; beyitte Allah aşkına ve muhabbetine karşılık kullanılmıştır. Bu kullanımlar beyitlerde anlam derinlik ve çeşitliliğe imkan vermiştir.

Hüsrev:

İbrahim Hakkı Divan'ında kullanılan Şehname kaynaklı şahıslardan biri de Hüsrev'dir. Bu isim Divanda yalnız bir beyitte kullanılmıştır.

Nüşirevan'ın torunu olan Hüsrev, Sâsâniyân sülalesinden bir padişah olup "Perviz" lakabıyla da anılmıştır. İran şahlarından bazıları aynı adla anılsa da içlerinde en meşhur olanı budur. Zaman içerisinde Hüsrev, "padişah" manasına kullanılan bir kelime haline gelmiştir. 589 yılında tahta geçen Hüsrev'in Ermen Prensesi Şirin'e olan aşkı dillere destan olmuş, gerçek kişiliği etrafında gelişen rivayetlerle efsanevi kişiliğe bürünmüştür. Hüsrev ü Şirin mesnevisi kahramanlarından Ferhad ile olan rekabeti ve sonunda Şirin'e kavuşması ile meşhurdur. Sevgilisi için "Kasr-ı Şirin"i yaptıran Hüsrev'in "Genc-i Şâyegân" ve "Genc-i Badâver" gibi adlarla bilinen yedi hazinesinin olduğu rivayet edilir (İnce, 1992: 220).

"Bir dahi Haşmet ü Cemşid'i bana vasf etme

Ki lebi cur'a-keş-i Husrev ü Şirin'imdir" (Külekçi & Karabey, 1997: 231) (G.95/B.6)

Anka (Si-Murg):

Edebi eserlerde anlatım aracı olarak kullanılan bir unsurdur. Efsaneye göre; Kaf dağında yaşadığı kabul edilen, tüyleri renkli, yüzü insana benzeyen, yere konmayan, yüksekte uçan yüce makamlı bir kuştur. Bu özelliği itibarıyla halk arasında makamı yüce insanlar için, yüce makam bağlamında devlet kuşu olarak bilinmiştir. Devlet büyüklerine sunulan kasideler münasebetiyle, divan şiirinde Anka kuşu ile ilgili olarak rivayetler telmihen yer almıştır. "Simurg" olarak da bilinip kullanılan ankanın karakteristik özelliği, Kaf dağında yaşaması, renkli tüyleri, alçak yerlere tenezzül etmemesi, üst makamlı olması, avlanamayışı ve ele geçirilemeyişi olarak sayılabilir. Şiirlerde bu özelliklerinden biri veya birkaçını çağrıştıracak şekilde teşbih, mecaz ve telmih ilgisiyle yer almıştır.

"Kaf-ı dilde olmuşum 'anka-misal

Kerkes -i Murdar-harı istemem" (Külekçi & Karabey, 1997: 398) (G.262/B.5)

"Simurğ-ı Kuh-ı Kaf-ı can bir dane 'aşkıdan revan

Candan düşer dama heman ol derd imiş dermanımız" (Külekçi & Karabey, 1997: 297) (G.161/B.2)

"Vadi-i dilde tereddüd eden olmaz mahrum

Ki o Simurg'dan ol Kaf'da perr bulmuşlar" (Külekçi & Karabey, 1997: 254) (G.118/B.5)

“Güzel ‘anka gibi gel küh-ı Kaf’a

Niçün her bum-ı şuma yar olursun” (Külekçi & Karabey, 1997: 434) (G.298/B.6)

Şehnameye göre, Zaloğlu Rüstem’i Kaf Dağında Anka beslemiş büyütüştür. Varlığı bilinen kendisi görülmeyen sevgililer Anka’ya teşbih edilerek işlenmiştir. Dini-tasavvufi şiir söyleyen şairler için bu bağlamda kullanımı kavramın tercih edilme sebeplerinden biri olmuştur.

“Ma’azallah ki murğ-ı can demirden bir kafes ister

Te’alallah ki ‘ankanın yeri teng aşıyan olmuş” (Külekçi & Karabey, 1997: 312) (G.176/B.6)

(Allah korusun ki can kuşu demirden bir kafes ister; yüce Allah ki ankanın yeri uygun yuva olmuş.)

Hüma:

Anka ve Simurg ile karıştırılan bir kuştur. Kaf dağında veya bilinmez diyarlarda yaşadığına inanılan efsanevi bir kuştur. Cennet kuşu olarak da bilinen Hüma, serçeden biraz büyük, yeşil kanatlı, sarı gagalı kuştur. Ayaksız olduğuna inanılan Hüma gökte uçarken gölgesi kimin üzerine düşerse o kişinin ileride padişah olacağına inanılmıştır. Bir meydana uçurulan Hüma, kimin başına konarsa o padişah olarak seçilmiştir.

“Seyr eyle sen gönülde Hüma cilve-gahını

Hakki şikesten-i kafes asan olur sana” (Külekçi & Karabey, 1997: 165) (G.29/B.7)

Anlatılardan ve rivayetlerden hareketle edebiyatta Hüma; Devlet makam ve kudretinin elde edilmesi, ikbalin, refah, zenginlik ve baht düzgünlüğünün sembolü olarak kullanılmıştır. Kelime kullanım sırasında tek olarak kullanılabildiği gibi anlam bütünlüğü sağlayan kelimelerle tamlama haline getirilerek de kullanılmıştır.

Kaf:

Dünyanın etrafını sardığına inanılan aşılmaz dağ zincirine verilen addır. Bir inanışa göre İnsanı Hakk yoldan çevirecek kötülükler bu dağın arkasındadır. Edebiyatta kullanılması sebep ve ilgisi: Yüksekliği, uzaklığı ve ihtişamı ile olmuştur. Anka ile birlikte kullanıldığında istigna (doygunluk) ve kanaatin sembolü olmuştur.

“Simurg-ı kuh-ı Kaf-ı can bir dane ‘aşkından revan

Candan düşer dama heman ol derd imiş dermanımız” (Külekçi & Karabey, 1997: 297) (G.161/B.2)

“Kuh-ı Kaf olsan dahi gökler gibi

Ben seni rakkas u gerdan eylerim” (Külekçi & Karabey, 1997: 382) (G.246/B.3)

“Güzel ‘anka gibi gel küh-ı Kaf’a

Niçün her bum-ı şuma yar olursun” (Külekçi & Karabey, 1997: 434) (G.298/B.6)

Tasavvufta Kaf Dağı mürşid-i kâmilin vücududur. Kelime yalın olarak kullanıldığı gibi Kuh-ı Kaf şeklinde bir tamlama olarak da kullanılmıştır. Dini-tasavvufi şiirlerde, tasavvuf yolunun aşılması zor ve çetin şartlarını çağrıştırmak ilgisıyla kendisine sıkça yer bulmuştur. ünyayı çepeçevre kuşatan dağın adı olarak da kabul edilir. Bu dağın ardında, efsaneye göre, cinler yaşamaktadır. Tasavvuf erbabına göre, "Kâf", Kur'ân'a işarettir. Ki bu da, Allah'ın bütün isimlerinin zuhur yeri olan ve bu mazhariyeti bilen ve bildiren insan-ı Kâmil'dir. Halk arasında Kâfdağı veya Kâf ifadesi sınırsızlık ve büyüklük manalarına kullanılır. Gururlanıp böbürlenilen insanlara bunun için "burnu Kâf dağında" denir.

Sonuç ve Tartışma

Divan edebiyatı; toplumsal hayatı ilgilendiren hemen her türlü yazılı ve sözlü kültürel kaynaktan yararlanmışır. İnsanlığın sosyo-kültürel mirası olan mitoloji de bu kaynaklardan biridir. İran dil ve kültürü, tarihsel süreçte Türk dili ve Türk edebiyatı üzerinde kalıcı izler bırakmış, Divan edebiyatı şiir dilinin şekillenmesinde de etkili olmuştur. Klasik edebiyat şairlerinin kasidede çok kullandığı Şehname kaynaklı Fars dil ve kültür malzemesinin, hem Klasik edebiyat hem ve Tekke tasavvuf edebiyatı geleneğini bilen ve bu geleneğe uygun eserler veren İbrahim Hakkı'nın divanında bu malzemeyi aynı oranda kullanmadığı görülmüştür. Bu gerçekliğin sebepleri irdelendiğinde: Klasik edebiyat şairlerinin duyuş-düşünüş ve yaşama biçimleriyle, tekke ve tasavvuf şairlerinin duyuş-düşünüş ve yaşam biçimleri arasındaki farklılıklar olarak değerlendirilmiştir. Klasik edebiyat şairlerinin dünyevi hayatlarının yaşam standardını yükseltmek ve daha rahat ve daha müreffeh yaşayabilmek için devlet adamlarıyla kurmak zorunda oldukları yakın münasebet ile tekke ve tasavvuf şairlerinin dünya ve devlet adamlarından uzak durmaları sonucunu gerektiren felsefi amaç, düşünüş ve yaşayış farklarıdır. Bu birbirinden farklı felsefeye dayanan yaşama tercihi, kaside yazımlarında şairlerin malzeme tercihlerini de etkilemiştir. Dini-tasavvufi sahada manzum-mensur dini-edebi didaktik eserler veren İbrahim Hakkı, Klasik edebiyat geleneğini bilen ve eserlerinde bu geleneğe uygun şiirler söylemesine rağmen, divanında Şehname kaynaklı unsurlara fazla yer vermemiştir. Klasik edebiyat şairlerinin özellikle kasidelerinde yoğun olarak yararlanıp kullandıkları bu malzemenin, Erzurumlu İbrahim Hakkı Divanı'nda az kullanılmasının sebebi, söz konusu kültür birikimine sahip olmayışı değildir. İbrahim Hakkı'nın mutasavvıf bir şair olarak, zühd ve takva içinde yaşaması, bu bağlamda dünya ve devlet adamlarından bir beklenti içerisinde olmayışı, bunun için devlet büyüklerine kaside sunmayı Şehname kaynaklı unsurların az kullanılma sebebi olarak değerlendirilebilir. Klasik edebiyat şairlerinin devlet erkânını övmek için kasidelerde teşbih ve telmih ilgisıyla çokça yer verdikleri mitoloji ve Şehname kaynaklı unsurlara, İbrahim Hakkı Divanı'nda fazla ihtiyaç duyulmamıştır. Ancak çok sınırlı da olsa bu malzemeyi birer tasavvuf terimi gibi kullanması, onun dini-tasavvufi şiir dil ve üslubuna Klasik edebiyatın söylem özelliği katmasını sağlamıştır.

Her söyleyeni dinle

Ol söyleyeni anla

Hoş eyle kabul canla

Allah görelim neyler
Neylerse güzel eyler

Kaynakça

- Altıntaş, H. (1992) Erzurumlu İbrahim Hakkı, Ankara. MEB Yayınları.
- Banarlı, N. S. (2004). Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Binark, İ. & Sefercioğlu, N. (1977) Erzurumlu İbrahim Hakkı Bibliyografyası, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Bursalı Mehmed Tahir. (2016) (Çev. M.A. Yekta Saraç) İstanbul. Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.
- Çağrı, M. (2000) “İbrahim Hakkı Erzurumî” TDVİA C.XXI. İstanbul.
- Çavuşoğlu, M. (1991). Kaside Şairi Nef’î Ölümünün Üçyüzdüncü yılında Nef’î”, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Çelebioğlu, Â. (1988) Erzurumlu İbrahim Hakkı, Ankara. Kültür Bakanlığı Yayınları
- İbrahimhakkıoğlu, U. (1998) Erzurumlu İbrahim Hakkı ve İki Torunu Feyyaz Efendi ile Zakir Bey, Ankara. Bayrak Basım Yayım Tanıtım.
- Genç, İ. (2005) Örneklerle Eski Türk Edebiyatı Tarihi Giriş (Başlangıçtan XVI. Yüzyıla Kadar) İzmir. Kanyılmaz Matbaası.
- İnce, Ö. (1992). Cevrî Dîvânı’ndaki Tarihi ve Efsânevî Unsurların Tespiti ve İşlenişi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Köprülü, M. (1981) Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul 1981. Ötüken Yayınları.
- Küleççi, N. & Karabey, T. (1997). Divân Erzurumlu İbrahim Hakkı, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Levend, A. S. (1980). Dîvân Edebiyatı Mazmunlar ve Mefhumlar, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Özyılmaz, Ö. (1986) “İbrahim Hakkı Erzurumî’nin Tertîb-i Ulûm İsimli Eserindeki Eğitimle İlgili Görüşleri” (UÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa
- Pala, İ. (1989). Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü, Cilt: I-II, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tökel, D. A. (2000). Dîvân Şiirinde Mitolojik Unsurlar-Şahıslar Mitolojisi, (1. Baskı), Ankara: Akçağ Yayınları.

YEŞİLYURT (MANİSA) DEYİMLERİNDE SOSYAL TEMA**Sevda Özen ERATALAY¹****Özet**

Bir dilde deyimler, atasözleri ya da kalıp sözler herhangi bir şeyin özünü kısaca belirtmek ve söylemek adına oldukça önemlidir. Herhangi bir dilde anlatılmak istenen farklı sözcük ya da eylemlerle aktarılması aslında o dilin zenginliğini gösterir. Tabii dil bunu farklı pek çok kaynaktan beslenerek yapar. Örneğin Türkçede sözcük çeşitliliği pek çok kaynağa bağlanabilir. Bu kaynaklardan biri elbette Anadolu ağızlarıdır. Ağızların en önemli özelliklerinden biri herkes tarafından bilinen herhangi bir sözcüğün, eylemin ya da yapının, farklı kullanım biçimlerini ortaya koyan ve bu bağlamda konuşma dilini zenginleştiren kaynaklardan olmasıdır. Anadolu ağızları, deyim kullanımı konusunda oldukça zengindir. Öyle ki bazen uzun uzun anlatılması gereken bir konu bir deyimle özetlenebilir. Hatta bireyler bazen başından geçen tatsız bir olayı ifade ederken kestirme yollardan biri olan deyimleri tercih eder. Çalışmada sözcük/eylem/yapı bağlamında çevre ya da komşu köylerden oldukça farklı olan Yeşilyurt (Manisa) köyünden derlenen deyimler üzerinde durulacak ve derlenen deyimler yapı ve anlam bakımından incelenecektir.

Anahtar Sözcükler: Deyim, Anadolu Ağızları, Yeşilyurt, Manisa

SOCIAL THEME IN THE IDIOMS OF YEŞİLYURT (MANİSA)**Abstract**

Idioms, proverbs, or stereotypes are very important in order to briefly state and say the essence of anything in a language. The transfer of what is meant in any language with different words or actions actually shows the richness of that language. Of course, language does this by feeding from many different sources. For example, word diversity in Turkish can be attributed to many sources. One of these sources is of course Anatolian dialects. One of the most important features of the dialects is that any known word, action or structure is one of the sources that reveal different usage forms and enrich the spoken language in this context. Anatolian dialects are very rich in terms of idiom usage. So much so that a subject that needs to be explained at length can be summarized in a phrase. In fact, individuals sometimes express an unpleasant event while they prefer idioms, one of the short cuts. In this study, the expressions compiled from Yeşilyurt (Manisa) Village which are quite different from neighboring villages or neighboring villages in terms of word / action / structure will be emphasized and the compiled idioms will be examined in terms of structure and meaning.

Keywords: Idioms, Anatolian Dialects, Yeşilyurt, Manisa

---

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: sevdaeratalay@hotmail.com

Giriş

Genel bağlamda Türkçe Sözlük'te deyim; “Genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, kendine özgü bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği, tabir” (2011: 651) olarak tanımlanmaktadır. Deyimler uzun yıllardan beri kullanılan, aynı zamanda bir dilin çeşitliliği ve zenginliği üzerine fikir veren önemli yapılardan biridir. Deyim hemen her kaynakta farklı tanımlarla karşımıza çıksa da özü, kısa sözle çok şeyi anlatma sanatıdır. Yapılan tanımların bazılarına değinmek gerekirse;

Zeynep Korkmaz'ın Gramer Terimleri Sözlüğü'nde bu terimin “Gerçek anlamından farklı bir anlam taşıyan ve çekici bir anlatım özelliğine sahip olan kelime veya kelime grubu” olarak tanımlandığı görülmektedir (Korkmaz, 2007; 66).

Vecihe Hatiboğlu ise deyim “Anlatım gücünü artırmak için, az çok mantık dışına kayan bazı sözcükleri değişmediği hâlde bazıları değişip çekimlere giren kalıplardır” olarak açıklar (1982: 194).

Tahir Nejat Gencan'da deyim oldukça geniş bilgiler çerçevesinde tanımlanmaktadır. Bu tanım; “Her dilde, kuruluş anlamları, sözcüklerinin düz anlamlarından az çok kaymış olan, kalıplaşmış birçok öbekler ve tanımlar vardır. Anlamları ve yapıları kurallara bağlanamayan, açıklanması için derin incelemeler isteyen; incelenmemesi daha doğru olan; yapısını değiştirmeden, çok kez, başka dile çevrilemeyen bu kalıplaşmış takımlarla söz öbekleri de Türkçenin özelliklerinden sayılır. Bu çeşit takımlara, öbeklere deyim adı verilir” olarak yer almaktadır (2007: 583).

Ömer Asım Aksoy'da deyim; “Çekici bir anlatım kılığı taşıyan ve çoğunun gerçek anlamından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük toplulukları” olarak tanımlanmaktadır. (1984: 49).

Yusuf Çotuksöken'e göre deyim “En az iki sözcükten kurulan, sözcükleri anlam değişmesine uğrayıp, yeni bir anlam kazanarak kalıplaşmış söz öbeklerine deyim adını veriyoruz” (2004: 83) biçiminde açıklanır.

İsmail Parlatur'da deyim; “En az iki söz varlığından oluşan ve gerçek anlamları dışında mecazî anlam ile pekiştirilmiş bulunan kalıplaşmış söz öbeği ya da deyiş” (2008: 1) olarak tanımlanmaktadır.

Dilbilgisi, sözdizimi kaynakları ya da atasözü/deyimler ile ilgili pek çok eserde bu terim üzerine oldukça tanım yapılmaktadır. Yukarıda bunlardan bazılarına değinilmiştir. Deyimler, bir dilin söz varlığındaki çeşitliliği, zenginliği, anlatım gücünü vb. gösteren önemli yapılarıdır. Ancak Türkiye'de bu alanda yeteri kadar çalışma yapılmadığı söylenebilir. Çünkü deyim kavramının tanımından tutun da deyimlerin özellikleri noktasına kadar araştırmacılar arasında ortak bir fikrin olmadığı açıkça görülmektedir. Konuyla ilgili oldukça detaylı ve ayrıntılı bilgiler veren Ahmet Turan Sinan'a göre pek çok araştırmacının eserinde gerek deyim tanımları gerekse deyimlerin özellikleri noktasında oldukça farklı görüşler bulunmaktadır. Deyimler üzerine çalışma yapan araştırmacıların tek tek deyim tanımlarına yer veren Sinan, daha sonra araştırmacıların deyimlerin özellikleri ve yapısı hakkındaki görüş ayrılıklarına değinmiştir (2008: 92-95).

Deyim tanımlarının geneli değerlendirildiğinde bu alanda Türkiye’de, özellikle Anadolu ağızlarında yer alan deyimlere bakıldığında, yeteri kadar araştırma yapılmadığı kanısı doğabilir. Bu durum da konu üzerine tam bir birliğin sağlanamaması sorununu doğurmuş olabilir. Çünkü belli bir alan üzerine yoğunlaştırılan çalışmalar ya da konu ile ilgili hemen her yöreden elde edilen örnekler ve toplanan veriler, netice olarak bazı görüş ayrılıklarını ortadan kaldırdığı gibi gün yüzüne çıkmamış yeni bilgiler elde etmemizi de sağlayabilir.

Bir toplumun söyleyiş zenginliği, sözcük dağarcığı, anlatım çeşitliliği ya da dilin özünü koruması gibi pek çok önemli özelliği o toplumun ağızlarında bulmak mümkündür. Dil bağlamında ağızlarda yer alan sözcüklerin, yapıların ya da eklerin kaybolmadan kayıt altına alınması ne kadar önemli ise, o ağızlarda yer alan deyim, atasözü, kalıp sözlerin ortaya çıkarılması da o kadar önemlidir. Bu bağlamda deyimler; toplumun değer yargılarını, yaşayışını ve kültürünü tanıtmaya ya da ifade etmenin önemli araçlarından. Hatta deyimler milletlere tarih içinde ve kendi yaşam döngüsünde olaylara bağlı olarak çıkarmaları gereken dersi olumlu ya da olumsuz yöntemlerle anlatma sanatıdır. Bu sebeple bu alanın iyi bilinmesi, değerlendirilmesi ve araştırılması gerekmektedir. Özellikle halkın kullandığı pek çok sözcük ya da yapının hala duyulmamış olması bu alandaki çalışmalara ağırlık verilmesi mecburiyetini doğurmaktadır. Halkın kullandığı ve daha önce hiçbir yerde duyulmamış olan deyimlerin kayıt altına alınması çalışmanın amaçlarından biridir. Çünkü bir dilin zenginliği o dile özgü sözvarlığının iyi anlaşılmasına bağlıdır.

Türkçenin ilk yazılı belgeleri Göktürk Yazıtlarında üslubun; kalıp sözler, edebî sanatlar ya da deyimlerle zenginleştirildiği bilinmektedir. Talat Tekin deyimler konusunda yazıtların oldukça zengin olduğundan söz eder. Tekin’in eserinde Eski Türkçe dönemine ait verdiği deyimlerden bazıları bugün ölçünlü dilde ya da Türkiye Türkçesi ağızlarında aynı anlam çerçevesinde yaşamaktadır. Örneğin; atı küsi yok bolmak (1998:19) deyimini “adı sanı yok olmak” anlamına gelmektedir ve bugün deyim kendini aynı anlamda korumaktadır. Yine Kaşgarlı Mahmud’un Divân-ı Lügâti’t-Türk adlı eserinde de fazlaca deyim örneklerine rastlanmaktadır. Bu deyimlerin çoğu bugün bilinen ve sıkça kullanılan deyimlerdendir. Divân’da başra kak-deyimi bugün de kullandığımız başa kalkma deyimidir ve hem biçimsel hem de anlamsal bağlamda kendini koruyarak günümüze dek taşınan yapılarıdır (Genç, 2014: 16).

Görüldüğü üzere Türkçenin hemen her döneminde karşımıza çıkan deyimler, konuşma ya da yazı dilini zenginleştiren bir yapıya sahiptir. bu sebeptendir ki deyimler üzerine sıkça araştırma yapılmalıdır. Çünkü Eski Türkçeden bugüne değin güçlü anlatım tekniklerinden olan deyimler bugün pek çok bağlamda (yapı, köken, anlam...) çözümlenmeyi beklemektedir. Türkiye’de yapılan hemen her sözvarlığı -ağız araştırmaları bağlamında- çalışmaları içerisinde deyim maddesine de yer verilmelidir. Türkiye’nin çoğu köy, kasaba, ilçe ya da illerinde yapılan ağız araştırmalarına yörede kullanılan deyimler eklenmelidir. Henüz ağız araştırması yapılmamış yerlerin de bundan sonraki çalışmalarında sözvarlığı noktasında deyimlere yer vermesi gerekmektedir. Bugün deyimler aracılığı ile pek çok konu aydınlatılabilir. Örneğin geçmişte çok da bilinmeyen bir yerin tarihi, dili, sosyal yaşantısı ya da eğitim düzeyi belli bir mesafeye kadar deyimler bağlamında çözülebilir. Eski Türkçe metinlerde bulunan deyimlerin bir yörede sıkça kullanılıyor olması tarihsel bir sürecin aydınlatılmasına yardımcı olabilir ya da herhangi bir

yöreye özgü deyimlerin dil kullanımı bağlamında çokça tercih edilmesi yörenin eğitim düzeyi hakkında bilgi sahibi olunmasını sağlayabilir.

Deyimlerin farklı özelliklerinden biri de yabancı dil öğrenimine yardımcı olmasıdır. Öyle ki Jean Delisle konuyu oldukça iyi özetlemektedir. Delisle'ye göre deyimler, bir dilin öğrenilmesinde oldukça önem arz etmektedir. Bir ana dili ya da yabancı dili tüm yönleriyle anlamak için o dilin dilbilgisini ya da sözcüklerini iyi bilmek yetmez; önemli olan o dilin deyimlerini ya da özel oluşumlarını bilmektir (2001: 165). Bu bağlamda son zamanlarda bununla ilgili çokça tez, makale ve araştırma konusu yapılmaya başlanmıştır. Örneğin “Fransızca Kalıp İfadelerin (atasözü, deyim ve eşdizimli sözcüklerin) Türkiye’de Fransızca Dil Sınıflarında Öğretimi” başlıklı yüksek lisans tezi buna güzel bir örnektir (Güneren, 2013). Ya da bir başka yüksek lisans tezi olan “Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde İnsan Organlarını Konu Alan Türkçe ve Farsça Deyimlerin Karşılaştırılması” (Pourissa, 2018) adlı çalışma ve buna benzer pek çok çalışma son zamanlarda deyimler bağlamında yapılmış önemli çalışmalardandır. Buradan hareketle belirtmekte yarar var; yabancılara Türkçe öğretmenin yöntemlerinden biri olarak deyimlere yer verilmişse belki de Kaşgarlı da Araplara Türkçe öğretmek adına yazdığı sözlüğünde, bu sebepten sıkça deyim kullanmayı tercih etmiştir.

Doğan Aksan deyimlerin ne denli önemli olduğunu hemen her fırsatta dile getirmektedir. Aksan’a göre bir dilin sözvarlığı içinde sayılan deyimler; bir toplumun dilini güçlü kılan, toplumun kullandığı dil bağlamında anlatımı zenginleştiren önemli öğelerdir. Yazı dilinde 6 bine yaklaşan deyimlerin konuşma dilinde henüz duyulmamış deyimlerle birlikte 5500 civarında olduğunu vurgulayan Aksan (2004:31-32) deyimlere ayrıca değinilmesi gerektiğinden söz eder. Hatta Aksan bir toplumun hemen her yönünün deyimlerle anlaşılabileceğini vurgular. Bunun yanı sıra deyimleri bir dilin iç yapısını ve anlam özelliklerini yansıtan önemli sözler olarak tanımlar (1999:87).

Yukarıdaki bilgilerden hareketle söylemek gerekirse deyimler; bir dilin önemli unsurlarından olup hemen her alana fayda sağlayan, yabancı bir dili öğrenmede katkısı bulunan, herhangi bir dilin üslubunu zenginleştiren sözvarlığının vazgeçilmez unsurlarından biridir. Deyim uzun uzadıya anlatılmak istenen bir olguyu kısa yolla anlatma sanatıdır. Tüm bu söylenenlerden hareketle Türkçe deyimleri iyi anlamak, yorumlamak gerekmektedir. Henüz duyulmamış pek çok değerli deyim nesillere aktarmak ve bu deyimlerin unutulmasını önlemek amacıyla; ağız araştırmalarında, sözlük çalışmalarında ya da alan araştırması yapılan bazı disiplinlerde elde edilen deyimlerin kayıt altına alınması gerekmektedir.

Çalışmada daha önce de değinildiği üzere halk arasında saklı kalmış önemli deyimlerin bir kısmı -Manisa/Yeşilyurt Köyü’ndeki- değerlendirilecektir. Bu deyimlerin daha önce duyulmadığı fikrinden hareketle bu çalışmaya yer verilmiştir. Anlamsal bağlamda değerlendirilecek olan yöre deyimlerinin böylece bölge hakkında -sosyal yaşamı, kültürü, tarihi...- elde edilecek bazı bilgilerin pek çok araştırmacıya ışık tutacak nitelikte (Halk edebiyatı araştırmacıları, sosyoloji çalışmaları, sosyo-kültürel alan araştırmaları vb. olacağı ümit edilmektedir.

1. Anlam Kaymasına Uğramış Birleşik Fiillerle Kurulan Deyimler:

Zeynep Korkmaz, anlam kaymasına uğrayarak kaynaşan birleşik fiillerin Türkçede çok sık kullanıldığından bahseder. Dilimizde altı binin üzerinde kalıplaşmış birleşik fiilin olduğunu vurgulayan korkmaz, bu konunun yeteri kadar işlenmediğini ve araştırılmadığını söyler. Hatta Türkiye Türkçesi Grameri adlı eserinde; anlam kaymasına uğramış ve deyimleşmiş birleşik fiilleri, biçimsel bağlamda bir isim ve yardımcı fiille oluşturulan birleşik fiillere benzetir. Sadece onlardan ayrılan yanlarını, fiilden önceki isim unsurunun sabit kalmayıp yalın biçimde kullanılabilmesi ve bir isim grubu halinde cümle içinde yer alması olarak açıklar. Hatta isim grubu biçiminde cümlede yer alırken aynı zamanda bunların isim işletme ekleri ile de genişletilebildiğinden söz eder. Korkmaz anlama kaymasına uğramış bu kalıplaşmış fiilleri; tek ögeli, iki ögeli ve üç ögeli kalıplaşmış fiiller olarak üç başlık altında toplamakta ve açıklamaktadır (2014:729-744).

Yöre deyimlerinde bu tür fiillere oldukça rastlanmış ve örneklerle konu daha da aydınlatılmaya çalışılmıştır.

1.1. devi dePmesi girmek: Karın ya da göğüs gösterilerek buraya deve tepmesi girdi olarak kullanılan bu deyim yörede korkuyu, telaşı ve şüpheyi anlatmak için kullanılır. Özellikle umutla beklenen haberin bir türlü gelmemesi ve kötü sonuçlanacağı fikri oluştuğunda sıkça kullanılır.

1.2. şirazdan çıkKmek: Farsça “şirazedden çıkmak” deyiminin yöredeki kullanımınıdır. Farsçada şirazedden çıkmak; kitabın sırt bölümünde bulunan dikişin bozulması sebebiyle sayfalarının dağılması akıl dengesini kaybetmek anlamlarına gelmektedir (TS, 2011:2226). Yörede ise bu deyim daha çok yaramaz çocuk, ergenlik çağına gelen gençlerin hırçınlığı ya da çok para sarf edip ailesini üzen erkeği anlatmak için kullanılır.

1.3. aklını karnından vemek: Daha çok namusla ilgili olumsuz olaylar karşısında söylenir. Örneğin evlenmek için kocaya kaçan kız çocukları için bu deyim kullanılır. Ya da karısını aldatan erkekler ve anne babasının insan içine çıkamayacak derecede utandıran evlatlar için bu deyim kullanılır.

1.4. ac evinden çıkKmek/kaçmek: Türkiye Türkçesindeki tam karşılığı “aç evinden kaçmak/çıkKmek” biçiminde olan deyim, yörede sıkça kullanılmaktadır. İki farklı kullanımla karşımıza çıkmaktadır ki bunlardan biri; çok yemek yiyen ve bir türlü doymayan kişiler için söylenir. Diğer kullanımı ise iştahı yerinde olan küçük tombul çocukları sevmek için söylenir.

1.5. başını yimek: Bu deyim pek çok yerde pek çok şeyi anlatmak için kullanılmaktadır. Örneğin ailesi, kendisi, geçmişi ya da yaşam tarzı çok iyi olmayan biriyle evlenen kız ya da oğlan için bu deyim tercih edilir. Örneğin “bubası hırlı değildim ki o gızın giTTi de gül gibi olancık onnara damaT oluvēdi, al gari yidi başlarına” biçiminde devrik kullanımda da karşımıza çıkmaktadır. Yine bu deyim farklı bir kullanımı da yanlış tercih yapan birilerinin yanlış yaptığını vurgulamak adına kullanılır. “o iş bunu göre deeldi, girmecēdi burē emme oldu bi kere başını yidi neme lazım”. Ya da “o tabaK ööle mi daşınır gözünj nerē bakıyo seniğ al bakem güzelim tabāğ başını yidiğ” örneğinde olduğu gibi yanlışlıkla başa gelen bir kazayı anlatmak için

de bu deyim tercih edilir. Hatta intihar eden kişilere kızgınlık/öfke belirtisi olarak da bu deyim kullanılır; “kendini asmış deyölâ başını yidi gari” örneğinde görüldüğü gibi.

1.6. kürkü gabarmak: Herhangi bir ortamda durduk yere övgüler alan ve bu övgüden dolayı gururlanan kişiler için bu deyim kullanılır.

1.7. daşş*kları kıldan görünmemek: Bu deyim genelde çok zengin kişiler için kullanılır. Ancak; zengin olmayan zenginmiş edasıyla dolaşan kişiler için de bu kullanım söz konusudur. “bi yürüyüşü vardı geçenlerde üzüm parası çok gelmiş dedim, gari daşş*kların kıldan görünmez seniñ dedim, gülüştüK haTTa” örneğinde olduğu gibi.

1.8. tumtumu aşırmaq: Birdenbire kayıplara karışan ya da olumsuz bir sebepten ötürü kaçan ve ortalıklarda görünmeyen kişiler için kullanılır. Bu bağlamda tumtuma adıyla geçen bir köyün varlığından söz etmek gerekir ki burada ifade edilen belki de bu köye kaçış olarak nitelendirilebilir. “XVI. yüzyıl sonlarında Maraş çevresinde kalarak konar-göçerliğe devam eden Avşar, İmanlı ve Bidil Avşarı obaları; Gündüzlü, Çukurova, Amik ve Yüreğir’de kışlamakta ve Niğde taraflarında yaylamaktaydılar. İskân olanlar ise Güvercinlik’te Altıntop, Tumtuma, Karahayıt’ta İğdecik, Andırın’da Yeşil Depe köylerini kurmuşlardı” (Sarı, 2015:124). Buradan hareketle şu fikre ulaşılabılır. Sarı’nın belirttiğine göre Tumtuma köyü, konar-göçer Avşarların yurt edindiği köylerden biridir. Dolayısıyla Yeşilyurt köyü ve çevresinde derleme yaptığımız pek çok kişi de Avşar Yörüklerinden olduğunu ifade etmişler ve Erzurum üzerinde Antalya/Manavgat ve K.Maraş üzerinden de Batı Anadolu’ya göç ettiklerinden söz etmişlerdir. Buradan hareketle şu yargıya varılabilir, yörede tumtumu aşırmaq olarak kullanılan deyimdeki tumtumu sözcüğü, belki de bir yer ismidir ve buraya kaçış ortadan kaybolmanın bir çeşit göstergesidir. Ancak şu da bir gerçektir ki halk bunu, farkında olmadan ve bu tarihsel bilgiyi bilmeden yapmaktadır.

1.9. löbedizi garişmak: Bu deyim de bir önceki deyimle aynı anlamı taşımaktadır. Yani birinin herhangi bir olay ya da şeyden kaçması/kaybolması durumu bu deyimle aktarılır. Ancak yukarıdaki “tamtumu aşırmaq” deyiminden farklı olarak bu kaybolma durumu hem kişi için hem de eşya ya da mal için kullanılmaktadır. Yani; “benden aldığı parı löbedizi gariştı gari, ne yapTı ne eTTı o parı bi daha bene gelmedi” örneğinde olduğu gibi. Burada kaybolan ya da geri gelmeyen bir para söz konusudur ve kaybolan nesne “löbediz” sözcüğü ile karşılanmaktadır.

1.10. bacaKlarını göğü vemek: Burada rahatına düşkün olan hatta işi gücü sevmeyip daima yatan/gezen kişiler kastedildiği gibi bu anlamının tam aksine işini gücünü bir an önce bitirmiş ve dinlenmeye geçmiş kişiler için de bu deyim kullanıldığı görülür. Bu iki anlam farkını ortaya koymak için yöreden derlediğimiz örnekleri vermek gerekmektedir. “bağ işleri biTTı tâbi ne vâ bacaKlarını göğü vē yaT gâri” örneğinde işlerini halletmenin rahatlığından söz edilmektedir. Ancak; “sabah āşam bacaKlarını göğü bi veriyō efem heç sormeyō anā iş güç vâ mı demeyō, ancı yaT kaK başKa bi işi yaradı yoK” örneğinde de boş gezen iş güç yapmayan bir işe yaramayan birinden söz edilmektedir.

1.11. yalak TuTmek: Bu deyim aslında dalkavukluk yapmak anlamına gelmektedir. Yalak sözcüğü yörede saksı ve eşeğin su içtiği kap anlamlarına gelirken aynı zamanda tuvaletini tutamayan yaşlıların altına konulan tabak olarak da kullanılmıştır. Deyim burada daha çok üçüncü anlam olan tuvaletini tutamayanların kabı olarak nitelendirilmektedir; ancak anlamsal bağlamda

dalkavukluk etmek olarak kullanılmaktadır. Deyim, altına yalak tutmak biçiminde ve dalkavukluk etmek bağlamında karşımıza çıkmaktadır. Deyimin daha iyi anlaşılacağından hareketle; “garının altına yalak TuTcē geliyō herifin, tābi garının malı da parası da çok...” örneğini vermek yerinde olacaktır.

1.12. pundu gırılmaK: Deyim yörede; morali bozulmak, canı sıkılmak ve başladığı bir işi başaramamak ya da becerememek anlamlarında kullanılmaktadır. Batı Anadolu’nun pek çok yerinde -Denizli, Uşak, Alaşehir, Sarıgöl/Manisa, Milas/Muğla- ve İç Anadolu’nun bazı yerlerinde -İskilip/Çorum, İncesu/Kayseri- (DS, 2009: 3488) kişinin bir işle ilgili arzusunun kalmamasını ya da neşesini kaybetmesini anlatmak için bu deyim kullanıldığı bilinmektedir.

1.13. süngü düşmeK: Türkiye Türkçesi ağızlarında pek çok anlamı bulunan deyim, Batı Anadolu ağızlarında oldukça farklı bir anlama gelmektedir. Bozdoğan/Aydın ve çevresinde üstü başı dağınık, düzensiz anlamlarına gelen (DS, 2009: 3717) deyim, süngüsü düşük olmak bağlamında da İstanbul’da omuzları düşük, süklüm püklüm olmak anlamında kullanılmaktadır (DS, 2009: 3717). Alaşehir, Sarıgöl/Manisa ve Uşak’ın bazı yerlerinde (Eşme ilçesinin bazı köyleri) hasta, eli yüzü sararıp solmuş kişiler için bu deyim kullanıldığı bilinmektedir. Ayrıca yöre ağızında deyim sinirli ve kaygı dolu anlamına geldiği de bilinmektedir (Eratalay, 2017: 2). Özellikle küçük çocuklar için; “böön oyun oynameyoo bu, hem süngü düşük duruyoo heralı hasTa olcek sararıPduru” deyim bağlamda çokça kullanılmaktadır.

1.14. mıhrası eyrilmeK: Türkiye Türkçesi ağızlarında; katı/sert, yara kabuğu ya da yağmur sonrası sertleşen toprak olarak farklı anlamlarda karşılıklarını bulan (DS, 2009: 3182) mihra sözcüğünün Yeşilyurt Köyü’nde anlamsal bağlamda oldukça farklı olduğu görülmektedir. Sözcük “eyrilmeK” eylemi ile birlikte deyimleşerek moral bozukluğu ya da hastalık belirtisi bağlamında sıkça karşımıza çıkmaktadır.

1.15. ciğerini bağından yanmeK: Deyim yörede daha çok beddua anlamında kullanılmaktadır. Kavga halinde olan bireylerin birbirlerine, iyileşmesi mümkün olmayan ya da çok acılı bir hastalığa yakalanması yönünde sarf ettikleri kalıp sözdür. Buradaki hastalık, muhtemelen akciğer kanserine işaret etmektedir. Türkiye Türkçesi ağızlarında “ciğer” sözcüğü ile oluşturulan deyimlerin pek çoğu beddua bağlamında karşımıza çıkan deyimlerdir. Yörede de bu deyim çokça kullanılmaktadır.

1.16. içinden cavır babıcı dikmeK: Deyim yöre halkı tarafından sık kullanılan deyimlerden olup; samimi olmayan, her zaman hesap kitap yapan kıskanç ve kötü işler çeviren kişiler için kullanılır. Bazen deyim “ne içinden cavır babıcı dikendir o, kimsē annımaz” olarak sıfat-fiilli yapı ile karşımıza çıktığı da görülmektedir.

2. Asıl Yardımcı Fiillerle Kurulan Deyimler:

2.1. zömbeKlik yaPmek/eTmek: Daha çok şişman ve bu durumundan dolayı pek iş yapmayan ya da iş yayma gönlü olmayan kadınlar için söylenir. Hatta yürürken ya da bir işi yaparken çok yavaş yapan ya da iş becerisi çok olmayan kişiler için söylenir.

2.2. piltiKē etmek: Herhangi birine karşı yapılan yanlış bir davranış sonucunda oluşan pişmanlık ve bu pişmanlık sonucu hareketlerin sırnaşık, şımarık ve dengesiz bir biçime dönüşmesi, kısaca dalkavukluk yapmak olarak açıklanabilir. Daha çok eşler arasında oluşan

tartışma ya da kavga sonucu pişman olan erkeğin karısına yaptığı sevgi gösterisi için bu deyim kullanıldığı görülür.

2.3. kontilik eTmek: Sıkça kullanılan deyimler arasında olup “yalak tutmak” deyimini ile hemen hemen aynı anlama gelmektedir. Burada sadece çok ince bir anlam farkı vardır ki o da; deyim, hiç yardım edilmemesi gerekirken sırf varlıklı olduğu için karşılığını beklemek uğruna yapılan bir işi anlatır. Yani ağır bir işi yapmaması gerekirken beklenti uğruna kendini o iş için zorlayan ve gücünü sonuna kadar kullanan kişiler için söylenir. Bu işi yapmak ise karşı taraftan bir çeşit maddi beklenti içinde olmakla ilgilidir.

2.4. adı gargın olmak: Zengin ve varlıklı kişiler için söylenmektedir. Yörede kullanimlarına bakıldığında “ād” (art/arkası) sözcüğü akraba ve ana-babayı temsil etmektedir. Gargın sözcüğü de çok zengin ve varlıklı anlamlarına gelmektedir (DS, 2009:1924).

2.5. apırcın olmak: Sevdiği ya da değer verdiği kişi için iş yapmaktan hoşlanan ve bunun için çok heyecanlanan kişiler için tercih edilen bir deyimdir.

2.6. allem kalem etmek: Yaptığı herhangi bir hatayı yalanla kapatmaya çalışan kişiler için söylenir. Daha çok lafi evirip çeviren ve kendini herhangi bir konu üzerine haklı göstermek uğruna yalan söyleyen kişilere “allem kalem edip durma” şeklinde uyarıda bulunmak adına bu deyim tercih edilmektedir.

2.7. yaltaklık etmek: Bu deyim, daha önceki “yalak tutmak” veya “kontilik etmek” deyimleri ile aynı anlamı taşır. “Yaltak” sözcüğü bugün dalkavuk anlamında Azerî Türkçesi’nde yaltag ve Özbek Türkçesi’nde yältāk biçiminde kullanılmaktadır.

2.8. hardal gevniK yapmak: Gereksiz zamanda gereksiz konuşan, konuşmak için konuşan ya da herhangi bir konuyu çok abartan kişiler için kullanılmaktadır. Hatta bazen çok sık olmasa da yalan yanlış konuşan kişiler için de deyim kullanıldığına dair örneklerine rastlanmıştır.

3. Zarf-Fiil Biçiminde Kullanılan Deyimler

3.1. tomsuruP durmak: Bu deyim ise bir nedenden dolayı morali bozulup surat asan kişiler için kullanılmaktadır. Aynı zamanda yapı gereğe yüzü pek gülmeyen kişiler için de tercih edilir. Türkiye Türkçesi ağızlarında tomsamak, tomalmak, tomarmak, tosarmak... Biçimleri de bulunan sözcük anlamsal bağlamda hemen her yörede (DS, 2009: 3959) aynı anlamdadır.

3.2. liñliñ mindiriP giTmek/durmeK: Deyim daha çok durmadan ağlayan ya da bir şey istemede inat eden çocuklar için kullanılmaktadır. Derleme Sözlüğü’nde link, ling, lingir lingir, linklemek ya da lingildemek (DS, 2009: 3080-3081) gibi liñliñ sözcüğünü andıran pek çok yapı bulunmaktadır; ancak Yeşilyurt Köyü’nde kullanılan liñliñ sözcüğü ve bu sözcüğe eklenen yardımcı fiilli kullanımlar ne Derleme Sözlüğünde ne de farklı sözlüklerde karşımıza çıkan bir yapı değildir.

3.3. almı dalında yetişiP vemi dalında yetişmemiş: Deyim, özünde alma dalında yetişen; ama verme dalında yetişmeyen anlamında cimri kişiler için kullanılan bir sözdür. Özetle; almayı seven ama vermeyi sevmeyen kişi anlamına gelir. Yeşilyurt köyünde sıkça kullanılan deyimler arasındadır.

3.4. emiş gemiş olupdurmak/olmak: Emiş gemiş deyimini daha çok ikileme deyimler arasında gibi görülse de bu deyim de zarf-fiilli yapılar arasında vermeyi uygun gördük. Çünkü daha çok olupdurmak eylemi ile kullanılan bir deyimdir. Bu deyim de yörede birbiriyle sıkı fıkı olan kişiler için kullanılmaktadır. Ancak daha çok birbiriyle ilgisi olmayan kişilerin yakın ilişki içerisinde olmalarından ötürü ortaya çıkan rahatsızlık belirtisi olarak bu deyim kullanıldığı bilinmektedir.

Sonuç

Deyimler bir milletin yaşam tarzını, kültürünü ve dilin yapısını yansıtan önemli birimlerdir. Bugün ölçünlü dilde herkes tarafından kullanılan ve bilinen deyimler oldukça çoktur. Ancak bu deyimler buzdağının sadece görünen yüzüdür. Çünkü Türkiye Türkçesi ağızlarında farklı yapı ve anlam bağlamında çok sayıda deyim bulunmakta/kullanılmaktadır. Ancak bu deyimlerin çoğu bilinmediğinden ya da kullanılmadığından bu bağlamda dilin zengin yapısı da bilinemez. Ağızlar, bünyesinde sadece sözcük/eylem çerçevesinde yapı, köken ve anlam bakımından incelemeye tabi tutulmamalıdır. Çünkü deyim, atasözü ya da kalıp sözler de bir milletin dilini yansıtmada güzel örnekler sunan önemli dil birlikleridir. Burada bir ilçenin sadece tek bir köyünde kullanılan bazı deyimlere yer verilmiştir. Buradaki deyim örnekleri sınırlandırılmış olmasına rağmen yapılan derlemelerde neredeyse çok ayrıntılı ve kapsamlı bir çalışmanın ürünü olabilecek nitelikte çok sayıda deyim bulunmaktadır. Bu bağlamda belirtmek gerekirse yapılan ağız araştırmalarında çalışılan yöreye özgü atasözü, deyim ya da kalıp sözlere de yer verilmelidir. Çünkü kayıt altına alınmayan her bilgi kaybolmak ve unutulmakla karşı karşıyadır. Bu durum özellikle ağız araştırmalarında dikkat edilmesi gereken noktalardandır.

Kaynaklar

- Aksan, D. (1999). *Türkçenin Gücü*, Bilgi Yayınları, Ankara
- Aksan, D. (2004). *Türkçenin Sözcük Varlığı*, Engin Yayınevi, Ankara.
- Aksoy, Ö. A. (1984). *Atasözleri Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara.
- Çotuksöken, Y. (2004). *Türkçe Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, Toroslu Kitaplığı, İstanbul.
- Delisle, J. (2001), *Çeviri Yöntemleri İçin Söylem Çözümlemesi*, çev. J. Ümran Derkunt, İstanbul, Marmara Üniversitesi Yayınları.
- Derleme Sözlüğü (2009). TDK Yayınları, Ankara.
- Eratalay, S. (2007). *Alaşehir ve Yöresi Ağızları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Eratalay, S. (2017) “Batı Anadolu Ağızlarında Güzel Adlandırma”, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Van.
- Gencan, T. N. (2007). *Dilbilgisi*, Tek Ağaç Eylül Yayıncılık, Ankara.
- Genç, M. S. (2014). *Divanu Lügati't-Türk'te Geçen Deyimler Ve Bu Deyimlerin Günümüzdeki Karşılıkları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

- Gündüz, T. ve Cengiz, M. (2015). *Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri Ve Kültürleri 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, (İçinde: Arif Sarı: “Dulkadirli Sahasında Oğuz Boyları”) Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Güneren, D. Ö (2013). *Fransızca Kalıp İfadelerin (atasözü, deyim ve eşdizimli sözcüklerin) Türkiye’de Fransızca Dil Sınıflarında Öğretimi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Güneş, S. (2009). “Yabancı Dil Öğretiminde Deyim Öğretimi: Yöntemler, Teknikler Ve Uygulamalar”, *Dilbilim*, (22), 1-15.
- Hatiboğlu, V. (1982). *Türkçenin Sözdizimi*, DTCF Yayınları, 2.baskı, Ankara.
- İlker, A. (2017). *Manisa Ağızları*, TDK Yayınları, Ankara.
- Korkmaz, Z. (2007) *Grammer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları, 3. baskı, Ankara.
- Korkmaz, Z. (2014) *Türkiye Türkçesi Grameri -Şekil Bilgisi-*, TDK Yayınları, Ankara.
- Pourissa, D. (2018). “Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde İnsan Organlarını Konu Alan Türkçe ve Farsça Deyimlerin Karşılaştırılması”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Tekin, T. (1998). *Orhon Yazıtları*, Simurg Yayınları, İstanbul
- Türkçe Sözlük (2011). Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Parlatır, İ. (2008). *Deyimler*, Yargı Yayınevi, Ankara.
- Sinan, A. T. (2008) “Deyim Kavramı Üzerine Notlar-I”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Cilt: 18, Sayı: 2, S: 91-98, ELAZIĞ
- Yavuz, N. (2010). “Yabancı Dilde Deyimlerin Öğretimi İçin Bir Araç Geliştirme Denemesi”, *Dil Dergisi*, (147), 7-21.

Transkripsiyon İşaretlerinin Ölçünlü Dildeki Karşılıkları:

P: b-p arası ses

K: k-g arası ses

ē: Normalden uzun okunan “e” sesi

ê: e-i arası ses

T: t-d arası ses

ō: Normalden daha uzun okunan “o” sesi.

D: “ng” olarak bilinen geniz (nazal) “n” sesi

TÜRKİYE'DE GÖRÜLEN ÇEVRESEL SORUNLARIN ANALİZİ: VAN İLİ ÖRNEĞİ

Vedat YILMAZ¹

Özet

Dünyada özellikle 20. yüzyıl ve sonrasında sanayileşmenin gelişmesiyle birlikte kentlerdeki nüfus yoğunluğunun artması neticesinde, çevresel sorunlar önemli düzeyde kendini göstermeye başlamıştır. Dünya ülkelerinde görülen çevresel sorunların benzeri Türkiye'de de yaşanmakta olup, çevresel sorunların giderilmesine yönelik birtakım faaliyetler yürütülmektedir. Ancak ülke genelinde yürütülen faaliyetlerin yeterli düzeyde olduğunu söylemek güçtür. Çevre sorunlarının giderilmesine yönelik kalıcı çözümler günümüzde ne yazık ki istenilen düzeyde değildir. Çevre sorunlarının tamamen ortadan kaldırılmasının günümüz koşullarında neredeyse imkansız olduğu söylenebilir. Fakat çevresel sorunların en aza indirilmesi ve bu doğrultuda tedbirlerin alınmasına yönelik faaliyetler gerçekleştirilebilir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de görülen çevre sorunlarının genel olarak gündeme taşınmasıdır. Bu doğrultuda, Türkiye'nin en doğusunda, hem çevre illerden hem de yurt dışından göç alan sınır ilimiz olan Van ili örneklem olarak alınmıştır. Araştırmada nitel araştırma türleri arasında yer alan yüz yüze görüşme ve gözlem yöntemi kullanılarak, Van ilinde görülen çevre sorunları dile getirilmiş ve önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yerel yönetim, Toplum, Çevre, Çevre Sorunları, Van

ANALYSIS OF ENVIRONMENTAL PROBLEMS VAN SAMPLE IN TURKEY

Abstract

As a result of the increase in population density in cities, especially with the development of industrialization in the 20th century and beyond, environmental problems have started to show itself at a significant level. environmental problem in the world in countries like Turkey is experiencing is also being carried out certain activities for the elimination of environmental problems. However, it is difficult to say that the activities carried out throughout the country are sufficient. Unfortunately, permanent solutions for environmental problems are not at the desired level today. It can be said that the complete elimination of environmental problems is almost impossible in today's conditions. However, activities towards minimizing environmental problems and taking measures in this direction can be realized. The aim of this study is generally bring forward as the agenda of environmental problems in Turkey. In this direction, Turkey's east, both from neighboring provinces due to immigration from abroad our city limits of Van province were taken as samples. In this research, environmental problems in Van province were expressed by using face to face interview and observation method which is one of the qualitative research types and suggestions were made.

Keywords: Local government, Society, Environment, Environmental Problems, Van

---

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü,
e-posta: vedatyilmaz1977@gmail.com

1.Giriş

Gelişen sanayi ve teknolojiye bağlı olarak her geçen gün çevresel sorunlar kendini hissedilir bir şekilde yeryüzünde göstermektedir. Bir ülkede görülen çevre sorunu diğer bir ülkede her ne kadar farklılık gösterse de bütün ülke ya da ülkeleri bir şekilde etkilemektedir. Bu özelliği ile çevre sorunsalı evrensel bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde daha çok görülen çevre sorunlarının çözümüne yönelik dünya ülkeleri küresel çapta çözüm arayışı içerisine girmiştir. Türkiye’de gelişmekte olan bir ülke olarak çevresel sorunların yaşandığı ve çözüm modellerinin oluşturulmaya çalışıldığı bir ülkedir. Türkiye’de çevresel sorunlar her geçen gün çeşitlilik göstererek artmaktadır. Çevre sorunlarının çözümü için sorunu kaynağında tespit edip çözüm önerilerinin geliştirilmesi önem arz etmektedir. Toplumun yaşam alanlarını genişletecek, geleceğe yaşanabilir temiz bir çevre bırakmak ve çevre sorunlarına yönelik çözümler üretme noktasında özellikle yerel halk, yerel yöneticiler ve Sivil Toplum Kuruluşlarına önemli görev ve sorumluluklar düşmektedir.

Türkiye’de özellikle büyükşehir belediyelerinin bulunduğu yerleşim alanlarında çevresel sorunlar kendini daha net olarak göstermektedir. Büyükşehirlerde büyüyen ve gelişen sanayi ile birlikte artan nüfus çevresel sorunlarında çeşitlenerek artmasına sebep olmaktadır. Çalışmada 6360 sayılı yasa ile 14 yeni büyükşehir belediyesi arasında yer alan ve Doğu Anadolu Bölgesindeki iller arasında en fazla nüfusa sahip olan Van ili örneklem olarak alınmıştır. Van ilinde görülen çevre sorunları ve çevre sorunlarının giderilmesine yönelik büyükşehir belediyesi ile Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü tarafından yapılan faaliyetler hakkında ilgili birim yetkilileri ile görüşmeler yapılmıştır. Yüz yüze görüşme, literatür taraması, betimsel ve gözlem yöntemi kullanılan bu çalışmada Van ilinde görülen çevresel sorunların dile getirilmesinin yanında çevre kavramı, çevre sorunlarına neden olan faktörler ve çevre sorunlarının önlenmesine yönelik yapılan faaliyetler ve önerilere yer verilmiştir.

2.Çevre Kavramı Önemi ve Çevre Kirliliği

Çevre, dünya üzerindeki bütün canlıları içerisine alan, insanların ve diğer canlıların yaşamları süresince ilişkilerini devam ettirdikleri ve karşılıklı olarak etkileşim içerisinde oldukları sosyo-ekonomik, fiziksel, biyolojik ve kültürel yaşam alanı olarak ifade edilebilir. Diğer bir ifadeyle çevre, bir organizmanın var olduğu ortam veya koşullardır. Çevre dünyadaki ilk canlıyla birlikte var olmuştur. Sağlıklı bir hayatın devam ettirilmesi ancak temiz yaşanabilir bir çevreyle sağlanabilir. Bir ilişkiler sistemi olarak tabir edebileceğimiz çevrenin tahrip edilmesi ve çevre sorunlarının meydana gelmesi, genel olarak insan kaynaklı unsurların doğal dengeleri bozması ile başlamıştır. İnsanın yaşam süreci çeşitli dengeler üzerine inşa edilmiştir. İnsanın çevresi ile oluşturmuş olduğu doğal dengeyi sağlayan zincirin halkalarından biri ya da bir kaçında kopmaların meydana gelmesi, zincirin tamamını etkileyip, bu dengenin bozulmasına neden olmakta ve kentlerde çevre sorunlarını meydana getirmektedir (www.cevremuhendisligi.org, 2019; İsbir, 1997: 141; Algül, 2016: 13; Altaş, 2013: 15). Kent alanlarında görülen çevresel sorunlar insanlar üzerinde stres ve çeşitli rahatsızlıklara sebebiyet vererek sağlık sorunları oluşturmaktadır (Bonnes, et.al 2015: 101).

Günümüzün önemli sorunları arasında yer alan çevre kirliliği sorunu topluma insanların sağlıklı bir şekilde yaşamlarını sürdürebilmeleri için doğanın korunması gerekliliği, doğanın

insanların yaşamlarını kolaylaştırmak amacıyla sunduğu güzelliklerin bitmez ve tükenmez olmadığını insanlara hatırlatmaktadır. Doğa belirli düzeydeki çevre kirliliğini tolere edebilmekte ancak özellikle sanayinin gelişmesiyle birlikte ortaya çıkan çevre kirliliği doğanın kendini yenileyebileceği türden olmadığından doğanın insanlara sunmuş olduğu olanakları olumsuz yönde etkilemektedir.

İnsanların hem üretim hem de tüketim noktasındaki aşırılığı, kaynakların tamamının tükenmesine kadar devam edeceği görülmektedir. Ancak bu durumun kabul edilebilirliği olası değildir. Sadece bir kurtuluş olarak üretim ve tüketim alışkanlıklarının değiştirilmesi öneri olarak sunulabilir. Günümüze kadar, doğal kaynakların kullanılmasına ilişkin herhangi bir sınır belirlenmemiş ve doğal kaynak kullanılmasından dolayı da hiçbir ödeme yapılmamıştır. İnsanlığın ilk dönemlerinde insanlar zamanlarının büyük bölümünü, yaşamını sürdürebilmek için besin maddelerini bulmak ve barınma ihtiyacını gidermek amacıyla harcamışlardır. Çiftçilik ve avcılığın geliştiği dönemlerde insanlar zamanlarının bir kısmını temel ihtiyaçlar, bir kısmını ise uzmanlaşmaya ayırmıştır. Bu şekilde ilk meslek grupları da oluşmaya başlamıştır. Çeşitli meslek gruplarının ortaya çıkmasıyla insanların yaşam standartları artış göstermiştir. Yaşanan bu gelişim süreci, çevre sorunlarının oluşması ve artması bakımından iki önemli sonuç meydana getirmiştir. Bu sonuçlardan birincisi nüfusun artış göstermesi, ikinci sonuç ise kişi başına düşen tüketim miktarının artmasıdır (Karpuzcu, 2012: 33-34). Kentlerde yurtiçi ve yurtdışı göçe bağlı nüfusun artması ile birlikte artan tüketim çevre sorunlarının çeşitlenmesine sebep olmuştur.

Tarımsal üretimin artırılması için insanların topraklar üzerindeki etkilerinin artması, toprak işlemeyle başlanmış olan fiziksel yapının bozulması, daha fazla ürün almak adına kimyasal gübrelerin, tarım ilaçlarının, ürünün hızlı bir şekilde büyümesi için kullanılan kimyasalların sebep olduğu kirlilik, bilinçsiz yapılan sulama, anızların yakılması ve toprak kayması sebebiyle meydana gelen organik madde kayıpları çevresel bozulmalara sebep olmaktadır (Kızılaslan ve Kızılaslan, 2005: 69). Bu tür bilinçsiz olarak yapılan eylemler çevresel sorunların artmasına neden olmaktadır. Çevresel sorunlarının toplumsal bir olgu olduğunu söylemek doğru olsa gerek. Hem ortaya çıkışı hem de önemli düzeyde boyutlara ulaşmış olması süreci değerlendirildiğinde, çevre sorunlarının meydana gelmesindeki temel sorunun zihniyet değişimi olduğu görülmektedir. Bu zihniyet değişimi bilim ve teknolojiyle beraber toplumu da şekillendirmektedir. Dolayısı ile çevre sorunlarının iyi anlaşılması bakımından ilk yapılması gereken toplumsal nitelikte bir sorun olduğunun kabul edilmesidir (Mutlu, 2009: 72).

Çevre sorununa neden olan ve çevreyi kirletenin insan olduğu gibi ortaya çıkan kirlilikten de en fazla etkilenen canlı ise yine insandır. Çevrenin kirlenmesine neden olan maddelerin insan sağlığı üzerindeki etkilerinin ölçülmesi basit bir süreç değildir. Kirletici maddelerin birçoğu farklı oranlardaki karışımlar sonucu zehirli hale gelir ve insan sağlığını tehdit eder. Çevrenin kirlenmesine sebep olan kirleticiler çok farklı görünümde ortaya çıkabilirler. Bunlar; kükürt, azot oksitler, dioksit gibi atmosferde gaz halinde bulunmakla birlikte, duman tanecikleri, pestisitler (haşarat öldürücüler), radyoaktif izotop olarak görülebilirler. Bu tür kirleticiler hem havaya hem de suya karışarak insanlar ve diğer canlıların yaşamlarını olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Özer, 1995: 11-18). Çevre kirliliği günümüzde dünyada ve ülkemizde olduğu gibi her geçen gün istenmeyen farklı boyutlarda artış göstermektedir. Bu doğrultuda insanların yaşam olanakları ve sağlıkları olumsuz yönde etkilenmektedir. Bir taraftan sanayileşme ile insanların yaşam

koşullarının iyileştirilmesi süreci yaşanırken bir taraftan da sanayileşme sonrasında ortaya çıkan çevresel sorunlar ile insanların sağlığı tehdit edilmektedir. Bu doğrultuda hem insanların olanaklarını genişletici sanayileşmenin aksatılmadan hem de çevrenin korunmasına yönelik bir takım önlemler alınabilir. Ancak alınacak önlemler maliyetli olmasından kaynaklı çoğu zaman kaçınıldığı söylenebilir. İnsan hayatından başka en değerli şey olduğunu söyleyemeyiz, bu bakımdan çevrenin korunması insanların sağlıkları ve yaşamlarını devam ettirmeleri açısından önemi yadsınamaz düzeydedir.

2.1.Çevrenin Korunması, Eğitimi ve Sürdürülebilirliği

Çevrenin korunması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması bakımından çevreye karşı duyarlı ve bilinçli bireyler yetiştirilmesi gerekmektedir. Bunun içinde iyi bir eğitimin verilmesi elzemdir. Öncelikli olarak bireylere çevrenin neden korunması gerektiğine ilişkin bilgilerin verilerek bu durumu özümsemelerinin sağlanması gerekir. Ancak sorunu gerçek anlamda kavramış bireylerin özverili çalışmaları sayesinde çevresel bozulmalar azaltılabilir.

Çevrenin bozulması ve kirlenmesine engel olmak için verilecek eğitimin toplumun geneline yaygınlaştırılması gerekmektedir. Çünkü çevre sorunu genel bir sorun bir yerde meydana gelen çevre sorunu sadece o yeri etkilememekte diğer yerleri de etkileyebilmektedir bu bakımdan evrensel bir sorun olarak niteleyebileceğimiz çevre sorunlarını çözümü içinde ne kadar eğitilmiş bireyler yetiştirilirse o kadar düzeyde çevresel sorunların azalacağı söylenebilir. Çevresel sorunların giderilmesi için iyi bir yol haritasına ihtiyaç vardır. Belirlenen yol haritası sonrası iyi bir eğitim verecek çevre konusunda uzman eğiticilerin bu süreçte yer alması gerekmektedir.

Eğitimin amacı; araştırma yapabilen, geliştirebilen, elde ettiği bulguları inceleyebilen ve uygun davranışlar ile elde ettiği birikimleri kullanabilen, yorumlayan ve üstüne yeni bir şeyler katabilen insanların yetiştirilmesi olmalıdır. Çevre eğitim süreci; bilgilendirme ve bilgilendirme, bilinçlenme ve bilinçlendirme, kalıcı, duyarlı ve olumlu yönde davranış değişikliğinin kazanılması ve kazandırılması, doğal, kültürel ve tarihi değerlerin korunması, doğaya zarar vermeden ve yok edilmeksizin kullanma, kirlenmiş ve tahrip edilmiş olan çevreyi yeniden kazanma, çevrenin korunmasında aktif olarak toplumun katılımının sağlanması ve sorunların çözülmesi noktasında görev alınması kapsamında gerçekleştirilmelidir (Yücel ve Morgil, 1998: 89)

Günümüzde dünyanın geldiği noktaya bakıldığında artık çevre bilincinin ideal olmaktan çıktığı ve gelecek nesillere görev haline dönüştürüldüğünü söylemek doğru olsa gerek. İnsanların gelecek kuşakların yaşamlarını hızlı bir şekilde ipotek aldığı görülmektedir. Bu nedenle toplumların çevre konusunda doğru davranışlarda bulunması ve bu doğrultuda eğitim alması büyük önem arz etmektedir. Birçok çevre sorununun başında eğitimsizlik ve duyarsızlık gelmektedir. Toplumdaki bireylere çevre bilincinin aşılması ile beraber çevresel sorunların çözüme kavuşacağı söylenebilir. Çevre bilinci; birey tarafından tarihsel doğal çevresinin kavranması, bilinçli bir duyarlılığa sahip olunması, çevre ile ilgili karşılaşılan sorunların çözümünde sivil toplum örgütleriyle kararlara katılma, haklarını savunabilme, tepkisini gösterebilmek adına girişimlerde bulunulması ve çevreye zarar vermeden kullanılmasıdır (Kızılaslan ve Kızılaslan, 2005: 68). İyi bir çevre bilinci kazanılması için de iyi bir eğitime ihtiyaç

vardır. Bireyin çevre bilinci eğitimi sayesinde çevre korunur ve çevresel sorunlar çözüme kavuşturulabilir.

Çevrenin korunmasına yönelik sunulan eğitimler yöntem ve eylemlilik bakımından farklılıklar göstermektedir. Çevre için eğitim, ekolojik sistemlerle ilgili sorumluluk bilincinin insanlarda oluşturulması amacıyla yaşam boyu devam eden bir eğitim sürecidir (Atasoy, 2006: 121). Çevrenin korunmasına yönelik verilen eğitimler sadece insanlarda çevre bilinci ya da duyarlılık oluşturmak değil aynı zamanda sağlıklı olarak insan yaşamının sürdürülmesi ve sorumluluk alınmasıdır (Ertürk, 2018: 411).

Tüketimini ihtiyacı kadar gerçekleştiren, gelecek kuşaklara karşı sorumluluk duygusu olan, çevre sorunlarına karşı duyarlılık gösteren bilinçli insanların yetiştirilmesi elzemdir. Bunun için de çevre alanında uzman eğitimcilerin yeni temalar belirlemeleri ve temalara ilişkin içeriğinde fazla sayıda etkinliklerin olduğu alternatif çevre eğitimi programları düzenlemeleri gerekmektedir (Şimşekli, 2004: 92). Çevresel sorunlarla ilgili toplumun bilgilendirilmesi, bilinçlendirilmesi, duyarlılık kazandırılması ve farkındalıkların oluşturulması yönündeki çevre eğitimlerinin rolü çevrenin korunmasındaki sürdürülebilirliğe önemli düzeyde katkı sağlamaktadır.

Az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde sürdürülebilir bir gelişmenin sağlanması için sürdürülebilir bir çevre politikasının uygulanması gerekir. Çevresel sürdürülebilirlik, doğal kaynakların korunmasıyla sürekliliğinin sağlanmasıdır. Kaynakları tüketiminde, atılan kirletici maddelerin oranının, doğal kaynakların kendisini yenileme ve bu kirleticilerin işleme tabi tutulması hızını geçmemesine özen gösterilmelidir. Kaynak rezervi dikkate alınarak tüketim yapılmalıdır. Doğal kaynakların özellikle su kaynaklarının kontrol edilmeksizin tüketildiği, su, hava ve toprak kirliliğinin yaşandığı bir yerleşim alanında, çevrenin sürdürülebilir ve dengeli olarak gelişimi söz konusu değildir (Demir ve Çevirgen, 2006: 134; Çetin ve Kavruk, 2018: 78). Sürdürülebilir ve istenilen bir çevrenin oluşturulması için hem yönetici kanadı hem de yerel halk işbirliği içerisinde olarak çevresel sorunların üstesinde gelebilir. Sürdürülebilir bir çevre için iyi bir çevre yönetimine ihtiyaç vardır. İyi bir çevre yönetimi içinde çevre yönetimindeki amaçların neler olacağını net olarak belirtilmesi gerekmektedir. Bu anlamdaki bazı amaçlar şunlardır (Ertürk, 2018: 412):

- Yönetimle ilgili olan karar alma sürecinde çevrenin ana unsur olarak görülmesini sağlamak,
- Karar alma sürecinde çevre ile ilgili kararların çevresel veri sistemlerine bağlı olmasının sağlanması,
- Çevresel sorunları saptamak ve çevre kirliliğinin önüne geçilmesini sağlamak,
- Çevre planlaması ve kurumlar arasında koordinasyona önem verilmesi,
- Doğal kaynakların tüketiminde israfı önlemek,
- Alt yapı projelerinin çevreyle uyumlu olarak gerçekleştirilmesini sağlamak,
- Çevresel Etki Değerlendirmesini (ÇED) çevre yönetiminde etkinleştirilmesi,
- Çevre sorunlarına yönelik sorun çözücü odak noktalarının oluşturulması,

Yukarıda belirtilen amaçlar doğrultusunda çevrenin korunması ve sürdürülebilirliği noktasında önemli yol alınacaktır. Daha önce belirtildiği gibi çevresel sorunların giderilmesindeki

en önemli rolü yerel yöneticiler ve yerelde yaşayanların birlikteliği ile bu sorunun sorun olmaktan çıkarılması mümkündür.

3. Van İlindeki Çevresel Sorunların Analizine Yönelik Yapılan Araştırma Bulguları

Çalışmanın bu kısmında araştırma yapılan Van ili hakkında genel bilgilerin verilmesi, genel olarak Van ilinde görülen çevre sorunları ile Van Büyükşehir Belediyesi ve Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü tarafından ildeki çevresel sorunların giderilmesine yönelik yapılan faaliyetlere yer verilmiştir.

3.1. Van İlinin Genel Özellikleri

Van ili, Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer almakta olup, karasal bir iklime sahiptir. 2018 yılı itibarıyla nüfusu 1.123.784 olan Van ilinin yüzölçümü 19.069 kilometre karedir. İl, yüzölçümü bakımından Türkiye'nin altıncı sırasında, nüfusu bakımından ise 19. sırada yer almaktadır. İran'a sınırı olan, Van ili, Doğu Anadolu Bölgesi'nin volkanik dağlarla kaplı çukur kesiminde yer alan Van Gölü'nün doğu kıyı kısmına 5 kilometre mesafede çok az eğimli bir arazi üzerine kurulmuştur. İlin rakım yüksekliği yaklaşık olarak 1725 metredir. Türkiye'nin en büyük gölü olma özelliğini taşıyan Van Gölü ilde bulunmaktadır. Çevresinde bulunan yüksek dağlar Van ilinin sınırını oluşturmaktadır. Van ili kuzeyden Ağrı ve Ağrı iline bağlı Doğubeyazıt, Diyadin ve Hamur ilçeleriyle; batıdan Van Gölü ile Patnos ilçesi, Bitlis' in Adilcevaz, Tatvan ve Hizan ilçeleri; güneyden Siirt ilinin Pervari ilçesiyle, Hakkari ili, Beytüşebap ve Yüksekova ilçeleriyle komşudur. Doğusunda ise İran bulunmaktadır (www.vankulturturizm.gov.tr, 2019; www.nufusu.com/il/van-nufusu, 2019). Çevre illerden alınan göç ve özellikle İranlı göçmenlerin sayısında görülen artış ildeki nüfusun artmasına neden olmuştur. Kontrolsüz bir şekilde artan nüfus kentte çevresel sorunlara neden olmaktadır. Ayrıca kentin yüzölçümünün geniş olmasına bağlı olarak yerel yönetimler tarafından çevresel sorunlara yönelik faaliyetler yetersiz kalmaktadır.

Van ili, doğal ve tarihi güzellikleriyle ülkedeki göz alıcı kentler arasında olup, 6360 sayılı yasa ile yeni büyükşehir belediyesi statüsü kazanarak halka hizmet vermeye başlayan Doğu Anadolu Bölgesindeki iki ilden birisidir. 6360 sayılı yasa ile birlikte Van Büyükşehir Belediyesi il mülki sınırlarına kadar çevresel sorunlarla birlikte diğer sorunların çözülmesi noktasında sorumluluk sahibi olmuştur. Van ilinin 13 ilçesi olup (İpekyolu, Erciş, Tuşba, Edremit, Özalp, Çaldıran, Başkale, Muradiye, Gürpınar, Gevaş, Saray, Çatak ve Bahçesaray), ilçeler arasında İpekyolu, Tuşba ve Edremit ilçeleri büyükşehir belediyesi merkez ilçelerini oluşturmaktadır. Büyükşehir ilçelerine ilişkin nüfus bilgilerine aşağıdaki tabloda yer verilmiştir. Valilik, Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü ile Van büyükşehir belediyesi ildeki çevre sorunlarının giderilmesindeki en önemli aktörlerdir.

Tablo 1- 2018 Yılı Van Kenti İlçe Nüfuslarına İlişkin İstatistik Bilgiler

İlçe Adı	Erkek Nüfusu	Kadın Nüfusu	Toplam Nüfusu	Toplam Nüfus %’si
İpekyolu	156.807	155.437	312.244	27,79
Tuşba	89.717	77.192	160.522	14,28
Edremit	63.053	62.831	125.884	11,20
Erciş	89.717	83.596	173.313	15,42
Bahçesaray	7.397	7.225	14.622	1,30
Başkale	27.800	24.744	52.544	4,68
Çaldıran	32.564	30.449	63.013	5,61
Çatak	11.013	9.924	20.937	1,86
Gevaş	14.322	14.298	28.620	2,55
Gürpınar	18.355	17.308	35.663	3,17
Muradiye	25.530	24.158	49.688	4,42
Özalp	33.628	32.157	65.785	5,85
Saray	10.945	10.004	20.949	1,86

(www.nufusu.com, 2019).

Van kentinin 2018 yılı itibariyle ilçelerin nüfuslarını gösterir tablo 1 incelendiğinde; kentin 13 ilçesi ve toplam nüfusunun 1.123.784 olduğu belirtilmektedir. Ayrıca kentin en büyük nüfusa sahip olan ilçesinin İpekyolu ilçesi (312.244), en küçük nüfusa sahip ilçesinin ise Bahçesaray (14.622) olduğu görülmektedir. Van kenti her geçen yıl hem nüfus olarak hem de gelişmişlik bakımından büyüyen kentler arasında yer almaktadır. Van kentinin gelişimi ve büyümesine bağlı olarak da çeşitli avantaj ve dezavantajların yaşandığı söylenebilir. Bu bağlamda kentin ekonomik olarak büyümesi avantaj, çevresel anlamda sorunların artması ise dezavantaj olarak değerlendirilebilir.

3.2. Van İlinde Görülen Çevre Sorunları

Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü ve Van Büyükşehir Belediyesi yetkilileriyle yapılan görüşmeler ile gözlem sonucu elde edilen bilgiler sonrasında Van ilinde görülen çevre sorunları genel olarak şunlardır:

- Van ilinde birçok büyükşehirde olduğu gibi nüfus yoğunluğu, hava, toprak, su kirliliği, turizm, çarpık ve hızlı kentleşme ile gürültü kirliliğinden kaynaklı çevresel sorunlar görülmektedir.
- Kent özelinde bakıldığında; Van ilinin en önemli çevresel sorunu, Van Gölü kirliliği olarak belirtilebilir. Özellikle 1990’lı yıllardan itibaren başlayan iç ve dış göç ve diğer illerde olduğu gibi Suriye’deki savaştan dolayı göç eden sığınmacı ve mültecilerden dolayı ilde yoğun bir nüfus artışı yaşanmıştır. Dolayısıyla kentteki nüfus yoğunluğuna

paralel olarak da Van Gölü kirliliğinin her geçen gün arttığı gözlemlenmektedir. Yine artan nüfusa bağlı olarak alt yapı yetersizliği kendini göstermektedir.

- Van Gölü etrafında yaşayanların kanalizasyon ve evsel atıklar ile endüstriyel atıkların büyük bir bölümünün artılmadan göle deşarj edilmesi,
- Yerleşim alanlarından geçen ve atıklarla kirlenen akarsuların göle ulaşmasıyla göldeki kirliliğin artırılmış olması,
- İldeki arıtma tesisi yeterli seviyede değildir. Mevcut arıtma tesisi istenilen düzeyde çalışmamaktadır.
- Hala atıklara yönelik vahşi depolamanın yapılması,
- Katı atık depolama istasyonları yetersizdir.
- Katı atık entegre istasyonunun olmaması,
- Yine artan nüfusa bağlı olarak ildeki artan tüketim sonrasında atıklar çeşitlenerek artış göstermektedir.
- Gölün kıyı sahillerinde yeterli düzeyde denetimin olmamasından kaynaklı, piknik ve yüzmek amacıyla gelen vatandaşlar tarafından bırakılan atıklar göl ve çevresinde kirliliğe sebep olmaktadır.
- İldeki motorlu taşıt sayısının artış göstermesi ve doğalgaz ilde bulunmasına rağmen özellikle kış aylarında kükürt oranı fazla ve kalorisi az ve ucuz olan kömürlerin kullanılması ildeki hava kirliliğini artırmaktadır.
- Kum ve taş ocaklarının yerleşim alanlarına yakın yerlerde kurulmuş olmasından kaynaklı rüzgârın da etkisiyle yerleşim alanlarında çevresel sorunlara neden olduğu,
- İlde kontrolsüz yapıların inşa edilmiş ve ediliyor olması sonrası ortaya çıkan çarpık kentleşmeye bağlı çevresel sorunların yaşanması,
- Van ve ilçelerindeki sit alanları korunamamakta, tarihi ve turistik değerler giderek yıpranmakta ve kullanılamaz hale gelmektedir. Van'da hafriyat alanı oluşturulmasına rağmen bazı firmaların hafriyatları gelişi güzel boş arsalara bırakması,
- İlde su kirliliği ciddi boyutlara ulaşmış ve gittikçe suyun kirlilik yükünün arttığı gözlemlenmektedir. Kireçli ve arsenikli su tehdidi devam etmektedir. Van halkının önemli bir kısmı şebeke suyu değil marketlerden aldıkları kaynak sularını tercih etmektedir. İlde musluk suyu içmeyen bir nesil gelmektedir. Su kaynaklarının kirlenme nedenleri arasında öncelikli olarak evsel atıklar ve katı atıkların geldiği söylenebilir.
- Van ilinde 23 Ekim 2011 ile 09 Kasım 2011 tarihlerinde yaşanan yıkıcı depremlerden sonrası yapılmış olan TOKİ konutları sonrası, nüfusun belli bir alanda toplanmasından kaynaklı; artan atıklar, trafik yoğunluğu, ulaşım, kaldırım ve yol yapımı süreçlerinden dolayı çevresel sorunlar hala tam olarak giderilmiş durumda değildir.
- Yine iki defa yaşanan yıkıcı depremlerin yaraları henüz tam olarak sarılmamış ve kentin birçok yerinde hasar gören yapıların yıkımı ve yenilenmesi faaliyetlerinin devam edilmesinden kaynaklı çevresel sorunlar devam etmektedir.
- Azda olsa halen kentte hayvan yetiştiriciliğinin kontrolsüz bir şekilde yapılması, mahalle arasında ahırların bulunması ve çevreye kötü kokuların yayılması, mezbaha yerine açık alanda hayvanların kesilmesi ve atıklarının çevreye bilinçsiz olarak bırakılması,

- İlde geri dönüşüm konteynerlerin sayısı yeterli düzeyde mahalle ve sokaklara konulmuş durumda olmaması,
- İldeki yerel halkın çoğunluğunun atıkların geri dönüşümü ve önemi noktasında bilinçsiz olması,
- İldeki geri dönüşüm istasyonlarının olmaması genel olarak Van ilinde görülen çevresel sorunlardır.

3.3.Van İlinde Çevresel Sorunların Giderilmesine Yönelik Yapılan Faaliyetler

Van Büyükşehir Belediyesi, Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü yetkilileri yapılan görüşmeler sonrası Van ilinde çevre sorunlarının giderilmesine yönelik yapılan ve yapılması düşünülen faaliyetler şunlardır:

- Van büyükşehir belediyesi tarafından yaptırılan Merkez İleri Biyolojik Arıtma Tesisi inşaatı halen devam etmektedir.
- Erciş, Gevaş ve Başkale’de atık su arıtma tesisi bulunmaktadır. Edremit Arıtma Tesisi tamamlanmış fakat ilçenin kanalizasyon altyapısı tamamlanmadığından sorun devam etmektedir. Çatak, Muradiye, Çaldıran, Özalp, Saray, Bahçesaray ve Gürpınar ilçelerinde ise atık su arıtma tesisi bulunmamakta olup yapılmasına yönelik projelerin düşünüldüğü,
- İki deniz süpürgesi kullanılarak Van Gölü’nün yüzeyinin temizlenmesi çalışmalarının yapıldığı,
- Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, tarafından arıtma tesislerinde düzenli olarak numunelerin alınarak incelendiği,
- Gevaş, Edremit ve Tuşba kıyılarında halk plajları yapılarak gölün kullanım alanlarının genişletildiği ve bu doğrultuda plajlarda oluşan atıkların düzenli bir şekilde toplatıldığı,
- İlin Özalp ilçesi yolu üzerinde yer alan çöp alanında Tıbbi Atık Bertaraf ve Sterilizasyon tesisinin hizmet verdiği, büyükşehir belediyesi tarafından katı atık geri dönüşüm tesisi inşaatının yapımına devam edildiği ve çöpten elektrik üretilmesi projelerinin olduğu,
- Su kirliliğinin önlenmesine yönelik Van Su ve Kanalizasyon İdaresi (VASKİ) tarafından yeni projelerin hazırlandığı, arsenikli su oranının azaltılması amacıyla su depolarının yenilendiği,
- Park ve peyzaj çalışmaları kapsamında Erciş sahil yolu ve Özalp ilçe parkı yapılmıştır. Akköprü 3. ve 4. Etap park ve çevre düzenlemelerinin yapıldığı, Van Valiliği ve DAKA destekli olarak, Van Organize ve Sanayi Bölgesi’ne kurulacak olan Tekstil Kent 2 için, 4. ve 5. Etap altyapı çalışmalarına başlanmasının planlarının yapıldığı, başlıca ildeki çevre sorunlarına yönelik yapılan faaliyetlerdir.

Sonuç ve Öneriler

Çevre, canlı bütün varlıkların yaşamlarını sürdürdükleri yerleşim alanlarıdır. Çevreye olumlu ve olumsuz yönden etki oluşturan canlı varlık insanlardır. Çevre korunması gereken bir olgudur. Çevre korunmadığı zaman sosyal, ekonomik ve kültürel olmak üzere birçok faktörde toplum olumsuz yönde etkilenecektir. Çevresel sorunlara yönelik aranan çözüm arayışları dünyada olduğu gibi Türkiye’de de devam etmektedir. İnsanların çevreye karşı olan sorumluluk duygusunun farkında olması gerekir. Böyle bir bilincin toplum üzerinde yerleşimine yönelik yerel yöneticiler Sivil Toplum Kuruluşları ve yereldeki diğer aktörlerin bu konuda yoğun çaba

harcaması gerekmektedir. İnsanların çevresel sorunlara karşı duyarlılık düzeyi ne kadar artarsa o kadar düzeyde çevresel sorunların azalabileceği söylenebilir. Gelecek nesillere yaşanılabilir bir çevre bırakılması adına çevre bilinci üzerinde durularak insanların çevreye karşı olan duyarlılığı artırılmalıdır.

Ülkemizde çevresel sorunların giderilmesine yönelik Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ‘sıfır atık’ gibi projelerle faaliyetlerini sürdürmektedir. Merkezi ya da yerel yönetimin toplumun desteği olmaksızın çevresel sorunları çözmesi mümkün değildir. Bu noktada çevresel anlamda sürdürülebilirliğin ve çevre sorunlarının giderilmesi için çevre eğitimlerinin alansal olarak genişletilmesi çevreye karşı duyarlı ve farkındalığı olan insanların yetiştirilmesi gerekmektedir. Merkezi ve yerel yönetim yöneticilerinin çevresel sorunları öncelikli sorun olarak görmeleri elzemdir.

Araştırma yapmış olduğumuz Van ilinde görülen çevre sorunları; Van Gölü ve çevresinin kirletilmesi, İlde; çevre kirliliğinden kaynaklı içme suyunun kalitesi düşmesi ve içilemez hale gelmesi, evsel ve endüstriyel nitelikteki atıkların istenilen düzeyde arıtılmadan göle deşarj edilmesi, çevre illerden ve sınır ülkelerden aldığı göçlere bağlı yoğun nüfus artışı, İlde atıkların, geri kazanımı, geri dönüşümü ve bertaraf edilmesi noktasındaki faaliyetlerin yetersizliği, katı atık entegre tesisinin bulunmaması, kent yakınında taş ocaklarının olması ve bu durumdan kaynaklı çevresel sorunların oluşması, çarpık kentleşme, motorlu araç sayısındaki artış, hafriyat kamyonlarının hafriyatları gelişi güzel boş arsalarla bırakmaları ve kentte kısmen hayvan yetiştiriciliğinin kontrolsüz bir şekilde yapılması, çevrenin korunması noktasındaki yerel halkın duyarsız ve bilinçsiz olması genel olarak kentte görülen çevresel sorunları oluşturmaktadır.

Van ili özelinde çevresel sorunların giderilmesine yönelik çözüm önerileri şöyle sıralanabilir:

Şehir merkezi ve çevresinin yeterli düzeyde ağaçlandırılmasına yönelik çalışmalar yapılmalıdır. Çevre sorunlarına yönelik yerel halkta farkındalık oluşturmak adına bülten ve broşürlerin hazırlanarak dağıtılması, sosyal medya üzerinden veya televizyon ve radyo aracılığıyla çevrenin korunması konusunda yerel halkın bilinçlendirilmesine yönelik faaliyetlerin yürütülmesi gerekmektedir. Gölün etrafındaki kıyı sahillerinde piknik ve yüzme amacıyla gelen vatandaşların atıklarını bırakmalarına yönelik çöp konteynerlerin bırakılması, göl ve çevresinin görevliler tarafından belirli aralıklarla denetlenmesinin sağlanması, Valilik, Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü ve Van Büyükşehir Belediyesi koordineli bir şekilde yerel halkında desteğini alıcı projeler üreterek çevre sorunlarına yönelik önlemlerin alınması, Van gölü ve çevresindeki kıyı temizliğine önem verilerek, düzenli olarak atıkların toplanarak çevre temizliğinin yapılması, kanalizasyon, evsel ve endüstriyel atık suların arıtılıp yeniden kullanılabilir hale getirildikten sonra göle deşarj edilmesi, düzenli katı atık depolama istasyonu tamamlanarak vahşi depolama yönteminden il geneli olarak vazgeçilmesi, ildeki doğal kaynakların korunması, enerji tasarrufunun sağlanması ve ekonomiye katkı sunmak amacıyla geri dönüşüm konusunda yerel halkı bilinçlendirme çalışmaları yapılmalıdır. İlin ulaşım sorununun çözümü noktasında raylı sistemlerin geliştirilmesi elzemdir. Alt geçit, üst geçit ve köprülü kavşaklarla trafiğin rahatlayacağı sistemler uygulanmalıdır. İldeki çarpık kentleşmeye neden olan gecekondulaşma ve kent planlamasının yetersizliği sorunlarının çözüme kavuşturulmasına yönelik faaliyetlerin gerçekleştirilmesi, ilde hafriyat kamyonlarının hafriyatları gelişi güzel boş arsalarla bırakmalarını

önlemek üzere gezici denetleme araçlarının farklı zaman dilimlerinde kullanılması gerekmektedir.

Sona gelirken, gölün kirletilmesiyle birlikte göldeki canlı çeşitliliği de azalmaktadır. Van Gölü; Van ve Bitlis ili sınırları içerisinde yer almakta olup, hem Van ili hem de Bitlis ili yerel yöneticilerinin bir araya gelerek alacakları ortak karar ile Van gölü ve etrafının düzenli olarak kontrol edilmesinin sağlanmasıyla gölü kirletici faaliyetlerin önüne geçilmesinde bir adım atılmış olacaktır. Ayrıca gölü kirleten kişi veya kuruluşlara ciddi miktarda cezai yaptırımın caydırıcılık maksadıyla uygulanması gölün kirletilmesine engel olunacak diğer bir adım olacaktır.

Çevresel sorunların giderilmesine yönelik valilik ve büyükşehir belediyesi tarafından yerel halkı bilinçlendirici broşürlerin dağıtılması, özellikle ilköğretim ve lise eğitimcilerine yönelik çevre alanında uzman eğitimciler tarafından eğitim verilmesine olanak sağlayıcı programların düzenlenmesi gerekmektedir. Çevre sorunları ancak toplumun desteği ve özverisi sayesinde azaltılabilir. Bu doğrultuda çevresel anlamda kararların alınması sürecinde yerel halkın katılımın sağlanması önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Algül, E. (2016), Türkiye İçin Çevre Politikaları, İstanbul: Pales Yayınları
- Altaş, Y. (2013), Sorularla Çevre, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Atasoy, E. (2006), Çevre İçin Etkileşim: Çocuk Doğa Etkileşimi, Bursa: Ezgi yayınevi.
- Çetin, D. A. ve Kavruk, H. (2018), “Türkiye’de Su Yönetimi ve Politikaları” Ed. Elvettin Akman ve Cenay Babaoğlu, Türkiye’de Kentsel Alan ve Çevre Politikası Analizleri, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Demir, C. ve Çevirgen, A. (2006), Turizm ve Çevre Yönetimi, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Ertürk, H. (2018), Çevre Politikası, Genişletilmiş 2. Baskı, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- İsbir, G. E. (1997), Kentleşme ve Çevre Sorunları, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Karpuzcu, M. (2012), Çevre Kirlenmesi ve Kontrolü, 13. Baskı, İstanbul: Kubbealtı Yayınevi.
- Kızılaslan, H., Kızılaslan, N. (2005), “Çevre Konularında Halkın Bilinç Düzeyi ve Davranışları (Tokat İli Artova İlçesi Örneği)”, ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, C. 1, S. 1, ss. 67-89.
- Mutlu, A. (2009), “Türkiye’de Çevre Sorunları Literatürünün Baskın Niteliği ve Sosyal Bilimler Yaklaşımının Gerekliliği”, Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi, C. 1, S. 1, ss. 71-82.
- Bonnes, M., Scopelliti, M., Fornara, F., Carrus, G. (2015), “Şehirselleşen Çevre Kalitesi”, Çevre Psikolojisi, Ed. Linda Steg, Agnes, E., Van Den Berg, Judith, I. M. De Groot (Çev. Lütfiye Kaya Ciceralli ve Eyyüb Ensari Ciceralli), Ankara: Nobel Yayınevi.
- Şimşekli, Y. (2004), “Çevre Bilincinin Geliştirilmesine Yönelik Çevre Eğitimi Etkinliklerine İlköğretim Okullarının Duyarlılığı”, Eğitim Fakültesi Dergisi, C. XVII (1), 83-92.

Özer, U. (1995), Çevre Bilimlerine Giriş, Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları.

Yücel, A.S., Morgil, F.İ. (1998), “Yüksek Öğretimde Çevre Olgusunun Araştırılması”, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, C. 1, ss. 84-91.

<http://www.vankulturturizm.gov.tr/TR-52093/genel-bilgiler.html>, ET. 04/03/2019

<https://www.nufusu.com/il/van-nufusu>, ET. 04/03/2019

<http://www.cevremuhendisligi.org/index.php/4-haberler/bunlari-biliyormusunuz/17-cevre-nedir>,
ET. 01/03/2019

KURGUSALLIK İLE TARİHSEL BİLGİNİN YENİDEN ÜRETİLMESİ (BÜLBÜLÜN KIRK ŞARKISI VE ALIMLAMA ESTETİĞİ)

Aytekin KESKİN¹

Özet

Bu çalışmada, İskender Pala'nın *Bülbülün Kırk Şarkısı*, adlı çalışması *alımlama estetiği* açısından irdelenmiştir. Hz. Muhammed'in biyografisini konulaştırarak bu eser, yazınsal bir ürün, bir roman olarak irdelenmede değerlendirilmiştir. Eserin irdelenmede dil bilimi, metin dil bilimi ve edebiyat bilimi verileri ışığında okur beklentilerinin nasıl gözetilip öncelendiği yorumlanmıştır. Alan bilgisi ve alımlama ölçütleri ile eserin didaktik (öğretici) yönelimi, edebiyat eleştirisi açısından çözümlenmiştir. Eserin eleştirisinde açıklayıcı ve değerlendireci bir yönelim izlenip, insana özgü her türlü yaşanmışlığın *edebiyat ile* nasıl konulaştırılabileceği edebiyat bilimsel veriler ile betimlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat ve didaktik, Hz. Muhammed, İskender Pala, alımlama estetiği, dil-kültür ilişkisi

Abstract

REPRODUCTION OF HISTORICAL KNOWLEDGE ALONG WITH FICTIONALITY

(*Forty Songs of Nightingale and Reception Aesthetic*)

Abstract

In this study, the second edition of the book *Forty Songs of Nightingale* written by İskender Pala in 2015 and published by Kapı Publication in İstanbul has been examined in terms of reception aesthetics. This book which thematizes the biography of the prophet Mohammed has been considered as a literary work and a novel as well. In the criticism of the work, how the reader expectation has been taken into consideration and given priority by the author has been interpreted in the light of the data obtained from linguistics, text linguistics and literature. The didactic (instructive) orientation of the work with field knowledge and reception criteria has been analyzed with regard to literary criticism. Throughout the criticism of the work, an explanatory and evaluative tendency has been pursued. In addition, how any kind of life experiences exclusive to human beings might be thematized with *literature* has been described.

Keywords: literature and didactics, Prophet Mohammed, İskender Pala, reception aesthetics, language-culture relationship.

---

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Mersin Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Çeviri Almanca Mütcerimlik, akeskin@mersin.edu.tr

Giriş veya “İnsan -doğası gereği- merak eder ve bilmek ister!”²

Bilgi, -bir biçimde- üretilmiş ve insanın kullanımına sunulmuştur. Var olan bilgilerin insana ulaştırılması ve insanın da karşılaştığı sorunları çözmeye bu bilgileri kullanması ise eğitim ve öğretimin hedeflerindedir.

Sosyal bilimlerde çalışanlar gözlem, deneyim ve gerekçelendirmeye dayalı bir bilgi üretme sürecinin hem tanığı hem de kaynağıdır. Bu sürecin bilgisi ile her yaşta öğrenmenin itici gücünün oyun ve eğlence olduğu söylenebilir. Edebiyatın insanı bilgilendirmek gibi açık bir amacı yoktur; ancak örtük olarak bilgilendirir. Bu yönü ile de diğer sanat dallarından ayrışır. Bilgilenmek için doğrudan edebiyata yönelinirse de edebiyatın bilgilendirici yanı inkâr edilemez.

Edebiyatın aracı ise üreticisi ve tüketicisinin ortak kullandığı ve insanın doğuştan getirdiği yetinin ürünü olan dildir. İnsan dünyayı dil ile algılar ve kendi dünyasını da yine dil ile kurar. Dil kullanıcısı, metinler aracılığıyla algıladığı dünyaları da yine metinler aracılığıyla yeniden üretir. Edebiyatın, özellikle de, yazın türlerinin en yenisi olan romanın konusu yapılan bilgi, dilin estetize edilmesi ile yeniden üretilince çok geniş kitlelere ulaşabilir. Edebiyatın sosyal gerçekliğe en fazla bulaşan yüzü olan romanda dil, hem kurucu hem de taşıyıcı işleviyle belirleyici bir rol oynar. Sosyal gerçekliği, dil ile kurarak romanın konusu yapan ve geniş kitlelere ulaştıran Yakup Kadri Karaosmanoğlu (1889-1974), Peyami Safa (1899-1961), Ahmet Hamdi Tanpınar (1901-1962), Kemal Tahir (1910-1973), Orhan Kemal (1914-1970), Yaşar Kemal (1923-2015), günümüz yazarlarından da Ahmet Altan, Zülfü Livaneli Ahmet Ümit ve diğerleri anılabilir...

Bu çalışmada, İskender Pala'nın *Bülbülün Kırk Şarkısı* (2015)³, adlı çalışması/senaryosu alımlama estetiği temelinde irdelenmiştir. İskender Pala, irdelediğim bu kitaptan önce, bir başka tarihsel kişiliği, Eyüp Sultan'ı romanının konusu yapmıştı.⁴ Alımlama, işlevi gereği öznel boyutlu bir yönelimden ayrı düşünülmemeyeceği için irdeleme ve değerlendirme de yorumsal bir kalkışma olarak görülebilir. İskender Pala, yazınsal üretimin bir tarafı olarak, belli bir dünyasal gerçekliği,

² Yaklaşık 2 400 yıl önce (doğumu M.Ö. 385) yaşamış Aristoteles'in en önemli kitabı sayılan (adı daha sonra Metafizik olarak değiştirilmiş) *İlk Felsefe* kitabının ilk cümlesi “İnsanlar doğaları gereği bilmek isterler!” Bkz. Uluğ Nutku (2006), *...daha güncel felsefe*. Ankara: Anı Yayıncılık, s.83.

³ İskender Pala (2015), *Bülbülün Kırk Şarkısı*, 2. Baskı, İstanbul.

⁴ İskender Pala (2103), *Mihmandar*, İstanbul, Kapı Yayınları.

kendi dilinin sınırları içinde yeniden üretmiş ve paylaşmıştır.⁵ İrdelemede de ‘alımlama estetiği’⁶ verileri ile anlama, yorumlama ve yeniden üretme boyutu, araştırmacı olarak kendi dilimin sınırları içinde gerçekleşmiştir.

Edebiyat keyiftir ve kolaylaştırıcı işlevi vardır!

Tarihsel olguların edebiyatın konusu olması, hem ilgili durumun okurun bilincine taşınmasına hem de kalıcı hâle gelip, kuşaktan kuşağa aktarılmasına kaynaklık edebilir. Edebiyat bu bağlamda, yaşanmış bir gerçekliğe tanık olmadan, söz konusu gerçekliğin yazar gerçekliği ile yeniden üretilip okura sunulmasına aracılık eder. Bu süreçte yazar, ilgili durumu nasıl kuracağına kendisi karar verir. Okurunu gözetir veya gözetmez, sonuçta dildeki yerleşik göstergeleri kullanarak ürününü ortaya koyar. Yazarın okuru gözetip gözetmediği boyutunda alımlama devreye girer. Ürün alımlayıcısına (okura/dinleyene) sunulduktan sonra artık yazarın olmaktan da çıkar. Edebiyat ürünü ile baş başa kalan okur, soru sorar, yanıt arar ve akıl yürütür. Okur metinde, yazarın estetikleştirilmesi ile oluşturduğu boşlukları doldurarak, ilgili gerçekliği kendi dünyasına katar.

Bu bağlamda, yazarın metni üretmedeki amacına yönelik bir değerlendirme bu çalışmanın konusu değildir.

İskender Pala eserinde farklı belirleyenlerden dolayı, çağlar boyu olduğu gibi günümüzde de kamuoyunun başat konularından birisi olan, İslam dininin ilk oluşum evrelerini konu edinmiştir. Sosyo-tarihsel yolculuğunda İskender Pala, İslam dininin Peygamberi Hz. Muhammed’i kurgusunun merkezine almış; metnin alt başlığını da iç kapakta *Peygamber Efendimizin Hayat Hikâyesi* olarak vermiştir. Böylece yazar, edebiyatın anlatım tercihlerinden olan gizemi kitap kapağında korumuş; ancak, iç kapakta okura, kapaktaki ‘bülbül’ ve ‘kırk şarkı’ sözcüklerine yüklediği örtük anlamlara başlangıçta bir açıklık getirmeyi tercih etmiş. Hz. Peygamber’in yaşamı çerçevesinde İslam dininin başlangıç dönemi öyküleştirmiştir.

⁵ “Dilimin sınırları dünyanın sınırlarıdır.” Ludwig Wittgenstein’in bu tanımlaması, *Gördüğümüz, okuduğumuz veya duyduğumuz her şey başka türlü de olabilir.* anlamında alımlama estetiği (resepsiyon estetiği) açısından ölçü olarak seçilebilir. Onur Bilge Kula (2014), *Brecht, Lukacs, Bloch -Sanat ve Edebiyat-*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yay., s. 213.

⁶ Alımlama Estetiği, [Alm. Rezeptionsästhetik] 1960’lı yılların ikinci yarısından itibaren Konstanz Okulu diye de anılan, Hans Robert Jauss (1921-1997) ve Wolfgang Iser (1926-2007) tarafından Almanya’da geliştirilen yazınsal ürünleri değerlendirmede kullanılan kuramsal bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımda yazın ve diğer sanat ürünlerinin, tüketicinin katılımı ile tamlanacağı, bütünleneceği anlayışı söz konusudur. Yazın ürünleri bağlamında okur, geldiği kültür çevresi ile ürünü anlayan ve anlamlandırandır. Okur, yazınsal ürünü, metindeki dil içi ve dil dışı göstergeleri yorumlayarak alımlar ve entelektüel birikimi ile metni yeniden üretir. Böylece üretilmiş yazınsal ürün, yorumbilgisel bir işleme tabi tutulur. Yorum bilgisi denildiğinde, tarihe adı yorumcu diye geçen İbn-i Rüşd (12. yy.) ve Türkçede *hermönetik* [!] olarak da adlandırılan yorum bilgisi kuramcısı Hans Georg Gadamer (1900-2002) da anılabilir. Her metin, toplumsal dönüşümlere koşut olarak anlam dünyası değişen ve dönüşen okur tarafından, her okumada yorumlanır, açılır ve anlamlandırılır. Elbette bu yaklaşımdan, metnin yeniden üretiminde donanımsızlığın gereksizliği vurgusu çıkarılamaz; bu bağlamda yetkin yazardan bahsedildiği gibi yetkin okurdan da bahsedilir.

Bir alımlayıcı olarak, düzyazı ile oluşturulmuş bu edebî metni, Orhan Pamuk'un tanımlaması ile 'ikinci hayat'⁷ olarak okurken, herhangi bir romandaki gibi hakikilik duygusunun eşliğinde pekâlâ bir yolculuğa çıkılabilir. Öyle ki anlatı, okura metnin kahramanları ile özdeşlik kurma olanağı da sunmaktadır.

İskender Pala, çok hassas diye tanımlanabilecek bir konuyu seçip, yüzyıllara dayanan ve hakkında sayısız yayın yapılan *Allah, İslam, Hz. Muhammed, Kur'an, sahabe* gibi anahtar kavramların eşlik ettiği bir konuyu hikâyeleştirmiştir. Sayısız ciltte anlatılan ve dünya kütüphanelerinde yerini alan İslam hakikatini İskender Pala başka bir yönelim ile sözcüklerin dünyasına taşımıştır. Yazar, tanık olduğu ve içselleştirdiği bir gerçekliği, sözcüklerin gücüne dayanıp hayal dünyasına taşımış, bir gerçeklik olarak yeniden oluşturup, 589 sayfalık bir kitap olarak alımlayıcının (okurun-dinleyicinin) beğenisine sunmuştur.

Yazar, dilsel malzemesini sanatsallaştırmada, seçtiği konunun hassasiyetlerini, okurun duyarlıkları ve yerleşik algılarını da olabildiğince hesaba kattığını göstermek istemiş. Teşekkür sayfasında ürün kurgusal (fiktif) bir anlatı olmasına rağmen, daha ilk adımda okurlarını bilgilendirme gereği duymuştur: "Bu kitap için bilimsel hatalarımızı gideren Diyanet İşleri Reisi'ne, Prof. Dr. Mehmet Görmez ile Prof. Dr. Mustafa Fayda, Prof. Dr. Mustafa Öztürk ve Prof. Dr. Mustafa Küçükaşçı'ya (...) teşekkür ediyorum" (s.6).

İskender Pala, Orhan Pamuk'un, Friedrich Schiller'den alıntıladığı "saf ve düşünceli şair" ayrıştırmasına göre, hem saf hem düşünceli şairin özelliklerini yansıtarak kurgusunu biçimlendirmiş. Bir yandan 'düşünümlediği dünyayı kavrayıp, hakkıyla tasvir edip ortaya çıkaracağından kuşku duymadığının huzurunu, diğer yandan da uygun üslûp ve teknikleri yerli yerinde kullanıp kullanmadığının huzursuzluğunu'⁸ bir arada yaşadığı izlenimini vermeyi ihmal etmemiş.

Metnin yapılandırılmasında, Türkçede çoğu okur için bir yönüyle tanıdık olan, sayılar ile vahiy arasında bağıntı kurma algısını canlı tutmak istediğini hemen girişte belli etmiştir. Genel okur beklentisine yanıt verecek gibi görülen, daha çok nazım türünde karşımıza çıkan, ölçüyü çağrıştıran bir yöntem ile metni belli bir sözcük sayısı ile tamamladığına vurgu yapmıştır: Bu durumu, okuru yönlendirme izlenimi verecek biçimde, açıklama gereği duymuştur. "*Bu kitap 99 kelimededen ibarettir*" (s.7). İskender Pala, edebî metinlerde pek rastlanılmayan, bilimsel bir yöntemi kullanarak metinde alıntılar ve açıklamalar yapmış ve Kur'an-ı Kerim'deki sure sayısı kadar, toplam 114 sonnot kullanmıştır.

Yazar *Yazılış Sebebi* başlığı ile kaleme aldığı kısa bölümde, kurgusal metinlerde çok alışık olunmayan biçimde, ne yapmak istediğini paylaşmıştır. Bilimsel yazılarda pek de tanık olunmayan bir yönelimde yine kurgunun, bir başka deyişle, edebiyatın gücünden yararlanılmıştır. Yahudilik ve Hıristiyanlık geleneğinde de bilinen bir gönderme ile anlatıya başlanmıştır. (Bu

⁷ Orhan Pamuk (2011). *Saf ve Düşünceli Romanca*, İstanbul: İletişim.

⁸ Pamuk (2011): 15.

durum, Türk kültür ortamında *Yusuf Peygamber* kıssası⁹ olarak bilinir. Kur'an'da 12. sure 'Yusuf'¹⁰ süresidir.)

İskender Pala, kurgunun başında Hz. Yusuf'un kardeşleri tarafından kuyuya atılıp ölümüne terk edilmesi, ardından oradan geçenlerce bulunması ve Mısır'da köle pazarında satılmasını işlemiştir. Açık artırmada Yusuf'u almak isteyen asiller ve zenginlerin dışında, ısrarlı alıcı olarak bir 'ninecik' vardır. "(...) Ninecik elini kuşağına attı: 'İşte bir kelep ip size; tam 99 999* imlek, yaşlı gözlerimin emeği!..'"¹¹ (s.7). Geleneksel Türk kültüründe anlatılan bir öykü ile yazar, dilin göndergesel işlevini kullanıp okura ve kendisine âdeta şöyle demek istemiş: *Adını her duyduğumuzda 'salatu selam getirdiğimiz', insanlığın en değerli kişisi saydığımız Allah'ın elçisini, çok alışık olmadığımız biçimde size tanıtmak istiyorum. Karınca kararınca kendimce mütevazı bir katkı sunmak istiyorum. Ne olur beni böyle anlayınız!*

Edebiyat özgürlüktür; edebiyat ile her şey ifade edilebilir!

Bir edebiyat ürünü olarak romanın gücünü Orhan Pamuk şöyle tanımlıyor:

"(...) Hayattan hem en yüzeydeki görünüm, yani duyularımızın bize verdiği kişisel deneyime ve bilgiye dayanarak söz açabilmeleri hem de en gerideki şeye, yani (...) hayatın özüne (...) –ne dersek diyelim-, o ulaşılmaz güç yere ait bir bilgi, bir sezgi, bir ipucu verebildikleri için romanlar çağın insanlarına, hatta bütün insanlığa bu kadar güçle seslenebilirler. Hayatın anlamı, özüne ilişkin, en kıymetli bilgiye, felsefenin zorluklarına, dinin toplumsal baskılarına katlanmadan, kendi deneyimimizden çıkararak kendi aklımızla varabileceğimizin hayali, çok eşitlikçi, çok demokrat bir umuttur."¹²

Bir edebî ürün olarak yapılandırılan metnin oluşturucusu İskender Pala, anlatısında zaman zaman bir senaryoyu andırırsa da roman için kullanılan genel anlatı tarzını tercih etmiştir. Anlatının sürdürücü başat figürü, 3. tekil kişi olarak saptanmıştır. Metinde 'o-anlatı' ve 'ben anlatı', Fethi Naci'nin tabiriyle, *benöyküsel* ve *elöyküsel* anlatım, sık sık yer değiştirmiş. Zaman, mekân ve kahraman bireşimi ile kurgu biçimlendirilmiştir. Tür olarak edebiyatın en son, Türk yazın kültürünün en genç türü olarak roman, kendinden önceki bütün yazınsal türlerin anlatım

⁹ Metinlerarası ilişkinin bir uzantısı olarak söz konusu bu durum, çok sayıda yazarın veya anlatıcının konusu da olmuştur. Türk edebiyatının son dönem çok okunan yazarlarından Nazan Bekiroğlu (2015), "*Yusuf ile Züleyha*, 57. Baskı, İstanbul: Timaş" ile alışlagelmişin dışında bir aşk olgusu olarak söz konusu tarihsel anlatıyı kurgusunun konusu yapmıştır. Züleyha Potifar (Mısır'ın azizi) ile evli olmasına rağmen, Yusuf'a derin bir sevgi ile bağlanmıştır; âşık olmuştur: "Sonra Aşkın Hülâsası, Yusuf Seni Sevdüysem' ara başlığı altında '(...) Yusuf seni sevdüysem, dedi Züleyha, hükümdarın tahtına hükümdardan başkası oturamayacağından' (...)" (s.124). "... Yusuf dedi Züleyha, seni sevişim, ilk anda hem kendi başımı verdiğim hem senin başımı götürdüğüm bir ihtilâl olacak (...)" (s.125). Bu anlatıda bir yandan aşkın gücüne vurgu yapılırken, Türk ve İslam kültüründe belki de hoş bulunmayacak [!] bir durum edebiyatın konusu yapılmış. Konunun böyle olağanlaştırılarak kurgulanması, Züleyha'nın eşinin farklı bir kültürden olmasının etkisiyle mi acaba diye sorgulanabilir!

¹⁰ Kur'an'da 12. sure olarak geçen *Yusuf* suresinde, çekememezlik, yalanın sevimsizliği ve hakikatin ortaya çıkma gerçekliği, kadın imgesi, Allah'ın birliği ve her şeye kadir oluşu ile rüya tabiri de konulaştırılmış. Ayrıca gelecekte insanların İslam'a yönelmeleri konusundaki genel kanı "Sen ne kadar şiddetle arzulasan da insanların çoğu iman etmeyecekler!" (103.ayet) gibi öğretici boyutları olan bir kıssanın izdüşümünü görürüz. (...) Yusuf ve kardeşleri kıssasında soranların ibret alacağı dersler vardır (7. âyet).

¹¹ Bu simge ile yazar, dipnot olarak okura, *Bak bunu gör!* demek istemiş olmalı.

¹² Bkz. Pamuk (2011): 26-27.

biçimlerinden de yararlanarak, yazara ‘söylemek istediği ve söyleyebileceği her şeyi söyleme’¹³ olanağı verir. Yazar, sanki metin içindeki bölümler için seçtiği başlıklar ile dünyada edebiyat diye üretilen, bütün türlere açık olduğunu ve hepsini değerli bulduğunu anlatmak istemiştir.

Metin yapılandırılırken okurun izlemesini kolaylaştırmak için, anlatıcı olarak özellikle divan edebiyatında çokça başvurulan çok anlamlı bir gösterge olan “bülbul” tercih edilmiştir. Divan edebiyatının ikili simgesi (metaforu) ‘gül’ ve ‘bülbul’, yazar tarafından kurgusunun merkezine taşınıp, oluşturduğu metnin taşıyıcı unsurları olarak tasarlanmış. Tabii yazarın bu tercihinde metinde ele alınan olgunun gündelik anlatımlarında ‘gül’ ve ‘bülbul’ simgelerinin, metnin muhtemel okurunun kavram dünyasında oluşturduğu yerleşik izin de etkisi olabilir. İskender Pala bu tercihiyle okurun, -yazınkuramsal adlandırımı ile alımlayıcının-, dil dünyasına gidip onun yadırgamasını azaltmak ve okurun metni kolayca okuyup yorumlayarak yeniden anlamlandırmasına katkı yapmayı tercih etmiş olabilir. Bu durumun böyle olup olmadığı, okurlar üzerinde ‘alımlama estetiği’ açısından metni değerlendiren çalışmalar ile somutlaştırılabilir.

Bu çalışmaya başka bir kültür ortamında, Almanya’da yaşadığım bir zaman diliminde girişmiştim. Almanya’daki kültür ortamında, Hz. Peygamber’in adı yazılırken veya söylenirken bir sıfat kullanılması gelenekleşmiş bir durum değildir. Bundan dolayı Almanca metinlerde ‘Muhammad’ diye anılması bir saygısızlık olarak algılanmaz. Duyarlıkları olanlar veya Müslümanlar da konuşmalarında veya yazılarında Hz. Muhammed’i, *der Prophet (Peygamber) Muhammad* olarak adlandırırlar.¹⁴ Dolayısı ile her dil, taşıyıcısı olduğu kültürün izlerini bir biçimde taşır.¹⁵ Almanya’dan bir dil filozofunun saptamasıyla bu durum şöyle tanımlanabilir. Her dil bir kültürün taşıyıcısıdır; kültürün taşıyıcısı dil ile kültür arasında birbirini sürekli bütünleyen bir bağıntı vardır. Dolayısıyla her kültürün kendine özgü olduğu dilde somut olarak izlenebilir.¹⁶ Yazar da metninde Hz. Peygamber’i ‘gül’ göstergesi ile eşleştirerek anlatımını rahatlatmıştır.

İskender Pala, metnini modern romanın taşıyıcı ögesi olarak tanımlanan karakterin genişlemesine denk gelecek biçimde olay örgüsünü iki kahramanının -‘bülbul’ ve ‘gül’- çevresinde örgülemiştir.¹⁷

Bülbul, metin boyunca bütün olup bitenlerin izleyeni, yakın tanıdığı olarak, bilen birisini temsil etmektedir. Başka karakterler metne geçici olarak konuk edildiğinde, bu karakterleri yazar

¹³ Jacques Derrida’dan alıntılaman Onur Bilge Kula (2012), *Dil Felsefesi ve Edebiyat Kuramı I*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yay., s. 333.

¹⁴ Bkz. Yaşar Sarıkaya [Ed.], Mark Chalil Bodenstern [Ed.] ve Erdal Toprakçıyan [Ed.] (2014), *Muhammad: Ein Prophet - viele Facetten. –[Hz. Muhammed: Bir Peygamber ...]* Münster: Lit Verlag

¹⁵ Birinci Dünya Savaşı’na Cemal Paşa’nın Emir Subayı Falih Rıfki Atay’ın anılarını yazdığı *Zeytindağı (1932)* adlı eserden, Enver Paşa ve Cemal Paşa ile birlikte Hz. Peygamber’in evi ve mezarının ziyaretini anlattığı bölümden bir kesit: “Medine kasabası birkaç boz renkli hurma gövdesinden belli olur. Çocukluktan beri hazretsiz, aleyhisselâmsız, titremeksizin ve korkmaksızın ismini ağzımıza alamadığımız Peygamber’in şehrindeyiz.” Falih Rıfki Atay (2004), *Zeytindağı*, İstanbul, s. 60.

¹⁶ Wilhelm von Humboldt (1767-1835) ve ayrıntı için bkz. Bedia Akarsu (1984), *Wilhelm von Humboldt’ta Dil-Kültür Bağlantısı*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

¹⁷ *Modern romanın özellikleri için bkz.* Kula (2012): 344-346.

dramanın veya *senaryonun* anlatım biçimi olan diyalog/söyleşi ile anlatıya katmıştır. Yazarın anlatısında, Paul Ricoeur'un, kurgusal anlatıda *zamanın biçimlenişi*¹⁸ diye tanımladığı yazın-kuramsal tanımlamanın izlerini gözlemek olanaklıdır. *Olay-Örgüleştirme* diye tanımlanan anlatıda, tarihsel anlatı, yazınsal anlatıdan farklı olarak 'zaman akışını' izler. İskender Pala da tercih ettiği anlatıda, zaman akışında Hz. Peygamber'in hayatını doğum öncesi dönemden başlatarak ölümüne kadar bir anlamda kesintisiz sürdürür.

1500 yıl öncesini günümüze getirmek veya kurgunun yapılandırılması

İskender Pala kurgusunda, öncelikle seçtiği konunun tarihsel köklerini oluşturur. İslam ve diğer tek tanrılı dinlerin hepsi için belirleyiciliği kabul edilen Hz. İbrahim'i hikâyeleştirir. Hz. İbrahim ile metnin anlatıcısı 'Bülbül'ün karşılaşması şöyle işlenir:

"Bülbül! Fazla da övünme ki dünyanın en güzel gülü henüz açmadı (...)" (s. 14). "(...) Allah onun hakkında 'Eğer sen olmasaydın, sen olmasaydın ey Muhammed, kâinatı yaratmazdım!' buyurmuş.

"İbrahim onu görmek istiyorum!" (s. 15)

"[Onu görmem için] Allah'a yalvaracağını, lakin bir şartı olduğunu söyledi. Şartı, o gül açasıya kadar seher vakitlerinde onu anmam ve açacağı çağda da kırk (..) şarkı söylememdi" (s.16).

Metnin sunuş bölümündeki bu öykü, metnin kurgusunun ve çatısının nasıl oluştuğunun okurla paylaşılmasıdır. İlk bölümler '*Teşekkür*', '*Yazılış Sebebi*' ve '*Sunuş*' başlıkları eserin bilimsel bir metin olduğunu andırmaktadır. Bundan sonraki bölümler, bülbülün 40 şarkısını gösteren bölümler olarak düzenlenmiş. Her bölüm, dalın üstünde durarak bülbülün ötüşünü simgeleyen bir çizim¹⁹ ve ele alınan dönemi tanımlayan bir tarih ile gösterilmiş: 1. örnek **450**, ilgili bölümde değinilecek içerikler de verilmiş: "Hz. İsa'dan sonra dünya ve çölde hayat, **Kâbe'yi çıplak tavaf eden hacılar**, İbrahim'in çocukları ve Hz. Peygamber'in büyük atası Kusay, **Kuma gömülme istenen kızın çılgılığı**, Cahiliye ve cahiller... Zulüm ve zalimler... (s.23). Ayrıca eserde sayfa süslemesi olarak minik bir örnek çizime de yer verilmiş.²⁰ Çizilen bu nakışın altında

¹⁸ Paul Ricoeur (2012) *Zaman ve Anlatı III, Kurmaca Anlatıda Zamanın Biçimlenişi*, (Çev. Mehmet Rifat), İstanbul: YKY.

¹⁹ İletişimde görselliğin ağırlığı gereği İskender Pala veya yayımcısı böyle bir görselliği anlatısına eklemiştir. Önceleri müzik sosyoloji bağlamında, senfonilerde dramurji öğesi olarak görsellerin kullanılması tartışılmıştır (1940'lı yıllar). Ayrıntı için bkz. Theodor W. Adorno./ Hanns Eisler (2003), *Kompositionen für den Film/Der getreue Korrepetitor*, Frankfurt am Main: Frankfurt a. Main: Suhrkamp Verlag. Daha önceleri çocuk kitaplarında kullanılan görseller artık, günümüz iletişim alışkanlıkları ve akıllı telefon kullanımı gereği olacak sanat etkinliklerinde de yoğun olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bkz. Fazıl Say, *Truva Sonatı (2019 Turneleri)*: Piyanoda müzik icra edilirken yansıda da ilgili duruma ilişkin, bir ressam elinden çıkan görseller izleyicilere gösterilmektedir. Benzer bir örnek için bkz. Zülfü Livaneli'nin otobiyografisi. Zülfü Livaneli (2019), *Rüzgârlar Hep Gençtir*. (35. basım), İstanbul: Doğan Egmont Yay. Her bölümün başında Murat Başol'un bir sayfalık bir görseli kitapta kullanılmış.

²⁰ Yazar bu çizimleri kimin yaptığına ilişkin bir açıklama yapmamış.

Divan Edebiyatı, şiir türlerinden biri olan Naat'ı andıran bir beyitin, önce özgün metin sonra da günümüz Türkçesine aktarılmış örneği görülmektedir.²¹

“Medet ümmetlerin hep hâli kandır yâ Rasûlallah

Medet zirâ zaman âhir zamandır yâ Rasûlallah

(Lâedri)²²

Medet!.. Medet!.. Şu çağda İslam ülkelerinin hâli

Hep kan revandır ey Allah'ın elçisi; medet ki zaman ahir zamana kaldı...

(s.401).

Yazar, metnini tasarlarlarken didaktik davrandığı izlenimini âdeta bu beyitleri seçerken de göstermiş ve okurları ile günümüz gündeminin başat konularına yönelik gönderme diye okunabilecek, öğretici özlü sözleri her bölümün başına yerleştirmiş. Bilimci duyarlığı ile yazar, sözünü ettiği bu sözleri, söyleyenleri göstermiş; ancak, günümüz Türkçesine kimin aktardığına ilişkin bir açıklama getirmemiştir. Bu durumda, belirtilen sözleri günümüz Türkçesine aktaranın; yani *dil-içi çeviriyi* yapanın yazarın bizzat kendisi olduğu sonucu çıkarılabilir.

Yukarıda anıldığı biçimde, toplam 40 bölümün hepsinde okur, okuyacağı bir sonraki metin için hazırlanmış. Her bölüm daha çok içeriğin gözetildiği izlenimi verecek biçimde, Batı Edebiyatı, Türk Edebiyatı ve Doğu Edebiyatı'ndan nazım türleri ile adlandırılmıştır. İskender Pala, bu seçkide, daha çok Divan Edebiyatı'nda kullanılan nazım türlerini metin ara başlıkları olarak seçse de *Gazel, Kaside, Müfred, Terkib-i Bend, Mesnevi, Tevhid, Naat, Tehzil, Müstezat, Kit'a; Koşug, Sagu, Tuyuğ; Türkü, Güzelleme, Koçaklama, Ağıt; Sone, Balad, Terza-Rima* gibi dünya edebiyat örneklerini insanlığın ortak ürünü olarak değerlendirmiş olacak ki, kullanmayı ihmal etmemiştir. Bu adlandırmaları edebiyat tarihine ilişkin bir bilinçlendirme çabası olarak okumak mümkündür. Belki de yazar neyi anlattığının yanında nasıl anlattığını da kurgusunun belirleyici ölçütü olarak sunmaya çabalamıştır. Metnin başka alt başlıklar ile bölümlenmesi, olay-örgüsünün kesintisiz anlatımı yanında, okumayı kolaylaştırma hedeflenmiş olabilir. Bu durum, okurda yeni bir şey ile karşılaşma beklentisi oluşturma ve yazarın okurla ilişkisini canlı tutma isteğinin yansıması olarak değerlendirilebilir. Böyle bir düzenleme ile yazar, belli bir okur kitlesinin alışkanlıklarını gözetmeyi öncelikle ve metnin okunurluğuna katkı sunmak istemiş olabilir. Bu durum, edebiyat kuramı ve edebiyat didaktiği alanında çalışan bilimcilerin, metnin alımlanmasına yönelik deneysel çalışmaları ile somutlaştırılabilir.

“İçinizdeki putlar’ dedi Kusay kardeşlerine, ‘içinizdeki putları kırmadan sizi Kâbe’deki putlara asla yaklaştıracak değilim! Kâbe’nin içindeki üç yüz altmış

²¹ Bkz. s.23.

²² Arapçada bilinmeyen (anonim); anlamına gelir. Arap edebiyatında yazarı belli olmayan edebî eserlerin sonuna yazılır. Bazen yazar ya da şairler edebiyata yeni başladıklarında eserlerinin sonuna Lâedrî yazarlar. Diğer bir açıklama için bkz. <https://www.nisanyansozluk.com>; erişim: 19.06.2019; “[Ahmed Vefik Paşa, Lehce-i Osmani, 1876] *lâ edrî: bilmem manasına lâedrîye: hukemâdan bir taife. ~Ar lâ 'adrîya(t)* لا أدريّة «bilmemciler», kuşkuculuk, skeptizm (...)”

tanrıya and içerim ki sizler atalarımızın yapmadığını yapmak istiyorsunuz!..'’
Kabe'nin [sic.] efendisiydi Kusay” (s.25).

İskender Pala, estetik bir tercihle, okurda hedeflediği didaktik boyutu da böyle öne çıkarmakta ve âdeta okur ile şöyle konuşmak istemektedir: *Evet, belli bir tarihsel olguyu, Türkçede yeniden oluşturup sizinle paylaşıyorum. Ancak alışlagelmiş edebi ürünlerde olduğu gibi sizi yükümlülük ile karşı karşıya bırakıp, boşlukları doldurmanızı ve metnin oluşturma sürecine katılmanızı beklemeyeceğim. İlgili kültürden gelmiş olmanız ile yetinecek ve bunun için de Türkçenin bize sunduğu göstergelerden (kelimelerden) yararlanacağım. Aslında kimliğin oluşturucu öğelerinden İslam dininin temel bilgilerini aktarıp, öğrenme ve öğrendiklerinizin kalıcılılaşmasına katkı yapacağım.*

Eserde Kâbe'nin İslam öncesi de bir tavaf merkezi olarak kullanıldığı, ilgili dönemin toplumsal ilişkilerinin göstergesi olarak sayılabilecek 'kadınların çıplak' tavaf zorunluluğu anlatılaştırmıştır. *Tarihsel bir durumun betimlenmesinde doğal olarak, günümüzün yerleşik değer yargıları ve dünyaya bakışın izleri anlatıya eşlik etmektedir.* Yazar, bu ve benzeri bölümlerde metnin genelinde anlatıcıyı izleyici konumuna taşıyıp, seçtiği anlatı kahramanlarını karşılıklı konuşurmayı tercih etmiştir:

“[Kadınlar] gündüz tavaf istiyorlarsa bir bedeli olmalı!

Tabii ya, o bedel ya Kureyş tacirlerinin keselerini doldursun ya da yataklarını!” (s.29)

Yazar kimi kaynaklarda dile getirilen, İslam öncesinde kadının yok sayıldığına ve bilgisizliğin egemen yaşam biçimi olarak hüküm sürdüğüne vurgu yapıyor. İlgili dönemden seçtiği iki figürü bu günün yaşam anlayışı ile konuşturarak bir biçimde tarihi yeniden yazıyor.

“‘Şükret işte, seninle böyle karşılaşmadık mı?’ (s.29)

‘Karşılaşmış, hıh!.. Lanet ettiğin karşılaşma... Gecenin bir yarısında tavafın ortasında bir kızı kaçırp, ıssız bir bahçede kirlitmeye sen karşılaşmak mı diyorsun!’

‘Başkaları gibi seni geri göndermedim ama, evime kadın diye oturttum’” (s.30).

İskender Pala, bölüm girişi diye tanımlayabileceğimiz, tanıtıcı ön metinde, söz konusu dönemin 450 ve sonrası olduğunu belirginleştirmiş. Bu dönemin ilgili coğrafyasında bir başka yerleşik algı da kız çocuklarının diri diri gömülmesidir. Yazar bu bölümde ilgili olguyu kurgularken, İslam'da ırk ayrımının bulunmadığına vurgu yapmak için, ırkçı bir tanımlamada kullanılacak ayrıştırıcı bir ögeyi de metne eklemiştir.

“Mekke'de kız babası olmanın, üstelik de siyahî bir kız babası olmanın ne demek olduğunu bilmiyor şu kadın. Tanrıların bu kız yüzünden kocasından yüz çevirdiğini anlamak istemiyor. Vır vır etmek kolay, ama bunu siyahî bir kız doğururken düşünmeliydi. *Üstelik de kötü kokuyor.* (...) Şu Mekke'de hangi erkek bir kızı oldu diye sevinebilir ki? (...) Evet, evet, bu kızı bu gece götürüp gömmeliyim.

(...) Evet, bu ucubeyi fazla büyümeden götürüp gömmeliyim! (...) [Vurgu A.K.]”
(s.32-33).

Günümüzde ırkçı ideolojinin oluşturduğu yerleşik algı ile siyahî olanların koktuğu [!] bize öğretilmiştir; gerçek ötesidir. Kurguda bu tür yerleşik algıların kullanılması, bu algıların yerleşmesine katkı yapabilir. Yazınsal ürünlerin imge oluşturucu işlevi düşünüldüğünde kurguda bu tür ayrıştırıcı yargıların kullanılmasının sorunlu olduğu hatırlatılabilir. Dolayısıyla dilsel malzemenin sanatsallaştırılması sürecinde, olumsuz imge oluşturucu etkisi de gözetilerek anlatıya katkı yapmayan, bu tür ayrıştırıcı genellemelerden kaçınılması beklenir.

Yazar metnin bir kurgu olduğunu anımsatmak istercesine, anlatının bir tarih yazımını yansıtmadığını, anlatıcıyı devreye sokarak, olanı biteni gözleyen ve değerlendiren bir açıdan okur ile paylaşmaktadır. Anlatıcı *bülbülün* gözünden durumu şöyle dile getirir:

“Yavrucuğun hali içimi acıttı. (...) Sahi babasına ne yapmıştı ki? (...) Babasının zorba birisi olduğuna inanmıyordu. (...) Ama işte o, kendi acımasız tabiatına uygun olan her şeyin adalete ve iyiliğe de uygun olduğuna inanıyordu (...) Kureyş’te başarılar şahsî, ama suçlar obanımdı. (...) Kusay, Kureyş’in zalimliklerine son vermek gerektiğini, suçu işleyen kim olursa olsun –hattâ kendi obasından bile olsa- cezayı hak ettiğini söyleyebiliyordu. (...) İçimden, ‘Mekke’de herkes Kusay gibi düşünse!’ dediğim sırada küçük kız çocuğunun sesi temennime karıştı: ‘Keşke ben Kusay Amca’nın evinde doğan bir çocuk olsaydım!’” (s.36-38).

İskender Pala ilgili dönemi tasvir ederken okur ile kurmak istediği didaktik boyutu öne çıkarır. Her durumda, insanlık idesinin, kendi oluşma evrenini koruduğu, âdeta acımasızlığın temel insanî bir değer olmadığına altı çiziliyor. Baba-çocuk ilişkisinin her durumda içtenlik içerdiği; ancak, çevresel koşulların nasıl baskın olduğuna da vurgu yapılıyor. Hakkaniyet ve adalet duygusunun her toplumun beklentisi olduğu vurgulanarak, günümüz toplum değerlerinin biçimlenme yönüne de değiniliyor. Diğer yandan metnin bütününde zaman zaman yorumlama ve yeniden anlamlandırma sürdürülebilirlik ilişkisini zorlayan, okur için yadırgatıcılar da metne serpiştirilmiştir. Yazar, kurguladığı tarihsel gerçekliğin, ilgili toplumun değer yargılarının dışında bir gerçeklik olduğunu ve bu değerlerin kahramanının soy köklerinde zaten var olduğu gibi güzellemelelere de başvuruyor.

3. Şarkı:

“570-571, Abdullah’a yapılan uygunsuz teklif.

Abdullah ile Âmina’nın evlilikleri... (s.60).

“Buyurunuz, ne istemiştiniz?

‘Şöyle tenhaya gel, kimse görmeden!’

‘Evime gitmeliyim, buyurunuz, söyleyiniz!’

‘Benim evime gidelim, gel. Bu gece benimle kal! Eğme başım!’

‘Ne diyorsunuz siz hanımefendi, bu nasıl olur?’

‘Güzel değil miyim?’

‘Ceylanlar kadar!’

(...) ‘Allah’tan korkarım, günaha girerim.’
‘Ne günahı, arzumu yerine getirirsen sevaba bile girersin’
(...) ‘Çekil yolundan kadın!’
‘Gitme!... Abdullaaaa-ahhh!’ (s.63).

İskender Pala, ön bilgi ile hemen her 20 sayfadan sonra başlayan yeni bir alt bölümle, okuma sürecini kolaylaştırıp âdeta ısrarla, günümüz yaygın okur davranışlarını gözeterek okuru ile iletişimini canlı tutmak istemektedir: *Kitabın kalınlığı seni ürkütmesin! Bölümleme ile sürekli ne kadar kaldı diye bakmanı önliyorum. Bak, sana ön bilgi de veriyorum. Biliyorum, seni kuşatan, görsellığın baskın olduğu, oluşturulmuş tüketim kültürünün egemen olduğu bir toplumsal yapı var. Her defasında sana elimi uzatıp seni yalnız bırakmayacağım, sen de bana katılmaz mısın?* der gibi...

“Abdullah kaçarcasına uzaklaştı. Yine de Zühre’yi unutması yedi gece sürdü (...) İki hafta sonra Âmine’yle düğünleri yapıldığında en güzel şarkılarımdan birkaçını söyledim (...)” (s.63).

“... [Kendi kendime], ‘beklediğim gül Abdullah olamaz. O, olsa olsa nuru taşıyan itibarlı kullardan biriydi...’ Çünkü pazarda onunla Zühre’yi yeniden gördüm:

‘Psst, Zühre, biraz baksana!’

(...) Yeter Abdullah!.. Ben o gün senin alnında parlayan nura taliptim, sana değil! Şimdi o nuru göremiyorum. Kureyş’in en bahtlı kızı Âmine’ymiş, bunu anladım!’ (...) Nur, Âmine’nin alnındaydı” (s.64).

Okuyucu ile birlikte hissetmek, romanın felsefi görünümü bağlamında sevilen bir etki yaratır. Betimlenen yaşam durumu, alışılmıştan daha renkli sunulursa, tutku öne çıkar ve okuyucuyu sarar.²³

Zaman oku, ilerleyişini sürdürür ve Hz. Muhammed’in doğumu, ardından sütanneye verilmesi konulaştırılır. Çocukların sütanneye verilmesi dönemle ilgili bir uygulamadır. Bu durumun altı çizilir: “Diğer kadınların yetim diye almak istemedikleri fakir bebek” (s.92), dedesi Abdülmuttalib’in ‘bilgece, tılsımlı sözleri’nin etkisi ile ‘evine bereket getirecek’ inancı ile başka bir kabileden Hâlîme’ye teslim edilir. Yetim bebeğin evlerine bereket, hanelerine zenginlik getirdiği, aradan geçen dört yıldan sonra Mekke’ye geri getirilmesini Halîme ile Âmine’nin konuşmasından anlaşılır.

Halîme: “Ben üzerime düşeni yaptım, Allah da yavrumu büyüttü. Bundan sonrasında annesi sensin.”

Böylece anne ve oğul dört yıl aradan sonra buluşurlar. Okur, Hz. Muhammed’in altı yaşında annesini de kaybettiğini, annesinin kendisine veda şiirinden öğrenir:

²³ Ayrıntı için bkz. Ernst Bloch (1984), *Philosophische Ansicht des Künstlerromans –Sanatçı Romanın Felsefi Görünümü-* Literarische Aufsätze. Frankfurt a. M., alıntılayan Kula (2014): 595.

“Rüyalarım da gördüklerim doğruysa eğer / sen bütün kâinata gönderilensin; helal ile haramı ayırmak üzere./(...) Kimdir ki dünyada fâni olmaz? Ben gidiyorum, lâkin ne mutlu bana ki geriye senin gibi bir nimet bıraktım” (s.110).

Süreç içinde ‘Mekke’de herkesin koruyucusu, bilge kişi, dede Abdulmuttalip de vefat edince, amcası Ebû Talip’in koruyuculuğunda Hz. Muhammed’in yaşam serüvenini sürdürdüğü öğrenilir. 13 yaşında iken amca Ebû Talip kervan ile giderken uyarılır ve uyarıya uyup geri döner: “(...) Sana henüz kimse söylememiş olabilir, ama senin bu yeğenin, İncil’de bize bildirilen ahir zaman peygamberidir. (...) Yahudiler son peygamberin kendi soylarından İsrailoğulları’ndan olacağını iddia etmektedirler. Senin yeğenini göresiye kadar ben de böyle düşünürdüm. Lâkin gördüm ki o İsmailoğulları’ndanmış” (s.116).

Yazar, Hz. Muhammed’in 40 yaşında peygamber olarak ilk vahyin gelmesinden yıllar önce, eylemleri ile seçilmiş olduğu yerleşik bilgisini okur ile dilsel malzemenin sanatsallaştırılması yoluyla paylaşır. Eylemlerindeki güvenilirliği, tutarlılığı ve diğer bütün özellikleri ile bölgesinde *güvenilir kişi* olarak öne çıkması ‘el – Emîn’ olarak çevresinde anılır olmasını getirir.

“Derken, ‘el-Emîn’ yirmi beşine geliverdi; Ebû Tâlib’in himaye ve desteğinde” (s.122).

Hz. Muhammed’in yirmi beş yaşında iken evlenmesi şöyle hikâyeleştirilir:

“Hatice Mekke’nin (..) eğlencelerinden uzak, ticaretine bakarak yetimlerini büyüten asil bir anneydi. (...) İlk kocası ebû Hâle’den sonra evlendiği Mahzumlu Âtik de ölmüş; şimdi birinciden bir oğlun, ikinciden bir kızın annesiydi. Yaşı otuz yediyi bulmuştu ve gelen evlilik tekliflerini hep geri çeviriyordu” (s. 123).

Yazar, Hz. Hatice ve Hz. Muhammed’in tanışmalarını ilk görüşte aşk diye tanımlanabilecek bir bütünlükte hikâyeleştirir. Önce aracılar devreye girer, neden evlenmiyorsun sorusuna Hz. Muhammed, şöyle yanıt verir:

“Nasıl evleneyim ki, ne düğün için sermayem, ne bir aileyi ayakta tutacak geçimim, ne o aile için güvencem var”.

‘Yani sen, geçinecek gelirin ve aile kurmak için güvencen olsa evlenirsin öyle mi?’

(...)

‘Kimdir böyle birisi?’

‘Hatice!..’

‘İmkânsız, Mekke’de hiçbir zengine evet demeyen Hatice? (...) Ayrıca...’

‘Sendeki huy, ahlak ve gönül zenginliği onun malından daha değerlidir. (...)

Razı mısın?’” (s.128)

Anlatıcı burada devreye girer:

“Gülüm ne riya gösterdi, ne de nazlandı. Dosdoğru içindekini söyledi:

‘Razıyım’” (s.129).

Bülbülün anlatımı ile bir aşk olgunlaşmıştır:

“(...) Gerçi başkalarının gülümü sevmesinden hep mutluluk duymuş hatta mest olmuşum; lakin Hatice herkesten ayırdı. O kadar ki gece rüyasında, gündüz

hayalinde onu görüyor, kalbinde devamlı onunla konuşuyordu. Elbette gülüm de ona karşı ilgisiz değildi. Asaleti, güzelliği, herkesin kıskandığı itibarı ve iffetiyle kendine denk olduğunu düşünüp içten içe neşeleniyordu” (s.129).

Evlilik sonrası şöyle işlenir:

“(…) Yıllarca bu sevgi güzelin, iyinin ve doğrunun; en çok da mutluluğun ve saadetin adı oldu. Sevgiye sırasıyla Kâsım, Zeyneb, Ümmüğülsüm, Rukayye ve Fâtıma diye ad koydular” (s.132).

Türkçedeki yerleşik dinsel anlatım biçimini kullanarak yazar, olay örgüsü ve dilsel malzemesini estetize eder. Alımlayıcı, Hz. Peygamber’e ilk vahiy gelme anını, ilk Müslümanlardan, İskender Pala’nın tanımlaması ile “azatlılardan”, özgürlüğü verilmiş bir köle olan Zeyd’in anlatımından okur:

“Tan yerinin aydınlığı kadar açılmış bir şey, ‘Oku!’ demiş melek...
‘Okuma bilmem!’ demiş Efendimiz.
‘Oku!’
‘Okuma bilmem!’
‘Oku! sonra kavrayıp sıkılmış Efendimizi. Nefesi daralınca kadar sıkılmış”

(s.153).

Bu hikâyeleştirme ile yazar, ilgili dönem öğrenme yöntemi olarak belleme (ezberleme) alışkanlığına ve bellek eğitimine de vurgu yapar. Yazma kültürünün gelişkin olmadığı bir kültür ortamında, vahiylerin kalıcılığının sağlanması için ağızdan ağıza, kulaktan kulağa aktarılıp sürekli yinelenerek içselleştirilmesi ve bilgiye dönüştürülmesi dolaylı olarak anlatıya taşınmıştır.

Allah’ın elçisi olarak 610 yılında yetkilendirilen Hz. Muhammed, bölgenin güvenilir kişisi, doğruluk ve dürüstlüğü timsali olarak kabul görmesine ve yazarın metinde belirttiği bir dizi mucizenin gerçekleştiricisi olarak görünse de çevresindeki toplulukça kolayca benimsenmez. Yaşanan sıkıntıların ardından bir grup Müslüman Habeşistan’a gönderilir. Yazar bu bölümde, Müslümanların Hıristiyanlık hakkındaki genel yargılarını okur ile paylaşmak için Kur’an’daki ‘Meryem Kıssası’nı alıntılar ve gruptakilerden Cafer’i konuşturur.

Çağımızda devletler arası ilişkilerde, güçlü olanın, anlaşmaya zorladığı karşıdaki devlete yönelik yaptırımların bir benzerini yazar, ilgili dönemin olay örgüsüne ve ilgili dönemi de günümüzün koşullarına taşır:

“Boykot! (...) Tek taraflı sözleşme, ‘Muhammed’i öldürmek için bize teslim etmediğiniz sürece sizinle aşağıda sayılan ilişkiler durdurulacaktır (...): Kız alıp vermek, oturup kalkmak, alışveriş yapmak, konuşmak, aralarına karışmak vs. Bunun kısaca ‘Sizler yaşayan hayaletler olacaksınız!’ anlamına geldiği açıktı. (...) Bir hurma yaprağına yazılan bu maddeleri Kâbe duvarına astılar. Metni kaleme alan kâtibin eli daha o gece çolak oldu, lakin katran karası kalpler bundan ibret bile almadılar”
[Vurgu A.K.] (s. 245).

Yazar ilgili rivayetler ile ortalama okurun düşün dünyasında var olan, buradakine benzer olağanüstülükleri metnin geneline yayarak, anlatımını renklendirmeyi ve güçlendirmeyi

hedeflemiştir. İlgili döneme ilişkin mucizeler bağlamında bazı İslam düşünürlerinin, ‘Vahyin kendisi zaten mucizedir; başka bir mucize üretme çabası yerinde değildir!’ gibi yaklaşımları vardır. Tabii yinelemekte yarar var; edebiyat ile her şey dile getirilebilir, kurgunun bir parçası yapıp dilsel malzeme ile sanatsal bir boyuta taşınabilir. Okur da kafasının bir yerinden böyle durumlarda şunu geçirebilir: Gerçeklik böyle midir acaba? Yazar, burada da ortalama okurun algı dünyasındaki yerleşik gerçekliği edebiyat aracılığı ile yeniden üretirken okur beklentilerine uygun davranmıştır.

Metin, Hz. Peygamber’e bir övgü diye de okunabilir: Methiye (övgü) kültürünün uzantısı algıya yönelik bir anlatı olarak değerlendirilebilir. Övgüde metnin dil-içi yapılandırılmasında sıfatların yoğunluğu bir göstergedir. Yazar burada anlatıcıyı konuşturmuştur:

“(…) Zerafeti, inceliği, şefkati ve merhametiyle eşi benzeri olmayan asil bir kadındı... Kadınlık âleminin yüz akı; Asiye, İmran ve Meryem gibi mübarek kadınlar silsilesinin hâtemi. Hatice, kalbinin sahibi, tecellisi, tesellisi... Hiç kimsenin onu dinlemediği zaman dinleyeni... Kimseciklerin yardım etmediği zaman yardımcısı, İslamiyet’e para lazım olduğu zaman hazinesi. Canıyla ve malıyla, ruhuyla ve gönlüyle sırdaşı, bütün zorlu yollarda yoldaşı... Hatice bir abide, Hatice bir destan... (..) Hatice evin anlamı, Hatice evliliğin anlamıydı. Gül sofrasında iki lokmadan biriydi. Hatice vefanın adı ve yemeğin tadıydı. Hatice anneydi, şefkate bir hedefti; Hatice inci inci kızlarına en nadide sadefti [sic.] Sözü senet, kararı netti. Sihirli yakutlar gibiydi, sözde sükûtlar gibiydi. Hatice imanın gür sesiydi, ezcümle müminlerin annesiydi...” (s.255-257).

İslam geleneğinde çokça işlenen hemen her ayrıntı, edebiyatın sunduğu olanaklar ile eserde yeniden üretilmiştir. Miraç da *Nazire* (s.275-286) başlıklı bölümde kurgulanıp metinselleştirilmiştir. İskender Pala’nın eserin başında ‘bilimsel hataları’ giderdikleri için teşekkür ettiği isimlerden birisi de Prof. Dr. Mustafa Öztürk’tür. Mustafa Öztürk’ün Kur’an’ın ilgili dönemin ve kültürün koşulları gözetilerek okunması ve anlamlandırılması gerektiği vurgusu ile Miraç olgusuna farklı baktığı bilinir.²⁴ Ancak burada genel kabule uygun bir alıntı ile hikâyeleştirme yeğlenmiştir:

“(...) *Hicr’de uyurken Cebrail geldi ve bana ayağıyla dokundu. Beni Kâbe’nin kapısına getirdi. Orada katırla eşek arasında fakat ne katır ne de eşek olan, iki yandaki kanatlarıyla hareket eden beyaz bir binek –Burak- duruyordu.(...) Altıncı semaya çıktık. Yine aynı konuşmalar oldu ve kapı açıldı, Musa’yı gördüm. (...) Allah günde elli vakit namazı farz kıldı. Musa’nın yanına gelip anlattım. ‘Rabbinden azaltmasını iste. Ümmetin buna güç yetiremez. Tecrübem var!’ dedi. Birkaç defa Rabbimle görüşmeye devam ettim. Nihayet Rabbim, ‘Beş vakit namazı farz kıldım. Her vakit için on sevap vardır. Böylece elli vakit namaz olur’ buyurdu⁴⁶”²⁵ (s.279-280).*

²⁴ <https://www.youtube.com/watch?v=3S-58-WYRQo> (Erişim: 20.06.2019).

²⁵ 46 nolu dipnot:“Buhârî, IV,248-249” (s.583).

(...) Peygamberler sultanı gülüm önce Kâbe'ye gelmiş, oradan Burak ile Kudüs'e vararak, İsrâ yolculuğunu tamamlamış, bu arada diğer nebilere imamlık edip namaz kılmış, ardından Refref'e süvarilik [sic.] edip yedi kat gökleri seyran eyleyerek miracını tamamlamış, sonra da bunu gelip Mekkelilere anlatmıştı" (s.280).

Diğer yandan yazar, 'çok eşlilik' gibi tartışılmasını istemediği olgusal bir durumu ise yeniden üretmeyi yeğlememiştir.

Metin boyunca tarihsel çizgi izlenmiştir: Medine'ye (Yesrib'e) Hicret, Medine Sözleşmesi, savaşlar ve zaferler (Bedir, Uhud, Hendek, Hayber, Huneyn) ve Mekke'ye Hac ziyareti, Veda hutbesi vd. ...

Metnin son bölümü, bülbülün son şarkısı, *Naat* [Hz. Muhammed'e övgü] olarak başklandırılmıştır: "Gülüm gitmiş, geriye dünyalıktan bir silah, bir boz katır ve Allah yolundan vakfettiği bir küçük arazi parçasından gayri bir şey bırakmamıştı. Zırh gömleği de bir Yahudi'de otuz ölçek arpa karşılığında rehin bulunuyordu" (s.577). Yaşamının 23 yıllık bölümünü Allah'ın elçisi olarak geçirmiş birisinin, bu dünyadan ayrılırken geride bıraktığı dünyalığı da vurgulanmış ve okur ile yazarın sürdürdüğü didaktik ilişki bir anlamda 'yetinmeyi bilmeliyiz!' uyarısı ile sonlandırılmıştır.

Sonuç:

İskender Pala, kurgu için çok uzun sayılabilecek bir zaman dilimini, 450-632 bir kitap içinde bütünlüklü olarak *roman* veya *senaryo* taslağı olarak okurla buluşturmuştur. Elbette bu denli ilgi çeken bir hayat hikâyesinin her ayrıntısı ayrı kurguların konusu olabilir. Son notları ve kaynakçası ile son dönemlerde bazı romanlarda görülen bir yönelim, bu eserde de tercih edilmiştir. Metinlerinde bu yönelimi tercih eden yazarlar, bu yaklaşımları ile okur ile şöyle bir duyarlılığı paylaşmak istiyor olabilirler: *Elinizdeki kurgusal bir metin; ancak, metnin oluşum sürecinde yaptığım okumaları ve yararlandığım kaynakları sizinle paylaşmayı gerekli görüyorum.* Diğer yandan yazarlar, metin içinde, kaynağın yadsındığı izlenimini vermekten kaçındıklarını; aslında üretilen metnin bir biçimde metinlerarası ilişkinin ürünü olduğuna vurgu yapmak istemiş olabilirler. İskender Pala'nın kitaptaki son notları ve kaynakçası, okur için hassas bir olguyu konulaştırdığı ve yanlış anlamaları önleme hassasiyetinin göstergesi olarak da okunabilir. Bu yönelim, okumayı bölmediği sürece kurgusal metnin dayanaklarını güçlendirir. Diğerlerinin yanında, okuyucuya kolaylık olması açısından yine kitabın sonuna veya önüne bir içindikiler sayfasının eklenmesi, 'Bülbülün Kırk Şarkısı'nın el kitabı olarak kullanılmasına da katkı yapabilir. Kurgusal bir metinde, bir romanda 'içindikiler' sayfası için Orhan Pamuk'un romanı örnek olarak gösterilebilir.²⁶

Bu kitap ile birlikte İslam dinine ilişkin temel bilgiler kütüphanelerden, yukarılarda, saygı nişanesi olarak tutulan yerlerinden aşağıya masaya indirilmiş, düzyazının şiirselliği ile her an kullanıma hazır, keyifle kullanım için özenle hazırlanmıştır. İskender Pala, başka bir dizi çalışmanın konusu olabilecek, edebiyat çözümlemeleri yapılabilecek bir metin üretmiştir. Kitapta

²⁶ Orhan Pamuk (2015), *Kafamda bir Tuhaflık*, 3. Baskı, İstanbul: İletişim, s. 7-10.

çokça yinelenen ve zaman zaman koyu yazılarak belirginleştirilen, imge oluşturucu kavramsal tercihler bir başka çalışmanın konusu olacaktır.

Yazar nasıl kurgunun olanaklarını kullanıp bir olguyu yeniden üretip paylaşıyorsa, okur da kendi dilinin sınırları içinde söz konusu yazınsal ürünü yorumlayıp anlamlandırır ve yeniden üretir. 1960'lı yıllardan bu yana edebiyat ürünlerini değerlendirmede bir ölçüt olarak kabul gören *alımlama estetiği* veya *etki estetiği* verileri ile okurun da anlamlandırma evreninin olanaklarının altı çizilebilir. Böylece okur, görsellik dünyasından farklı olarak daha etkin ve donanımlı olma gerekliliği ile metin dünyasına katılır. Bu katılımda Modern Dilbilimin Kuramcısı Ferdinand de Saussure'ün (1857-1913) alanın araştırma nesnesi *dili* tanımlamak için kullandığı karşıt kavram çifti, dizge olarak dil (*langue*) ve dilin kullanımı (*parole*) yeniden anımsanabilir. Saussure'ün yoğunlaştığı, üzerinde uzlaşılan göstergeler sistemi, yapısal bir oluşum olarak dil yerine tek tek her dil kullanıcısı ile ilişkilendirilebilecek *söz* dünyasının sınırlandırılmayan araştırma evreninde veri arayışına çıkılabilir. Bu çalışmada da yapısal bir yönelim yerine alımlama estetiğinin yol göstericiliğinde dil kullanıcısının çok anlamlı dünyasının kapısı aralanmıştır. Söz konusu kapıdan girip yazınsal bir ürünün nasıl yeniden üretildiği ve her okuyan tarafından nasıl anlamlandırılıp betimlenebileceği deneyimlenmiştir. Okur, devingen bir kültür dünyasında yer aldığı için metnin üretildiği ilgili dönemin koşullarını yorumlayıp metni yeniden üretip anlamlandırıp kendi dünyasını zenginleştirebilir. Okura bu süreçte edebiyat ve dilbilimin verileri ile eleştirel bakmayı olanaklı kılacak dil bilinci yol gösterecektir.

Kaynakça:

- Atay, Falih Rıfkı (2004), *Zeytindağı*, [1. Baskı 1932], İstanbul, Pozitif Yay.
- Bekiroğlu, Nazan (2015), *Yûsuf ile Züleyha*, 57. Basım, İstanbul: Timaş.
- Bloch, Ernst (1984), *Philosophische Ansicht des Künstlerromans – Sanatçı Romanın Felsefi Görünümü*- Literarische Aufsätze. Frankfurt a. M.
- Naci, Fethi (2000) *Yüzyılın Yüz Romanı*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yay.
- Kula, Onur Bilge (2012), *Dil Felsefesi ve Edebiyat Kuramı I*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yay.
- Kula, Onur Bilge (2014), *Brecht, Lukacs, Bloch -Sanat ve Edebiyat-*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yay.
- Nutku, Uluğ (2006), *...daha güncel felsefe*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Pala, İskender (2015), *Bülbülün Kırk Şarkısı*, 2. Baskı, İstanbul: Kale Yayınları.
- Pamuk, Orhan (2011), *Saf ve Düşünceli Romancı*, İstanbul: İletişim.
- Pamuk, Orhan (2015), *Kafamda bir Tuhaflık*, 3. Baskı, İstanbul: İletişim.
- Ricoeur, Paul (2012) *Zaman ve Anlatı III, Kurmaca Anlatıda Zamanın Biçimlenişi*, (Çev. Mehmet Rifat), İstanbul: YKY.
- Sarikaya, Yaşar [Ed.], Bodenstein, Mark Chalil [Ed.] ve Toprakçıyan, Erdal [Ed.] (2014), *Muhammad: Ein Prophet - viele Facetten. –[Hz. Muhammed: Bir Peygamber ...]* Münster: Lit Verlag.